

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
“КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ”**

**ВІСНИК
НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕХНІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ УКРАЇНИ
“КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ”**

**ПОЛІТОЛОГІЯ
СОЦІОЛОГІЯ
ПРАВО**

№ 4 (20)

**КИЇВ
“ПОЛІТЕХНІКА”
2013**

УДК 32.001
УДК 316
УДК 340

Друкується відповідно до рішення Вченої ради Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”, № 4 від 7 квітня 2014 року.

Вісник Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”. Політологія. Соціологія. Право: 36. Наук. праць. – Київ: ІВЦ “Політехніка”, 2013. - № 4 (20) – 174 с.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: І.П. Голосніченко – д. ю. н., професор (головний редактор); П.В. Кутуєв – д. с. н., професор (головний редактор); А.А. Мельниченко – к. філос. н., доцент (заступник головних редакторів); А.С. Радей – к. філос. н. (відповідальний секретар); Н.О. Майструк – к. с. н., доцент; Л.М. Димитрова – д. філос. н., професор; Мисливий В. А. – д. ю. н., професор; В.Б. Євтух – член-кореспондент НАН України, д. іст. н., професор; В.С. Бакіров, - д. с. н., проф., академік НАН України, зав. кафедри прикладної соціології, ректор Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна; А.П. Горбачик - к.фіз.-мат. н., доц., декан факультету соціології КНУ ім. Т.Шевченка; Є.І. Головаха - д. філос. н., професор, зав. відділом методології та методів соціологічних досліджень Інституту соціології НАНУ; В.М. Денисенко - д. політ. н., проф., зав. кафедри теорії та історії політичної науки ЛНУ ім. І.Франка; С.О. Макеєв - д. с. н., проф., зав. відділом дослідження соціальних структур Інституту соціології НАНУ; О.Г. Злобіна - д. с. н., проф., зав. відділом соціальної психології Інституту соціології НАНУ; Н.В. Костенко - д. с. н., проф., зав. відділом соціології культури та масових комунікацій Інституту соціології НАНУ; І.О. Кресіна – д. політ. н., професор; В.М. Кулик - д. політ. н., головний науковий співробітник відділу етнополітології Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України; О.Д. Куценко – д. с. н., професор; Н.В. Костенко - д. с. н., професор, зав. відділом соціології культури та масових комунікацій Інституту соціології НАНУ; Є.Д. Лук’яничков – д. ю. н., професор; Б.В. Новіков – д. філос. н., професор; В.М. Ніколаєвський – к. філос. н., професор; С.Ю. Римаренко – д. політ. н., професор; А.О. Ручка – д. філос. н., професор; О.І. Салтовський – д. політ. н., професор; Л.Г. Сокурняська – д. с. н., професор; О.В. Соснін – д. політ. н., професор; В.І. Судаков – д. с. н., професор; О.А. Фісун – д. політ. н., професор; Л.М. Хижняк – д. с. н., професор; Н.М. Цимбалюк – д. с. н., професор.

МІЖНАРОДНИЙ СКЛАД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ: Є.І. Степанов – д. філос. н., професор, головний науковий співробітник Інституту соціології РАН, Президент Міжнародної Асоціації конфліктологів, Москва, РФ; Г. Дерлуг’ян – PhD з соціології, асоційований професор соціології та публічної політики філіалу Нью-Йоркського університету в Абу-Дабі, ОАЕ; Є. Калюжнова – к. е. н., професор університету м. Редінг, Велика Британія, Директор Центру Євразійських досліджень; С. Вітмор – PhD з політології, університет Оксфорд Брукс, Велика Британія; Ч. Сонг – PhD з політології, викладач університету м. Окленд, Нова Зеландія; Пітер Г. Соломон – професор політології, права та кримінології університету м. Торонто, Канада; Абель Полезе, Ph.D. in Social Sciences, старший науковий співробітник, Інститут політичних наук та врядування, Талліннський технологічний університет, Таллін, Естонія; Пал Тамаш, Ph.D. in Sociology, професор соціології Університету Корвінус, Будапешт, Угорщина; С.О. Нефьодов - к. фіз.-мат. н., д. істор. н., професор Уральського федерального університету, Єкатеринбург, РФ; А.В. Коротаєв - д. іст. н., завідувач Лабораторією моніторингу ризиків соціально-політичної дестабілізації Науково-дослідного університету "Вища школа економіки", Москва, РФ; М.А. Шабанова, д. с. н., проф., зав. кафедри соціально-економічних систем та соціальної політики Науково-дослідного університету "Вища школа економіки", Москва, РФ; Кімітака Мацузато - професор політичних наук Токійського університету, Японія; Моніка Еппінгер - PhD з антропології, викладач соціології права Університету міста Сент-Луїс, США; Н. М. Зарубіна - д. філос. н., професор кафедри соціології Московського державного інституту міжнародних відносин (університету) МЗС РФ.

© Національний технічний університет України
“Київський політехнічний інститут”, 2013

ISSN 2308-5053

ЗМІСТ

ПОЛІТОЛОГІЯ

Білошицький В. І.

Цивільно-військові відносини в країнах НАТО: історія та сучасність.....7

Донець В. Б.

Політична культура молоді в польській науковій думці: теоретико-понятійний аналіз.....14

Пуйо Г.І.

Теоретичне осмислення рушійних сил і тенденцій міжнародної трудової міграції у політичній науці.....19

Радей А.С.

Бюрократична система й особистість.....25

Сокур С.П.

Здійснення лобістської діяльності щодо Європарламенту з огляду на особливості його функціонування в політичній системі ЄС.....30

Чабанна М.

Електоральний аспект індексування інституційного розвитку політичної системи у контексті оцінювання процесу демократизації34

СОЦІОЛОГІЯ

Богданова О. В., Дудко Є. С.

Чинники набуття релігійної ідентичності багаї (на прикладі сценаріїв навернення вірян київської громади).....40

Єнін М.Н.

Ідеологічні трансформації сучасного суспільства: електоральні установки луганчан.....49

Купрєєва Ю.О.

Дослідження протестної активності населення на основі інформації в мережі Інтернет: проблеми та перспективи вдосконалення57

Марусяк Т.С.

Деформації правосвідомості: типологія та межі норми.....62

Нерсисян Г.А.

Сталий розвиток починається в головах людей: соціально-філософські аспекти інтерпретації поняття.....68

Нечитайло І.С.

Наступність в освіті як умова підвищення її якості: соціологічне трактування.....76

Пермінова Г.В.

Аналітично-концептуальні підходи до проблеми корпоративної соціальної відповідальності.....81

Рябчук А.М., Прокопенко А.Ю.

Спілкування в онлайн-іграх як чинник покращення комунікативних навиків у реальному житті.....85

Сухова Х.О.

Динаміка ставлення до ЄС серед української громадськості.....92

СОЦІАЛЬНА РОБОТА

Абрамова К. А.

Соціально-психологічні особливості ВІЛ-інфікованих дітей в сучасних українських реаліях.....103

Рудська А.І., Солдатова О.С. Соціальна реабілітація дітей з діагнозом ДЦП методом іпотерапії.....	107
---	-----

ПРАВО

I. ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ТА ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА

Золотарьова Н.І. Методологія дослідження адміністративної діяльності правоохоронних органів у сфері екологічної безпеки.....	114
--	-----

Голосніченко Д.І. Правозахисні повноваження, їх використання державними органами різного призначення.....	119
---	-----

Нашинець-Наумова А.Ю. Теоретико-правові основи забезпечення інформаційної безпеки українського суспільства.	124
--	-----

Кальченко С.В. Європейські стандарти оскарження порушень законодавства про вибори.....	129
--	-----

Борець М.В. Поняття, сутність державного регулювання та нагляду в сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму.	134
--	-----

Цимбаленко Я. Ю. Правові аспекти управління державними закупівлями як механізм розвитку української економіки.....	140
--	-----

II. ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Цирфа Г.О., Дубняк М.В. Організаційно-правові проблеми використання «ноу-хау».....	144
--	-----

III. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Лузянчиков Є.Д., Лузянчиков Б.Є. Негласні слідчі (розшукові) дії та їх класифікація.....	149
--	-----

IV. ЗАХИСТ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Чепульченко Т. О. Омбудсмен з питань захисту дітей: аналіз українського та зарубіжного досвіду.....	154
---	-----

Костенко І. В. Соціальний захист науковців як юридична проблема.....	159
--	-----

Реферати.....	163
---------------	-----

CONTENTS

POLITICAL SCIENCE

Biloshytskyy V.I. Civil-military relations in NATO countries: history and present.....	7
Dunets V. The political culture of young people in Polish scientific thought: a theoretical and conceptual analysis.....	14
Pujo G.I. Theoretical understanding of the driving forces and trends of international migration in political science.....	19
Radey A.S. Bureaucratic system and personality.....	25
Sokur S.P. Lobbying on the European Parliament given the characteristics of its functioning in the political system of the EU.....	30
Chabanna M. Electoral aspect of the indexation of political system's institutional development in the context of democratization's estimation.....	34

SOCIOLOGY

Bogdanova O., Dudko E. Factors of gaining baha'i religious identity (based on conversion scenarios of believers in Kyiv community).....	40
Yenin M.N. Ideological transformation of modern society: the electoral position of Lugansk residents.....	49
Kuprieieva I. Research of protest activities based on the internet sources: problems and perspectives of improvement.....	57
Marusyak T. S. Deformation of legal consciousness: typology and limit of norm.....	62
Nersesian G.A. Sustainable development begins in the minds of people: social and philosophical aspects of interpretation of the concept.....	68
Nechitaylo I. Continuity in education as a condition for improved its quality: sociological interpretation.....	76
Perminova G.V. Analytical and conceptual approaches to corporate social responsibility.....	81
Prokopenko A.Y., Ryabchuk A.M. Communication in online games as a factor of improving communicative skills in real life.....	85
Sukhova K.O. Dynamic of attitudes towards the EU among Ukrainian public.....	92

SOCIAL WORK

Abramova K. Social and psychological characteristics HIV-positive children in the modern Ukrainian realities.....	103
---	-----

Rudska A.I., Soldatova A.S. Social rehabilitation of children with cerebral palsy using hippotherapy	107
LAW	
<i>I. PROBLEMS OF ADMINISTRATIVE AND INFORMATIVE LAW</i>	
Zolotarova N.I. Research methodology of the administrative law enforcement in the environmental safety.....	114
Holosnichenko D.I. Human rights powers, their use by the state agencies for various purposes.....	119
Nashynets-Naumova A.U. Theoretical and legal principles of information security of Ukrainian society.....	124
Kalchenko S.V. System of European Standards in Sphere of Challenging Electoral Violations and Examination of Electoral Disputes.....	129
Borets M.V. The concept and nature of state regulation and supervision as management functions in the area of prevention and resistance of legalization of profits, obtained in criminal way (money laundering).....	134
Tsybalenko Y.Y. Legal aspects of public procurement management as a mechanism of Ukrainian economic development.....	140
<i>II. RIGHT OF INTELLECTUAL OWNERSHIP</i>	
Dubniak M.V. Organization-legal problems of using «know-how».....	144
<i>III. CRIMINAL PROCESS</i>	
Lukianchykov E.D., Lukianchykov B.E. Non-public investigation (search) activities, classification.....	149
<i>IV. PROTECTION OF RIGHTS AND FREEDOMS OF MAN AND CITIZEN</i>	
Chepulchenko T.O. On the Ombudsman for Children as an additional mechanism of protection.....	154
Kostenko I. V. Benefits for scientists as a legal problem.....	159
Abstracts.....	163

УДК 321.7:355.02

ЦИВІЛЬНО-ВІЙСЬКОВІ ВІДНОСИНИ В КРАЇНАХ НАТО: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Білошицький В. І.

здобувач Центру перспективних соціальних досліджень

Міністерства соціальної політики України та НАН України

У статті розглянуто історію та специфіку становлення цивільно-військових відносин в країнах НАТО, сучасний стан цивільно-військових відносин в цих країнах. Підкреслено важливість їх подальшої оптимізації з метою набуття країнами НАТО стабільної системи цивільно-військових відносин.

В статье рассмотрены история и специфика становления гражданско-военных отношений в странах НАТО, современное состояние гражданско-военных отношений в этих странах. Подчеркнута важность их дальнейшей оптимизации с целью приобретения странами НАТО стабильной системы гражданско-военных отношений.

In the article essence history and specific of becoming of civil-military relations is in countries NATO, modern state of civil-military relations in these countries. Importance of their further optimization is underline by the aim of acquisition by countries NATO stable system of civil-military relations.

Ключові слова: демократична країна, цивільно-військові відносини, демократичний цивільний контроль, цивільний уряд, забезпечення національної безпеки, цивільна організація, гуманітарна операція, політико-стратегічні рішення.

Використані скорочення. ЦВВ – цивільно-військові відносини, ВЦС – військово-цивільне співробітництво, ЗС – збройні сили, СІМІС (civil-military cooperation) – Група цивільно-військової співпраці «Північ», СОООН – Сили охорони ООН, УВКБ – Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців, ВЦС – військово-цивільне співробітництво.

Вступ. Взаємодія суспільства і армії є багатогранною та широкомасштабною – від парламентського контролю за використанням збройних сил до оцінки стану відносин між окремими військовослужбовцями та формальними й неформальними колективами, до яких вони належать. Зрозуміло, що система ЦВВ повинна враховувати всі сегменти такої взаємодії.

Одним з найвідоміших дослідників питання цивільно-військових відносин в суспільстві є американський політолог Семюель Хантінгтон (1927-2008). Українське співтовариство знає його як автора концепції «зіткнення цивілізацій» [1] та одного з теоретиків концепції «хвиль демократизації» [2]. Спираючись на поняття «професіоналізму», С.Хантінгтон розробив систему, завдяки якій з'являється можливість збалансувати компетенцію військових з всеосяжним політичним верховенством цивільних, визначивши її поняттям «об'єктивний контроль».

За десятиліття, що минули з часу видання праці С.Хантінгтона «Солдат та Держава. Теорія і політика військово-цивільних відносин» [3], ситуація в світі принципово змінилася. Завдяки появі, становленню та розвитку міжнародних організацій (зокрема, ОБСЄ), що відбувалось у розрізі принципових геостратегічних змін середовища безпеки, ЦВВ отримали додаткову компоненту – міжнародну [4]. Відправною точкою цього процесу стало закінчення «холодної війни» та припинення протистояння геостратегічних блоків, що сприяло виходу в активну фазу процесу трансрегіонального воєнно-політичного співробітництва на початку 90-х років ХХ ст.

Задачі статті. Окреслити сутність ЦВВ; вказати на демократичний цивільний контроль як механізм реалізації таких відносин в умовах демократичного державотворення; розглянути новітні історичні аспекти й деталізувати особливості становлення ЦВВ в країнах НАТО з урахуванням досвіду миротворчих операцій 90-х років на Балканах; позначити внесок неурядових організацій в оновлення ЦВВ країн Північноатлантичного Альянсу в сучасних умовах.

Результати дослідження. Як відомо, НАТО є міжурядовою організацією, рішення в якій приймаються шляхом вироблення консенсусу з обговорюваних питань усіма державами-членами Організації. Як міжурядова структура, вона має у своєму розпорядженні досить невелике число військового і цивільного персоналу – приблизно 12 тис. чоловік, проте була й залишається досить ефективною. Основні рішення НАТО готуються і приймаються в

комітетах, які складаються з членів національних делегацій.

Координованість між оперативним командуванням НАТО і цивільними організаціями забезпечується співпрацею військових та цивільних фахівців. Наприклад, між місцевими органами влади та населенням зони проведення операцій, а також з міжнародними, національними і громадськими організаціями та агенціями [5].

15.01.2003 р. багатонаціональний проект, який спочатку фінансувався шістьма країнами-членами НАТО (Чеською Республікою, Данією, Німеччиною, Нідерландами, Норвегією та Польщею), – Група цивільно-військової співпраці «Північ» (CIMIC - civil-military cooperation) – офіційно отримала статус Міжнародного військового штабу НАТО.

Завдяки цій групі командувачі НАТО і цивільні установи можуть створити потрібні умови для налагодження зв'язку між цивільними та військовими протягом усього періоду проведення операцій. А особливо при проведенні післяконфліктних заходів з підтримання миру. Отже, ЦВВ – це ще й значний фактор гуманітарної допомоги, допомоги з подолання наслідків катастроф, інших операцій у разі надзвичайних ситуацій цивільного характеру, які виконують національні або міжнародні військові сили.

Італія, Угорщина і Греція приєдналися до цієї ініціативи, запропонувавши створення Групи CIMIC «Південь», яка може бути прикріпленою до загальновійськового штабу в Неаполі.

Для НАТО як військово-політичного блоку при прийнятті політико-стратегічних рішень питання ЦВВ були в тій чи іншій мірі актуальні протягом усього післявоєнного періоду. Проте в останнє десятиліття ХХ ст. перед Альянсом постала задача забезпечення ЦВВ в операціях невоєнного типу. Починаючи з 1992 р., після прийняття рішення про участь Альянсу в миротворчих операціях ОБСЄ і ООН, завдання організації взаємодії з невійськовими учасниками операцій з підтримання миру стала набувати концептуальної форми. Практична ж реалізація концепції військово-цивільної взаємодії НАТО почалася з кінця 1995 р., з розгортанням Сил НАТО щодо виконання Дейтонських угод по Боснії [6].

Міжнародне втручання в боснійський конфлікт: від ООН до НАТО. В 90-ті роки ХХ ст. різко загострилась ситуація на Балканах. Наслідком розвалу біполярної світової системи став розпад Югославії. На територіях колишніх югославських республік – Хорватії, Боснії і Герцеговини – етнополітичні конфлікти набули найгострішого характеру.

Враховуючи значні гуманітарні і миротворчі можливості ООН, основні завдання з урегулювання кризових та конфліктних моментів на території колишньої Югославії лягли саме на ООН (за аналогією з кризою в Перській затоці в 1990-1991 рр.). Основною складовою операції ООН в колишній Югославії стали гуманітарні та миротворчі завдання.

Проявилась загальна закономірність: після закінчення «холодної війни» центри світової конфліктності перемістились у зони локальних (регіональних) протистоянь. Відповідно, виникла потреба будь-якими засобами, в тому числі й силовими, вирішити подібні конфлікти. Було створено Сили охорони ООН (СООНО). Тобто, миротворчу діяльність було переглянуто з точки зору можливості застосування сили, про що було сказано в доповіді Генерального секретаря ООН Б. Бутроса-Галі «На порядку денному – світ», оприлюдненої у вересні 1992 р. [7].

Виходячи з цього, стає зрозумілим, що дії СООН в Боснії були досить суперечливими. З одного боку, вони переслідували «традиційні» завдання «створення сприятливого клімату для ведення переговорів між сторонами, запобігання відновлення або ескалації конфлікту і підтримки гуманітарних зусиль» [8], з іншого – вони стали першим досвідом застосування ідеї Б. Бутрос-Галі про активізацію миротворчих зусиль ООН та надання їм більшої силової спрямованості.

Гуманітарна (громадянська) й миротворча (військова) складові операції ООН в Боснії були міцно взаємопов'язані. Гуманітарною операцією керувало Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців (УВКБ) – «провідне агентство» за рішенням Генерального секретаря ООН. Відділення УВКБ ООН працювали в Сараєво, Баня-Луці і Постарі. Штаб СООН здійснював керівництво силами ООН в сербських районах Хорватії з території Сараєво.

07.04.1992 р. було розпочато бойові дії в Боснії, де УВКБ вперше зіткнулося з певними труднощами. По-перше, безпосередня гуманітарна допомога адресувалась внутрішньо переміщеним особам у невизнаній міжнародним суспільством державі. По-друге, існував надзвичайний ризик для співробітників УВКБ та інших організацій під час роботи безпосередньо в зоні бойових дій, до чого вони були не готові.

Попри труднощі, результат виявився в цілому вдалим: концепція зон безпеки ООН, яка виникла та вперше була апробована в Північному Іраку та Хорватії, в Боснії набула чіткості й повної окресленості. СООН були розміщені в колишній Югославії з обмеженою метою – для охорони «зон безпеки» (сербських анклавів) в Хорватії. Це стало «миротворчою»

складовою втручання ООН.

З вересня 1992 р. відповідно до резолюції 776 Ради Безпеки ООН [9] на СОООН була покладена задача надання підтримки гуманітарних операцій УВКБ в Боснії (включаючи охорону конвоїв ООН з гуманітарною допомогою). Спочатку озброєння СОООН у Боснії було легким, а самі ці сили не були схильні застосовувати силу. Пізніше змінилось і озброєння, і ставлення до застосування сили.

На ранньому етапі координація дій, а також консультації між СОООН і УВКБ проводились на оперативному рівні та на рівні штабів. Ці заходи були досить конструктивними. Для гуманітарних заходів УВКБ підтримка «блакитних шоломів» була досить важливою. Так, наприклад, «блакитними шоломами» було проведене розмінування деяких районів, що полегшило доступ до таких районів співробітникам гуманітарних організацій. Крім того, було організовано повітряний міст для постачання гуманітарної допомоги в райони, що контролювалися боснійськими сербами Сараєво.

Проте, була й інша «сторона медалі». СОООН були вимушені відповідати силою на провокації конфліктуючих сторін, що призвело до більшої «воєнізації» таких сил. В таких умовах ЦВВ ставали більш напруженішими, а симбіоз цивільних фахівців з «блакитними шоломами» – невідповідним цілям і завданням гуманітарних організацій.

Операція ООН в Боснії стала класичним прикладом гуманітарної інтервенції. Спочатку вона планувалась як виключно надання гуманітарної допомоги постраждалому населенню в рамках обмеженого втручання у внутрішній етнополітичний конфлікт. Згодом вона перетворилася в створення охоронюваних гуманітарних «зон безпеки», а в подальшому набула форми гуманітарної інтервенції, яка є середнім між традиційною миротворчою операцією та повномасштабним військово-силовим втручанням.

Завдяки провалу цієї операції на перший план вийшли стратегічні, а не гуманітарні інтереси, керуючись якими й відбулось пряме втручання НАТО. Саме тому на Гельсінському саміті ОБСЄ (липень 1992 р.) Альянс отримав юридичні підстави для виходу за межі зони своєї відповідальності, після чого став надавати підтримку миротворчій операції ООН в колишній Югославії.

У жовтні 1995 р. на основі американського «плану Холбрука» було укладено перемир'я, а в листопаді на авіабазі Райт-Паттерсон в Дейтоні (штат Огайо) розпочалися переговори між конфліктуючими сторонами. До цього призвела військова операція НАТО, узгоджена з наземним мусульmano-хорватським наступом. 21 листопада переговори завершилися парафуюванням так званих Дейтонських домовленостей по Боснії, підписаних 14 грудня в Парижі [10], і зафіксували офіційну передачу всієї повноти командування від ООН до НАТО.

Формування органів військово-цивільної взаємодії НАТО в Боснії. Два традиційних, неспецифічних для операцій невійськового типу, підходи до співпраці з цивільною владою і населенням стали основою розробки концепції військово-цивільної взаємодії НАТО.

Перше. ВЦС (військово-цивільне співробітництво) – це підмога в створенні зручних технічних умов для проведення військової операції. НАТО в більшій чи меншій мірі залежить від позиції влади країн, на території яких відбуваються військові дії. Так, вже в першому офіційному документі НАТО з цього питання – директиві Військового комітету НАТО № 411, прийнятій в серпні 1997 р., – військово-цивільне співробітництво визначається як «військова операція, основним завданням якої є підтримка цивільної влади, населення, міжнародних та урядових організацій, яка буде сприяти реалізації військових цілей» [11].

Друге. Існує поняття «психологічні операції». Військово-цивільне співробітництво традиційно розглядається як «психологічна операція» – допоміжна функція оперативного командування. Участь в операціях з підтримання миру потребувало істотного розширення поняття «психологічної операції», оскільки успіх у таких операціях значною мірою залежить від того, наскільки вони є прийнятними для місцевого населення [12]. У згаданій директиві, зокрема, підкреслювалося, що «безпосередньою метою цивільно-військового співробітництва є забезпечення повноцінної співпраці між командувачем НАТО та цивільним населенням й інституціями в межах сфери відповідальності командувача з тим, щоб створити умови, які надали б йому максимально можливі моральні, матеріальні та тактичні переваги» [13].

Досвід ЗС США у створенні центрів військово-цивільних операцій в північному Іраку (1991 р.), Сомалі (1993-1994 рр.), Руанді (1994 р.) і на Гаїті (1993-1995 рр.) став основою втілення концепції військово-цивільного співробітництва на оперативно-тактичному рівні. Ці центри функціонували як «місця зустрічі представників збройних сил, урядових служб США, місцевої влади, міжнародних, регіональних організацій, а також неурядових і приватних організацій та місцевого населення» [14] для обміну інформацією і координації зусиль з надання гуманітарної допомоги. Взаємини з цивільними організаціями могли бути оформлені спеціальною угодою або «меморандумом про взаєморозуміння» [15].

Досвід військово-цивільного співробітництва США в рамках Північноатлантичного альянсу та його переосмислення в 90-ті роки ХХ ст. стали головним надбанням в області кризового реагування НАТО. Виділявся окремий блок з системи багатонаціональних оперативних сил НАТО, в обов'язки якого входили виключно функції взаємодії з цивільними організаціями. Функцією такого блока мало стати налагодження контактів та надання місцевій владі та міжнародним і неурядовим організаціям технічної, координаційної, інформаційної та іншої підтримки.

Враховуючи найбільше число військових фахівців США у цивільних справах, можна говорити про домінування США і в СВС НАТО в цілому, і у сфері військово-цивільного взаємодії [16]. Як правило, цивільні фахівці з резерву займалися поєднанням військового досвіду з професійною підготовкою. Можна вказати на чотири напрямки такої роботи:

а) управління (а також освіта, охорона здоров'я, безпека, міжнародне право);
б) суспільна інфраструктура (транспорт, зв'язок та громадські роботи);
в) економіка і торгівля (продовольче забезпечення, сільське господарство, економічний розвиток);

г) «спеціальні функції» (фахівці з надзвичайних ситуацій, охорони навколишнього середовища, інформації та культури, перекладачі).

Треба відмітити, що порівняно з розгортанням регулярних сил загального призначення, резервний характер таких сил передбачає їх більш повільне розгортання.

У рамках СВС НАТО в Боснії була створена Багатонаціональна оперативно-тактична група з військово-цивільного співробітництва [Combined Joint Civil-Military Task Force (CJCMITF)], штаб якої розташувався в Сараєво. Така структура військово-цивільної взаємодії на початку була найбільш прийнятною. Пізніше, коли завдань у галузі військово-цивільної взаємодії стало набагато більше, штабні та оперативні функції військово-цивільного співробітництва були розділені та передані різним рівням командування операцією НАТО.

Існували деякі проблеми військово-цивільного співробітництва в рамках боснійської операції НАТО. На самому початку командування СВС було вимушене впроваджувати операції ВЦС в свою практику, виходячи з ситуації і власного досвіду, оскільки узгодженої доктрини Альянсу у цій сфері не існувало. Така доктрина була прийнята Військовим комітетом лише в серпні 1997 р.

Пізніше структура ВЦС НАТО в Боснії стала більш чіткою та вивіреною. Її реорганізація відбулась в листопаді 1996 р.

Структура військово-цивільного взаємодії НАТО в Боснії складалася тепер з трьох складових:

- багатонаціонального штабного компоненту;
- Центру військово-цивільного співробітництва в Сараєво – для взаємодії з тими громадськими організаціями, які не мали постійних представників при командуванні силами НАТО;
- військово-цивільної оперативно - тактичної групи з надання допомоги місцевій владі та громадським організаціям у відновленні господарсько-економічної інфраструктури – в основному навколо Сараєво.

За рік після початку розгортання СВС частка європейських фахівців (в основному представників країн-членів НАТО) досягла 45%, а до осені 1998 р. американці становили не більше 20% всього персоналу [17]. Це сталось завдяки реалізації відповідних положень доктрини НАТО з військово-цивільних відносин 1997 р.

Однак, у більшості європейських військових структур до останнього часу не вистачає підготовлених фахівців у цивільних справах.

Взаємодія сил НАТО з міжнародним цивільним сектором у Боснії, Косово та інших регіонах. Дейтонська рамкова угода з Боснії має 12 додатків. Два з них присвячені військовим питанням. Інші десять – цивільним аспектам мирного врегулювання.

Реалізація Дейтонських угод розпочалася без будь-якого формального консультативного механізму між керівництвом військової операції НАТО в Боснії та Службою Верховного представника. З часом завдяки низці заходів по «наведенню мостів» між військовим командуванням операції СВС і Службою Верховного представника Ради по виконанню угод по Боснії було вирішено застосувати:

- посади офіцерів зв'язку в основних цивільних організаціях, завданням яких було надання необхідної інформації командуванню операцією НАТО про діяльність цих організацій;
- організація регулярних зустрічей керівників громадських організацій та військового командування;
- надання військових фахівців у цивільних справах у розпорядження гуманітарних

організацій для надання їм найрізноманітнішої допомоги, наприклад, відновлення інфраструктури, розмінування тощо.

У галузі безпеки взаємодія з цивільними організаціями налагоджувалась завдяки військовим формуванням НАТО. Несилова підтримка цивільного сектору в гуманітарній, технічній, інформаційній та інших сферах надавалась спеціалізованими структурами військово-цивільного співробітництва [18]. Значна допомога міжнародному цивільному сектору та місцевій владі з боку НАТО стосувалась відновлення господарсько-економічної інфраструктури. Крім того, ресурси НАТО були використані у відновленні інформаційно-пропагандистської діяльності міжнародних організацій в Боснії.

В одному з перших аналітичних звітів Групи НАТО зі співробітництва в галузі миротворчості, присвяченому урокам боснійської операції, зазначалося, що «співпраця між організацією, що має мандат на проведення операції, регіональними та цивільними організаціями, державами, що надають військові контингенти, і неурядовими організаціями має починатися якомога раніше на стадії планування операції і підтримуватися на всьому її протязі» [19].

Отриманий в ході боснійської операції досвід своїм наслідком мав подальший розвиток концепцій військово-цивільного співробітництва як окремих країн-членів НАТО, так і Альянсу в цілому. Особливо підкреслювалася важливість розвитку військово-цивільного співробітництва для спільних операцій з країнами-партнерами НАТО в рамках програми «Партнерство заради миру».

З урахуванням боснійського досвіду та відповідно до положення директиви № 411 при штабі Головнокомандувача ОЗС НАТО в Європі була створена Робоча група з військово-цивільного співробітництва, до завдань якої входила розробка до 2000 р. всеосяжного плану «Військово-цивільне співробітництво - 2000» (« ВЦС - 2000 »).

Навесні 1999 р. структура військово-цивільної взаємодії в рамках НАТО мала вже досить чіткий характер. Офіційні документи НАТО декларували ієрархічно вивірену вертикаль структури військово-цивільного співробітництва як відпрацьованої системи командування та контролю НАТО. Передбачалось, що ця вертикаль має поєднувати три фактори: тактичний, оперативний, стратегічний.

Північноатлантична рада – це політичне керівництво системою військово-цивільної взаємодії. В її функції входить розробка та затвердження загальних стратегічних положень військово-цивільного співробітництва. Відповідну доктрину формує Військовий комітет з питань військово-цивільного співробітництва (МС 411). Така доктрина є керівництвом для всіх рівнів командування НАТО, а також для військово-політичних структур країн-членів блоку [20].

Згідно з доктриною, система військово-цивільного взаємодії Альянсу повинна відповідати наступним військовим принципам.

Пріоритет військових цілей і завдань.

Підтримання системи командування та контролю НАТО на всіх рівнях.

Економічність, а саме мінімальне використання військових ресурсів при максимальному використанні цивільних.

Концентрація ресурсів на пріоритетних проектах.

Військові гуманітарні зобов'язання. [21].

Крім того, важливим є:

- прийняття до уваги базових етико-культурних відмінностей військового і цивільного співтовариств;

- визначення загальних цілей і завдань;

- поділ відповідальності за успіх операції з цивільним сектором;

- здійснення заходів військово-цивільного співробітництва лише за взаємною згодою всіх учасників операції, включаючи цивільних;

- створення стійкої системи зв'язку і координації;

- «прозорість» [22].

Проект робочої концепції НАТО з військово-цивільного співробітництва, підготовлений в січні 1998 р., передбачав розвиток трьох його основних компонентів: концептуального; морального; фізичного .

Основними функціями військово-цивільного співробітництва на оперативно-тактичному рівні (за доктриною НАТО) є такі:

а) забезпечення зв'язку між військовими і цивільними, а також громадянськими організаціями;

б) підтримка громадянського сектора (якщо це необхідно для реалізації поставлених перед силами НАТО військових завдань та якщо місцева влада, національні служби та міжнародні організації не можуть самі вирішити ту чи іншу проблему);

в) надання допомоги власне військовому контингенту НАТО.

Проте при практичному вирішенні югославських проблем структура ВЦС НАТО на оперативно-тактичному рівні не підтримувалась відповідними заходами на політико-стратегічному рівні.

Система ВЦС в ході операцій НАТО в Албанії, Македонії і Косово вже набула більш-менш сформованого характеру порівняно із структурами військово-цивільної взаємодії в Боснії. Центри військово-цивільного співробітництва, враховуючи боснійський досвід, відкривались одразу з розгортанням сил НАТО.

Незважаючи на те що міжнародна присутність в Косово після закінчення військової кампанії НАТО проти СРЮ здійснювалась без будь-якої мирної угоди між сторонами самого Косовського конфлікту, вона з самого початку передбачала потужний цивільний компонент під керівництвом ООН [23].

Основна увага НАТО приділялась відновленню господарсько-економічної інфраструктури краю, а саме будівництву і ремонту дорожньо-транспортної системи, перш за все шосейних доріг і залізничних колій. Наступний напрям військово-цивільного співробітництва в галузі відновлювальних робіт – будівництво і ремонт житлових будинків, будівель соціального користування, шкіл, лікарень.

Отже, існували конструктивні моменти військово-цивільної взаємодії в галузі відновлення господарсько-економічної інфраструктури Косово. Однак, проблемою в цій галузі став, враховуючи загальне беззаконня та складнощі з наведенням елементарного громадського порядку, «тіньовий характер» місцевої господарсько-економічної діяльності, фінансові зловживання, швидке відновлення ринку зброї та наркотиків тощо.

Висновки. В сучасних реаліях автори нового варіанту доктрини розширили саме поняття військово-цивільного співробітництва, яке відтепер включало «механізми і ресурси, що сприяють розвитку взаємин командування НАТО з національними, а також регіональними та місцевими властями, як цивільними, так і військовими, і цивільним населенням у зоні передбачуваного розгортання сил НАТО. Ці механізми включають співпрацю та координацію дій з неурядовими та міжнародними службами і організаціями... » [24].

Модель взаємодії, здатна врахувати переваги двох колективних учасників міжнародного втручання – «військової» і «цивільної» спільнот, – розроблялась на протязі досить тривалого часу. Це підтверджує участь НАТО в операціях невоєнного типу на Балканах – у Боснії (з 1995 р.), у надзвичайному гуманітарному втручанні при вирішенні проблеми косовських біженців в Албанії та Македонії (1999 р.), в операції НАТО в Косово (з літа 1999 р.).

В операціях невійськового типу сфера безпеки залишається найбільш близькою для збройних сил. Проте не завжди зрозумілою є необхідність їхнього використання в інших акціях. Балканський досвід НАТО ще раз показав ефективність військово-цивільної взаємодії у виконанні завдань, не пов'язаних із забезпеченням безпеки в районі конфлікту, – розмінування, технічної підтримки, транспорту і зв'язку. Саме ситуація, яка склалась, диктує умови дозованого застосування армійських структур у цих сферах, що має супроводжуватись широким залученням цивільних колег.

Для гуманітарного сектора сучасного суспільства головна проблема, що постає при взаємодії цивільних фахівців з військовими, носить насамперед морально-політичний характер.

Найбільшою перешкодою в області військово-цивільного співробітництва в операціях невоєнного типу є проблема обміну інформацією, яка поки що залишається нездоланною. Цивільні, гуманітарні організації дотримуються принципу максимальної прозорості, тоді як збройні сили діють за принципом максимальної закритості. Інформація, здобута найчастіше військовою розвідкою, є таємною.

Перешкоди на шляху ефективного військово-цивільного співробітництва в операціях невоєнного типу в рамках НАТО і з боку військового співтовариства, і з боку громадянського сектора поки що залишаються значними. На наш погляд, «проривів» у галузі військово-цивільного співробітництва в операціях невоєнного типу очікувати поки що не доводиться. Однак планомірне, від операції до операції, накопичення досвіду військово-цивільного взаємодії з часом повинне принести свої результати. В майбутніх операціях потрібно, враховуючи фундаментальні відмінності між військовим і цивільним спільнотами, максимально розвивати їхні переваги й шукати ті «точки дотику», де взаємодія може бути політично результативною.

Література

1. Huntington S. The Clash of Civilizations and Remarking of World Order. – Simon & Schuster, 1996.
2. Huntington S. The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century. – Norman and London, 1991.
3. Huntington S. The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations – .Harvard Univ. Press, 1957.
4. Pollard T., Boggs C. The Hollywood War Machine: U.S. Militarism and Popular Culture – Paradigm, 2007.
5. Див.: «Довідник НАТО» 2001 року – Режим доступу: <http://www.nato.int/docu/other/ukr/handbook2001.pdf>
6. Степанова Є. А. Военно-гражданские отношения в операциях невоенного типа / Екатерина Андреевна Степанова. — М. : Права человека, 2001. — 272 с.
7. Boutros-Gali B. An Agenda for Peace. Preventive Diplomacy, Peacemaking and Peacekeeping. — N.Y.: UN Dep. for Public Information, June 1992.
8. The United Nations and the Situation in the Former Yugoslavia. — N.Y., 1994. P. 12.
9. Resolution 776 on the situation in Bosnia and Herzegovina. Adopted by the Security Council at its 3114th meeting, on 14 Sept. 1992. UN Doc. S/RES/776 (1992).
10. General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina. Wright-Patterson Air Force Base. Dayton (Ohio). 21 Nov. 1995. — Wash., 1995.
11. NATO Civil-Military Cooperation (CIMIC) Policy. MC 411. — Brussels, Aug. 1997. — Para. 9.
12. NATO Civil-Military Cooperation (CIMIC) Policy. MC 411. — Brussels, Aug. 1997. — Para. 1.
13. Ibid.
14. Interagency Coordination during Joint Operations. Joint Pub 3–08. Joint Chiefs of Staff, 9 Oct. 1996. — Wash., 1996. — V. I. — P. 111–16.
15. Joint Doctrine for Military Operations Other Than War. Joint Pub. 3–07. Joint Chiefs of Staff, 16 June 1995. — Wash., 1995. — P. IV-7.
16. Phillips W.R. Civil-Military Cooperation: Vital to Peace Implementation in Bosnia // NATO Review. — 1998. — Spring. — V. 46. — № 1. — P. 22–25.
17. Van Eekelen W. Military Support for Civilian Operations in the Context of Peacekeeping Missions. Report of the Subcomm. on Civilian Security and Cooperation. Civilian Aff. Comm. — Brussels: NATO Parliamentary Assembly. — Brussels, Nov. 1998. — Para. 15.
18. Bergner G. A Presentation of CIMIC // Ibid. — 1998. — 11 March. — № 31.
19. Lessons Learned in Peacekeeping Operation. NATO Ad Hoc Group on Cooperation in Peacekeeping. — 1997. — Nov. — Para. 22.
20. NATO Civil-Military Cooperation (CIMIC) Doctrine. Allied Joint Publication 09. (AJP-09). Draft. To be published in 2000. — P. 22–24. — Para. 0501–0507.
21. Ibid. Annex A. — P. 1–2.
22. Ibid. Annex A. — P. 2–3.
23. Resolution 1244 on the situation relating to Kosovo. Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999.
24. NATO Civil-Military Cooperation (CIMIC) Doctrine. Allied Joint Publication 09. (AJP-09). Draft. To be published in 2000. — P. 3. — Para. 0102.

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА МОЛОДІ В ПОЛЬСЬКІЙ НАУКОВІЙ ДУМЦІ: ТЕОРЕТИКО-ПОНЯТІЙНИЙ АНАЛІЗ

Дунець В. Б.

аспірант кафедри політології та державного управління

Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова

Опираючись на праці польських науковців, проаналізовано зміст понять «політична культура» та «політична культура молоді» з точки зору їх новизни для українського наукового середовища. Представлено основні особливості та тенденції розуміння цих понять у польській науковій думці.

Опираючись на твори польських учених, проаналізовано содержание понять «политическая культура» и «политическая культура молодежи» с точки зрения их новизны для украинской научной среды. Представлены основные особенности, и тенденции понимания этих понятий в польской научной мысли.

Based on the works of Polish scientists, the meaning of the concepts of political culture and the concepts of the political culture of young people were analyzed in terms of their novelty for Ukrainian scientific community. There were also presented the main characteristics and understanding of these concepts in the Polish scientific thought.

Ключові слова: молодь, політична культура, політична система, процес політичної соціалізації, психологічний підхід.

Постановка проблеми. В світлі подій в Україні, які отримали в засобах масової інформації такі назви як «євромайдан», «єврореволюція», «революція гідності» тощо, перед українським суспільством постає необхідність побудови нової демократичної держави в прямому сенсі слова. Викорінення із політичної системи залишків комуністичного минулого, проведення комплексних галузевих реформ, оновлення правлячої еліти – першочергові заходи на даному шляху. Без сумніву, такі процеси повинні супроводжуватися не тільки зміною місця і ролі політичних інституцій, але й зміною культури політичного мислення населення, розуміння політики не як сфери задоволення особистих інтересів правлячої еліти, а як сфери забезпечення життєдіяльності суспільства. Таким чином, за більш ніж двадцять років незалежності України, повинно нарешті відбутися повноцінне формування нової політичної культури громадян. Особливо це стосується потенційної майбутньої еліти – молоді, перед якою вже сьогодні стоїть завдання – подолання кризи української державності.

З огляду на вище сказані практичні завдання, дослідження політичної культури набирає нового осмислення в українській політологічній науці, а саме поняття «політична культура молоді» потребує ренесансу його досліджень. В контексті таких міркувань, вивчення зарубіжного досвіду актуалізується, як ніколи раніше. Зважаючи на досить велике коло дослідників розглядуваної тематики у світі, вважаємо за доцільне обмежитися масштабом однієї країни, а саме сусідньої Польщі, як найбільш спорідненої з нами в історичній, культурній та соціальній площинах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ще на початку ХХ ст., випередивши класиків теорії політичної культури – американців Г. Алмонда і С. Верби, польські науковці Ю. Мілевський та Ю. Шеменський зробили спроби вивчення даного соціального явища. Проте основний пік досліджень політичної культури припадає в Польщі на 70-80-ті рр. ХХ ст. Серед тогочасних польських дослідників даної тематики можна виділити такі постаті як: Є. Вятр, Б. Голембовський, Ю. Конджельський, В. Кнобельсдорф, В. Маркевіч, Ч. Мойшевіч, М. Соболевський, Т. Філіпак та багато інших. Подальші дослідження продовжили Я. Гарліцький, М. Карват, М. Косман, А. Нога-Богомільський, а також сучасні молоді науковці: Л. Заменцький та П. Заленський.

Політичній культурі молоді польськими вченими приділяється не менша, натомість, особлива увага. Так, науковці В. Мілянєвський і Е. Мілянєвська достатньо широко підходять до вивчення даного соціального явища. Вони не тільки дають визначення політичній культурі молоді, але і досліджують чинники, які впливають на процес її формування, зокрема розглядають роль молодіжного руху. Вище згаданий Я. Гарліцький провів емпіричне дослідження політичної культури студентської молоді, результати якого разом з теоретичним обґрунтуванням опубліковано в 1989 р. у праці з однойменною назвою. Більше уваги різноманітним аспектам політичної культури сучасної польської молоді приділяють у своїх працях молоді науковці – представники різних галузей наук, а саме: А. Кашінська-Метрика, К. Мессяш, А. Турська-Кава тощо.

З огляду на чисельність робіт по даній тематиці, а також враховуючи обмеженість статті, сконцентруємося на тих, які містять наукову новизну та істотне значення для української спільноти.

Мета статті полягає у дослідженні поняття «політична культура молоді» крізь призму загального поняття «політична культура» у працях польських вчених.

Термін «політична культура», про що було сказано вище, і на що звертають увагу Я. Гарліцький [3, 11-12], К. Цвинар [2, с. 261-262] та Л. Заменцький [10, 14-15], використовувався у польській літературі вже на початку ХХ ст. Проте, слід підкреслити, що німецький філософ, автор «Ідей до філософії історії людства» Й. Гердер, ввів це поняття в науковий обіг значно раніше – ще у ХVІІІ ст.

У 1912 р. польський політолог, правник Ю. Мілевський публікує у Львові «Лекцію на тему політичної культури». В своєму тексті науковець не часто використовував поняття «політична культура», проте ретельно підбирав відповідну тематику [8, 93]. Пізніше у 1916 р., інший польський вчений правник, історик та політолог Ю. Шеменський виголосив у Варшавському університеті лекцію на тему політичних орієнтацій польського суспільства в добу Чотирьохлітнього Сейму Речі Посполитої (1788-1792 рр.) під назвою: «Конституція 3 травня 1791 р. як прояв польської політичної культури». Однак визначення «політичної культури» в даному тексті не було подано. Щойно в одній із своїх чергових праць: «Політична культура ХVІ ст.», яка була надрукована в 1932 р. у Кракові, Ю. Шеменський все-таки зробив спробу дефініювання, розглядаючи політичну культуру у взаємозв'язку із формою правління. Саме тому з його іменем пов'язують початок вивчення політичної культури в польській науковій думці [3, 11].

Більш детально праці Ю. Шеменського проаналізував Я. Гарліцький. Він зазначає, що Ю. Шеменський бачив взаємозв'язок між переконаннями громадян та їх ставленням до влади. Тобто, якщо політична система відповідає переконанням громадян, тоді вона функціонує стабільно. У той же час, якщо ставлення громадян до політичної системи стає критичним – може відбутися зміна системи [4, 20].

Однак відсутність належних емпіричних досліджень політичної культури серед польських вчених було причиною того, що це поняття в той час так і не отримало повноцінної наукової дефініції. Відродження зацікавленості політичною культурою на науковому рівні спостерігається в Польщі у 70-80-х роках ХХ ст. Тамтешніми вченими проводяться перші дослідження політичних орієнтацій громадян із використанням теорії політичної культури Г. Алмонда та С. Верби. Формується також і наукова дефініція, структура та бачення політичної культури як багатовимірного соціального явища.

Польські вчені опрацювали достатньо велику кількість наукових дефініцій політичної культури, які в чомусь подібні, а в чомусь доповнюють одна одну. Систематизуючи підходи до визначення поняття «політична культура», Я. Гарліцький [4, 32-38] та Л. Заменцький [10, 16-18] виділяють два напрямки характерні для польської наукової думки – вузький і широкий.

Політична культура у вузькому розумінні, як зазначають польські вчені, зводиться до психологічного напрямку дослідження започаткованого Г. Алмондом, проте із суттєвими доповненнями. При такому підході розглядуване соціальне явище ототожнюється із ставленням суспільства до політики через внутрішні переконання, емоції, орієнтації та поведінку. Так, на думку В. Маркевіча, політична культура проявляється в цінностях, які сформувалися в процесі історичного розвитку та стосуються системи державної влади. Політична культура – це також норми і засади, які, як вважає Ч. Мойшевіч, дозволяють оцінювати характер політики, а сама політична культура знаходить своє зовнішнє відображення у політичній поведінці [4, 35-36].

Відомий соціолог і політолог Є. Вятр розглядає політичну культуру як «сукупність позицій, цінностей і зразків поведінки, які торкаються взаємовідносин влади з громадянами», що також відноситься до вузького напрямку. Виходячи із свого визначення, Є. Вятр подає й перелік структурних елементів, які наповнюють політичну культуру, а це: «знання про політику, знайомство з фактами, інтерес до них; оцінка політичних явищ, оцінні думки про те, як має здійснюватися влада; емоційна сторона політичних позицій, як, наприклад, любов до батьківщини, ненависть до ворогів; визнані в конкретному суспільстві зразки політичної поведінки, які визначають, як можна й потрібно діяти в політичному житті» [1, 259-260].

Ще одні польські науковці сучасності К. Войташчик та В. Якубовський у передмові до польського освітнього журналу «Суспільство і політика», один із випусків якого у 2004 р. був присвячений проблематиці політичної культури, розуміють її як «важливий суб'єктивний чинник суспільних основ розвитку політичних систем», предметну сферу якої наповнюють такі елементи, як цінності, мотиви, цілі, позиції та поведінка різних суб'єктів політичного життя [9, 7].

Натомість широке розуміння політичної культури розглядає її в глобальному контексті. Що ж це собою являє, можна дізнатися із наступних визначень. На думку Т. Філіпяка, норми та засади політичної культури пов'язані із політикою державної влади та її цілями. У той же час, М. Соболевський в контексті політичної культури сконцентровувався не тільки на нормах та засадах, але також і на політичних інституціях. Більше того, Ю. Конджельський, окрім поглядів, ідей, цінностей, політичних інституцій та організацій, зараховує до політичної культури також і правові норми [4, 34-35].

Зазвичай, визначення із енциклопедичних видань подаються на початку. Проте в даному випадку, враховуючи вузьке і широке розуміння політичної культури, дефініція представлена в Лексиконі політології, який опрацьований науковцями з Інституту політичних наук Вроцлавського університету, містить у собі поєднання елементів з обох напрямків, тому є логічним підсумування вище сказаного. Отож, політична культура – це «верства культури, яка стосується політики і розуміється як сукупність матеріальних (політичні інституції) та нематеріальних (політичні символи, політичні цінності, політична позиція) утворів суспільства, які здатні розповсюджуватися в просторі та часі» [6, 182].

Таким чином, значна зацікавленість проблематикою політичної культури польськими науковцями, що добре видно із вище поданого матеріалу, є, на нашу думку, відображенням особливостей їх суспільства, для якого національна культура та історія завжди були і залишаються джерелом патріотизму, єдності і нероздільності. Цікавим є факт, що польський досвід – це наочний приклад того, як тамтешні вчені, опираючись на концепцію американських колег, яка за надмірний психологізм та ідеологізацію англосаксонського типу політичної культури піддавалася неодноразовій критиці, заповнювали її існуючі прогалини все новими і новими компонентами. Зокрема йдеться про моделі та зразки політичної поведінки, політичні інституції, правові норми та ін. Тому поняття «політичної культури» в польській науковій думці набрало нових ознак та нової повноти змісту.

Політична культура молоді як відображення всього змінного, динамічного, нестабільного, перш за все становить частину політичної культури суспільства, а вже потім ототожнюється із специфікою цієї соціальної групи. Так само і визначення «політичної культури молоді» включає в себе загальні положення «політичної культури», враховуючи при цьому вікові, психологічні та фізіологічні особливості молоді. Власне це можна прийняти за гіпотезу, яку, опираючись на праці польських вчених, належить доказати або спростувати.

Перш за все, слід розпочати з аналізу праць В. Міляновської та Е. Міляновської, які, як сказано було на початку, досліджували проблеми змістовного наповнення поняття «політична культура молоді». Варто підкреслити, що згадані науковці в середині 80-х років ХХ ст. роблять спробу розмежувати поняття: «молодіжна політична культура» і «політична культура молоді», чого так і не було зроблено на високому науковому рівні в Україні.

До інтерпретації молодіжної політичної культури, яку в суспільстві прийнято розглядати як недозрілу, неповну, що виходить із недосвідченості та недозрілості самої молоді, вище згадані науковці підходять діалектично, пов'язуючи її із процесом соціалізації. Тому під «молодіжною політичною культурою» вони розуміють «спонтанно сформовану систему свідомісних, вольових, поведінкових і аксіологічних елементів, які відображають специфіку участі молоді та її різних середовищ в процесі політичної соціалізації, в суспільній, культурній, політичній діяльності». Звідси, молодіжність політичної культури та її специфіку характеризують такі елементи, як нетерпеливість, спонтанність, радикалізм, аксіологізм, охоче перескакування посередницьких етапів тощо. Перелічені елементи, як зазначають науковці, часто ускладнюють реалізацію процесу політичної соціалізації молоді, проте вони можуть і повинні відігравати позитивну роль [7, 188-190].

Поняття «політичної культури молоді», на думку тих же науковців, аналогічне поняттю «політична культура» - «політична культура для суб'єкта політики це «оснащення» його знаннями, раціональністю, способом мислення і поведінки, системою цінностей, а також мовою, яка використовується у політиці», проте із деякими застереженнями. Тому політичну культуру молоді вони визначають як «специфічний суб'єкт політики». А застереження, в свою чергу, стосуються «специфіки молодіжної політичної суб'єктності, її обмеженості, вторинності та незвичайності», що на їх думку потребує обов'язкового усвідомлення та врахування. Цікавим є те, що при вище згаданому підході, політична культура молоді, як зазначають науковці, становить щось більше і щось менше ніж політична культура в цілому. Щось більше, коли вона виходить за рамки політичної культури, створюючи її майбутню систему. З іншої сторони, це щось менше ніж партикулярний прояв політичної культури загалом, оскільки політична культура молоді не забезпечує останній самостійної участі в політичній діяльності, а залежить і підпорядковується посередницьким класам [7, 191-192].

Подібної позиції, стосовно останнього поняття, притримується вже згаданий нами відомий польський дослідник у цій сфері Я. Гарлицький, який сьогодні очолює кафедру

соціології та психології політики Інституту політичних наук Варшавського університету. На його думку, політична культура молоді з огляду на те, що формується вона в процесі соціалізації молоді, а також є частиною, субкультурою політичної культури суспільства – становить цікавий предмет для проведення наукових досліджень. Пояснення такого підходу слід шукати у специфіці молоді. У той же час, науковець дає власне визначення: «політична культура молоді – це сукупність орієнтацій щодо політики в групі, яка знаходиться в завершальній стадії адаптації до суспільних і політичних ролей в самостійному, дорослому житті» [3, 48-49]. Запропонований підхід до аналізу політичної культури молоді опирається на концепції Г. Алмонда, що в черговий раз підкреслює значимість та фундаментальність робіт американського вченого в наукових колах польського середовища.

Аналогічної думки також і А. Кашінська-Метрика, яка вважає, що «політична культура молоді є так специфічна, як специфічною соціальною групою є молодь». Власне таку специфіку молоді вона вбачає у протиріччях із старшими поколіннями, в пошуку власних ідеалів, в тимчасовості характеру приналежності до даної групи тощо [5, 110].

Під час дослідження політичної культури молоді важливим залишається аналіз її внутрішньої структури. На нашу думку, саме Я. Гарліцький найбільш повно, порівняно із згаданим вище Є. Вятром, подає її складові компоненти, у відповідності до яких він проводив емпіричні дослідження політичної культури студентської молоді, а саме:

1) зацікавленість політикою, політичні знання та обізнаність політичних фактів (пізнавальний компонент) – характер зацікавлення, джерела знань, сфера інформування, спосіб інтерпретації діяльності відповідних інституцій тощо;

2) визнані та бажані цінності, які стосуються політичної системи та механізмів функціонування її інститутів (аксіологічний компонент) – форма ідеальної держави, тип бачення політичного ладу, структура політичних інституцій, що і як повинна робити влада, система цінностей та ідеологій тощо;

3) оцінка політичних явищ (оцінно-афективний компонент) – відношення до національного доробку та найновішої історії, оцінка актуальних політичних подій, авторитет політичних інституцій та сил тощо;

4) визнані зразки поведінки в сфері політики (біхевіоральний компонент) – зразки політичної поведінки, активність в молодіжному русі та інших інституціях організованих громадянським суспільством тощо [3, 54-55].

Таким чином, у підсумку маємо відзначити, що поняття «політичної культури молоді» у розумінні польських науковців містить у собі загальні положення поняття «політична культура» із врахуванням специфіки молоді. Тому виходячи з вище поданих структурних компонентів, та беручи до уваги особливості молодіжного середовища, можна констатувати, що політична культура молоді відноситься до тих соціальних явищ, які мають властивість змінюватися. Як влучно зауважив Я. Гарліцький, під впливом змін в структурі та механізмах діяльності політичних інституцій, можуть змінюватися і розвиватися політичні орієнтації колишніх студентів, проте найсуттєвіші політичні цінності, які сформувалися в період кристалізації особистості, залишаються незмінними протягом всього періоду життя [3, 52-53].

Тому теорія, представлена у працях польських вчених, повинна збагатити українську політологічну думку та стати підґрунтям до усвідомлення суспільством і, перш за все владою, важливості процесу формування у молоді належної політичної культури через відповідну державну політику, розвиток молодіжного руху, якісну систему освіти тощо. А динамічність трансформації цінностей та поглядів молоді ставить перед науковцями необхідність врахування середовища її існування в конкретних суспільно-політичних реаліях під час проведення досліджень.

Література

1. Вятр Е. Социология политических отношений : пер. с пол. / Е. Вятр ; под ред. и с предисл. Ф. М. Бурлацкого. – М. : Прогресс, 1979. – 436 с.
2. Cwynar K. Kultura polityczna. Historia i znaczenia pojęcia / K. Cwynar // Pismo Filozofów Krajów Słowiańskich „ΣΟΦΙΑ”. – 2011. – №11. – S.261-268.
3. Garlicki J. Kultura polityczna młodzieży studenckiej / J. Garlicki. – Warszawa : PWN, 1991. – 322 s.
4. Garlicki J., Noga-Bogomilski A. Kultura polityczna w społeczeństwie demokratycznym / J. Garlicki, A. Noga-Bogomilski. – Warszawa : Wyd. Fundacja Europa, 2004. – 213 s.
5. Kasińska-Metryka A. Kultura polityczna młodych Polaków – mity i fakty / A. Kasińska-Metryka // Kultura polityczna Polaków: przemiany, diagnozy, perspektywy / praca zbiorowa pod red. Karol B. Janowski. – Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, 2010. – S.109-121

6. Leksykon politologii : wraz z aneksem: partie, parlament, wybory : praca zbiorowa / pod red. Andrzeja Antoszewskiego i Ryszarda Herbuta. – Wrocław : Atla 2, 1996 – 497 s.
7. Milanowska E., Milanowski W. Problemy kształtowania kultury politycznej młodzieży / E. Milanowska, W. Milanowski // Edukacja Polityczna. – 1986. – №9. – S.187-206
8. Pasierb B. Z tradycji polskiej nauki o polityce (część 2). Józef Milewski (1859-1916) / B. Pasierb // Pismo edukacyjne „Polityka i społeczeństwo”. – 2006. – №3. – S.85-99
9. Wojtaszczyk K., Jakubowski W. Przedmowa / K. Wojtaszczyk, W. Jakubowski // Pismo edukacyjne „Społeczeństwo i polityka”. – 2004. – №1. – S.7-8.
10. Zamęcki Ł. Kontrowersje wokół kultury politycznej / Ł. Zamęcki // Pismo edukacyjne „Społeczeństwo i polityka”. – 2004. – №1. – S.11-21.

ТЕОРЕТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ РУШІЙНИХ СИЛ І ТЕНДЕНЦІЙ МІЖНАРОДНОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ У ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ

Пуйо Г.І.

аспірант кафедри політології УжНУ

асистент кафедри суспільних дисциплін МДУ

Розглянуто особливості політологічного теоретичного осмислення міжнародної трудової міграції. Автор акцентує увагу на розкритті особливостей сьогодишнього стану політичного аналізу міжнародної трудової міграції.

Рассмотрены особенности политологического теоретического осмысления международной трудовой миграции. Автор акцентирует внимание на раскрытии особенностей сегодняшнего состояния анализа международной трудовой миграции.

The study of the features of theoretical understanding of international labor migration in political science is presented. The author focuses on revealing the features of the contemporary state of political analysis of international labor migration.

Ключові слова: мігрант, міграція, міжнародна трудова міграція.

Постановка проблеми. На протязі усієї історії людства трудова міграція, або, як її часто називають міграція робочої сили, була важливою складовою в розвитку суспільства. Але, незважаючи на особливу роль трудової міграції в системі сучасних міжнародних, політичних, економічних і соціальних відносин, до цього часу, незважаючи на значні зусилля науковців немає єдності в розумінні суті даного явища.

Стан дослідження. Питання міжнародної трудової міграції стала об'єктом дослідження теоретиків і практиків відразу декількох наук, зокрема: політології, історії, соціології, економіки, демографії, географії тощо. Незважаючи на таке різноманіття досліджень, навряд чи можна говорити про міграції, як про цілісну науку, що базується на суспільних принципах, які дозволяють з'ясувати сутність міграції. Д. Мейссі зазначає, що «фахівці з суспільних наук підходять до вивчення міграції не з позицій загальної парадигми, а з позицій різних теоретичних переконань, які конкурують один з одним і які подрібнені між дисциплінами, регіонами і ідеологіями. В результаті чого, дослідження міграції мають властивість звужуватись, часто дослідження стають неефективними, і характеризуються повторами, незначущим і оманливим спілкуванням, або суперечками з принципових питань. Накопичення знань буде тільки тоді коли дослідники вийдуть на загальні теорії, концепції, інструменти і критерії» [5, 700-701]. Британський дослідник Е. Філдінг вважає, що «мабуть, міграція – це ще одне «хаотичне поняття», яке вимагає, щоб його «розпакували», для того, щоб можна було розглянути кожну складову в її справжньому історичному і соціальному контекстах, і так, щоб в кожному з цих контекстів окремо можна було б досягти розуміння цього явища» [8, 3]. Саме тому, мета статті – відслідкувати особливості політологічного теоретичного осмислення рушійних сил і тенденцій міжнародної трудової міграції.

Виклад основного матеріалу. Ірландський дослідник Г. Крігер, вважає, що міграційні теорії намагаються дати відповідь на три запитання: 1) Чому відбуваються міграції? 2) Чому мігранти перебувають у країні прийому? 3) Чому багато людей не роблять спроб мігрувати, навіть у суперечливих для цього умовах? [10, 7].

Відповіді на дані питання науковці намагались знайти на таких рівнях: мікрорівень, макрорівень та мегарівень.

Перший рівень зосереджується на пошуках першопричин міграції на мікрорівні, тобто особи, сім'ї, домогосподарства. Другий рівень розглядає механізми міграції на макрорівні, тобто центром уваги стає суспільство загалом, держава або світове співтовариство і відносини між суб'єктами світової економіки та політики. Третій рівень, мегарівень – комплексна взаємодія мікро та макрочинників. Відомий Західний вчений П. Стокер, указує на неминучість злиття перших двох груп «жоден індивід не може приймати рішення у відриві від структури, в якій він перебуває. Так само як жодна структура не може існувати незалежно від індивіда, який сам допомагає створювати і змінювати свій політичний та економічний простір» [4, 26].

У дослідженні міжнародної трудової міграції сформувались два протилежні підходи. Представники першого підходу вважають, що для пояснення феномену міжнародного руху робочої сили немає жодної потреби у формуванні додаткових теорій. Представники другого підходу наполягають на створенні спеціальних теорій міжнародної трудової міграції, тобто створення єдиної синтетичної теорії, яка б стала інтегратором міждисциплінарних наукових досліджень міграційних процесів.

Західний науковець Д. Бертраму вважає, що економічні та демографічні фактори, які відповідають за розгортання міграцій, є другорядними по відношенню до політичних. Оскільки, політичні опосередковуючи економічний і демографічний розвиток суспільства, й визначають природу міграційних потоків, відповідно – головними при поясненні явища трудової міграції. Головні положення даної теорії зводяться до наступного: по-перше, державна політика щодо регулювання міграцій робочої сили є визначальною для активізації міграційних процесів; по-друге, міжнародна трудова міграція завжди залежить від структури економіки конкретної держави та політичних подій, які в ній відбуваються; по-третє, окремі політичні сили можуть виступати ініціаторами формування міжнародного руху робочої сили, оскільки внаслідок його реалізації вони отримують певні вигоди [7, 11-13].

Незважаючи на значний політичний вплив на розвиток міжнародної трудової міграції, важко погодитись з автором концепції в тому, що саме політичне життя країни є визначальним для активізації міграційних рухів. Підтвердженням може слугувати той факт, що попри всі спроби держав-реципієнтів обмежити з допомогою політичного інструментарію прийоми небажаних мігрантів, обсяги останніх на їх території постійно зростають.

Як бачимо, деякі теорії не лише доповнюють одна одну але часом й суперечать одна одній, виділяючи в якості основних рушійних сил міжнародної трудової міграції фактори, які суттєво відрізняються один від одного. Крім того, згадані теоретичні концепції не здатні пояснити окремі прояви міжнародного руху робочої сили, наприклад недобровільну трудову міграцію – торгівлю «живим» товаром. Зумовлено це, в першу чергу тим, що явище міграції є комплексним по своїй суті, що дозволяє його досліджувати з різних сторін.

Майже у всіх теоретичних концепціях досить часто замовчується про негативні наслідки еміграції для країн-донорів, зокрема, скорочення рівня населення внаслідок виїзду жінок і чоловіків, руйнування родин, соціальне сирітство, дефіцит робочої сили, особливо висококваліфікованої тощо.

Враховуючи всі ці проблеми, сьогодні постала нагальна потреба в фундаментальній парадигмі, яка б дала змогу отримати вичерпні відповіді щодо причин формування, особливостей перебігу, соціально-економічних та політичних наслідків міжнародної трудової міграції, особливо для України.

Подібні спроби сьогодні реалізуються у межах системного підходу, який розглядає міграцію як невід'ємні частини мікро- і мікропроцесів. Дж. Солт пояснює, що традиційне розуміння міжнародної міграції як взаємозв'язку між особою і родиною, що прагнуть виїхати за кордон для життя чи роботи, з одного боку, та уряду, котрий стоїть на захисті державних кордонів і займається питаннями набуття іноземцями громадянства, а з іншого, втратило свою актуальність [11, 88]. Тому, Дж. Солт пропонує розглядати міжнародну трудову міграцію як глобальний багаторівневий міжнародний бізнес, основні учасники якого – національні держави, транснаціональні корпорації (ТНК), власне мігранти та злочинні угруповання, які переслідуючи власні інтереси, впливають на формування і активний розвиток всіх відомих міграційних потоків. Такий бізнес володіє значним бюджетом, маніпулює мільйонами робочих місць і людьми в усіх куточках світу й керується розгалуженою мережею державних та приватних інституцій, які використовують певні важелі впливу, обумовлюють світові процеси міграції робочої сили [11, 91-93].

Російські вчені. Зокрема В. Іонцев та Б. Хорєв розробили свій власний комплексний напрям пізнання міграційних процесів – міграціологія. Головною метою даної наукової течії є розробка фундаментальної теорії міграційної рухливості населення, яка ґрунтується на системному підході дослідження та законі рухливості населення. Згідно з теорією, міграційний рух у міру суспільного прогресу стає соціально-економічною необхідністю, тому постійно посилюється. Під поняттям «міграційний рух» російські науковці розуміють сукупність усіх видів територіальних переміщень, які є наслідком взаємодії різноманітних факторів, котрі лежать в основі такого поняття як «міграційна система» [2, 31].

Системний підхід західних і російських вчених є надзвичайно важливим кроком у вивченні міжнародної міграції населення, зокрема трудової міграції. Дає можливість логічно поєднувати різні тлумачення макро- і мікрорівнів. За допомогою системного аналізу, розрізнені елементи міграцій – політичні, демографічні, соціальні, географічні, економічні, національні і культурні чинники її формування, що займають важливе місце в ієрархії вивчення явища міграції.

11 вересня 2001 року стало початком нового етапу у регулюванні і розумінні явища міжнародної міграції. Більшість країн світу свою увагу сконцентрували на вирішенні таких завдань: «запобігання – покарання – захист». В межах цього виміру мігранти і спільноти мігрантів розглядаються як безпосередні політичні актори, які беруть участь в політичному житті країни походження і країни прийому. У зв'язку з цим гостро постає питання адаптації та інкорпорації мігрантів у суспільство і соціально-політичну систему національних держав.

Вплив процесів міграції на інститут громадянства національних держав, електоральна поведінка і формування різних державних політик розглядаються більшістю політологів саме у світлі проблем адаптації мігрантів. Але такий підхід не враховує сучасних глобалізаційних і транснаціональних тенденцій світових політичних процесів і міжнародної міграції зокрема. Тому Б. Юськів пропонує розглядати не два, а три виміри міжнародної трудової міграції: державний, ситуативно-політичний і глобальний. Оскільки, для дослідження державного і глобального рівнів міжнародної міграції найбільш доречним є використання макромоделей, наприклад, коли мова йде про структурні політичні, правові, економічні умови, а вивчення міграцій на ситуативно-політичному рівні повинно поєднувати як макрорівневі, так і, мезо- і мікрорівневі моделі, коли досліджується вплив чинників на прийняття рішень окремими особами та їхніми сім'ями [1, 214]. Тому, логічним є той факт, що в політологічних дослідженнях міжнародної міграції, зокрема трудової міграції важливу роль відіграють макрорівневі моделі.

Попри розмаїття міграційних теорій, можна виділити два принципово відмінних макрорівневих моделей теоретичного осмислення політичного виміру міжнародної міграції, а відтак міжнародної трудової міграції:

- класична міжнародна політико-економічна модель;
- політична модель безпеки/стабільності.

Перший тип моделей базується на класичному розумінню політичності з позицій політекономії. До цього типу моделей відноситься більшість відомих макротеорій: неокласична теорія міграції, теорія двоїстого ринку, теорія світової системи І. Уоллестайна, теорія міграційних систем, інституційна теорія й інші.

М. Вейнер зауважує, що за такого підходу акцент зроблено на глобальній нерівності, економічних зв'язках між країнами-імпортерами і країнами-експортерами трудових ресурсів, включаючи переміщення капіталу і технологій, зміні ролі транснаціональних компаній, а також структурних змінах на ринках праці пов'язаних із змінами в міжнародному поділі праці [13, 1].

Диференціація в заробітній платі, і можливостях працевлаштування – високий запит на робочу силу в одній країні і її надлишок в іншій, стимулює переміщення робочої сили. Згідно економічних теорій міграції, індивідууми емігрують, якщо очікувані вигоди перевищують витрати, тому в підсумку схильність мігрувати з одного регіону або країни до іншого визначається з огляду на середню заробітну плату, вартість подорожі і умов на ринку праці. Аргументується це тим, що глобальні зміни в економіці або стратегії розвитку, які реалізують країни можуть призводити до збільшення попиту на робочу силу і збільшення природу показників в одних країнах і зменшення або незмінність в інших країнах. Нерівномірний економічний розвиток країни може спонукати індивіда або цілі сім'ї до перетину міжнародних кордонів, щоб скористатись більшими можливостями [13, 4-5].

К. Коданьоне абстрагуючись від конкретних механізмів стверджує, що специфіка політичності міграції випливає з того, що «імміграція перебуває на перехресті двох цілком різних політичних семантик: заснованої на економічних, або функціональних проблемах, і заснованої на культурі, самотності і традиції, а це створює в умовах високої політизації додатковий простір для вільної адаптації і швидких змін» [3]. Тобто, у політологічному розумінні міжнародної трудової міграції, мігранти трактуються як чинник, що порушує економічну, культурну або психологічну рівновагу в країні прийому. Мігранти в такому розумінні виконують роль дешевої робочої сили, за допомогою якої знімається напруга і проблеми в суспільстві. Звичайно, це суто класичне розуміння міграції в рамках ринкового підходу.

Досліджуючи безпосередньо міжнародну трудову міграцію політологи звертають увагу на суперечливість інтересів країн прийому мігрантів. Де з однієї сторони, задоволення потреб праці, а з іншої – захист культурної і суспільної цілісності. Така суперечність в реальності призводить до політичної дилеми, коли роль мігранта зводиться винятково до економічної ролі і водночас встановлюються міцні бар'єри на шляху до їх інтеграції в суспільстві. Такими бар'єрами може бути політика сегрегації і соціально-економічна сегментація мігрантів, так і законодавчі обмеження на тривалість перебування в країні, невмотивована відмова у видачі візи, бар'єри на шляху возз'єднання сімей й інші законодавчі заходи.

А. Золберг переконалий, що сучасний світ можна розглядати з двох сторін. З однієї сторони, він виступає як система яку утворюють індивіди, що прагнуть максимізувати власний (індивідуальний) добробут різними способами прояву активності, серед яких – просторові переміщення. З іншої сторони, можна говорити про закриті суспільства, утворене державними інституціями, що ставлять за мету максимізувати не індивідуальний, а суспільний добробут. Зазвичай, такі правила проявляються в контролі в'їзду/виїзду людей.

На практиці це означає: міграційний процес створює і водночас виражає напругу між інтересами і прагненнями людей і суспільства, інтереси якого виражає держава [14, 3-4].

А. Гурни і П. Качмарчик пояснюють, що дана проблема є значно складнішою, оскільки така ж напруга виникає не лише на рівні суспільств походження і прийому мігрантів. Однак не завжди індивідуальні й колективні цілі є різними, тому потрібно враховувати всі можливі варіанти, а не лише індивідуальні мотивації потенційних мігрантів, або засади, принципи і наслідки державної міграційної політики [9].

Щодо сучасних тенденцій А. Гурни і П. Качмарчик переконані: «... у контексті політичних концепцій елементом, який найвищою мірою демонструє структуру нерівності і обсяги міграційних потоків, є не стільки диференціація заробітної плати або доходів, скільки економічні й неекономічні можливості, і в цих умовах уможливлена через політику свобода міграційних переміщень. Ситуація не змінюється навіть з врахуванням повсюдно і повсякчасно проголошуваної ідеї глобалізації. Про особливість міграції в цьому контексті свідчить істотне протиріччя між майже обмеженою (не лише на рівні декларації) свободою пересування товарів, капіталу, закритих кордонів для трудових мігрантів (також значною мірою для емігрантів). Це часто підтверджується фактами, які засвідчують, що глобалізаційні процеси зовсім не означають втрату суверенітету або можливості впливати на реальність через національні держави. У багатьох площинах вони стануть основою формування глобального політичного порядку.

В той же час, не ігнорується значення економічних мотивів міжнародної трудової міграції. В. Бьонінг вважає, що ключем до розуміння міжнародної міграції все одно є ринок праці і особливо структура попиту на іноземну робочу силу: «... не може бути еміграції без імміграційних можливостей. Міжнародна трудова міграція явно або неявно зумовлена економічним попитом на іноземців» [6, 32]. Тобто, мова йде не стільки про умови, в яких функціонують мігранти в країнах прийому, скільки про процеси створення умов для припливу мігрантів.

Економічні теорії пояснюють багато міжнародних переміщень населення але вони нехтують двома важливими політичними аспектами. М. Вейнер говорить: «Першим є те, що міжнародні переміщення населення часто породжуються, заохочуються або запобігаються урядами, або політичними силами через причини, які мають мало спільного з економічними умовами. Другим моментом є те, що навіть якщо економічні умови і стимулюють людей залишити країну, то саме уряди вирішують, дозволити чи ні своїм громадянам виїхати, дозволити чи ні емігрантам в'їхати, і їхні рішення часто базуються на зовсім не економічних міркуваннях. Тому спроби розвивати моделі аналізу транснаціональних міграційних потоків повинні також брати до уваги політичні детермінанти і обмеження цих потоків [13, 5].

Важливим моментом є критична необхідність політичного виміру в процесі аналізу явищ, пов'язаних із нелегальною міграцією. Держава може мати достатньо збройних сил, для захисту себе від іноземної агресії, але вона може бути абсолютно беззахисною перед мігрантами, які в'їжджають у країну у пошуках роботи. Держава не маючи можливості керувати нелегальними мігрантами, розглядає їх як загрозу для свого суверенітету.

Такі чинники послужили відправними точками М. Вейнеру для створення іншого підходу – політичного або «моделі безпеки/стабільності». Дана модель зосереджена на політичному контексті, у рамках якого формується поведінка держави – державній політиці еміграції й імміграції як турботи про забезпечення внутрішньої стабільності і міжнародної безпеки. Вона розглядає політичні зміни в державі як головну детермінанту міжнародних потоків населення, а міграцію одночасно і як причину, і як наслідок міжнародних конфліктів. Р. Тіртосудармо вважає, що міжнародна міграція сама створює конфлікт і розглядається як «незалежна» змінна [12, 6].

М. Вейнер наголошує, що «...спровокована або примусова міграція може стати інструментом, за допомогою якого одна держава може дестабілізувати ситуацію в іншій, змусити визнати її авторитет, змусити сусідню державу втручатися в її внутрішні справи, підштовхнути сусідню державу до надання допомоги або кредиту як відповідь на призупинення міграційних потоків, або служити способом поширення власних політичних, економічних інтересів, або інтересів домінуючої етнічної групи заради колонізації» [13, 11-12]. В принципі, як історія так і сучасні міжнародні міграції населення часто демонструють, що країни еміграції мають значно більше контролю над міжнародним витоком населення, ніж про це думають ті, що вірять у спонтанність еміграції; насправді в багатьох випадках міграція представляє собою свідому еміграційну політику з боку країн еміграції. Розглядаючи потоки біженців лише як ненавмисні наслідки внутрішніх зрушень або економічних криз означає не враховувати бажання деяких урядів зменшити кількісно або вивести за межі своєї території окремі соціальні класи й етнічні групи і впливати на політику їхніх сусідів.

Дослідник чітко визначає обставини коли, міжнародна трудова міграція і біженці розцінюються як загроза безпеці та стабільності країни походження і країни прийому мігрантів, а також відносини між ними: 1) мігранти і біженці розцінюються як загроза або джерело антагонізму у відносинах між країною походження і країною прийому мігрантів; така ситуація виникає, коли мігранти опозиційно налаштовані до політичного режиму в країні походження; 2) мігранти або біженці можуть стати політичною загрозою або ризиком для політичного режиму в країні прийому; уряди часто стурбовані тим, що особи яким вони надають захист, можуть повстати проти урядів, якщо вони не схильні допомагати мігрантам у їхньому протистоянні з урядом країни походження; 3) іммігранти розглядаються як загроза культурній ідентичності; порушення норм, оформлених законодавчо, наприклад, у законі про громадянство, часто розцінюються як загроза основним цінностям тому ідентифікуються як загроза державній безпеці; 4) іммігранти виступають як соціальна і економічна проблема для суспільства прийому; вони можуть негативно оцінюватись суспільством через злочинну асоціальну поведінку, вплив на його соціальне забезпечення, або просто тому, що їх настільки багато, і вони настільки бідні, що стають важким економічним тягарем, навіть якщо іммігранти за етнічним походженням не відрізняються від суспільства прийому; 5) приймаюче суспільство використовує іммігрантів як інструмент загроз країні походження [13, 14-30].

М. Вейнер наголошує, що дані моделі не замінюють одна одну, а тільки доповнюють. Ставлять акцент на прийнятті рішень не індивідуально мігрантами, а більш широким соціальним, політичним, економічним контекстом, у межах якого діють індивідууми; обидві моделі є інтерактивними, однаково приділяють уваги поведінці держави і захисту кордонів, хоча модель безпеки/стабільності переносить основну вагу на державне прийняття рішень, тоді як модель політичної економії часто оцінює державу як слабого актора, якому завдають удару потужніші глобальні сили.

Б. Юськів вважає, що будучи компліментарними, обидві моделі спрямовують на вивчення різних аспектів міжнародної міграції, постановку різних проблемних питань, вироблення різних тлумачень міжнародних потоків і створення різних концептуальних інструментів аналізу. Проте іноді моделі призводять до цілком протилежних ситуацій. До прикладу, перспектива політичної економії може змушувати аналітика розглядати переміщення людей від бідних країн до багатих як взаємовигідні (перші отримують користь від грошових переказів мігрантів, другі вирішення проблеми дефіциту трудових ресурсів), тоді як перспектива безпеки/стабільності того ж міграційного потоку може вказувати на політичні ризики, пов'язані зі змінами в етнічному складі країни прийому і виникненні напруги в міжнародних відносинах, які супроводжують міграцію і є наслідком протистояння між місцевими мешканцями і мігрантами. Можлива і протилежна оцінка: перспектива політичної економії може націлювати на висновок, що міграція призводить до відпливу «мізків» з країни походження, збільшується рівень безробіття і створює дефіцит житла в країні прийому, тоді як модель безпеки/стабільності, переконує аналітика, який розглядає аналогічний міграційний потік, у тому, що рівень внутрішньої безпеки і мирного міжнародного врегулювання зростає оскільки мігранти – це етнічна меншина, якій не раді вдома, але яку щиро вітають або, як мінімум, із готовністю приймають в іншій країні. Так само міграція може бути прийнятною для обох країн навіть за умови, що кожна з них несе економічні втрати. Тобто аналіз вигод/витрат може давати різні оцінки, залежно від вибору моделі дослідження [1, 219].

Таким чином, можна сказати, що сьогоденний стан політологічного аналізу міжнародної трудової міграції можна охарактеризувати декількома аспектами: по-перше, політичний міграційний дискурс і далі залишається в рамках теоретичних досліджень міграції; по-друге, політичний характер міграції розглядається здебільшого у вузькому значенні, зокрема розмежовуючи міграцію політичну і не політичну, що не притаманно складним і багатограним реальним явищам, пов'язаних з міграцією; по-третє, стереотипність політологічного бачення міжнародної міграції фактично зводиться до винесення в центр аналізу міжнародної міграції виключно держави.

Будучи однією з ланок політичної системи, міжнародна трудова міграція трансформує різноманітні проблеми (економічні, соціальні, демографічні, політичні та інші), у політичні наслідки для різних суспільств. Амбівалентний політичний потенціал міжнародної трудової міграції проявляється у двох видах наслідків – політичному конфлікті і політичному консенсусі, які в свою чергу набувають реального наслідку та політичної інтерпретації.

Література

1. Юськів Б. М. Глобалізація і трудова міграція в Європі: монографія / Б. М. Юськів. – Рівне: видавець О. М. Зень. – 2009. – 476 с.

2. Ионцев В. А. Международная миграция населения: теория и история изучения: монография / В. А. Ионцев. – М.: Диалог МГУ. – 1999. – 370 с.
3. Коданьоне К. Миграционная политика как планирование наугад [Электронный ресурс] / К. Коданьоне // Русский архипелаг. – Режим доступа: <http://www.archipelag.ru/agenda/povestka/povestka-immigration/wold/kodanione-migration/>. – Назва з екрану.
4. Стокер П. Работа иностранцев: обзор международной миграции рабочей силы: [Пер. с англ.] / П. Стокер. – М.: Изд. центр «Академия». – 1996. – 330 с.
5. Massey D. S. An Evaluation of International Migration Theory. The North American Case / D. S. Massey // Population and Development Review. – 1994. - №20. - P. 699-751.
6. Böhning W. R. Elements of Theory of International Migration to Industrial Nation States / W. R. Böhning // Global Trends of Migration: Theory Research on International Population Movements / M. M. Kritz, Ch. B. Keely, S. M. Tomasi (red.). – New York: The Center of Migration Studies. – 1981. – P. 28-43.
7. Bartram D. International Labor Migration: Foreign Workers and Public Policy / D. Bertram. – New York: Palgrave Macmillan. – 2005. – 199 p.
8. Fielding A. The «impasse in migration theory» revisited / A. Fielding // Conference on International Migration. – Soesterberg: IBG / Royal Dutch G.S. – 1983. – 247 p.
9. Górný A. Uwarunkowania i mechanizmy migracji zarobkowych w świetle wybranych koncepcji teoretycznych [Электронный ресурс] / A. Górný, P. Kaczmarczyk // Instytut Studiów Społecznych UW. - Режим доступа: <http://www.migracje.uw.edu.pl/download/publikacja/208/>. – Назва з екрану.
10. Krieger H. Migration Trends in an enlarged Europe [Электронный ресурс] / H. Krieger // European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Dublin. – 2004. – 110 p. – Режим доступа: http://aa.ecn.cz/img_upload/9e9f2072be82f3d69e3265f41fe9f28e/20004_migration_trends.pdf. – Назва з екрану.
11. Salt J. The Business of international Migration / J. Salt // International Migration into the 21 st Century: Essays in Honour of Reginald Appleyard / Ed. by M.B. Siddique. – Cheltenham-Northampton: Edw. Elg. Publish. – 2001. – P. 86-108.
12. Titrosudarmo R. Population, Ethnicity and Violent Conflict / R. Titrosudarmo // Population Review. – 2006. – Vol. 45 No 1. – P. 6-22.
13. Weiner M. Security, Stability, and International Migration / M. Weiner. – Center for International Studies Massachusetts Institute of Technology; WP 90-2. – 1990. – 43 p.
14. Zolberg A. R. International Migration in Political Perspective / A. R. Zolberg // Global Trends in Migration: Theory and Research on International Population Movements / M. M. Kritz, Ch. B. Keely, S. M. Tomasi (red.). – New York: The Center of Migration Studies. – 1981. – P. 3-27.

БЮРОКРАТИЧНА СИСТЕМА Й ОСОБИСТІТЬ**Радей А.С.***кандидат філософських наук**НТУУ «Київський політехнічний інститут»*

В статті проаналізовано вплив бюрократичного апарату як специфічної форми соціального інституту на особистість. Розглянуто роль і місце привілеїв в формуванні ціннісно-світоглядних орієнтирів бюрократії.

В статье проанализировано влияние бюрократического аппарата как специфической формы социальной организации на личность. Рассмотрена роль и место привилегий в формировании ценностно-мировоззренческих ориентиров бюрократии.

The author analyses the impact made on personality by the bureaucracy as a specific social institution.

A study is made of social privileges and their role in making criteria for bureaucracy's values and outlook orientation.

Ключові слова: бюрократія, бюрократична етика, бюрократичний тип особистості, привілеї.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Низька ефективність функціонування наявних бюрократичних інститутів викликає негативне ставлення до них з боку українського суспільства, що призводить до ототожнення бюрократичного способу управління з його суттєвими недоліками, в першу чергу – з корупцією і бюрократизмом. При цьому саме існування бюрократії під сумнів не ставиться. Суспільство прагне вдосконалення механізмів управління, підвищення їх ефективності.

Важливим аспектом зазначеної проблеми є формування певного типу управлінця, що належить до специфічної адміністративно-управлінської групи з притаманними лише їй особливими соціально-статусними характеристиками.

Завданням статті є аналіз місця особистості в бюрократичній системі і вплив, що зазнає людина з боку бюрократичного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню феномену бюрократії були присвячені праці таких видатних мислителів, як П. Бурд'є, М.Кроз'є, Р. Дарендорфа, С.Н. Паркінсона, Д. Осборна, Т.Гейслера та представників школи елітизму Г. Моска, Р. Міхельса. Також особливу увагу варто приділити концепціям «нового класу» та «менеджеральної революції», соціально-філософським концепціям бюрократії К. Маркса, А. Вебера, Т. Парсонса, Л. Мемфорда й Е. Тоффлера.

Бюрократична проблематика поступово актуалізується у вітчизняній науковій літературі. За останні роки з'явилась низка наукових праць, де здійснено різнобічний аналіз феномену бюрократії з історичних, політологічних, соціологічних позицій, авторами яких є О. Батрименко, О. Вергун, І. Кресіна, А. Кудлай, А. Машков, В. Пугач, В. Ребало, М. Свірін, В. Скрипнюк, Б. Слющинський, Ю. Тишкун, В. Токовенко, В. Храмів, О. Шморгун, В. Цветков, В. Цвих та інші. І це не випадково, адже сучасне українське суспільство характеризується здійсненням демократичних трансформацій, а успішне проведення цих перетворень не в останню чергу залежить від врахування досвіду, помилок, певних негативних ознак бюрократії як важливого соціального інституту.

Виклад основного матеріалу дослідження. За М. Вебером, ідеальний тип бюрократичної організації не тотожний реальному втіленню. Багато його послідовників, зокрема американський соціолог Р. Мертон, вказували, що М. Вебер бачив у бюрократії не проблему, а вихід із становища, тим самим мимоволі задаючи не властиві їй риси досконалості [4, 50]. Реальна бюрократія, що є основним і необхідним елементом раціональної системи управління, крім безумовних переваг, володіє і настільки ж безумовними недоліками. Серед інших гіпотез, покликаних пояснити природу бюрократичних вад, з'являються спроби аналізу феномену через призму розгляду окремої особистості, задіяної в сфері адміністративного управління.

Роберт Мертон, послідовник структурного функціоналізму, сутність якого полягає в розумінні суспільства як системи, що має власну структуру і механізми взаємодії структурних елементів, кожен з яких виконує власну функцію, іще в 1940 році висунув гіпотезу про особливості психології бюрократа – «бюрократичний тип особистості». Вона ґрунтувалася на наступних міркуваннях: якщо бюрократична система вимагає від своїх службовців наявності таких рис характеру, як беззастережна виконавська дисципліна, визнання твердих ієрархічних стосунків «керівник – підлеглий» (тобто рис, що в інших сферах діяльності вважаються свідченням деякої відсталості і негнучкості), то чи не робить система добір людей схильних для роботи в даних умовах з певним психічним укладом? [90, 391]. Розвитку

даної тези Мертона присвячені й дослідження Б. Боумана, Х. Рейні, В. Томпсона, які вивчали типові явища в 147 державних структурах США й дійшли висновку, що «бюрократичні хвороби» – це системні недоліки організацій, що обумовлюють несумлінну службову практику, у якій винні їхні працівники. Ці «хвороби» неможливо виправити шляхом звільнення з організації винних у них чиновників, тому що несумлінна практика і службові порушення будуть тривати незалежно від складу персоналу організації. Система породжує бюрократів, а бюрократи формують конфігурацію системи.

На думку В. Томпсона, зростання спеціалізації в державному управлінні спричинило тверде регламентування службових повноважень, за рамки якого чиновник не може виходити, монотонність виконання службових обов'язків, рутину й шаблон, що, у свою чергу, спричинило, як наслідок, особистісну деградацію працівників апарату.

Причина «бюрократичної хвороби» (за В. Томпсоном - «бюропатології») полягає в особистих недоліках службовців, їхньої залежності від думки керівників, почутті вразливості, непевності в собі й у своїх професійних можливостях. Самі організації, в яких служать чиновники, винні у створенні атмосфери можливості використання чиновником основних аспектів бюрократичної організації як засобу для задоволення особистих потреб службовця [1, 119].

В. Томпсон протиставляє свою точку зору офіційно загальноприйнятному класичному поглядові на бюрократичну організацію як структуру, що забезпечує вищий ступінь соціального захисту своїх членів. Невпевненість у собі, за В. Томпсоном, обумовлюється побоюванням відповідальності і бажанням перекласти її на плечі керівництва, яке водночас здійснює контрольні функції. Але, у міру кар'єрного просування чиновника, зменшується ступінь його підконтрольності (у зв'язку із труднощами, пов'язаними з визначенням рівня ефективності виконуваного ним обсягу робіт), відповідальність все більше стає фактором суб'єктивним, і почуття незахищеності зростає. Невпевненість у собі, таким чином, охоплює усе вище середовище адміністративних працівників.

Ця непевненість проявляється у вимозі збільшення ступеня підконтрольності. Досягнуте перекидання відповідальності почуття захищеності і викликає всі ті ознаки, які прийнято пов'язувати із працівниками сфери управління та визначати терміном «бюрократизм»: відсутність особистої ініціативи, відсталість, тяганина, страх перед найменшим порушенням регулюючих вказівок, байдужість стосовно клієнта, підміна цілей засобами, формалізм. В. Томпсон називає подібні прояви «бюропатологіями». Таким чином веберівські переваги бюрократії представляються як дійсні патології (наприклад, безкорисливість і неупередженість перетворюються на байдужість).

Якщо визнати, що створювана апаратом в такий спосіб атмосфера загальної непевненості з необхідністю спричиняє посилення засобів контролю, то факт перетворення багатьох корисних (раціональних) особливостей бюрократії стає неминучим. Бюрократична організація втрачає ефективність і протистоїть необхідним нововведенням.

Слідуючи традиції пояснення організаційної структури через розуміння окремих особистостей, що її представляють, зупинимось на докладному розгляді феномену «бюрократія-для-себе», способах і методах її утвердження у власних очах.

У західній соціології поширеним є розуміння сучасної особистості в рамках концепції «організаційної людини». У 1956 р. у США з'явилася одноіменна книга Вільяма Уайта, в якій автор декларує занепад веберівської протестантської етики (індивідуалізм, самовпевненість, самообмеження, ощадливість, орієнтація на важку працю) і її заміну на нову соціальну етику, відзначену прихильністю корпоративним принципам. Звідси й виникає питання про певний різновид етики, а саме етики організаційної і бюрократичної. В. Уайт називає нову етику організаційною. Сучасний корпоративно-індустріальний світ, вийшовши за свої генетичні кордони, поширив культурний вплив на всі сфери громадського життя. «Покоління бюрократів», яке щорічно продукують американські вищі навчальні заклади (Уайт провів аналіз навчальних планів значної кількості американських вузів і дійшов висновку, що отримувана студентами в стінах цих закладів освіта сприяє формуванню організаційної етики), поповнює організації сучасного типу, переносючи бюрократичні методи на всі види суспільної діяльності. Бюрократичний тип особистості стає найбільш розповсюдженим і найбільш затребуваним сучасною системою загальної організації праці.

У найбільш чистому вигляді організаційна етика існує, звичайно, у структурах бюрократичного управління. Говорити про бюрократичну етику можна у двох аспектах: існуючому і ідеальному. Перший момент так чи інакше пов'язаний із критикою діяльності адміністративного апарату, з виявленням коренів бюрократизму в етичній атмосфері організації. Уявлення про «ідеальну» етику виходить з міркувань оптимізації ефективності діяльності управлінських структур. Відомо, що чималі надії в боротьбі з різного роду зловживаннями (аж до корупції) покладаються на створення так званих «етичних кодексів»,

що мають визначати поведінку державних службовців. Діяльність бюрократичної системи в сучасних умовах суспільного розвитку більшою мірою визначається критеріями ефективності, ніж факторами моральної користі. Культурне середовище, уражене загальною деградацією ціннісних уявлень, транслює моральну кризу на всі підсистеми суспільства, у тому числі і на структури адміністративно-державного управління.

Професійна ж «виділеність» бюрократичної соціальної верстви, відносна її закритість і захищеність сприяють появі у чиновників відчуття самодостатності, власних етичних норм і правил поведінки, впевненості в їх істинності. Корпоративний дух підноситься вище загальносоціальних моральних вимог, універсальні етичні цінності відступають під натиском вузьких інтересів організації, моральні критерії слабшають. Інтереси зовнішнього середовища, що не збігаються з інтересами організації, сприймаються як зазіхання на єдино вірну лінію поведінки й ігноруються в міру сил і можливостей. Свавілья чиновників і навіть пов'язані з ним зловживання службовим становищем знаходять виправдання з погляду групової етики.

Ще К. Маркс слушно зазначив, що бюрократи мають тенденцію до ототожнення своїх власних інтересів з інтересами держави, здійснюючи, таким чином, підміну цілей. Замість самосвідомості простих «знарядь», «інструментів» на службі суспільства, чиновники переймаються почуттям усвідомлення власної самоцінності і незамінності. Для бюрократів держава – Бог, і, ототожнюючи себе з державою, вони, тим самим, обожають і себе.

На тлі загальної розмитості соціально-психологічних критеріїв у сучасному українському суспільстві подібне почуття етичної самодостатності збільшує традиційне бюрократичне свавілья. Необхідність переосмислення значення морального фактору для оптимізації діяльності бюрократичного апарату і створення нової професійної етики викликана також швидко змінюваними умовами функціонування управлінських структур [6, 20]. Сучасна реальність така, що для ефективною реалізації політичних рішень потрібно не тільки ретельно вивірене виконавське мистецтво, але й особиста участь (через володіння досвідом і компетентністю) задіяних чиновників у процесі визначення мети. «Якщо традиційна професійна етика чиновників виходила з ідеї "служіння" державі, то нова етика повинна орієнтуватися на "роботу" для держави» [3, 32]. Відтак, наприкінці ХХ століття веберівський ідеальний тип уже не в змозі вирішувати складні задачі соціального управління.

Слід зазначити, що роль чиновників у процесі управління неухильно зростає. Бюрократія втрачає визначені М. Вебером винятково інструментальні характеристики і здобуває статус суб'єкта політичної діяльності.

Дослідження взаємовпливу бюрократичної системи й особистості було б неповним, якби не була приділена увага мотиваційним чинникам рекрутованих до управлінських структур неофітів. Серед них неабияку вагу, окрім отримання владних повноважень, лоббістських можливостей (зокрема корупційних), кар'єрних очікувань тощо, має перспектива отримання доступу до певної системи привілеїв. Розглянемо розвиток і генезу цього важливого суспільного інституту детальніше.

Етимологія зазначеного терміну достатньо красномовна: «privilegium» походить від латинських слів «privus», що означає «окремий, особливий», і «lex» - закон. Можна визначити привілеї як «виняткове становище чи стан індивіда чи групи, що виокремлює їх з суспільства і вивисує над ним, пов'язане з особливими можливостями й умовами діяльності й життя» [2, 61].

Система привілеїв має давню історію, іще Платон і Аристотель визначали її як тимократію чи тимархію, тобто такий політичний устрій, яким керували володарі почестей («тіме») й багатства. Отже, привілеї в своїй архаїчній формі існували ще за античних часів і складали систему розподілу й циркуляції суспільних і матеріальних цінностей, що була доступна частині тогочасного суспільства й виділяло цю частину серед інших наявністю певних соціальних атрибутів: одягу, житла, місця в церкві, народному зібранні тощо. В традиційному, становому суспільстві привілеї зумовлювали утворення ізольованої меншини, що за умовами й формами життєдіяльності сильно відрізнялась від решти суспільства, прагнуло до самоізоляції й тяжіло до вирішення власних питань – існування, відтворення, збереження привілейованого становища.

Стара феодальна, патріархальна система привілеїв у вигляді гільдійських, цехових диференціацій, дворянських вотчин була зруйнована буржуазними революціями, розвитком демократичних інститутів і економічним прогресом. Привілеї є несумісними з такими цінностями, як рівність, справедливість, права людини. Відтак, суспільство, де існує розвинена система привілеїв, не може вважатись достатньо розвиненим і демократичним, адже містить в структурі владних відносин елементи соціальної архаїки, релікти віджилих форм.

Структурна диференціація суспільства, коли в межах однієї держави існувало фактично дві різних спільноти – наділені привілеями й позбавлені них, була зруйнована, зокрема,

Великою французькою революцією XVIII ст., яка проходила під гаслом «Геть привілеї!». Але в нових, буржуазних умовах, вони проявилися в іншій якості – майнових привілеїв, капіталу. Соціалізм, в свою чергу, скасував майнову основу соціальних відмінностей, виражену у володінні капіталом, але не самі привілеї. Вони отримали нове, ідеологічне і функціональне обґрунтування. Російський дослідник І.І. Кравченко застосовує влучний термін для позначення їх нової якості: «Привілеї стали свого роду «грошима соціалізму» для оберту в вузькому колі обраних, але з тенденцією виходити за межі закритої системи. Вони відділяють цей ринок від суспільства, розподіляють його, але гуртують рівних і слугують символом їхньої єдності» [2, 63].

Отже, будь-яка суспільно-політична модель тим чи іншим чином застосовує систему привілеїв, трансформуючи її у відповідності до власних потреб. Адже ця система стосується не тільки розподільчих, побутових, а в першу чергу функціональних відмінностей різних соціальних інститутів. Зрештою, влада як така є функціональним привілеєм і жодне суспільство не обійдеться без цього. На думку І.І. Кравченко, найважливішим є масштаб цього явища і принцип його організації в суспільстві. «Головне – не посадові, персональні, а інституціональні привілеї правлячих сил, страт, класів, що виражають їх причетність до здійснення політики і влади і пов'язані з монопольними функціями управління і контролю, освячені звичаєм, реальним чи ілюзорним правом: партії – на владу і майно; держави – на майно і експлуатацію; апарата – на управління; автократії – на командування, на закон, на право, на догму, на теорію, на... прийняття рішень, на винятковість й унікальність; відомств – на окремі види виробництва» - зазначає дослідник. [2, 62].

Таким чином, можна простежити дві системи привілеїв: інституціональна, державна – з одного боку і персоналізована, службово-роподільча. Якщо перша є історично зумовленою і необхідною, а суспільний поступ може лише корегувати її в бік зменшення концентрації і монополізації, то друга може розглядатися як супутна першій і визначається типом культури, традицій, станом розвитку суспільних інститутів, історичними умовами. Співвідношення цих систем (з переважанням якогось одного типу) певним чином характеризує суспільство, рівень його політичної зрілості. Але навіть в розвинених країнах «сталого демократії», що визначаються високим рівнем егалітаризму, соціальної захищеності і прозорості влади, державна бюрократія приділяє велику увагу власним службово-розподільчим благам. Наведемо приклад.

Російська дослідниця В.І. Спиридонова, аналізуючи систему привілеїв французької бюрократії, зазначає, що суть цього явища полягає в наступному: «...певні категорії керівників мають цілу низку гарантій від політичних, економічних і соціальних негараздів. Матеріальне забезпечення складається таких компонентів, як базова заробітна платня, різні надбавки і премії, податкові й митні пільги, гроші на представницькі витрати, службові автомобілі й житло, тощо» [2, 65]. Окрім наведених, використовується низка негрошових факторів добробуту, до яких слід віднести гарантоване робоче місце і стабільне просування по кар'єрних сходах.

Щодо умов відтворення правлячої еліти, слід зазначити, що задіяні в країні схеми ротації персоналу приватних і державних служб лише імітують принципи легітимності і мерітократії. Насправді ж головним системоутворюючим чинником майбутньої «еліти» виступає складна система отримання середньої і вищої освіти в престижних учбових закладах, яке гарантує в майбутньому престижне робоче місце. Елітарна освіта доповнюється системою виховання через «...привілейовані закриті клуби й салони, де виникають потрібні зв'язки і матримоніальні знайомства... члени номенклатури мають можливість передавати в спадщину й частку своїх привілеїв» [2, 66].

Слід зазначити, що така система формування привілейованої правлячої касти формує певну історико-культурну традицію, яка екстраполює «кастовий дух» на всі прошарки суспільства, отруюючи ним не тільки вище чиновництво, а й середні і нижні його ланки.

Виникнення «закритих зон» з привілейованим статусом в соціальній організації бюрократичного типу може бути пояснена наявністю декількох факторів. Це, насамперед, імперсональність, що втілюється шляхом запровадження низки правил і принципів, які детально регламентують функції індивідів в різних трудових ситуаціях. Важливою ознакою бюрократичної моделі є централізація владних повноважень, що зумовлює віддаленість керівництва від того рівня, на якому їх рішення реалізуються. Ця бюрократична риса тісним образом пов'язана з імперсональністю, задля збереження якої потрібно всі владні рішення приймати на такому рівні, де відповідальні за них гарантовано уникатимуть особистого тиску з боку тих, на кого ці рішення впливають безпосередньо. Наступною важливою ознакою бюрократичної моделі є стратифікація, тобто «...ізоляція ієрархічних категорій одна від одної. Вона витікає з ліквідації можливостей взаємного тиску керівників і підлеглих внаслідок елімінації переговорних відносин влади імперсональністю й централізацією» [2, 66]. Таким

чином, бюрократична організація складається з низки накладених одне на одного прошарків, які розділені бар'єрами й мало взаємодіють між собою. Це, в свою чергу, запобігає виникненню неформальних груп, які б містили членів різних страт, і створює можливості потужного тиску з боку страт на власних членів. Всі ці чинники й створюють «корпоративний дух бюрократів».

Отже, сенс централізації влади полягає не стільки в концентрації владних повноважень в одних руках, скільки в створенні певної дистанції, буферної зони між тими, хто приймає рішення і тими, хто його втілює. Таке дистанціювання породжує фрагментацію бюрократичних страт, що вирізняються великим ступенем внутрішньої згуртованості і тяжіють до ще більшої закритості завдяки протекціонізму. Зазначені фактори формують особливий тип соціальної поведінки, коли індивід, в своєму прагненні зберегти завойоване місце в бюрократичній ієрархії, інстинктивно відвойовує частку соціального простору, оберігаючи його від зовнішніх впливів і намагання контролювати, робить його закритим для чужих. Формується модель поведінки, в якій неостаннє місце займає прагнення до привілеїв як створення собі певних статусних ознак.

Зміна ж такої бюрократичної системи може відбутись тоді, коли сукупність помилок і неефективних чи непрацюючих законів стає загрозливою для життєдіяльності суспільства. І така трансформація відбувається під тиском зовнішніх впливів на бюрократію з боку суспільства, і може нести силовий характер. Сама ж бюрократія, навіть усвідомлюючи загрози для власної системи привілеїв тенденції, вкрай неохоче погоджується на їх скорочення.

Отже, можна зробити висновок про те, що це імманентна якість бюрократії – прагнення наділяти себе винятковим доступом до майнових, матеріальних і владних ресурсів з можливістю подальшої передачі цих прав нащадкам, якщо не формально, то, принаймні, фактично. Таким чином, у впливі бюрократичної системи на особистість, можливість долучення до привілеїв відіграє важливу мотиваційну роль, формує кастову систему ціннісних орієнтацій і, зрештою, є негативною дисфункціональною ознакою. Адже бюрократія починає обслуговувати сама себе і знижує ефективність управлінської діяльності. Тому необхідною умовою підвищення якості сучасного управлінського класу є створення механізмів контролю за привілеями.

Література

1. Боумэн Б. Организация и «личность бюрократического склада» / Б. Боумэн, Х. Рэйни // Коррупция и бюрократизм: истоки и пути преодоления. – М.: Изд-во РАГС, 1998. – С. 116–128.
2. Власть, демократия, привилегии: материалы «круглого стола» [Козырев Н. К., Бестужев-Лада И. В. и др.] // Вопросы философии. – 1991. – № 7. – Москва: «Наука». – С. 46–68.
3. Кох Р. Профессиональная этика госслужащих / Р. Кох // Государственная служба: Проблемы профессиональной этики. Зарубежный опыт. – М.: Изд-во РАГС, 1998. – С. 27–34.
4. Кучеренко В. Пам'яті метра: ідеї Р. Мертон в соціології / В. Кучеренко, В. Танчер // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – № 3. – С. 46–57.
5. Мертон Р. Явные и латентные функции / Р. Мертон // Американская социологическая мысль: тексты; Под ред. В.И. Добренькова. – М.: Изд-во МГУ, 1994. – С. 379–448.
6. Молчанова Ю. О. Соціально-психологічні умови підвищення ефективності управлінської діяльності в системі державної служби: дис. ... кандидата наук з держ. упр.: 25.00.03 / Молчанова Юлія Олександрівна. – К., 2006. – 215 с.
7. Слющинський Б. В. Бюрократія як соціокультурний феномен: дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.03 / Слющинський Богдан Васильович. – К., 2002. – 179 с.

ЗДІЙСНЕННЯ ЛОБІСТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЩОДО ЄВРОПАРЛАМЕНТУ З ОГЛЯДУ НА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ В ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ ЄС

Сокур С.П.

здобувач

*Інститут міжнародних відносин при Київському національному університеті
імені Тараса Шевченка*

Стаття покликана дослідити основи функціонування Європарламенту та визначити особливості здійснення лобістської діяльності щодо останнього з огляду на його місце в інституціональній системі ЄС. Варто звернути увагу, що Європейський парламент обирається шляхом прямого голосування, тим самим забезпечуючи перехід з національного рівня на наднаціональний і надаючи можливість бути почутими звичайним громадянам. В той же час, Європарламент є тісно пов'язаним із іншими інституціями в процесі прийняття рішень, що зумовлює виникнення лобістської діяльності щодо нього.

В статье исследованы основы функционирования Европарламента и определены особенности осуществления лоббистской деятельности в отношении последнего исходя из его места в институциональной системе ЕС. Стоит обратить внимание, что Европейский парламент выбирается путем прямого голосования, тем самым обеспечивая переход с национального уровня на наднациональный и предоставляя возможность быть услышанным всем гражданам. В то же время, Европарламент тесно связан с другими институциями в процессе принятия решений, что обуславливает возникновение лоббистской деятельности в отношении него.

The present article is focused on the research of basics of the European Parliament functioning and the lobbying activities concerning the European Parliament on the assumption of its role in the institutional system of the European Union. Nowadays the European Parliament is chosen by direct voting and it ensures the transfer of the interests from national level to supranational, giving the opportunity to all citizens to be heard. At the same time, the European Parliament is closely linked with other institutions in the decision-making process, which leads to occurrence of lobbying activities towards it.

Постановка проблеми. Сьогоднішня політична система Євросоюзу має на меті забезпечення ефективного функціонування системи, але й підтримку участі суспільства у цьому процесі шляхом надання можливості здійснювати законний вплив на інституції Європейського Союзу. В той же час для ефективного використання наявних можливостей характерним є залучення підготовлених спеціалістів, які мають змогу професійно здійснювати лобістську діяльність в рамках ЄС. В той же час, лобістська діяльність щодо різних інституцій ЄС завжди має особливості відповідно до повноважень кожної окремої інституції та її організаційної побудови, в тому числі й лобістська діяльність щодо Європейського Парламенту та Єдиного економічного та соціального комітету.

Мета статті – ідентифікувати особливості здійснення лобістської діяльності щодо Європейського парламенту.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Європарламент завжди вважався однією з найперспективніших інституцій ЄС, а його функції в політичній системі ЄС зазнавали постійного розвитку. Якщо на початку свого існування Європарламент не мав якихось широких повноважень, то сьогодні він є однією з основних інституцій Європейського Союзу. Така значна роль не могла не привернути увагу дослідників та науковців. Так варто загадати дослідження Ф. Фарнела [1], Л. Зеттера [2], Дж. Грінвуда та Д. Дрегера [3], Д. Коена [4], Р. Айзінга [5], Р. ван Шенделена [6]. В той же час, дослідженням функціонування Європарламенту та визначення місця лобістської діяльності після вступу в дію Лісабонської угоди займалася невелика кількість дослідників.

Поняття «лобіювання» прийшло до нас від латинського «lobia», що в Середні віки означало хол чи вестибюль у важливих будівлях. Люди йшли у ці будівлі з метою отримати щось від голови, керівника або повноважної особи. Приходячи до цієї установи, вони очікували на розгляд своїх справ у холі, де знаходилися такі ж зацікавлені особи як і вони, із такими ж самими цілями та прагненнями. Поки відвідувачі чекали, вони намагалися дізнатися якомога більше про правила гри та потенційні інтереси керівництва керівників цих установ. Подібна тактика допомагала їм отримати перевагу при подальшому обговоренні та в процесі отримання бажаного.

Еволюція політичної організації суспільства веде до створення і поступового удосконалення складного механізму взаємодії держави, громадського суспільства та

громадян, що переслідують як власні окремі інтереси, так і інтереси держави. Результатом цієї взаємодії є намагання перетворити велику кількість інтересів в один єдиний загальний інтерес. Сьогодні добре відомо, що однією з важливих проблем функціонування політичної системи будь-якого типу є узгодження групових та загальнодержавних інтересів таким чином, щоб перші не протирічили останнім та навпаки.

Термін «лобістська діяльність» зазнавав найбільшого розвитку в західній політології. Одним з перших сформулювати зміст поняття «лобістська діяльність» спробував Д. Трумен, який визначив лобістську діяльність як надану природою громадянам можливість репрезентувати свої інтереси за допомогою лідерів груп впливу [7, 12].

Офіційним визначенням поняття «лобіста» в ЄС можна вважати визначення, що було йому визначене у Зеленій Книзі у травні 2006 року. Лобіст був визначений як «особа, що практикує лобіювання та представляє різноманітні види організацій, а саме: консалтингові кабінети, юридичні компанії, недержавні організації, дослідницькі групи, корпорації або професійні об'єднання». Також, документ встановив визначення терміна «лобіювання», як «вид діяльності, направлений на здійснення впливу щодо розробки політики та процедур прийняття рішень європейськими інститутами» [8].

Система прийняття рішень в ЄС зумовлює участь у прийнятті рішень багатьох інституцій. Так, Європейська Комісія є єдиною інституцією наділеною правом законодавчої ініціативи, що має змогу направляти законодавчі пропозиції до Європейського Парламенту та Раді ЄС, з метою подальшого обговорення на спеціальних читаннях (їх може бути до трьох). Якщо вони не можуть дійти згоди під час двох таких читань, пропозиція виносить на Комітет Спільних Рішень, що складається із рівної кількості представників Ради ЄС та Європарламенту. Представники Європейської Комісії також мають змогу відвідувати засідання Комітету Спільних рішень та мають право брати участь у дискусіях з метою пошуку спільної позиції з приводу того чи іншого питання. Коли Комітет Спільних Рішень доходить згоди, погоджений текст надсилається в Європарламент та Раді ЄС на третє читання, на якому відбувається офіційне погодження тексту. Погодження обома інституціями є необхідним, якщо текст має бути схвалений як Європейський акт.

У питання оподаткування, промислової політики, сільськогосподарської політики та інших питаннях, в яких країни-члени мають велику зацікавленість, Європарламент надає лише рекомендації (консультаційна процедура). В деяких випадках, консультування є обов'язковим відповідно до нормативно-правової бази і пропозиції не можуть набути обов'язкової до виконання сили за відсутності консультаційного висновку Європейського Парламенту.

У той же час, Європарламент має право законодавчої ініціативи, але не напряму. Європарламент отримує звіти від Єврокомісії за здійснену за рік роботу та висловлює пріоритетні питання на майбутній рік. За необхідності він може шляхом прийняття рішення більшістю звернутися до Єврокомісії з запитом щодо винесення законодавчої ініціативи на розгляд.

Перед тим як Комісія вносить пропозицію, проводяться широкі консультаційні заходи між нею та Європарламентом. Мета цих консультацій полягає у визначення передумов та необхідності внесення тієї чи іншої пропозиції. В той же час, консультації не обмежуються Європейським Парламентом, адже вони можуть проводитися із зацікавленими сторонами та їх представниками, тобто із суб'єктами лобістської діяльності. Як правило, після подібних консультацій, Європарламент направляє до Єврокомісії запит щодо до учасників консультацій та предмету обговорення.

Лобіювання інтересів або представництво інтересів відбувається там, де приймаються рішення. Із прийняттям у 1987 році Єдиного Європейського Акту суб'єкти лобістської діяльності віддавали перевагу Раді ЄС та Комісії, коли Європарламент не мав широких повноважень, а його вплив не був дійсно вагомим. В період набуття нових сфер впливу він почав ставати одним з провідних об'єктів лобістської діяльності. За нових умов суб'єкти лобістської діяльності прагнули за допомогою співпраці із Європарламентом посилити свої позиції, хоча об'єктом лобістської діяльності залишалася Рада ЄС та Комісія.

Першим етапом прийняття будь-якого рішення є визначення доповідача, який має за мету підготувати свою доповідь та виступити з нею. Від доповідача багато чого залежить перш за все тому що він має змогу сформулювати первинний погляд депутатів на певне питання. Відповідно вже на цьому етапі суб'єкти лобістської діяльності намагаються вплинути на внутрішні процеси та визначити лояльного до себе доповідача.

При здійсненні вибору, щодо відповідного кандидата, суб'єкти звертають увагу на всі його особливості починаючи від віросповідання і закінчуючи наявністю харизми. Також, важливим є отримати інформацію про оточення цього депутата, адже підтримання контактів ще й з помічниками може надати додаткового впливу та додаткову інформації зсередини.

Під час здійснення впливу на депутатів необхідним є розуміння існування власних цілей та прагнень кожного з депутатів. Задля того, щоб підтримувати свій власний імідж та прикрашати його якісними експертними оцінками чи консультаціями з профільними фахівцями, депутати, зазвичай, охоче йдуть на співпрацю з суб'єктами лобістської діяльності, що можуть надати їм певну підтримку. Також для депутатів є важливим чи зрозуміє виборець його дії та пропозиції. Якщо депутату вдалося обґрунтувати доцільність зміни деяких промислових змін, то це не означає, що його виборець прийме таку позицію. Така ситуація може завдати депутатові більше шкоди ніж користі і це може стати вирішальним у його бажанні зайняти певну позицію.

Загалом, в Європарламенті існують біля десяти політичних груп, що сформовані приблизно з 200 партій країн-членів. Вони мають скоріше наглядний характер, ніж робочий. У якості двох найбільших груп виступають християнські демократи European People's Party та альянс соціалістів та демократів Progressive Alliance of Socialists and Democrats. Іншими групами є Alliance of Liberals and Democrats for Europe (альянс лібералів та демократів), European Greens–European Free Alliance (зелені), European Conservatives and Reformists (консерватори та реформісти), European United Left–Nordic Green Left (європейські об'єднані ліві), Europe of Freedom and Democracy (Європа свободи та демократії/євро скептики) та безпартійні депутати[8]. Європейський парламент має надзвичайно велику кількість депутатів, тому досягнення згоди необхідною кількістю парламентарів не є легкою справою.

В Європарламенті депутати, як правило, працюють в одному чи кількох законодавчих комітетах, які безпосередньо займаються підготовкою що звіту стосовно пропозицій Комісії. Комітети проводять голосування щодо звітів та за необхідності вносять зміни до пропозицій. Після опрацювання та погодження та пленарному засіданні Європарламент схвалює пропозицію шляхом прийняття відповідної резолюції. Ця процедура може повторюватися один або кілька разів, зважаючи на тип процедури та наявності погодження Радою ЄС на певних етапах. Процедура спільного прийняття рішень ставить Європарламент на один щабель із Радою ЄС.

При Європарламенті існують близько 20 комітетів, не включаючи тимчасові комітети. Кожен подібний комітет представляє з себе його малу копію, діючи у певній окремій сфері. Зазвичай, у комітет входять до 50 осіб, хоча ця цифра не є сталою і вона може змінюватися у будь-який бік. Серед загальної кількості депутатів є такі, що займають лідируючі позиції та утворюють свої певні групки з певним персоналом. Такі ключові депутати знаходяться постійно у полі зору суб'єктів лобістської діяльності, адже вони вважаються найбільш ефективними об'єктами лобювання. Саме вони зазвичай готують резолюції, що можуть бути прийнятими на пленарних засіданнях. Одночасно вони можуть здійснювати неформальний вплив всередині комітету чи комітетів.

Важливим елементом роботи Європарламенту є приблизно 50 міжгрупових об'єднань, що не мають формального статусу і не можуть діяти від його імені чи представляти його. У своїй діяльності вони керуються міжгруповим договором. Існують близько 20 зареєстрованих міжгрупових об'єднань. Решта існує без наявності спеціальної реєстрації. Всередині Європарламенту вони діють як групи інтересів депутатів, які розділяють певні переконання. Люди, які є представниками суб'єктів лобістської діяльності, що не входять до Європарламенту, можуть приєднуватися до міжгрупових зустрічей. Загальна мета полягає у прощтовхуванні інтересів відповідно до загального порядку денного ЄС шляхом прийняття відповідних резолюцій на пленарних засіданнях. У той же час, будь які пропозиції не мають обов'язкового характеру, адже тільки Комісія та Рада ЄС може внести обов'язкову до розгляду пропозицію.

Міжгрупові об'єднання демонструють нам, що вплив Європарламенту може бути набагато більшим ніж такий, що регулюється його формальними повноваженнями. Багато в чому маємо завдячувати за це процедурі спільного прийняття рішень, що починаючи з 1995 року охоплює все більше рішень у ЄС. Практика яскраво демонструє, що процес спільного прийняття рішень є дійсно потужним в реальності, а не тільки на папері. Відповідно до власної статистики починаючи з 1999 по 2004 рік, відповідно до положень Амстердамського та Ніццького договорів, близько 403 актів було прийнято за допомогою процесу спільного прийняття рішень [9]. У період із 2004 по 2009 рік було прийнято вже 447 актів. В проміжний період починаючи з 2009 по 2011 рік було прийнято вже 177 актів та ця цифра має зрости.

У той же час, більша частина пленарного часу, як правило, витрачається на необов'язкові доповіді та звіти Комісії та Ради ЄС та на розробку власних ініціатив. Пропозиції щодо спільних рішень, як правило, надходять із кількох генеральних директоратів, серед яких TREN, ENTR, ENVI та SANCO. Якщо б формальна влада дорівнювала б впливу, то Європарламент до 1995 року не мав би жодного впливу. На практиці ж його вплив сягає далеко за межі формальних повноважень. Зазнаючи впливу від суспільства, Європарламент

завжди був ініціатором багатьох порядків денних та напрямків розвитку ЄС, а так як вплив здійснювали самі суспільні групи, то це відображалось на соціальних ініціативах, ініціативах з охорони навколишнього середовища та ініціативах щодо прав споживачів. Навіть під час консультацій Європарламент може здійснювати дійсний вплив шляхом використання наявних ресурсів, наприклад за допомогою мобілізації та здійснення впливу лобістських груп чи/або ЗМІ на Єврокомісію та Раду ЄС. З бюджетних питань Європарламент має завжди спільний інтерес із Єврокомісією.

Висновки. Шляхом узагальнення можливо визначити 4 основні точки дотику для здійснення впливу в Європарламенті:

- Наявність лояльно налаштованого доповідача може надати серйозну перевагу. Його визначення є справою виключної компетенції і вплинути на цей процес видається досить важким завданням.

- Перемовини на етапі розгляду комітетами можуть надати додаткові переваги, але тут важливою є серйозна підготовка та наявність ґрунтовної інформації щодо компетенції відповідних комітетів.

- Якщо питання перейшло до розгляду у Комітеті Спільних Рішень, то підвищення рівня формалізації розгляду є неминучим. За такої ситуації важливими стають перемовини між Радою ЄС та країнами-членами.

- Читання та голосування на пленарних засіданнях як правило є сильно контрольованими політичними групами. За цих умов діє правило, що чим більше етапів проходить певне питання, тим важче здійснювати вплив.

Європарламент є організацією поліцентричною та мультифункціональною, що виражається у тому, що він надає підтримку усім депутатам, групам та комітетам практично з будь-яких питань. В той же час, питання діяльності комітетів є сильно регламентованим та мінімізує можливість відмови комітетів від розгляду профільних питань. Процес розробки нових ідей та напрямків відбувається наступним чином: депутат пропонує внести ідею до порядку денного Європарламенту, проводить перемовини із Комісією та Радою ЄС, вивчає їх точку зору та надає свою підтримку у випадку виникнення будь-яких питань. В контексті лобіювання, депутати є потужними гравцями, адже часто децентралізовані уряди та лобістські групи намагаються використовувати депутатів у якості інструментів досягнення своєї мети. Не останнім чинником здійснення впливу на депутатів є сильна відкритість Європарламенту у порівнянні з Комісією та Радою ЄС.

Література

1. Frank J. Farnel. Le lobbying: un mouvement en constante evolution // Revue de la Recherche Juridique, Droit prospectif: Presses Universitaires d'Aix-Marseille, 1993.
2. Zetter L. Lobbying. The Art of Political Persuasion // L. Zetter. – Great Britain : Harriman House LTD, 2008. – 454 p.
3. J.Greenwood, J.Dreger The Transparency Register: A European vanguard of strong lobby regulation? Interest Groups & Advocacy (2013) 2, 139–162. <http://www.palgrave-journals.com/iga/journal/v2/n2/full/iga20133a.html>
4. Coen D., Richardson J. Lobbying the European Union: Institutions, actors, and issues Oxford University Press Inc., New York 2009 p.351.
5. Eising R. Interest groups in EU policy-making [Електронний ресурс] / R. Eising – Режим доступу: <http://www.livingreviews.org/lreg-2008-4>
6. R. van Schendelen More Machiavelli in Brussels: The Art of Lobbying the EU // Amsterdam University Press, 2010 p. 382
7. Truman, David B The Governmental Process: Political Interests and Public Opinion. / Alfred A. Knopf - New York 1951 – 544 p.
8. European Transparency Initiative. A Green Paper. Brussels, 3.5.2006 [Електронний ресурс] / European Parliament and European Commission – Режим доступу: http://europa.eu/documents/comm/green_papers/pdf/com2006_194_en.pdf
9. Представительство Европейского союза в Беларуси Минск 2010 Как работает Европейский союз Справочник для белорусских журналистов [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://eeas.europa.eu/delegations/belarus/documents/press_corner/virtual_library/how_the_eu_works_ru.pdf

ЕЛЕКТОРАЛЬНИЙ АСПЕКТ ІНДЕКСУВАННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ У КОНТЕКСТІ ОЦІНЮВАННЯ ПРОЦЕСУ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ

Чабанна М.

кандидат політичних наук, доцент кафедри політології

Національний університет «Києво-Могилянська Академія»

У статті окреслено роль оцінки електорального процесу при побудові індексів інституційного розвитку політичної системи, спрямованих на типологізацію політичних режимів, зокрема у перехідних країнах. У цьому контексті автором зіставлено обчислені для України індекси за період 2000-2011 рр.

В статті розглянуто роль оцінки виборчого процесу при побудові індексів інституційного розвитку політичної системи, спрямованих на типологізацію політичних режимів, в частности, в перехідних країнах. В цьому контексті автором обчислені для України індекси за період 2000-2011 рр.

Ключові слова: демократія, автократія, гібридний режим, індекс демократії, політична система, вибори, політична участь, політична конкуренція, індекс Т.Ванханена, індекс диспропорційності представництва, індекс Бертельсмана, індекс демократичної дії

Розробка індексів демократії у політичній науці, спричинена політичними, насамперед інституційними, перетвореннями у транзитних країнах, є спробою оцінити ефективність відповідних політичних, управлінських, економічних та інших змін, а також ранжувати країни за отриманими ними показниками. Часто результатом досліджень стає створення класифікацій політичних режимів, де автори використовують поняття демократій, автократій та їх підтипів.

Побудова індексів розвитку, зокрема розвитку політичної системи, з приділенням уваги інституційним аспектам, як правило, відбувається на базі даних, отриманих або в результаті проведення експертних опитувань, або з використанням кількісних даних про функціонування певних політичних інститутів. Ми приділимо увагу індексам, побудованим за різними методологіями. Якщо окреслювати загальні тенденції у створенні індексів демократичного розвитку, критерії оцінки політичного режиму часто стосуються є виборчого процесу (як мінімальної ознаки демократії), наявності корупції, розвитку громадянського суспільства, верховенства права, цензури, ринкової економіки тощо. Оберемо для дослідження оцінку виборчого процесу у індексах інституційного розвитку політичної системи, який виступає як мінімальний критерій демократичності її функціонування. Відповідно, для розгляду демократичності функціонування інституту політичних виборів виокремимо з сукупності способів оцінювання та ранжування індекс демократії, розроблений британським тижневиком «Economist», «рейтинг демократичного розвитку», розроблений організацією «Freedom House» у проекті «Країни перехідного періоду», індекс трансформації фонду Бельтерсмана, розроблений фондом спільно з німецьким Центром прикладних політичних досліджень; рейтинг країн за політичними, так само як і фінансовими, економічними ризиками та індекси для їх вимірювання, індекс інституційних засад демократії, побудований у російському проекті «Політичний атлас сучасності», індекс демократизації Т.Ванханена, індекси диспропорційності представництва та інші індекси, показники яких свідчать про демократичність виборчого процесу та дозволяють оцінити його окремі аспекти.

Оцінка виборчого процесу є одним з критеріїв (оцінених від 0 до 10 балів) для обчислення індексу демократії тижневиком «Economist», та відповідного віднесення політичного режиму до «повних демократій», «недосконалих (або дефективних) демократій», «гібридних режимів» та «авторитарних режимів». До уваги також береться підзвітність органів влади, довіра громадян до уряду, довіра до політичних партій, взаємодія гілок влади. Одним з важливих критеріїв обчислення індексу демократії є політична участь, оцінка якої відбувається за показниками участі виборців у парламентських та президентських виборах, тобто, йдеться про кількість виборців, пропорційно до кількості громадян, які мають право голосу¹.

Оцінка виборчого процесу, на підставі даних експертних опитувань, відбувається за інтерпретацією відповідей на запитання про виборчий процес та плюралізм, а саме:

¹ А також за такими аспектами, як: автономія та здатність етнічних, релігійних та інших меншин впливати на політичний процес, представництво жінок у парламенті, розширена політична участь, громадянська залученість, інтерес громадян до політики, готовність населення брати участь у легальних демонстраціях, зусилля влади, спрямовані на заохочення політичної участі [3, с. 24-26]

здійснення виборчого процесу на національному та місцевому рівнях, їх свободу та чесність, реалізацію виборчого права, вплив органів державної влади на процес голосування, рівність можливостей для проведення виборчих кампаній, прозорість їх фінансування, незалежність політичних партій від влади, можливості опозиційних партій, відкритість доступу до владних структур, можливості створення незалежних від влади громадських об'єднань тощо.

За даними проекту, за 2006 р. Україна отримала 9,58 бали як оцінку виборчого процесу та плюралізму, а індекс, сформований за оцінкою, окрім цього критерію, функціонування уряду, політичної участі, політичної культури та громадянських свобод, становив 6,94 бали, з віднесенням країни до недосконалих демократій. Рейтинг 2008 р. теж становить 6,94 бали, при цьому оцінка виборчого процесу та плюралізму аналогічна, 9,58 бали. У 2010 р. індекс становить 6,30, а оцінка виборчого процесу та плюралізму 9,17 бали. Рейтинг 2011 р. свідчить про віднесення України до гібридних режимів, з показником індексу демократії 5,94².

Критерії електоральної демократії, за дослідженням «Freedom House»: конкурентна багатопартійна політична система, всезагальне виборче право, регулярні вибори із дотриманням принципів таємного голосування, відсутністю фальсифікацій, доступ політичних партій до електорату через засоби масової інформації та проведення відкритих виборчих кампаній [5]. За «рейтингом демократичного розвитку»³ та класифікацією політичних режимів «Країн перехідного періоду» організації, яка пояснює умови функціонування демократичних інститутів, виокремлюють консолідовану демократію, напівконсолідовану демократію, перехідний або гібридний режим, напівконсолідований авторитарний режим, консолідований авторитарний режим. Одним з критеріїв оцінки країн перехідного періоду є виборчий процес, а саме: вільне та чесне проведення виборів до законодавчих органів влади; розвиток багатопартійної системи; участь громадян у політичному процесі; відкритість для етнічних груп та інших меншин; можливості переходу влади у межах ряду партій, які представляють різні погляди; свобода народного волевиявлення від тиску із боку військових, економічних олігархів та інших впливових груп.

У межах проекту «Країни перехідного періоду», проведеного цією організацією, у звіті 1999-2000 р. Україна отримала 3,50 бали, 2001 р. – 4,00 бали, 2002 р. – 4,50 бали, 2003 р. – 4,00 бали, 2004 р. – 4,25 бали, 2005 р. – 3,50 бали, 2006 р. – 3,25 бали, 2007 р. – 3,00 бали, 2008 р. – 3,00 бали, 2009 р. – 3,50 бали, 2010 р. – 3,50 бали, 2011 р. – 3,75 бали як оцінку виборчого процесу, за шкалою демократизації, Україна у 1999-2000 р. отримала 4,63 бали, у 2001 р. – 4,71 бали, у 2002 р. – 4,92 бали, у 2003 р. – 4,71 бали, у 2004 р. – 4,88 бали, у 2005 р. – 4,50 бали, у 2006 р. – 4,21 бали, у 2007 р. – 4,25 бали, у 2008 р. – 4,25 бали, у 2009 р. – 4,39 бали, у 2010 р. – 4,39 бали, у 2011 р. – 4,82.⁴ Бачимо, що показники демократичного розвитку є вищими, порівняно із показниками оцінки виборчого процесу, що свідчить про відносну демократичність виборчого процесу у контексті демократизації країни. Особливо помітною є ця тенденція з 2006 р.

У термінах представництва інтересів, як і визнання, політичної культури, верховенства права, визначає консолідовану демократію Фонд Бертельсманна та Центр прикладних політичних досліджень [7].⁵ Проведення вільних та чесних виборів, здатність партійної системи артикулювати та агрегувати суспільні інтереси запропоновано виокремлювати як критерії демократичності держави.

Індекс трансформації фонду Бертельсманна, ВТІ, включає «індекс статусу», який відображає політичні та економічні трансформації, а саме: рівень розвитку демократії та ринкової економіки, та «індекс управління» для оцінювання політичного управління трансформаційними процесами [7, 6]. Тобто, показник політичної трансформації, разом з показником економічної трансформації, становить складову «індексу статусу» кожної із країн, для оцінки якого, серед інших критеріїв пропонують оцінити політичну участь громадян. Для обчислення індексу ВТІ використовують 5 політичних критеріїв, які базуються на 18 індикаторах, та 7 економічних критеріїв, які базуються на 14 індикаторах. Зокрема, серед політичних критеріїв нас цікавлять такі критерії, як політична участь, яку оцінюють за індикаторами: вільні та чесні вибори, ефективність діяльності обраної влади, ефективне урядування, права на об'єднання у політичні та неполітичні організації, свобода висловлювань; та політична та соціальна інтеграція як стабільні зразки представництва для

2 Дані наведено на веб-сайті організації: www.eiu.com.

3 Відповідно до «рейтингу демократичного розвитку» запропоновано таку оцінку політичних режимів (яка пояснює умови функціонування демократичних інститутів): консолідована демократія (1.00-2.99 бали), напівконсолідована демократія (3.00-3.99 бали), перехідний або гібридний режим (4.00-4.99 бали), напівконсолідований авторитарний режим (5.00-5.99 балів), консолідований авторитарний режим (6.00-7.00 балів).

4 Дані наведено за: [4].

5 Див.: [7, с. 6].

посередництва між суспільством та державою, консолідована громадянська культура, яку оцінюють за індикаторами: партійна система, здатна артикулювати та агрегувати суспільні інтереси, здатність груп інтересів виступати посередником між суспільством та політичною системою, згода громадян стосовно демократичних норм, діяльність інститутів громадянського суспільства

Україна отримала такі показники індексу. У 2004 р. за 2003 р. індекс статусу становив 5,9 (з 10), а саме: індекс демократичних перетворень, який визначається, серед інших критеріїв і політичною участю, оцінюваною і за проведенням вільних та чесних виборів, склав 3,20 (політична участь 3,00), у 2007 р. за 2006 р. індекс статусу 6,96, зокрема індекс демократичних перетворень 7,10 (політична участь 7,80, вільні та чесні вибори 8,00), у 2009 р. за 2008 р. індекс статусу становив 6,93, зокрема індекс демократичних перетворень, який враховано при його обчисленні становив 7,35 (політична участь 7,80, вільні та чесні вибори 8,00), у 2010 за 2009 р. за статусом політичних та економічних трансформацій Україна отримала 6,55 бали, відповідно, 7,00 як оцінку політичних перетворень (політична участь 7,80, вільні та чесні вибори 8,00), у 2012 р. за 2011 р. індекс статусу становив 5,96 бали, з оцінкою політичних перетворень у 6,10 бали (політична участь 6,00, вільні та чесні вибори 7,00)⁶ Таким чином, Фонд Бертельсманна відносить Україну до країн із обмеженим рівнем політичних та економічних перетворень.

Із використанням таких змінних, як конкуренція та участь обчислюють індекс демократизації Т.Ванханена, розроблений вченими Гельсінського університету⁷ для пояснення причин різного рівня демократизації у країнах. Показником конкуренції є відсоток голосів або місць у парламенті, отриманих всіма політичними партіями, у співвідношенні до голосів або місць, отриманих партією-лідером. Показником участі є відсоток тих осіб, які голосували, у співвідношенні до чисельності населення.

Обчислення індексу демократизації відбувається за формулою $ID = \frac{P \times C}{100}$, де P є

показником участі, а C є показником конкуренції. Автори пропонують вихідне твердження про мінімальне значення P 10 %, C 30%, ID 5 для демократичності країни. Якщо обчислити ID для України за результатами виборів до парламенту у 2002, 2006, 2007 та 2012 рр., отримаємо дані індексу 48,76, 44,64, 36,44 та 40,54 відповідно. Його показники задовольняють умовам демократії (перевищують мінімальні значення). Найвищим значення індексу є у 2002 р., протягом наступних років воно знижується, і зростає у 2012 р., проте не досягаючи рівня 2006 р.

Варто вказати також індекси та рейтинги, за якими не проводяться обчислення для України, у яких проте важливу увагу приділено оцінюванню виборів як важливого інституту демократії.

За окремо створеною системою індексів для вимірювання ризиків та створення рейтингів країн за політичними, фінансовими та економічними ризиками [6], серед інших критеріїв, за такими, як: проведення вільних та справедливих виборів законодавчої та виконавчої влади у відповідності до положень чинної Конституції, наявність та активна діяльність двох або більше партій, активної опозиції, виокремлюють такі форми політичної організації суспільства або типи політичного режиму, як альтернативна демократія, домінуюча демократія, де-фа кто однопартійна держава, де-юре однопартійна держава з конституційним закріпленням наявності єдиної правлячої партії та відсутністю законодавчо визнаної політичної опозиції, автаркія зі здійсненням управління домінуючою групою осіб або одноособно головою держави, з використанням військових сил, або на підставі успадкованого права. Індекси мають значення від 0 до 6, які зростають зі зростанням демократичності держави.

Індекс політичного розвитку Ф.Катрайта як один з перших індексів демократії, за яким оцінено формування інститутів законодавчої та виконавчої влади, максимальне значення отримує за умови функціонування органів законодавчої влади з представництвом двох та більше політичних партій у парламенті, та надання меншості 30% мандатів. На противагу, балів не отримували країни, парламенти яких упразднені або існують для представництва однієї політичної партії Проте критерії демократичності політичного режиму за індексом Ф Катрайта є такими, що не відображають особливості функціонування політичної системи перехідних або гібридних режимів, і отже, надто велику кількість держав може бути віднесено до демократичних. У індексі демократичної дії Д.Нейбауера, у доповнення до попередньо

⁶ Див. значення показників у [2].

⁷ Висновки проектів опубліковано у працях «Виникнення демократії: порівняльне дослідження 119 країн у період з 1850 по 1979 рр.» (1984 р.), «Процес демократизації: порівняльне дослідження 147 країн у період з 1980 по 1988 рр.» (1990 р.), «Перспективи демократії: дослідження 172 країн» (1997 р.); «Демократизація у 2000 р.: каузальний аналіз 170 країн» (2000–2002 рр.).

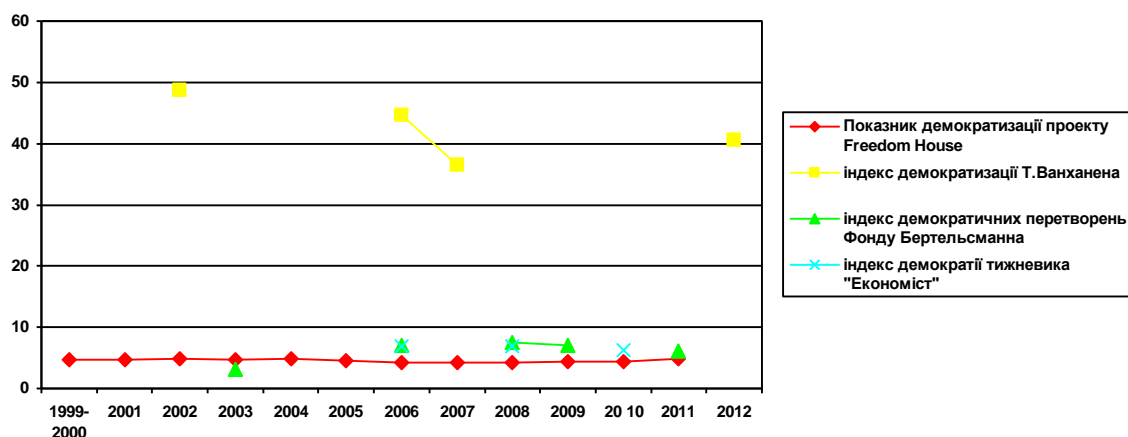
вказаного, враховано не лише інституційний, а і процесуальний вимір. Відповідно, йдеться про оцінку електоральної рівності та електоральної конкуренції, і таким чином, індикаторами для побудови індексу виступають відсоток дорослого населення, яке має право голосу, рівність представництва, при оцінюванні якого варто враховувати математично обчислювану його пропорційність, а також, окрім інших чинників, конкуренція, тобто реальна можливість обіймання урядових посад, яку можливо виміряти за відсотком часу правління політичної партії у певний період та за відсотком голосів, отриманих партією, як перемогла.

Можемо помітити, що при обчисленні індексу приділено увагу ролі політичних партій. Численні індекси диспропорційності представництва інтересів, які обчислюються на підставі кількісних даних про участь у виборах, результати голосування, кількість отриманих мандатів тощо, дозволяють оцінити, наскільки пропорційно представлена політична партія, та відповідно, інтереси виборців у парламенті або інших виборчих органах влади.

«Індекс демократії», розроблений К.Болленом [1], також містить індикатори, які окрім наявності політичних свобод, ілюструють рівень народовладдя за індикаторами: чесні та вільні вибори, система виборів законодавчої влади, система виборів виконавчої влади. Індекс демократії проекту «Ліберальні інститути» Центру вивчення демократичного управління/урядування (США) обчислюють за показниками, до яких віднесено відкритість еліти, йдеться про вимоги до кандидатів, партійне та виборче законодавство, рівень утисків опозиційних політичних партій; структуру виборчого процесу; включеність громадян у виборчий процес, йдеться про явку на вибори, критерії громадянства; свободу виборів, йдеться про утиски та вплив на громадян; чесність виборів; змагальність виборів, йдеться про конкуренцію на виборах представників виконавчої та законодавчої влади.

Якщо показати графічно тенденції до зміни значень показаних індексів, регулярно обчислюваних дослідницькими структурами, помітимо, що траєкторії, які проілюстровано нижче, не завжди збігаються.

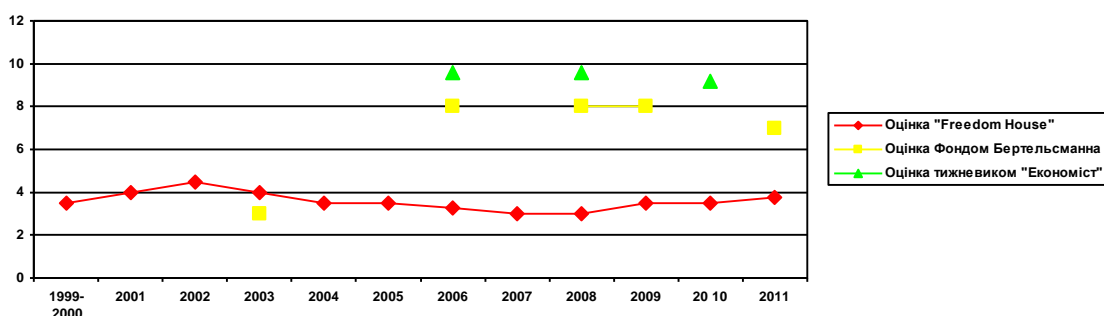
Графік 1. Зіставлення показників оцінки демократичних перетворень України шляхом індексації функціонування політичних та економічних систем країн.

Нас у даному разі цікавлять не номінальні показники індексів, а зіставлення кривих, які показують їх зміну у часі. І, як вже вказано, ці зміни не завжди оцінено однаково. Наприклад, процес демократизації у період з 2003 р. по 2006 р. у «Країнах перехідного періоду» та індексі демократичних перетворень Фонду Бертельсманна можемо уявити з різними векторами. Проте, в цілому, якщо поєднати значення показників, обчислюваних не регулярно, уявними прямими, то побачимо, що суттєвих розбіжностей не спостерігається.

При цьому оцінки виборчого процесу розподілено так, як показано на наступному графіку.

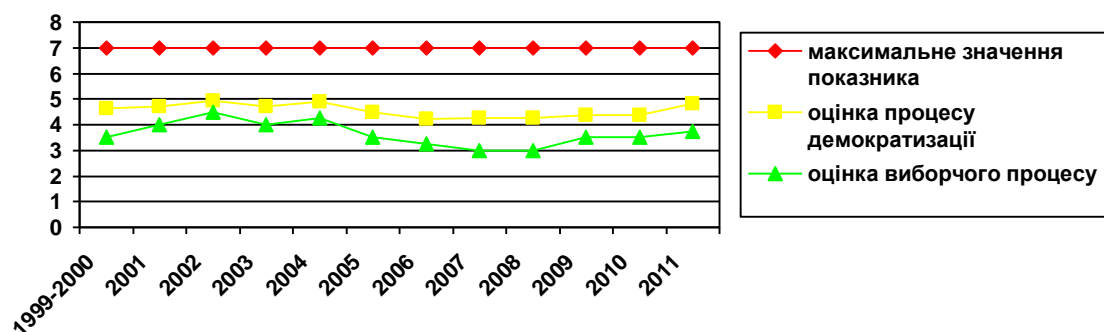
Графік 2. Зіставлення показників оцінки виборчого процесу України.

Показники тижневика «Економіст», які наведено для порівняння з показниками Фонду Бертельсманна, показують подібну динаміку, їх шкали оцінювання є подібними, і пропонують максимальне значення, яке дорівнює 10. Стосовно тенденцій, можемо помітити розбіжності у даних «Freedom House» та Фонду Бертельсманна, який надав однакову оцінку виборчому процесу 2006, 2008, 2009 рр., на відміну від змін аналогічного індексу, обчислюваного першою структурою, а також якщо звернути увагу на напрям змін у оцінці структурами виборчого процесу у 2003-2006 рр.

Також зіставимо графіки зміни показника оцінки процесу демократизації та виборчого процесу зокрема, на прикладі дослідження, проведеного «Freedom House» як такого, яке представляє найширшу базу даних.

Графік 3. Зіставлення показників шкали демократизації та оцінки виборчого процесу України у проекті «Країни перехідного періоду».

Помітними є схожий напрям зміни показників та тенденції до зближення кривих, які показують зміни значень оцінок. Таким чином, зіставлення цих двох графіків дозволяє нам стверджувати про залежність демократичних перетворень від демократизації виборчої системи, незважаючи на те, що реформи у цій сфері наближають політичний режим до демократії лише за мінімальною ознакою.

Необхідний для дослідження електоральний аспект функціонування політичного режиму, для визначення його типу за шкалою демократія – автократія, хоч і впливає на результати комплексних індексів, втім потребує доповнення оцінками таких ознак режиму, як верховенство права, дотримання прав та свобод, функціонування громадянського суспільства, демократичне управління на державному та місцевому рівнях, періодична ротація еліт, демократичне формування органів виконавчої влади, антикорупційна політика тощо. Ці критерії, у різних комбінаціях враховано авторами дослідницьких проектів, з акцентом на тих чи інших особливостях функціонування відповідних інститутів. Проте оцінка виборчого процесу як необхідний формальний критерій, за яким відбувається визначення типу політичного режиму, наявна у всіх індексах та рейтингах країн, спрямованих на комплексне дослідження демократичних перетворень, і дозволяє, зокрема при розгляді їх динаміки, показати вектори змін, які відбуваються у політичних системах.

Література

1. Bollen K.A. Issues in the Comparative Measurement of Political Democracy //American Sociological Review. - 1985. - № 45. – P. 370-390.
2. BTI Scores 2003-2012 // Transformation Index BTI 2012. – Режим доступу: http://www.bti-project.org/uploads/tx_jdownloads/BTI_2012_2010_2008_2006_2003_Scores_01.xls - Назва з екрану.
3. The Economist Intelligence Unit's Index of Democracy 2008. - С. 24-26. – Режим доступу: www.graphics.eiu.com/PDF/Democracy%20Index%202008.pdf – Назва з екрану.
4. Nations in Transit. Ukraine. / Freedom House. – Режим доступу: <http://www.freedomhouse.org/report/nations-transit/2012/ukraine> - Назва з екрану.
5. Nations in Transit 2012. Methodology. / Freedom House. – Режим доступу: <http://www.freedomhouse.org/report/nations-transit-2012/methodology> - Назва з екрану.
6. Political Risk Services Methodology (PRS) // The PRS Group. – Режим доступу: http://www.prsgroup.com/PRS_Methodology.aspx - Назва з екрану.
7. Transformation Index BTI. Transformation Index of the Bertelsmann Stiftung 2010. BTI 2010 Manual for Country Assessments. – Режим доступу: www.bertelsmann-transformation-index.de/en/bti/ - Назва з екрану.

УДК 316.7+298.8+316.6

ЧИННИКИ НАБУТТЯ РЕЛІГІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ БАГАЇ (НА ПРИКЛАДІ СЦЕНАРІЇВ НАВЕРНЕННЯ ВІР'ЯН КИЇВСЬКОЇ ГРОМАДИ⁸)

Богданова О. В.

*кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології
Національний університет «Києво-Могилянська академія»*

Дудко Є. С.

*бакалавр соціології
Національний університет «Києво-Могилянська академія»*

У статті представлено аналіз чинників вибору релігійної ідентичності багаї, здійснений на основі глибинних інтерв'ю та спостережень у київській громаді. Виокремлено світоглядні й організаційні аспекти багаї, що сприяли наверненню до цього віросповідання, попри те, що воно не є традиційним для сучасного українського суспільства, а також проаналізовано функціональність віри та громади багаї для її вірян. На основі теоретичного й емпіричного матеріалу запропоновані припущення щодо процесу набуття нової релігійної ідентичності, що мають значення для подальшого розвитку теорії релігійного навернення (конверсії).

В статті представлено аналіз факторів вибору релігійної ідентичності багаї, проведений на основі глибинних інтерв'ю та спостережень в київській громаді. Виділено світоглядні й організаційні аспекти багаї, які сприяли наверненню до цієї віри, незважаючи на те, що це не є традиційною релігією для сучасного українського суспільства, а також проаналізовано функціональність віри та громади багаї для її вірян. На основі теоретичного й емпіричного матеріалу запропоновані припущення щодо процесу набуття нової релігійної ідентичності, які мають значення для подальшого розвитку теорії релігійного навернення (конверсії).

Based on in-depth interviews and observations in Kyiv Baha'i community, the article explores reasons for choosing this religious identity. We identify world-view and organizational aspects of Baha'i that were conducive for conversion to this faith despite the fact that it is not a traditional religion for the contemporary Ukrainian society. We also analyze the functionality of Baha'i faith and community for its followers. Based on theoretical and empirical material, the article offers propositions about the process of gaining a new religious identity, which are relevant for further development of religious conversion theory.

Ключові слова: релігійне навернення, релігійна конверсія, релігійна ідентичність, багаї, нетрадиційні релігії в Україні.

Із завершенням політики державного атеїзму в Україні, як і в інших країнах колишнього СРСР, відбувся сплеск релігійності, що здобув значну увагу дослідників. Зростає кількість релігій, представлених в Україні, стрімко зростає кількість релігійних громад і примітно змінюється кількість респондентів, що відносять себе до певного віросповідання. Попри значну увагу до такого «релігійного ренесансу» [18], понині в Україні дуже мало емпіричних досліджень про те, за яких обставин люди набували й змінювали свою релігійну ідентичність та в чому причини вибору певного віросповідання в умовах релігійного плюралізму. І хоча більшість населення України обрали православну ідентичність⁹, частина відмовилися від домінуючого віросповідання й обрали інше – те, яке ані є традиційним для України, ані було наслідком від батьків у процесі первинної соціалізації. Понині обмаль відомо про те, що спонукало їх обрати віру, яка є «нетрадиційною» для сучасного українського суспільства.

Хоча в західній соціології та психології релігії можемо констатувати значне підвищення дослідницької уваги до проблематики релігійного навернення, або «конверсії», з 1970-х років

⁸ Висловлюємо щире подяку київській громаді багаї за максимальне сприяння в реалізації цієї дослідницької розвідки. Окрема подяка всім тим членам громади, хто поділилися своїми поглядами, почуттями й життєвими історіями, надавши глибинні інтерв'ю. Без їхньої відкритості до спілкування ця стаття не була би можливою.

⁹ Нині близько 80% населення України відносять себе до православного віросповідання [1; 17].

[24, 208; 28], українські дослідники поки що приділяли вкрай обмаль уваги цій тематиці, попри помітну присутність як традиційних, так і нетрадиційних віросповідань в українському публічному дискурсі¹⁰.

З іншого боку, попри значну увагу до проблематики релігійного навернення в західній соціології та психології релігії, низку спроб запропонувати типові сценарії або моделі навернення, понині не вдалося досягти комплексного бачення феномену навернення. Радше навпаки – в роботах останньої декади лише посилилася критика напрацьованих теорій [21; 22; 23; 26]. Адже щоразу, коли дослідники звертаються до емпіричного матеріалу, бачимо, що наявні теорії відповідають лише окремим випадкам навернення (у кращому разі характерні для певної релігійної групи) і не можуть бути широко застосовуваними. Відтак, чинні теорії мають обмежений евристичний потенціал і лише подальша робота з емпіричним матеріалом зможе допомогти розвинути наше розуміння феномену релігійного навернення, як у його соціальних, так і психологічних аспектах.

Відтак, дослідницькою проблемою є брак знання щодо релігійного навернення, зокрема навернення до нехристиянських віросповідань в українському суспільстві, попри значний ріст релігійного різноманіття й кількісних показників релігійності, що відбувся в Україні з кінця 1980х років. У цій статті покладено за мету здійснити внесок до розвитку розуміння соціальних аспектів феномену релігійного навернення загалом й у сучасному українському суспільстві зокрема шляхом представлення результатів пілотного дослідження сценаріїв навернення серед вірян київської громади багаї. Завданнями цієї невеличкої дослідницької розвідки є визначити причини, що спонукали вірян обрати віросповідання багаї, попри домінування християнства в нашому суспільстві; з'ясувати зміни, які, на думку респондентів, сталися в їхньому житті завдяки зміні релігійної ідентичності; виокремити типи сценаріїв навернення й експлікувати значення цього емпіричного матеріалу для подальшого розвитку теорії релігійного навернення.

Для коректної інтерпретації результатів дослідження необхідно висловити кілька методологічних й епістемологічних застережень. Емпіричний матеріал щодо навернення був отриманий шляхом глибинного інтерв'ювання людей, які є членами київської громади багаї¹¹. Також було проведено включені та невключені спостереження окремих заходів для повнішого розуміння діяльності громади¹². Відтак, по-перше, ми можемо констатувати лише ті обставини й причини навернення, які повідомляють самі респонденти, натомість безпосереднє виявлення як причин, так і обставин не є можливим. По-друге, більша кількість інтерв'ю, можливо, дозволила би виокремити більше чинників навернення, що спонукали обрати саме це віросповідання. По-третє, певна причина, що спонукала певного респондента обрати багаї, для іншої людини може бути причиною навернення до іншої віри, тобто ми не можемо вважати названі причини унікальними лише для багаї. Понад те, деякі з цих причин можуть бути одними з тих, що спонукали інших людей до прийняття християнського віросповідання (наприклад, позитивне враження від членів громади та її заходів). По-четверте, як і в будь-якому іншому якісному дослідженні, на основі цього матеріалу ми не можемо пропонувати узагальнень щодо навернення до багаї, натомість можемо лише висувати гіпотези про те, що є характерним для багаї (перевірка цих гіпотез можлива лише в результаті репрезентативних опитувань adeptів відповідного віросповідання). По-п'яте,

¹⁰ На основі біографічних повідомлень студентів Л. Скоковою було запропоновано три типи моделі релігійної ідентичності, що відповідають трьом різним сценаріям навернення: глибинної, критичної та ситуативної/афіліативної [19]. На основі біографічних текстів та напівформалізованих інтерв'ю Д. Мироновичем було проаналізовано навернення до українських неохаризматичних громад, а саме – церков «Посольство Боже» та «Нове Покоління» [14]. На основі анкетного опитування Л. Филипovich було висвітлено низку причин, що спонукали низку мешканців України обрати нехристиянське віросповідання [20].

¹¹ 7 глибинних інтерв'ю було взято й транскрибовано Є. Дудко навесні 2013 р. Аналіз було доповнено також 5-ма інтерв'ю, по одному з яких було взято й транскрибовано Заліною Крюковою, Анною Басовою, Крістіною Пастуховою, Дар'єю Радченко та Дариною Запорожець у рамках курсу «Соціологія релігії» кафедри соціології НаУКМА (викладач – О. Богданова) восени 2008 р. З 5 інтерв'ю були надані тими ж респондентами, з якими спілкувалася Є. Дудко, що дозволило отримати повніше уявлення про відповідні кейси. Таким чином, даний матеріал включає історії навернення 9 різних осіб, з них: двоє – чоловіки, семеро – жінки; семеро мали вищу освіту, двоє – середню спеціальну; двоє були віком від 20 до 30, один – від 31 до 40, троє – від 41 до 50, один – від 51 до 60, двоє – від 61 до 70. Оскільки релігійна громада є невеликою, з метою збереження конфіденційності учасників дослідження у цій статті не вказано точний вік, фах або іншу інформацію, що може підвищити імовірність впізнаваності респондента. Аналітичне опрацювання матеріалів здійснене О. Богдановою.

¹² Загалом 7 заходів, які включали проведення виборів, навчальні заняття для дорослих і підлітків і відзначення релігійних свят.

аналізуючи причини релігійного навернення в межах наукового пізнання ми не можемо ані підтверджувати, ані спростовувати роль трансцендентного, натомість працюємо лише з описом обставин, думок і почуттів, про які повідомляють респонденти, та характеристиками громади, які можемо спостерігати безпосередньо, відвідуючи її заходи.

Деякі світоглядні й організаційні характеристики віри багаї

Релігія багаї¹³ досі не є широко відомою в Україні, хоча є добре знаною серед фахівців з релігії та значно поширена у світі – представлена майже в кожній країні світу та в низці залежних територій. Відтак, насамперед варто надати стисло характеристику її світоглядних й організаційних аспектів, що важливі для розуміння суб'єктивних чинників навернення до цього віросповідання.

За оцінками фахівців, станом на 1970-ий рік у світі налічувалося близько 3 млн. багаї [27], у 2000 – близько 6,5–7 млн. [25; 27]. Зростання за цей період більше, ніж удвічі, є серед найвищих темпів збільшення кількості вірян (імовірно, найвищим з усіх, але точні оцінки є проблематичними з огляду на методологію формування міжнародної релігійної статистики). Багаї властива чітка організаційна структура, що дозволяє координацію діяльності в глобальному масштабі, причому духовенство в багаї відсутнє й усі управлінські функції здійснювані тими вірянами, які були обрані для виконання тих чи інших функцій на термін від 1 до 5 років. За оцінками самих багаї, станом на 2000 рік у світі було 12591 «Місцеве духовне зібрання», що є найнижчим рівнем виборних зібрань¹⁴, з них найбільше в Азії (3772) та Африці (3716), дещо менше в Північній та Південній Америці (3330); у Європі – 946, в Австралії та Океанії – 877 [15, с.21]. В Україні, за інформацією багаї, наразі функціонує 15 громад, а загальна кількість вірян – близько 1000 осіб, майже 1/5 з яких належать до київської громади.

Хоча багаї можна вважати своєрідним продовженням іудео-християнсько-ісламської традиції, від початку існування цього віросповідання йому не був властивий релігійний ексклюзивізм, характерний для монотеїстичних віросповідань. Натомість, у світлі докрини багаї інші релігії постають як різноманітні шляхи до Бога. Віра багаї зародилася в Ірані; її початок сягає 1844 року, світоглядне становлення відбулося в другій половині 19 століття.

Ключові постулати віросповідання¹⁵ значною мірою відповідають гуманістичним цінностям, проголошеними на сьогодні в міжнародних правових документах: єдність людства; єдність релігій; подолання упереджень (релігійних, расових, класових, національних та інших); гармонія релігії та науки¹⁶; незалежний пошук істини; рівність чоловіків і жінок; обов'язковість освіти тощо [16, 27–46]. Причому багаї не лише мають індивідуально дотримуватися таких цінностей, але й активно сприяти їхньому утвердженню у світі. Однак, варто зауважити, що попри виразний акцент на ґендерній рівності у священних текстах та просвітницькій літературі багаї, до складу найвищого координаційно-керівного органу багаї – Всесвітнього дому справедливості, який функціонує з 1963 року, – можуть бути обрані лише чоловіки, натомість жінки можуть брати рівну участь в усіх інших управлінських і координаційних видах діяльності багаї [25, 159]. У квітні 2013 року відбулися 11-ті вибори на 5-річний термін до Всесвітнього дому справедливості й тоді ж було відзначено 50-ту річницю існування цього виборного органу [29]. Відповідно, уже впродовж 50 років жінки не входять до ключового керівного органу багаї.

¹³ Українською «багаї» (від араб. «світло», «слава») є словом на позначення як самого віросповідання, так і його вірян, причому як в однині, так і множині. Іншими словами, «багаї» може бути вживаним на позначення як релігії, так і окремої людини або декількох людей, що її сповідують. В академічній літературі присутні також такі версії назви цієї релігії, як «бахайзм», «бахай» та «бабізм». Назва віросповідання у цій статті та її правопис відповідає тій, що визначена самими багаї в Україні

¹⁴ Загалом рівні три: місцевий, національний та всесвітній. Оскільки організаційна система багаї передбачає регулярні вибори серед вірян до управлінських і координаційних структур, багаї ведуть чітку централізовану статистику тих своїх громад, що делегують представників.

¹⁵ Ключовими священними текстами багаї є писання засновника – Багаулли (роки життя 1817–1892), але особливе значення також мають тексти того, хто провів його одкровення, – Баба (роки життя 1819–1950). Абдул-Бага (1844–1921), старший син Багаулли, активно займався популяризацією віри й саме на його твори й стенграми виступів ми можемо бачити багато посилань у просвітницькій літературі багаї.

¹⁶ Словами Абдул-Баги: «Релігія та наука – це два крила, на яких піднімається вгору людський розум і розвивається людська душа. Неможливо літати на одному крилі. Якщо людина спробує полетіти, спираючись лише на крило релігії, – вона впаде в трясовину забобонів. Якщо ж полетить лише на крилі науки, то також не просунеться вперед, а впаде у безпросвітне болото матеріалізму» [цит. за 16, с.31].

Громади багаї задіяні у надзвичайно широкий спектр ініціатив: від дитячих і підліткових гуртків, освітніх курсів для дорослих до мистецьких і культурних заходів нерелігійного характеру¹⁷. Індивідуальні релігійні практики включають молитву та обов'язковий піст, групові – вивчення молитов і священних текстів, відзначання релігійних свят, проведення виборів у молитовному стані. Під час виборів відсутні практики як висування кандидатів, так і проведення будь-яких виборчих кампаній: кожен член громади анонімно називає, кого з громади хотів би підтримати на ту чи іншу посаду, причому термін перебування на більшості посад – лише 1 рік. Секретар, який веде документацію громади, та скарбник, який відповідає за облік пожертв та координування розподілу коштів, також є виборними посадами на 1 рік. Виборна система вимагає чіткого обліку вірян: їх вносять до місцевого й національного реєстру багаї, а також відносять до певного «сусідства» – тої громади, що є найбільш зручно розташованою для відповідної людини й де вона відвідуватиме більшість зустрічей. Заходи громад багаї є відкритими для тих, хто не є вірянами. Це справджується не лише для нерелігійних й освітніх заходів, але й молитовних зустрічей, свят і виборів (відповідно, на виборах можна бути присутніми, але право голосу мають лише члени громади).

Вибір віросповідання багаї

На основі глибинних інтерв'ю можна виділити два основні типи факторів вибору віри багаї. По-перше, відповідність нормативної картини світу віросповідання й потенційного адепта, тобто повний або значний збіг ціннісних орієнтацій людини та ключових постулатів віросповідання. Наприклад, респондентка ділиться першими враженнями від спілкування з вірянкою багаї, з якою познайомилася в професійному контексті: *«Ті речі, які вона розповідала, викликали в мене відчуття чогось такого, що саме собою зрозуміле, з чим було би дивно сперечатися або казати, що ти не погоджуєшся. Ну от як можна сперечатися з тим, що всі релігії мають бути в єдності? Або з тим, що всі люди – це представники єдиної людської раси, єдність людства? ... Це були такі загальногуманістичні ідеали, на яких я була вихована. І я так зраділа, що є така релігія, яка цими речами теж опікується»* [11]. *«Ніби вони висловлювали все те, що я для себе завжди інтуїтивно шукала. І об'єднання науки з релігією, і рівність чоловіків і жінок... І освіта для всіх...»* – зазначає інша респондентка [9].

По-друге, але не менш важливо, на вибір віросповідання впливають афіліативно-емотивні чинники, тобто ті емоційні переживання, які відчуває людина, спілкуючися з вірянами, беручи участь у заходах громади та знайомлячися із релігійною літературою. У кожного з респондентів мали місце чинники з обох категорій, але в одних акцент був більшою мірою на логічності й цілісності віровчення, а в інших – на емоційних переживаннях, пов'язаних із знайомством з новою вірою. Відповідно, в кожному інтерв'ю ми бачимо поєднання когнітивного й емотивного компоненту, причому дехто з респондентів навіть чітко акцентує важливість як логіки, так і почуттів. *«Це все так логічно й так красиво водночас,»* – пригадує свої перші враження від вчення багаї одна з респонденток, – *«...для розуму й серця всі відповіді на запитання»* [3]. *«[Багаї приваблює] тим, що це не просто віра. Віри вже на цьому етапі розвитку людства недостатньо,»* – зауважує інша, – *«Потрібен ще й розум... Віра без розуму – це фанатизм, а розум без віри – корисливість. Ось у багаї є і те, й інше»* [9].

Хоча в інтерв'ю ми бачимо значимість позитивних вражень від вірян й афективних зв'язків принаймні з деким із них (можуть бути як сильні емоційні переживання, так і просто комфортне відчуття), такі враження не означають відсутність або слабкість афективних зв'язків за межами релігійної громади в період навернення. Радше, ми бачимо пошуки додатково середовища, що сприятиме самореалізації. Як зауважив один респондент, який прийняв багаї на заміну атеїстичного світогляду: *«Для мене релігія – це набір правил, норм, концепцій, послуговуючися якими це життя можна прожити значно цікавіше, багатіше, повніше, насиченіше тощо»* [13]. Ця людина комфортно почувалася, маючи атеїстичний світогляд, і лише випадкова зустріч з багаї та дискусія з ними щодо можливості синтезу релігій спонукала його до ближчого знайомства із цим віровченням. Для цього респондента особливо важливими були логічність і синтетичність доктрини, яку він побачив у результаті тривалого вивчення літератури й полеміки з вірянами: *«Я побачив мереживо, яке поєднує юдаїзм, християнство, іслам, буддизм, зороастризм...»* [13].

¹⁷ Тут і нижче організаційні аспекти викладені на основі спостережень на заходах громади та спілкування з тими її членами, які мають знання або практичних досвід організаційної діяльності у громадах багаї.

У низці розповідей акцентовано увагу на важливості середовища багаї і в таких випадках ми можемо побачити виразний емотивний компонент: «*Ми розчинились просто в них, а вони – в нас, якось відразу... ми так потоваришували – не могли розлучитися*» [2]; «*Коли була на тій зустрічі, відчула чистоту й свіжість таку і, мені здалося, що я це вже зустрічала...*» [5]; «*І всі ці люди... вся ця молодь... Усі такі добрі, гарні, справедливі, чесні, талановиті, інтелігентні... Вони, як і ми, всі художники, музиканти, митці – мі всі так легко спільну мову знайшли*» [9]; «*Я відчула себе дуже легко й вільно саме на цьому семінарі. Зрозуміла, що є люди, яких непокоять такі ж питання, як і в мене, що є люди, які хочуть змінювати себе й своє середовище, і я на тому семінарі прийняла рішення, що теж хочу стати багаї...*» [10]; «*...чудова атмосфера... Там була присутня емоційність... певне натхнення, але воно таке гармонійне, тепле*» [6].

Респонденти називали такі світоглядні й організаційні аспекти багаї, що звучали відповідними їхнім переконанням, а відтак, спонукали ближче познайомитися із віросповіданням:

- єдність людства;
- єдність релігій;
- єдність духовності й науки;
- обов'язковість освіти;
- рівність чоловіка й жінки;
- самостійний пошук істини;
- егалітарність взаємин у громаді та відсутність духовенства;
- відсутність дискримінації за расою, етнічністю, мовою, матеріальними статками;
- добровільність пожертв (у випадку готівкових пожертв, що можуть бути покладені до скриньки, не лише добровільність, але й анонімність);
- відсутність активного рекрутингу нових вірян.

Примітно, що низка ключових положень вчення багаї відповідають «Загальній декларації прав людини», хоча були сформульовані століттям раніше. Водночас, чіткий акцент на важливості як віри, так і науки для людства, який присутній у священному тексті цього віросповідання, зацікавлює тих потенційних вірян, для кого важливим є логічність, раціональність мислення. «*Найбільше мені тоді сподобався принцип єдності духовності та науки. Оскільки я цього дуже шукала завжди й не знаходила,*» – зауважує одна з респонденток [2].

Із досвіду як відвідин заходів, так і спілкування з вірянами можемо констатувати, що серед багаї немає жодної стратегії рекрутингу нових членів, якщо не розцінювати як таку різноманіття громадських, культурних й освітніх ініціатив, які не присвячені питанням віри, але організовані багаї, а відтак збільшують шанси інших учасників дізнатися про це віросповідання. Варто зауважити, що наполегливе пропагування питань віри не заохочується: «*якщо людина не бажає слухати, то ми говоримо «виночерпій не наливає, поки ніхто чашу не підставляє»*» [4]; «*у вірі багаї люди не мають права нає'язувати [віру] або вмовляти – не лише перехожих, але і своїх родичів, дітей. Поки діти неповнолітні (до 15 років) ми мусимо навчати їх усіх вір, учити їх любити всіх посланців від Бога – і Мойсея, і Ісуса Христа, і Мухаммеда, і Будду... всіх-всіх, які були*» [8]. Як підсумувала одна з респонденток своє враження від серії зустрічей: «*Що мені сподобалося: ніхто до мене не чіплявся, не вмовляє, не підштовхував. Я просто зовсім легко, вільно почувалася на цих зустрічах у центрі багаї*» [5]. Відсутність активного рекрутингу дозволяє тривалу участь у житті громади без прийняття віри багаї як власної релігійної ідентичності. Хоча дехто прийняв віросповідання буквально впродовж кількох тижнів, для декого цей процес міг тривати роками. Такий стиль спілкування в громаді дозволяє тим людям, які скептично налаштовані до релігії або належать до іншого віросповідання, бути регулярно залученими в спілкування з вірянами, попри розбіжності в релігійних поглядах, оскільки це сприяє їхній реалізації зацікавлень у психології, педагогіці, історії релігій, мистецтві тощо.

Організація фінансових питань є іншим чинником, що створює сприятливі умови для залучення до громади навіть скептично налаштованих людей. Як висловився респондент, який раніше був негативно налаштований щодо релігійних громад загалом: «*Якщо релігія, то тут зразу мусять бути якісь фінансові махінації, хтось збирає кошти, є головні й неголовні...*» [13]. Для іншого саме добровільність, а також анонімність або принаймні конфіденційність пожертв була серед факторів, що зацікавили завітати до громади, оскільки такий підхід перебував у різкому контрасті з практиками синагоги, яку на той момент відвідував респондент. Він так переказує, як йому вперше колега розповіла про багаї, після чого він зразу ж виявив ініціативу завітати до громади: «*Ми віримо в єдиного Бога й у те, що всі людини з одного джерела й Бог у певні періоди розвитку людства посилає вчителів, які*

допомагають людству просуватися вперед. Як у школі – у вересні прийшов викладач і каже: «Діти, вітаю Добре, що попередній вчитель вас так добре підготував до цього року. Тепер я буду вас навчати.» Ось так Бог посилає то Мойсея, то Ісуса, то Магомета, а останнього – Бахаулла... Пожертвування відкрите, ніхто не знає, ніхто не бачить, ніхто не вимагає, ніколи не вимагає, можна надихнути, але не вимагати. Є у вірі багаї відомі вчені, відомі діячі, артисти кінозірки, які роблять пожертви у сотні тисяч, але ніхто не знає, окрім скарбника. Але скарбника обирають у молитовному стані, тож скарбник не буде ходити й базікати про це» [7]. Подібно до рекрутингу нових членів, нав'язливий збір коштів у багаї не заохочений: «Бахаулла казав, що тільки в тому разі, коли внесок зроблений добровільно, ці гроші будуть Богом прийняті» [13].

Під час розгляду причин навернення до багаї постає питання, що саме спонукало обрати нехристиянське віросповідання? Дехто із респондентів ніколи не розглядали християнство як потенційну релігійну самоідентичність, оскільки не лише не були близько з ним знайомі, але й не бачили причин для ближчого знайомства на основі тої загальної ерудиції, яку про нього мали. Втім, інші респонденти сповідували православ'я, але зрештою прийняли рішення про те, що вони не можуть духовно розвиватися в рамках цієї віри. Як серед перших, так і других лунали такі застереження:

- християнству не властивий самостійний пошук істини, егалітарність взаємин у громаді, відсутність тиску авторитету священника (наприклад, «Самостійний пошук істини, що для мене було найважливішим. Ось, наприклад, батьки мене похрестили, виходить, вибравши для мене, у що я мушу вірити, натомість багаї говорять про самостійний пошук істини. Мене це дуже приваблювало» [3]);

- у православній доктрині немає рівності жінок і чоловіків і відповідні церкви не докладають зусиль для досягнення ґендерної рівності;

- чітка регламентація ритуалів або зовнішнього вигляду (наприклад, «Подорослішавши, я стала помічати деякі нюанси, які мене, мабуть, напружували: наприклад, не так хрестися, не так стоїш, нахилився не так, певні ритуальні моменти, що не дають духу проявитися. І я як почала ходити [до церкви], так і перестала... Але, тим не менш, я молилася вдома. Без молитви я не вставала, без молитви не лягала, і потім, коли довідалася про віру багаї, то я якось відразу душею відчула, що це саме те, що мене не буде обмежувати, а навпаки.» [10]; інша респондентка розповіла про засудження носіння штанів жінкою у православ'ї, з яким вона стикнулася на практиці, і своє неприйняття такого роду обмежень на одяг);

- негативне або й вороже ставлення до інших віросповідань, зокрема й інших течій християнства (наприклад, «Я не розуміла, чому я не повинна приймати такими, як є, послідовників Крішни, буддистів і тих же рериховців... Я дійшла висновку, що скрізь є люди, скрізь є Бог, але він веде кожного власним шляхом... Мене дуже засмучувало неприйняття одне одного й неприйняття віри іншої людини в рамках християнства... Папа Римський приїздив до України і тут православні заявляли, що він від сатани, від диявола... Зараз я вже чую інше з боку православ'я, але тоді було дещо жорсткіше» [5]);

- доктрина початкової гріховності та необхідності каяття;

- поширена комерціалізованість надання деяких ритуальних послуг священниками.

Функціональність віри та громади багаї для її вірян

Прийнявши певне віросповідання, людина не обов'язково залишається з ним все життя, натомість може змінити релігійну ідентичність на іншу. Розуміння того, яке значення мали релігійна віра й громада після навернення допомагає виокремити чинники, які могли посприяти тому, що людина залишилася адептом саме цього віросповідання, замість того, щоб за деякий час продовжити пошук віросповідання, яке ще повніше відповідатиме її духовним запитам, або й взагалі не відносити себе більше до жодного віросповідання.

Дехто з респондентів змінили кілька релігійних ідентичностей до того, як стати багаї, проте на момент інтерв'ю сповідували цю віру вже понад 15 років (примітно довше, ніж інші віросповідання). Серед змін, які відбувалися в житті респондентів завдяки наверненню до багаї, згідно з їхніми розповідями, можна виокремити такі:

- розвиток особистісних якостей та тих, що корисні в широкому спектрі видів професійної діяльності;

- зміна в інтерпретації та оцінці своїх потреб і подій у житті, а відтак і зміни у світських царинах життя (наприклад, зміна роботи);

- відчуття сенсу життя й підтримки в ньому, що дає відчуття внутрішнього комфорту;

- наявність середовища однодумців, до яких можна звернутися по допомогу в разі потреби й серед яких можна зустріти як друзів, так і людину для шлюбних взаємин;

- можливість спілкування з людьми з різних культур і країн (багаї підтримують активну комунікацію між громадами різних країн).

Завдяки широкому спектру заходів, орієнтованих не лише на інформування про віру, але й на особистісний або суспільний розвиток, члени громади мають можливості для розвитку й самореалізації: *«Споріднює загалом не просто те, що ми – багаї, а те, коли ми беремо в чомусь участь, разом щось робимо»* [12]. Наприклад, для однієї з респонденток «рік служіння» дав нові знання та навички й призвів до радикальної зміни професійної діяльності: *«Рік служіння – це коли ти рік не працюєш, ідеш з роботи й допомагаєш у розвитку віри. І я тоді дуже переживала, оскільки думала, що кину роботу й потім не знайду. Був такий внутрішній мандраж, але завдяки молитві й такому підходу правильному я прийняла це рішення і я про нього не шкодую, адже в мене за цей рік дуже змінилося життя, я дуже багато чому навчилася... По-перше, в мене з'явилося багато контактів..., я навчилася спілкуватися. Потім навчилася бути самостійною: я могла сама поїхати в інше місто, домовитися про якийсь захід, а до того я була більше домашньою дівчинкою. Нас набирали команду й було важливо знаходити з усіма спільну мову, працювати в групі. Тобто це було дуже важливо для мого розвитку в соціумі... І зовсім інакше потім життя складається. Ти вже розумієш, що працювати можна не лише за гроші, що є ще служіння»* [2]. Причому набуті контакти посприяли кардинальній зміні працевлаштування. Відповідно, відбулося розширення не лише афективних, але й інструментальних зв'язків людини.

Для низки респондентів були важливі внутрішні зміни, зокрема й емоційні: наприклад, *«[Зміни] важко виміряти зовнішніми критеріями... Я відчула, що набула більше внутрішнього стрижню, відчула божественну підтримку, що я не сама»* [5]; *«Дуже змінилося ставлення до таких понять, як терпіння, егоїзм. Раніше, коли в мене щось не виходило, все зразу переходило в агресію. Потім я стала над цим працювати»* [2]; *«[Тепер є] певний сенс, прагнення робити щось значуще – це те, що мене дуже сильно підтримує тепер»* [3]; *«Відчула, що я не є самотньою..., поруч були однодумці..., відчула смак життя, відчула себе щасливою..., це мені дало своєрідну впевненість у майбутньому»* [10].

Значення матеріалу для формування теорії релігійного навернення

Зібраний матеріал показує різноманіття сценаріїв релігійного навернення. Суттєво різняться вік навернення та обставини навернення. Для одних набуття нової релігійної ідентичності було пов'язане з наверненням інших членів родини, для інших це відбувалося поза взаєминами родини. Для когось цей процес був швидким, для інших – поступовим. Хтось був атеїстом і зустріч з багаї була випадковою, а хтось перебував у пошуках віросповідання, що задовольняло би його/її духовні потреби. Хтось переживав кризовий, стресовий період у житті, а для іншого життя мало спокійний плін.

В академічній літературі ми можемо натрапити на припущення, що стрімке навернення асоційоване з сильними емоційними переживаннями, а тривале, поступове навернення – з інтелектуальним, раціональним осмисленням доктрини й практики віросповідання [24, 216]. Серед зібраних нами життєвих історій є випадки, де ми не бачимо такої однозначної асоційованості. Так, один із респондентів перебував у релігійному пошуку й на момент знайомства з багаї уже мав уявлення про те, що він вважає важливим і що його не задовольняє в деяких інших релігіях. Оскільки багаї вразили його відповідністю доктрини його цінностям, він зразу ж приєднався до громади. В іншому випадку одна з респонденток, матір і сестра якої сповідували багаї, тривалий час була знайома з цією релігією, позитивно до неї ставилася, час від часу брала участь у заходах, але не бачила достатніх причин вважати себе багаї. Однак, під час паломництва рідних до Хайфи, до якого вона приєдналася з туристичною метою, у неї трапилися несподівані інтенсивні емоційні переживання, у результаті яких вона прийняла цю віру: *«Це було якесь прозріння, очищення... Тобто таке священне місце, де відчувається дух Божий...»* [12]. У цих двох прикладах ми бачимо стрімке навернення з виразним когнітивним компонентом і поступове навернення з виразним емоційним компонентом.

Різнманіття сценаріїв навернення змушує поставити під сумнів доречність формулювання певних типових моделей навернення, що включають тривалість процесу навернення, вік, значення емоційної та інтелектуальної складової, пасивність або активність у процесі навернення тощо, як ми можемо побачити у дослідників, які працювали з іншими релігійними громадами. Однак, на основі теоретичного й емпіричного матеріалу ми можемо висунути деякі узагальнені припущення щодо процесу навернення, що мають значення для подальшого розвитку теорії релігійної конверсії.

1. У процесі навернення має місце як когнітивний, так й емотивний компоненти.

2. Їхня виразність може суттєво варіювати в різних людей і ступінь виразності того чи іншого компоненту не має однозначного зв'язку з тривалістю процесу навернення.

3. Чинниками, що спонукають до ближчого знайомства з вірою є або відповідність цінностей потенційного вірянина нормативній картині світу, пропонованій у віросповіданні, або позитивні враження від тих людей, хто ідентифікують себе вірянами даного віросповідання, або релевантний містичний досвід¹⁸ (іншими словами, зацікавлює або доктрина, або люди, які її сповідують, або містичні переживання; причому ці три чинники можуть поєднуватися).

4. Зацікавленість у віросповіданні переходить у прийняття нової релігійної ідентичності, коли має місце принаймні одна з або певна комбінація таких обставин:

- потенційний вірянин пересвідчується у відповідності віросповідання своїм найглибшим переконанням;

- потенційний вірянин має особливі позитивні емоційні переживання, пов'язані з віросповіданням (з людьми в громаді, релігійними текстами або священними місцями);

- потенційний вірянин переживає містичний досвід.

5. Є два типи сценаріїв навернення, що потребують розрізнення під час аналізу:

- випадки, коли потенційний вірянин не сповідує жодної релігії та не шукає релігійного досвіду (у такому разі ключове питанням аналізу полягає в тому, що спонукало індивіда змінити атеїстичний або агностичний світогляд на релігійний);

- випадки, коли потенційний вірянин не є ані атеїстом, ані агностиком і зацікавлений у трансцендентному (у такому разі центральним питанням є те, чому було обрано саму цю віру, а не іншу або неафілійованість; відтак, ми аналізуємо уявлення респондента про різні віросповідання та їхнє співвідношення з його/її нормативною картиною світу, а також функціональність обраної релігійної віри та громади для цього індивіда).

6. Фактори життєвої кризи, стресу, депривації хоча й можуть бути складовою певного сценарію релігійного навернення, але самі по собі не можуть пояснити цього феномену, оскільки, з одного боку, не кожна людина, яка пережила відповідний стан, набуває релігійної ідентичності, а з іншого – не кожен неофіт переживав такі стани до навернення. Відповідно, при аналізі навернення більший евристичний потенціал має питання не про способи зменшення страждань завдяки набуттю нової релігійної ідентичності, але про фактори підвищення суб'єктивного благополуччя індивіда, яке може відбутися як завдяки зменшенню певних страждань, так і завдяки підвищенню якості життя в тих чи інших аспектах, новим можливостям для самореалізації, які відкрилися перед індивідом завдяки наверненню.

7. Порівнюючи навернення до різних віросповідань, ми можемо проаналізувати, які аспекти віровчення респонденти вважали важливими для себе на етапах знайомства з вірою та її прийняття, а також у яких термінах респонденти описують вірян громади та які організаційні аспекти віросповідання відзначають як значущі для них. Відповідно, можемо зробити певні припущення як про особливості навернення до певного віросповідання, порівняно з іншими, так і щодо особистісних характеристик людей, які його обирають.

Література

1. Богданова О. Наскільки релігійним є українське суспільство? Порівняльний аналіз показників релігійності за даними міжнародної програми соціальних опитувань (ISSP, 2008) / Олена Богданова // Наукові записки НаУКМА. Серія "Соціологічні науки". – 2009. – Т. 96. – С. 67–73.

2. Інтерв'ю № 1. – Київ, 13.02.2013.

3. Інтерв'ю № 2.1. – Київ, 16.02.2013.

4. Інтерв'ю № 2.2. – Київ, осінь 2008.

5. Інтерв'ю № 3.1. – Київ, 02.03.2013.

6. Інтерв'ю № 3.2. – Київ, осінь 2008.

7. Інтерв'ю № 4.1. – Київ, 02.03.2013.

8. Інтерв'ю № 4.2. – Київ, осінь 2008.

9. Інтерв'ю № 5. – Київ, 09.03.2013.

10. Інтерв'ю № 6. – Київ, 27.05.2013.

11. Інтерв'ю № 7. – Київ, 28.05.2013.

12. Інтерв'ю № 8. – Київ, осінь 2008.

13. Інтерв'ю № 9. – Київ, осінь 2008.

¹⁸ Одна з респонденток зазначила, що побачила уві сні конкретних людей багаї до того, як зустрілася та познайомилася з ними в реальному житті.

14. Миронович Д. Релігійна конверсія та новітні релігійні організації в Україні: досвід біографічного аналізу / Дмитро Миронович // *Методологія, теорія та практика аналізу сучасного суспільства*. – 2010. – Вип. 16. – С. 542-547.
15. *Община бахаї: основания, цели и намерения* / Пер. с англ. на рус.; [Всемирный центр бахаї, Хайфа, 1990]. – К.: ВАТ «Книжкова друкарня наукової книги». – 2000. – 42 с.
16. Перкінс М., Хейнсворт Ф. Віра багаї / Мері Перкінс, Філіп Хейнсворт. – К.: ВІПОЛ. – 2000. – 75 с.
17. Релігійність українців: рівень, характер, ставлення до окремих аспектів церковно-релігійної ситуації і державно-конфесійних відносин [Електронний ресурс] // *Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин* [Інформаційні матеріали до Круглого столу на тему: «Державно-конфесійні відносини в Україні станом на 2013 рік: рух до партнерства держави і Церкви чи до кризи взаємин?» 22 квітня 2013 р.] – К.: Цент Разумкова. – 2013. – С. 23–48. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/upload/Przh_Religion_2013.pdf
18. Рязанова Л. Релігійний ренесанс: спроба соціологічної діагностики / Людмила Рязанова // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 2001. – № 4. – С. 114–125.
19. Скокова Л. Автобіографічні повідомлення як джерело у дослідженні проблеми релігійної ідентичності: кейс-стаді // *Біографічні дослідження в соціології: традиція і сучасний досвід* / Людмила Скокова. – К.: Інститут соціології НАН України, 2004. – С. 137 – 165.
20. Филипович Л. Проблема вибору нетрадиційної віри / Людмила Филипович // *Історія релігії в Україні: у 10-ти т. / За ред. Анатолія Колодного (голова ред. колегії) та ін.* – Т. 8. *Нові релігії України*. – Київ, 2010. – С. 132-143.
21. Bainbridge W. S. *The Sociology of Conversion* / William Sims Bainbridge // *Handbook of Religious Conversion* / Ed. by H. Newton Malony, Samuel Southard. – Birmingham, Alabama: Religious Education Press, 1992. – P. 178–191.
22. Gooren H. Reassessing Conventional Approaches to Conversion: Toward a New Synthesis / Henri Gooren // *Journal for the Scientific Study of Religion*. – 2007. – Vol. 46, #3. – P. 337–353.
23. Gooren H. *Religious Conversion and Disaffiliation: Tracing Patterns of Change in Faith Practices* / Henri Gooren. – N.Y.: Palgrave Macmillan, 2010. – 224 p.
24. Hood R.W. *Conversion, Spiritual Transformation and Deconversion* / Ralph W. Hood Jr., Peter C. Hill, Bernard Spilka // *The Psychology of Religion: An Empirical Approach* [4th ed.] – New York, London: the Guilford Press, 2009. – P. 206-245.
25. Hutter M. Baha'i / Manfred Hutter // *The Brill Dictionary of Religion: in 4 vols.* / Ed. by Kocku von Stuckrad. – Leiden, Boston: Brill. – 2006. – V.1. – P. 158–160.
26. Jindra I. W. *A New Model of Religious Conversion: Beyond Network Theory and Social Constructivism* / Ines W. Jindra. – Leiden, Boston: Brill. – 2014. – 228 p.
27. Johnson T. M. *Religious Affiliation* / Todd M. Johnson, David B. Barrett // *Encyclopedia of Population: in 2 vols.* // Eds. Paul Demeny and Geoffrey McNicoll. – Vol. 2. – New York: Macmillan Reference USA, 2003. – P. 835–837.
28. Snow D. A. *The sociology of Conversion* / Daniel A. Snow, Richard Machalek // *Annual Review of Sociology*. – 1984 – Vol.10. – P. 167–190
29. *Universal House of Justice Elected* [Electronic Resource] / Baha'i World News Service; Baha'i International Community. – 30 April 2013. – Access Mode: <http://news.bahai.org/story/951>

УДК [316.334.52 : 316.334.3 : 324] (477.61)

ІДЕОЛОГІЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА: ЕЛЕКТОРАЛЬНІ УСТАНОВКИ ЛУГАНЧАН

Єнін М. Н.

доцент кафедри філософії та соціології

Луганський національний університет ім. Т. Шевченка

Стаття присвячена аналізу загальних тенденцій трансформації політичних ідеологій сучасного суспільства. На думку автора, в сьогоdnішньому суспільстві ідеології не виконують функції, які були характерні в індустріальному суспільстві. Одним з проявів кризи ідеологій є наявність слабкої ідеологічної ідентичності, що має незначний зв'язок з електоральною поведінкою. На прикладі аналізу мотивів електоральних установок луганчан, автор показує відсутність прагнення реалізувати класовий і груповий інтерес, брак раціональних мотивів голосування.

Статья посвящена анализу общих тенденций трансформации политических идеологий современного общества. По мнению автора, в современном обществе идеологии не выполняют функции, которые были характерными в индустриальном обществе. Одним из проявлений кризиса идеологий является наличие слабой идеологической идентичности, ее незначительную связь с электоральными установками. На примере анализа мотивов электорального выбора луганчан, автор показывает отсутствие рациональных мотивов голосования, стремления реализовать классовый и групповой интерес.

The article is devoted the analysis of general tendencies of transformation of political ideologies of modern society. In opinion of author, in today's society ideology does not execute functions which were characteristic for them in industrial society. One of displays of ideological crisis is a presence of weak ideological identity, its insignificant connection with electoral attitudes. The author shows absence of aspiration to realize class and group interest, absence of rational reasons of voting on the example of analysis of electoral choice of Lugansk inhabitant.

Ключові слова: ідеологія, електоральні установки, ідентичність.

Постановка проблеми.

Наукове осмислення сутності ідеології почалося тоді, коли вже набули розвитку ідейні течії лібералізму, консерватизму, а згодом і марксизму. Найбільшого поширення набули підходи класиків теорії еліти (В. Парето, Г. Моска), марксизму, К. Мангейма, А. Грамші. Серед сучасних дослідників політичних ідеологій можна виділити Ф. Гайєка, М. Фрідмана, Д. Харві, У. Матца, О. Ахієзера, Н. Федотову, Р. Арона, К. Гірца, П. Бурдьє, С. Жижека, Р. Будона, Й. Ларрейна, Е. Гіденса, Дж. Томпсона, Дж. Лалла, К. Лефорта, С. Холла, С. Кара-Мурзу, А. Соловійова, А. Зінов'єва, І. Валлерстайна та ін. Вчені аналізували ідеології з точки зору їх соціальних функцій, ролі ідеології в реалізації влади, кордонів ідеології та науки. В наш час актуальність вивчення політичних ідеологій сучасності зумовлена поширенням кризових явищ, що охопили світ: загострення екологічних проблем, зростання соціальної нерівності, поширення недовіри до більшості соціальних інститутів, відрив політичної еліти від потреб та інтересів народних мас, розмивання національно-культурної ідентичності, атомізація суспільства, втрата надійних моральних орієнтирів. У зв'язку з цим на окрему увагу заслуговує вивчення особливостей трансформації ідеологій класичного індустріального суспільства, перспектив вирішення назрілих проблем в нових ідеологіях. На окрему увагу також заслуговує необхідність дослідження ідеологічних ідентичностей народних мас. Як ці ідентичності трансформуються? Як впливають на політичну і, зокрема, електоральну поведінку виборців? Чи проявляють соціальні групи солідарність в електоральному виборі? Чи є це результатом ідеологічної єдності? Справа в тому, що модель представницької демократії, що сформувалась в Новий час, передбачала активну роль політичних партій у представництві інтересів різних сегментів суспільства. Базуючись на певних ідеологічних теоріях, і орієнтуючись, перш за все, на певні соціальні групи, партійні функціонери створювали програми розв'язання суспільних проблем. Передвиборча боротьба була змаганням між цими програмами, виборці робили свій вибір у відповідності зі своїми інтересами і приналежності до певних соціальних груп. Спільна ідентичність та артикуляція спільних інтересів нерозривно пов'язані з формуванням групової солідарності (класової, національної, етнічної і т. д.). Усвідомлення своїх специфічних інтересів та їх захист через ідеологію, яку актуалізують відповідні політичні організації (зокрема, партії), перетворює соціальні групи на суб'єкти суспільного процесу.

Проблема, що вивчається в даній статті, формулюється в наступних питаннях. Як відбувається трансформація політичних ідеологій в сучасному світі? При цьому ми не претендували висвітлити всі риси і особливості цієї трансформації, а лише дослідити

найзагальніші тенденції. Інший аспект проблеми, як це позначається на електоральному установках українців, в нашому випадку мешканців міста Луганську. Чи є солідарними в електоральних установках соціальні групи сучасного українського суспільства? Чи впливає приналежність виборців до певних соціальних груп на їх електоральні преференції. Наскільки значущими були ідеологічна ідентифікація та прагматичні розрахунки в електоральному виборі українських виборців? Зважаючи на величезну множинність групових спільнот, в нашому фокусі уваги були ті, що мають спільність економічного положення (професійна та посадова приналежність) та ті, що мають певні партійні та ідеологічні переконання.

Мета статті полягала у вивченні основних тенденцій трансформації політичних ідеологій, їх зв'язку з електоральним вибором українських виборців (зокрема, луганчан) під час останніх парламентських виборів 2012 року.

Предмет статті – трансформації політичних ідеологій сучасності, їх зв'язок з електоральними установками луганчан.

Емпіричною базою дослідження були дані, отримані колективом кафедри філософії та соціології Луганського національного університету Т. Шевченка (керівник програми – Кононов І. Ф.), в якій автор публікації є співробітником. Дослідження було проведене в місті Луганську у вересні – жовтні 2012 року, в рамках дослідницької програми «Політичні партії та населення в період виборчої кампанії: контекст великого міста». Було опитано 1100 респондентів в місті Луганську, вибірка квотна (репрезентативна за статтю і віком і місцем проживання). Також нами були використані дані Інституту соціології НАН України (за 2011 рік) та результати голосувань на парламентських виборах за двома виборчими округами м. Луганська.

Завдання статті:

1) дослідити основні напрямки трансформації політичних ідеологій сучасного суспільства;

2) дослідити, які фактори спонукали українське населення голосувати за політичні партії та кандидатів по мажоритарних округах (на прикладі м. Луганську);

3) виявити, чи значимою була соціально-групова приналежність, ідеологічна ідентифікація, прагматичні розрахунки в електоральному виборі.

Нам вже доводилося писати про сутнісні риси політичних ідеологій класичного індустріального суспільства [1]. Тому в рамках цієї статті обмежувся основними тезами. По-перше, ідеології формувалися за активної участі європейської науки, тому всі класичні ідеології претендували на наукову раціональність. По-друге, поява ідеологій була немислимим без сформованого на початку XIX ст. нового відчуття ходу історичного процесу, в якому історія після краху християнської концепції історії набувала поняття еволюції і прогресу. По-третє, політичним ідеологіям з самого початку свого виникнення була запропонована конкретна функція – здійснення двостороннього зв'язку між владою і масами. По-четверте, ідеології відображали інтереси великих соціальних класів і реально існуючі класові суперечності.

Для розуміння сучасних ідеологічних трансформацій важливим є аналіз тенденцій партійного життя. У більшості країн Європи приватне фінансування стало головним джерелом засобів діяльності партій. Одночасно зі скороченням частки традиційних способів фінансування політичних суб'єктів в останні роки зростає вартість виборчих кампаній. Це, насамперед, пов'язано з розвитком ЗМІ, особливо телебачення. До його виникнення головним каналом спілкування лідерів з виборцями були місцеві партійні організації. Перетворення телебачення в основний засіб передвиборчої агітації знецінило цю безкоштовну роботу. Разом з тим зросла роль професійних медіа-консультантів, експертів з вивчення громадської думки, спеціалістів рекламної справи і PR. Поступово партії стали переходити до контрактних відносин з фірмами, що надають відповідні послуги. У поєднанні з необхідністю оплачувати послуги електронних ЗМІ це призвело до значного подорожчання виборчих кампаній. Попередню схему роботи партії можна вважати мобілізаційно-ідеологічною: партії та кандидати прагнули привернути якомога більше прихильників, переконати у власній правоті. Згідно з ринковою схемою роботи, саме електоральний успіх, як головна мета, визначає всі інші параметри, включаючи характеристики пропонованого політичного товару.

Занепаду класичних ідеологій як великих метатеорій соціального та політичного життя сприяє ерозія єдності еліти і народних мас в сучасному суспільстві. Більшість партій перестали бути «класовими», претендуючи на представництво різних верств населення.

Послаблення ідеологічного консенсусу супроводжувалося руйнуванням жорсткої класової соціальної структури індустріального суспільства, структурною перебудовою економіки. На зв'язки між економічними тенденціями, змінами в соціально-класовій структурі та солідарністю звертали, зокрема, увагу французькі вчені в колективній монографії

«Повернення соціальних класів: нерівність, панування, конфлікти» [2]. Автори відзначають, що в останні десятиліття характерними є поширення негарантованої зайнятості і тимчасової роботи, загострення конкуренції на ринку праці, зростання інтенсифікації праці, зниження рівня колективної солідарності. Здатність робітників обстоювати власні інтереси знижується, вони роздроблені на численні, нерівні за своїм становищем групи: від працюючих у процвітаючих секторах до вмираючих галузей економіки. Ще більше вони роздрібнені у сфері послуг, де також існує велика різноманітність груп з різними формами зайнятості, які все більше віддаляються один від одного.

Отже, через різноманітність груп, що складають клас робітників і службовців, взаємна солідарність між ними стає все більш проблематичною.

Ідеологічні трансформації і послаблення участі народних мас у політичному житті неможливо пояснити й без ціннісних зрушень. Посилення цінностей незалежності, якості життя, самореалізації вказує на посилення, зростання індивідуалізації суспільства, ціннісна орієнтація на гедонізм і споживання зробили світоглядну шкалу індивіда більш мобільною. Проекція на світ, коли індивід намагається «вхопити» реальність через призму образів власної особистості, послаблює політичну культуру і механізми суспільної мобілізації, які є дієвими факторами у відновленні та динамізації суспільного розвитку. У. Бек називає це явище «колективною індивідуалізацією», коли соціальні кризи сприймаються як індивідуальні і більше не сприймаються в їх соціальному вимірі [3].

Для того, щоб дослідити, зв'язок ідеологічних трансформацій з електоральними установками виборців, звернемось спочатку до теорій, які пояснюють її особливості. В літературі три теорії електоральної поведінки є основними: теорія класового (соціально-статусного) голосування, соціально-психологічна, раціонально-інструментальна. Ці теорії були обґрунтовані в 50-60 рр. ХХ ст. і знайшли класичне вираження в працях таких авторів як Б. Берельсон, П. Лазарсфельд, У. Макфі, Е. Даунс [4, 17-18]. На значенні групової солідарності в електоральному виборі робиться акцент в рамках першого підходу. Приналежність виборців до певних соціальних груп зумовлює їх відповідну артикуляцію у полі електоральних преференцій. На емоційній солідарності з політичною партією, яка формується під впливом первинної соціалізації (батьків майбутнього виборця), наголошується в рамках другого підходу [4, 153-165; 5]. Основу раціонально-інструментальної теорії електоральної поведінки становить теза про те, що виборці мають раціональні мотиви, які засновані на прагматичному розрахунку. Висновок про те, наскільки ці теорії є релевантними в аналізі електоральних установок українського виборця можна зробити, аналізуючи критерії, на які спиралась наша громадяни, формуючи свій вибір. Для цього проаналізуємо значимі в контексті даної теми результати дослідження, отриманих кафедрою філософії та соціології ЛНУ Т. Шевченка. Це колективний кафедральний проект, тому будемо звертатися і до робіт викладачів, які внесли свій внесок в розробку даної теми дослідження.

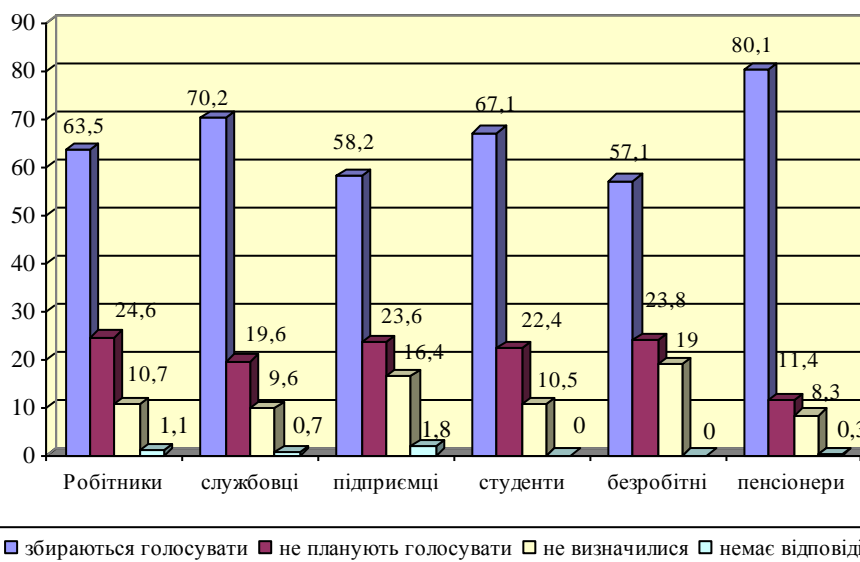
На наше запитання «Чи збираєтеся Ви брати участь у виборах до Верховної Ради 28 жовтня 2012 року?» був отриманий такий розподіл відповідей респондентів за різними соціально-професійними групами» (див. малюнок 1).

Як видно з малюнку 1, найвищу готовність до виборів демонстрували пенсіонери і службовці. Для робітників, представників дрібної і середньої буржуазії, менеджерів, безробітних характерні достатньо низькі показники готовності до участі в виборах¹⁹.

На основі даних таблиці 1 (*таблиці подані в кінці статті – прим. редакції*) можна побачити, що готовність голосувати за ту чи іншу партію майже не залежить від соціального становища респондентів. Наприклад, прибічники КПУ, Партії регіонів та політичної сили УДАР є у всіх соціальних верствах. Хоча є й незначні відмінності. Переважний електорат партії УДАР – студенти. Найбільший електорат Партії регіонів – пенсіонери та підприємці, хоча й серед інших груп можна побачити значну кількість тих, хто готовий підтримати цю політичну силу. КПУ має багато прихильників серед гуманітарної інтелігенції і, як і Партія регіонів, також користується підтримкою людей пенсійного віку. Не дивлячись на програмні гасла захисту найбільш незахищених верств населення та традиційну для себе соціальну основу (трудящих), КПУ має незначну долю підтримки робітників, службовців та безробітних.

¹⁹ Більш детально про це в публікаціях: 1) Кононов І. Ф. Вибори : гра еліт на полі суспільних опіній / І. Ф. Кононов // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки. – 2013. – № 11 (270). – С. 5 – 45.

2) Уколова А. А. Соціально-професійні групи як поле формування електоральних установок під час виборів до Верховної Ради України / А. А. Уколова // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки. – 2013. – № 11 (270). – С. 126 – 133.

Малюнок 1. Розподіл відповідей на запитання «Чи збираєтеся Ви брати участь у виборах до Верховної Ради 28 жовтня 2012 року?»

Зв'язок респондентів зі своїм соціальним статусом і соціальною групою та відповідна їх ідентифікація в полі електоральних преференцій не має суттєвого значення. Побіжно про це свідчить і наш аналіз електорального вибору кандидатів по мажоритарних округах, який показав відсутність класової солідарності (по лініям – політичний та підлеглий класи, бідні – заможні класи), а також – суперечливість масової свідомості українських громадян [7]. Не дивлячись на низький рівень життя і суцільну відчуженість громадян від політики, в їх електоральному виборі відсутній конфлікт між народом і владою, народом і багатіями. З одного боку, наші громадяни з великою недовірою ставляться до української політичної еліти (лише 8,4% відповіли, що політичне керівництво представляє інтереси народу України), а з іншого – схильні більше довіряти кандидатам в депутати, які висунуті якою-небудь великою і впливовою партією, що й рекрутують наразі цю еліту у вищі законодавчі та виконавчі органи держави (таблиці 2 і 3).

Кількість громадян, схильних більше довіряти тим кандидатам в депутати, які висунуті якою-небудь великою і впливовою партією, майже на 9% більше від тих, хто думає інакше (45,6% проти 36,7%).

Важливою тенденцією також було те, що луганчани мали труднощі з вибором кандидатів. За нашими даними, 62,9% опитаних респондентів не давали відповіді, за кого вони збираються голосувати. Це свідчить про брак інформації про кандидатів, більшість громадян нашого міста робили свій вибір уже на виборчій дільниці. Нам вже доводилось писати про те, що партійна ідентифікація під час голосування за кандидатів по мажоритарних округах була домінуючим фактором вибору [7, 56]. Підтвердженням, отриманим нами в ході соціологічного дослідження даних, стали результати волевиявлення луганчан під час виборів. Нижче подаються підсумкові таблиці 4 і 5 по двох виборчих округах: №105 [8], №109 [9].

На кризовий стан групової та класової солідарності вказує й ідеологічна неструктурованість українських громадян. За даними Інституту соціології НАН України, станом на 2011 р., понад 50% громадян не розташовували себе в полі ідеологічних преференцій, 11,5% не ідентифікували себе з жодною ідеологічною течією, 10,4% не визначило своїх позицій, 26,9% не розуміло їх сутності (таблиця 7) [10, 21].

Дані, що були отримані нашою кафедрою, також підтверджують цю думку. Загалом ідеологічна шкала в континуумі «праві – ліві» виявилась більш складною для респондентів, ніж та, що була запропонована Інститутом соціології НАН України (82,3% респондентів було складно розташувати себе) (таблиця 8). Дані таблиці 9 підтверджують висновок про те, що політичні переконання в межах класичного ідеологічного спектру не відіграють суттєвої ролі у виборі партій. Певний зв'язок між ідеологією, що сповідує партія, та ідеологією, з якою ідентифікують себе виборці, є лише в КПУ. Серед прибічників Партії регіонів, яка позиціонує себе як центристська політична сила, можна зустріти виборців, які обрали всі наявні ідеологічні орієнтації.

В електоральному виборі луганчан не є обов'язковою етнічна приналежність депутату. В таблиці 10 показано, що зв'язок депутата з Луганськом не є для луганчан визначальним. Лише 22,9% громадян нашого міста вказали на важливість його походження. Більш значимим

є його знання проблем міста. В цих відповідях присутні моменти прагматичності наших громадян, але в той же час цей вибір не є глибоким та послідовним. І. Кононов в своїй статті показав, що в цілому більшість респондентів з партійними програмами не ознайомлені, але в той же час очікування виборців Луганщини трьох найбільш популярних політичних сил (Партії регіонів, КПУ, Блок В. Кличка «УДАР»), обертаються навколо головного передвиборчого гасла Партії регіонів – збереження стабільності в країні. Воно виявилось найбільш співзвучним мешканцям Луганська [6, 38-39].

Висновки.

В сьогоdnішньому суспільстві ідеології не виконують функції властиві їм в індустріальному суспільстві. Ідеологія не формує світогляд громадян, не озброює їх критерієм ефективної оцінки політичних діячів і феноменів. Одним з проявів цієї кризи ідеологій класичного індустріального суспільства є наявність слабкої ідеологічної ідентичності, що майже не впливає на електоральні установки. Соціальні групи сучасного українського суспільства не виявляють солідарності в електоральному виборі. Зв'язок респондентів зі своїм соціальним статусом і соціальною групою та відповідна їх ідентифікація в полі електоральних переваг не має суттєвого значення. Електоральний вибір не має характеру конфлікту між народом і владою, народом і олігархією, в ньому не простежуються ознаки етнічної упередженості, прагнення реалізувати класовий і груповий інтерес. В нашому дослідженні показано брак раціональних мотивів голосування, переважна більшість виборців не знали депутатів, що балотувались від їх виборчих округів, майже не ознайомлені з програмами політичних партій. На емоційному компоненті солідарності з партією робиться акцент в соціально-психологічному підході, але в ньому вона має характер складової усталеного культурного геному. У випадку з електоральним вибором на Луганщині, на нашу думку, солідарність – це радше вимушений договір. Народні маси відчужені від елітних груп і, не знаючи реальних альтернатив вибору, виявляють готовність голосувати за кандидатів від великих політичних сил, які у випадку з Луганщиною, репрезентують сьогоdnішню владу, на основі очікувань збереження стабільності. З іншого боку, електоральні установки українців зумовлені історично сформованими культурно-регіональними ідентичностями й луганчани виявляли готовність підтримати партії, які найбільш виражали їх в своїх програмах. Тому ВО «Свобода» відторгалася як «націоналістична» партія, а КПУ і Партія регіонів навпаки мали особливу підтримку на Сході України і дуже низьку на Заході України.

Таблиця 1. Залежність готовності голосувати за ту чи іншу партію від професійної та посадової приналежності респондентів (у %)

Якби вибори до ВРУ проходили в наступну неділю, то яку партію Ви б підтримали?	Варіанти відповідей	Робітники n =345	Керівники підприємства, установи чи структурного підрозділу n =32	Службовці n =70	Підприємці, зайняті індивідуальною комерційною чи виробничою діяльністю n =55	Гуманітарна інтелігенція n =46	Студенти n =76	Безробітні n =63	Пенсіонери n =351
	КПУ	9,6	6,3	8,6	12,7	17,4	6,6	3,2	14,2
СПУ	0,3	0,0	0,0	1,8	0,0	1,3	0,0	0,3	
Партія регіонів	36,2	31,3	30,0	43,6	32,6	27,6	38,1	40,7	
ВО «Батьківщина»	3,8	6,3	1,4	1,8	4,3	0,0	1,6	2,3	
Наша Україна	0,3	0,0	0,0	0,0	2,2	0,0	0,0	0,0	
ВО «Свобода»	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	1,3	1,6	0,3	
Радикальна партія О. Ляшка	1,7	0,0	0,0	0,0	0,0	1,3	3,2	0,0	
Україна – Вперед!	1,2	0,0	7,1	3,6	0,0	6,6	3,2	2,0	
УДАР	7,0	12,5	5,7	5,5	8,7	15,8	3,2	4,0	
Інше	6,1%	6,3	8,6	3,6	4,3	5,3	7,9	6,3	
Складно відповісти	11,9	12,5	18,6	9,1	17,4	15,8	14,3	18,8	
Немає відповіді	21,7	25,0	20,0	18,2	13,0	18,4	23,8	11,1	

Таблиця 2. Розподіл відповідей на запитання «Як би Ви визначили відносини між політичним керівництвом України та народом?»

№ п/п	Варіант відповіді	Частота	% до опитаних n=1100
1.	Політичне керівництво відображає інтереси народу України	92	8,4
2.	Політичне керівництво відображає інтереси тільки багатих	59	5,4
3.	Політичне керівництво, незважаючи на вибори, взагалі нікого не представляє, воно діє тільки у власних інтересах	117	10,6
4.	Політичне керівництво України залежить від США та ЄС, а не від власного народу	15	1,4
5.	Політичне керівництво України є ставлеником світового уряду, а не свого народу	10	0,9
6.	Інше	5	0,5
7.	Важко відповісти	102	9,3
8.	Немає відповіді	700	63,6
	Усього	1100	100,0

Таблиця 3. Розподіл відповідей на запитання «Чи згодні Ви з висловлюванням: «Я більше довіряю тим кандидатам в депутати, які висунуті якою-небудь великою і впливовою партією?»

№ п/п	Варіант відповіді	частота	% до опитаних n=1100
1.	Так	502	45,6
2.	Ні	404	36,7
3.	Важко відповісти	174	15,8
4.	Немає відповіді	20	1,8
	Усього	1100	100

Таблиця 4. Результати голосування по виборчому округу № 105

Список кандидатів	Партійна приналежність	Результати волевиявлення (у відсотках)
Горохов С. О.	Партія регіонів	59,70
Чаленко М. М.	Комуністична партія України	15,19
Тамашев Г. А.	Блок В. Кличка «УДАР»	8,66
Кривококов В. А.	Народні партія вкладників та соціального захисту	7,13
Барвіна Н. О.	Блок Наталії Королевської «Україна – Вперед!»	2,76
Попов В. Є.	Самовисуванець	2,10
Скіріч А.С.	Самовисуванець	1,68
Жданова В. О.	Самовисуванець	1,62
Вікторов А. С.	Партія «Нова політика»	0,56
Мошенський С. З.	Самовисуванець	0,54

Таблиця 5. Результати голосування по виборчому округу № 109

Список кандидатів	Партійна приналежність	Результати волевиявлення (у відсотках)
Медяник В. Ю.	Партія регіонів	44,08
Макаров О. К.	Самовисуванець	14,26
Резнік М. М.	Комуністична партія України	11,57
Букаєва М. В.	Самовисуванець	9,38
Моравський Ю. В.	Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»	4,12
Данієлян В. Р.	Самовисуванець	3,17
Павлинський О.В.	Блок В. Кличка «УДАР»	2,54
Пригеба Г. В.	Радикальна партія О. Ляшка	2,42
Макаров К. К.	Самовисуванець	2,40
Кривококов А. А.	Народні партія вкладників і соціального захисту	1,25

Таблиця 7. Розподіл відповідей на запитання “У політичному спектрі зазвичай вирізняються окремі, більш або менш самостійні течії. Нижче наведено декілька таких течій. Виберіть, будь ласка, одну з них, яка найбільш Вам” (%)

	2005	2006	2008	2010	2011
1. Комуністична	7,4	8,3	8,0	7,1	7,5
2. Соціалістична	12,9	16,0	11,5	10,6	10,7
3. Соціал-демократична	13,9	15,1	12,7	11,4	9,2
4. Зелені	2,7	2,1	2,9	2,8	1,9
5. Ліберальна	1,2	2,2	1,9	1,9	1,7
6. Християнсько-демократична	3,1	2,3	3,3	3,3	3,9
7. Національно-демократична	10,2	9,3	10,7	9,3	8,4
8. Націоналістична	2,0	2,8	2,4	2,3	1,5
9. Інше	1,7	1,8	1,2	0,6	0,1
10. Ніяка взагалі	9,9	9,6	13,9	11,3	11,5
11. Ще остаточно не визначив своїх позицій	15,6	14,1	13,8	14,6	10,4
12. Я не розуміюся на цих течіях	19,3	16,4	17,5	24,8	26,9
Не відповіли	0,0	0,1	0,2	0,1	0,0

Таблиця 8. Розподіл відповідей на запитання «Охарактеризуйте свої політичні переконання» (у %)

№ п/п	Варіанти відповідей	Частота	% від кількості опитаних n=1100
1.	Крайні ліві	23	2,1
2.	Помірковано ліві	35	3,2
3.	Лівоцентристські	33	3,0
4.	Правоцентристські	31	2,8
5.	Помірковано праві	45	4,1
6.	Крайні праві	28	2,5
7.	У мене немає сталих політичних переконань	345	31,4
8.	Складно відповісти	529	48,1
9.	Немає відповіді	31	2,8

Таблиця 9. Залежність готовності голосувати за ті чи інші партії залежно від політичних орієнтацій респондентів (у %)

	Варіанти відповіді	Крайні ліві n =23	Помірковано ліві n =35	Лівоцентристські n =33	Правоцентристські n =31	Помірковано праві n =45	Крайні праві n =28	Немає сталих політичних переконань n =345	Складно відповісти n =529
	КПУ	43,5	28,6	30,3	3,2	6,7	7,1	7,0	10,4
	СПУ	0,0	0,0	0,0	3,2	0,0	3,6	0,0	0,4
	Партія регіонів	26,1	31,4	42,4	71,0	71,1	39,3	30,1	36,9
	ВО «Батьківщина»	4,3	2,9	3,0	0,0	8,9	17,9	2,6	1,7
	Наша Україна	4,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	0,0
	ВО «Свобода»	4,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,9	0,0
	Радикальна партія О. Ляшка	4,3	0,0	0,0	3,2	0,0	0,0	0,6	0,9
	Україна – Вперед!	0,0	2,9	3,0	3,2	0,0	0,0	2,9	1,7
	УДАР	0,0	14,3	6,1	0,0	0,0	7,1	6,4	7,0
	Інше	4,3	2,9	3,0	3,2	0,0	0,0	7,0	7,2
	Складно відповісти	0,0	5,7	3,0	9,7	8,9	17,9	18,0	17,2
	Немає відповіді	8,7	11,4	9,1	3,2	4,4	7,1	24,3	16,6

Таблиця 10.
Розподіл відповідей на запитання
«Чи є важливим для Вас зв'язок депутата з Луганськом?»

№ п/п	Варіант відповіді	Частота	% до опитаних n=1100
1.	Важливо, що він тут народився й виріс	252	22,9
2.	Важливо не те, що він тут народився, а те, що до останнього часу тут працював і знає проблеми міста	118	10,7
3.	Неважливо, де він народився й виріс, а важливо те, що він знає проблеми міста	350	31,8
4.	Це не має жодного значення	207	18,8
5.	Важко відповісти	121	11,0
6.	Не має відповіді	52	4,7
	Всього	1100	100,0

Література

1. Єнін М. Н. Ідеологічні трансформації в суспільстві другого модерну // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління: Збірник наукових праць ДонДУУ. Т.ХІІІ. Вип. 217. Серія «Соціологія». – Донецьк, 2012 р. – С. 165–171.
2. Le retour des classes sociales: Inégalités, dominations, conflits / Sous le dir. de P. Bouffartigue. – P., 2004. – 286 p.
3. Бек У. Собственная жизнь в развязанном мире : индивидуализация, глобализация и политика [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.soc.pu.ru/publications/pts/bek_3.shtml 9.
4. Вишняк О. І. Електоральна соціологія / О. І Вишняк // Спеціальні та галузеві соціології / За ред. В. Є. Пилипенка. – К. : Каравела, 2003. – С. 187 – 219.
5. Шевченко Ю. Д. Поведение избирателей в России: основные подходы [Електронний ресурс] – Режим доступу: socioline.ru/files/shievchienko...
6. Кононов І. Ф. Вибори: гра еліт на полі суспільних опіній / І. Ф. Кононов // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки. – 2013. – № 11 (270). – С. 5 – 45.
7. Єнін М. Н. Формування вибору кандидатів по мажоритарних округах / М. Н. Єнін // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки. – 2013. – № 11 (270). – С. – 46 – 57.
8. Одноmandатний виборчий округ № 105. Результати голосування [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.rbc.ua/rus/vyboru2012/person/o190>
9. Одноmandатний виборчий округ № 109. Результати голосування [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.rbc.ua/rus/vyboru2012/person/o194>
10. Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг: У 2-х т. Том 2: Таблиці і графіки / За ред. д. філос. н. Є. І. Головахи, д. соц. н. М. О. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2011. – 480 с.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОТЕСТНОЇ АКТИВНОСТІ НАСЕЛЕННЯ НА ОСНОВІ ІНФОРМАЦІЇ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Купрєєва Ю.О.

*аспірант кафедри соціології факультету соціології і права
НТУУ «КПІ»*

Розвиток та поширення мережі Інтернет значною мірою збільшили методологічний арсенал науковців. У даній статті розглянуті як перспективи модернізації вже ustalених соціологічних методів (на прикладі методу аналізу протестних подій), так і можливості отримання даних на основі пошукових запитів в мережі Інтернет.

Развитие и распространение сети Интернет в значительной степени увеличили методологический арсенал ученых. В данной статье рассмотрены как перспективы модернизации уже устоявшихся социологических методов (на примере метода анализа протестных событий), так и возможности получения данных на основе поисковых запросов в сети Интернет.

The development and spread of the Internet has increased the methodological arsenal of scholars. In this article the author discusses the perspectives of modernization of already established sociological methods (for example, protest event analysis), and the possibility of obtaining data based on search queries in the Internet.

Ключові слова: протестна діяльність, аналіз протестних подій, частота пошукових запитів, Гугл Тренди..

Із розвитком новітніх технологій та всесвітнім поширенням мережі Інтернет, кількість інформації та її швидкість зазнали серйозних змін. Не осторонь залишились і основні види та форми людської діяльності. Паралельно з цим, як і очіувалось, об'єм використання Інтернет в науковій спільноті для отримання наукової інформації збільшився, а методичний арсенал науковців збагатився.

Вже сьогодні можна побачити, що хоч в Україні (яка з самого початку відставала від розвинених країн у швидкості розповсюдження всесвітньої мережі) на кінець 2013 року за даними GFK Ukraine регулярно користувались Інтернетом близько 50% українців, втім, у науковому просторі ефективність використання мережі Інтернет для вивчення, наприклад, інтересів, поведінки, смаків, потреб будь-якої аудиторії вже була доведена великою кількістю досліджень – як соціологічних, так і (навіть частіше) маркетингових.

З одного боку, можна казати про використання Інтернет для «полегшення життя» дослідника, яке не передбачає радикальних нововведень. Наприклад, певної комодифікації зазнали соціологічні (і не тільки) опитування. І якщо вперше ідея он-лайн опитування обговорювалась в наукових колах США в 1980-х роках, як альтернатива поштовому опитуванню, а у 1994 році було проведено перше таке дослідження, то за двадцять років кількість особистих інтерв'ю в США звелась до мінімуму [2]. І хоч здається, що даний метод через це зазнав серйозних змін, насправді найбільша відмінність он-лайн опитування від всіх попередніх його форм – в перенесенні процесу комунікації дослідника та респондента із реального соціального простору в віртуальний.

З іншого боку, в науковому полі з'являються абсолютно нові методи дослідження, що передбачають розробку майже «з нуля» та трудомісткий процес апробації, захисту та стандартизації методики. Так, наприклад, сьогодні актуальним стає дослідження самого простору Інтернет (блогосфера, соціальні мережі, пошукові запити тощо). І хоча можна сумніватись в тому, що віртуальні комунікації та он-лайн активність мають значні відмінності від «реальних» комунікацій та активності, втім в даній статті я буду виходити з того, що завдяки мережі Інтернет у вчених з'являється грандіозна можливість утворення та подальшого дослідження величезних масивів інформації будь-якого типу (фото, відео, аудіо, текстової), яка частіше за все знаходиться у відкритому доступі та постійно оновлюється. І оскільки «гіперпростір не знищує «звичайну» міжособистісну комунікацію, а, навпаки, збільшує її інтенсивність та розширює різноманіття її форм незалежно від предметного змісту» [1], це, в свою чергу, не маючи особливого впливу на сам предмет соціологічного дослідження, сприяє урізноманітненню методів його вивчення.

В цій статті я зосереджу свою увагу власне на двох прикладах того, як розвиток мережі Інтернет вдосконалив можливості дослідження протестів.

Перший приклад стосується вдосконалення раніше розробленого та вже вельми розповсюдженого методу аналізу протестних подій. Другий приклад – це ще маловідомий в соціологічному просторі метод, який поступово збільшує як свої можливості, так і кількість

«прихильників». Мається на увазі метод аналізу статистики частоти пошукових запитів в Інтернеті.

Метод аналізу протестних подій

Як відомо, на початку 70-х років виникло питання про пошук нових індикаторів, які б збільшили пояснювальний потенціал теорій, що досліджують довготривалі тренди страйкової активності. Запропонований метод досить швидко набув поширення, і зараз метод аналізу протестних подій (protest event analysis) є загально визнаним методом дослідження, розробленим соціологами для відображення, аналізу та інтерпретації поширення і властивостей великої кількості протестів за допомогою контент-аналізу таких джерел, як новини в газетах [9].

Класичним прикладом такого дослідження є робота Беверлі Сілвер «Сили праці: робітничі рухи та глобалізація з 1870 р.». В ній шляхом глибинного теоретичного та емпіричного аналізу авторка демонструє історичну траєкторію робітничого руху: від панування текстильної промисловості у 1870 році, крізь становлення, розгортання та поступове згасання автомобільної промисловості, і закінчує свій аналіз кінцем ХХ століття та пошуком нової панівної сфери промисловості та можливими тенденціями і потенціалом її робітничого руху. Основними джерелами інформації про страйкову активність робітників стали статті в журналах «Таймс» (Лондон) та «Нью Йорк Таймс» за період 1870-1990 рр.[15].

Даний метод, звичайно, має як переваги, так і недоліки. І поки деякі дослідники стверджують, що аналіз протестних подій залишається кращою методологією для вивчення суспільних рухів, і що проблеми похибки і валідності незначні [наприклад, див. 9], інші прийшли до цілком протилежного висновку, що дані ЗМІ є не надто надійними, оскільки вони не вимірюють активність громадських рухів, а, скоріше, є аналізом упередженого висвітлення подій газетою і повинні розглядатися саме як такі [6].

З одного боку, аналіз протестних подій приваблює спрощеним розглядом широкого спектру рухів і дій та можливістю як історико-порівняльного, так і кількісного аналізу. З іншого, є ряд критичних зауважень, зосереджених, як правило, на можливих похибках, що супроводжують цей метод. Наприклад, проблемою постає операціоналізація протесту. Нерозкритими залишаються питання навколо кодування різних типів протесту, відбір тільки тих, в яких беруть участь велика кількість людей, або тільки із конфліктно-насильницьким перебігом подій. Розглядаючи можливість використання методу аналізу протестних подій для дослідження фемінізму, Пол Багулей також зазначав, що в багатьох випадках дослідники описують, як правило, чоловічі форми поведінки, а значна частина дискусії стосовно похибки вибірки, притаманної цьому методу, рішуче залишається осторонь гендерних проблем [6].

Серед інших недоліків відзначають похибку, що пов'язана з роллю дослідника, і стосується конкретних практик відбору або кодування. Наприклад, не всі щоденні видання газети можуть бути проаналізовані через брак коштів і часу, а аналіз джерел може проводитися тільки один або два дні на тиждень.

Ще одним аргументом критиків даного методу є похибка вибірки. Тобто мається на увазі, що дослідження найпопулярніших глобальних міжнародних газет не дає можливості охопити весь протестний простір. До того ж на шпальтах газет інформація може бути певним чином скоригована або замовчана.

Саме тому сьогодні для подолання даних проблем та вдосконалення методу актуалізується значення мережі Інтернет. І вже можна стверджувати, що загальноприйнятим стає аналіз не лише глобальних (як у випадку дослідження Беверлі Сілвер), але й регіональних, неофіційних, академічних і активістських ЗМІ. А дослідники починають включати до списку джерел інформації не тільки паперові видання, але й стрічки он-лайн новин.

Звичайно, така модифікація методу позитивно відбивається не тільки на вартості дослідження, але й дозволяє припускати, що значне збільшення видів та кількості інформаційних джерел надає можливість охопити у дослідженні якщо не абсолютно всі, то переважну більшість протестних подій, що відбувались на певній території за встановлений період. А включення до джерел не тільки офіційних ЗМІ, але й сайтів багатьох громадських, неформальних (часто конкуруючих між собою) організацій мінімізує можливість одностороннього висвітлення окремих подій із викривленням фактів.

Демонструючи переваги дослідження преси за допомогою Інтернет-ресурсів, звернемося до двох прикладів.

Першим прикладом постає дослідження групи з чотирьох вчених, які в 2013 році за допомогою методу аналізу протестних подій статистично довели всесвітній сплеск протестної активності та її суспільного резонансу (за період 2006-2013рр.), визначили основні причини (невдоволення), через які виникали протести, здобутки (як позитивні, так і негативні) протестантів, їх найпоширеніші вимоги та форми реалізації протестної активності [12]. Їхнє

дослідження охоплює дані доступних он-лайн новин, опублікованих в період з січня 2006 року по липень 2013 року. З метою упередженого вибору джерел новин (а це, як вони відзначають, одне з найважливіших завдань в рамках даного методу), їхнє дослідження включило в себе принаймні одне міжнародне або регіонально визнане джерело для кожної досліджуваної країни (наприклад, Новини Бі-Бі-Сі, Аль-Джазіра, Нью-Йорк Таймс), доповнене принаймні одним місцевим академічним або організаційним джерелом незалежних новин в країні (наприклад, Демократія Зараз!, база даних Глобальних ненасильницьких дій тощо) [12].

Не можна не звернути увагу на те, що саме використання веб-медіа дозволило цим дослідникам вийти за межі однієї країни та, полишивши ідею про фіксацію абсолютно всіх протестів, що мали місце за певний період часу, і певним чином оминувши мовні бар'єри, зосередитись на аналізі протестної активності на всесвітньому рівні.

Інший приклад є, навпаки, демонстрацією спроби вести облік всіх протестів, що мають місце на території однієї держави, а саме України.

Реалізацією даного методу займається Центр Дослідження суспільства. В своєму проєкті моніторингу протестів, репресій і поступок «Ukrainian Protest and Coercion Data», починаючи з кінця вересня 2009 року, вони «створюють базу даних усіх (незалежно від тематики та чисельності) фактичних протестних подій, позитивних та негативних реакцій на них, їхньої форми, учасників, цілей, вимог, місця і часу проведення тощо, які відбуваються в реальному часі на території України і про які з'являлися інформаційні повідомлення у веб-медіа» [3]. У якості джерел інформації дослідження виступають більше 190 національних, обласних та активістських ЗМІ.

Тож, як ми бачимо, поширення мережі Інтернет дозволило розглянутому методу набути статусу поки що єдиного найбільш повного та системного обліку всіх протестних подій. А завдяки великій кількості міжнародних проєктів, він має ще й високий порівняльний потенціал – як в часі, так і в просторі.

Аналіз статистики частоти пошукових запитів в мережі Інтернет

Втім, окрім усталених методів, як вже зазначалось, розвиваються і абсолютно нові підходи. Одним із нових джерел даних для соціологічного аналізу стала статистика частоти пошукових запитів в Інтернеті (internet search data), котру бачиться можливим використовувати для систематичного аналізу та прогнозування політичних і суспільних настроїв.

Дана методика, незважаючи на свою новизну, вже набула значної популярності серед дослідників із різних галузей наук. В першу чергу, вона була апробована в США для передбачення епідемій грипу та отримала своє втілення у проєкті «Google моніторинг грипу» («Google Flu Trends»). Було виявлено, що поширення епідемії грипу супроводжується значним збільшенням пошукових запитів в Інтернеті, що включають в себе слова-індикатори, які описують симптоми захворювання. До того ж значною перевагою цього методу стала можливість передбачити сплеск епідемії грипу за тиждень-два до його підтвердження відділом по надзвичайних ситуаціях США [7; 10].

Можливість проводити аналіз частоти пошукових запитів в інших сферах була втілена в проєкті Google Трендів (Google Trends). В основі його механізму роботи лежить аналіз надзвичайно великої бази даних всіх пошукових запитів у певному регіоні за встановлений період часу. Дослідник (а їм може стати кожен власник аккаунту на gmail.com) обирає слова-індикатори та вже через декілька секунд отримує дані щодо динаміки пошукових запитів впродовж певного відрізка часу.

Серед беззаперечних переваг цього методу – його доступність, легкість у користуванні (частіше за все відзначають інтуїтивно-зрозумілий інтерфейс), безкоштовність. До того ж інформація оновлюється щоденно, в режимі реального часу, а всесвітнє поширення пошукової системи Google надає можливість порівняння на глобальному рівні.

Проте, незважаючи на ці переваги, поки що метод знаходиться на стадії розробки та теоретичного обґрунтування валідності отриманих даних. І, оскільки найбільш важливим при розробці такого дослідження є виділення ключових слів та словосполучень, результати часто опиняються під шквалом критики, оскільки пошукові критерії не є стандартизованими (наприклад, в Google Flu Trends дослідники зіштовхнулись із проблемою різноманіття формулювань користувачами пошукових запитів, що фактично описують одні й ті самі симптоми, - температура, озноб, лихоманка, жар тощо) [7]. Також не можна не згадати про низький рівень чутливості до локальних явищ та фактору рівня користування Інтернетом в різних країнах (що фактично робить цей метод поки що придатним в основному для розвинених країн).

Часто скептицизм стосовно методу виявляється у репліках, схожих на думку Дугласа Флемінга, що «до масиву даних моніторингу грипу Google потрапляють не тільки хворі, але й

ті, хто просто цікавиться новою вакциною» [16]. Приблизники Google Трендів відповідають на це тим, що думка Флемінга стосується скоріше виключень, самі ж дані спираються на мільйони пошукових запитів, тому є вельми стабільними. Хоча, звичайно, є приклади, коли в США спостерігали нестандартне збільшення кількості запитів із словосполученням «пташиний грип» через його епідемію в Китаї та Турції [7]. Або ще один випадок, пов'язаний із ім'ям відомої співачки Ріани, яка, поінформувавши своїх фанів за допомогою публікації в Twitter про свою хворобу, спричинила значний сплеск пошукових запитів із словом «грип» на території США [14].

Тому при використанні цього методу слід враховувати також суспільний інтерес до «зовнішніх» та незалежних явищ.

І все ж, незважаючи на перелічені недоліки, в наукових колах продовжується активна робота з розробки та покращення методу аналізу пошукових Інтернет запитів. І вже в останніх журналах з'явилися статті з його апробацією – як в сфері економіки [наприклад, див. 13], психології [наприклад, див. 8], так і в соціальних науках, в тому числі при вивченні протестних настроїв.

Найяскравішим таким прикладом є стаття М.Алексеева «За межами опитувань: запити Google та мінливість публічних протестів в Росії». В ній автор робить спробу відстежити рейтинги В.Путіна та потенціал масових протестів шляхом аналізу частоти запитів трьох найпоширеніших протиурядових тем (корупція, ксенофобія та антиамериканизм). Досліджуючи період 2008-2011 років, автор робить висновок, що значне збільшення кількості запитів, що носили ксенофобський характер, завжди супроводжували подальші протестні акції [4]. Таким чином, отримані результати, як вважає автор, свідчать, що ця методологія спроможна відстежувати зміну протестних настроїв часто ефективніше (оперативніше) за класичні опитування.

Роблячи підсумки, можна зауважити, що розвиток та поширення мережі Інтернет дійсно значною мірою збільшили арсенал науковців, оскільки кількість інформації та її швидкість зазнали запаморочливих змін. Прикладом нововведень стали як модернізація вже усталених соціологічних методів (було розглянуто на прикладі методу аналізу протестних подій), так і поява нових можливостей дослідження (наприклад, метод аналізу статистики частоти пошукових запитів в мережі Інтернет).

Не можна не помітити, що описані методи є лише маленькою частиною із усіх активно використовуваних он-лайн методів та тих, що все ще знаходяться на стадії розробки. Бо завдяки Інтернету соціологи отримали можливість не тільки використовувати величезні об'єми інформаційних ресурсів, але й за допомогою його комунікативних ресурсів опанувати проведення експертних он-лайн опитувань, деяких форм фокус-груп, анкетування тощо. І з поступовим збільшенням користувачів та технічного оснащення, ці всі можливості будуть лише зростати.

На даний момент оцінити науковий потенціал використання мережі Інтернет все ще залишається неможливим, оскільки цей потенціал не реалізується навіть на десяту частину. Наприклад, вивчення власне суспільних рухів та протестної активності в рамках Інтернет комунікацій особливо актуалізувалось після подій «Арабської весни», коли соціальні мережі стали засобом, який сприяв швидкій реакції на дії влади та організації масових протестів. З цього моменту розпочалась дослідницька робота із розкриття нових сторін існування протестної активності. І поряд із розглянутим методом аналізу статистики частоти пошукових запитів починає розвиватись аналіз статистики використання слів-індикаторів у соціальних мережах. Наприклад, за допомогою програми Twittratr став можливим простий семантичний аналіз на основі виділення позитивних та негативних слів, що супроводжують слово-індикатор у публікаціях в Twitter (соціальна мережа, що представляє собою мікроблог із можливістю миттєвої публікації (в тому числі з мобільних пристроїв) коротких заміток довжиною до 140 символів). Оскільки станом ще на 2011 рік, кількість користувачів налічувала близько 200 мільйонів, можна лише уявити, які дослідницькі перспективи представляють дані такого типу.

Втім, звичайно, варто бути обережним при використанні нових, слабо розроблених методів, що не отримали ще академічного визнання, оскільки можливі значні непередбачені похибки та упередження (як розглянуті на прикладі Google Трендів). Необхідним залишається їх апробація паралельно з усталеними методами з метою збагачення отриманих знань і поглибленого вивчення протестів. В той же час, усталені методи поступово набувають нових рис та форм втілення, які, з одного боку, часто зустрічають активну критику, а з іншого – сприяють зменшенню похибок та упереджень, пов'язаних із процесом збору та обробки інформації.

Література

1. Батыгин Г.С. Социология Интернет: наука и образование в виртуальном пространстве // Социологический журнал. – 2001. - №1. – С.188-204.
2. Докторов Б.З. Пост-гэллаповские опросные технологии: к 200-летию опросов общественного мнения в США // Социологический журнал. – 2005. - №5. – С. 5-36.
3. Офіційний сайт Центру дослідження суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cedos.org.ua/uk/protests>
4. Alexeev M. Beyond the Polls: Google Queries and Public Protest Volatility in Russia. [Electronic Resource]. – Mode of access : <http://ponarseurasia.com/memo/beyond-polls-google-queries-and-public-protest-volatility-russia>
5. Aligisakis M. Labour disputes in western Europe: Typology and tendencies // International Labour Review. – 1997. – Vol.136. – pg. 73-94
6. Bagguley P. The Limits of Repertoires and Protest Event Data for the Analysis of Contemporary Feminism // Politics & Gender. – 2010. - Vol. 6. - №4. - P. 616-621.
7. Carneiro H.A., Mylonakis E. Google Trends: A Web-Based Tool for Real-Time Surveillance of Disease Outbreaks // Infectious Diseases Society of America. – 2009. - Vol. 49. - P. 1557-1564.
8. Griffiths T.L., Steyvers M., Firl A. Google and the Mind: Predicting Fluency with PageRank // Psychological Science. – 2007. - Vol. 18. - № 12. - P. 1069-1076.
9. Koopmans R., Rucht D. Protest Event Analysis. - Methods of Social Movement Research / Ed. by Klandermans B., Staggenborg S. Minneapolis: Minnesota University Press, 2002. – pg. 231-259
10. Malik M.T., Gumel A., Thompson L.H., Strome T., Mahmud S.M. "Google Flu Trends" and Emergency Department Triage Data Predicted the 2009 Pandemic H1N1 Waves in Manitoba // Canadian Journal of Public Health. – 2009. - Vol. 102. - № 4. - P. 294-297.
11. Mellon J. Search Indices and Issue Salience: the properties of Google Trends as a measure of issue salience. [Electronic Resource]. – Mode of access : <http://www.sociology.ox.ac.uk/working-papers/search-indices-and-issue-salience-the-properties-of-google-trends-as-a-measure-of-issue-salience.html>
12. Ortiz I., Burke S., Berrada M., Saenz H.C. World Protests 2006-2013. [Electronic Resource]. – Mode of access : http://policydialogue.org/publications/working_papers/world_protests_2006-2013/
13. Preis T., Reith D., Stanley H.E. Complex dynamics of our economic life on different scales: insights from search engine query data // Philosophical Transactions: Mathematical, Physical and Engineering Sciences. – 2010. - Vol. 368. - № 1933. - P. 5707-5719.
14. Schmidt C.W. Trending Now: Using Social Media to Predict and Track Disease Outbreaks // Environmental Health Perspectives. – 2012. - Vol. 120. - №1. - P. A30-A33.
15. Silver B.J. Forces of Labor: Workers' Movements and Globalization since 1870. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 238 p.
16. Watts G. Watches over Flu // British Medical Journal. – 2009. - Vol. 338. - № 7686. - P. 74-75.

ДЕФОРМАЦІЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ: ТИПОЛОГІЯ ТА МЕЖІ НОРМИ

Марусяк Т. С.

асистент кафедри історії та теорії соціології

Львівського національного університету імені І. Франка

У статті представлено концептуальну модель дослідження деформації правосвідомості, елементами якої виступають: поняття «деформації правосвідомості», комплексна класифікація, чинники виникнення, підходи до визначення меж норми, особливості, риси та закономірності правосвідомості, а також прояви її деформації у середовищі сучасної української молоді.

В статье представлена концептуальная модель исследования деформации правосознания, элементами которой выступают: понятие «деформации правосознания», комплексная классификация, факторы возникновения, подходы к определению границ нормы, особенности, черты и закономерности правосознания, а также проявления его деформации в среде современной украинской молодежи.

This paper presents a conceptual model of the deformation of legal consciousness, whose elements are: the concept of «deformation of legal consciousness», a comprehensive classification factors of approaches to defining the boundaries of the normal and deformed condition, characteristics and features of legal consciousness of modern Ukrainian youth.

Ключові слова: правосвідомість, деформації правосвідомості, нормальна правосвідомість.

Період конститування державності з усіма її інституційними та соціокультурними атрибутами є і часом неунікненної дестабілізації і кризових явищ: послаблення та розмивання «нормативних меж», зростання «свободи вибору» після одержання державою незалежності тягне за собою і безліч можливостей для протиправної діяльності, в тому числі і ухиляння від закону чи уникнення покарання. Проте право (як частина «зовнішньої» системи регуляції) не може гарантувати виконання законів саме по собі, а лише у комплексі з внутрішніми переконаннями індивідів. Наявність соціальної проблеми підтверджують дані соціологічних опитувань, що фіксують прояви апатії, розгубленості, соціального цинізму, недовіри до правових інститутів та правового нігілізму.

Однією із поширених в науковій літературі пояснювальних моделей, які застосовуються у інтерпретації невдач і труднощів економічних, правових, соціальних реформ в українському суспільстві є апеляція до певних рис масової свідомості, які означаються із використанням поняття «деформації». Сучасними вітчизняними дослідниками правосвідомості та її деформації, а також правової культури в соціології є А.А.Бова, В.В.Головченко, А.С.Гречин, Ю.М.Дмитрієнко, В.В.Касьянов, В.Н.Нечипуренко, І.А.Петрулевич, І.П.Рущенко, М.П.Требін, Я.В.Сандул, В.П.Степаненко. Їх праці частково висвітлюють питання деформації правосвідомості, проте нерозробленою залишається концептуальна схема дослідження її типів, проявів, чинників виникнення.

Науковою проблемою на вирішення якої спрямована стаття є суперечність між, з одного боку, суспільною і науковою значущістю вивчення рівня та проявів деформації правосвідомості, поширеністю у науковому і публіцистичному дискурсах понять «деформації масової свідомості» та «деформації правосвідомості» та дефіцитом знання щодо класифікації типів, визначення операціональних параметрів деформації правосвідомості, розмежування «нормального» та деформованого станів правосвідомості, можливостей конструювання та валідизації методик емпіричного дослідження проявів деформації правосвідомості сучасної української молоді.

Для пояснення причин виникнення деформації масової свідомості використано концепт аномії (Е.Дюркгайм, Р.Мертон), концептуалізація феномену «аморальної більшості» (Є.І.Головаха), теорію соціальних деформацій (В.Н.Кудрявцев [7]), дослідження метаморфоз суспільної свідомості (Ж.Т.Тощенко [12]), концепцію деформації масової політичної свідомості (Ю.В.Беспалов), теорію «кримінальної революції» (І.П.Рущенко [10]), напрацювання неоінституціоналізму.

Для виділення підходів до розмежування норми та деформації правосвідомості використано праці І. А. Ільїна, Е. Дюркгайма, В.К.Семигулліна, Н.Н. Вопленко, В.Н. Гуляхіна.

У статті правосвідомість розглядається як особлива форма відображення правової дійсності, що є елементом суспільної, групової та індивідуальної свідомості та становить систему взаємопов'язаних елементів, які виражають знання, оцінку, погляди та уявлення

суб'єктів про діюче та бажане право, та є рушійною силою дій в правовому полі через формування мотивів та установок на певні моделі поведінки.

Основними компонентами правосвідомості є когнітивний (знання принципів функціонування правової системи, органів юридичної сфери, юридичних норм та можливостей їх застосування), оціночний (ставлення, оцінки, цінності щодо функціонування правової сфери, правових інститутів, роботи органів юридичної сфери, юридичних норм та можливостей їх застосування, поведінки інших у сфері правовідносин, власного місця та ролі у системі правовідносин) та поведінковий (мотиви правомірної та протиправної поведінки, установки на моделі поведінки у сфері права, готовність до соціально-правової активності).

Зміст правосвідомості формується у результаті співдії низки чинників як інституційного так і соціокультурного характеру. Соціокультурні чинники (особливості ціннісно-нормативних систем, етичні, моральні світоглядні елементи суперкультури та її підсистем) актуалізуються через впливи (в першу чергу сталі, відносно незмінні за змістом впродовж тривалих періодів) соціальних інститутів, таких як сім'я, система освіти, політичні, економічні та правові інститути.

Зміст правосвідомості можна проінтерпретувати із використанням понять «норма» та «деформація». Використання такого понятійного апарату легітимізується класичною соціологічною традицією та корпусом праць, присвячених деформаціям масової свідомості.

Поряд з терміном «деформації» в науковій літературі вживається термін «дефекти правосвідомості», який, на думку А.В. Грошева слід вживати у двох значеннях: вузькому (функціональні порушення (дисфункції) у структурі суспільної, індивідуальної та групової свідомості, що виражаються у несформованості, перекошеності або нестійкості основних її структурних компонентів і які зчиняють криміногенний вплив на поведінку особистості, соціальних груп у юридично значимих ситуаціях) та широкому (будь-які статистично значимі відхилення від ідей науково-теоретичної свідомості, викладених у державно-правовій доктрині, законодавстві і в правовій науці, які містяться в масовій свідомості) [2, 140-141].

На нашу думку, цей термін у вузькому значенні є тотожний терміну деформації, який ми вживаємо. Проте варто уточнити, що деформації правосвідомості не завжди мають вияв у поведінці, хоча здебільшого зумовлюють соціальну діяльність індивідів та груп. В цьому полягає соціологічна актуальність вивчення видозмін у свідомості. Вперше ця ідея була обґрунтована у кримінології І.І. Карпецом та А.Р. Ратиновим. На їхню думку, однією з причин, що породжують злочин є перекошення правосвідомості, що «виражається або в правовому інфантілізмі – несформованості та фрагментарності правосвідомості, або в правовому нігілізмі – активній протиправній спрямованості особистості» [7, 50].

Формуючи свою концепцію деформацій правосвідомості, в першу чергу, ми повинні сформулювати власне визначення даного поняття.

Ю. Калиновський вважає, що деформації правосвідомості «являють собою викривлення форми та змісту правових настанов, навичок та звичок на інституційному та не інституційному рівнях, що відображається перш за все у діяльності та дискурсивних практиках суб'єктів правовідносин, а також у засобах вирішення конфліктних ситуацій, стереотипізованих серед широких верств населення» [6, 218-219].

Ми погоджуємося з тим, що деформації правосвідомості в кінцевому результаті мають вияв у поведінці індивідів, проте це також зміни у поглядах, ідеях, настроях, що не завжди проявляються на практиці. Тому влучнішим, але не цілком досконалим, є визначення запропоноване М.П. Требіним, який під деформаціями правосвідомості розуміє соціально-правове явище, що характеризується зміною її стану, при якому у носіїв формуються певні ідеї, уявлення, погляди, знання, відчуття і настрої, переживання і емоції, які спотворено відображають юридичну дійсність і виражають негативне ставлення до діючого права, законності і правопорядку [14, 59-63].

Автор акцентує увагу лише на негативному ставленні до права, проте, на нашу думку, деформації правосвідомості можуть стосуватись і надмірної абсолютизації права і умисного використання його як інструменту досягнення цілі. Ще однією причин негативного ставлення до права може бути недосконалість самої правової системи чи законодавства, а це зовсім не означає наявності деформації.

Ми вважаємо за доцільне використати вчення про структуру правосвідомості та сформулювати визначення виходячи з того, що видозмін може зазнавати кожен з її елементів.

В результаті нашої розвідки ми дійшли висновку, що деформаціями правосвідомості є зміни її стану під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів, за яких у її окремих носіїв, соціальних груп чи у переважної більшості населення формується перекошена (відхилена від норми) картина правової дійсності, а також цінності, ідеї, уявлення, настрої, емоції та моделі поведінки, що можуть призвести до негативних соціальних наслідків.

Цілком зрозуміло, що деформації правосвідомості є відхиленням від норми, перекрученим відображенням правової реальності, що має наслідком хибні установки та вибір неправильних моделей поведінки. Проте найважливішим та дискусійним є питання визначення рівня та виділення ознак, що характеризують «правильну» чи «ідеальну» правову свідомість для конкретного індивіда та що є нормою для соціальної групи і суспільства загалом.

В.К.Семигуллін цілком вірно, з нашої точки зору, зазначає, що закони можуть бути правовими та неправовими, і тому не можна того, хто бездумно слідує їм вважати носієм високої правосвідомості. Натомість він говорить, що: «для носія високої правосвідомості характерні не тільки ясність свідомості в цілому, логічність мислення, стійкість позитивних почуттів, а й щирість і твердість в переконаннях, активність, творчість в тій мірі, в якій вони необхідні для здійснення правового начала в суспільстві, утвердження добра і справедливості в відносинах між людьми [12, 33]. Тобто виконання людиною законів, що може мати характер конформізму чи звички ще не означає наявності недеформованої правової свідомості, навпаки, не усвідомлення змісту та призначення правових норм, меж їх застосування може говорити про наявність її дефектів чи недоліків.

Французький юрист Ж. Карбоньє писав, що якщо людина володіє розвинутою правосвідомістю, то їй не так вже й потрібна інформація про закон, вона зуміє зрозуміти, що є законним.

Філософ та правознавець XIX ст. І. А. Ільїн вживає термін «здорова» правосвідомість. Він зазначає, що бувають люди, які дуже добре знають закони, але використовують ці знання, щоб перебільшити свої повноваження, зменшити свої обов'язки чи зняти з себе обмеження. Недостатньо лише обізнаності, потрібно привчити свій інстинкт до «законослухняності», а це вдається лише тим, хто здатний засвоїти духовний сенс права [5]. За І. Ільїним, «нормальна правосвідомість - це є перш за все воля до мети права, а тому і воля до права; звідси і виникає необхідність знати право, і необхідність життєво здійснювати його, тобто боротися за право».

Концепція Ільїна І.А. є, на нашу думку, надто ідеалістичною та філософською. Завданням соціолога є вивчення реального стану масової правосвідомості, а отже виявлення проявів та ступеня вкоріненості деформації у різних соціальних групах та пояснення їх причин. Його теорія може лягти в основу нормативного підходу, про який йтиметься згодом.

Вопленко Н.Н. при аналізі професійної правосвідомості характеризує такий її стан, який умовно можна назвати нормальним. Він вважає, що це такі суб'єктивно засвоєні правові цінності особистості, які визначають її мотиваційну сферу, зокрема ідеї законності, справедливості, гуманізму, відчуття професійного обов'язку, орієнтація на пошук істини [1, 23].

Е. Дюркгайм розвиваючи вчення про норму і патологію зазначає, що злочинність є нормальним явищем лише тому, що суспільство без неї неможливе. Патологією стає лише занадто високий її рівень у конкретному соціумі [4, 39–44]. За аналогією до роздумів Е.Дюркгайма ми можемо припустити, що нормальною є наявність деформації у свідомості членів суспільства при умові, що вона досягає, але не перевищує рівня (ступеня), характерного для суспільства певного типу.

Схожої думки притримується російський вчений Гуляіхін В.Н., який вважає що нормальний стан правосвідомості є наслідком «нормального» існування людини в певних соціально-правових умовах, коли її природні права не порушуються і в неї є можливість реалізувати свій духовний потенціал у рамках існуючих суспільних відносин. Для кожної людини критерієм «нормальності» стану правосвідомості виступає адекватність її активних реакцій на феномени правової реальності. Нормальний стан правосвідомості людини знаходиться в стані відносної гармонії з правовими цінностями типу правової культури, що історично склався, основу якого складають загальнолюдські цінності та установки природного права [3, 926-933].

Ми погоджуємось з тим, що масова правосвідомість виражає дійсний стан правової системи суспільства, а нормою є те, що притаманне більшості. Аналізуючи структуру правосвідомості ми зазначали, що основою афективного її компоненту виступають адекватні оцінки правової дійсності. При поясненні причин проявів деформацій правосвідомості, про які йшлося вище потрібно звертатись до аналізу стану правових інститутів та процесів у суспільстві.

Ми можемо сформулювати два основних підходи до виділення норми та деформації правосвідомості:

1) нормативний. Згідно цього підходу ознаки «нормальної» правосвідомості фактично конструюються. Суб'єктами такого конструювання можуть виступати теоретики - правознавці, науковці, юристи, законодавець. Конструкт «правильного» міститься у теоріях, концепціях,

формальних нормах (правових актах). Вихід за межі «правильного» означатиме деформацію. Принципами створення цієї «норми» є уявлення суб'єкта про мораль, традиції, справедливість, «священне». З цієї точки зору, наприклад, низькі показники довіри громадян до інституту суду будуть показником високої деформації правосвідомості.

2) статистично – соціологічний. Цей підхід базується на концепції Е. Дюркгайма про норму та патологію. Згідно з його теорією, нормою є те, що поширене у суспільстві (як, наприклад, певний рівень злочинності і самогубств). Тобто конкретні уявлення щодо правопорушень та практики індивідів, що є превалюючими у даному соціумі вважатимуться для нього нормальними, а відхилення від превалюючих уявлень (тобто крайні відхилення від змісту правосвідомості модальної, у цьому сенсі особистості) вважатимуться деформацією. З цієї точки зору – недовіра до судів – це превалююча (відтак, нормальна, у Дюркгаймівському сенсі) характеристика правосвідомості населення (чи, точніше, характеристика, модальної – найбільш поширеної – правосвідомості).

Наведемо ще один приклад. Виплата зарплати «у конвертах», допустимість ухилення від сплати податків, сприйняття закону як засобу досягнення цілі можуть переважати у масовій правосвідомості. Хоча за нормативним підходом такі уявлення вважатимуться деформаціями, за статистично – соціологічним будуть нормою (у Дюркгаймівському сенсі), адже відобразатимуть риси правосвідомості більшості даного соціуму.

Ми вважаємо за доцільне поєднати ці два підходи, що стане основою емпіричного дослідження правосвідомості українського суспільства. З однієї сторони ми, як дослідники, можемо і, навіть, повинні сконструювати ознаки та критерії, що, на нашу думку, характеризуватимуть «нормальну» правосвідомість, що є орієнтирами для соціуму і для соціології у її педагогічній та соціоінженерній іпостасі. Водночас при аналізі та інтерпретації даних ми виявлятимемо уявлення та установки респондентів, що представляють риси правосвідомості сучасного українського соціуму.

Ми спробуємо виділити основні складові кожного з названих компонентів правосвідомості та розрізнити їх нормальний та деформований стан. Такі показники ми конструюватимемо з точки зору нормативного підходу, принципи яких описані у попередньому розділі. Проте при аналізі даних емпіричного дослідження ми виявлятимемо риси та закономірності, що характерні правосвідомості сучасного українського соціуму та вважатимемо їх нормою, з точки зору їх поширеності у масовій свідомості.

Таблиця 1

Межі норми та деформації компонентів правосвідомості

	НОРМА	ДЕФОРМАЦІЯ
Когнітивний компонент	Знання юридичних норм, можливостей їх застосування (звернення до суду, подання скарги, заяви, способів протесту), принципів функціонування правової системи, особливостей функціонування та повноваження органів юридичної сфери	Відсутність чи фрагментарність знань основних (базових) юридичних норм, недостатність знань для захисту та реалізації своїх прав та обов'язків, незнання принципів функціонування правової системи, органів юридичної сфери
Оцінний компонент	<ul style="list-style-type: none"> • ставлення та права як цінності та регулятора соціального порядку; • довіра до органів правової сфери; • осуд протиправної поведінки інших; • позитивне ставлення до закону та юридичних норм, адекватна їх оцінка. 	<ul style="list-style-type: none"> • ставлення до права як до інструментальної цінності; • ідеалізація закону та правових норм; • відкидання необхідності права та твердження про його неспроможність регулювати відносини; • недовіра до органів правової сфери; • виправдання протиправної поведінки; • правова індиферентність (відсутність інтересу до правових явищ).
Поведінковий компонент	<ul style="list-style-type: none"> • установка на неухильне дотримання законодавчих норм; • установка на соціально-правову активність (затримання злочинця, захист потерпілого, обговорення законопроектів, захист своїх порушених прав...); • мотивами правової поведінки є не страх, а усвідомлення необхідності дотримання закону. 	<ul style="list-style-type: none"> • допускання можливості порушити закон за певних обставин; • небажання проявляти соціально-правову активність; • мотивом правомірної поведінки виступає страх чи користь.

Окрім названих видозмін, можна виділи деформації окремих сфер свідомості (схильність чи допустимість до правопорушень в окремих соціальних сферах):

- 1) економічної правосвідомості;
- 2) екологічної правосвідомості;
- 3) політичної правосвідомості;
- 4) культурної правосвідомості.

Взявши за основу виділення рівнів правосвідомості ми можемо виокремити деформації за критерієм локалізації у сфері трудової діяльності:

1) деформації повсякденної (буденної) правосвідомості. Цей тип є найпоширенішим, адже виникає у масовій свідомості в ході повсякденної діяльності та взаємодій. Проте саме ці думки, настрої, емоції та установки є пануючими у суспільстві, а отже становлять основу правової культури, тобто цінностей та норм у сфері права;

- 2) деформації наукової (теоретичної) правосвідомості (вчені-юристи);
- 3) деформації правосвідомості як складова професійної деформації.

Проаналізувавши юридичну, психологічну, педагогічну та соціологічну літературу (зокрема праці Арутюняна В.С., Бабаєва В.К., Баранова В.М., Бови А.А., Вопленко Н.Н., Ільїна І. А., Гулевича О.А., Голинчика Е.О. Карбонье Ж., Луцького А. І., Малиновського О.О., Матузова Н. І., Семигулліна В.К., Степаненко В., Требіна М.П.) нижче ми пропонуємо систематизацію і вдосконалену типологію деформацій за змістом та способами її прояву, які відрізняються ступенем викривленості компонентів правосвідомості у відображенні правової дійсності, при яких домінують певні ідеї, погляди, почуття, настрої, установки:

1) Правовий ідеалізм – це переоцінка права як регулятора суспільного життя; абсолютизація ролі права і правових інститутів; уявлення про те, що закон має особливу силу, здатну вирішити всі наявні проблеми; надмірне слідування букві закону та виконанні закону заради самого закону (формалізм).

2) Правовий нігілізм – це ігнорування права, юридичних норм; відкидання правових цінностей; зневажливе ставлення до правових традицій, вибір на цій основі негативних моделей поведінки; активне неприйняття суб'єктом правових норм; на інституційному рівні: велика кількість законів, що на практиці часто не мають юридичної сили, недоліки у роботі судових та правоохоронних органів, прагнення офіційних посадових осіб та органів реалізувати свої інтереси поза рамками конституції. Правовий нігілізм має дві форми прояву: права індіферентність та правовий негативізм.

3) Правовий інфантілізм та дилетантизм можуть бути операціоналізовані через наступні показники : «пробіли» у правових знаннях; на основі незнання неможливість реалізувати свої законні права та в разі потреби захистити їх; несформованість правових поглядів, установок, а отже правосвідомості в цілому; відсутність відчуття відповідальності за протиправні вчинки, уявлення про можливість уникнути покарання; неадекватне, поверхове поведіння з законом, легковажне оперування юридичними категоріями.

4) Морально-правовий конформізм полягає у тому, що на дотримання закону мають вплив звичка та бажання не відрізнятись від інших; мотивами правомірної чи протиправної поведінки є бажання догодити авторитетам.

5) Переродження правосвідомості як злочинна установка (тобто готовність порушити закон, в т.ч. вчинити злочин).

6) Правовий егоцентризм та цинізм : використання правових норм з метою завдання шкоди іншій особі; сприйняття суб'єктом державних органів і судової системи - як структур, спрямованих на захист виключно його прав і свобод; використання знання права з прагматичною, корисливою метою для досягнення особистих цілей; презирливого ставленні до права, готовності і вміння використовувати знання права для здійснення злочинних діянь, зловживанні правом; переконання у злочинності та корисливості мотивів інших, недосконалості правової системи та її інститутів; переконання у тому, що для досягнення мети порушення закону є допустимим та у деяких випадках необхідним.

У грудні 2011 року нами було проведено емпіричне дослідження для виявлення проявів деформації правосвідомості сучасної української молоді. За репрезентативною вибіркою було опитано 800 жителів Львівської області (Україна).

В результаті було виявлено наступні закономірності, риси та прояви деформації:

- низький рівень правових знань, а також те, що суб'єктивна оцінка перевищує їх об'єктивний рівень, що є проявами типів деформації правовий інфантілізм та дилетантизм.
- вкрай низький рівень довіри, при цьому рівень довіри молоді є нижчим, ніж у інших вікових групах.

- для значної частки молоді характерним є «базовий», преконвенційний рівень правосвідомості: для більшості молоді основним мотивом дотримання законів є страх перед покаранням
- молодь більше схильна виправдовувати протиправну поведінку, ніж інші вікові групи;
- чим більше обізнані респонденти, тим більш вони схильні вважати, що серйозні питання можна вирішити лише за допомогою знайомих та матеріального заохочення та більшою мірою згодні з тим, що впливові та багаті люди в Україні залишатимуться безкарними, навіть якщо скоюють злочин;
- вищий ступінь наявності соціально-правового цинізму саме серед молодого покоління, тобто чим старші респонденти, тим менше вони припускають, що люди порушують законодавство заради власної вигоди);
- лише 35,6% студентів зазначили, що ніколи не змогли б вчинити злочин (прояви переродження правосвідомості);
- прояви соціально-правового цинізму та правового нігілізму (48,8% цілком згодні із тим, що впливові та багаті люди в Україні залишатимуться безкарними, навіть якщо скоюють злочин, 32,3% - із тим, що серйозні питання можна вирішити лише за допомогою знайомих та матеріального заохочення, 46,3% - законодавство України не досконале та відображає інтереси олігархів).

Отже, у даній статті представлено концептуальну модель дослідження деформації правосвідомості, що нами розроблена, елементами якої виступають: поняття «деформації правосвідомості», комплексна класифікація, чинники виникнення, підходи до визначення меж норми, особливості, риси та закономірності правосвідомості, а також прояви її деформації у середовищі сучасної української молоді.

За результатами ми можемо зробити висновок про низький рівень правосвідомості молоді та необхідність підвищення його, а також впровадження заходів, в т.ч. на державному та регіональному рівнях, щодо викорінення проявів її деформації.

Література

1. Волпенко Н. Н. Правосознание и правовая культура : учебное пособие / Н. Н. Волпенко. — Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2000. — 52 с.
2. Грошев А. В. Функции правосознания в механизме уголовно-правового регулирования: автореф. дис. на соискание уч. степени докт. юрид. наук / А. В. Грошев. — Екатеринбург, 1997.
3. Гуляихин В. Н. Нормальное и измененное состояние правосознания / В. Н. Гуляихин // Право и политика. — 2010. — № 5. — С. 926—933. Дюркгейм Э. Норма и патология / Э. Дюркгейм // Социология преступности (Современные буржуазные теории). — М. : Прогресс, 1966. — С. 39—44..
4. Ильин И. А. О сущности правосознания / И. А. Ильин — М. : «Рарог», 1993. — 235 с.
5. Калиновський Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність : монографія / Ю. Ю. Калиновський. — Харків : Право, 2008. — 288 с.
6. Карпец И. И. Правосознание и причины преступности / И. И. Карпец, А.Р. Ратинов // Советское государство и право. — 1968. — № 12. — С. 47—54.
7. Кудрявцев В. Н. Социальные деформации (причины, механизмы и пути преодоления) / В. Н. Кудрявцев. — М. : Ин-т гос-ва и права РАН, 1992. — 133 с.
8. Малиновский А. А. Правовой эгоцентризм как разновидность деформации индивидуального правосознания / А. А. Малиновский // Правоведение. — 2008. — № 6. — С. 171—181.
9. Матузов Н. И. Правовой нигилизм и правовой идеализм как две стороны «одной медали» / Н. И. Матузов // Правоведение. — 1994. — № 2. — С. 3—16.
10. Рущенко И. П. «Криминальная революция» как социетальный фактор» / И. П. Рущенко // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2008. — № 3. — С. 194—210.
11. Семигуллин В. К. О деформациях правосознания / В. К. Семигуллин // Вестник ВЭГУ. — 2009. — № 5 (43). — С. 33—45.
12. Тощенко Ж. Т. Метаморфозы общественного сознания: методологические основы социологического анализа / Ж. Т. Тощенко // Социологические исследования. — 2001. — № 6. — С. 3—15.
13. Требін М. П. Правосвідомість громадян України: стан та види деформації / М. П. Требін // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. — 844'2009. — Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. — Вип. 23. — С. 59—63.
14. Hertogh M. A 'European' Conception of Legal Consciousness: Rediscovering Eugen Ehrlich / M. Hertogh // Journal of Law and Society. — 2004. — Vol. 31. — P. 457—481.

СТАЛИЙ РОЗВИТОК ПОЧИНАЄТЬСЯ В ГОЛОВАХ ЛЮДЕЙ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПОНЯТТЯ

Нерсесян Г.А.

кандидат філософських наук, викладач кафедри теорії і практики управління факультету соціології і прав Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»

У статті робиться спроба осягнути соціально-філософські аспекти інтерпретації поняття сталого розвитку. Автор здійснює аналіз поглядів мислителів і вчених щодо пошуку контурів сталого розвитку і суспільства загального добробуту в історичній традиції. В основу сталого розвитку дослідники закладають різні чинники і детермінанти.

На базі існуючих теоретичних напрацювань автор приходиться до висновку, що головна проблема сталого розвитку суспільства постає як проблема гармонізації суспільних взаємозв'язків і соціальних взаємовідносин. Йдеться про розуміння соціально-філософських категорій «справедливості» і «міри» системи суспільного розвитку у соціокультурному контексті відтворення. Автор намагається окреслити взаємозв'язок між категоріями справедливості і міри через розуміння розумних потреб. Саме несправедливість як порушення міри суспільних взаємовідносин є детонатором змін у суспільній системі розвитку через настання кризи, інволюції, регресу тощо.

Особливу увагу приділяється значенню розумних потреб суспільства як детермінанту категорії «міри» – ступеню (рівню) задоволення розумних потреб людини. Розумні потреби – це дійсні потреби людини і суспільства, які виключно відповідають можливості розвитку людського роду, всебічному і гармонійному розвитку людини. Для розуміння критеріїв розумності потреби слід розглядати людину як вищу ціль суспільного виробництва і розвитку.

У роботі важливе місце займає питання організації системи суспільних взаємовідносин сталого розвитку, де визначальна і вирішальна роль належить людині. У структурно-інституційній організації суспільного соціально-економічного життя людина соціальна у процесі життєдіяльності у всіх формах прояву має навчитися через розум (на основі розуміння законів діалектичного реалізму) ідентифікувати взаємовідносини, де порушено поняття міри, визначником якої на рівні соціального сприйняття є справедливість. Людина повинна навчитися жити розумно – по справедливості, за законами науки і світового порядку буття, зі знанням міри власних і суспільних потягів і потреб. Тільки так можна побудувати сталий суспільний розвиток.

Ключові слова: людина, розум, міра, справедливість, розумні потреби, сталий розвиток.

Постановка проблеми

Про гармонійний суспільний розвиток мріють з давніх-давен. Людина народжується для того, щоб бути щасливою і жити в світі добробуту і злагоди. Безперечно, «людина є мірою усіх речей» (Протагор). Вона є вінцем всього суцього. А головна одвічна мета людської історії – гармонійне суспільне життя кожного, багатьох і всіх. Адже, як влучно зазначає Омар Хайям, «звісно, ціль усього творіння – ми, джерело знань і прозріння – ми, коло світобудови подібно персню, алмаз у тому персні, без сумніву, – ми». Саме від нас залежить, як ми будемо жити далі – у загальному добробуті і злагоді чи у безпросвітній скруті.

Сьогодні сталий розвиток є базовою моделлю і уособленням суспільства загального благополуччя. Поряд із тим, що структурно-інституційна сутність сталого розвитку багатокомпонентна, в якій важливу роль відіграють економічна і екологічна компоненти, соціальний контекст сталого розвитку є чи не найвизначальнішим.

Концепція сталого розвитку, передусім, соціально орієнтована. Оскільки покликана створити нормальні (розумні) умови для розвитку і відтворення людини у теперішній час і у майбутньому. Для створення суспільства сталого розвитку необхідно сформулювати, передусім, умови для соціальної рівності і рівноправного суспільного устрою. Необхідна справедлива суспільна організація системи соціальних відносин на всіх рівнях упорядкування людського буття. Без справедливого розподілу ресурсів між членами людського суспільства сталий розвиток неможливий [12]. Умови для задоволення розумних людських потреб повинні бути доступні для кожного громадянина цієї планети.

В історії людства було чимало людей, мислителів і практиків, які мріяли про гармонійне і довготривале, а головне, справедливе суспільне життя. Здебільшого, уявлення мислителів про розумний (раціональний) суспільний устрій, який неодмінно досягається при співпадінні сутності і існування людського суспільства як такого, мають нездійснений і далекоюсяжний характер.

Різні підходи щодо формування гармонійного суспільства реалізовані в працях мислителів різних часів. В античності погляди на гармонійне суспільство трактувались через «ідеальну державу» Платона. У середньовіччі панує ідея Бога і християнська віра у соціальну організацію буття. Роль держави у суспільному житті в епоху нового часу обґрунтовує Н. Макіавеллі. Ідеї утопії щодо побудови раціонального суспільства на наукових засадах шляхом розуміння «Нової Атлантиди» окреслює Ф. Бекон.

Погляди на гармонійну і найбільш ідеальну державу у межах концепції «утопічного соціалізму» і суспільства соціальної рівності відзначають у своїх творах Т. Мор, Т. Кампанелла, А. Сен-Симон, Ш. Фур'є. Ідеали добра і соціальної справедливості у контексті «виховання людського роду» висвітлюють у працях Ш. Монтеск'є, Ф. Вольтер, Ж.А. Кондорсе, І.В. Гете, В. Гумбольдт. Суспільне буття через рефлексію «світового духу» окреслюють класики німецької філософії І. Кант, Г.В.Ф. Гегель, Л. Фейєрбах.

Закони суспільного розвитку на засадах історичного діалектичного матеріалізму визначають К. Маркс, Ф. Енгельс, В.І. Ленін. Концепцію цивілізаційного розвитку окреслює М. Вебер. На необхідності досягнення народовладдя шляхом формування демократичного суспільного устрою наполягає свого часу Ж.-Ж. Руссо. Через культуру і моральність бачить майбутнє суспільного розвитку Ф. Ніцше. Теорії історичного кругообігу руху людини розкриває Дж. Віко. Ідею історії ідеальної людини у соціокультурному процесі відзначає О. Шпенглер. Про циклічний характер західної цивілізації і коеволюцію природних і соціальних систем говорить англійський мислитель А. Тойнбі.

Концепції «індустріального», «постіндустріального», «технократичного», «інформаційного» суспільства імплементують Е. Тофлер, Д. Бел, З. Бжезинський. Про основні загрози суспільного розвитку і нерівномірність прогресу застерігає Г. Маркузе. Погляди щодо розумної (раціональної) організації суспільства висловлює В.І. Вернадський. Ідею про світовий процес самоорганізації і раціонального суспільства пропонує М.М. Мойсеєв.

Таким чином, в історії було чимало різних поглядів щодо формування ідей сталого суспільного розвитку. Навіть, на певному історичному проміжку часу, теорії отримували втілення у практичній площині, однак зрештою, рано чи пізно, неодмінно приходили часи занепаду, регресу і криз. Більшою мірою проблеми організації суспільного розвитку у історичній традиції виникали через неспроможність загальнолюдського (колективного) суспільного розуму осягнути сутність теорії сталого розвитку, і водночас, через нездатність у повній мірі реалізувати теорії на практиці.

В умовах загальної – економічної, соціальної, інституційної, світоглядної кризи питання подальшої організації суспільного буття на засадах сталого розвитку стає дедалі актуальнішим.

Результати теоретичного аналізу проблеми

Погляди вчених і мислителів щодо окреслення контурів суспільства сталого розвитку, безумовно, мають право на існування. При цьому має бути адекватна взаємодія між теорією і практикою. Адже, як відзначає давньогрецький філософ Протагор, «практика без теорії, як і теорія без практики, є ніщо» (Протагор).

Для втілення планів і задумів мислителів у життя потрібний певний рівень загальної суспільної свідомості, радше самосвідомості – «зрілості» соціокультурної ідентичності, яка формується у процесі життя і соціалізації людини. Іншими словами, люди повинні бути готові до побудови суспільства сталого і гармонійного розвитку.

Адже, як кажуть, великі думки навряд чи можна вкласти в маленькі голови, а тим паче – їх реалізувати. Ідеться про готовність людини і соціуму, тобто «зрілість» суспільного колективного загальнолюдського розуму (або ноосферного інтелекту) і соціальної матерії, сприймати ідеї і втілювати їх у життя через самоорганізацію і самомотивацію.

Ідея формування суспільства загальної гармонії і всебічного добробуту – скоріше орієнтир, «світло у кінці тунелю», системотворчий контур майбутнього, соціокультурний субстрат загальнолюдського розвитку.

Не секрет, що в основі суспільної кризи, передусім, моральні і духовні чинники, які укладають світоглядний вимір загальнолюдського буття і формують його архітектоніку. Адже, як відомо, «криза (або розруха) починається в головах» (фільм «Собаче серце» однойменного твору М. Булгакова).

В унісон зі сказаним, можемо стверджувати, що і «сталі розвиток починається в головах». Суспільне буття формує суспільну свідомість, а людська свідомість (соціокультурна ідентичність) – формує суспільне буття. Ми живемо рівно так, як ми розуміємо життя у всій цілісності і всебічності.

Питання головним чином полягає у цінностях, ідеях, життєвих орієнтирах, світоглядах людей. Але ми живемо у часи суцільного лібералізму – визначальної світоглядної установки і

чинника людського цілепокладання. Домінантами і імперативами суспільних соціокультурних і ціннісних відносин є всеохоплююча і всепоглинаюча релятивізація, суб'єктивізація і маргіналізація. Відтак, відбувається й девальвація ідеологічного простору життя людей і суспільства в цілому.

Проблема вітчизняного ідеологічного поля полягає в його дефрагментованості і спрощеності. Прихильники тих чи інших ідей сприймають останні в квазірелігійному дусі – як повне і абсолютно істинне пояснення реальності. Насправді ж будь-яка ідеологія часткова і поряд з виконанням функцій надання сенсу навколишнього світу, мобілізації своїх прихильників і надання їм ясної програми дій також неминуче спрощує і спотворює реальність. Тому важливо вийти за рамки стереотипів, рівною мірою властивих політичним світоглядом як правого, так і лівого спрямування [7].

Ми живемо у часи, коли здебільшого панує світоглядна парадигма лібералізму, філософії життя і постмодернізму, які шукають істину не у розумі, а окреслюють контури і детермінанти життя на підсвідомому і надсвідомому рівнях. Але ж відомо, що раціональні прояви суспільного життя можуть формуватися лише завдяки науці шляхом звернення до філософії розуму – у формі колективного розуму людства.

Досвід славнозвісної фінансово-економічної кризи свідчить, що у дійсності криза починається не в банках, а у головах людей, які приймають відповідні управлінські рішення. При цьому, суб'єкту управлінської діяльності не можна забувати про «принцип шестерні», який проголошує, що для повернення іншого, слід повернутися самому. Для того, щоб змінювати систему у бік сталого розвитку, ми усі маємо змінюватися. Кожен повинен почати з себе.

Найбільш складне для людини – пізнати і змінити себе. Лише змінюючи себе, можна змінити навколишній світ. Як відзначається у відомій пісні, «не варто прогинатися під мінливий світ, нехай краще він прогнеться під нас».

Іншими словами, адекватне і дійсне розуміння індивідом-спільністю-суспільством про сталий (гармонійний, безкризовий) розвиток, про засади становлення гармонійного суспільства, на рівні ціннісних установок і соціокультурних імперативів – і є запорукою до побудови такого суспільства майбутнього. Адже духовна (ціннісна) криза є передумовою для усіх інших суспільних потрясінь теперішнього часу. Саме людина – в центрі Всесвіту, все, що відбувається навколо неї, саме через неї, завдяки їй і для неї.

Людина завжди прагне пізнати себе у режимі трансгресії, пізнати свою сутність. Тільки так можна передбачати майбутнє. Зараз, можливо, як ніколи раніше, велика потреба в цьому знанні: у третьому тисячолітті, на зламі епох, коли здається, що руйнується світ, людині потрібні дійсні орієнтири буття, щоб не просто вижити, але жити гідно [8]. Щоб не було соромно перед батьками і діти – теперішніми і прийдешніми поколіннями. А від цих орієнтирів і залежить можливість побудови гармонійного суспільства на засадах соціальної справедливості і загальнолюдського достатку.

Численні наукові дослідження приходять до висновку, що сучасна світоглядна (цивілізаційна) модель суспільного розвитку себе вичерпала. Соціуму необхідно переходити на шлях суспільства сталого розвитку через досягнення такого суспільства на рівні колективного розуму. Однак, поки на рівні «загального розуму», суспільство ще не готове до того, щоб говорити про стратегію цього переходу як про щось у сенсі цілісного загальнолюдського задуму – в аспекті цілісного суспільного змісту.

На наш погляд, можливість сталого розвитку, головним чином, пов'язана із соціально-філософською інтерпретацією цього суспільного феномену. Питання знаходиться більшою мірою у категорійному полі соціальної філософії.

Аналіз концепцій сталого розвитку показує, що чимало з них більшою чи меншою мірою далекі від істинного розуміння стійкості як упорядкованого, гармонійного розвитку суспільства – його коеволюції з природою [8]. Так, є дослідження, які спираються на ідеї коеволюції людини з природою. Втім, допоки не зрозумілі конкретні механізми і алгоритми забезпечення такої коеволюції, тобто співмірної і взаємоузгодженої еволюції, людини і природи.

Здебільшого, вчені обґрунтовують можливість досягнення сталого розвитку шляхом забезпечення економічного піднесення, яке нібито дозволить задовольнити потреби теперішнього і прийдешнього поколінь на кількісно і якісно новому рівні за умови забезпечення збереження зовнішнього навколишнього середовища і природної основи. Втім, апологети економіко-центристської точки зору на проблему сталого розвитку, на жаль, не можуть зробити адекватні прогнози майбутнього, хоча продовжують невпинно і впевнено проголошувати про можливість задоволення теперішніх і зростаючих потреб людей.

Сталий розвиток передбачає безперервне існуванням людства на планеті Земля. За влучним висловом радянських вчених В.В. Мантатова і Л.В. Мантатової, філософія сталого розвитку – це філософія діалектичного реалізму, для якої тривалістю є сама тканина

реальності і сама глибинна реальність. Сталий розвиток світу, сутність якого становить субстанціональну тривалість, по суті справи збігається з процесом духовної еволюції [6].

У дійсності, сталий розвиток досягається завдяки еволюції людських ідей і цінностей, за рахунок підвищення рівня потреб людини, її духовної «зрілості». Визначальним вектором «дозрівання» суспільного колективного розуму і людської свідомості є необхідність переходу людства від «суспільства споживацтва» до епохи «розумної цивілізації». Це передбачає переорієнтацію людини від матеріально-речового виміру буття до духовно-ціннісного вектору, тобто на задоволення потреб більш високого порядку у шкалі розвитку людини за канонами розуміння дійсних потреб загальнолюдського роду. Імперативи морально-ціннісного розвитку мають переважати над потребами утилітарно-гедоністського порядку. Має відбутися еволюція (можливо, революція) у цінностях [6], внаслідок чого здійснюється перетворення особистості і відбувається осягнення нею тривимірної гармонії – співзвуччя (симфонія), мереживо гармонійних взаємовідносин людини із собою, із суспільством і з природою. Тривимірні відносини – три точки опори сталого розвитку.

Слід збагнути, що за твердженнями багатьох філософів і соціологів, суто економічне піднесення на основі розвитку інформаційного суспільства і сфери нових технологій, вочевидь, не забезпечать сталого розвитку суспільства. Без усвідомлення розумних потреб людини через адекватну коеволюції світу техносфери і антропосфери, численні новації і інновації інформаційного технократичного суспільства будуть виглядати лише абстрактними (не конкретними) досягненнями людства з освоєння світу природи. З цього приводу Г. Маркузе говорив наступне: «Технологічний прогрес множив як потреби, так і способи їх задоволення, але у той же час, призводив до того, що і ті і інші набули репресивного характеру: вони самі підтримували ситуацію панування і підкорення» [9, 531].

В основі фундаменту будівництва суспільства сталого розвитку має бути, понад усе, система цінностей і моралі. Іншими словами, духовність у якості «категоричного імперативу» (І. Кант). Необхідність – утвердження в суспільстві високої моральної свідомості, яка чітко дозволяє людині усвідомити на рівні своєї внутрішньої сутності баланс потреб людини і суспільства, гармонію між індивідуалізмом і колективізмом, об'єктивізмом і суб'єктивізмом, егоїзмом і солідарністю. Усвідомлення суспільних цінностей може бути лише через розум. Адже, саме «розум є здатністю споглядати зв'язок між загальним і приватним» (І. Кант).

Це питання розвитку соціальної (соціокультурної) матерії (тканини) сталого розвитку, від якої бере початок у якості похідних діяльність людини у інших сферах – економічній, екологічній тощо.

Тривимірна гармонія, яка укладає мереживо цінностей сталого розвитку, передбачає гармонію людини із самою собою (усвідомити сенс людського життя і детермінанти досягнення дійсного щастя), гармонію людини із суспільством (врівноважувати і балансувати між індивідуальними і колективними потребами), а також гармонію людини із природою (знаходити шляхи коеволюції і взаємодії людини, а не руйнівного впливу чи експансії на природу).

Сталий розвиток суспільства можливо тільки в тому випадку, якщо гармонізовані відносини як всередині суспільства, так і у взаємозв'язку із навколишнім природним середовищем відповідно до потреби загальнолюдського розуму. А загальнолюдський (або колективний) розум формується на основі індивідуального розуму. Розум є продуктом суспільних взаємовідносин. Як зазначає Ф.Р. Шатобріан, «все, що створюється плоттю, вмирає, як і вона сама; все, що створюється розумом, нетлінне, як і сам розум». Тому слід вибудовувати системи суспільних взаємовідносин згідно з потребами колективного розуму. Тільки так закладаються основи для довготривалого суспільного розвитку.

Таким чином, життя людини за канонами діалектичного реалізму (не песимізму, не оптимізму, а саме реалізму) передбачає урахування законів космічної гармонії. Закони розвитку Всесвіту відображаються завдяки законам науки. Відповідно до постулатів діалектичного реалізму духовні цінності визнаються найвищою чеснотою – цінностями найвищого порядку системи культури загальнолюдського роду.

Відтак, діалектичний реалізм – це цілісний людський світогляд, цивілізаційна парадигма світорозуміння. Тільки розуміючи діалектичний реалізм можна бути дійсним реалістом, здатним споглядати на світ на рівні сутності. Лише будучи на позиціях діалектичного реалізму можна усвідомлювати своє місце у взаємодії із природою, а також, водночас, трансресувати на рівні людського розуму до осягнення параметрів ідеального буття.

Діалектичний реалізм досягається розумом. Адже розум – адекватне відображення діалектичного розвитку (процесу і результату як діалектичної суперечності), а це – адекватне осягнення сутності. Дійсність – це співпадіння сутності і існування [13, 329].

Іншими словами, діалектичне світорозуміння дозволяє гармонійно поєднувати свободу людської творчості і людиновимірний розвиток із загальними законами світоустрою і

беззаперечним порядком буття, існуючим незалежно від волі людини на рівні субстанціональності природи. Йдеться про усталеність законів природи і визнання духовної сутності світового порядку організації буття за законами Всесвіту.

Так, необхідно навчитися формувати цілісну і єдину систему світогляду, яка б на науковому рівні відображала реальність в термінах і категоріях діалектики. Філософія діалектичного реалізму має здійснити синергетичний синтез існуючих цивілізаційних світоглядних парадигм для гармонійного розвитку усього людського роду на засадах сталого і збалансованого розвитку.

Радянські вчені В.В. Мантатов і Л.В. Мантатова розглядають сталий розвиток як закон Всесвіту, який відображає характеристику динамічної рівноваги. Ця рівновага передбачає взаємну відповідність між протилежностями однієї сутності: стійкість і мінливість, рух і спокій, упорядкованість і хаос, прогрес і регрес тощо. Розвиток соціальних систем (як і будь-яких інших) по суті виступає як єдність двох діалектично взаємопов'язаних між собою етапів – поступовості та стрибків (єдності перервності і неперервності) [11, 296].

При цьому мінливість досягається лише по відношенню до стійкості. Процес розвитку йде виключено через вирішення суперечностей однієї сутності. Це фундаментальна характеристика буття – закон всезагального розвитку.

Тож, єдність і водночас суперечність моментів розвитку поняття сталого розвитку передбачає закономірний когерентний процес взаємної узгодженості і обумовленості у межах єдиного вектору спрямованості руху і змін. Такій суперечності у процесі становлення, розгортання і вирішення властивий внутрішній порядок речей щодо безпечності і взаємоузгодженості суперечності.

Відтак, сталий розвиток – еволюція системи суспільних взаємовідносин через синергетичні і коеволюційні взаємні переходи суперечностей однієї сутності, якій притаманна внутрішня логіка руху і на яку зовнішні фактори не можуть вплинути, розхитуючи стан динамічної рівноваги.

Однак при цьому є застереження. Розвиток системи сталого розвитку може за умови забезпечення когерентного вирішення системи суспільних взаємозв'язків на рівні внутрішніх закономірностей руху, а не досягнення антагонізму, суперечностей системи.

Таким чином постає гармонія, яка має глибоку діалектичну природу. На думку давньогрецького мислителя Геракліта, гармонія передбачає внутрішню єдність, сходження, погодженість, уподібненість, урівноваженість. Мислитель відмічав, що «без боротьби немає гармонії, рівно як і без гармонії не буває боротьби». Принагідно згадати у якості метафори про образ гераклітовської річки, що є уособленням світового порядку речей. Дійсно, щоб залишатися самою собою, річка повинна весь час текти. Як тільки річка зупиняється у русі – вона перестає бути річкою. Це свідчить одночасно про зміну речей і їх стійкість (сталість). У цьому і полягає божественний порядок речей, порушення якого неодмінно призводить до руйнації системи сталого розвитку – настають кризи і суспільні катастрофи.

У філософії Геракліта, як і у всій давньогрецькій думці, панувало поняття космічної справедливості, яка «запобігає можливості того, щоб боротьба протилежностей коли-небудь завершилася повною перемогою однієї зі сторін» [14, 63].

Справедливість – загальна моральна санкція спільного життя і співіснування людей. Це принцип загального устрою всесвіту, що виражає збалансованість і гармонійність, мірну визначеність всього сущого. Отже, безмірність, тобто порушення міри, й є нехтуванням справедливості. У всьому має бути своя міра. Повинна бути міра у всьому, гармонічне осереддя, баланс взаємовідносин.

Об'єктивною іпостассю справедливості є мірність або рівність. Світовий порядок за своєю внутрішньою організацією побудований на законі справедливості, тобто на досягненні міри суспільних взаємовідносин.

Міра – категорія, яка детермінує єдність кількості і якості визначеностей предмету (відносин, процесів тощо). Г.В.Ф. Гегель відмічав, що міра є якісно визначеною кількістю. Міра – як «золота середина», як певна межа, порушення якої негативно позначається на системі суспільних відносин. Відображенням порушенням міри є нова якість, визначником якої є зміна кількості. Поняття міри у філософії тісно пов'язано із категорією справедливості.

Філософ Дж. Роулз у своїй праці «Теорія справедливості» зазначає, що «справедливість – є головною чесною соціальних установок, як істина є головною чесною систем мислення» [15, 19].

Справедливість – це щось більше, ніж просто одна з цінностей, оскільки не включає в себе ніякого конкретного уявлення про благо. Вона завжди є «не-досяжним» станом, оскільки розмова про неї виникає тільки через її відсутність, як реакція на несправедливість [18].

Суспільство сьогодні переживає світоглядну кризу. А це актуалізує життєву силу у тому числі марксистської теорії справедливості і соціального устрою. Саме тому, після останньої

фінансово-економічної кризи, праці К. Маркса почали викликати неабияку цікавість. Американський економіст Е. Хант у зв'язку із цим зазначав: «Я вірю в те, що якщо коли і буде створено суспільство, засноване на принципах справжньої рівності і свободи, його творці будуть багатьом зобов'язані ідеям К. Маркса» [3, 22].

Детермінантом міри у суспільстві, на наш погляд, є ступінь задоволення розумних потреб людини. Розумні потреби – це дійсні потреби людини і суспільства, які виключно відповідають можливості розвитку людського роду, всебічному і гармонійному розвитку людини. Для розуміння критеріїв розумності потреби слід розглядати людину як вищу ціль суспільного виробництва і розвитку.

Розумні потреби – це потреби людини по виробництву і відтворенню людського роду, відтак – гармонійному розвитку людини. Це потреби, без яких неможливий вільний всебічний розвиток людини [11, 295]. Усвідомлення розумних потреб – найвища характеристика якості людини.

Тільки через загальне задоволення людських розумних потреб до загальнолюдської свідомості може прийти розуміння оптимізму майбутнього людства і місця людини у ньому. Йдеться про задоволення розумних потреб доти, доки споживання дозволяє розкривати усе багатство людського змісту роду *homo sapiens*. Але ж, у світі за усередненими розрахунками, лише близько третини потреб, які задовольняє людини, є розумними. Інші дві третини – віртуальні, фіктивні, ілюзорні, символічні тощо. Ми забуваємо про те, що «щастя полягає не у володінні бажаним, а в бажанні того, що маєш» (Дж. Стюарт).

Будь-яке порушення міри, критерієм якої є справедливість, призводить до деструктивних перетворень і трансформацій, які зрештою призводять систему взаємозв'язків сталого розвитку до антагонізму і занепаду. Так, марнославне багатство у суспільстві є настільки ж небезпечним порушенням міри системи соціально-економічної рівності, як і безбожне злидарство. І перше і друге є явищами негативними для системи гармонійного сталого розвитку. Однаково погано як надспоживання так і недоспоживання. Навряд чи позитивно впливає на становлення сталого розвитку суспільства наявність ситуації, коли у суспільстві 5% громадян володіють 95% статків, коли одні мають колекції дорогих іномарок і яхт, а інші у суспільстві не мають що їсти і пити.

У структурно-інституційній організації суспільного соціально-економічного життя людина соціальна у процесі життєдіяльності у всіх формах прояву має ідентифікувати взаємовідносини, де порушено поняття міри, визначником (детермінантом) якої на рівні соціального сприйняття є справедливість.

Таким чином, головна проблема сталого розвитку суспільства постає як проблема справедливості і розуміння поняття міри, що є питаннями соціального порядку. Саме несправедливість є детонатором змін у системі у сенсі настання кризи, інволюції, регресу тощо.

Законом сталого розвитку і є закон справедливості. У світі все урівноважене і гармонізовано, тобто в світі панує справедливість, або порядок. І цей справедливий порядок не може бути порушений. Як казав Анаксимандр, речі повинні бути засуджені за свою несправедливість згідно «порядку часу». Але суспільство, в якому ми живемо, страшно нескійке, дисгармонійне і несправедливе. Людський порядок розійшовся з порядком космічним. Але сперечатися з явною міццю Космосу і таємничою могутністю атомів не можна. Це закінчується погано – гармонійна хвиля перетворюється в згубний зигзаг, що вбиває своєю гостротою все живе за межами виявленої однозначності» [17, 25].

Тому необхідна гармонізація людського буття, узгодження його з космічним порядком, з «великою динамікою природи, різні частини якої співзвучно резонують одна з іншою» [17, 121].

Сталий розвиток суспільства можливо тільки в тому випадку, якщо гармонізовані відносини як всередині суспільства, так і з навколишнім природним середовищем відповідно до стратегії колективного розуму людства.

Висновки

Сталий розвиток – це збалансована (взаємоузгоджена) система суспільних взаємовідносин, побудована за мірками (детермінант – міра) соціальної справедливості організації структурно-інституційного життя суспільства в усіх ланках і сферах діяльності, у межах якої спостерігається гармонія людини із собою, гармонія між людьми і людини із суспільством. Гармонія у суспільстві, тобто побудова істинного буття людей, іманентно означає гармонію із природою. Все у світоустрої організовано і передбачено розумно. Г.В.Ф. Гегель точно відзначає, що «все розумне – дійсне, все дійсне – розумне». Тільки так досягається дійсний баланс і гармонія на рівні одинично-загального-всезагального. Це і є фундаментом для вибудовування системи економічних, екологічних, інституційних та інших похідних суспільних відносин.

Сталий розвиток немислимо без прийняття концепції справедливості і розуміння міри. Новий підхід до проблем світоустрою, запропонований концепцією сталого розвитку, пов'язаний саме із розумінням місця і ролі справедливості в історичному процесі.

Концепція спільних інтересів і справедлива соціально-економічна організація життя – запорука реалізації цивілізаційної парадигми сталого розвитку. При цьому на рівні людини-спільності-суспільства справедливість треба вимагати. «Якщо доброзичливості, – пише О. Хеффе, – великодушності або солідарності ми просимо або на них сподіваємося, то справедливої поведінки ми вимагаємо» [16, 29].

У доповіді Міжнародної комісії ООН з навколишнього середовища і розвитку, відомому як «Доповідь Брундтланда», також наголошується, що «стратегія сталого розвитку спрямована на досягненні гармонії між людьми і між суспільством і природою» [12, 68].

Історія людства свідчить, що жодне суспільство не може бути стійким, якщо його основи не спираються на справедливість. Сталий розвиток, який базується на категоричному імперативі справедливих суспільних відносин, поширює турботу про теперішні і прийдешні покоління, а також гармонізує взаємозв'язок людини і природи як взаємоузгодженість порядку людського буття із порядком організації природного світу.

«Наша нездатність добитися визнання і прийняття концепції спільних інтересів, що необхідно для процесу сталого розвитку, – йдеться в доповіді Комісії ООН, – часто є результатом відносної зневаги економічної та соціальної справедливості всередині країн і між країнами» [12, 55].

Отже, кожна людина-спільність-суспільство на рівні соціокультурної свідомості мають усвідомити, що сталий розвиток загальнолюдського роду можливий тільки шляхом розуміння та дотримання принципів і законів діалектичного реалізму через розуміння поняття міри у суспільних взаємовідносинах у процесі здійснення людської діяльності у всіх формах прояву (економічної, екологічної тощо) організації суспільного життя, а поняття міри детермінується через об'єктивне (на рівні загальнолюдських цінностей) розуміння соціально-філософської категорії справедливості як адекватної міри задоволення людиною розумних людських потреб. Відтак, через світоглядне переконання людині слід жити у реальності, виявляти міру суспільних відносин за критеріями справедливості, усвідомлення якої приходить на рівні цінностей через необхідність задоволення розумних людських потреб.

Концентрованою формою духовності і усвідомлення духовних цінностей як найвищих людських чеснот є освіта і виховання. Дійсно, сталий розвиток вищої освіти повинен стати основою сталого розвитку суспільства. Адже університети є активними учасниками суспільного відтворення у соціально-інституціональному, економічному, екологічному вимірах, активно спливаючи на соціальні процеси та інститути, формуючи екологічну свідомість і сприяючи розвитку економічному зростанню [10, 49].

Як слушно говорить Г.В.Ф. Гегель [5], саме моральна освіта ставить перед людиною завдання знати міру задоволення своїх потреб і потягів, а також міру співвідношення індивідуального і суспільного у своїй спеціальній (професійній) діяльності та у ставленні до свого покликання. Або, як відмічає з приводу освіти В.О. Босенко: «Вона повинна вчити діалектичному мисленню, теорії розвитку; навчити приймати правильні рішення у будь-якій мінливій ситуації і отримувати практичні результати, а не бути вічним споживачем того, що подадуть» [2, 84]. Це і означає дотримання принципів діалектичного реалізму у процесі людської життєдіяльності. Суспільство має досягнути, що від дотримання законів справедливості щодо розподілу матеріальних, соціальних, духовних благ і цінностей залежить її майбутнє.

Література

1. Бекетова Е.Н. Социально-философские основания концепции устойчивого развития в контексте цивилизационного развития / Е. Н. Бекетова // Научные статьи. Журнал «Историческая и социально-образовательная мысль». Философия. – 2012. – № 6. – С. 222–225.
2. Босенко В.А. Воспитать воспитателя / В.А. Босенко. – К.: Лыбидь, 2004. – 352 с.
3. Брагинский С.В., Певзнер А.Я. Политическая экономия: дискуссионные проблемы, пути обновления / С.В. Брагинский, А.Я. Певзнер. – М., 1991. – 299 с.
4. Василькова В.В., Яковлев И.П., Барыгин Н.Н. Волновые процессы в общественном развитии / В.В. Василькова, И.П. Яковлев, Н.Н. Барыгин. – Новосибирск: Изд-во Новосиб. ун-та, 1992. – 227 с.
5. Гегель Г. В. Ф. Работы разных лет: в 2 т. / Г. В. Ф. Гегель. – Т. 1. – М.: Мысль. – 668 с.
6. Глобалистика. Международный междисциплинарный энциклопедический словарь / Мантатов В.В., Мантатова Л.В. Философия устойчивого развития // Гл. ред. И.И. Мазур, А.Н. Чумаков. – Центр научных и прикладных программ «Диалог». – М.: «Радуга», 2003. – 1328 с.

7. Кутуев П.В. Смертельное оружие-1: либерализм // Еженедельник-2000. – 20-26 мая 2011 г. – № 20 (558). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://2000.net.ua/2000/svoboda-slova/rakurs/73474>.
8. Мальцева Н.Л. Социально-философские основания концепции устойчивого развития общества: дис. на соискание науч. степени докт. филос. наук: 09.00.11 по спец. «Социальная философия» / Наталья Львовна Мальцева. – Волгоград, 1998. – 284 с.
9. Маркузе Г. Разум и революция: Гегель и становление социальной теории [пер. с англ. А.Л. Шурбелева]. – СПб.: «Владимир Даль», 2000. – 541 с.
10. Мельниченко А.А., Тютюнникова М. М. Управління у сфері вищої освіти в контексті забезпечення сталого розвитку суспільства: філософський аспект. / А.А. Мельниченко, М.М. Тютюнникова // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2012 – №2. – С. 44-51.
11. Мельниченко А.А. Концепція сталого розвитку: теоретична основа подолання системної кризи чи метафізична спекуляція? / А.А. Мельниченко // Матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. «Марксизм та сучасність: «системна криза передісторії як предмет філософської рефлексії» (5–6 листопада 2009 року, м. Київ). – С. 294–296.
12. Наше общее будущее. Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию. – М.: Прогресс. – 1989. – 372 с.
13. Новиков Б. В. Отчуждение: сб. статей / Б. В. Новиков – К.: Четверта хвиля, 2009. – 376 с.
14. Рассел Б. История западной философии / Б. Рассел. – Т.1. – М: «Миф», 1993. – 512 с.
15. Роулз Дж. Теория справедливости: [пер. с англ. и науч. ред. В.В. Целищева] / Дж. Роулз. – Новосибирск, 1995. – 536 с.
16. Хеффе О. Политика, право, справедливость. Основоположения критической философии права и государства / О. Хеффе. – М.: Гнозис, 1994. – 328 с.
17. Чижевский А.Л. Земное эхо солнечных бурь / А.Л. Чижевский. – М: Мысль, 1973. – 349 с.
18. Шабуров А.Г. «Справедливое» и «несправедливое» в современном идеологическом дискурсе / А.Г. Шабуров. // Без темы. – 2007. – № 2 (4). – С. 21-27.

НАСТУПНІСТЬ В ОСВІТІ ЯК УМОВА ПІДВИЩЕННЯ ЇЇ ЯКОСТІ: СОЦІОЛОГІЧНЕ ТРАКТУВАННЯ

Нечітайло І. С.

канд. соціол. наук, доцент, доцент каф. соціології

Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»

Генеральна ідея статті полягає у тому, що, з соціологічної точки зору, про виску якість освіти можна говорити тільки якщо інститут освіти сприяє вирівнюванню соціальних шансів, а не поглибленню соціальної нерівності. Ставиться на меті розкриття соціологічного змісту поняття наступності в освіті як принципу, дотримання якого забезпечує високу якість освіти та вирівнювання соціальних шансів індивідів і груп. Задля досягненні цієї мети автор вдається до більш детального розгляду особливостей взаємозв'язку освіти та соціальної нерівності.

Основная идея статьи заключается в том, что, с социологической точки зрения, о высокоом качестве образования можно говорить только в том случае, если институт образования способствует выравниванию социальных шансов, а не углублению социального неравенства. Ставится цель раскрыть социологическое содержание понятия преемственности в образовании как принципа, соблюдение которого обеспечивает высокое качество образования и выравнивание социальных шансов индивидов и групп. Для достижения этой цели автор прибегает к более детальному рассмотрению особенностей взаимосвязи образования и социального неравенства.

The main idea of the paper is that, from a sociological point of view, the screeching of the quality of education we can talk only if education institute helps equalize social opportunities rather than deepening social inequality. The aim to expose sociological maintenance of concept of succession in education as principle the observance of that provides high quality of education and smoothing of social chances of individuals and groups is put. To the achievement of this aim an author carries out more detailed consideration of features of intercommunication of education and social inequality.

Ключові слова: код, наступність в освіті, освіта, педагогічний труд, якість освіти.

Головною стратегічною установкою в реформуванні сучасної системи освіти є забезпечення якості освіти, відповідної вимогам інноваційного розвитку економіки країни, потреб особистості та соціуму. Важливою умовою досягнення такої якості є забезпечення безперервності освіти, яке розуміється як узгодженість, наступність всіх компонентів освітньої системи (цілей, завдань, змісту, методів, форм організації виховання і навчання) на кожному ступені освіти.

З першого погляду здається, що недотримання принципу наступності в освіті у такому розумінні – це проблема суто педагогічна і аж ніяк не соціологічна. Але, на наш погляд, таке бачення є помилковим. І на цих сторінках ми спробуємо обґрунтувати цю точку зору.

Вважаємо за необхідне підкреслити, що наша увага в рамках даної статті буде сконцентрована, перш за все, на соціологічному тлумаченні поняття «наступність освіти». Що ж стосується якості освіти – іншого ключового поняття, зазначеного у назві статті, то, з огляду на ціль статті, яку буде сформульовано нижче, вважаємо зайвим занурюватися у міркування про соціологічну сутність цього поняття, тим більше, що, на наш погляд, ця сутність була досить вдало розкрита українським соціологом С. А. Щудло у її монографії «Вища освіта у пошуках якості Quo Vadis» [5]. Авторка пропонує тлумачити поняття «якість освіти» як інтегральну конвенційну характеристику освітнього процесу та його результатів, що виражає ступінь їхньої відповідності очікуванням суб'єктів освітнього процесу – від окремого індивіда до суспільства загалом [5, 56]. Проблема якості освіти в соціологічному ракурсі розкривається через оцінку відповідності освіти потребам, очікуванням та вимогам суб'єктів освітнього процесу [5, 72]. Чому люди навчаються, намагаються підвищити свій рівень освіти? Тому що вони очікують, що більш високий рівень освіти забезпечить просування вгору по щаблях соціальної ієрархії. І таке очікування є повністю виправданим, бо однією з найважливіших функцій інституту освіти є саме вирівнювання соціальних шансів індивідів і груп. Чи виправдовує це очікування сучасна вітчизняна освіта? Вочевидь – ні. Зокрема, про це свідчить неузгодженість зв'язків між статусними характеристиками (пов'язаними з рівнем освіти) і характеристиками матеріального становища (пов'язаними з рівнем доходу). Отже навряд чи можна говорити про виску якість освіти в Україні. Але це аж ні як не означає, що не слід замислюватися над пошуком шляхів підвищення якості в аспекті налагодження функції вирівнювання соціальних шансів різних соціальних груп, страт тощо. З соціологічної точки зору, про виску якість освіти ми можемо говорити тільки тоді, коли інститут освіти сприяє вирівнюванню соціальних шансів, а не поглибленню соціальної нерівності. У зв'язку з цим в

межах даної статті ми ставимо на меті розкрити соціологічний зміст поняття наступності в освіті як принципу, дотримання якого забезпечує високу якість освіти та вирівнювання соціальних шансів різних індивідів в груп.

Досягнення поставленої мети відсилає нас до більш детального розгляду особливостей взаємозв'язку освіти та соціальної нерівності. Взагалі-то, цей взаємозв'язок завжди цікавив соціологів. І не випадково, адже саме освіта може сприяти забезпеченню соціального порядку, впорядковуючи, приводячи у відповідність трансформаційні процеси. І з таким же успіхом, вона може сприяти соціальній аномії, розбалансуванню соціальної структури, зростанню соціальної напруженості, поглибленню соціальної нерівності.

Велика увага до проблем відтворення та поглиблення соціальної нерівності через інститут освіти приділялась з боку вчених близького зарубіжжя Л. Абалтусової, В. Добренькова, Х. Доманського, Д. Костянтинівського, В. Нечаєва, М. Руткевича, Ф. Шереги. Взаємозв'язок освіти з процесами соціально-класової диференціації досліджувався українськими соціологами С. Бродською, С. Макеєвим, С. Оксамитною, І. Прибитковою, О. Симончук та іншими. Але слід зазначити, що сучасні вчені, які живуть і працюють на території пострадянських країн, розглядаючи питання взаємозв'язку освіти і нерівності в сучасному суспільстві, як правило, наслідують класичну соціологічну традицію і повністю схилиються у бік питань (відтворення соціальної (соціально-класової) структури через освіту [3]. В той час, як соціальні вчені – представники далекого зарубіжжя (Б. Бернстайн, П. Бурдьє, Ж.-К. Пассрон, М. Янг та ін.) переконані, що класичне відділення таких функцій освіти, як (відтворення соціальної структури і культурне (відтворення, не дозволяє побачити і розкрити всієї повноти тих соціальних зв'язків, які призводять до соціального розшарування та поглиблення нерівності [1; 2; 7]. Без уваги залишаються символічні відносини, вплив яких на процес (відтворення «силових» відносин (зокрема, панування/ підпорядкування) є дуже великим. На наш погляд, більш уважний розгляд цих зв'язків з боку соціологів, дозволить вирішити ряд протиріч, що призводять до дисфункції освіти, стають перепорою на шляху підвищення якості освіти. Суть одного з таких протиріч (досить гострого, з точки зору експертів) полягає у недотриманні принципу наступності, тобто у неузгодженості цілей, завдань, методів навчання і виховання і, як наслідок, результатів цих процесів на різних щаблях освіти.

Підкреслимо, що спираючись на вкрай обмежене коло соціологічних міркувань про наступність в освіті, вслід за П. Бурдьє та Ж.-К. Пассроном цей освітній феномен розуміється нами, насамперед, як відповідність результатів попередньої і наступної педагогічної праці [2, с. 40]. Така відповідність забезпечує цілісність і безперервність освітнього процесу – найважливіші умови його результативності, продуктивності і, як наслідок, високої якості.

Аналіз наукової літератури з проблем якості освіти показує, що досить багато уваги приділяється питанням змісту освіти (освітніх стандартів, програм тощо). При цьому у тіні залишаються питання, пов'язані з тим, «як саме?», за допомогою яких методів, засобів тощо здійснюється освітній процес, трансляція знань. На цьому факті загострює увагу багато хто з сучасних соціальних вчених. Увага концентрується на особливостях та варіаціях процесів соціальної взаємодії, комунікації в освіті, завдяки яким забезпечується трансляція культури і знання, а разом з тим і процес (відтворення соціальної структури і соціальної нерівності [1, 2, 4, 8]. Зокрема, йдеться про педагогічний вплив як переважну форму комунікації в освіті. З точки зору П. Бурдьє і Ж.-К. Пассрона, як трансляція культури і знання, так і (відтворення соціальної структури є зовнішніми функціями освіти, які освіта може повноцінно здійснювати тільки завдяки своїй внутрішній функції – функції педагогічного впливу, засобом реалізації якого є педагогічна праця, а кінцевим результатом – сформований габітус [2, 28–40]. Зауважимо, що концепт педагогічної праці стосується не тільки праці шкільних та університетських педагогів. Йдеться і про працю батьків та інших впливових агентів первинної соціалізації. Отже, слід розрізняти первинну та вторинну педагогічну працю. Перша здійснюється агентами первинної соціалізації (зокрема, членами сім'ї), а друга – агентами вторинної соціалізації (вихователями дитячого садку, вчителями, викладачами та ін.). Рівень специфічної продуктивності вторинної (або кожної наступної) педагогічної праці, залежить від відстані, що відокремлює габітус, який вона намагається сформуванню, від габітусу, сформованого первинною (або кожною попередньою) педагогічною працею. Наприклад, успіх шкільного навчання/виховання залежить головним чином від дошкільного виховання, а успіхи у навчанні студента залежать від результатів «шкільної» педагогічної праці.

Через сукупність навичок, пов'язаних з повсякденною поведінкою і, зокрема, через оволодіння рідною мовою, «маніпуляцію» термінами, які використовують в сім'ї агенти первинної педагогічної праці, відбувається практичне засвоєння певних логічних диспозицій. Агенти первинної педагогічної праці можуть бути дуже неоднаково підготовлені вторинною

педагогічною працею до (символічного) оволодіння мовою, внаслідок чого вони в нерівній мірі здатні орієнтувати свою первинну педагогічну працю на вербалізацію, експлікацію і концептуалізацію, яких вимагає вторинна педагогічна праця. Найбільш показовий приклад такої орієнтації – наступність між первинною і вторинною педагогічною працею у, так званих «інтелектуалів», людей, діяльність яких пов'язана з розумовою працею. Вихідці з сімей «інтелектуалів» частіше демонструють успіхи у навчанні. У той час як вихідцям з сімей «робітничого класу» навчання може даватися набагато складніше [1, 28–31]. Ось, і виходить так, що різні біографії забезпечують нерівні шанси успіху в освіті. Ймовірність вирівнювання цих шансів багато в чому залежить від того, як саме відбувається трансляція культури і знання в освіті, зокрема, від характеру і засобів педагогічної комунікації (як однієї з форм педагогічної праці).

Багато хто з відомих соціальних вчених, кожен у своїх термінах, каже нам про те, що вирівнювання шансів в освіті, а разом з тим і вирівнювання соціальних шансів представників різних (за статусом) соціальних груп, може стати реальним лише у тому випадку, якщо педагогічна праця формуватиме габітуси «свободи і творчості» [1, 22; 2, 20; 4; 6]. Специфічна продуктивність педагогічної праці полягає у формуванні саме таких габітусів і може бути досягнутою тільки за умови інформаційної продуктивності комунікації. Тобто продуктивність педагогічної праці визначається інформаційною продуктивністю комунікації, яка, в свою чергу, припускає максимально повне розуміння змісту повідомлення і максимально можливе наближення смислів, закладених у цей зміст «відправником» і «одержувачем» повідомлення.

Як відомо, процес комунікації є досить складним. Продуктивність комунікації залежить від багатьох факторів, найбільш важливими з яких є: 1) статус «відправника» повідомлення,

2) «загальний контекст» повідомлення і 3) фактор кодування. У силу обмежень, що накладаються на об'єм статті, опустимо деталізацію двох перших факторів (хоча це аж ніяк не означає припинення їх значущості) і заостримо увагу на останньому, найменш дослідженому в соціології, факторі кодування.

З соціологічної точки зору (з урахуванням трактування комунікації як процесу передачі смислів), код – це певна установка на смисли, за допомогою якої здійснюється репрезентація соціальної реальності у свідомості індивіда, що потім відбивається у його соціальних практиках. За допомогою мовних (або лінгвістичних) кодів, передаються фіксовані в соціальному досвіді (як індивідуальному, так і груповому) схильності сприйняття і оцінювання соціально значимих об'єктів, а також готовність до певних дій, орієнтованих на ці об'єкти. Мовні коди можна назвати «кодами емісії», які являють собою слова і всі символічні знаки, які педагог посилає в аудиторію, даючи тим самим певну установку на розуміння тих чи інших об'єктів соціальної реальності. Успішність кожного педагогічного впливу залежить від ступеня володіння тими, хто навчається, кодом емісії (чи кодом педагогічної комунікації). У свою чергу, успіх оволодіння кодом емісії залежить від коду рецепції. Код рецепції – код, яким уже володіє той, хто навчається (реципієнт), отриманий ним в результаті попередньої педагогічної праці. Це певна установка на розуміння і пояснення соціальної реальності, яка вже склалася у результаті попередньої педагогічної праці. Коди рецепції можуть проявляти себе в двох формах: когнітивній та мовній. Когнітивний код рецепції – певний набір схем уяви і мислення. Мовний код рецепції – набір схем символічного вираження думок. Іншими словами, коди рецепції можна визначити як логічні диспозиції, схильності до певних логічних висновків, пов'язані з повсякденною поведінкою, засвоєні в практичному досвіді, зокрема, через оволодіння рідною мовою. Як ми вже писали вище, в різних соціальних групах ці диспозиції можуть відрізнятися, а саме – бути більш-менш складними, більш-менш символічно проробленими. Більш складну, більш символічно пророблену логічну диспозицію можна умовно позначити як розширений (складний) код, менш складну, менш символічно пророблену диспозицію позначимо як обмежений (простий) код [2, 48–50].

Щоб процес комунікації успішно відбувся, між його учасниками має бути налагоджено порозуміння. Для цього початковий задум «відправника» повідомлення (ідею, яку він хоче донести до «одержувача»), потрібно перевести на «мову», зрозумілу «одержувачу», здійснити таку собі «конвертацію» символів і смислів – зблизити коди емісії та рецепції.

Чому питання кодування/декодування є актуальними для соціології і, зокрема, соціології освіти? Тому що завжди є ризик не(до)розуміння учнями (студентами) істинного смислу інформації, який до них хоче донести вчитель (викладач). Цей ризик пов'язаний з тим, що освіта, як правило, оперує складними кодами. Складність мови – своєрідна «візитна картка» педагога, своєрідний атрибут (як корона у короля), що допомагає підтримувати його авторитет [2, 115]. Мова освіти не є ні для кого «рідною» мовою. Вона в тій чи іншій мірі віддалена від мови, на який говорять представники різних соціальних груп. Ступінь віддаленості прямо пропорційна обсягу «рентабельного» в навчальному плані мовного капіталу. Нерівний розподіл цього капіталу між різними соціальними групами становить

один з найбільш прихованих медіаторів, за допомогою яких встановлюється відношення між соціальним походженням, успішністю у навчанні та соціальними шансами [1, 24-37; 2, 89]. Пізнання законів розуміння складної мови вчителів і викладачів (правил розшифрування кодів емісії), залежить від логічних установок (кодів рецепції), сформованих у результаті попередньої педагогічної праці. Представники деяких соціальних груп не мають соціальних умов відділення суб'єктивної конотації (заснованої на практичному досвіді) від об'єктивного денотата (заснованого на абстрактному знанні). А сама манера оволодіння зберігається в області культури тієї або іншої соціальної групи. Діти – вихідці з сімей «працівників розумової праці», відчувають себе в академічному середовищі освіти більш комфортно, показуючи успіхи в навчанні. У той час як для вихідців із сімей «працівників ручної (фізичної) праці» це середовище є чужим, а іноді навіть ворожим. В наслідок цього, навчання їм дається набагато важче. Так і відбувається відтворення, закріплення і поглиблення існуючої в суспільстві нерівності [1, 52].

Через абстрактність поняття коду, складається враження, що все, про що йшлося вище, така собі ілюзорна теоретична модель. Проблема верифікації цієї моделі полягає в тому, що код як елементарна її складова і важливий елемент соціальної взаємодії, практично не досліджений у вітчизняній соціології. Хоча, в соціологічній практиці далекого зарубіжжя приклади подібних досліджень, все ж таки, є (йдеться про дослідження Б. Бернстайна, Б. Тізард, М. Хьюза, І. Шор) [1; 7; 8]. Спираючись на ці приклади, ми розробили і здійснили апробацію власної методики дослідження кодів, умовно позначеного нами як дослідження «кодів нерівності».

Методику орієнтовано на розв'язання наступних завдань:

(1) з'ясувати, чи існує насправді поділ дітей за типом кодів рецепції (як когнітивних, так і мовних) на прості / складні, якщо так, то (2) якими є фактори формування цих кодів і (3) фактори їх трансформації.

Результати пілотажного дослідження, проведеного нами в травні-червні поточного року, показали, що, дійсно, має місце диференціація за типом коду (розвинений / обмежений) дітей п'яти-шести років. Крім того, дослідження показало, що тип коду залежить від: 1) соціального походження дитини, зокрема, спостерігається помірна кореляція ($r = 0,38$) між типом коду і професією матері (як найголовнішого агента первинної педагогічної праці); 2) кількості та якості контактів із значущими іншими з кола сім'ї, тобто від специфіки первинної педагогічної праці, яка і є чинником формування кодів, 3) специфіки наступної (шкільної) педагогічної праці, яка і є чинником трансформації кодів.

І ще один важливий висновок, зроблений нами про результатах дослідження, полягає у тому, що має місце помірний зв'язок між ступенем розвиненості мовного та когнітивного кодів ($r = 0,4$). Більш того, чим розвиненіший мовний код, тим розвиненішим виявляється когнітивний (λ (Гудмана) = 0,2). Виходить, що специфіка наступної (вторинної) педагогічної праці є чинником трансформації спочатку мовних кодів, а слідом за ними – когнітивних. Отже, можна припустити, що саме мовні практики учнів формують їх схеми мислення, а педагогічні мовні (як варіант – дискурсивні) практики вчителів можуть стати тим засобом, за допомогою якого уможлиблюється зближення кодів емісії та рецепції.

Слід зазначити, що дослідження було пілотажним, а обсяг вибірки ($n = 202$) не дозволяє з упевненістю говорити про надійність отриманих результатів. Метою пілотажу була апробація методики дослідження кодів, яку ми успішно здійснили, і на даний момент активно працюємо над збором даних за репрезентативною вибіркою.

Загальний висновок, який ми можемо зробити, виходячи з усього сказаного вище, можна викласти у двох наступних тезах. Перша теза стосується того, що саме розуміється нами (у рамках даної статті) під якістю освіти. Отже, з соціологічної точки зору, якість освіти знаходить реальне відображення у виконанні освітою своїх основних соціальних функцій, зокрема, функції «соціального ліфту». Друга теза стосується відповіді на питання про те, що саме потрібно робити, щоб підвищити якість освіти, щоб освіта служила саме соціальним «ліфтом», а не бар'єром, який закріплює існуючу соціальну нерівність. Наша відповідь – дотримуватися принципу наступності в освіті, прагнути досягнення узгодженості методів і результатів попередньої та наступної педагогічної праці. Якість освіти забезпечується продуктивністю педагогічної праці. В свою чергу, продуктивність педагогічної праці буде тим вище, чим повніше вона створює соціальні умови комунікації, які сприяють зближенню кодів емісії та рецепції. Питання про те, як саме забезпечити таке зближення, є, на наш погляд, першочерговим у вирішенні проблеми підвищення якості освіти. У пошуках відповіді на це питання важливою є кооперація, узгодження дій представників різних наук, небайдужих до проблем освіти – соціології, педагогіки, мовознавства (соціолінгвістики, когнітивної лінгвістики) та інших.

Література

1. Бернштейн Б. Класс, коды и контроль: структура педагогического дискурса / Б. Бернштейн. – М. : Просвещение, 2008. – 272 с.
2. Бурдье П. Воспроизводство: элементы теории системы образования / П. Бурдье, Ж.-К. Пассрон; Пер. с фр., предисл. Н. А. Шматко. – М. : Просвещение, 2007. – 267 с.
3. Куда идет российская культура? : Материалы круглого стола (27-28 июня 2009 г.) / [участники : А. С. Запесоцкий, В. С. Степин и др.] ; науч. ред. В. С. Степин. – СПб. : СПбГУП, 2010. – 123 с.
4. Фрейре П. Педагогика угнетенных [Электронный ресурс] / П. Фрейре. – Режим доступа: http://nb.kharkov.ua/load/pedagogika_ugn
5. Щудло С. А. Вища освіта у пошуках якості: Quo Vadis / С. А. Щудло. – Харків=Доогобич : Коло, 2012. – 340 с.
6. Blumenfeld L. Dumbing us down: the hidden curriculum of compulsory schooling by John Taylor Gatto / L. Blumenfeld // The Blumenfeld Education Letter. – May 1993. Режим доступа: <http://www.johntaylorgatto.com/bookstore/dumbdnblum3.htm> .
7. Shor I. Empowering education: critical teaching for social change / Ira Shor. – Chicago: University of Chicago Press, 1992. – 225 p.
8. Young M. From a constructivism to realism in sociology of curriculum / M. Young // Review of Research in Education. – Vol. 32. – 2008. – P. 3–28.

АНАЛІТИЧНО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Пермінова Г.В.

аспірант інституту соціології, психології та соціальних комунікацій

НПУ ім. Драгоманова

Ключові слова: соціальна відповідальність, корпоративна соціальна відповідальність, корпорація, соціальні відносини, соціальна роль бізнесу, добровільна діяльність бізнесу.

Актуальність проблеми. Корпоративна соціальна відповідальність, як суспільне явище, набула всебічної зацікавленості вчених у 70-80-х роках ХХ ст., саме в той період, коли загострилися проблеми соціуму, викликані соціальною напруженістю: безробіттям, економічною нестабільністю, екологічними негараздами, інформаційною експансією тощо. Сучасні суспільні відносини зазнають небачених раніше впливів, і як результат – традиційні підходи до їх формування дедалі більше демонструють свою невідповідність суспільним вимогам. Водночас на розв'язання домінуючих проблем, що тиснуть на суспільні відносини, все виразніше впливає корпоративна соціальна відповідальність, її суспільне значення стає все більш очевидним і актуальним.

Вивчення праць сучасних вчених (І.Абрамін, В.Арутюнов, Ю.Благов, Л.Довгань, Е.Іванова, Б.Котляр, І.Малик, Е.Радославов, Ю.Хмельник) показує, що поняття корпоративна соціальна відповідальність введено в науковий обіг саме для означення відношення бізнесу до суспільства, має широку історичну, теоретичну розробленість та практичну спрямованість. Так дослідження вчених І.Акімової, Я.Жаліло, О.Кужель, С.Мельник, Е.Лібанової, Д.Ляпіна присвячені проблемі КСВ та соціальному партнерству; праці О.Мазурик, В.Мешкова, С.Мошенського, Ю.Петренка охоплюють проблему КСВ стосовно соціальних інвестицій та аудиту; наукові розвідки Л.Кормич, О.Марченко, Н.М'ясникова, Ю.Осокіна стосуються КСВ та етики соціально-трудова відносин; науковий доробок С.Баранова, Н.Водницької, О.Ворони, З.Галушки, А.Коноваленка, О.Лазаренко, Ю.Саєнко, О.Титаренко увібрав різнопланові підходи до розробки КСВ і менеджменту. Окремо маємо вказати на праці українських дослідників О.Золотарьова, О.Казьміна, С.Кондрюк, О.Марченко, І.Новак, які у своїх працях акцентують увагу на тісному зв'язку корпоративної соціальної відповідальності з розвитком соціальних взаємовідносин з працівниками, найманими співробітниками, керівниками, акціонерами тощо. Така широка палітра наукових напрацювань свідчить про актуальність означеної проблематики серед зарубіжних та вітчизняних науковців, суспільства, громадських та державних інституцій.

З огляду на вищевикладене, метою статті є розгляд аналітично-концептуальних підходів до вивчення і осмислення феномену корпоративної соціальної відповідальності у системі соціальних відносин.

Аналізуючи дослідження і публікації стосовно явища корпоративної соціальної відповідальності, маємо підкреслити, що багато вчених (Ю.Благов, В.Березенко, В.Королько, Г.Поченцов, М.Василик) вважають – воно ґрунтується на базових характеристиках таких категорій як відповідальність, соціальна відповідальність, корпорація. Водночас представники різних галузей знань вносять у сутність поняття корпоративної соціальної відповідальності різноманітні за змістом нюанси, що призводить до полісемізму його трактування.

Вивчення наукової літератури показало, що розробляючи дану проблематику, деякі дослідники вживають термін: «корпоративна соціальна відповідальність» (С.Буко, О.Гирик, Л.Грицина, П.Кравченко, О.Лазоренко, І.Лебедева); «соціальна спрямованість бізнесу» (В.Жуков, П.Калита, О.Казьміна, М.Мельник); «соціально-етична відповідальність» (С.Дмитренко, П.Козловський, Г.Мінцберг, К.Левін, Л.Хосмер,). За змістом і суттю ці поняття дуже близькі, тісно пов'язані. Вони окреслюють соціальне значення та роль бізнесу у соціумі, його вплив на суспільство в цілому і на кожного індивідуума окремо.

Різноманітне трактування поняття «корпоративна соціальна відповідальність» породжує розвиток історичних, культурологічних, політичних та соціальних відмінностей різних країн світу, значні географічні розбіжності у сферах прояву, об'єктах, суб'єктах та заходах. Саме ці розбіжності унеможливають прийняття єдиного наукового визначення корпоративної соціальної відповідальності, незважаючи на те, що багато вчених займалися вивченням різних аспектів цього феномену і намагалися звести їх до спільного трактування.

На проблемі різноманітності розуміння корпоративної соціальної відповідальності наголошує О.Гришнова. На думку дослідниці головною причиною різного розуміння поняття «корпоративної соціальної відповідальності» є «принципово різний підхід до розуміння цілей

організації, і навіть ширше – сенсу життя і призначення людини, зокрема підприємця» [1, 190].

У контексті дослідження та для певної повноти подальшого розкриття поняття «корпоративна соціальна відповідальність», окреслимо, що «корпоративна» за перекладом з англійського *corporate* означає «загальний», «об'єднаний» і відноситься до поняття «корпорація». Існує також наукова думка, що поняття «корпорація» є ні що інше як товариство, союз, група осіб, об'єднаних загальною професійних чи суспільних інтересів [2, 255].

У соціології розгляд поняття «корпорація», фокусується на існуванні певної корпоративності, що характеризується наявністю специфічних соціальних відносин господарсько-підприємницької діяльності. Водночас соціологічне тлумачення «корпоративізму» розкривається як «механізм, що дає асоціаціям (корпораціям) як посередникам здійснювати взаємодію між своїми членами (індивідами, родинами, групами, фірмами, олігархічними структурами, спільнотами) бути представниками їхніх інтересів при співпраці з державними (урядовими) органами». До теоретичного обґрунтування досліджуваної проблеми треба додати позицію Дж.Мак Гуїра, що «корпорація має не тільки економічні і правові зобов'язання, але несе і деяку відповідальність перед суспільством, яка виходить за її межі» [13, 144] та напрацювання представників економічних наук, які вважають що «корпорація» має найбільш важливу ознаку – капіталоутворюючу складову та певний ступінь централізації управлінських функцій і повноважень. Корпорації, як господарські об'єднання, характеризуються єдиною ринковою політикою, стратегією, тактикою і практикою, спрямованими на забезпечення спільних взаємовигідних соціально-економічних інтересів і потреб.

У системі соціальних відносин соціально-економічні інтереси і потреби людей відіграють вирішальну роль у суспільстві. У цьому контексті на перший план виходить поняття соціальне. Витоки категорії «соціальне», походять від латинського *socialis* – суспільний. Ця дефініція є усталеною в науці й означає «все між людське, тобто все те, що пов'язане з суспільним життям людей, з різними формами їх відносин, у першу чергу того, що відноситься до суспільства й спільноти» [3, 135]. «Соціальне – це якість внутрішньо притаманна особистості і спільноті, яка формується у результаті процесів соціалізації. Це поняття відображає зміст і характер відносин між суб'єктами (індивідами, групами, спільнотами) як результат виконання людиною певних соціальних ролей, які він бере на себе, стаючи членом спільноти. Соціальне – продукт взаємодії суб'єктів, який проявляється в культурі, оцінках, способі життя людей» [4, 196]. З огляду на це соціальною можна назвати таку відповідальність, яка носить суспільний характер, «не поширюється на минуле, а тільки на сьогодення і майбутнє» [5, 64], торкається соціальної сфери життєдіяльності та має соціальні наслідки.

Слід зазначити, що проблема соціальної відповідальності досить довго не була предметом дослідження вітчизняних учених. Зацікавленість до цієї проблеми радянські вчені виявили наприкінці 60-х років ХХ століття. Характерним для більшості робіт того періоду була спрямованість на дослідження різноманітних морально-етичних аспектів відповідальності. Так учені Г.Голубєва, Н.Головко, Б.Кортуа, Н.Сафаров, Е.Старчевський, А.Черменіна, активно розробляли проблематику відповідальності, де головний акцент зосереджувався на формуванні моральної відповідальності особистості в умовах соціалізму. З часом з'явилися дослідження, в яких інтерпретували соціальну відповідальність одночасно як форму суспільних відносин, якість особистості і особливий стан соціальних суб'єктів. Зокрема, як особливий тип взаємодії людини, соціальна відповідальність розглядається в працях Л.Грядунової, С.Дмитрієва, Г.Заболотної, Е.Левченко, Н.Табунова, М.Цветаєвої. У них феномен соціальної відповідальності осмислюється як здатність особистості підпорядковувати власні інтереси вимогам суспільного розвитку. Крім того, з позиції Н.Мінкіна, А.Плахотного, Е.Рудковського, П.Симонова, В.Сперанського соціальна відповідальність розуміється як форма зв'язку і взаємодії суспільства та особистості, що виражає певні відносини між ними.

До сучасного розуміння соціальної відповідальності наблизилися вперше французькі матеріалісти (К.Гельвецій, П.Гольбах, Д.Дідро, М.Кондорсе, Ж.Ламетри), які порушили питання відповідальності суспільства перед своїми громадянами, змінивши однобічний зв'язок «суспільство – особистість» на взаємовідносини «суспільство – особистість – суспільство» [6, 135].

Зазначимо, що сучасна наука досить розлого трактує та використовує термін «соціальна відповідальність». Він знайшов широке застосування у соціології, філософії, економіці, педагогіці, психології, антропології та інших науках. З соціологічної точки зору, «відповідальність соціальна» ґрунтується на діяльності, тобто є ні що інше як «дія соціальних

суб'єктів (особистостей, соціальних груп, суспільства), згрупованих задля реалізації взаємних вимог, соціальних норм, загальних інтересів [5, 64].

Дослідження сутності соціальної відповідальності в історико-філософській ретроспективі дозволяє стверджувати, що проблема соціальної відповідальності все більше актуалізується мірою наближення до нашого часу, вона присутня у будь-якій сфері життєдіяльності людини, і тим самим набуває важливого, навіть визначального значення. Відповідальність, як соціально-філософська категорія, віддзеркалює об'єктивний характер взаємодії суб'єктів діяльності на підставі взаємних вимог, які детерміновані соціальними нормами [7, 8]. Сьогоднішній стан соціально-філософського осмислення феномену соціальної відповідальності характеризується зацікавленістю українських та зарубіжних науковців розвитком цього явища в умовах корпоративних бізнес середовищ, включення сучасного господарського підприємництва в систему технічних, екологічних, біотехнічних та соціотехнічних комунікацій.

Сучасне тлумачення та розуміння корпоративної соціальної відповідальності потребує постійного вивчення, дискусійного осмислення та інноваційного коригування. У дискусійній полеміці щодо змісту корпоративної соціальної відповідальності до середини 1970-х р.р. домінував нормативний сенс, а широке трактування цього явища не отримувало адекватного ціннісного обґрунтування. Перші спроби упорядкувати зміст та систематизувати «межі нормативності» поняття «корпоративна соціальна відповідальність» належать А.Керролл (1979 р.). Учений трактував корпоративну соціальну відповідальність у відповідності до «економічних, правових, етичних та дискреційних очікувань, які вимагаються суспільством щодо бізнесу» [8, 500]. Концепція А.Керролла представляє собою багаторівневу відповідальність бізнесу у формі піраміди, у основі якої покладена економічна відповідальність, наступною є правова відповідальність, етична відповідальність є надбудовою над правовою, і завершує піраміду так звана дискреційна (філантропічна) відповідальність. На думку автора, «економічна та правова відповідальність обов'язкові для бізнесу, вони відповідають жорстким суспільним вимогам; етична відповідальність суспільством очікувана, а філантропічна – бажана» [12].

У 1958 році Т.Левітт своєю статтею «Загрози соціальної відповідальності» поклав початок критики корпоративної соціальної відповідальності. Він підкреслював, що увага бізнесу до розвитку шкіл, лікарень та соціальних служб є ні чим іншим, як «новою ортодоксією», «новим феодалізмом», концепцією, котра веде до знищення капіталізму. Вчений наголошував, що «бізнес отримує більші шанси на виживання, якщо відмовиться від абсурдного погляду на свою мету, тобто якщо довгострокова максимізація прибутку залишиться єдиною метою і в теорії, і на практиці» [9, 48]. У цьому контексті доцільно звернути увагу на міркування К.Девіса, який підкреслив управлінський контекст корпоративної соціальної відповідальності, наголошуючи на тому, що «рішення та дії бізнесменів можуть надавати гарний шанс для отримання довгострокового економічного ефекту» [10, 70]. При цьому слід сказати, що будь-який економічний ефект не може забезпечити бізнесу постійне процвітання, якщо він не буде спрямований на розвиток суспільних відносин і суспільства у цілому.

На це звертають увагу вітчизняні та зарубіжні вчені (Г.Боуен М.Дмитренко, В.Зірковська, Н.Корабльова, Г.Мінцберг, К.Левін, Д.Дж.Фритцше, Е.Шайна), виокремлюючи як важливу ознаку морально-етичну сутність корпоративної соціальної відповідальності і наголошуючи, на тому, що «добровільна стратегія бізнесу, що спрямовано враховує в господарській діяльності суспільні та морально-етичні аспекти у взаємовідносинах з усіма зацікавленими сторонами» є визначальною як для держави, суспільства, так і для бізнесу [11, 72].

Широке запровадження корпоративної соціальної відповідальності, як нової філософії, потребує прийняття нових концептуальних рішень. У сучасному науковому обігу зустрічаємо широку палітру концептуального тлумачення корпоративної соціальної відповідальності бізнесу, а саме: 1) концепція економічної відповідальності; 2) концепція базової бізнес-стратегії; 3) концепція обов'язків; 4) концепція зацікавлених сторін; 5) концепція корпоративного громадянства; 6) концепція корпоративної підзвітності; 7) концепція практичності; 8) концепція корпоративної стійкості чи сталого розвитку тощо [12]. Аналіз змісту і сутності цих концепцій свідчить, що в них закладені фундаментальні принципи, що відображають соціальну значимість корпоративної соціальної відповідальності. Вони спрямовані на сприяння проведеному соціальних змін, вирішенню проблем толерантного співіснування бізнесу і соціуму, бізнесу і держави, бізнесу і природи. Ефективне розв'язання означених проблем можливе лише через постійній діалог і співпрацю держави–бізнесу–суспільства.

Узагальнюючи наукові напрацювання західних та вітчизняних дослідників щодо «корпоративної соціальної відповідальності» констатуємо, що вона у більшості праць

тракується як добровільна діяльність компаній приватного і державного секторів, яка спрямована на дотримання високих стандартів операційної та виробничої діяльності, соціальних стандартів та якості роботи з персоналом, мінімізації шкідливого впливу на навколишнє середовище тощо, з метою вирівнювання наявних економічних і соціальних диспропорцій; покращання результативності бізнесу та показників прибутковості в довгостроковій перспективі; створення довірливих взаємовідносин між бізнесом, суспільством і державою, які є важливими складовими соціальних відносин.

Проблема, яку розглянуто у статті багатоаспектна, складна, актуальна, тому подальші дослідження будуть спрямовані на вивчення та запровадження програм, спрямованих на підготовку спеціалістів у сфері соціальної корпоративної відповідальності.

Література

1. Соціалізація відносин у сфері праці в контексті стійкого розвитку: монографія/ А.М. Колот, О.А. Грішнова, О.О. Герасименко та ін.; за наук.ред. д-ра екон.наук, проф..А.М. Колота. – К.:КНЕУ, 2010. – 352 С.
2. Словарь иностранных слов. – 15-е изд. испр. – М.: Рус. яз., 1988. – 608 с.
3. Філософія політики: Короткий енцикл.словник/ Авт.- упоряд.:В.П. Андрущенко та ін. – К: Знання України, 2002 – 243,[1]с
4. Словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів / за заг.ред. А.Й. Капської, І.М.Пінчук, С.В. Толстоухової; Україн.держ.центр.соц.служб для молоді України. – К., 2000. – 258,[2]с
5. Соціологічна енциклопедія / Під ред. Астахова В.І, Бакірова В.С, Євтуха В.Б. та ін./ укладач Городяненко В.Г. – К.:Академвидав, 2008. – 465с. (Серія «Енциклопедія ерудита»)
6. Гольбах Поль. Священная зараза или естественная история суеверия/ Политология: хрестоматия/ Сост.проф. М.Василик. – М.: Гардарики, 2000.- 369 с
7. Тітаренко О.Г. Відповідальність в управлінні (соціально-філософський аналіз): Автореф. дис. канд. філос.наук:09.00.003/ Харк.ун-т повітр.сил ім. І. Кожедуба. – Х., 2006. – 19с.
8. Carroll A. A Three-Dimensional Conceptual Model of Corporate Performance// Academy of Management Review. 1979. Vol.4. N.4. P.497-505
9. Levitt T. The Dangers of Social Responsibility//Harvard Business Review. 1958.Vol.36. N.5. P.41-50
10. Davis K.Can Business Afford to Ignore Social Responsibilities?//California Management Review. 1960.Vol.2. N.3. P.70-76.
11. Г.Ф. Хоружий. Моральний вимір і соціальна відповідальність бізнесу/Моральний вимір економіки: соціальна відповідальність бізнесу та економічна ефективність. / за ред.. Г.Ф. Хоружого; Нац.банк України, Ун-т банк.справи. – К.:УБС НБУ, 2009. – 255с.
12. Carroll A. The Pyramid of Corporate Social responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders // Business Horizons. 1991. Vo.34. N.4. P.39-48
13. McGuire J. Business and Society. N.Y. McGraw-Hill, 1963.

СПІЛКУВАННЯ В ОНЛАЙН-ІГРАХ ЯК ЧИННИК ПОКРАЩЕННЯ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИКІВ У РЕАЛЬНОМУ ЖИТТІ

Рябчук А.М.

к.соц.н., ст. викл. кафедри соціології НаУКМА

Прокопенко А.Ю.

студентка бакалаврської програми "Соціологія" в НаУКМА

У статті розглянуто взаємозв'язок між специфічною комунікацією у онлайн-іграх та спілкуванням у реальному житті, зокрема - позитивні наслідки онлайн-ігор. Використано дані, що були отримані у серії глибинних інтерв'ю з групою гравців популярних онлайн-ігор з використанням програми дистанційного спілкування «Skype». На противагу твердженням про «залежність» як про виключно негативне явище пропонується комплексна інтерпретація, що включає також і позитивні наслідки онлайн-спілкування та колективних ігор. Були також виявлені окремі ігрові аспекти, що можуть сприяти появі чи вирішенню певних проблем у реальному спілкуванні.

Ключові слова: Інтернет-залежність, спілкування, онлайн ігри, гравець..

Вступ

Інтернет є одним з важливих інструментів як для академічної та професійної діяльності, так і для проведення дозвілля. Наймасштабнішою сферою розваг, яку може запропонувати Інтернет-мережа є онлайн-ігри. Рівень розвитку комп'ютерної графіки з кожним роком все більше наближується до відтворення реального світу, що, поруч із досконалим звуковим оформленням, створює ефект повного занурення у віртуальний світ. Детально пропрацьована графіка, яскраві персонажі та наявність можливості живого спілкування можуть викликати у гравців виникнення залежності від онлайн-гри. Інтернет-залежні припиняють слідкувати за часом, проведеним у глобальній мережі Інтернет, захоплюються яскравими іграми та електронним спілкуванням більше ніж живим. В результаті ненормованих витрат часу інтернет-залежні не завжди встигають готуватись до навчання, якісно виконувати свою роботу чи приділяти достатньо часу друзям, сім'ї, родичам тощо.

З іншого боку онлайн-ігри допомагають багатьом людям проявити себе як у професійній сфері, так і у повсякденному спілкуванні. Пілоти та водії користуються можливостями онлайн-ігор для симуляції реальних подій у небі чи на дорозі і, таким чином, можуть покращити свої навички. Ігри стали можливістю розкрити свій потенціал тим, хто не міг цього зробити у реальному житті: через бажання спілкування та відпочинку в інтернеті можуть не лише розпадатись, але також і посилюватись зв'язки у сім'ях, завдяки іграм людина не може втратити, але також і отримати роботу чи необхідні навички. Наявні соціологічні дослідження з даної проблематики дотепер недостатньо уваги приділяли можливим позитивним наслідкам спілкування в онлайн-іграх, що становить актуальність даної роботи. Окрім цього, ставлення до гравців як до "залежних" від онлайн-ігор, призвело до медикалізації даного соціального явища і браку досліджень з застосуванням методу глибинного інтерв'ю з самими гравцями для отримання інформації про їхнє власне сприйняття позитивних аспектів спілкування в онлайн-іграх.

Таким чином, об'єктом дослідження є особи, що грають у онлайн-ігри. Предметом дослідження є позитивні наслідки спілкування в онлайн-іграх на покращення комунікативних навиків у реальному житті. Мета роботи полягає у виявленні цих позитивних наслідків спілкування у онлайн-іграх на думку самих гравців. Для вирішення цієї мети було поставлено два завдання: 1) визначити, чи впливають наявні раніше проблеми зі спілкуванням (конфлікти з іншими людьми, бажання уникати контактів з сім'єю, друзями чи колегами, сором'язливість чи страх комунікації тощо) зверненню людей до онлайн-ігор та віртуального спілкування і 2) визначити, чи може спілкування у онлайн-іграх виступити як чинник, що сприяє покращенню комунікативних навичок індивіда і позитивним змінам в особистому і професійному житті.

Для відповіді на поставлені завдання було обрано метод глибинних інтерв'ю, щоб дізнатися думку гравців в онлайн-ігри. Через особливості програм для спілкування, гравці в онлайн-ігри звикли розповідати інформацію про себе, свої думки та дії майже незнайомим людям, адже без надання особистих даних у мережі інтернет неможливо зрозуміти, хто твій співбесідник. Саме через це для проведення інтерв'ю була обрана програма дистанційного спілкування «Skype». Вона дозволила уникнути розкриття зовнішніх даних як інтерв'юера, так і респондентів, що було неабияким плюсом для потайливих людей, яким важко розмовляти віч-на-віч з іншими. Завдяки функціоналу вищезазначеної програми вдалось скеровувати респондентів до потрібної теми без перебивання їх у процесі відповіді: варто було лише

зазначати у чаті, вбудованому в програму, що людина відволікалась від основної теми спілкування. До того ж більшість з респондентів не відволікались від власних справ і знаходились у місці власного психологічного захисту – вдома, що також сприяло чесності відповідей. Було проведено 12 глибинних інтерв'ю з респондентами віком від 19 до 35 років. Основою для вибірки слугували гравці популярної онлайн-гри «World of Tanks», які запросили своїх знайомих для проведення інтерв'ю.

Огляд літератури

Кількість користувачів Інтернет-мережі у світі стрімко зростає з 14 мільйонів у 1993 році до 2.7 мільярдів у 2013 [13]. Хоча Україна не є найактивнішою з позиції використання Інтернет-мережі, але кількість користувачів також збільшується з кожним роком – на 2012 рік 15.3 мільйони українців користуються Інтернетом і являють собою 3% від усіх користувачів Інтернет-мережі у Європі [14]. При цьому на 2010 рік середній вік людини, що грає у онлайн-ігри складає 34 роки, а основну кількість гравців (49%) складали люди від 18 до 49 років [30].

На думку авторів статті «Інтернет-залежність у підлітків: поширеність і фактори ризику» проблема залежності є явною навіть серед осіб, які не є активними користувачами інтернет-мережі, але відвідують її час від часу. Наприклад, серед 3105 підлітків у Нідерландах, що заповнили анкету щодо самостійних користувань мережею Інтернет, 3,7 % були класифіковані як потенційно залежні від Інтернету [19, 4]. Участь у невеличких онлайн-іграх, реєстрація та відвідування соціальних додатків та мереж типу Twitter та Facebook підвищує ризик розвитку інтернет-залежності, тобто чим більше різноманітних розважальних засобів у мережі Інтернет використовує особа, тим більша ймовірність того, що у подальшому кількість проведених в Інтернеті годин зростає і згодом зі способу дозвілля переростає у повноцінну залежність.

Проведені серед сучасних підлітків дослідження щодо пасивної можливості бути Інтернет-залежними показують, що з кожним роком відсоток тих, хто потенційно може стати Інтернет-залежним збільшується. Наприклад, проведене у 2004 році дослідження у Фінляндії, результати якого мали слугувати оцінкою поширеності використання Інтернету серед 12-18 літніх показали, що серед 7.292 осіб потенційно залежними виявились лише 1.6% [15]. Але вже проведені у 2011, та 2012 роках дослідження показали, що потенційно залежними від Інтернету, за результатами різноманітних досліджень, є 8.1% [10], 11.3% [27] та 11.6% [23] підлітків від 12 до 18 років. В Китаї, незважаючи на законодавчі обмеження на користування Інтернетом дітьми і підлітками, кількість гравців в онлайн-ігри продовжує зростати [32].

Залежна від інтернету людина спілкується набагато менше, час виділений на реальне спілкування з друзями чи родичами зменшується через небажання відриватись від гри навіть на короткий час [26]. Відсутність нормованого харчування (нічні переїдання, постійні перекуси біля комп'ютера та відсутність гарячих страв через небажання відриватись від гри аби приготувати щось) призводять до проблем із шлунком, відсутністю необхідних організмові вітамінів та мікроелементів та погіршення загального фізичного стану [16]. Додаючи до цього списку ще й підвищення рівня агресії [21], можна зробити висновок, що навички спілкування індивідів знижуються після багатьох годин проведених у мережі чи за грою, а натомість з'являються шкідливі психосоціальні та фізичні наслідки. З цими проблемами неможливо впоратись самостійно і тому для повернення у соціум індивідам буде потрібна професійна допомога [17].

Залежності може сприяти те, що вихід до інтернет-мережі та участь у онлайн-іграх впливають на настрої позитивним шляхом, тож люди з симптомами депресії, почуття ізоляції, стресу або занепокоєння, можуть займатись «самолікуванням» за допомоги Інтернету та онлайн-ігор [12]. Але в цьому випадку, звернення до онлайн-ігор виникає як наслідок проблем, наявних раніше, і може не те, що не провокувати нових проблем, але навіть сприяти вирішенню чи принаймні послабленню вже наявних. Звідси виникає перше дослідницьке питання нашої роботи: які проблеми, на думку респондентів, що грають в онлайн-ігри, передують зверненню до ігор, і чи можуть онлайн-ігри сприяти їх вирішенню.

Поширення екранної культури, для якої властива подача інформації в рамках коротких жанрів у надзвичайно привабливій упаковці (у супроводі звукових та візуальних ефектів, рухливих образів і т.п.), викликає значні труднощі насамперед у психофізичному розвитку людини. Великий обсяг та мінливі форми подачі інформації породжують мозаїчність сприйняття, викликають труднощі з зосередженням уваги. Не випадково в останні два десятиліття фахівці звернули увагу на явища «труднощів зосередження уваги» (Attention Deficit Disorder) [4, 90] і «розладу інтернет-залежності» (Internet Addiction Disorder, IAD) [9]. Водночас, в залежності від обраного жанру та стилю гри, від проведеного у грі часу та від відношення кожного конкретного гравця до гри можна виділити також і позитивні ефекти онлайн-ігор: сприяння розвитку не лише логічного мислення і пізнавальної активності, але і уваги, вольових якостей, емоційної сфери, пам'яті, навичок орієнтації в просторі, умінь

конкурувати і співробітничати. Більш того, гра поміщає гравця у нову ситуацію, яка сприяє розвитку творчої активності як дітей та підлітків, так і студентів та молоді [2, 62]. Тож друге дослідницьке запитання нашої роботи – якими, на думку самих гравців в онлайн-ігри, є позитивні ефекти цих ігор для них особисто та для інших гравців.

Попередні проблеми зі спілкуванням як чинники звернення до онлайн-ігор

Сором'язливість, відсутність навичок соціалізації, неможливість знайти знайомих чи друзів за інтересами у власному місці проживання чи певні фізичні вади, що заважають нормальному спілкуванню – все це може слугувати чинниками того, що люди приходять у онлайн-ігри. Доволі часто у відповідях респондентів на питання про спілкування слідувала відповідь на кшталт «В реальному світі у мене великі проблеми зі спілкуванням. Не знаю з чим це пов'язано, але якось так виходить.»; «На особистому фронті само собою не ладнається. А тут (у онлайн-грі) я спокійно спілкуюсь з хлопцями» [Респондент №3]; «Я пішла у гру, бо вважала, що вона допоможе мені розвинути спілкування, бо у мене з цим погано» [Респондент №5]; «Чому я обрала онлайн-гру? Не знаю... Сумно було, мабуть, самотньо» [Респондент №7]. Тобто респонденти звертались до онлайн-ігор не тільки як до засобу проведення вільного часу, а як до можливості покращити свої навички спілкування.

Одна з респонденток зауважує, що проблеми спілкування у реальному світі вона вбачає у власній сором'язливості та скромності. При спілкуванні вона починає довго думати про те що казати та яким чином, як себе вести. Тому ігри, у яких не потрібно будувати довгі фрази, коментувати події чи розповідати про себе являються рятувальним колом для подібних людей. Декілька респондентів також зазначали, що проблеми з реальним спілкуванням виникли у них через непорозуміння з колегами чи однолітками, які захоплюються іншими речами: «В основному у моєму колі спілкування у людей інші інтереси, не такі як у мене. Вони слухають іншу музику, дивляться інші фільми. В принципі можна знайти якусь тему для розмови, але це буває дуже важко» [Респондент №3]. При чому більш досвідчені гравці старшого віку також зазначали, що їхнє бажання пограти залежить ще від морального мікроклімату в оселі «Якщо дійсно нормальне, правильне сімейне життя, жінка не відволікає від ігор, то ті ж самі комп'ютерні ігри доволі сильно програють» [Респондент №4]. Саме від подібних проблем респонденти і «втікають» у віртуальний світ.

Інколи правила віртуального світу можуть заважати спілкуванню з друзями чи родичами. Одна з респонденток зазначила, що гра вимагала від неї постійного відвідування і вдень, і вночі. «Поки ти спиш - ворог прокачується» - ця фраза стала крилатою серед гравців. Тому якщо треба було – вона вставала посеред ночі для того, щоб побудувати наступну частину фортеці, до чого її рідні ставились дуже негативно. З одного боку дівчина слідувала правилам громади, яку вважала основною для себе та з якою спілкувалась набагато частіше ніж з родичами на той час, з іншого ж – вона порушувала норми поведінки у сім'ї, чим викликала не тільки невдоволення, але й сварки на ґрунті нерозуміння. Фактично відбувається повне занурення у гру і з цього стану дуже важко вийти. Але саме за цим зануренням більшість гравців і йшли, зазначають дослідники мотивації приходу у онлайн-гру [33]. До онлайн-ігор можуть приходити через уже наявні проблеми з розумінням близьких людей і бажання відволіктись від проблем у реальному житті. «Причиною розлучення стала не гра, а дещо інше. Але гра слугувала достатньо сильним каталізатором, я б так сказав.» [Респондент №11] - втеча від реальних розмов, небажання приймати участь у сімейних рішеннях та небажання повертатись у реальний світ призвели до розлучення респондента.

За словами респондентів проблеми у спілкуванні при поверненні у реальний світ виникали доти, доки вони не навчилися визначати важливість віртуального та реального. Респондент зазначав, що після сеансів гри він не міг думати про щось інше і спілкуватись про це – йому кортіло говорити саме про цю гру та продовжувати грати у неї, що викликало непорозуміння з дівчиною. «На той час я зустрічався зі своєю дружиною і доходило до того, що ображалася вона, що я онлайн-іграм приділяю більше часу ніж їй. Коли вона приїжджала до мене в гості я грав, коли їхала - я грав. Ну і поставила ультиматум: «я - або онлайн-гри» і я кинув лінійку. Ось ми одружені.» [Респондент №1]

Жоден з опитаних респондентів не погодився з тим, що він чи вона є залежними від онлайн-ігор, хоча деякі з них визнавали існування подібної залежності у людей, що проводять багато часу у онлайн-іграх. Хоча якщо брати до уваги чинники, які сприяють створенню залежності, що були висвітлені дослідниками Ko, Yen, Yen, Lin та Yang у 2007 році [18] то можна сказати, що кожен з респондентів підпадає під вплив хоча б одного з факторів. Проблеми у сім'ї, низька самооцінка респондентів щодо можливості живого спілкування чи влаштування приватного життя, витрата більше ніж двадцяти годин на тиждень в Інтернеті чи у грі (кілька респондентів зазначали, що з легкістю можуть проводити стільки часу у грі, особливо під час ігрових подій та акцій а дехто проводив велику кількість годин у грі через

небажання відставати від супротивника); та й сам факт гри у онлайн-ігри – все це, на думку дослідників, робить гравців як мінімум потенційно залежними від гри.

Щодо допомоги залежним від онлайн-ігор ігроманам думки розділились: дехто зазначив, що жодної допомоги людина, що проводить багато часу у іграх не потребує - «Це вибір кожної окремої людини та навряд чи це велика проблема» [Респонденти №8, 12]. Респонденти були більш схильні зазначити, що онлайн-ігри допомагають вирішувати проблеми, аніж створювати їх: «Існують певні проблеми чи фобії, які людина не може подолати самостійно і в цьому ігри навпаки, допомагають людям. Наприклад, побоювання спілкування.» [Респондент №8]. Проте дехто вказував на те, що підлітки не можуть завжди відповідати за свої дії, інколи приділяють занадто багато уваги онлайн-іграм, починають страждати через проблеми у навчанні і що саме подібні підлітки та молоді люди можуть страждати на справжню залежність від онлайн-ігор та потерпати від наслідків цієї залежності. При цьому респонденти, які в підлітковому віці приділяли значно більше уваги онлайн-іграм визнають, що цілком можливо страждали від залежності, але позбавились від неї завдяки друзям, родичам, сім'ї чи власному бажанню та дорослішанню.

Позитивні наслідки онлайн-ігор у покращенні комунікативних навиків

Вищенаведені результати скоріше підтверджували гіпотезу про те, що бажання спілкуватись в онлайн-іграх спричинене проблемами із спілкуванням у реальному світі, але деякі респонденти прийшли через кардинально інші причини. Кілька респондентів зазначили, що вони настільки комунікабельні люди, що обрали онлайн-ігри на протигагу звичайним саме через те, що вони можуть продовжувати спілкуватись у них з іншими людьми та дізнаватись щось нове. При чому ці респонденти обирають для спілкування не тільки офіційні чати, форуми та приватні повідомлення, а й додаткові засоби зв'язку на кшталт програм передачі голосу Skype, RaidCall, TeamSpeak, Mumble тощо. Одна з респонденток обрала онлайн-гру, сервер якої знаходиться у іншій частині світу – через бажання поспілкуватись з іноземцями. «Українці, росіяни, білоруси – я і так їх бачу кожен день. У мене є можливість з ними спілкуватись і я, якщо чесно, навіть втомилась від них. А тепер у грі я спілкуюсь з людьми з інших країн, міст і це набагато цікавіше.» [Респондент №6]

Бажання продовжити спілкування із знайомими, друзями та родичами серед респондентів було найпопулярнішим як мотив вибору та початку онлайн-гри. «Спочатку я сидів у клубу за друзями та дивився, як вони грають. А потім і сам почав» [Респондент №1]; «Після контрольних ми вирішили розслабитись колективно, у моїх однокласників вже були акаунти... я теж зареєструвалась» [Респондент №3]. Цікаво, що за даними дослідників геймери жіночої статі більш рідкісне явище, ніж чоловічої, при чому збільшення їх кількості та причина появи дає підстави вважати, що вони були введені у гру соціальним оточенням (наприклад, чоловіками друзями, однокурсниками, родичами) [33, 75], що й підтверджується вищенаведеними відповідями респондентки №3.

Подібні спільні інтереси відкривали нові можливості для спілкування - ігрові проблеми, заходи, прохання про допомогу, спільна гра – усе це збільшує час проведений разом. Починає відрізнятись і стиль спілкування: кілька респондентів зазначали, що найчастіше спілкуються із однокурсниками чи знайомими лише через спільні інтереси у грі і навряд чи продовжували би спілкування без спільного знаменника. У окремих випадках небажання індивіда відходити від спілкування віртуального та повертатись до спілкування реального призводило до позитивного ефекту: респондентка-гравчиня розповіла, що саме у грі познайомилась із майбутнім чоловіком. «Ми просто грали разом, і якимось так почали спілкуватись, потім із відео, потім він приїхав до мене автостопом. Ну а потім одружились і вже близько двох років ми одружені». [Респондент №2].

У онлайн-іграх наявні чати, у яких гравці можуть поспілкуватись не тільки на ігрову тематику, а й про будь-яку життєву ситуацію. Особливо активно спілкуються гравці всередині однієї гільдії чи клану: в середньому гравці, які є активними членами гільдії чи клану проводять на 4 години більше на тиждень ніж ті, хто грає на самоті [33, 76]. На думку респондентів клан є одним із найважливіших елементів у спілкуванні: там можна знайти як ігрову підтримку, так і спитати поради щодо життєвих ситуацій: «В кожній онлайн-грі ти можеш виділитись, але саме один з ведучих топ-кланів допоможе тобі це зробити найкращим шляхом» [Респондент №10]. Гра у команді (взводі, роті, клані чи загоні) це те, чим задовольняли потреби у ігровому спілкуванні респонденти – «Не скільки спільна гра, скільки спілкування» [Респондент №8].

Завдяки реальним зустрічам гравці одного й того ж загону можуть попрактикуватись у живому спілкуванні та, певним чином, зняти ефекти сором'язливості чи самотності. Такі зустрічі можуть бути як просто посиденьками у кафе за обговоренням ігрової сфери, так і тематичними подіями, що влаштовуються організаторами та активними гравцями для виведення певних аспектів спілкування з віртуального світу у реальний. Отже онлайн-ігри

певним чином сприяють розширенню кола спілкування гравців через потребу спільної гри, взаємодопомоги та наявність спільних інтересів до обговорення і з часом цілком можливо подолати проблеми у реальному спілкуванні якщо тренувати навички на інших учасниках онлайн-гри.

Висновки

Немає жодних сумнівів у тому, що віртуальний світ створює неймовірні можливості для навчання, розвитку та самореалізації людей. Віртуальну реальність у вигляді онлайн-ігор можна використовувати не тільки як засіб розваги, але й як тренажер для здібних людей чи тих, хто збирається опанувати певну професію. До того ж у розвиненому суспільстві успішна щоденна комунікація є запорукою успіху. Тому для тих, хто з певних причин не може спілкуватись з іншими людьми, віртуальний світ стає рятівним колом, що надає практику та можливість покращити свої здібності у спілкуванні. Але віртуальний світ також несе у собі певну небезпеку: з часом людина може відчутти на собі певні негативні результати взаємодії з віртуальним світом. За допомоги глибинних інтерв'ю з молодими гравцями в онлайн-ігри в Україні було визначено, що існують певні психологічні чинники звернення до віртуального світу та віртуального спілкування. До таких відносяться: особисті проблеми зі спілкуванням через набутий чи вихований характер, наприклад через сором'язливість та побоювання щодо звернення до людей обличчя до обличчя; відсутність схожих інтересів у колі спілкування людини та неможливість задоволення власних потреб у спілкуванні у наявному колі знайомств; наявність сімейних проблем; бажання розширити коло спілкування чи дізнатись нову інформацію.

Завдяки спілкуванню у онлайн-іграх індивід може побороти власні проблеми з вираженням думок чи емоцій, може натренуватись швидко розбиратись у ситуації та реагувати на неї потрібним чином. При цьому бонусом успішного внутрішнього ігрового спілкування можуть стати міцні відносини з іншими гравцями чи з друзями та родичами, яким стало можливим пояснити причину захоплення онлайн-іграми. Інколи спілкування у онлайн-іграх призводить навіть до переміщення відносин з віртуальної площі у реальну: відтак спілкування продовжується упродовж спільних зустрічей багатьох гравців чи розвитку особистих відносин з іншими гравцями сам на сам. Хоча респонденти визнали ймовірність виникнення залежності від онлайн-ігор та негативних наслідків для міжособистісного спілкування, а також успішності в навчанні і професійному житті, наголос робився на позитивних наслідках. Таким чином, дане дослідження дозволяє сформулювати більш ґрунтоване розуміння спілкування в онлайн-іграх а зважаючи на кількість гравців, яка, згідно зі статистикою, з кожним роком збільшується, варто зазначити, що спілкування у онлайн-іграх, його розвиток та виникнення нових способів комунікації вимагають й подальших ретельних досліджень.

Література

1. Аветисова А.А. Психологические особенности игроков в компьютерные игры / А.А. Аветисова // Психология. Журнал Высшей школы экономики. – 2011. – Т. 8. – № 4. – С. 35-58
2. Батенова Ю.В. Особенности развития дошкольника в условиях игровой компьютерной деятельности // Психология. Журнал Высшей школы экономики, 2011. Т.8. - №4. - С.59-72
3. Болескина Е.Л. Потребители игровой компьютерной культуры: Социология культуры / Болескина Е.Л. // Социологические исследования. - 2000.-№9. - С.80-87.
4. Бутенко И.А. Подростки: чтение и использование компьютера / И.А. Бутенко // Социс. – 2001. - №1. – С.84-91.
5. 5) Объективная реальность [Электронный ресурс] : Философский словарь, Под ред. И. Т. Фролова. / 4-е изд. — М.: Политиздат, 1981. —445 с., Режим доступа: <http://filosof.historic.ru/enc/item/f00/s08/a000801.shtml>
6. Россохин А., Измагурова В. Виртуальное счастье или виртуальная зависимость // Россохин А. В., Измагурова В. Л. Личность в изменённых состояниях сознания. М.: Смысл – 2004 - с. 516—523
7. Різун В.; Соціальні комунікації як інженерне вчення, або соціальні комунікації в системі соціального інжинірингу (соціальної інженерії) // [Електронний ресурс] : Комунікація: збірка з питань комунікації у суспільстві, Видавництво «К.І.С.» - 2012, №2 - с. 8-19. Режим доступу: http://www.lib.dp.ua/PDP/Communication-2_March2012_final.pdf
8. Чугунов А.В. Социология Интернета: методика и практика исследований интернет-аудитории, Учебное пособие. // Чугунов А.В. , СПб.: Ф-т филологии и искусств СПбГУ, 2007. — 130 с.

9. Byun, S; Internet Addiction: Metasynthesis of 1996–2006 Quantitative Research Cyberpsychology & Behavior 12 (2): 203–7. - April 10, 2009, [Электронный ресурс] / Режим доступу: <http://online.liebertpub.com/doi/pdfplus/10.1089/cpb.2008.0102>
10. Cao, H., Sun, Y., Wan, Y., Hao, J., & Tao, F. - Problematic Internet use in Chinese adolescents and its relation to psychosomatic symptoms and life satisfaction. [Электронный ресурс]: BMC Public Health, 2011. / Режим доступу: <http://www.biomedcentral.com/content/pdf/1471-2458-11-802.pdf>
11. Dota 2 – новый рекорд! [Электронный ресурс] / Режим доступу: <http://dota2.ru/news/2443-dota-2-novyy-rekord/>
12. Internet addiction disorder [Электронный ресурс]: Encyclopedia of Mental Disorders // Режим доступу: <http://www.minddisorders.com/Flu-Inv/Internet-addiction-disorder.html>
13. Internet Users all over the world [Электронный ресурс]: Internet live stats // Режим доступу: <http://www.internetlivestats.com/internet-users/>
14. Internet Users: Ukraine [Электронный ресурс]: Internet live stats // Режим доступу: <http://www.internetworldstats.com/europa2.htm#ua>
15. Kaltiala-Heino, R., Lintonen, T., & Rimpela, A. Internet addiction? Potentially problematic use of the Internet in a population of 12-18 year-old adolescents. Addiction Research & Theory, 12(1), 89-96.
16. Kim, Y., Park, J. Y., Kim, S. B., Jung, I.-K., Lim, Y. S., & Kim, J.-H. The effects of Internet addiction on the lifestyle and dietary behavior of Korean adolescents. [Электронный ресурс]: Nutrition Research and Practice, 2010, 4(1), 51-57. Режим доступу: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2830415/>
17. King, D. L., Delfabbro, P. H., & Griffiths, M. D. Clinical interventions for technology-based problems: Excessive Internet and video game use. Journal of Cognitive Psychotherapy: An International Quarterly, 2012, 26, 43-56.
18. Ko, C.-H., Yen, J.-Y., Yen, C.-F., Lin, H.-C., & Yang, M.-J. Factors predictive for incidence and remission of Internet addiction in young adolescents: A prospective study. CyberPsychology & Behavior, 10(4), 2007, 545–551.
19. Kuss J.D., A.J. van Rooij Shorter G.W., Griffiths M.D., D. van de Mheen – «Internet addiction in adolescents: Prevalence and risk factors» [Электронный ресурс] : Computers in Human Behavior. Sep 2013, Vol. 29, No. 5: 1987-1996, - 23 с. Режим доступу: <http://internetscience.nl/wp-content/uploads/2013/06/Kuss-et-al-2013.-Internet-addiction-in-adolescents-Prevalence-and-risk-factors.pdf>
20. Kuss, D. J., & Griffiths, M. D. Online gaming addiction in children and adolescents: A review of empirical research [Электронный ресурс]: Journal of Behavioral Addictions, 2012, 1(1), 3-22. Режим доступу: http://www.academia.edu/1146881/Kuss_D.J._and_Griffiths_M.D._2012_.Online_gaming_addiction_in_adolescence_A_literature_review_of_empirical_research._Journal_of_Behavioural_Addiction_n_1_3-22
21. Lam, L. T., Peng, Z., Mai, J., & Jing, J. The association between internet addiction and self-injurious behaviour among adolescents. Injury Prevention, 2009, 15(6), 403-408.
22. League of Legends установила новый рекорд [Электронный ресурс] / Режим доступу: http://games.mail.ru/pc/news/2013-03-18/league_of_legends_ustanovila_novyy_rekord/
23. Liberatore, K. A., Rosario, K., Colon-De Marti, L. N., & Martinez, K. G. Prevalence of Internet addiction in Latino adolescents with psychiatric diagnosis. Cyberpsychology, Behavior and Social Networking, 2011, 14(6), 399-402.
24. Lin, F., Zhou, Y., Du, Y., Qin, L., Zhao, Z., Xu, J., et al. Abnormal white matter integrity in adolescents with Internet addiction disorder: A tract-based spatial statistics study. [Электронный ресурс] : Plos One, 2012, 7(1). Режим доступу: <http://cds.ismrm.org/protected/11MPProceedings/files/2346.pdf>
25. Lineage 2 - Число подписчиков игры достигло более 20 млн. человек [Электронный ресурс] / Режим доступу: <http://checheninfo.ru/17217-chislo-podpischikov-igry-lineage-2-dostiglo-bolee-20-mln-chelovek.html>
26. Milani, L., Osualdella, D., & Di Blasio, P. Quality of interpersonal relationships and problematic Internet use in adolescence. [Электронный ресурс]: CyberPsychology & Behavior, 12(6), 2009, 681-684. Режим доступу: <http://wenku.baidu.com/view/bf444378168884868762d65a.html>
27. Müller, K. W., Ammerschläger, M., Freisleder, F. J., Beutel, M. E., & Wöfling, K. Addictive Internet use as a comorbid disorder among clients of an adolescent psychiatry - Prevalence and psychopathological symptoms. [Suchtartige Internetnutzung als komorbide Störung im jugendpsychiatrischen Setting.]. Zeitschrift für Kinder- und Jugendpsychiatrie und Psychotherapie, 40(5), 2012, 331-339.

28. Oxford dictionaries: Definition of gamer in English , [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/gamer>
29. Tsitsika, A., Critselis, E., Louizou, A., Janikian, M., Freskou, A., Marangou, E., et al. Determinants of Internet addiction among adolescents: A case-control study. [Електронний ресурс] : The Scientific World Journal, 11, 2011, 866-874. Режим доступу: <http://downloads.hindawi.com/journals/tswj/2011/749252.pdf>.
30. Video game industry statistics [Електронний ресурс] / The Entertainment Software Association, - Режим доступу: <http://www.esrb.org/about/video-game-industry-statistics.jsp>
31. World of Tanks - Количество игроков в превысило 60 млн человек [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.3dnews.ru/software-news/646398>
32. Young Internet addicts on the rise - China Youth Association for Network Development. [Електронний ресурс]: China Daily, 2009, - Режим доступу: http://www.chinadaily.com.cn/china/2010-02/03/content_9417660.htm
33. Young K.S., C. N. de Abreu, Wiley J. & Sons. Internet Addiction: A Handbook and Guide to Evaluation and Treatment, 2010 – 230 с.

ДИНАМІКА СТАВЛЕННЯ ДО ЄС СЕРЕД УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДСЬКОСТІ

Сухова Х.О.

*аспірантка кафедри соціології факультету соціології і права
НТУУ «КПІ»*

Стаття висвітлює сприйняття та ставлення до Європейського Союзу, котрі побутують серед української широкої громадськості, на основі соціологічних опитувань.

Статья высвечивает восприятие и отношение к Европейскому Союзу, которые существуют среди украинской широкой общественности, на основе социологических опросов.

The article illuminates perceptions and attitudes towards the European Union which exist among Ukrainian general public, on the basis of public opinion polls.

Ключові слова: Європейський Союз, соціологічні опитування, Україна, громадська думка, євроінтеграція.

Невід'ємною частиною сучасної політичної сфери є опора на громадську думку, певні політичні, соціальні, економічні та інші актуальні погляди у суспільстві, котрі забезпечують легітимність не лише окремої державної політики, але і політичного режиму загалом. З огляду на мінливий, однак домінуючий проєвропейський вектор зовнішньої політики України, сталі погляди громадськості стосовно ЄС є визначальним фактом, завдяки котрому окремі політики та урядовці можуть орієнтуватися в перевагах суспільства, а значить, приймати зовнішньополітичні рішення, котрі були релевантними та затребуваними.

Громадська думка є, як правило, стримуючим фактором для політиків, оскільки є прямим відображенням політичних уподобань широкої громадськості, цілі та переваги котрої не завжди збігаються з бажаннями та політикою окремих урядовців. Незважаючи на заздалегідь закладену конфліктність інтересів, держава та громадськість є взаємозалежними, оскільки перша потребує визнання власної легітимності, а остання – якісного державного управління. Таким чином, громадська думка виступає у якості не лише стримуючого фактора, а скоріше як імператив здатний відкривати нові можливості для політичних лідерів.

Визначення поняття громадської думки та її значення для формулювання і здійснення політики в сучасному вигляді почали вивчати в середині ХХ ст. Такі вчені як Г. Блумер [1], Ж. Конверс [2], Дж. Мюллер [3], Б. Пейдж, Р. Шапіро [4] та багато інших. На відміну від виключного пояснення причинно-наслідкового зв'язку між існуючою громадською думкою та її впливом на державну політику, дана стаття сфокусована на українському кейсі.

Громадська думка грає вагомую роль в житті суспільства. Вона є посередником соціальної інтеграції і соціальних змін. Як нормативна сила вона спонукає до інтеграції і стабільності. Як механізм сукупного передбачення вона складає шлях до соціальних і політичних змін. Громадська думка, таким чином, багатомірне явище. На додаток до своєї оціночної функції, вона включає в себе нормативну, інформаційну та поведінкову складові [5]. Більш повне розуміння громадської думки, таким чином, спонукає політиків у демократичному світі не тільки стежити за думкою більшості, але здійснювати політику з урахуванням нормативності громадської думки.

Деяко відмінною була ситуація в Україні напередодні протестних подій листопада 2013 – лютого 2014. Оскільки проведення зовнішньої політики без урахування думки громадськості призвело до відкритого конфлікту між владою та народом, існують підстави припускати, що більшість населення України не підтримували проросійський вектор інтеграції, що в свою чергу спонукало першу хвилю протестів в листопаді 2013.

Дана стаття має на меті дослідити, чи дійсно напередодні вищезазначених подій (а саме, протягом 2012-2013 рр.) існувала суттєва підтримка підписанню Угоди про асоціацію з ЄС, котра могла би призвести до подій т.зв. Євромайдану. Методом вторинного аналізу соціологічних опитувань буде визначено, який вектор зовнішньої політики користувався більшою популярністю в Україні протягом 2012-2013 рр., яке саме бачення ЄС мали українці. Ці дані допоможуть не лише виявити різницю в поглядах всередині українського суспільства, але й дадуть можливість кількісно пояснити масовий протест проти відмови українського уряду підписати Угоду про асоціацію в листопаді 2013 р. Дане ретроспективне дослідження має також на меті пояснити, як саме громадська думка може служити індикатором можливих конфліктів всередині суспільства та навіть загальнодержавних політичних криз.

Дана стаття буде зосереджена на аналізі опитувань громадської думки стосовно Європейського Союзу та Митного Союзу у 2012-2013 рр. Методологічно стаття

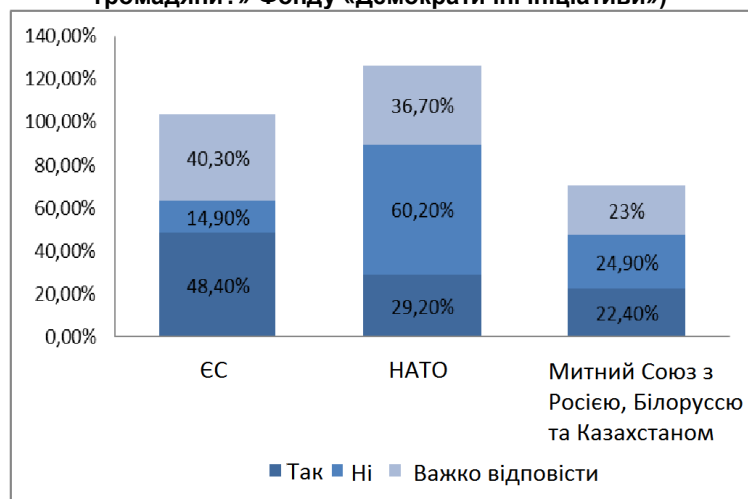
базуватиметься на вторинному аналізі результатів соціологічних досліджень, одному з найбільш поширених методів вивчення настроїв широкої громадськості [8]. Оскільки надійність опитувань громадської думки є спірним питанням, в цьому дослідженні будуть представлені результати аналізу трьох громадських опитувань, котрі були проведені Соціологічною групою «Рейтинг», Фондом «Демократичні ініціативи» та Центром Разумкова. Такий підхід допоможе здійснити перехресну перевірку результатів різних досліджень і, відповідно, висвітлити відношення до ЄС, котре панує серед українців.

Перше опитування для аналізу було проведене фондом Демократичні ініціативи та Центром Разумкова, двома найбільш респектабельними соціологічними установами України. Опитування проводилося в 21 по 24 січня, 2012 і покрити 2009 респондентів віком більше 18 років у всіх регіонах (областях) України, Києва та АР Криму за вибіркою, яка представляє доросле населення України по відношенню до основних соціальних і демографічних показників. Теоретична похибка вибірки (без врахування дизайн-ефекту) не перевищує 2,3 % з імовірністю 0,95 [7]. Опитування було організовано проектом UNITER (Українські національні ініціативи з розширення реформ), дочірньої програми USAID [6]. Таким чином, вищезгадана інформація дозволяє розглядати це опитування як надійне і придатне для даного дослідження.

Опитування показало, що велика частина українського населення виявилась орієнтованою на інтеграцію до ЄС, однак, підтримки інтеграції у східному напрямку також є значною (див. Рисунок 1., Рисунок 2., Рисунок 3., Рисунок 4). При поділі на регіони були висвітлені ще більш різноманітні ставлення та установки стосовно векторів зовнішньополітичного співробітництва.

Рисунок 1.

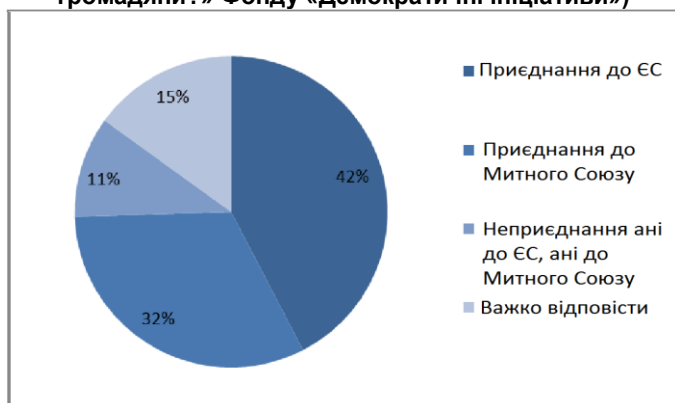
Відповіді на питання: «До якої міжнародної організації повинна приєднатися Україна?» (Результати опитування громадянської думки «ЄС чи Митний Союз? Куди хочуть іти громадяни?» Фонду «Демократичні ініціативи»)

Примітка: ЄС чи Митний союз? Куди хочуть іти громадяни? - загальнонаціональне опитування (2013) Фонд «Демократичні ініціативи». Офіційний сайт. 10 січня 2013- http://dif.org.ua/ua/polls/2013-year/es-chi-mitnii-soyuz_-kudi-hochut-iti-gromadjani_---zagalnonacionalne-opituvannja-.htm

Рисунок 2.

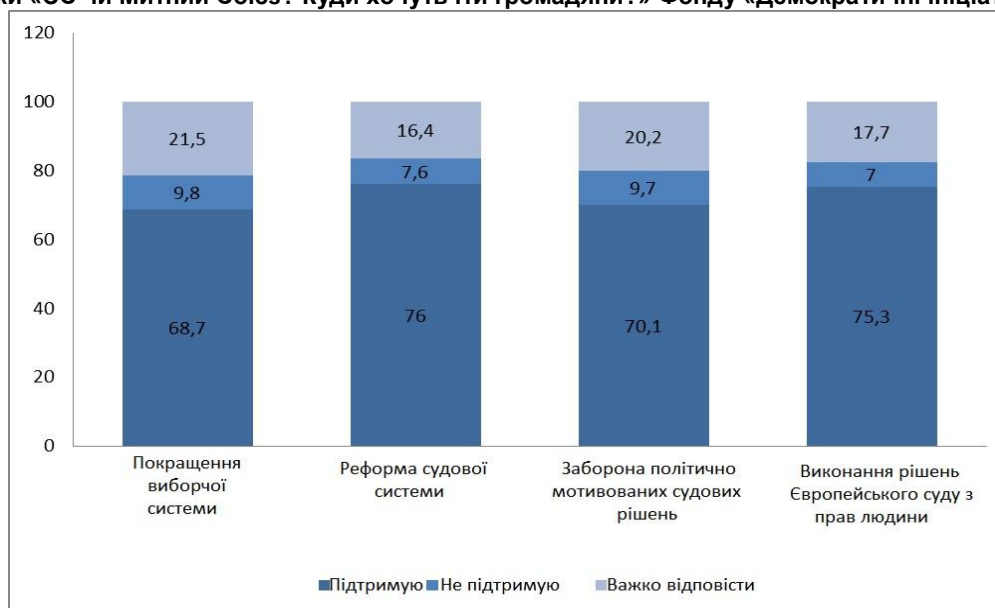
Відповіді на питання: «Який інтеграційний напрям має вибрати Україна? (Дайте одну відповідь)» (Результати опитування громадянської думки «ЄС чи Митний Союз? Куди хочуть іти громадяни?» Фонду «Демократичні ініціативи»)

Примітка: ЄС чи Митний союз? Куди хочуть іти громадяни? - загальнонаціональне опитування (2013) Фонд «Демократичні ініціативи». Офіційний сайт. 10 січня 2013- http://dif.org.ua/ua/polls/2013-year/es-chi-mitnii-soyuz_-kudi-hochut-iti-gromadjanj_---zagalnonacionalne-opituvannja-.htm

Рисунок 3.

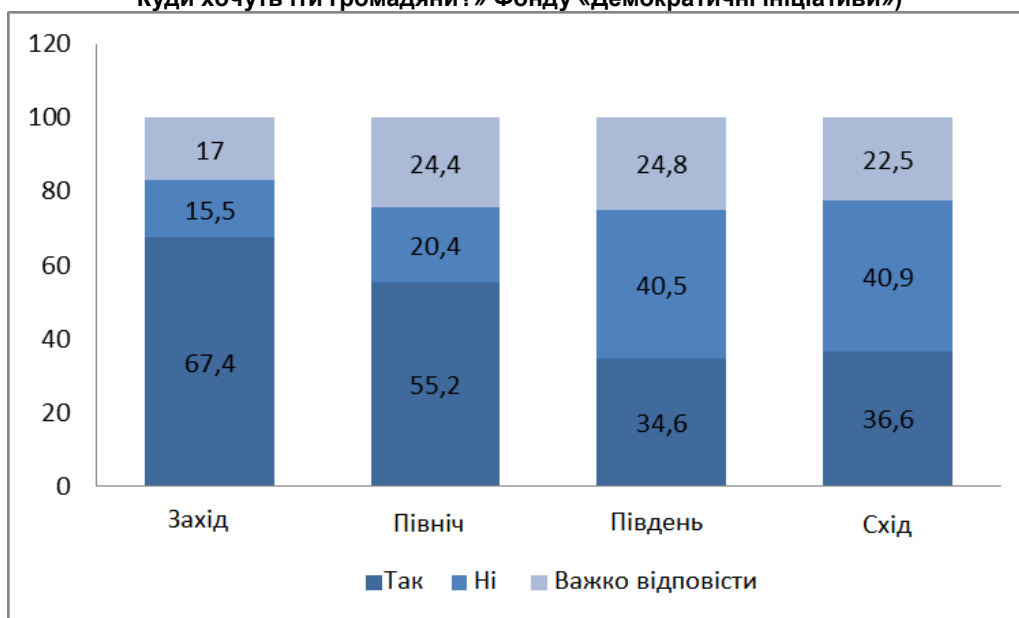
Відповіді на питання: «Для того, щоб підписати Угоду про асоціацію з ЄС Україна має виконати певні вимоги. Як ви ставитесь до цих вимог?» (Результати опитування громадянської думки «ЄС чи Митний Союз? Куди хочуть іти громадяни?» Фонду «Демократичні ініціативи»)

Примітка: ЄС чи Митний союз? Куди хочуть іти громадяни? - загальнонаціональне опитування (2013) Фонд «Демократичні ініціативи». Офіційний сайт. 10 січня 2013- http://dif.org.ua/ua/polls/2013-year/es-chi-mitnii-soyuz_-kudi-hochut-iti-gromadjanj_---zagalnonacionalne-opituvannja-.htm

Рисунок 4.

Кількість відповідей на питання: «Як ви вважаєте, чи повинна Україна приєднатися до Європейського Союзу?» (Результати опитування громадянської думки «ЄС чи Митний Союз? Куди хочуть іти громадяни?» Фонду «Демократичні ініціативи»)

Примітка: ЄС чи Митний союз? Куди хочуть іти громадяни? - загальнонаціональне опитування (2013) Фонд «Демократичні ініціативи». Офіційний сайт. 10 січня 2013- http://dif.org.ua/ua/polls/2013-year/es-chi-mitnii-soyuz_-kudi-hochut-iti-gromadjanj_---zagalnonacionalne-opituvannja-.htm

За даними опитування, менше половини українського населення підтримує ідею європейської інтеграції України. Різниця між відсотком населення, які підтримують ЄС і Митний союз складає всього 8%, що свідчить про існування розриву в українському суспільстві між проєвропейською та проросійською орієнтацією. Особливо помітно це поділ стає при детальному розгляді регіональних уподобань: у той час як Західна і Центральна Україна традиційно підтримують європейську інтеграцію, Східні та Південні регіони

орієнтовані на інтеграцію з Росією. Амбіції балансування між двома впливовими міжнародними силами (ЄС та Росією) мають своє відображення у майже рівному поділі у суспільстві.

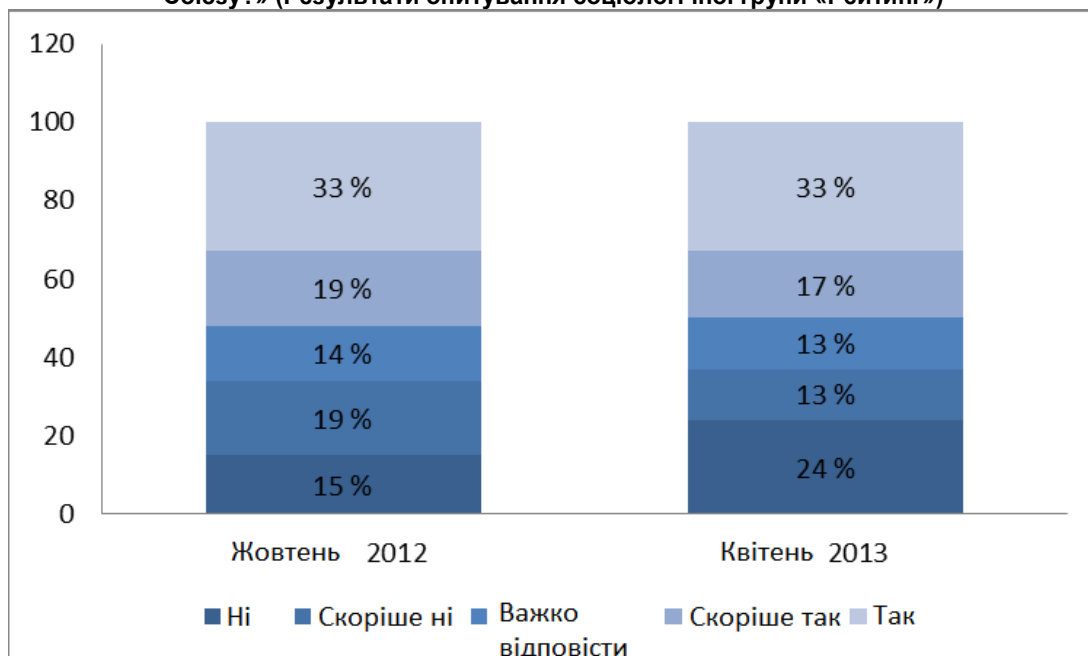
Вибірче законодавство, вибіркова судова система та інших проблем, пов'язаних з політично мотивованими судовими процесами в Україну представляють предмет занепокоєності багатьох українців. Таким чином, можна було б припустити, що українці пов'язують з Європейським Союзом такі цінності, як справедливість і рівноправність судової системи, а також переймаються прозорістю виборів.

Що стосується інформації, викладеної вище, варто зазначити, що значна частина українського суспільства не має однозначної думки стосовно ЄС (22,4%), що вказує не тільки на низький рівень політичної участі масової громадськості, але і на обмежений вплив на суспільство усіма зацікавленими сторонами в цілому.

Друге опитування, котре було використано для вторинного аналізу, було проведене соціологічною групою «Рейтинг» 1-14 жовтні 2012, і 15-28 березня 2013 [9]. Оскільки методологія в обох випадках була однаковою, даний підрозділ буде включати в себе порівняння двох періодів часу і спостереження розвитку ставлення до ЄС в українському суспільстві. Обидва рази до опитування громадської думки було залучено 2000 респондентів, які належать до українського населення у віці від 18 років і більше; методом збору даних виступало особисте формалізоване інтерв'ю згідно з опитувальником (обличчям до обличчя). Похибка репрезентативності не перевищує 2,2% (з ймовірністю 0,95).

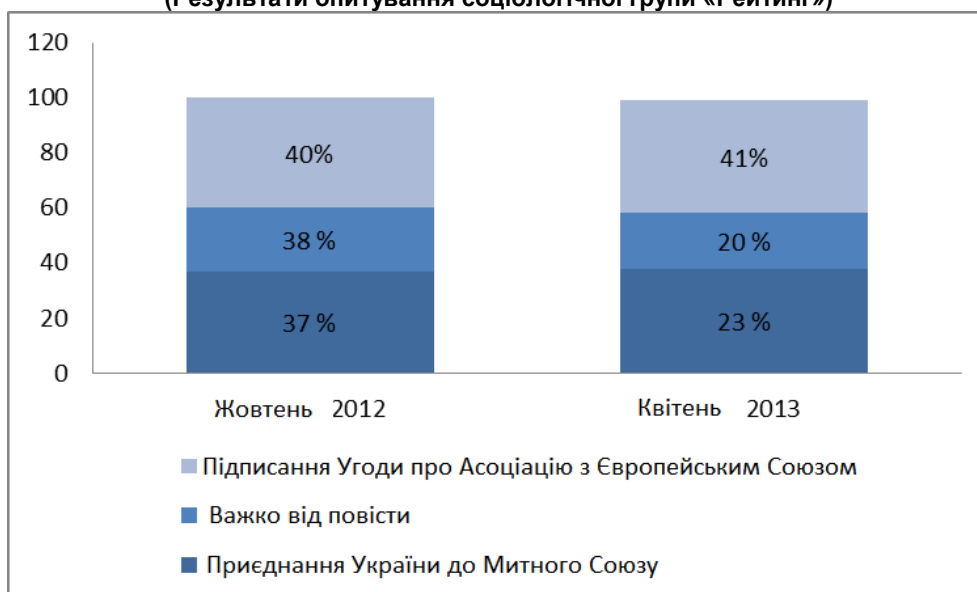
Загальний аналіз показує, що більше половини українського населення віддає перевагу європейській інтеграції, зокрема, в порівнянні з іншими варіантами, а саме НАТО і Митним союзом (див. Рисунок 5., Рисунок 6., Рисунок 7, Рисунок 8., Рисунок 9., Рисунок 10., Таблицю 1. та Таблицю 2.). Ці статистичні дані тільки відрізняються від результатів інших громадських опитувань, які були проаналізовані раніше на 2-3% по кожному з розділів. Що стосується зазначених похибки 2,3% і 2,2%, обидва соціологічні опитування можуть вважатися надійними, наскільки їхні висновки багато в чому співпадають одне з одним. У цілому, можна зробити висновок, що близько 50% українців підтримують інтеграцію України в ЄС, 33% виступають проти цього і 13-14% не мають конкретної думки щодо інтеграції.

Рисунок 5.
Кількість відповідей на питання: «Чи підтримуєте ви приєднання України до Європейського Союзу?» (Результати опитування соціологічної групи «Рейтинг»)

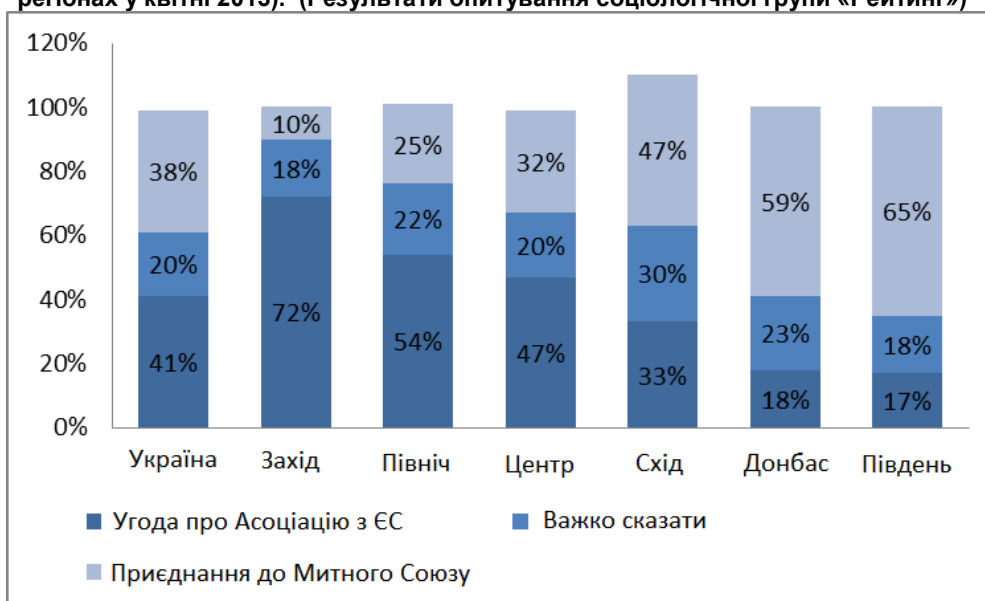
Примітка: На роздоріжжі або інтеграційні ребуси. (2013) Соціологічна група «Рейтинг», квітень 2013.
- http://ratinggroup.com.ua/upload/files/RG_Ukraine_Vektor_042013_pres.pdf

Рисунок 6.
Кількість відповідей на питання: «Який інтеграційний напрям вигідний для України?»
(Результати опитування соціологічної групи «Рейтинг»)

Примітка: На роздоріжжі або інтеграційні ребуси. (2013) Соціологічна група «Рейтинг», квітень 2013.
 - http://ratinggroup.com.ua/upload/files/RG_Ukraine_Vektor_042013_pres.pdf

Рисунок 7.
Кількість відповідей на питання: «Який інтеграційний напрям ви підтримуєте?» (розподіл по регіонах у квітні 2013). (Результати опитування соціологічної групи «Рейтинг»)

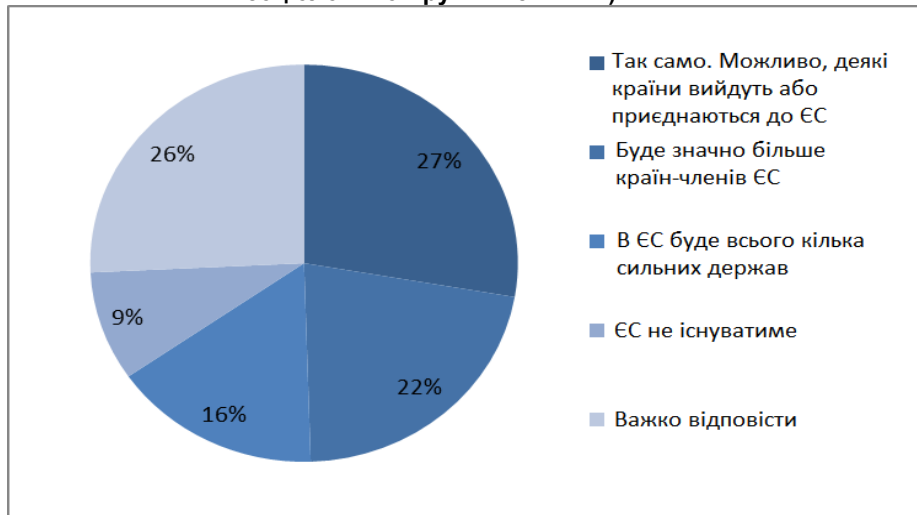
Примітка: На роздоріжжі або інтеграційні ребуси. (2013) Соціологічна група «Рейтинг», квітень 2013.
 - http://ratinggroup.com.ua/upload/files/RG_Ukraine_Vektor_042013_pres.pdf

Таблиця 1.
Відповіді на питання: «Які головні переваги вступу України до ЄС?» (можливі кілька відповідей)
(Результати опитування соціологічної групи «Рейтинг»)

Можливість громадянам більше подорожувати	55%
Краще працевлаштування	53%
Збільшення інвестицій	51%
Розвиток демократії	41%
Кращі освітні можливості	41%
Зменшення рівня бідності	39%
Зменшення рівня корупції	39%
Важко відповісти	7%
Переваг немає	14%

Примітка: На роздоріжжі або інтеграційні ребуси. (2013) Соціологічна група «Рейтинг», квітень 2013.
 - http://ratinggroup.com.ua/upload/files/RG_Ukraine_Vektor_042013_pres.pdf

Рисунок 8.
Відповіді на питання: «як виглядатиме ЄС через 5-10 років». (Результати опитування соціологічної групи «Рейтинг»)

SOURCE: На роздоріжжі або інтеграційні ребуси. (2013) Соціологічна група «Рейтинг», квітень 2013.
 - http://ratinggroup.com.ua/upload/files/RG_Ukraine_Vektor_042013_pres.pdf

Рисунок 9.
Відповіді на питання: «Чи ви вірите в те, що Україна стане частиною ЄС і, якщо так, коли саме?» (Результати опитування соціологічної групи «Рейтинг»)

Примітка: На роздоріжжі або інтеграційні ребуси. (2013) Соціологічна група «Рейтинг», квітень 2013.
 - http://ratinggroup.com.ua/upload/files/RG_Ukraine_Vektor_042013_pres.pdf

Таблиця 2.

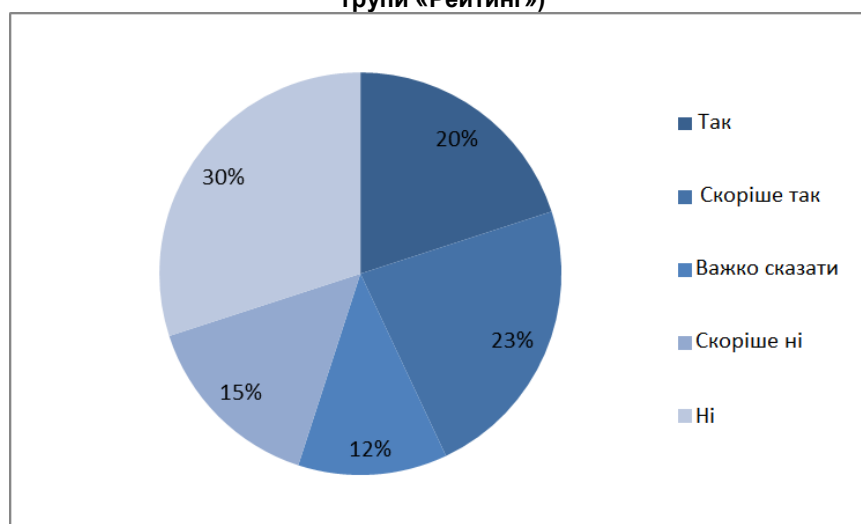
Відповіді на питання: «Яке з цих тверджень найкраще відповідає вашому уявленню про ЄС? (можливі кілька відповідей) (Результати опитування соціологічної групи «Рейтинг»)

Розвинена економіка	61%
Велика кількість іммігрантів	59%
Високий рівень совіти	58%
Добробут	56%
Участь громадян в захисті їхніх прав	54%
Нові технології	54%
Впевненість у майбутньому	52%
Чесні судді	52%
Безпека життя	52%
Розвинена демократія	51%
Законослухняні громадяни	49%
Свобода слова	48%
Стабільність	46%
Гендерна рівність	45%
Хороші умови для розвитку бізнесу	45%
Доступна медицина	37%
Економічна криза	32%
Сильне врядування	25%
Сильна армія	25%

Примітка: На роздоріжжі або інтеграційні ребуси. (2013) Соціологічна група «Рейтинг», квітень 2013. -
http://ratinggroup.com.ua/upload/files/RG_Ukraine_Vektor_042013_pres.pdf

Рисунок 10.

Відповіді на питання: «Чи хочете ви жити в ЄС?» Результати опитування соціологічної групи «Рейтинг»)

Примітка: На роздоріжжі або інтеграційні ребуси. (2013) Соціологічна група «Рейтинг», квітень 2013. - http://ratinggroup.com.ua/upload/files/RG_Ukraine_Vektor_042013_pres.pdf

Як показали результати дослідження, у 2012-2013 рр. загальна кількість людей, які підтримують інтеграцію ЄС знизилася на 2%, тоді як частка тих, хто виступає проти вступу України в ЄС, виросла на 3%. Таким чином, існує тренд зниження популярності європейської орієнтації, що може служити ознакою як тимчасових змін, так і реального погіршення ставлення українських громадян до ЄС.

Тим не менш, опитування громадської думки показали, що все більше українців вважають європейську інтеграцію більш вигідною, ніж інтеграцію в Митний союз.

Згідно до опитувань, кожен п'ятий українець, котрий підтримує вступ до ЄС України також підтримує вступ України до Митного союзу. Останнє може бути причиною існування високого відсотка з тих, хто думає про Митний союз як про привабливий напрямок інтеграції, вигідній для України.

Регіональний розподіл повторює інформацію з попереднього опитування: на заході України традиційно панують проєвропейські погляди, в той час як Схід залишається проросійським. Розрив між зовнішньополітичною орієнтацією більше, ніж у попередньому опитуванні: від 72 % населення, що підтримують угоду про асоціацію на Заході до 17% на півдні.

Як показало опитування громадської думки, українці розцінюють вступ до ЄС як можливість для покращення свого власного економічного добробуту, поліпшення демократії в країні, отримання нових освітніх можливостей і здатність вільніше подорожувати.

Опитування громадської думки, проведене соціологічною групою «Рейтинг» також включає інформацію про настрої українського населення щодо майбутнього і основні характеристики ЄС.

Значна частина українців вірить у стабільність і повільне розширення ЄС (27%). Майже така ж частина українського населення не має конкретної думки з цього питання, що знову свідчить відсутність інформації. Кількість євроскептиків, які не вірять в майбутній розвиток ЄС взагалі, є відносно високою - 9%.

Майже чверть українських громадян переконані, що Україна ніколи не вступить до ЄС і ще чверть, що приєднання не відбудеться ще довгий час. До характеристик ЄС, котрими його наділяє населення України, належать: економічна стабільність, повага прав людини, демократичні цінності, безпека держави та економічний розвиток. З іншого боку, українці усвідомлюють недоліки економічні кризи та активної імміграції.

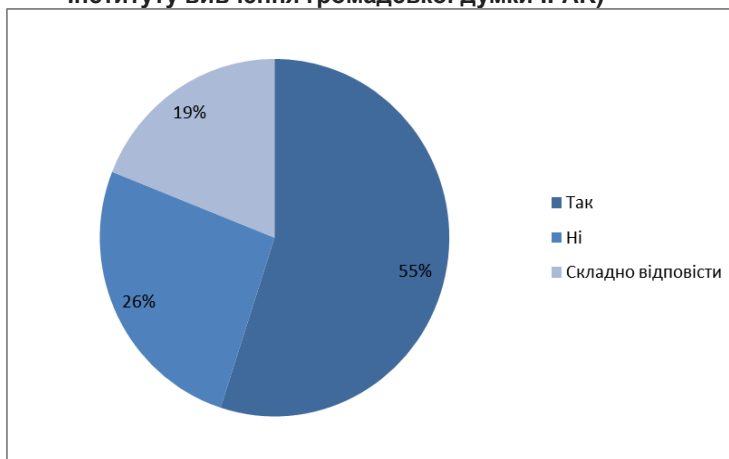
Суттєва частка українського населення не хоче жити в ЄС в якості іммігрантів. Втім, останнє може бути мотивованим не непривабливістю умов життя в країнах ЄС, а патріотизм і правою ідеологією (націоналізмом, наприклад), які користуються популярністю в Україні. П'ята частина українців хочуть жити в ЄС і, таким чином, можна зробити висновок, що в цілому позитивна думка про ЄС присутня.

Третє опитування, котре було використано для вторинного аналізу, було проведене Інститутом вивчення громадської думки IFAK у липні 2013 року [10]. До опитування громадської думки було залучено 1000 респондентів, віком від 18 до 65 років, які проживають у містах з населенням більше 50 тисяч осіб; методом збору даних виступало особисте формалізоване інтерв'ю згідно з опитувальником (обличчям до обличчя). Похибка репрезентативності не перевищує 2,2% (з ймовірністю 0,95).

Як показало опитування, зближення з ЄС підтримали 55% населення України (див. Рисунок 11, Рисунок 12, Рисунок 13. та Таблицю 3.). Таким чином, дане дослідження підтверджує результати попередніх двох у тому, що в українському суспільстві існує майже рівний розподіл між тими, хто підтримує європейську інтеграцію, і тими, хто виступає проти. Варто також наголосити на тому факті, що дане дослідження виявило найбільший рівень відповідей «складно відповісти», що в свою чергу дає підстави стверджувати, що майже третина українського населення не мала однозначної думки з цього приводу.

Рисунок 11.

Відповіді на питання: «Чи хотіли б Ви, аби Україна ще цього року підписала Угоду про асоціацію і зону вільної торгівлі з Європейським Союзом?» (Опитування громадської думки Інституту вивчення громадської думки IFAK)

Примітка: Ставлення українців до можливого підписання Угоди про Асоціацію та зону вільної торгівлі з ЄС. DW-Trend, Дослідницьке агентство IFAK, липень 2013 р. - http://www.ifak.com.ua/upload/image/DW_UA_07.2013_20%20%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D0%BD%D0%B0%20%D0%B2%20%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%B8%D0%BA%D0%B5_%D0%BE%D1%82%201.07.13.pdf

Таблиця 3.

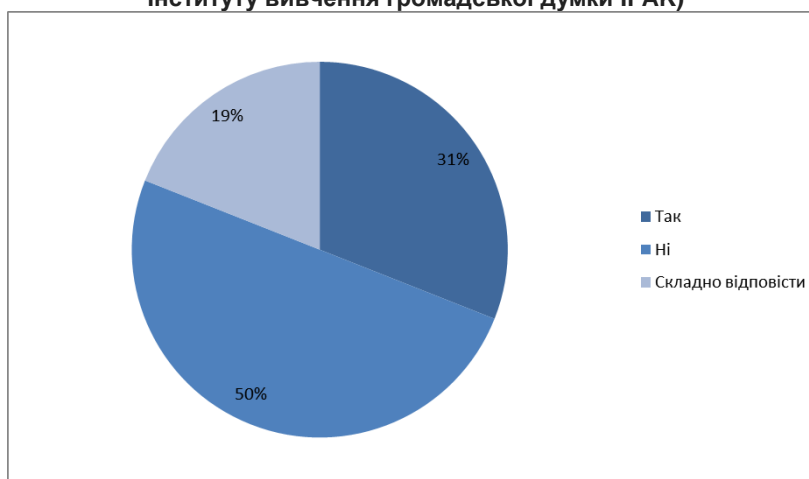
Відповіді на питання: «Що дасть Україна угода про асоціацію з ЄС?» (Опитування громадської думки Інституту вивчення громадської думки IFAK)

Модернізацію економіки	39%
Нові ринки збуту для українських товарів	32%
Більше демократії і верховенства права	26%
Нічого	24%
Добробут і робочі місця	20%
Зміцнення позицій країни на міжнародній арені	17%
Складно відповісти	8%

Примітка: Ставлення українців до можливого підписання Угоди про Асоціацію та зону вільної торгівлі з ЄС. DW-Trend, Дослідницьке агентство IFAK, липень 2013 р. - http://www.ifak.com.ua/upload/image/DW_UA_07.2013_20%20%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D0%BD%D0%B0%20%D0%B2%20%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%B8%D0%BA%D0%B5_%D0%BE%D1%82%201.07.13.pdf

Рисунок 12.

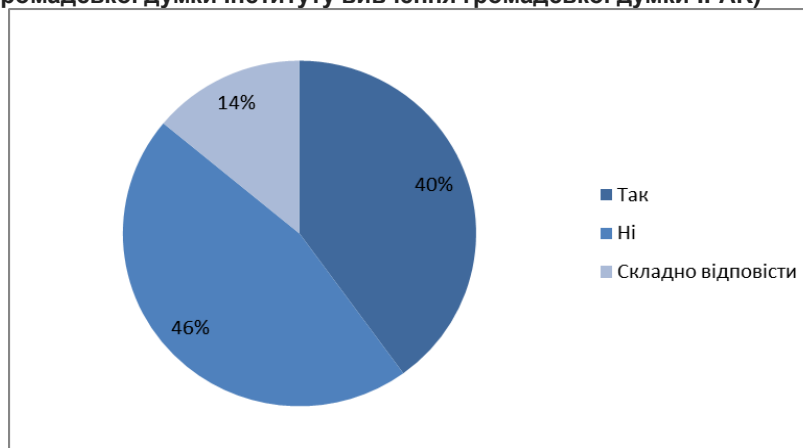
Відповідь на питання: «Чи гадаєте Ви, що президент Янукович робить усе від нього залежне, аби угода про асоціацію з ЄС була підписана ще цього року?» (Опитування громадської думки Інституту вивчення громадської думки IFAK)

Примітка: Ставлення українців до можливого підписання Угоди про Асоціацію та зону вільної торгівлі з ЄС. DW-Trend, Дослідницьке агентство IFAK, липень 2013 р. - http://www.ifak.com.ua/upload/image/DW_UA_07.2013_20%20%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D0%BD%D0%B0%20%D0%B2%20%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%B8%D0%BA%D0%B5_%D0%BE%D1%82%201.07.13.pdf

Рисунок 13

Відповідь на питання: «Чи правильно діє Євросоюз, висуваючи політичні вимоги до президента Януковича, від яких залежить підписання угоди про асоціацію?» (Опитування громадської думки Інституту вивчення громадської думки IFAK)

Примітка: Ставлення українців до можливого підписання Угоди про Асоціацію та зону вільної торгівлі з ЄС. DW-Trend, Дослідницьке агентство IFAK, липень 2013 р. - http://www.ifak.com.ua/upload/image/DW_UA_07.2013_20%20%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D0%BD%D0%B0%20%D0%B2%20%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%B8%D0%BA%D0%B5_%D0%BE%D1%82%201.07.13.pdf

Важливо наголосити на тому, що результати даного соціологічного опитування також виявили багато з вище згадуваних характеристик ЄС, наданих йому українською громадськістю. Так, наявні згадки про розвиток економіки, соціальної сфери, демократії та верховенства права, як і у попередніх випадках.

Варто зазначити, що трохи менше третини українського населення були переконані, що Асоціація з ЄС не матиме позитивних наслідків для України. Такий високий показник свідчить про те, що існували альтернативні актори формування думки (окрім офіційних української та європейської сторін), або ж дане уявлення було наслідком недостатньої досяжності до цільової аудиторії меседжів обох аналізованих у даній роботі акторів.

Дослідження виявило також розкол у підтримці дій Віктора Януковича. Абсолютно очевидним є той факт, що станом на липень 2013 року рівно населення України вважала, що Янукович не робить всього можливого для підписання Угоди про асоціацію, хоча його мас-медіа твердження та укази свідчили про протилежне. Нарешті, необхідно зазначити, що вимоги, висунуті ЄС до українського уряду, також не знайшли належної підтримки. 46% українського населення вважали їх неправомірними, тоді як тільки 40% розглядали їх як необхідні. Ці дані свідчать про суперечливе бачення українським населенням процесу підготовки до Асоціації з ЄС, що в свою чергу дає підстави говорити про закритість цільових груп українців до обох акторів формування громадської думки: незважаючи на те, що активна критика пасивності Віктора Януковича була явно відображена у результатах соціологічного опитування, вона також вказала на той факт, що значна частина українців не вбачає доцільності у виконанні вимог ЄС, а, значить, і в активних діях Віктора Януковича.

Вищезгаданий вторинний аналіз опитувань громадської думки дозволяє зробити висновок, що українське суспільство вважало кращим шлях інтеграції в ЄС ніж будь-який інший, однак, дане переконання абсолютна більшість не розділяла. У межах часових рамок даного дослідження було простежено невелике зниження рівня проєвропейської орієнтації (між жовтнем 2012 і березнем 2013 року), що показує, що євроскептицизм як правило, користувався невеликою популярністю серед українського населення.

На підставі вищенаведеного аналізу можна зробити висновок, що протягом 2012-2013 рр. підтримка проєвропейського вектору зовнішньої політики залишалась вищою порівняно з іншими альтернативами, зокрема з проросійським вектором. Позитивний імідж ЄС та асоціації з розвитком демократії, верховенства права, економічної стабільності та інших перспектив, пов'язані з ним, роблять можливим припустити, що більшість українського населення сподівалась на підписання Угоди про асоціацію в ЄС в листопаді 2013 рр. Відмова від підписання даного документу, відповідно, суперечила очікуванням та преференціям питомої кількості населення, а тому викликала протестні дії. Отже, узгодження рішень зовнішньої політики з громадською думкою є необхідною умовою підтримки населення та визнання легітимності діючої влади.

Література

1. Blumer H. Public opinion and public opinion polling // American sociological Review. – 1948. – Vol. 13. – pp. 542 - 554
2. Converse J. M. Survey Research in the United States: Roots and Emergence 1890-1960 // Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1987. – 350 p.
3. Mueller J. E. War, Presidents and Public Opinion // New York: Wiley, 1973. – 487 p.
4. Page B. I., Shapiro R.Y. Effects of Public Opinion on Policy // American Political Science Review. – 1983. – Vol. 77. – pp. 175 - 190
5. Shamir J, Shamir M. The Anatomy of Public Opinion // Ann Arbor, MI: The University of Michigan Press, 2000. – 516 p.
6. UNITER. - Official web-site. - [Електронний ресурс]. - Доступ з: <http://uniter.org.ua/en/index.html> (станом на 15 лютого 2014)
7. ЄС чи Митний союз? Куди хочуть іти громадяни? - загальнонаціональне опитування // Фонд «Демократичні ініціативи». - Офіційний сайт. - 10 січня 2013. - [Електронний ресурс]. - Доступ з: http://dif.org.ua/ua/polls/2013-year/es-chi-mitnii-soyuz_-kudi-hochut-iti-gromadjani_---zagalnonacionalne-opituvannja-.htm (станом на 15 лютого 2014)

8. Мангайм Дж. Б., Рич Р. Ц. Эмпирический политический анализ. - Москва: Весь Мир, 1997. – С. 312
9. На роздоріжжі або інтеграційні ребуси // Соціологічна група «Рейтинг». - квітень 2013. – [Електронний ресурс]. - Доступ з: http://ratinggroup.com.ua/upload/files/RG_Ukraine_Vektor_042013_pres.pdf (станом на 15 лютого 2014)
10. Ставлення українців до можливого підписання Угоди про Асоціацію та зону вільної торгівлі з ЄС // DW-Trend, Дослідницьке агентство IFAK. - липень 2013 р. – [Електронний ресурс]. - Доступ з: http://www.ifak.com.ua/upload/image/DW_UA_07.2013_20%20%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D0%BD%D0%B0%20%D0%B2%20%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%B8%D0%BA%D0%B5_%D0%BE%D1%82%201.07.13.pdf (станом на 15 лютого 2014).

УДК: 364:[616.98:578.828 ВІЛ]-053.2

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІЛ-ІНФІКОВАНИХ ДІТЕЙ В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЯХ

Абрамова К. А.

аспірантка кафедри загальної та соціальної педагогіки

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті розглядаються основні соціально-психологічні особливості ВІЛ-інфікованих дітей, виділено загальні психологічні механізми реакції дитячого організму на дану недугу і шляхи їх перебігу. Описано результати моніторингового дослідження рівня соціалізації ВІЛ-інфікованих дітей віком 12-14 років, що навчаються у загальноосвітніх закладах і встановлено, що ВІЛ-інфіковані діти потребують в першу чергу соціально-педагогічної підтримки та супроводу сімей у яких вони виховуються.

В статье рассматриваются основные социально-психологические особенности ВИЧ-инфицированных детей, выделены общие психологические механизмы реакции детского организма на эту болезнь и пути их протекания. Описаны результаты мониторингового исследования уровня социализации ВИЧ-инфицированных детей 12-14 лет, обучающихся в общеобразовательных учреждениях и установлено, что ВИЧ-инфицированные дети нуждаются в первую очередь социально - педагогической поддержки и сопровождения семей в которых они воспитываются.

The article reviews the main social-psychological characteristics of HIV-infected children identified common psychological reaction mechanism the child's body to this illness and how they flow. The results of the monitoring study of socialization of HIV-infected children aged 12-14 years enrolled in secondary schools and found that HIV- infected children require primarily social and educational support and the support of families in which they are raised.

Ключові слова: ВІЛ-інфекція, допомога, профілактика, соціально-психологічна адаптація, соціалізація.

Особливістю ВІЛ-інфекції є багатовекторність її впливу на медичні, демографічні та соціально-економічні аспекти суспільства. Із суто медичної проблеми охорони здоров'я населення ВІЛ-інфекція перетворилася на проблему соціального розвитку.

За оцінками українських експертів, фахівців та працівників Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), ЮНЕЙДС, в Україні реальна кількість людей, які живуть з ВІЛ-інфекцією сягає 360 тисяч осіб. Причому, у 1997 році більшість серед ВІЛ-інфікованих становили чоловіки, і лише 11,3% – жінки. На сьогодні, за даними Українського центру профілактики і боротьби зі СНІДом МОЗ України, кількість ВІЛ-інфікованих жінок виріс до 48,3%, а отже і зростає кількість дітей народжених хворими матерями.

Відповідно до даних Чернівецького обласного центру з профілактики та боротьби зі СНІДом, станом на 01.04.14 року під медичним наглядом перебуває 129 дітей, народжених ВІЛ-інфікованими жінками: у 92 дітей ВІЛ-інфекція підтверджена та у 37 дітей ВІЛ-інфекція в стадії підтвердження.

Таким чином ми розуміємо, що сучасне українське суспільство повинно звернути свою увагу на найменш захищену категорію ВІЛ-інфікованих людей, а саме дітей, які є найбільш уразливими, психологічно нестійкими та невідповідними до соціальних реалій даної недуги.

У наукових джерелах та дослідженнях провідних психологів та педагогів чимала кількість наукових праць присвячена саме питанням профілактики та протидії епідемії ВІЛ/СНІДу серед молодого покоління. Особлива увага надається соціально-психологічним аспектам цієї проблеми, щодня вивчаються та розробляються нові технології роботи з ВІЛ-інфікованими дітьми та їх найближчим оточенням. Зазначена проблема стала предметом дослідження цілого ряду вітчизняних науковців: Р. Вайноле, І. Дубініної, І. Звереві, А. Капської, Л. Котової, М. Лукашевич, Т. Лях, В. Полтавця, Л. Портер, В. Оржеховської, С. Страшко тощо.

Здійснюючи аналіз наукових джерел, що розкривають питання ВІЛ-інфекції дітей, перед нами постають основні завдання статті: визначити соціально-психологічні особливості перебігу ВІЛ-інфекції у дітей та описати основні проблеми та потреби даної категорії клієнтів соціальної роботи.

Незважаючи на тенденцію до збільшення темпів інфекції, досягнення в терапії привели до виживання протягом останніх п'яти років понад 65% ВІЛ-інфікованих дітей. Але хронічне захворювання має величезний вплив на психосоціальний розвиток інфікованих дітей та їх сімей [5, 83]. Підвищена тривожність, депресія, і передчасна скорбота пов'язані з віком дитини на момент постановки діагнозу, ВІЛ-статусу батьків, і відносини батьків до дитини [7, 287].

Діти, народжені ВІЛ-інфікованими матерями, мають потребу у соціально-психологічній підтримці, особливому вихованні та нагляді зі сторони фахівців медичного, психологічного та соціального спрямування.

Дітей, що народжені ВІЛ-інфікованими жінками, можна розділити на три групи, кожна з яких має різні підходи роботи: діти з неуточненим ВІЛ-статусом; діти з підтвердженою інфекцією; неінфіковані діти [2, 4]. Дана типологія пов'язана з тим, що ВІЛ-інфікована жінка може народити, як неінфіковану ВІЛ, так і ВІЛ-інфіковану дитину. Зараження дитини ВІЛ від інфікованої матері відбувається у 8-41% випадків, у 59-92% діти залишаються неінфікованими ВІЛ. Зараження ВІЛ може відбуватися внутрішньоутробно, під час пологів, після народження при годуванні грудьми [2, 24].

Для того, щоб зменшити кількість народжених з ВІЛ інфекцією дітей існує ряд основних превентивних заходів: дошлюбне консультування і добровільне тестування до вступу в шлюб можуть істотно знизити ризик зараження сексуальних партнерів і їхніх майбутніх дітей; профілактика до зачаття полягає в обстеженні нетестованих на ВІЛ подружніх пар і плануванні вагітності; виявлення ВІЛ-інфекції у вагітних; профілактика антиретровірусними препаратами під час вагітності та пологів; профілактика на основі раціонального розв'язання пологів (плановий кесарів розтин найбільш ефективно знижує ризик зараження ВІЛ дитини під час пологів ВІЛ-інфікованої жінки); профілактика на основі штучного вигодовування дітей [2, 17-18].

Зважаючи на усі профілактичні заходи щодо попередження народження ВІЛ-інфікованих дітей, у певної частини новонароджених дана недуга діагностується і підтверджується, тому наступним етапом є робота над веденням даної дитини різними фахівцям протягом усього її життя.

Діти з ВІЛ-інфекцією при своєчасному й правильному лікуванні можуть жити довго й повноцінно, як здорові люди. Але перед дорослими постає питання як правильно доглядати за хворими дітьми, якії допомоги від фахівців вони потребують та які соціально-психологічні особливості перебігу ВІЛ-інфекції у дітей повинні враховуватися під час добору форм та методів роботи з ВІЛ-інфікованими дітьми.

Люди, які мають будь-яке серйозне захворювання, у тому числі й хронічне, сприймають хворобу як одну з самих травматичних подій у своєму житті. Як наслідок, такі переживання позначаються на фізичному та психічному стані хворого. Передусім виникають негативні емоції: страх, тривога, біль, страждання, гнів, почуття провини, які по-різному виявляються на різних стадіях перебігу захворювання та його лікування. Доросла людина не завжди спроможна подолати такі переживання, ще складніше, коли йдеться про дітей [4, 3]. У разі ВІЛ-інфікування дитини ситуація ускладнюється ще й тим, що переважна більшість батьків приховують від неї справжній діагноз, вигадуючи натомість інші хвороби, які, на відміну від ВІЛ-інфекції, не пов'язані зі стигмою та дискримінацією у суспільстві.

ВІЛ-інфікована дитина неминуче відчуває страх і тривогу, які пов'язані з обмеженням свободи, самотністю та відсутністю підтримки з боку найближчого оточення. Такі відчуття можуть поглиблюватись у зв'язку з необхідністю госпіталізації дитини та вимушеною розлукою з близькими, відсутністю у дитини інформації про хворобу та її наслідки, призначенням медичних маніпуляцій, а також залякуванням лікарнею та лікарями.

На фоні перебігу ВІЛ-інфекції у дитини можуть розвиватися невротичні та астенічні стани: поганий настрій або різка його зміна, роздратованість, слабкість, незначна концентрація уваги. Окрім того, ВІЛ-інфекція та її наслідки можуть спричинити неприємні переживання та внутрішні конфлікти, унаслідок чого виникають в'ялість, апатія та загальне зниження як фізичної, так і психічної активності дитини.

Складні й незрозумілі для дитини обставини хвороби активізують різні психологічні механізми захисту, які відбиваються на загальній її поведінці. Загалом, реакція дитини на інформацію щодо її ВІЛ-інфікування та набуття ВІЛ-позитивного статусу може мати різні прояви.

Американське дослідження ВІЛ-інфікованих дітей, проведене у штаті Каліфорнія у 2002 році показало, що визначення факторів, пов'язаних із емоційним станом ВІЛ-інфікованих дітей важливі для лікувальних програм хворих [6, 311].

Депресія. Перебіг цього стану залежить від віку. Передусім знижується життєва активність дитини. Вона стає сумною, уникає контактів з дорослими та іншими дітьми. За

довготривалої госпіталізації дитини депресивні реакції можуть з'являтися, якщо мати або інші близькі особи не знаходяться поруч із нею або рідко її відвідують.

Інколи дитина може сприймати хворобу як покарання за погану поведінку чи щось інше. У такому разі діти пасивно приймають медичні процедури і ліки, сприймаючи їх як прояв покарання. В інших випадках така пасивність може пояснюватись емоційним і фізичним виснаженням дитини [4, 4].

Глибина та рівень вияву таких реакцій залежать від багатьох чинників, у тому числі від віку дитини та її психоемоційного розвитку.

Діти молодшого шкільного віку та підлітки здатні демонструвати таку форму поведінки, як заперечення. Вони заперечують факт існування хвороби й демонструють це в різний спосіб собі та оточенню. Зазвичай це протест проти медичних процедур, приймання ліків, відвідування лікарів, дотримання вимог лікування, відчуження від рідних чи друзів через сором та образи. Така реакція є одним із механізмів адаптації до ситуації, що склалася.

Нерідко протест викликають надії на одужання, які іноді мають стимулюючий вплив на здоров'я дитини. Разом із тим віра в надзвичайне та раптове одужання може призвести до нав'язливих станів і появи фантазій, які, у свою чергу, можуть спричинити трагічні розчарування, унаслідок чого діти відчувають тяжку депресію.

Часто у дітей трапляється реакція використання хвороби задля привернення до себе додаткової уваги батьків або оточуючих. Така поведінка спостерігається серед дітей, які виховуються під гіперопікою батьків, або ж навпаки, у сім'ях, де батьки приділяють занадто мало уваги дітям. Ця несвідома маніпуляція дорослими в майбутньому може призвести до розвитку в дитини іпохондричного синдрому.

Дитина, яка має описані вище поведінкові реакції, потребує підтримки з боку близького оточення. У свою чергу, дорослі, які виховують ВІЛ-інфіковану дитину, нерідко й самі потребують консультацій фахівців. Соціальний педагог може допомогти дорослим зрозуміти причини змін у поведінці дитини, сприяти зміцненню емоційних зв'язків між батьками та дитиною, пояснити батькам, як важливо, аби дитина знала про особливості стану власного здоров'я, та порадити, у якій формі це краще зробити [4, 6].

Для того, щоб визначити основні соціально-психологічні проблеми ВІЛ-інфікованих дітей у грудні місяці 2013 року нами було проведено моніторингове дослідження рівня соціалізації ВІЛ-інфікованих дітей 12-14 років, що наразі є клієнтами ВБО „Всеукраїнська мережа людей, що живуть з ВІЛ”. Під час дослідження було охоплено 26 респондентів і визначено наступні результати: 1. Відповідаючи на запитання запропоновані у тесті-опитувальнику особистісної адаптованості школярів (А.В.Фурмана), було встановлено такі результати (див.табл.1): 16 респондентів - ступінь соціально-психологічної неадаптованості, 7 респондентів – отримали показники середнього та високого рівнів соціально-психологічної адаптованості, у 3 респондентів – визначено соціально-психологічну дезадаптованість; згідно результатів, що отримані після опрацювання методики „Моніторинг соціалізації особистості учня” (розроблена І. Рожковим) (див.табл.2), ми встановили, що серед опитуваних визначено ВІЛ-інфікованих дітей із середнім ступенем соціальної адаптованості (42,5%), низьким ступенем автономності (34,5%), високим ступенем соціальної активності 13 (50%) і моральності 14 (54%) – отримано найвищі показники. Дані результати свідчать про те, що діти хоча і ВІЛ-інфіковані, але рівень їх соціалізації досить високий, оскільки вони в школах мають змогу не тільки засвоювати теоретичні знання, але і спілкуються з ровесниками, розвивають свої творчі нахили, пізнають і засвоюють загальнокультурні норми, та правила поведінки.

Результати психологічного завдання „Мої плани на майбутнє” (див.табл.3) показали, що ВІЛ-інфіковані діти мріють про те, щоб отримати гарну освіту і влаштуватися на роботу, але також для них важливим залишаються придбання сучасних телефонів комп'ютерів та авто. Багато респондентів зазначили, що бажають створити хорошу сім'ю і придбати гарний будинок, але були і такі учні, що не мають жодної мрії і мети, хоча це могло бути пов'язано з поганим самопочуттям чи настроєм.

Отже, як показали результати моніторингового дослідження рівня соціалізації ВІЛ-інфікованих дітей 12-14 років, дана категорія потребує в першу чергу соціально-педагогічної підтримки та супроводу сімей у яких виховуються такі діти. Також ВІЛ-інфіковані діти мають потребу у спілкуванні та особливій увазі зі сторони соціально-психологічної служби закладів освіти, працівників неурядових ВІЛ-сервісних організацій та медичних установ.

Слід звернути особливу увагу на порушення психологічної адаптації при ВІЛ-інфекції, як і при будь-якому або невиліковному захворюванні. Але ВІЛ-інфекція відрізняється від інших захворювань негативним відношенням суспільства, яке ізолює ВІЛ-інфікованих дітей. Саме тому, соціальна робота повинна бути акумульована на створенні оптимальних соціальних умов життєдіяльності ВІЛ-інфікованих дітей, що дозволяють хворому краще адаптуватися в соціальному середовищі (середовищем може виступати як найближче

оточення, так і суспільство в цілому), відчути себе особистістю, а також вирішення цілого ряду проблем.

Література

1. ВІЛ-інфіковані діти: медичний догляд, психологічна підтримка, соціальний супровід, правовий захист / Авт.: Котова Н. В., Старець О. О., Олена П. П., Леончук Н. В., Панфілова О. М., Бордуніс Т. А., Дубініна І. М., Булах Л. В. – К.: ТОВ „К.І.С.“, 2010 – 176с.
2. Догляд і підтримка дітей з ВІЛ-інфекцією: навчальний посібник для персоналу дитячих установ, батьків, опікунів, соціальних працівників та інших осіб, що доглядають за інфікованими дітьми / Авт.: Аряєв М.Л., Котова Н.В., Старець О.О., Карпенко О.І., Рябова М.В., Пеша І.В. Пурік О.П., Леончук Н.В. – К.: Кобза, 2003. -186 с.
3. Методичні рекомендації з узагальнення досвіду соціального супроводу та підтримки сімей, які виховують ВІЛ-інфіковану дитину. – К.: Дитячий фонд ООН в Україні (ЮНІСЕФ), Український інститут соціальних досліджень, 2005. – 63 с.
4. Соціально-психологічна робота з ВІЛ-позитивними дітьми та їх сім'ями: процес розкриття ВІЛ-статусу дитині: Методичний посібник / Заг. ред. канд. пед. наук Н.Ф. Романової. – К.: Інжиніринг, 2009. – 148 с.
5. Larry K. Children and Adolescents Living with HIV and AIDS: A Review / K. Larry [et al.] // Journal of Child Psychology and Psychiatry. – 2000. – 41 №1. – P. 81-96
6. Lester Patricia. When the Time Comes To Talk About HIV: Factors Associated With Diagnostic Disclosure and Emotional Distress in HIV-Infected Children / P. Lester [et al.] // JAIDS Journal of Acquired Immune Deficiency Syndromes. - 2002., Philadelphia, 31: 309–317.
7. Wiener Lori Ph.D. The HIV-infected child: Parental Responses and Psychosocial Implications / L.Wiener Ph.D. [et al.] // American Journal of Orthopsychiatry. – 1994. – 64 №3 . – P.485-492.

СОЦІАЛЬНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ДІТЕЙ З ДІАГНОЗОМ ДЦП МЕТОДОМ ІПОТЕРАПІЇ

Рудська А.І.

*кандидат психологічних наук
асистент кафедри соціальної роботи
факультету психології
КНУ імені Тараса Шевченка*

Солдатова О.С.

*студентка 4го курсу факультету психології
КНУ імені Тараса Шевченка*

Дитячий церебральний параліч (ДЦП) відноситься до числа досить поширених захворювань, що призводять до різного ступеня вираженості дитячої інвалідності. Як показують дослідження, в останні роки тенденції до зниження захворюваності не відзначається. Проблема відновлення порушених впливів у хворих на дитячий церебральний параліч не втрачає своєї актуальності.

На сьогоднішній день не існує чіткої системи ліквідації даної патологічної домінанти центральної нервової системи (ЦНС), однак є багато реабілітаційних програм, направлених на корекцію цього захворювання. Це визначає необхідність пошуку нових підходів та методів, направлених на оптимізацію відновлюваних впливів. Одним з інноваційних методів реабілітації осіб з обмеженими можливостями є іпотерапія.

У статті, сумуючи результати нашого дослідження, ми робимо висновок, що соціальна реабілітація в умовах іпотерапії дітей з діагнозом ДЦП буде більш успішною та результативною, коли буде проводитися починаючи з раннього віку та охоплювати весь комплекс реабілітаційних методів, що мають індивідуальний підбір саме під кожний окремий випадок.

Cerebral palsy (CP) is one of the fairly common diseases that lead to varying degrees of severity of child disability. Studies show that in recent years no trends towards reducing morbidity were observed. The problem of restoration of disturbed effects in patients with cerebral palsy is not losing its relevance.

Today there is no clear system for elimination for present pathological dominant of central nervous system (CNS), but there are many rehabilitation programs aimed at correcting it. This identifies the need for new approaches and methods aimed at optimization of renewable influences. One of the innovative rehabilitation methods for persons with disabilities is hippotherapy.

In the article summing the results of our study, we conclude that the social rehabilitation in terms of hippotherapy for children with cerebral palsy will be more successful and effective when carried out since early age and covering the full range of rehabilitation techniques with individual selection specifically for each case.

Детский церебральный паралич (ДЦП) относится к числу весьма распространенных заболеваний, приводящих к различной степени выраженности детской инвалидности. Как показывают исследования, в последние годы тенденции к снижению заболеваемости не отмечается. Проблема восстановления нарушенных воздействий у больных с детским церебральным параличом не теряет своей актуальности.

На сегодняшний день не существует четкой системы ликвидации данной патологической доминанты центральной нервной системы (ЦНС), но есть много реабилитационных программ, направленных на коррекцию этого заболевания. Это определяет необходимость поиска новых подходов и методов, направленных на оптимизацию возобновляемых воздействий. Одним из инновационных методов реабилитации лиц с ограниченными возможностями является ипотерапия.

В статье, суммируя результаты нашего исследования, мы делаем вывод, что социальная реабилитация в условиях ипотерапии детей с диагнозом ДЦП будет более успешной и результативной, если будет проводиться начиная с раннего возраста и охватывать весь комплекс реабилитационных методов, имеющих индивидуальный подбор под каждый конкретный случай.

Ключові слова: соціальна реабілітація, ДЦП, діти, іпотерапія, соціальна робота, комплексна реабілітація, соціалізація.

Актуальність. У світовому співтоваристві все більш помітним стає поворот від «культури корисності» до «культури гідності». У контексті цієї концепції людина з обмеженими можливостями незалежно від своєї дієздатності і корисності для суспільства розглядається

як об'єкт, медичної, соціальної та психолого-педагогічної допомоги, орієнтованої на створення умов для повної самореалізації його особистості. Через це важливим є проведення досліджень та пошук нових шляхів для більш ефективної соціальної реабілітації людей з особливими потребами, починаючи з дитячого віку.

Дитячий церебральний параліч (ДЦП) відноситься до числа досить поширених захворювань, що призводять до різного ступеня вираженості дитячої інвалідності. Як показують дослідження, в останні роки тенденції до зниження захворюваності не відзначається. Разом з тим, у всіх країнах світу ДЦП займає одне з провідних місць в структурі хронічних захворювань дітей і дорослих. Проблема відновлення порушених функцій у хворих з дитячим церебральним паралічем не втрачає своєї актуальності.

На сьогоднішній день не існує чіткої системи ліквідації даної патологічної домінанти центральної нервової системи (ЦНС), однак є багато реабілітаційних програм, направлених на корекцію даного захворювання. Це визначає необхідність пошуку нових підходів і методів, спрямованих на оптимізацію відновлюваних впливів. Одним з інноваційних методів реабілітації осіб з обмеженими можливостями є іпотерапія. В даній роботі ми розкриємо роль іпотерапії в комплексній системі реабілітації дітей з діагнозом Дитячий церебральний параліч (ДЦП).

Мета нашої роботи: визначити та дослідити місце іпотерапії в загальному комплексі методів реабілітації дітей з діагнозом ДЦП.

Об'єкт нашого дослідження: соціальна реабілітація в умовах іпотерапії дітей з діагнозом ДЦП.

Предмет: соціально-психологічні особливості соціальної реабілітації в умовах іпотерапії дітей з діагнозом ДЦП.

Соціальна реабілітація одержала в останні роки велике визнання. Цьому сприяло те, що розвивається теоретико-методологічна база з одного боку і підготовка високопрофесійних фахівців з соціальної роботи, які реалізують наукові положення з іншого [5].

Поняття соціальної реабілітації неодноразово торкалися в своїх роботах такі відомі дослідники та вчені як Г. Беккер, П. Бергер, І. Гофман, Н. Васильєва, Е. Дюркгейм, Т. Лукман, Т. Парсонс, В. Сайфулін, П. Сорокін, Т. Черняєва, П. Штомпка та інші. Відповідно, в сучасній науці існує кілька підходів до розуміння вищезгаданого поняття. Соціальну реабілітацію можна розглядати в контексті таких основних напрямів: соціалізації, соціальної адаптації, соціальної нормативності і соціального контролю, економічного підходу до вирішення соціальних проблем, соціальної мобільності [4].

Наступним проблемним питанням є визначення складових соціальної реабілітації. У словнику з соціальної роботи говориться про те, що соціальна реабілітація включає в себе медичну, професійну та технічну реабілітацію [5]. При цьому, під медичною розуміється відновлення здоров'я, професійна передбачає підготовку до трудової діяльності, технічна включає використання технічних засобів для відновлення повноцінного функціонування організму людини. Але такі складові характерні для реабілітації людей з особливими потребами.

В Україні найбільш активно розвивається соціальна реабілітація дітей з особливими потребами (за законодавством – дітей-інвалідів) [7]. Так, в країні протягом тривалого часу формується державна система соціальної підтримки таких дітей, організаційно розподілилася між Міністерством освіти і науки України, Міністерством охорони здоров'я України, Міністерством праці та соціальної політики України, Міністерством України у справах сім'ї, молоді та спорту.

Поняття соціальна реабілітація характеризується в узагальненому вигляді як процес засвоєння індивідом певної системи знань, норм, цінностей, установок, зразків поведінки, які входять у поняття культури, притаманної соціальної групи та суспільству в цілому, і дозволяє функціонування індивіда як активного суб'єкта суспільних відносин.

Дитина з діагнозом дитячий церебральний параліч при відсутності пристосувань вправ і лікуванні може відчувати серйозні труднощі з пересуванням. У цих дітей рухові розлади поєднуються з психічними та мовними порушеннями, тому більшість з них потребує не тільки лікувальної та соціальної допомоги, але й психолого-педагогічної та логопедичної корекції [2].

Рухові порушення, у свою чергу, впливають на формування психічних функцій і мови. Тому провідним компонентом соціальної роботи з даною категорією дітей є формування індивідуальності, її соціалізація з урахуванням потенційних можливостей і потреб кожної дитини. Побудова взаємозв'язків дитини з мікро- і макросередовищем, розвиток її збережених психофізичних можливостей здійснюється шляхом розширення сфери спілкування, організації дозвілля, творчої та ігрової діяльності, допомоги у самообслуговуванні і пересуванні, забезпечення ліками і продуктами харчування, організації оздоровлення [1]. Тому багатьма дослідниками Грузії, Росії та України було визначено, що

ефективним методом, який робить процес реабілітації дітей з діагнозом ДЦП результативнішим, є використання іпотерапії комплексно з іншими методами реабілітації (ЛФК, масаж, психолого-педагогічна корекція тощо) [3].

В рамках нашого дослідження соціальної реабілітації була сформульована гіпотеза про те, що реабілітація дитини в рамках іпотерапії буде ефективнішою, коли буде відбуватися комплексно з іншими методами (масаж, ЛФК, спеціальна психолого-педагогічна програма корекції).

Характеристика вибірки.

Для дослідження було обрано 10 сімей, в яких виховуються діти з діагнозом ДЦП, що проходять комплексну реабілітацію в умовах реабілітаційного центру іпотерапії Олени Вадимовни Петрусевич, який знаходиться в місті Києві, Голосіївському районі, на території «Виставкового центру». Вік усіх дітей відповідає періоду раннього та дошкільного, від 3 до 6 років, оскільки саме в цей віковий період реабілітація в умовах іпотерапії є найбільш ефективною та має хороші результати.

Опис діагнозу.

1. Валерія, 2010 р.н.: ДЦП спастична диплегія (2 рівень за GMFCS), затримка психічного та мовленнєвого розвитку.

2. Богдан, 2009 р.н.: ДЦП, подвійна геміплегія (4 рівень за GMFCS), помірний недорозвиток психіки, системне недорозвинення мовлення.

3. Гліб, 2010 р.н.: ДЦП, спастичний тетрапарез, затримка психічного та мовленнєвого розвитку.

4. Марія, 2007 р.н.: ДЦП, спастичний тетрапарез, від 06.2011 – спастична диплегія, затримка психічного розвитку.

5. Клим, 2009 р.н.: ДЦП, спастична диплегія (2 рівень за GMFCS), легкий недорозвиток психіки, затримка мовленнєвого розвитку.

6. Олександр, 2009 р.н.: ДЦП, спастичний тетрапарез (більш виражений зліва), виражена затримка психічного та мовленнєвого розвитку внаслідок вродженої вади головного мозку (дисцефалія 1 типу правої півкулі великого мозку за даними МРТ від 08.12.2011).

7. Анастасія, 2008 р.н.: ДЦП, спастична тетраплегія, судомний синдром, затримка психічного та мовленнєвого розвитку.

8. Роман, 2010 р.н.: ДЦП, спастична диплегія, затримка мовленнєвого розвитку.

9. Микита, 2010 р.н.: ДЦП, подвійна геміплегія (4 рівень за GMFCS), затримка психічного та мовленнєвого розвитку.

10. Даниїл, 2010 р.н.: ДЦП, синдром спастичного тетрапарезу з перевагою справа, рухові порушення, затримка психічного та мовленнєвого розвитку.

Усі діти проходять курс реабілітації при Благодійному фонді «Олени Петрусевич» в «Центрі іпотерапії Олени Петрусевич» та мають систематичні заняття іпотерапії. Діти проходять цей курс за розробленою програмою центру. Заняття проводяться раз на тиждень в закріпленій за кожною дитиною час. Час проведення заняття – 20 хвилин. Термін відвідування центру є індивідуально встановленим для кожної окремої дитини, в залежності від отриманих результатів комплексної реабілітації, що включає в себе окрім іпотерапії ще багато інших методів (ЛФК, масаж, психолого-педагогічна робота, елементи Бобат- та Войта-терапії та інше).

Опис інструментарію дослідження.

Було проведено дослідження, метою якого є визначення ролі іпотерапії в системі комплексної реабілітації дітей з діагнозом ДЦП. Дослідження будувалося за наступною схемою:

1) Проведення бесіди з батьками, що приходили на заняття іпотерапії, в рамках якої була отримана первинна інформація про дитину та соціальну ситуацію її розвитку та реабілітації. 2) Організація спостереження за процесом реабілітації саме методом іпотерапії, що проходили на базі Іпотерапевтичного центру Олени Петрусевич та фіксувалися поведінкові реакції дитини під час заняття та можливі зміни. 3) Проведення традиційного аналізу документів, а саме медичних висновків та виписки з історії хвороби дітей.

У дослідженні були використані наступні методи.

1. Бесіда – це метод отримання первинної інформації про індивідуально-психологічні особливості в процесі безпосередньої вербальної (усної) комунікації за спеціальною програмою. [9] Можливість вести спостереження за співбесідником під час особистого спілкування дозволяє досліднику при необхідності змінювати напрям розмови на підставі спостережуваних жестів, міміки, інтонації співбесідника, робити висновки щодо його особистого ставлення до фактів, про які він повідомляє.

Бесіда, що проводилася з батьками мала на меті отримання інформації про дитину та про її систему реабілітації в цілому. Умовно бесіду, що проводилася, можна поділити на декілька блоків: першим блоком були запитання, що мали на меті виявлення особливостей діагнозу дитини, та того, як і коли батьки почали займатися з дитиною; другий блок мав на меті отримання більш детальної інформації щодо ситуації комплексної реабілітації дитини, та робився акцент на метод іпотерапії. Визначалося ставлення батьків до реабілітаційного процесу, включаючи саме цей метод, та результати, отримані від відвідування їхніми дітьми курсу занять іпотерапії.

2. У дослідженні проводилося спостереження. Це найстаріший метод психологічної діагностики, з його допомогою можна отримати широку інформацію про людину. Він є незамінним там, де не розроблені або невідомі стандартизовані процедури. При цьому досліднику для проведення спостереження не потрібно згоди чи іншої форми участі спостережуваних. Особливо важливе значення метод спостереження має для вивчення психологічних особливостей дітей, оскільки дитина як об'єкт дослідження представляє великі труднощі для експериментального вивчення, ніж доросла людина [6].

У нашій країні в 20-і рр. спостереження широко використовувалося в роботах М. Я. Басова при вивченні поведінки дітей їм була розроблена методика психологічних спостережень. Основний принцип цієї методики, що відрізняє її від застосовувалися раніше щоденникових психологічних спостережень (наприклад, у В. Штерна, К. Бюлера і др), – це максимально можлива фіксація об'єктивних зовнішніх проявів. Другий принцип – це спостереження безперервного процесу, а не окремих його моментів. І третій принцип – вибірковість запису: реєструються тільки ті прояви, які істотні для конкретної задачі дослідника. При цьому, на думку М. Я. Басова, реєструвати при спостереженні слід не тільки зовнішні прояви, а й ті зовнішні і по можливості внутрішні стимули, які їх викликали, а також загальну обстановку ("фон"), в якій змінювалася поведінка. Психологічним цілям більше відповідає наукове спостереження, або, як його називав М. Я. Басов, "досліджує, чи вибирає" спостереження. Таке спостереження здійснюється на основі ретельної попередньої підготовки. Воно робиться зі строго визначеною метою, яка і визначає і час спостереження, і відбір потрібних фактів [8]. Для нашого дослідження було обране саме відкрите включене спостереження.

3. Аналіз документа — це аналіз його змісту в контексті завдань дослідження. Ми використовували здебільшого внутрішній аналіз, вивчаючи зміст медичних висновків та виписки з історії хвороби та програм реабілітації наших респондентів.

В рамках роботи, на початковому етапі дослідження, з батьками проводилася бесіда задля отримання детальної інформації про стан дитини, особливості її діагнозу та програми реабілітації. Нами було зафіксовано 8 випадків з 10 спастичної форми дитячого церебрального паралічу, з яких 4 випадки спастичний тетрапарез, 3 – спастична диплегія та 1 – спастична тетраплегія, що свідчить про тяжкі ураження функціонування верхніх чи нижніх кінцівок, інколи і те і інше. Так найтяжчою формою ДЦП є подвійна геміплегія, в якій спостерігається ураження і верхніх і нижніх кінцівок. В нашій вибірці таких випадків 2 з 10.

Другим етапом бесіди з батьками були запитання щодо реабілітації їх дітей. Та особливий акцент робився саме на визначення впливу іпотерапії на процес реабілітації. Одностайно всі батьки підтвердили позитивний вплив іпотерапії на стан та розвиток їх дітей, роблячи акцент на фізично-лікувальному аспекті та психологічному. Усі батьки задоволені результатами та позитивними змінами, що відбувалися з їхніми дітьми під час проходження курсу іпотерапії. 7 з 10 дітей почали самостійно сидіти, 3 дитини стали краще повзати та 1 навіть самостійно ходить. Батьки зазначають, що в динаміці занять (а майже всі діти вже рік займаються іпотерапією, деякі навіть більше) іпотерапія в комплексі з іншими методами реабілітації дає позитивні результати. Не кажучи вже про психологічний аспект. Але особливістю є те, що усі батьки не можуть виділити іпотерапію окремо від інших методів реабілітації, тому доречно казати, що усі позитивні зміни в розвитку дітей були набуті завдяки систематичному комплексному впливі усіх методик разом. Єдине, що можна виділити до переваг іпотерапії це те, що вона є ніби каталізатором підвищення та прискорення ефективності впливу методик, завдяки своєму особливому психогенному та біомеханічному впливу на організм дитини [11]. Батьки зазначають, що дитина вже за день до заняття радіє та показує своє задоволення щодо майбутнього спілкування з конем, посмішка не сходить з обличчя та такий психологічний стан тримається ще день, а в деяких навіть і більше, після заняття іпотерапії. Розвиваються механізми емоційно-особистісної регуляції. Батьки акцентують увагу, що їх дитина може подолати свій страх, досягти успіху, своєї маленької перемоги, відчути гордість, здатність долати труднощі. Що особливо важливо для таких дітей, адже в повсякденному житті вони мало коли можуть відчути такі почуття. Також, іпотерапія на відміну від інших методів реабілітації має соціальний аспект. Дитина на

заняттях постійно знаходиться в оточенні дорослих, що допомагають їй та вселяють впевненість, в неї формуються уявлення про людські стосунки та соціальний досвід. А взаємодіючи в групі з іншими дітьми з таким же самим діагнозом, формується самоідентифікація дитини та досвід спілкування в групі. Батьки кажуть, що їх діти стали більш відкритими до спілкування та соціально активними серед постійного оточення.

Все вищезазначене було підтверджено нами шляхом проведення методу спостереження у нашому дослідженні. Дитина, коли заходить до місця проведення заняття прагне скоріше підійти до коня та погладити його, посидіти на ньому та зробити усі необхідні вправи. В цьому випадку в неї спрацьовує подвійний психологічний ефект, з одного боку вона прагне покататися на коні, а з іншого підсвідомо трохі лякається великої тварини[10]. Таке невелике внутрішнє протиріччя мотивує дитину до дій та формує її характер. Дитина з впевненістю йде на спину коня та виконує усі настанови іпотерапевта з невропатологом. Коли кінь з дитиною на спині робить чергове коло та обходить манеж, майже всі діти голосно посміхаються та виражають своє задоволення від заняття. Кожна дитинка знає свого коня по імені та з нетерпінням чекає наступного заняття. Батьки зазначають, що після того, як їх почали займатися іпотерапією, в них став привалювати гарний настрій, зменшилася агресивність та невротичні прояви на фоні діагнозу. Бувають випадки, коли дитина приходить до манежу на заняття з поганим настроєм, чимось засмучена чи просто втомлена та починає плакати. Але, як тільки вона торкається свого великого коня та сідає йому на спину, одразу нормалізується психологічний стан та знімається напруга, дитина починає пристосовуватися до заняття та вже через пару хвилин, коли кінь обходить коло у манежі, дитина починає сміятися та радіти. Звичайно після закінчення заняття (тривалість заняття 20 хвилин), дитина дуже стомлюється, адже в неї задіяні більшість фізіологічних процесів та звичайно психічні, особливо враховуючи швидку виснаженість таких дітей, що зумовлено її діагнозом. Але гарний настрій та позитивний психологічний стан залишаються, і дитина разом з батьками усміхнена покидає манеж.

Задля кращого аналізу методів реабілітації, що проводяться з дітьми в комплексі з методом іпотерапії, в нашому дослідженні ми провели якісний традиційний аналіз документів. Для аналізу ми взяли такі документи, як медичні висновки з центрів реабілітації, де діти систематично проходять лікування (Український медичний центр реабілітації дітей з органічним ураженням нервової системи МОЗ України) та виписки з історії хвороби (Міжнародна клініка відновного лікування).

Висновки:

1. У ході теоретичного дослідження були розглянуті різні підходи (теоретичні та практичні) до трактування поняття соціальна реабілітація та визначено наступне: процес реабілітації включає в себе широке коло заходів. Реабілітація – це система медичних, психологічних, педагогічних, соціально-економічних заходів, спрямованих на усунення обмежень життєдіяльності. Основна мета соціально-реабілітаційної роботи є забезпечення соціального, емоційного, інтелектуального і фізичного розвитку дитини, яка має порушення, і спроба максимального розкриття її потенціалу для навчання.

На основі взаємодії наукових колективів з також медичними, психологічними, соціальними установами були сформульовані основні принципи реабілітації, які припускають:

- Ранній початок реабілітації. В даний час нерідко за допомогою звертаються тоді, коли вже пізно її надавати, а занедбаність, хроніфікація захворювань може призвести до інвалідизації;

- Комплексний вплив реабілітації. Комплексна реабілітація дітей-інвалідів відображає тісну взаємодію медичної, психологічної, соціальної та професійної реабілітації з урахуванням їх індивідуальних і вікових особливостей;

- Безперервність реабілітаційного впливу, яка поділяється на послідовність і етапність реабілітаційних заходів;

- Принцип індивідуального підходу.

2. Також, було вивчено основні соціально-психологічні особливості дитячого церебрального паралічу та визначено процес соціальної реабілітації саме з цією категорією людей. Отже, дитячий церебральний параліч (ДЦП) – це важке захворювання нервової системи, яке нерідко призводить до інвалідності дитини. Це поліетіологічне захворювання мозку, яке виникає під впливом дії різних шкідливих впливів внутрішнього і зовнішнього характеру на організм ембріона, плода або новонародженого. У дітей з церебральним паралічем затримано та порушено формування всіх рухових функцій: з працею та запізненням формуються функція утримання голови, навички сидіння, стояння, ходьби, маніпулятивної діяльності. Рухові порушення, у свою чергу, впливають на формування психічних функцій і мови. Тому провідним компонентом соціальної роботи з даною категорією дітей є формування індивідуальності, її соціалізація з урахуванням потенційних можливостей

і потреб кожної дитини. Побудова взаємозв'язків дитини з мікро- і макросередовищем, розвиток її збережених психофізичних можливостей здійснюється шляхом розширення сфери спілкування, організації дозвілля, творчої та ігрової діяльності, допомоги у самообслуговуванні і пересуванні, забезпечення ліками і продуктами харчування, організації оздоровлення. Нами було визначено, що чудовим методом, що робить процес реабілітації дітей з діагнозом ДЦП результативнішим є використання іпотерапії в комплексі з іншими методами реабілітації (ЛФК, масаж, психолого-педагогічна корекція тощо).

3. Іпотерапія (чи райттерапія, від грецького "hippos" – кінь) – це одна з методик лікування, що спрямована на реабілітацію людей з різними психофізичними обмеженнями за допомогою верхової їзди на конях. У порівнянні із традиційним відновлювальним лікуванням іпотерапія має значні додаткові переваги. Як і лікувальна фізична культура, вона заснована на використанні біологічної функції живого організму – функції руху, що має для людини не тільки біологічне, але й соціальне значення. Іпотерапія діє на організм як єдине ціле й по своїй сутності не локалістична. Цим пояснюється успішність її застосування при різних захворюваннях. Вона дозволяє відновити й навіть поліпшити фізичний стан осіб з обмеженими руховими можливостями, а також сприяє рішенню конкретних психолого-педагогічних завдань і питань психосоціальної реабілітації й інтеграції інвалідів внаслідок ДЦП. Така реабілітація дозволяє дитині не тільки подолати свої страхи, підтримувати тонус в уражених м'язах, а і створювати нові моторні умовні рефлекси задля нормальної життєдіяльності та здорового соціального життя зі здоровими дітьми.

4. Щоб підтвердити гіпотезу щодо комплексності та результативності соціальної реабілітації дітей з діагнозом ДЦП ми провели дослідження в умовах іпотерапії. Дослідивши процес лікування цієї хвороби в умовах іпотерапії, можна зробити висновки, що у процес лікування дітей з церебральним паралічем повинні бути включені різні спеціалісти: дитячі неврологи, психологи, ортопеди, спеціалісти з лікувальної фізкультури, реабілітологи, іпотерапевти, соціальні працівники, терапевти та педіатри. Жоден з них не може окремо займатися лікуванням хворої на ДЦП дитини, потрібен мультидисциплінарний менеджмент. Тому особливістю процесу соціальної реабілітації в умовах іпотерапії дітей з таким діагнозом є комплексний підхід з урахуванням усіх особливостей особистості дитини та ранній початок реабілітації. В висновках дослідження було вказано, що реабілітація в умовах іпотерапії, змушує дитину осмислити свої рухи не тільки на коні, але і в буденному житті, тим самим радикально змінювати та підвищати соціальний статус на даному етапі свого розвитку. Це підтверджено багатолітніми дослідженнями наших та зарубіжних дослідників, які свідчать про те, що лікувальна верхова їзда здійснює значний ефект, бо являє собою активний метод фізичної реабілітації дитячого церебрального паралічу, здійснюваний з раннього віку з метою своєчасного формування найбільш адекватних рухових навиків.

Тому, сумуючи результати нашого дослідження, що представлені вище, можна зробити висновок, що соціальна реабілітація в умовах іпотерапії дітей з діагнозом ДЦП буде успішною та більш результативною, коли буде проводитися починаючи з раннього віку та охоплювати весь комплекс реабілітаційних методів, що мають індивідуальний підбір саме під кожний окремий випадок.

Література

1. Айшервуд М. М. Повноцінне життя інваліда / М. М. Айшервуд // Пер. з англ. – М.: Педагогіка, 2001. – 167 с.
2. Бадалян Л. О. Детский церебральный параліч / Под. ред. Л.О. Бадалян, Л. Т. Журба, О. В. Тимонина. – Киев: Здоровье, 1988. – 226 с.
3. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М.: "Медиум", 1995. – 323 с.
4. Бергер П. Л. Приглашение в социологию: гуманистическая перспектива / П. Л. Бергер. – М.: Аспект-Пресс, 1996. – 240 с.
5. Гулина М. А. Словарь-справочник по социальной работе. / М. А. Гулина. – СПб.: Питер, 2008. – 400 с.
6. Гуревич К. М. Психологическая диагностика. Учебное пособие / Под ред. К. М. Гуревича и Е. М. Борисовой. – М.: Изд-во УРАО, 1997. – 387 с.
7. Закон України від 6 жовтня 2005 року №2961-IV "Про реабілітацію інвалідів в Україні", зі змінами та доповненнями (Ст. 23).
8. Козьявкин В. И. Детские церебральные параличи, медико-психологические проблемы / Под. ред. В. И. Козьявкин, Л. Ф. Шестопалова, В. С. Подкорытов. – Львов: Украинские технологии, 1999. – 142 с.
9. Осипов Г. В. Рабочая книга социолога / Г. В. Осипов. – М.: Либроком, 2009. – 102 с.

10. Пополитов Р. А. Эффективность иппокоррекции в комплексе реабилитации больных с врожденной и приобретенной патологией опорно-двигательного аппарата и нервной системы / Р. А. Пополитов // Материалы научно-практической конференции с международным участием, 13-14 октября 2005 г. – Севастополь, 2005. – С. 74–75.

11. Пополитов Р. А. Иппореабилитация, ее социальная значимость и распространенность в системе реабилитации людей, в том числе страдающих ДЦП, а также эффективность при занятиях с детьми со спастическими формами данного заболевания / Р. А. Пополитов // Материалы межрегиональной научно-практической конференции с международным участием, 17-18 апреля 2008 г. – Симферополь, 2008. – С.146-148.

УДК 342.951

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У СФЕРІ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Золотарьова Н.І.

кандидат юридичних наук

професор кафедри адміністративної діяльності Національної академії внутрішніх справ

В статті розглядаються проблеми обґрунтування методології дослідження адміністративної діяльності правоохоронних органів у сфері екологічної безпеки. Здійснено підбір необхідних методів дослідження вказаного предмету. Показана дуалістична природа методології дослідження в цій сфері.

В статье рассматриваются проблемы обоснования методологии исследования административной деятельности правоохранительных органов в сфере экологической безопасности. Осуществлен подбор необходимых методов исследования указанного предмета. Показана дуалистическая природа методологии исследования в этой сфере.

The article dwells on problems of justification of the research methodology of administrative law enforcement in the field of the environmental safety. The selection of appropriate research methods of the specified object is made. The dualistic nature of the research methodology in the field is shown.

Ключові слова: методологія дослідження, адміністративна діяльність, екологічна безпека, державне управління.

Актуальність теми дослідження. Територія України потерпає від різноманітних природних і технологічних катаклізмів. Останнім часом нерідкі випадки повеней, сніжних заносів, хуртовин та ураганів, Інтенсифікація суспільного виробництва призводить до виснаження природних ресурсів і забруднення навколишнього природного середовища. Люди зазнають небажаних наслідків цих явищ. В охороні навколишнього природного середовища і екологічної безпеки застосовуються різноманітні засоби, в тому числі і правові. Один із аспектів правових заходів є застосування правоохоронними органами адміністративної діяльності. В цій площині не проводилися наукові дослідження і немає напрацьованої методології таких досліджень.

Мета дослідження. Розробити методологію дослідження адміністративної діяльності правоохоронних органів у сфері екологічної безпеки.

Ступінь дослідження проблеми. Питання методології дослідження правовідносин з'ясувалися в роботах В.Б.Авер'янова, С.С. Алексєєва, Д.І. Голосніченка, М.І. Грецького, О.Л. Копиленка, Р.Е. Лівшиця, Н.І. Матузова, П.М. Рабіновича, Л.В. Петрова, О.Ф. Скакун, О.Д. Тихомирова, Ю.О. Тихомирова, Р.І. Таллера та багатьох інших вчених. В той же час методологія досліджень як державного управління в цілому, так і адміністративної діяльності зокрема, в українській юридичній літературі майже не досліджувалася.

Основний зміст роботи. Приступаючи до дослідження певних правових явищ у першу чергу необхідно визначитись з інструментарієм науково-дослідницької роботи, завчасно передбачити, які методи мають бути використані в цій роботі. Методологічний аспект досліджень такого явища, як адміністративна діяльність правоохоронних органів у сфері екологічної безпеки, за своїм змістом охоплює використання гносеологічних, тобто теоретико-пізнавальних, знань різного рівня. Як відомо, методологічні знання (на відміну від так званих онтологічних) – це знання щодо принципів, методів, шляхів й інших засобів вивчення, пізнання досліджуваних об'єктів [1, 5].

Розмежування методологічних (гносеологічних) і онтологічних знань має умовний характер, оскільки не може бути онтології, тобто пізнання безпосередньо реально існуючих явищ і процесів, поза гносеології, рівно як і навпаки. Одночасно кожен з цих різновидів знань набуває відносної самостійності. Розробка методологічних аспектів має надзвичайно важливе значення для кожної науки, оскільки не тільки знання, а й шляхи їх набуття мають бути істинними, обґрунтованими та раціональними. Така розробка є досить складною й охоплює величезне коло проблем, вимагає значної наукової ерудиції, понятійно-термінологічної культури, широких узагальнень, дисципліни мислення [1, 5-6].

Адміністративна діяльність базується на державному управлінні, урегульованому адміністративним правом. Тому суттєво також є і те, що саме тлумачення «методологічного аспекту» не є тут однозначним. Остільки теоретико-пізнавальний арсенал, адміністративної діяльності має дуалістичну природу, адже з одного боку це адміністративне право, з іншого державне управління – дві складові адміністративної діяльності, оскільки і методологія дослідження адміністративної діяльності має дві складові. Крім того, тут необхідно використовувати загальнонаукові методи дослідження.

Методологія – (methodos – спосіб, метод і logos – наука, знання), це вчення про правила мислення у створенні відповідної теорії науки. У нашому випадку – у створенні науки адміністративного права, оскільки наше дослідження пролягає у плоскості цієї галузі правової науки. «Методологія виконує низку функцій, які полягають у здобутті наукових знань, що відображають динамічні процеси та явища, у спрямуванні, передбаченні особливих шляхів досягнення певної науково-дослідницької мети, у забезпеченні всебічності отриманої інформації про процеси чи явища, що вивчаються, у допомозі введення нової інформації до фонду теорії науки, у забезпеченні уточнення, збагачення, систематизації термінів і наукових понять, у створенні системи наукової інформації, яка базується на об'єктивних фактах і є логіко-аналітичним інструментом наукового пізнання» [2, 56]. Це дає змогу зробити відповідні узагальнення і сформулювати визначення поняття методології дослідження, під якою розуміється «концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, що забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища» [2, 56]. Методологія, як зазначає А.Ф. Чарданцев, це вчення про метод, теоретичне обґрунтування методів пізнання матеріального світу, які використовуються в науці [3, 27]. Р.Е. Лівшиц, під методологією науки розуміє сукупність вихідних наукових підходів до досліджуваного предмета [4, 8].

Поняття методології юридичної науки розробляються вченими, які досліджують проблеми теорії права і держави. За С.С. Алексєєвим методологія – це вчення про методи наукового пізнання [5, 15]. Під методологією юридичної науки П.М. Рабінович розуміє систему підходів і способів наукового дослідження, теоретичні засади їх використання при вивченні державно-правових явищ [6, 618]. Під методологією теорії держави та права М.М. Расолов, розуміє сукупність відповідних принципів, категорій, прийомів і методів дослідження державно-правових явищ та процесів [7, 24-26]. «Методологія (вчення про методи) — система певних теоретичних принципів, логічних прийомів, конкретних засобів дослідження предмета науки. Теоретичні принципи — історизм, єдність логічного та історичного. Логічні прийоми — дедуктивний та індуктивний умовивід, аналіз і синтез, порівняння, узагальнення. Конкретні засоби дослідження — інструменти пізнання, що застосовуються для встановлення знання про досліджуваний предмет» [8, 13].

Під методологією теорії держави і права, на думку Д.І. Голосніченко, варто розуміти складне утворення, що включає в себе цілу систему різноманітних підходів, методів, логічних прийомів та інших можливих засобів пізнання і вдосконалення «державно-правових явищ» [9, 7].

Д.А. Керімов вважає, що методологія є явищем інтегральним, яке об'єднує у собі ряд компонентів: світосприйняття та функціональні теоретичні концепції, загальні філософські закони і категорії, загально- та приватно-наукові методи. Методологія як система не зводиться до складових її елементів, вона має власні інтегративні закономірності розвитку. Цей вчений розглядає співвідношення методології та методів як загального і конкретного. Методологія є пізнавальним базисом всієї системи наукового знання, крім того вона має своїми складовими низку компонентів. Це і система методів, і вчення про них, і визначальна світоглядна позиція дослідника, і загальні теоретичні принципи. Названі компоненти не тільки органічно взаємопов'язані між собою, але і взаємопроникають та взаємозбагачуються. Саме в такому контексті розуміння універсальності методології є інтегральним путівником у науковому пізнанні і пізнавальним стрижнем будь-якого наукового дослідження [10, 13].

За Д.І.Голосніченком методологія дослідження в юридичній науці — «це не простий набір певних основоположних понять та категорій, не сукупність прийомів і методів. Це більш емне поняття. Методологія є теоретичним обґрунтуванням доцільності застосування відповідних підходів і способів, які використовуються для проведення певного теоретико-юридичного дослідження, а також дібрана на науковій основі для означеної мети система прийомів і способів, тобто відповідних методів» [11, 10].

В дійсності для проведення дослідження на основі відповідного його об'єкту і предмету не застосовуються геть усі методи принципи і прийоми, передбачені юридичною наукою, а лише ті з них, які є необхідними для конкретного об'єкту і предмету. У нашому випадку об'єктом дослідження є адміністративно-правові відносини охорони навколишнього природного середовища, а предметом дослідження – адміністративна діяльність

правоохоронних органів у сфері екологічної безпеки, отже, і набір методів дослідження має бути відповідний даному об'єкту і методу.

Потрібно передовсім виділити найбільш високий рівень, тобто систему філософських знань, що слугує методологічним орієнтиром для усіх суспільних наук, у тому числі юридичних. Філософське світорозуміння призвано не тільки представити основу буття, але й відтворити їх багатогранні зв'язки та розвиток. Глибоке розуміння світу як зв'язаного і цілісного, осмислення найважливіших тенденцій його змін необхідно для пізнання і вирішення питань науки і практики. Для дослідження правових явищ використовуються як діалектико-матеріалістичний, так і ідеалістичний підходи, про що зазначається у працях юристів, які розробляють методологічні проблеми права [7, 24-26].

Теорія пізнання становить філософську основу методології правопізнання. В матеріалістичній діалектиці розробляються найбільш загальні принципи пізнавального процесу. Історичний матеріалізм є проміжною ланкою між юридичною наукою і матеріалістичною діалектикою, виступає як теорія соціальної діалектики, що поширює загальні положення і принципи теорії пізнання на суспільні науки [12, 18]. Наявність різних наукових напрямів, стилів наукового мислення в правознавстві не змінює тієї обставини, що усі вони спираються на визначену сукупність загальнометодологічних принципів, категоріальний склад історичного матеріалізму як загальносоціологічні засади теорії марксизму. Філософські уявлення і принципи є важливим інтегративним фактором в умовах різного підходу до дослідження правових явищ, забезпечують зв'язок із усією духовною культурою суспільства, його гуманістичними ідеалами і цінностями. Акумулюючи в собі досягнення різних галузей знань, філософія забезпечує вихід за межі сформованої у правознавстві системи понять, професійних установок і уявлень [11, 15]. Філософські положення про мінливість буття підкріплюється безліччю спостережень, узгоджуються з життєвим досвідом людей. Для діалектики характерно формування парних категорій, які в правових дослідженнях мають досить важливе значення. Діалектичний характер відносин «причина – наслідок», «випадковість – необхідність», «можливість і дійсність», «одиночне і загальне», «явище і сутність» тощо, має бути використаним при дослідженні адміністративної діяльності правоохоронних органів у сфері екологічної безпеки. Адже при різноманітних негативних впливах на об'єкти природи завжди відшуковуються і досліджуються причинно-наслідкові зв'язки, з'ясовується чи випадкове, чи закономірне дане негативне явище в природі, як можуть протікати природні процеси при впливі виробничої діяльності людини.

Принципи матеріалістичної діалектики відображають загальні закономірності пізнання та практичної діяльності. Її принципи вимагають розглядати всіх явищ у розвитку, у взаємозв'язку і внутрішній закономірності, в єдності і боротьбі протилежностей, в зумовленості змін внутрішніми протиріччями [12, 18]. У поясненні явищ суспільного життя основним принципом соціальної діалектики є матеріалістичне розуміння історії і природи кожного соціального явища окремо. В плані юридичної науки реалізація цього принципу означає, що адміністративне право, як складова адміністративної діяльності повинне розглядатися в контексті права в цілому а останнє як частина соціального цілого. Його формування і розвиток, функції і соціальне призначення зумовлені закономірностями суспільного розвитку [11, 15-16].

Як право, так і державне управління сутність ідеального, духовного, є надбанням людства, хоча, в свою чергу, це відлуння матеріального, розвиток матеріального світу на свідомість людини. Цей умовивід робиться на основі дуалізму тому що останній є теорією про те, що існують і свідомість, і фізичні об'єкти. Висновок ідеалізму про те, що фізичні об'єкти не існують, потенційно здатний уводити в оману й звичайно неправильно розуміється. Жоден ідеаліст не заперечує, що існують будинки, дерева, дороги й усі інші предмети, які ми звичайно відносимо до фізичних об'єктів. Просто ідеалісти заперечують два голосливо стверджені факти відносно фізичних об'єктів: вони заперечують, що фізичні об'єкти існують поза сприйняттям і мисленням; що фізичні об'єкти матеріальні, тобто складаються із субстанції за назвою "матерія". Мабуть, це означає заперечення існування фізичних об'єктів, заперечення їх сутнісних властивостей, але ясно, що це не є твердженням про те, начебто є порожнечі й проломи в нашій візуальній або тактильній полі, де більшість людей поміщують фізичні об'єкти. Теорія про те, що фізичне є ментальне, сумісна з будь-якими повсякденними, практичними переконаваннями і із сучасною наукою [13]. Як вважає Л.В. Петрова, буття права необхідно розглядати через субстанцію людини, її душу. "учення про право як витвір людський потребує опори на певну філософську концепцію людини, і якщо справжню, субстанційну сутність людини утворює її душа, або дух, то право, мораль, державу, суспільство, як частки єдиного людського універсуму, можливо зрозуміти як особливі видозміни того, що складає справжню субстанцію людини. Така постановка проблеми надає змогу поглибити і уточнити раніше висловлене міркування про те, що

пошуки першопідстав буття і пізнання ведуть до проблеми людини. Неволодіння мистецтвом цілісного онтологічно-телеологічного способу пізнання, мистецтвом дедуктивного висновування із загальних складових призводить до того, що право як витвір людський «випадає» з універсуму людського як єдиної цілісності, не зумовлюється і не висновується із закономірностей цієї цілісності (тож самі ці закономірності мають бути пізнані в своїй доцільності), не осмислюється і не впорядковується на підставі цих закономірностей, а відтак підпадає під вплив не істинного і випадкового» [14, 14-15]. Як вважав Платон, – «здібності міркувати припадають до лиця панувати, тому, що мудрість і піклування про всю душу у цілому – це якраз її справа, начало ж люте повинно їй підкорюватися та бути її союзником» [15, 29].

Складовою методології дослідження адміністративної діяльності правоохоронних органів у сфері екологічної безпеки є методологічні знання науки управління. До них відносяться також закономірності використання наукових принципів та понять нефілософського значення пізнавальних методів кібернетики, загальної теорії систем прямих і зворотних зв'язків тощо. Для дослідження вибраного предмету їх цінність майже така ж, як і філософських категорій. Оскільки адміністративна діяльність є державно-управлінською, а державне управління є складовою управління в цілому оскільки понятійний апарат науки управління його принципи і закономірності можуть використовуватися в даному дослідженні.

Одним із різновидів управління є державне управління, адміністративна діяльність – його складова. Закономірності як управління взагалі, так і державного управління мають використовуватися в дослідженні адміністративної діяльності. Потрібно підкреслити, що відношення вчених до державного управління є неоднозначним. В.Б.Авер'янов писав: «у вітчизняній юридичній літературі тривалий час дискутувалось питання про співвідношення так званих «широкого» та «вузького» тлумачень поняття «державне управління». Причому в останні роки переваги набувала тенденція широкого його розуміння. Проте кожний з цих варіантів є виправданим лише на чітко визначеному теоретико-пізнавальному рівні використання даного поняття. Інакше кажучи, у кожному випадку те чи інше тлумачення державного управління повинно мати відповідне методологічне обґрунтування» [1, 5]. Приблизником широкого розуміння державного управління є професор Г.В.Атаманчук, який вважає, що управління здійснюється усім апаратом держави. «Саме держава, пише він, за допомогою законотворчості встановлює основні, загальні, типові правила (норми) поведінки людей у всіх сферах життя суспільства й забезпечує їхнє дотримання своєю владною силою» [16, 35]. На наш погляд, це правильна трактовка однієї з особливостей державного управління. Крім того, державне управління в широкому розумінні здійснюють різноманітні суб'єкти, які наділені державно-владними повноваженнями. Звичайно ж найважливішим серед них є Верховна рада України, до компетенції якої відноситься прийняття Конституції (Основного закону) України та інших законів. Образно висловлюючись можна сказати, що закони – це, не що інше, як довгострокові державні рішення, які мають виконуватися усіма органами держави, органами місцевого самоврядування, суб'єктами громадянського суспільства та фізичними особами (громадянами, особами без громадянства, іноземцями, біженцями тощо). Президент і Кабінет Міністрів України, міністерства та інші органи виконавчої влади здійснюючи державно-управлінську діяльність впроваджують законодавчі рішення. Судова гілка влади корегує відхилення від законодавчих приписів.

Органи виконавчої влади в системі загального державного управління виконують в основному контрольну функцію, хоча в певних випадках і самі приймають основані на законі управлінські рішення. Отже, державне управління, яке вони здійснюють є або управлінням підсистемою або діяльністю з виконання контрольної функції. І лише в окремих випадках на ці органи покладається функція кореляції, коли мова йде про адміністративну відповідальність у сфері державного управління.

Отже, в дослідженні маємо користуватися висновками науки державного управління в загальному його розумінні, а також теоретичними положеннями щодо управлінської діяльності органів виконавчої влади, а в визначених законом випадках управлінської діяльності органів місцевого самоврядування, що здійснюється на основі делегованих повноважень.

Література

1. Державне управління в Україні. За загальною редакцією доктора юридичних наук, професора В.Б. Авер'янова. – К.: 1999, Видавництво тов. «СОМІ». – 266 с.
2. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарченко. – [3-є вид.]. – К. : Знання-Прес, 2003. – 295 с.
3. Черданцев А. Ф. Теория государства и права : учебник для вузов / Черданцев А. Ф. – М. : Юрайт, 2002. – 432 с.

4. Лившиц Р. Э. Теория права / Лившиц Р. Э. – М. : БЕК, 1994. – 244 с.
5. Алексеев С. С. Теория государства и права / Алексеев С. С. – [2-е изд.]. – М. : Норма, 2002. – 595 с.
6. Рабінович П. М. Методологія юридичної науки / П. М. Рабінович // Юридична енциклопедія : в 6 т. / [голова редкол. Ю. С. Шемшученко]. – К. : Вид-во “Українська енциклопедія” імені М. П Бажана, 1998–2004. – Т. 3: К–М. – 2001. – 789 с.
7. Рассолов М. М. Проблемы теории государства и права : учеб. пособие / Рассолов М. М. – М. : Юнити. Закон и право, 2007. – 640 с.
8. Скакун О. Ф. Теорія держави і права / Скакун О. Ф. – Харків : Консум, 2001. – 704 с.
9. Загальна теорія держави та права : підручник / [під ред. В. В. Копейчикова]. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 640 с.
10. Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) / Керимов Д. А. – М. : Норма, 2000. – 156 с.
11. Голосніченко Д.І. Теорія Повноважень: вітчизняний та зарубіжний досвід їх формування. Монографія / Д.І. Голосніченко. – К.: Г.А.М., 2009. – 356 с.
12. Принципы материалистической диалектики как теории познания / [редкол.: В. А. Лекторский, С. Н. Мареев, Н. А. Сорокин]. – М. : Политиздат, 1984. – 304 с.
13. Ідеалізм // <http://psylib.org.ua/books/prist01/txt03.htm>
14. Петрова Л. В. Методологія права : книга для читання / Петрова Л. В. – Харків : НУВС, 2004. – 240 с.
15. Платон Государство // История Политических и правовых учений. Хрестоматия. Составители и редакторы: проф. Г. Г. Демиденко, Г. А. Борисов, Белгород: 1999. – 1158 с.
16. Атаманчук Г.В. Теория государственного управления. Курс лекцій. – М.: Юрид. лит. – 1997. – 400 с.

ПРАВОЗАХИСНІ ПОВНОВАЖЕННЯ, ЇХ ВИКОРИСТАННЯ ДЕРЖАВНИМИ ОРГАНАМИ РІЗНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Голосніченко Д.І.

*професор Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, доцент*

Аналізуються правозахисні повноваження різних державних органів, підкреслюється, що не тільки правоохоронні органи є їхніми носіями. Особливу увагу приділено повноваженням виборчих комісій щодо розгляду звернень громадян. Запропоновано прийняти Закон України "Про територіальні виборчі комісії", норми якого визначали б основи компетенції цих органів держави України.

Анализируются правозащитные полномочия различных государственных органов, подчеркивается, что не только правоохранительные органы являются их носителями. Особое внимание уделено полномочиям избирательных комиссий относительно рассмотрения обращений граждан. Предложено принять Закон Украины "О территориальных избирательных комиссиях", нормы которого определяли бы основы компетенции этих органов государства Украина.

The human rights powers of various government agencies are analyzed, and it is emphasized that not only the police are their carriers. The particular attention is paid to the authority of the election commissions to the consideration of appeals. It is proposed to adopt the Law of Ukraine "On the territorial election commissions" that should define the core of the competence of this authorities of Ukraine.

Ключові слова: державні органи, правозахисні повноваження, неправоохоронні органи держави, виборчі комісії.

Актуальність теми. В умовах розвитку демократії, розподілу повноважень державних органів має приділятися важливе значення. Особливо це стосується правоохоронних повноважень, які мають надаватися державним органам лише на основі закону, який враховував би засади природного права.

Мета даної статті – проаналізувати правозахисні повноваження різних державних органів для виявлення невідповідності об'єктивним засадам демократичної держави. Особлива увага в цьому контексті звертається на правозахисні повноваження неправоохоронних органів держави.

Ступінь дослідження проблеми. У вітчизняній юридичній літературі теоретичних досліджень правоохоронних повноважень на правовому рівні немає. Ця права категорія досліджувалась лише фрагментарно. Деякі аспекти поняття повноважень аналізувалися в роботах В. Авер'янова, С. Алексеєва, В. Андрейцева, В. Бабаєва, Б. Лазарева, І. Бачило, І. Безклубого, І. Гриценко, С. Гусарева, В. Дудченко, О. Зайчука, П. Орзіха, О. Скакун, О. Копиленка, А. Козловського, М. Козюбри, В. Марчука, В. Нерсисянца, Ю. Оборотова, П. Рабіновича, О. Петришина, О. Тихомирова, Ю. Тихомирова, А. Колодія, О. Селіванова, В. Селіванова, В. Сіренко, О. Скрипнюк, М. Марченка, В. Шаповала, Ю. Шемшученка, О. Ярмиша та інших.

Серед правоохоронних повноважень у пізнавальному значенні доцільно виділяти повноваження правового захисту (правозахисні повноваження). Повноваження суду, безумовно, за розподілом влади на відповідні гілки мають визначатися як повноваження судової влади. З іншого ж боку, вони також характеризуються як правоохоронні та правозахисні повноваження. Для правового захисту у цивілізованих державах створюються також інші спеціальні органи, призначенням яких є захист прав і свобод людини та громадянина, а також забезпечення протидії протиправним посяганням з боку окремих осіб на внутрішню і зовнішню безпеку держави. Аналіз державного будівництва свідчить про різноманітність таких органів у різних держав світу, однак у кожній країні є поліція або міліція, органи досудового розслідування злочинів, розвідки і контррозвідки тощо. В Україні правоохоронні органи визначені у Законі України "Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів", де в п. 1 ст. 2 зазначається, що правоохоронними органами є органи прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, митні органи, органи охорони державного кордону, органи державної податкової служби, органи і установи виконання покарань, державної контрольно-ревізійної служби, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [1]. Конкретне визначення правоохоронних органів безумовно дає достатньо чітке розуміння того, які органи слід віднести до

правоохоронних. Однак треба зазначити, що органи, перелічені в нормі права вказаного Закону, не зовсім правильно відносять до правоохоронних, адже основним призначенням податкової і митної служби, як складових Міністерства доходів і зборів України є не скільки правоохоронна, стільки регулятивна функція, першої – щодо здійснення контролю за своєчасною сплатою податків та інших обов'язкових платежів, другої – щодо здійснення контролю за переміщенням через митний кордон України товарів, та інших предметів [2, 85-87]. І лише окремі підрозділи в системі цього міністерства є органами правозахисними. А, як відомо, характерним для визначення належності органу до певного виду державної діяльності є основне призначення щодо його функціонування та створення. Вказівка на те, що правоохоронними органами є органи, на які покладено здійснення правозастосовних функцій, в принципі є недоречною, адже застосування норм права є функцією майже усіх органів влади, і ця особливість ніяк не характеризує органи як правоохоронні. У той же час можна з упевненістю сказати про те, що дані органи мають правоохоронні повноваження з ознаками захисту прав і свобод людей та державних інтересів.

Введення до повноважень права втручання у відносини поновлення порушених прав із застосуванням заходів примусу є ознакою правового захисту, а органи, які призначені в основному для здійснення таких повноважень, мають називатися правозахисними. Тому серед правозахисних органів можна назвати органи внутрішніх справ, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, органи охорони державного кордону, органи і установи виконання покарань, державної контрольно-ревізійної служби, рибоохорони, державної лісової охорони. Перелічені органи не тільки здійснюють спостереження за відповідністю законодавству відносин, що є змістом певного правового режиму, але й наділені правом реагувати на порушення законодавства та застосовувати при цьому заходи примусу. Законодавець доповнив перелік органів, державні службовці яких потребують спеціального правового захисту, а саме: співробітники розвідувальних органів України, працівники Антимонопольного комітету України та уповноважені особи Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку України [3], названі органи також мають в системі компетенції правозахисні повноваження. Слід відзначити, що правозахисні повноваження притаманні також іншим органам влади, зокрема, органам, які не відносяться ні до однієї із гілок влади, наприклад, Центральній виборчій комісії, Вищій раді юстиції.

Повноваження виборчих комісій зводяться в основному до забезпечення реалізації виборчого права громадянами України, та поряд з цим дані органи компетентні також захищати права виборців.

Конституція України проголосила, що волевиявлення народу здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії. Стаття 38 Основного Закону закріплює, що громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Під час проведення виборів Президента України, народних депутатів та депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, сільських, селищних, міських, районних у містах, районних, обласних, Київської та Севастопольської міських рад та сільських, селищних, міських голів, а також проведення референдумів особливого значення набуває визначення компетенції відповідних виборчих комісій, інших органів держави та місцевого самоврядування, у тому числі їх повноважень щодо захисту прав виборців.

Потрібно зазначити, що призначення і компетенція Центральної виборчої комісії визначені у спеціальному законі. Законом України від 30 червня 2004 року № 1932 “Про центральну виборчу комісію” визначені порядок утворення, правовий статус, основні засади організації діяльності Центральної виборчої комісії як постійно діючого колегіального державного органу, до компетенції якого належить забезпечення організації підготовки та проведення виборів і референдумів в Україні, забезпечення реалізації та захисту конституційних виборчих прав громадян України і прав на участь у референдумах, суверенного права Українського народу на виявлення своєї волі [4]. Центральна виборча комісія наділена повноваженнями щодо організації підготовки і проведення виборів Президента України, народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів, всеукраїнського і місцевих референдумів у порядку та у межах, встановлених Законом України “Про центральну виборчу комісію” та іншими законами України.

У той же час компетенція територіальних комісій визначається у декількох законах. Це Закони України “Про вибори Президента України”, “Про вибори народних депутатів України”, “Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів”, “Про всеукраїнський та місцеві референдуми”. Однак чіткості визначення компетенції територіальних виборчих комісій, на наш погляд, в такій

кількості законів, які видані щодо різних об'єктів регулювання і в різний час, досягти неможливо. Думається, було б доцільним прийняти Закон України "Про територіальні виборчі комісії", норми якого визначали б основи компетенції цих органів влади в Україні.

Поряд з іншими правами, що в сукупності з обов'язками Центральної виборчої комісії та обов'язками територіальних комісій становлять їх правовий статус, можна також виділити компетенцію ЦВК України та права територіальних комісій щодо прийому і вирішення заяв і скарг виборців та інших суб'єктів виборчого права.

Майже всі закони, що регулюють виборчі відносини, дають право виборцям подати звернення щодо порушення їх прав на волевиявлення при виборах. Однак у нормах конституційного права з реалізації цих прав трапляються неточності. Наприклад, у пункті 6 статті 32 Закону України "Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів", прийнятому у 2004 р. [5], більше півтора року з моменту прийняття даного нормативного акта значилося, що "громадянин має право оскаржити до дільничної виборчої комісії або безпосередньо до суду в установленому законом порядку допущені при складанні списку виборців неправильності, у тому числі невключення, неправильне включення або виключення із списку виборців його або інших осіб". Нами зверталася увага, що термін "громадянин" в наведеному контексті є недоречним [6, 178-179]. В позитивних виборчих відносинах в цьому випадку знаходиться виборець, і тому термін "громадянин" трактується досить широко, він не співпадає з визначенням громадянина, адже певна категорія громадян не є виборцями. Згідно зі ст. 70 Конституції України право голосу на виборах і референдумах мають громадяни України, які досягли на день їх проведення вісімнадцяти років. Не мають права голосу громадяни, яких визнано судом недієздатними. Нами було запропоновано замінити у п. 6 ст. 32 аналізованого вище Закону даний термін на термін "виборець". Законом від 21 грудня 2005 р. цю пропозицію було враховано і пункт 6 ст. 32 було викладено в новій редакції [7]. Не дивлячись на те, що у 2010 році даний Закон було скасовано при прийнятті нового Закону України N 2487-VI від 10.07.2010 р. «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» термін «виборці» було використано повсякчасно і стаття 12 цього закону серед суб'єктів виборчого процесу назвала «виборців» [8].

Торкаючись повноважень виборчих комісій щодо розгляду звернень виборців та інших суб'єктів виборчого права, варто окреслити основні особливості провадження у справах щодо поновлення їх виборчих прав. Зокрема, це колегіальне вирішення заяв і скарг виборців та інших суб'єктів виборчого права. Так, згідно з Законом України "Про вибори Президента України" порядок розгляду скарги виборчою комісією встановлюється ЦВК. В той же час, Законом України "Про Центральну виборчу комісію" передбачається, що скарга, подана до ЦВК, розглядається на засіданні Комісії. За підсумком розгляду скарги ЦВК приймає рішення. Як відомо, рішення ЦВК приймає колегіально.

Розгляд скарг виборчими комісіями здійснюється з запрошенням суб'єкта звернення із скаргою та суб'єкта оскарження.

Наступна особливість аналізованого провадження – це суб'єкти звернення з заявами і скаргами. Так, відповідно до ст. 91 Закону України "Про вибори Президента України" суб'єктом звернення зі скаргою у випадках, передбачених згаданим Законом, може бути кандидат на пост Президента України, партія (блок) – суб'єкт виборчого процесу, виборча комісія, а також виборець, виборчі права або охоронювані законом інтереси якого щодо участі у виборчому процесі порушено рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта оскарження. Від імені кандидата на пост Президента України суб'єктом звернення із скаргою може бути також його довірена особа. У ст. 108 Закону України від 17 листопада 2011 р. № 4061- VI "Про вибори народних депутатів України" суб'єктом звернення із скаргою можуть бути кандидат у депутати, зареєстрований у встановленому Законом порядку, партія - суб'єкт виборчого процесу, в особі її керівника, представника партії у Центральній виборчій комісії, уповноваженої особи партії чи іншої особи, уповноваженої рішенням центрального керівного органу партії, довірена особа кандидата у депутати, офіційний спостерігач, виборча комісія, утворена відповідно до Закону, виборець, чиї особисті виборчі права або охоронювані законом інтереси щодо участі у виборчому процесі, у тому числі на участь у роботі виборчої комісії чи на здійснення спостереження, порушено рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта оскарження.

Строки подання скарг, а також їх розгляду виборчими комісіями відрізняються від загальних строків, встановлених для таких цілей Законом України "Про звернення громадян". Так відповідно до Закону України "Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів" скарга до дільничної виборчої комісії подається не пізніше як за день до дня виборів. За статтею 92 Закону України "Про Центральну виборчу комісію", заяви та скарги, які подані до ЦВК під час

виборчого процесу чи процесу референдуму та стосуються цього процесу, розглядаються Комісією протягом п'яти днів з дня надходження заяви або скарги, якщо інший строк не встановлено відповідним законом України про вибори або референдуми. Днем подання такої заяви чи скарги вважається день фактичного отримання скарги комісією. У законах, що регулюють виборчі відносини встановлені також й інші строки розгляду скарг. Причому вони досить різняться навіть між собою. Так, стаття 109 Закону України "Про вибори народних депутатів" визначає такі строки оскарження. Скарга до виборчої комісії або до суду може бути подана, як зазначається у частині першій цієї статті, суб'єктом звернення зі скаргою протягом п'яти днів після прийняття рішення, вчинення дії чи бездіяльності суб'єктом оскарження, за деякими винятками, вони наступні. По-перше, вона може бути подана не пізніше двадцять четвертої години дня, що передує дню голосування; по-друге, скарга щодо порушення, яке мало місце під час голосування, може бути подана до відповідної дільничної виборчої комісії не пізніше закінчення голосування; по третє, скарга щодо рішень, дій чи бездіяльності виборчої комісії, членів цих комісій, що мали місце у день голосування, під час підрахунку голосів та встановлення результатів голосування на дільниці, може бути подана до виборчої комісії вищого рівня у дводенний строк з дня прийняття рішення, вчинення дії або бездіяльності. Стаття 94 Закону України "Про вибори Президента України" встановила, що скарга може бути подана також протягом п'яти днів після дня прийняття рішення, вчинення дії чи бездіяльності відповідними суб'єктами виборчих відносин, і також за окремими винятками. Але за тих же підстав інші строки оскарження передбачені у названих вище Законах різні. Наприклад, до виборчої комісії вищого рівня за Законом України "Про вибори Президента України" вона подається не протягом дводенного строку, як це передбачається при виборах народних депутатів, а не пізніше двадцять четвертої години дня, наступного за днем голосування.

Строки розгляду справ щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності, пов'язаних із виборчими відносинами, встановлені також і в ст. 172 КАСУ. Враховуючи, що в законодавчих актах, які регулюють оскарження рішень, дій і бездіяльності суб'єктів виборчих відносин, встановлюються різні строки для оскарження у виборчі комісії, а також у зв'язку із тим, що норми цих актів не враховують особливостей адміністративної юрисдикції, їх потрібно скасувати у встановленому законодавством порядку та окремо розробити відповідні норми, які регулювали б порядок позасудового оскарження діянь суб'єктів виборчого процесу, та викласти їх у окремому законі.

Нове законодавство розширило також повноваження місцевих судів щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення, що посягають на здійснення народного волевиявлення, а також застосування заходів кримінальної відповідальності. Після прийняття Закону України від 23 лютого 2006 р. № 3204 - IV "Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального, Кримінально-процесуального кодексів України щодо відповідальності за порушення виборчих прав громадян" [9] захист прав виборців значно посилюється. Так, у названому Законі було передбачено доповнення Кодексу України про адміністративні правопорушення окремою главою 15-А та у такий спосіб запроваджено більш дієвий механізм адміністративно-правової охорони прав громадян на здійснення народного волевиявлення та встановлений порядок його забезпечення. Цим Законом також розширено правозахисні повноваження шляхом надання права голові, заступникові голови, секретарю, іншим членам виборчої комісії, комісії з референдуму складати протоколи про адміністративні правопорушення, передбачені в статтях 212-11, 212-15 - 212-20, тобто в справах про порушення виборчих прав громадян. Окремі вади є і в новому законодавстві, на які вже зверталась увага вчених-юристів [10, 60-64].

Таким чином, можна відзначити, що законодавство України останнім часом більш детально врегулювало повноваження державних органів, які необхідні для захисту прав виборців. Однак потрібно проводити постійний моніторинг законодавства з метою недопущення дублювань у регулюванні відносин, а також щодо унеможливлення різночитань у окремих нормативно-правових актах, присвячених проведенню виборів і референдуму.

Як орган із правозахисними повноваженнями може розглядатися Вища рада юстиції, яка згідно з Законом про неї є колегіальним, незалежним органом, не тільки відповідальним за формування високопрофесійного суддівського корпусу, здатного кваліфіковано, сумлінно та неупереджено здійснювати правосуддя на професійній основі, але й таким, що реагує на дисциплінарні правопорушення суддів і прокурорів. Своєю діяльністю Вища рада юстиції створює відповідні засади щодо забезпечення правосуддя в Україні, опосередковано, через інститут дисциплінарної відповідальності суддів і прокурорів здійснює захист прав і свобод людини та громадянина.

Правозахисні повноваження поряд з іншими наданими їм правами та обов'язками притаманні також органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування, їх

посадовим особам. Передусім правовий захист цими органами здійснюється шляхом провадження за скаргами на неправомірні дії посадових осіб та прийняттям правопоновлювальних актів. Зараз ця діяльність регулюється Законом України “Про звернення громадян”. Однак, як вже не одноразово зазначалось в юридичній літературі, цей Закон досить застарів і наразі існує нагальна потреба у прийнятті Адміністративно-процедурного кодексу України, який би встановлював не тільки порядок надання державних та муніципальних послуг, але й регламентував би порядок оскарження рішень органів публічної адміністрації та їх посадових осіб [11, 93-100; 12, 274].

Література

1. Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 50.
2. Голосніченко Д. І. Розмежування предметів податкового і митного права при викладанні цих навчальних дисциплін у вузах України / Д. І. Голосніченко // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць. – Одеса : Юрид. літ., 2003. – Вип. 16. – С. 85–87.
3. Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розвідувальних органів України” від 15 грудня 2005 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 14. – Ст. 116.
4. Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 36. – Ст. 448.
5. Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 30–31. – Ст. 382.
6. Голосніченко Д. І. Повноваження виборчих комісій щодо розгляду заяв і скарг виборців / Д. І. Голосніченко // Відповідальність за порушення виборчого законодавства та шляхи вдосконалення суміжного законодавства : матеріали Наук.-практ. конф. (Київ, 24 листопада 2005 р.). – К. : ПЦ “Фоліант”, 2005. – С. 177–180.
7. Закон України “Про внесення змін в Закон України “Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів” від 21 грудня 2005 р. № 3253-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 5–6. – Ст. 75.
8. Закон України N 2487-VI від 10.07.2010 р. «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – N35-36. – Ст. 491.
9. Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 33. – Ст. 280.
10. Афанасьєв К. Адміністративна відповідальність за порушення виборчих прав громадян України / К. Афанасьєв // Вибори та демократія. – 2006. – № 3 (9). – С. 60–64.
11. Голосніченко І. П. Адміністративне право України: основні поняття / Голосніченко І. П., Стахурський М. Ф., Золотарьова Н. І. – К. : ГАН, 2005. – 232 с.
12. Кузьменко О.В. Теоретичні засади адміністративного процесу / Кузьменко О.В. – К.: Атіка. 2005. – 352 с.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Нашинець-Наумова А.Ю.

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри конституційного і адміністративного права Національного авіаційного університету

На основі теоретико-правового аналізу загально визначених наукових дефініцій, вітчизняних трактувань, узагальнено поняття «інформаційна безпека». Увагу зосереджено на якісному дослідженні нормативно-правових актів державного рівня, відповідно до кожного з яких висвітлено контекст та особливості використання зазначеного поняття.

На основі теоретико-правового аналізу общепринятых научных дефиниций, отечественных трактовок, обобщенно понятие «информационная безопасность». Внимание сосредоточено на качественном исследовании нормативно-правовых актов государственного уровня, в соответствии с каждым из которых освещены контекст и особенности использования указанного понятия.

Based on the theoretical and legal analysis of generally accepted scientific definitions of domestic interpretations generalized notion of «information security». Attention is focused on a qualitative study of normative and legal acts of state level, according to each of which highlights the context and features of the use of this concept.

Ключові слова: інформаційна безпека, інформаційний простір, державна інформаційна політика.

Постановка проблеми. Становлення інформаційного суспільства має як безсумнівні позитивні, так і певні негативні наслідки. З одного боку, пришвидшилася передача інформації значного обсягу, прискорилась її обробка та впровадження. З іншого – серйозне занепокоєння викликає поширення фактів протизаконного збору і використання інформації, несанкціонованого доступу до інформаційних ресурсів, незаконного копіювання інформації в електронних системах, викрадення інформації з бібліотек, архівів, банків та баз даних, порушення технологій обробки інформації, запуску програм-вірусів, знищення та модифікація даних у інформаційних системах, перехоплення інформації в технічних каналах її витоку, маніпулювання суспільною та індивідуальною свідомістю тощо.

Перехід суспільства до інформаційного змінив статус інформації. Наразі, вона може бути як засобом забезпечення безпеки, так, у свою чергу, і загрозою та небезпекою.

Одним із головних стратегічних пріоритетів є розвиток інформаційного суспільства та впровадження новітніх інформаційно-комунікаційних технологій в усі сфери суспільного життя. Саме цим зумовлена актуальність забезпечення інформаційної безпеки України з метою задоволення національних інтересів людини (громадянина), суспільства та держави в інформаційній сфері.

Тривалий час розуміння інформаційної безпеки в наукових та нормативно-правових джерелах ототожнювалося тільки з безпекою інформації, що значно звужувало її сутність. Саме тому, з низки питань, присвячених розгляду проблеми забезпечення інформаційної безпеки, найбільш вивченими та дослідженими її аспектами є безпека інформації – (інформаційна безпека, в нашому розумінні).

Аналіз останніх досліджень. Проблеми у сфері забезпечення інформаційної безпеки розглядалися багатьма російськими та українськими фахівцями, зокрема таким як: В.Артемов, О.Баранов, І.Бачило, В.Брижко, В.Гавловський, А.Гевлич, Р.Калюжний, Б.Кормич, А.Марущак, В.Селіванов, В.Цимбалюк, М.Швець та ін. [1-11].

Мета статті. Мета публікації – розробка загальнотеоретичного підґрунтя, як основи для подальшої конкретизації та деталізації загальних характеристик ступеня розвитку інформаційних ресурсів українського суспільства загалом та інформаційної безпеки зокрема.

Виклад основного матеріалу. За умов глобальної інтеграції та жорсткої міжнародної конкуренції головною ареною зіткнень і боротьби різновекторних національних інтересів стає інформаційний простір. Сучасні інформаційні технології дають змогу досягти реалізації власних інтересів без застосування воєнного інструментарію, послабити або навіть зруйнувати конкуруючу державу, не застосовуючи сили, за умови якщо ця держава не усвідомить реальних та потенційних загроз негативних інформаційних впливів і не створить дієвої системи захисту і протидії цим загрозам.

Інформаційний простір, інформаційні ресурси, інформаційна інфраструктура та інформаційні технології значною мірою визначають рівень і темпи соціально-економічного, науково-технічного і культурного розвитку держави. За сучасних умов, на думку аналітиків,

інформаційна складова набуває дедалі більшої ваги і стає одним з найважливіших елементів забезпечення національної безпеки України [12, 105].

Інформаційна безпека, за визначенням Б. Кормича, виступає як захищеність встановлених законом правил, за якими відбуваються ін-формаційні процеси в державі, що забезпечують гарантовані Конституцією умови існування і розвитку людини, всього суспільства та держави [8, 89].

Інформаційна безпека України, на думку І. Громико, Т. Саханчук, – це захищеність державних інтересів, за якої забезпечується запобігання, виявлення і нейтралізація внутрішніх та зовнішніх інформаційних загроз, збереження інформаційного суверенітету держави і безпечний розвиток міжнародного інформаційного співробітництва [13, 130-134].

В. Цимбалюк характеризує інформаційну безпеку як стан інформації, в якому забезпечується збереження визначених політикою безпеки властивостей інформації [10, 204]. Р. Калюжний вважає, що інформаційна безпека – це вид суспільних інформаційних правовідносин щодо створення, підтримки, охорони та захисту бажаних для людини, суспільства і держави безпечних умов життєдіяльності [7, 234-244]. Водночас Ф. Гуцу пропонує розглядати інформаційну безпеку як стан захищеності потреб в інформації особи, суспільства й держави, при якому забезпечується їхнє існування та прогресивний розвиток незалежно від наявності внутрішніх і зовнішніх інформаційних загроз [14, 35].

Як підсумок, Л. Харченко, Н. Ліпкан, О. Логінов визначили, що інформаційна безпека – це складова національної безпеки, процес управління загрозами та небезпеками державними і недержавними інституціями, окремими громадянами, за якого забезпечується інформаційний суверенітет України [15, 65].

Узагальнюючи вищезазначені трактування, варто зазначити, що інформаційна безпека – це стан захищеності інформаційного простору, який забезпечує його формування і розвиток в інтересах громадян, ор-ганізацій і держави в цілому, захист від неправомірного зовнішнього і внутрішнього втручання; стан інформаційної інфраструктури, процесів, за яких інформація використовується суворо за призначенням і не впливає негативно на інформаційну чи інші системи як самої держави, так й інших країн при її використанні. Також потрібно зауважити, що безсумнівно, інформаційна безпека українського суспільства як важлива складова національної безпеки передбачає системну превентивну діяльність органів державної влади по наданню гарантій інформаційної безпеки особі, соціальним групам і суспільству в цілому і спрямована на досягнення достатнього для розвитку державності та соціального прогресу рівня духовного та інтелектуального потенціалу країни.

Таким чином, інформаційна безпека України як один із видів національної безпеки, важлива функція держави, означає: законодавче формування державної інформаційної політики; створення відповідно до законів України можливостей досягнення інформаційної достатності для ухвалення рішень органами державної влади, громадянами та об'єднаннями громадян, іншими суб'єктами права в Україні; гарантування свободи інформаційної діяльності та права доступу до інформації у національному інформаційному просторі України; всебічний розвиток інформаційної структури; підтримку розвитку національних інформаційних ресурсів України з урахуванням досягнень науки і техніки та особливостей духовно-культурного життя народу України; створення і впровадження безпечних інформаційних технологій; захист права власності всіх учасників інформаційної діяльності в національному просторі України; збереження права власності держави на стратегічні об'єкти інформаційної інфраструктури України; охорону державної таємниці, а також інформації з обмеженим доступом; створення загальної системи охорони інформації, зокрема охорони державної таємниці, а також іншої інформації з обмеженим доступом; захист національного інформаційного простору України від розповсюдження спотвореної або забороненої для поширення законодавством України інформаційної продукції; встановлення законодавством режиму доступу іноземних держав або їх представників до національних інформаційних ресурсів України та порядок використання цих ресурсів на основі договорів з іноземними державами; законодавче визначення порядку поширення інформаційної продукції зарубіжного виробництва на території України [16, 714-715].

В свою чергу державна політика інформаційної безпеки визначається пріоритетністю національних інтересів, системою небезпек і загроз і здійснюється шляхом реалізації відповідних доктрин, стратегій, концепцій і програм в інформаційній сфері відповідно до чинного законодавства. Основні напрями державної політики з питань національної безпеки в інформаційній сфері відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України» такі: забезпечення інформаційного суверенітету України; вдосконалення державного регулювання розвитку інформаційної сфери шляхом створення нормативно-правових та еко-номічних передумов для розвитку національної інформаційної інфраструктури та ресурсів, упровадження новітніх технологій у цій сфері, наповнення

внутрішнього та світового інформаційного простору достовірною інформацією про Україну; активне залучення засобів масової інформації до боротьби з корупцією, зловживаннями службовим становищем, іншими явищами, які загрожують національній безпеці України; забезпечення неухильного дотримання конституційного права громадян на свободу слова, доступу до інформації, недопущення неправомірного втручання органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у діяльність засобів масової інформації, дискримінації в інформаційній сфері і переслідування журналістів за політичні позиції; вжиття комплексних заходів щодо захисту національного інформаційного простору та протидії монополізації інформаційної сфери України [17].

До проблем забезпечення інформаційної безпеки України відносять загрози національним інтересам і національній безпеці в інформаційній сфері: прояви обмеження свободи слова та доступу громадян до інформації; поширення засобами масової інформації культу насильства, жорстокості, порнографії; комп'ютерна злочинність та комп'ютерний тероризм; розголошення інформації, яка становить державну та іншу, передбачену законом, таємницю, а також конфіденційної інформації; намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації.

Для формування збалансованої державної політики та ефективного проведення комплексу узгоджених заходів щодо захисту національних інтересів в інформаційній сфері, створення розвиненого і захищеного інформаційного середовища слугує організація функціонування системи інформаційної безпеки, складовими компонентами якої є національні інтереси в інформаційній сфері, загрози та небезпеки цим інтересам, сама інформаційна безпека як інструмент зі створення сприятливих умов для їх реалізації, які в сукупності є об'єктом управління органами державного управління, система забезпечення інформаційної безпеки, тобто суб'єкт управління, більше того, основні напрями політики національної безпеки в інформаційній сфері, а також внутрішнє та зовнішнє середовище. Інформаційна безпека забезпечується комплексом заходів системи забезпечення національної безпеки України, що включає сукупність державних органів, громадських організацій, посадових осіб та окремих громадян [18, 108].

Правову основу забезпечення інформаційної безпеки України становлять Конституція України, Закони України «Про національну безпеку України», «Про інформаційну безпеку України», «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» інші закони і нормативно-правові акти. Розроблено Проект Доктрини інформаційної безпеки України (РНБО України) від 25 травня 2009 р., а також ратифіковані або парафоровані Україною Договір про безпеку і співробітництво у Європі, Договір «Відкрите небо», Угода про партнерство та співробітництво між Європейським співтовариством і Україною, Додатковий протокол до Європейської конвенції про інформацію щодо іноземного законодавства, які зобов'язують країни-учасниці здійснювати багатосторонній обмін інформацією, потребують створення загальнодержавних механізмів зберігання та споживання отриманої інформації в національних інтересах [19-20].

Отже, якщо розглядати правові основи забезпечення інформаційної безпеки в нашій країні, то до пріоритетних напрямів можна, на наш погляд, віднести: створення законодавчої та нормативної бази; здійснення моніторингу інформаційної безпеки України; стандартизація, сертифікація та ліцензування діяльності у сфері забезпечення інформаційної безпеки України; вдосконалення та розвиток державної інформаційної інфраструктури з урахуванням вимог інформаційної безпеки України; вдосконалення системи освіти, навчання та виховання з урахуванням вимог інформаційної безпеки України та Закону України «Про державну мову»; розробка міжрегіональних, державних та міждержавних програм розвитку системи інформаційної безпеки України [21].

Висновок. У зв'язку з посиленням негативного зовнішнього впливу на інформаційний простір України, що загрожує розмиванню суспільних цінностей і національної ідентичності, недостатніми залишаються обсяги вироблення конкурентоспроможного національного інформаційного продукту. Наближається до критичного стан безпеки інформаційно-комп'ютерних систем у галузі державного управління, фінансової і банківської сфери, енергетики, транспорту, внутрішніх та міжнародних комунікацій.

Забезпечення сприятливих зовнішніх умов для розвитку та безпеки держави передбачає забезпечення інформаційної безпеки при інтеграції до структур глобального інформаційного суспільства.

Ефективна реалізація стратегічних пріоритетів, основних принципів і завдань державної політики інформаційної безпеки потребує вдосконалення правових та організаційних механізмів управління інформаційною безпекою, його відповідного інтелектуально-кадрового і ресурсного забезпечення, зокрема, вдосконалення законодавства з питань національної

безпеки насамперед шляхом розвитку правових засад управління національною безпекою через розробку відповідних законів, концепцій, доктрин, стратегій і програм, у тому числі антикорупційного законодавства, Національної програми протидії тероризму та екстремізму, Концепції розвитку Воєнної організації держави, Національної стратегії формування інформаційного суспільства, Доктрини інноваційного та науково-технологічного розвитку тощо; розробка та впровадження національних стандартів та технічних регламентів застосування інформаційно-комунікаційних технологій, гармонізованих з відповідними європейськими стандартами, в тому числі з вимогами ратифікованої Верховною Радою України Конвенції про кіберзлочинність; приведення законодавства з питань охорони державної таємниці до європейських стандартів; розробка та впровадження загальнодержавної системи визначення та моніторингу порогових значень показників (індикаторів), що характеризують рівень захищеності національних інтересів у різних сферах життєдіяльності та виникнення реальних загроз національній безпеці.

Тому, в умовах становлення стратегії національної безпеки України як «дорожньої карти» реформування сектору загальної безпеки, важливою її складовою виступає інформаційна безпека українського суспільства, яка є захистом національних інтересів в інформаційній сфері.

Література

1. Артемов В.Ю. Законодавчі проблеми захисту інформації з обмеженим доступом в комп'ютерних мережах / В.Ю. Артемов, С.О. Климчук // Науковий часопис Національного Педагогічного Університету імені М.П. Драгоманова: До 170-річного ювілею. Серія 18: Економіка і право : збірник. – Київ : НПУ, 2006. – Вип. 4. – С. 115-125.
2. Баранов А.П. Актуальные юридические аспекты практической информационной безопасности // Проблемы информационной безопасности. Компьютерные системы. – 2009. – № 4. – С. 51-55.
3. Бачило И.Л. Информационное право: актуальные проблемы теории и практики / И.Л. Бачило. – М.: Юрайт. – 2008. – 435 с.
4. Брижко В.М. Теорія і практика інформаційного права: методологія кодифікації інформаційного законодавства України / В.М. Брижко // Правова інформатика. – 1(37)/2013. – С.70.
5. Гавловский В. Информационная безопасность: защита информации в автоматизированных системах (организационно-правовой аспект) // Правовое, нормативное и метрологическое обеспечение системы защиты информации в Украине. – К., 2000. – С 50-52.
6. Гевлич А., Селіванов В. Державна політика України у сфері захисту персональних даних: міжнародно-правовий аспект // Право України. – 2006. – № 1. – С.9-16.
7. Інформаційне право України: концептуальні основи формування / Р.А. Калюжний [и др.] // Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України. – №3(6). – 2001. – С. 234-244.
8. Кормич Б.А. Информационная безопасность: организационно-правовые основы: учеб пособие / Б.А. Кормич. – К : Кондор, 2004. – 324 с.
9. Марущак А.І. Інформаційне право: Доступ до інформації: Навчальний посібник / А.І. Марущак. – К : КНТ, 2007. – 532 с.
10. Інформаційне право (основи теорії і практики) / В.С. Цимбалюк. – К.: Освіта України, 2010. – 388 с.
11. Информатизация, право, управление (организационно-правовые вопросы): Монография / Р.А. Калюжний, А.Д. Крупчан, В.Д. Гавловский, М.В. Гуцалюк, М.Я. Швеца, В.С. Цимбалюк; За заг. ред.: М.Я. Швеца, А.Д. Крупчана. – К.: НДЦ правовой информатики АПРНУ, 2002. – 191 с.
12. Проект Доктрини інформаційної безпеки України (РНБО України) : Електронний ресурс : [Режим доступу] http://www.strateger.net/Doktrina_nacionalnoj_besopasnosti_Ukraini
13. Громико І., Саханчук Т. Державна домінантність визначення інформаційної безпеки України в умовах протидії загрозам // Право України. – 2008. – № 8. – С. 130–134.
14. Правові основи інформаційної діяльності: Навч. посібник / С.Ф. Гуцу. – Х.: Нац. Аерокосм. Ун-т «Харк. авіац. ін.-т», 2009. – 48 с.
15. Харченко Л.С. Інформаційна безпека України: Глосарій / Л.С. Харченко, В.А. Ліпкан, О.В. Логінов. – К.: Текст, 2004. – 136 с.
16. Кравець Є.Я. Інформаційна безпека держави // Юридична енциклопедія: У 6 т. / Ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. Енцicl., 1998. – 1999. – Т. 2. – С. 714–715.

17. Про основи національної безпеки України: Закон України // Уряд. кур'єр. – 2003. – 30 лип.
18. Ліпкан В.А. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції: Навч. посіб. / В.А. Ліпкан, Ю.Є. Максименко, В.М. Желіховський. – К.: КНТ, 2006. – 280 с.
19. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки: Закон України // Уряд. кур'єр. – 2007. – 14 лют.
20. Про національну комісію з утвердження свободи слова та розвитку інформаційної галузі: Указ Президента України від 6 червня 2006 р., № 493/2006 // Уряд. кур'єр. – 2006. – 21 черв.
21. Медвідь Ф. Інформаційна безпека України в контексті становлення стратегії національної безпеки держави // Юрид. вісн. України. – 2008. – № 43. – 25-31 жовт.

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ОСКАРЖЕННЯ ПОРУШЕНЬ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ВИБОРИ

Кальченко С.В.

Здобувач Кафедри господарського та адміністративного права

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут»

Стаття присвячена дослідженню джерел європейських стандартів оскарження рішень, дій або бездіяльності, які порушують виборче законодавство, і розгляду справ про виборчі спори, а також систематизації зазначених стандартів. На підставі відповідних джерел, а саме: нормативно-правових актів, які мають обов'язкову юридичну силу; правових актів, документів рекомендаційного характеру, прийнятих міжнародними (європейськими) організаціями; рішень Європейського суду з прав людини, сформульовано перелік стандартів оскарження порушень виборчого законодавства та розгляду справ про виборчі спори.

Статья посвящена исследованию источников европейских стандартов обжалования решений, действий или бездействия, нарушающих законодательство о выборах, рассмотрения дел об избирательных спорах, а также систематизации указанных стандартов. На основании соответствующих источников, а именно: нормативно-правовых актов, имеющих обязательную юридическую силу; правовых актов, документов рекомендательного характера, принятых международными (европейскими) организациями; решений Европейского суда по правам человека, сформулирован перечень стандартов обжалования нарушений законодательства о выборах и рассмотрения дел об избирательных спорах.

The paper is dedicated to evaluation of sources of the European standards in sphere of challenging decisions, actions and inactions violated electoral legislation, examination of election related disputes, as well as systematization of the standards concerned. In reliance upon corresponding sources, namely: normative and legal acts of binding force; non-regulatory legal acts, and the case law of the European Court of Human Rights, a catalog of standards in sphere of challenging electoral violations and examination of election related disputes has been developed.

Ключові слова: європейські стандарти виборів, стандарти оскарження порушень виборчого законодавства, джерела стандартів оскарження.

Постановка проблеми. Питання міжнародних (у тому числі європейських) стандартів оскарження рішень, дій або бездіяльності, які порушують виборче законодавство, та розгляду справ про виборчі спори зазвичай розглядається фахівцями у більш широкому аспекті стандартів виборів (виборчих стандартів).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зокрема, цій темі присвячені публікації українських та іноземних авторів Ю.Б.Ключковського, Б.Я.Кофмана, С.Г.Серьогіної, М.І.Смоковича, З. Тота та інших. Так, автори збірки «Основоположні принципи розуміння, розгляду та вирішення виборчих спорів» («Guidelines for Understanding, Adjudicating, and Resolving Disputes in Elections») виділяють загалом сім «стандартів», згідно з якими національне законодавство має встановити:

- 1) право на задоволення позову чи скарги;
- 2) процедуру оскарження порушень і розгляду спорів;
- 3) статус неупередженого та компетентного органу, який розглядає справу про виборчий спір;
- 4) порядок оперативного виконання рішення у справі;
- 5) порядок доказування обставин справи, у тому числі особливості покладення на відповідні сторони тягара доказування;
- 6) наявність змістовного та ефективного засобу захисту;
- 7) ефективну підготовку суддів, членів виборчих комісій [1, 16].

Цей перелік стандартів є загальним та недостатньо структурованим. Однак в певній мірі дає рекомендації національному законодавцеві досягти позитивних результатів нормотворчої діяльності.

Досліджуючи стандарти у сфері оскарження порушень законодавства про вибори, автори звертаються до відповідних документів органів Ради Європи, серед яких, насамперед, виділяють Кодекс належної практики у виборчих справах (Code of Good Practice in Electoral Matters) (далі за текстом скрізь – Кодекс належної практики). Так, на думку З.Тота, цей Кодекс містить такі стандарти:

- 1) закріплення права виборців оскаржити результати виборів та рішення, дії або бездіяльність, які мали місце до дня голосування;

- 2) наділення звичайних, спеціалізованих або конституційних судів чи виборчих комісій компетенцією розглядати справи про виборчі спори;
- 3) оперативність розгляду скарг;
- 4) формальну нескладність процедури оскарження;
- 5) регламентацію законом процедур подання і розгляду скарг щодо порушень;
- 6) наділення судів першої інстанції повноваженням розглядати скарги щодо списків виборців;
- 7) доведення до відома громадськості (опублікування) рішень за наслідком розгляду скарг;
- 8) наділення органів розгляду скарг компетенцією скасовувати результати виборів;
- 9) проведення повторних виборів у тих регіонах, де результати виборів були скасовані [2, 10].

Запропонований 3.Тотом перелік стандартів є дещо розширеним, оскільки процедури «повторного голосування», «повторних виборів» не відносяться до елементів оскарження. Крім того, поза увагою 3.Тота залишився Кодекс належної практики [3].

Вважаємо, що дотепер питання стандартів оскарження порушень виборчого законодавства та розгляду справ про виборчі спори розглянуто недостатньо системно.

Формулювання мети статті. Метою цієї статті є дослідження порушень законодавства про вибори та систематизація стандартів оскарження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід вказати, що джерелами досліджуваних стандартів ми вважаємо:

- 1) нормативно-правові акти, які мають обов'язкову юридичну силу;
- 2) правові акти, документи рекомендаційного характеру, прийняті міжнародними (європейськими) організаціями;
- 3) рішення європейських юрисдикційних органів.

Такий правовий акт, як Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі за текстом скрізь – Конвенція) має обов'язковий характер, оскільки ратифікована Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР. Зазначена Конвенція містить вимоги, яким має відповідати законодавство держав-членів Ради Європи і практика його застосування. Так, згідно зі статтею 13 Конвенції кожен, чиї права та свободи, визначені в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження [4]. Європейський суд з прав людини (далі за текстом скрізь – Європейський суд) у рішенні у справі «Доран проти Ірландії» (Case of Doran v. Ireland) вказав, що засоби, доступні заявникові на національному рівні, є ефективними для цілей статті 13 тоді, коли вони запобігають виникненню оскаржуваного порушення чи його продовженню, або коли забезпечують відповідний захист порушеного права та усунення наслідків порушення [5]. Вважаємо, що повноваження суду щодо вжиття заходів забезпечення позову є невід'ємною складовою ефективного засобу юридичного захисту для цілей запобігання продовженню порушення, адже в умовах швидкоплинності виборчого процесу, у разі невжиття судом певних заходів до закінчення вирішення справи по суті, за деяких обставин, повноцінний захист порушеного права та усунення усіх наслідків порушення надалі може бути взагалі неможливим.

У рішенні «Доран проти Ірландії» вказується, що юридичні засоби повинні бути «ефективними на практиці, а також у праві». При цьому термін «ефективний» одночасно означає вимогу до засобу бути «відповідним та доступним» [5]. Отже, ті вимоги, які слідує змісту статті 13 Конвенції, мають бути враховані при обранні відповідного способу захисту порушеного права та порядку усунення наслідків порушення, що здійснюється у разі задоволення позову (скарги).

У справі «Петков та інші проти Болгарії» (Case of Petkov and others v. Bulgaria) Європейський суд наголосив, що засіб є ефективним за статтею 13 Конвенції, якщо заінтересована особа може його ініціювати безпосередньо, тобто власними діями, незалежно від іншої особи [6]. У справі «Сілвер та інші проти Сполученого Королівства» (Case of Silver and others v. the United Kingdom) зазначено, що принципи, які випливають з практики Європейського суду, передбачають, що особа повинна мати у своєму розпорядженні засіб для забезпечення двох ключових завдань: розгляд скарги та поновлення порушеного права [7].

Європейські стандарти у цій сфері, які мають рекомендаційний характер, витікають з правових актів, документів органів Ради Європи, Організації з безпеки та співробітництва в Європі (далі за текстом скрізь – ОБСЄ). Одним із «базових» документів є Кодекс належної практики, ухвалений Венеціанською комісією. Хоча цей документ не містить поняття

«стандарт», він визначає «процедурні (процесуальні) гарантії» реалізації основних принципів «європейської виборчої спадщини» у різних сферах, у тому числі - у сфері оскарження [3].

Традиційно оскарження порушень законодавства про вибори та розгляд справ цієї категорії здійснюється у судовому та позасудовому порядку. У документі Венеціанської комісії «Європейський виборчий доробок» (Europe's Electoral Heritage) зазначено, що судове оскарження є найкращим вирішенням спору, хоча остаточне звернення до незалежної та безсторонньої виборчої комісії також може бути прийнятним [8, 25]. У Кодексі належної практики наголошено на тому, що відповідні процедури і, зокрема, повноваження компетентних органів повинні чітко встановлюватись законом у такий спосіб, аби уникнути конфлікту різних юрисдикцій. При цьому ані ініціатор оскарження, ані відповідний орган чи посадова особа не повинні мати можливості обирати той чи інший спосіб оскарження [3]. Отже, слід усунути можливість альтернативного вибору стороною судового чи позасудового порядку оскарження порушення.

Як вказується у Доповіді про виборче законодавство та виборчу адміністрацію в Європі (Report on Electoral Law and Electoral Administration in Europe), ухваленій Венеціанською комісією, розгляд скарг у виборчих комісіях повинен відбуватись в єдиному та ієрархічному порядку: від комісії нижчого рівня до комісії вищого рівня [8, 122].

Документи Венеціанської комісії визначають мінімальне коло осіб, яким має бути надано право оскаржити порушення законодавства про вибори. Так, у Доповіді з питань скасування результатів виборів (Report on the Cancellation of Election Results) вказується, що право обирати та бути обраним гарантуються можливістю звернення до компетентного суду [9]. У Доповіді про виборче законодавство та виборчу адміністрацію в Європі зазначено, що правом на оскарження порушень мають бути наділені виборці, кандидати та партії [8, 121].

Слід зазначити, що у відповідних документах представлені рекомендації щодо можливого предмету оскарження. Так, Кодекс належної практики вказує на необхідність функціонування адміністративної процедури забезпечення правильних відомостей списків виборців, що може бути об'єктом судового контролю, або власне судової процедури перевірки якості списків виборців. Причому така процедура підлягає певним обмеженням. Тож існуюча у деяких країнах практика внесення змін до списків у день виборів визнана неприйнятною [3].

Окремі рекомендації слугують орієнтиром національному законодавцеві у питаннях встановлення вимог щодо змісту позовних заяв та скарг. Так, у Кодексі належної практики вказується, що у відносинах оскарження відповідні «процедури мають бути простими та позбавленими зайвого формалізму, зокрема й стосовно прийнятності заяв (скарг)» [3]. Отже, потреба спрощення процедури визнання заяви чи скарги прийнятною обумовлює необхідність нормативного закріплення нескладних за змістом та невеликих за обсягом вимог стосовно оформлення заяви або скарги. Окрім цього, є прийнятною практика надання виборцям спеціальних форм звернень [8, 26].

Вагоме значення у справах стосовно виборів мають рекомендації щодо регулювання строків на оскарження порушень та розгляду таких справ. Так, у Доповіді з питань скасування результатів виборів вказується, що ефективність судових процедур передовсім обумовлюється двома факторами, у тому числі лімітом часу на розгляд та вирішення справи по суті [9]. У Кодексі належної практики зазначено, що процедура оскарження має бути максимально стислою у часі, хоча при цьому слід уникати того, щоб розгляд справ перешкодив належному ходу виборчого процесу, і щоб рішення за наслідками розгляду справ, які могли бути прийняті до дня виборів, приймались вже після дня виборів, оскільки подібне може спричинити затримку у встановленні результатів. Також вказується, що розгляд справ стосовно результатів голосування не повинен тривати занадто довго. Тож доцільним встановити період часу у межах від 3 до 5 днів на подання позову (скарги) і на розгляд справи щодо порушень, які мали місце до дня виборів. Разом з тим, прийнятним є наділення судів вищої інстанції, у разі їхнього залучення, повноваженням вирішити справу у більш тривалій строк [3].

Окремі рекомендації стосуються процедури безпосереднього розгляду справи. Зокрема, у Доповіді з питань скасування результатів виборів вказується, що ефективність розгляду значною мірою залежить від нормативної регламентації процедури надання доказів. Також наголошено на тому, що повноваження суду збирати додаткові докази під час розгляду справи (яка стосується скасування результатів виборів) має важливе значення, якщо сам спір базується на фактах, що належним чином не відображені у відповідних виборчих документах [9]. Вважаємо, що право сторони, передовсім відповідача (суб'єкта оскарження) особисто взяти участь у розгляді справи, яка стосується оскарження його рішення, дії або бездіяльності - безпосередньо пов'язана із зазначеною вище позицією стосовно надання достатніх доказів.

На нашу думку, зміст поняття «ефективний засіб правового захисту» розкривається Підсумковим документом Зустрічі держав-учасниць Наради з безпеки та співробітництва в Європі від 15 січня 1989 року, що також містить відповідні стандарти. Зокрема, держави-учасниці мають забезпечити, аби ефективні засоби правового захисту і повна інформація про них були доступні тим, хто вважає, що їхні права та основні свободи були порушені; держави-учасниці будуть, зокрема, ефективно застосовувати такі засоби правового захисту:

1) право особи на звернення зі скаргою до органів виконавчої, законодавчої, судової влади та «адміністративних органів»;

2) право на справедливий та публічний розгляд в розумні строки незалежним та неупередженим судом, у тому числі право висувати юридичну аргументацію, бути представленим адвокатом;

3) право бути оперативно та офіційно повідомленим щодо рішення, ухваленого за кожною скаргою, у тому числі юридичні підстави, на яких ґрунтується рішення. Ця інформація буде надаватись, як правило, у письмовій формі та, у будь-якому разі, у такий спосіб, що надасть можливість особі ефективно використати інші доступні засоби правового захисту [10].

На нашу думку, одним з найважливіших питань функціонування ефективних юридичних механізмів оскарження порушень виборчого законодавства та розгляду таких справ є нормативне закріплення процедури встановлення фактів порушень, у тому числі й тих, що можуть спричинити скасування результатів голосування або виборів. Цей аспект також відзначено у документах Венеціанської комісії. Так, в Європейському виборчому доробці наголошено на важливості наявності у відповідних органів компетенції скасувати результати виборів, якщо порушення могли вплинути на результат, тобто вплинути на розподіл мандатів [8, 26]. У Доповіді з питань скасування результатів виборів зазначено, що закон має передбачити можливість відміни результатів голосування чи підсумків виборів. При цьому орган, що розглядає справу такої категорії предметності, повинен бути наділений повноваженням скасувати результати голосування/виборів, якщо порушення могли вплинути на ці результати, тобто вплинути, наприклад, на підсумковий розподіл депутатських мандатів при проведенні виборів до представницького органу [9].

Висновки. У підсумку проведеного узагальнення позицій зазначених вище документів Венеціанської комісії, ОБСЄ, рішень Європейського суду, вважаємо, що систему європейських стандартів оскарження рішень, дій або бездіяльності, що порушують виборче законодавство, та розгляду справ про виборчі спори, складають такі вимоги:

- має бути забезпечена можливість оскаржити порушення (рішення, дію або бездіяльність) у судовому або позасудовому порядку;

- при застосуванні позасудового порядку оскарження має бути забезпечений механізм судового оскарження рішення виборчої комісії, прийнятого за підсумком розгляду скарги;

- при застосуванні позасудового порядку оскарження розгляд скарг у виборчих комісіях повинен відбуватись у єдиному та ієрархічному порядку від комісії нижчого рівня до комісії вищого рівня;

- наявність судового порядку оскарження порушень вимагає забезпечення відкритого розгляду справи в розумний строк незалежним та неупередженим судом з ухваленням справедливого рішення;

- територіальна та предметна підсудність (компетентність) судів та виборчих комісій щодо розгляду справ про виборчі спори має бути чітко визначена так, щоб уникнути «конфлікту юрисдикцій» різних адміністративно-юрисдикційних органів (судів та виборчих комісій);

- слід нормативно унеможливити альтернативний вибір заінтересованими особами судового або позасудового порядку оскарження порушень;

- усі виборці, кандидати, політичні партії – суб'єкти виборчого процесу повинні мати право на оскарження порушень;

- має бути передбачено право позивача бути представленим у суді представником за власним вибором;

- процедура оскарження має бути простою та позбавленою зайвого формалізму, що обумовлює простоту вимог до оформлення позовної заяви чи скарги, з якою заінтересована особа звертається до суду чи виборчої комісії. Практика використання затверджених форм зазначених документів також є прийнятною;

- предмет судового чи позасудового оскарження повинен передбачати, у тому числі: усунення перешкод у реалізації права обирати; усунення помилок у списках виборців; оскарження реєстрації та відмови у реєстрації кандидатів; недодержання вимог щодо ведення передвиборної агітації, позбавлення доступу до засобів масової інформації; а також результатів виборів;

- розгляд скарг має здійснюватись виборчими комісіями за правилами, подібними до судового розгляду справ, що передбачатимуть, зокрема право обох сторін представити свої вимоги, заперечення та надати докази на їх обґрунтування;
- має бути передбачено повноваження суду збирати докази під час розгляду справи про виборчий спір;
- строк на оскарження рішення, дій або бездіяльності має становити від 3 до 5 днів. Слід забезпечити, аби рішення, дії або бездіяльність, які мали місце до дня голосування, оскаржувались також до дня голосування;
- потрібно унеможливити розгляд справ щодо помилок у списку виборців у день голосування;
- адміністративно-юрисдикційний орган (суд або виборча комісія), який розглядає справу, повинен мати повноваження скасувати результати голосування на виборчій дільниці, результати виборів у разі встановлення фактів порушень, які вплинули на ці результати;
- заінтересованій особі має бути наданий ефективний засіб захисту порушеного права, який передбачатиме, у тому числі запобігання виникненню порушення чи його продовженню, забезпечення належного способу усунення наслідків порушення, встановлення факту порушення;
- обґрунтоване рішення, ухвалене у справі про виборчий спір, має бути оперативно доведено до відома заінтересованих осіб, як правило, письмово, що надасть можливість цим особам використати інші доступні засоби юридичного захисту;
- у справі про виборчий спір має бути передбачена можливість апеляційного оскарження рішення суду першої інстанції.

Вважаємо, що документи органів Ради Європи, ОБСЄ, практика Європейського суду з прав людини утворюють значний масив правової матерії, що має слугувати взірцем національному законодавцеві при нормативному закріпленні правил оскарження рішень, дій або бездіяльності, які, порушують виборче законодавство, та розгляду справ про виборчі спори.

Література

1. Guidelines for Understanding, Adjudicating, and Resolving Disputes in Elections (GUARDE) / International Foundation for Electoral Systems / Edited by Chad Vickery / 2011.
2. Тот 3. Судовий захист виборчих прав громадян // «Вісник Центральної виборчої комісії». - № 2-3 (16-17) – 2009 р. – С. 9–13.
3. Кодекс належної практики у виборчих справах (Code of Good Practice in Electoral Matters)//[Електронний ресурс]. – Режим доступу:
[http://www.venice.coe.int/docs/2002/CDL-AD\(2002\)023rev-ukr.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2002/CDL-AD(2002)023rev-ukr.pdf)
4. Відомості Верховної Ради України: 1997; № 40. - ст. 263.
5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Доран проти Ірландії» (Case of Doran v. Ireland)//[Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=Case%20%7C%20of%20%7C%20Doran%20%7C%20v.%20%7C%20Ireland&sessionId=67090026&skin=hudoc-en>
6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Петков та інші проти Болгарії» (Case of Petkov and others v. Bulgaria)//[Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=petko v&sessionId=67091110&skin=hudoc-en>
7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Сілвер та інші проти Сполученого Королівства» (Case of Silver and others v. the United Kingdom)//[Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=silver %20%7C%20others&sessionId=67091110&skin=hudoc-en>
8. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права.: Матеріали Венеціанської комісії, ОБСЄ/БДІПЛ, ПАРЄ / За ред. Ю.Ключковського. – К.: ФАДА, ЛТД, 2008. – 340 с.
9. Доповідь з питань скасування результатів виборів (Report on the Cancellation of Election Results)//[Електронний ресурс]. – Режим доступу:
[http://www.venice.coe.int/docs/2009/CDL-AD\(2009\)054-e.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2009/CDL-AD(2009)054-e.pdf)
10. Підсумковий документ Зустрічі держав-учасників Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1989 року//[Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_081
11. Electoral Justice: The International IDEA Handbook // International Institute for Democracy and Electoral Assistance, Stockholm, 2010.

ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА НАГЛЯДУ В СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЮ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, АБО ФІНАНСУВАННЮ ТЕРОРИЗМУ

Борець М.В.

аспірантка НТУУ «КПІ», м. Київ

У статті досліджено сутність понять: «регулювання», «нагляд», «державне управління», «державне регулювання і нагляд», «державне регулювання і нагляд в сфері запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму», «адміністративно-правовий режим у сфері протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом», «елементи адміністративно-правового механізму здійснення діяльності державних регуляторів України своїх повноважень у сфері протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом».

В статье исследована сущность понятий: «регулирование», «надзор», «государственное управление», «государственное регулирование и надзор», «государственное регулирование и надзор в сфере предотвращения та противодействия легализации доходов, полученных преступным путем, або финансирования терроризма», «адміністративно-правовий режим в сфері противодействия легализации доходов, полученных преступным путем», «элементы адміністративно-правового механизма осуществления деятельности государственных регуляторов соответствующих полномочий в сфері противодействия легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем».

This abstract explores the nature of concepts: "regulation", "supervision", "state management", "state regulation and supervision", "state regulation and supervision in the area of prevention and resistance of legalization of profits, obtained in criminal way (money laundering) and terrorism financing", "administrative and legal regime in the area of prevention and resistance of legalization of profits, obtained in criminal way", "the elements of administrative and legal mechanism of realization of state regulators of Ukraine their authority in the area of prevention and resistance of legalization of profits, obtained in criminal way (money laundering)".

Ключові слова: державне управління, регулювання, нагляд, державне регулювання і нагляд в сфері запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму.

Актуальність теми. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, загрожує національній безпеці України, становить серйозну небезпеку для розвитку її національної економіки, ставить під загрозу відносини з іншими державами, а також негативно впливає на її міжнародний імідж.

Необхідність контролю над фінансовими потоками з метою запобігання легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, стала одним із головних підстав створення в Україні національної системи протидії цим видам злочинів, що включає у себе систему заходів адміністративно-правового, фінансово-правового, кримінально-правового характеру.

Для вітчизняної правової науки розробка організаційних та практичних заходів протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, в умовах сьогодення є значною мірою новим напрямком наукового пошуку. В свій час цю проблему досліджували ряд вітчизняних вчених: Л.М. Доля, В.Т. Білоус, О.Ф. Долженков, В.М. Попович, М.І. Камлик, О.Є. Користін, А. Беніцький, Г.А. Усатий, О.О. Дудоров, П.П. Андрушко, Т. Качка, С.С. Чернявський.

Враховуючи актуальність розглянутої теми, як в Україні, так і в міжнародному масштабі проблема реалізації й удосконалення механізму протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом і фінансуванню тероризму є однією із найбільш досліджуваних. Однак, автори більшості робіт вивчають проблеми протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом і фінансуванню тероризму, винятково із кримінально-правових і міжнародно-правових позицій. Адміністративно-правовим же засобам протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом і фінансуванню тероризму достатньої уваги не приділялося.

Мета статті – дослідити сутність понять «регулювання», «нагляд», «державне управління», «державне регулювання і нагляд», «державне регулювання і нагляд в сфері запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму», «адміністративно-правовий режим у сфері протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом», дослідити елементи адміністративно-правового механізму

здійснення діяльності державних регуляторів України у сфері протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Досягнення визначеної мети, перш за все, передбачає дослідження діяльності суб'єктів державного фінансового моніторингу, їх регулятивної та наглядової функцій, пошуку шляхів і способів постійного вдосконалення їх організаційно-управлінських форм діяльності.

Виклад матеріалу основного дослідження. Однією з особливостей національної системи протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, є регулююча та наглядова діяльність суб'єктів державного фінансового моніторингу, яка повинна відповідати міжнародним стандартам.

Ефективна система ПВК/ФТ (протидії відмиванню коштів/фінансуванню тероризму), як визначено у пункті 9 Вступу до 1 частини Рекомендацій FATF (лютий 2013 р.) вимагає певних структурних елементів, наприклад: політичної стабільності; зобов'язання на високому рівні усунути недоліки у сфері ПВК/ФТ; стабільність установ, що відзначаються підзвітністю, цілісністю та прозорістю; верховенство права; а також спроможна, незалежна та ефективна судова система, а в пункті 10 акцентовано увагу на факторах, які включають завершеність та складність регуляторного та наглядового режиму у країні; рівень корупції та вплив заходів по боротьбі з корупцією [1].

Проаналізувавши нормативно-правове забезпечення можна визначити, що управління в даній сфері здійснюється органами державної влади на двох рівнях, які можна об'єднати у дві групи. До I групи входять: Верховна Рада, Президент, Кабінет Міністрів. Завданнями даної групи є утворення регулюючих органів та надання їм повноважень. II групу становлять суб'єкти державного фінансового моніторингу: Державна служба фінансового моніторингу (далі - ДСФМ), Національний банк України, Міністерство фінансів України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Міністерство юстиції України. Зазначені органи здійснюють державне регулювання та нагляд, розробляють принципи, методи та інструменти регулювання та нагляду, стандарти й нормативи діяльності [2].

Згідно п. 2 ч. 3 ст. 14 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму», суб'єкти державного фінансового моніторингу (далі – державні регулятори) повинні здійснювати регулювання та нагляд з урахуванням політики, процедур та систем контролю, оцінки ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму з метою визначення відповідності заходів, що здійснюються суб'єктами первинного фінансового моніторингу, та зменшення ризиків під час діяльності таких суб'єктів у цій сфері [2].

Для більш повного з'ясування категорійних понять «регулювання», «нагляд» проаналізуємо їх місце в системі функцій управління.

Управління охоплює всі сфери життя суспільства, кожна з яких потребує певного впорядкування, і представляє собою цілеспрямований вплив суб'єкта управління на будь-який об'єкт в інтересах досягнення визначених результатів, тобто обумовленої мети. Отже, управління – це цілеспрямована сукупність дій, які забезпечують узгодженість та координацію спільних робіт з метою досягнення суспільно-важливих цілей та вирішення завдань.

Що стосується визначення такого поняття як «державне управління», в теорії адміністративного права існує два підходи. Перший підхід розглядає державне управління в широкому розумінні і визначає його як сукупність усіх видів діяльності всіх органів держави, тобто фактично означає всі форми реалізації державної влади в цілому. Інший підхід визначає державне управління у вузькому розумінні, як сукупність державних органів, між якими певним чином розподілені різні види діяльності держави. Інакше кажучи, йдеться про самостійний вид діяльності держави, який здійснює певна частина державних органів. Можна зробити висновок, що державне управління – це вид соціального управління, вид специфічної діяльності держави, що проявляється у функціонуванні її органів, які впливають на суспільні відносини з метою їх врегулювання відповідно до державних інтересів.

На думку В.Б. Авер'янова, найважливіша особливість державного управління пов'язана із застосуванням державної влади з боку відповідних органів держави з метою виконання всіх її основних цілей, завдань і функцій [3, 57].

Авер'янов В.Б. акцентує увагу, що «Саме вузьке розуміння державного управління має бути основним в адміністративному праві, оскільки реальної потреби у використанні тут ще одного — широкого — розуміння державного управління просто немає. Поняття державного управління, що регулюється адміністративним правом слід визначати як нормотворчу і розпорядчу діяльність органів виконавчої влади з метою владно-організуючого впливу на

відповідні суспільні відносини і процеси в економічній, соціально-культурній та адміністративно-політичній сферах, а також внутрішньоорганізаційну діяльність апарату всіх державних органів щодо забезпечення належного виконання покладених на них завдань, функцій і повноважень» [3, 60].

Державне управління в сфері протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, має ряд властивостей: здійснюється на основі закону; має активний, цілеспрямований характер; має загальносистемний характер, тобто управлінський вплив здійснюється на усі складові системи; має організуючий характер; виражається у правових і організаційних формах; використовує як прямі адміністративні, так і непрямі економічні методи; суб'єкти державного регулювання та нагляду у межах компетенції контролюють дотримання суб'єктами первинного фінансового моніторингу вимог Закону.

Реалізація змісту державного управління здійснюється через комплекс його функцій, завдяки яким виконуються завдання держави й суспільства. На нашу думку, поняття функції державного управління найбільш конкретно було сформульовано Н.Р. Нижник, а саме: функція державного управління - це специфічний за предметом, змістом і засобами забезпечення цілісний управляючий вплив держави, в якому можна не лише виділяти й описувати функції державного управління, а й аналізувати розподіл кожної функції державного управління "по вертикалі" і "по горизонталі" державних органів, тобто функціональну структуру державного управління [4, 83].

Першим науковцем, який сформулював загальну систему управлінських функцій, був А. Файоль. Саме йому належить думка, що управляти - означає передбачати, організовувати, розпоряджатися, координувати і контролювати [5, 83]. Сучасна теорія державного управління розширила схему функцій, яку розробив А. Файоль ще на початку ХХ ст. Проте, дослідники державного управління по-різному визначають систему управлінських функцій. Так, Б. А. Гаєвський до основних функцій управління відносить: прогнозування, програмування, планування, регулювання, координацію і контроль [6, 33]. Вважаємо, що основною функцією управління обов'язково повинна бути визнана і функція організації. Серед теоретиків адміністративного права систему управлінських функцій досліджували Авер'янов В.Б., Битяк Ю.П., Коломієць Т., Стеценко, а також серед теоретиків державного управління Г. Туманов, Ю. Козлов, Є. Кубко.

Авер'янов В.Б. вказував на те, що співвідношення між поняттями "регулювання" та "управління" доцільніше оцінювати в контексті не лише їхнього взаємозв'язку, а й загального поняття "організація" (або "організаційна діяльність") [3, 63], «державне регулювання не може бути використане без застосування методів безпосереднього впливу на об'єкти управління, і тому державне регулювання зрештою неможливе без державного управління» [3, 66].

Таким чином, проаналізувавши наукові праці з проблем визначення функцій управління, вважаємо, що система управлінських функцій має таку структуру: прогнозування, програмування, планування, організація, регулювання, координація, контроль (нагляд).

Як зазначає Битяк Ю.П. «змістом державного управління є комплекс функцій, які називаються функціями управління. Через їх реалізацію суб'єкти виконавчої влади здійснюють управлінські процеси, досягають поставленої мети» [7, 121].

Отже, регулювання й інші функції управління виконують роль засобів, які забезпечують досягнення основних цілей системи. Тут виявляється закономірність у тому, що дослідження функцій управління повинно розкрити їх внутрішній зміст і систематику, визначити критерії їхнього розвитку і застосування, а також раціональні межі використання, щоб уникнути негативних наслідків, викликаних перебільшенням окремих функцій.

Система державного регулювання та нагляду в сфері протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом повинна вдосконалюватися як цілісна система, що означає необхідність:

- 1) визначення цільових орієнтирів і методів регулювання та нагляду;
- 2) координації Державною службою фінансового моніторингу України (ДСФМ) як органу, який забезпечує політику держави в даному напрямку, за діяльністю суб'єктів державного регулювання та нагляду;
- 3) регламентації регулятивних та наглядових процедур.

Термін «державне регулювання» в сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, можна розглядати в широкому та у вузькому розумінні. У широкому розумінні, державне регулювання в зазначеній сфері включає всю систему заходів, які вживаються уповноваженими органами держави для запобігання та протидії правопорушенням в даній сфері. У вузькому розумінні, це діяльність уповноважених органів, яка полягає у виданні правових актів у цій сфері.

Державне регулювання у зазначеній сфері вимагає наявності певної вибудованої системи організаційно-правового забезпечення. І основою такої системи є правове

регулювання. Воно містить у собі механізм доведення керуючого впливу держави до об'єкта управління. В структурі цього механізму можна виділити два напрямки, один з яких полягає в тому, що існує певна група державних органів, уповноважена на основі закону здійснювати управлінські дії від імені держави, а другий, це сукупність форм, методів і способів, використовуваних цими органами в процесі регулювання у даній сфері.

Найважливішими засобами механізму адміністративно-правового регулювання є нормативні та індивідуальні акти, які відповідають двом рівням адміністративно-правового регулювання. Перший рівень становлять загальні правила поведінки людей, а другий - утворюють індивідуальні акти, що визначають на основі адміністративно-правової норми права й обов'язки конкретних учасників правовідносин. В адміністративно-правовому відношенні як елемент правового регулювання індивідуалізуються положення тієї або іншої норми адміністративного права, визначаються характер, права й обов'язки учасників відносин.

Державне регулювання передбачає використання ряду методів. Під методами державного регулювання в даній сфері розуміють способи впливу суб'єктів державного фінансового моніторингу на суб'єктів первинного фінансового моніторингу з метою захисту прав та законних інтересів громадян, суспільства і держави.

За засобами впливу на суб'єктів первинного фінансового моніторингу методи державного регулювання поділяються на дві групи: прямого і непрямого (опосередкованого) впливу. До методів прямого державного впливу належать такі (адміністративні):

визначення правового механізму протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму;

забезпечення подальшого розвитку державної інформаційної системи, що дає змогу виявляти, перевіряти і розслідувати злочини, пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом;

здійснення нагляду за діяльністю відповідних суб'єктів первинного фінансового моніторингу (шляхом проведення планових та позапланових перевірок);

надання методологічної, методичної та іншої допомоги суб'єктам первинного фінансового моніторингу;

здійснення регулювання та нагляду з урахуванням політики, процедур та систем контролю, оцінки ризиків;

проведення перевірок організації професійної підготовки працівників та керівників підрозділів, відповідальних за проведення фінансового моніторингу;

правові й адміністративні обмеження та заборони (штрафи, обмеження, тимчасове припинення діяльності чи анулювання ліцензії або іншого спеціального дозволу на право провадження певних видів діяльності у порядку, встановленому Законом; тимчасове відсторонення посадової особи суб'єкта первинного фінансового моніторингу від посади).

Непрямі методи використовуються для опосередкованого впливу на діяльність суб'єктів первинного фінансового моніторингу. З їх допомогою на фінансовому ринку створюється середовище, яке спрямовує та змушує суб'єктів первинного фінансового моніторингу діяти у визначеному напрямку, що відповідає загальним цілям протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом.

Аналіз нормативно-правових елементів, що визначають організаційно-правові засади державного регулювання в сфері протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом в Україні показує, що чинне законодавство на сьогодні не містить визначення поняття "державне регулювання" в даній сфері.

У ст. 1 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» дано визначення поняття Регуляторний акт — прийнятий уповноваженим регуляторним органом нормативно-правовий акт, який або окремі положення якого спрямовані на правове регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання; прийнятий уповноваженим регуляторним органом інший офіційний письмовий документ, який встановлює, змінює чи скасовує норми права, застосовується неодноразово та щодо невизначеного кола осіб і який або окремі положення якого спрямовані на правове регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання, незалежно від того, чи вважається цей документ відповідно до закону, що регулює відносини у певній сфері, нормативно-правовим актом» [8]. З даного визначення слідує, що нормативно-правовий акт приймається уповноваженим регуляторним органом, а його положення регулюють також і адміністративні відносини між регуляторним органом та суб'єктами господарювання.

Отже, розглянутий механізм організаційно-правового регулювання в сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, представлений у вигляді двокомпонентної будови, що має дві основні цілі функціонування. Перша складова - адміністративна, оскільки включає систему державних органів, наділених в силу своєї компетенції спеціальною правоздатністю, регулятивними повноваженнями стосовно даної діяльності. Друга складова – організаційно-функціональна – сукупність методів, форм і способів, використовуваних цими органами в процесі регулювання діяльності. Взаємозв'язок між компонентами в механізмі забезпечують правові норми. В рамках системи керуючі суб'єкти використовують різні методи, засоби й форми регулювання: адміністративні, фінансові і застосовують елементи саморегулювання.

При цьому в якості його основних методів і засобів виділені:

- державна легалізація діяльності суб'єктів первинного фінансового моніторингу (процедури, обумовлені створенням і припиненням діяльності, а також обліком і ліцензуванням);

- стандарти й нормативи при проведенні фінансового моніторингу;

- нагляд за діяльністю суб'єктів первинного фінансового моніторингу;

- цивільно-правова, адміністративна й кримінальна відповідальність за порушення в даній сфері.

Суб'єкти державного фінансового моніторингу (далі - Державні регулятори) є основним суб'єктом адміністративно-правового регулювання відносин у даній сфері. При цьому, вони наділені публічно-правовим статусом і мають право ухвалювати правові акти з метою виконання своїх функцій. Правові акти суб'єктів державного фінансового моніторингу, що розкривають методи адміністративно-правового регулювання діяльності повинні перебувати в системному взаємозв'язку з вимогами законів.

Специфіка правового регулювання відносин у даній сфері проявляється у механізмі їх правового забезпечення, спрямованого на реалізацію публічних інтересів у цій сфері та представляє застосування владного впливу з боку уповноважених суб'єктів держави на поведінку і волю суб'єктів первинного фінансового моніторингу, що базується на імперативній основі, в поєднанні з засобами саморегулювання.

Правове регулювання діяльності у даній сфері носить комплексний характер. При цьому адміністративно - правові методи регулювання, сукупність застосовуваних адміністративних заходів, форм і прийомів, є найважливішою ланкою, спрямованою на досягнення цілей правового регулювання. Аналіз правового механізму державного регулювання у цій сфері призводить до необхідності введення категорії правових режимів як властивості правового середовища, в якому здійснюється діяльність суб'єктів державного фінансового моніторингу.

Правове середовище формується в результаті впливу всього комплексу регулюючих заходів правового характеру: законодавчо визначених статусів суб'єктів діяльності у даному правовому середовищі, правових принципів діяльності, нормативного регулювання на законодавчому та відомчому рівні, прийняття індивідуально - правових правозастосовних актів, переваги стимулюючих або обмежуючих, заборонних методів регулювання, рівня правового регулювання і стану законності в цій сфері.

Правові режими являють собою особливий вид регулювання, у рамках якого створюється й використовується специфічна комбінація юридичних, організаційних та інших засобів, до яких належать: правові акти та норми, що встановлюють особливий порядок діяльності у тих чи інших сферах; уповноважені державні органи, спеціально створювані або наділені повноваженнями формувати або підтримувати відповідний режим; суворя система контролю і відповідальності за діяльність у рамках режиму [9, 401].

На нашу думку, адміністративно-правовий режим у сфері протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, включає наступні необхідні елементи:

- наявність нормативних актів, що регулюють діяльність суб'єктів фінансового моніторингу в даній сфері, закріплення в них основних принципів та методів здійснення діяльності;

- визначення статусу суб'єктів державного фінансового моніторингу, що здійснюють державне регулювання та нагляд;

- визначення суб'єктів первинного фінансового моніторингу і специфічних вимог до них;

- встановлення правил здійснення діяльності для суб'єктів первинного фінансового моніторингу.

Висновки. З метою остаточного визначення місця державного регулювання та нагляду в національній системі запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, необхідно систематизувати в логічній послідовності вище наведені та сформульовані твердження, а саме:

1. регулювання і нагляд є найважливішими функціями державного управління;

2. діяльність суб'єктів первинного фінансового моніторингу є предметом державного управління, і, відповідно, державного регулювання та нагляду;

3. за результатами державного регулювання та нагляду застосовуються заходи адміністративного примусу щодо виявлених правопорушень.

Термін « державне регулювання » в сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, можна розглядати в широкому та у вузькому розумінні. У широкому розумінні, державне регулювання в зазначеній сфері включає всю систему заходів, які вживаються уповноваженими органами держави для запобігання та протидії правопорушенням в даній сфері. У вузькому розумінні, це діяльність уповноважених органів, яка полягає у виданні правових актів у цій сфері.

Отже, можна сформулювати поняття «Державне регулювання та нагляд в сфері запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом» - це діяльність суб'єктів державного фінансового моніторингу, яка являє собою здійснення цілеспрямованого впливу на поведінку суб'єктів первинного фінансового моніторингу шляхом здійснення регуляторної та наглядової діяльності в даній сфері, реалізації положень регуляторних актів та застосування заходів адміністративного примусу щодо виявлених правопорушень.

Організаційна та практична діяльність суб'єктів державного регулювання та нагляду в даній сфері на сучасному етапі потребує новітньої ефективної системи заходів, що передбачає наступне: удосконалення механізму регулювання та нагляду за суб'єктами первинного фінансового моніторингу з боку державних регуляторів; створення ефективної системи взаємодії між ДСФМ, державними регуляторами і правоохоронними органами та впровадження ефективних форм і методів, що відповідатимуть міжнародним стандартам.

Література

1. Методологія з оцінки відповідності рекомендаціям FATF та ефективності систем протидії відмиванню коштів та боротьби з фінансуванням тероризму (лютий 2013 року) [Електронний ресурс] // Державна служба фінансового моніторингу України : [сайт]. – Режим доступу :

http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2013/20130430/24042013.pdf. – Назва з екрану.

2. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» від 28.11.2002 № 249-IV(в редакції від 11.08.2013, підстава 406-18) [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : [сайт]. – Режим доступу :

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/249-15>. – Назва з екрану.

3. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник : у 2 т. / В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, Ю. П. Битяк, І. П. Голосніченко, Р. А. Калюжний та ін.; відповід. ред. В. Б. Авер'янов. – К. : Юридична думка, 2004. – Т. 1. – 584 с.

4. Нижник Н.Р. Реформування державного управління в Україні : проблеми і перспективи. – К. : Оріяни. – 1998. – 364 с.

5. Файоль А. Общее и промышленное управление. – М. – 1923. – 120 с.

6. Гаєвський Б.А. Основи науки управління. – К. : МАУП– 1998. – 122 с.

7. Ю. П. Битяк. Адміністративне право України: Підручник: за ред. Битяка Ю.П. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 340 с.

8. Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11.09.2003 № 1160-IV(в редакції від 01.01.2013, підстава 5212-17) // Верховна Рада України : [сайт]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1160-15>. – Назва з екрану.

9. Тихомиров Ю. А. Курс адміністративного права и процесса / Ю. А. Тихомиров. - М.: Юринформцентр, 1998. - 798 с.

ПРАВОВІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИМИ ЗАКУПІВЛЯМИ, ЯК МЕХАНІЗМ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ

Цимбаленко Я.Ю.

*кандидат наук з державного управління,
доцент Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут»*

Дослідження проведені в статті, дають можливість дійти висновку, що ефективне використання державних коштів безпосередньо залежить від застосування відповідних механізмів, важливе місце серед яких, займає належне правове врегулювання механізму державних закупівель. Що в свою чергу відіграє особливе значення в реалізації фінансової і, зокрема, бюджетної політики держави та розвитку української економіки.

В роботі зроблений висновок, що врегулювання відносин у сфері закупівель відповідними підприємствами за власні кошти необхідно змінювати загальну концепцію Закону, а не обмежуватися фрагментарними змінами до його окремих положень, які призводять до суперечностей між нормами Закону.

Исследования проведенные в статье, позволяют сделать вывод, что эффективное использование государственных средств напрямую зависит от применения соответствующих механизмов, важное место среди которых занимает должное правовое регулирование механизма государственных закупок. Что в свою очередь, играет особое значение в реализации финансовой и, в частности, бюджетной политики государства и развития украинской экономики.

В работе сделан вывод, что при регулировании отношений в сфере закупок соответствующими предприятиями за собственные средства, необходимо менять общую концепцию Закона, а не ограничиваться фрагментарными изменениями в его отдельных положениях, которые приведут к противоречиям между нормами Закона.

Studies are undertaken in the article, give an opportunity to come to the conclusion, that the effective use of state facilities directly depends on application of corresponding mechanisms, important place among that, occupies the proper legal settlement of mechanism of the public purchasing. That in turn plays the special value at realization financial and, in particular, fiscal policy of the state and development of the Ukrainian economy.

In process drawn conclusion, that settlement of relations in the field of purchases for the personal funds it is necessary corresponding enterprises to change general conception of Law, but not limited to the fragmentary changes to his separate positions, that will result in contradictions between the norms of Law.

Ключові слова: державні кошти, правове регулювання, державні закупівлі, фінансова політика, українська економіка.

Держава є найбільшим ринковим агентом, який здійснює закупівлі товарів (робіт, послуг) на загальну суму 10-15 % від ВВП і до 50 % від суми витрат Державного бюджету. Проте, за оцінками експертів, приблизно 10 % цих коштів витрачаються неефективно та за нецільовим призначенням шляхом системи «схемних» закупівель, що актуалізує проблему підвищення контролю за ефективним та економним використанням державних коштів. Дієвим інструментами у боротьбі із зловживаннями у цій сфері є розвиток конкурентних способів державних закупівель [1].

Особлива важливість чіткої та прозорої регламентації системи державних закупівель зумовлюється, у першу чергу, обсягами закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти.

Так, за офіційними даними Державної служби статистики України, загальна сума коштів (фактичні видатки) у 2012 році за укладеними договорами для товарів, робіт і послуг за державні кошти становила близько 202,39 мільярдів гривень [2].

Постановка проблеми. Ефективне використання державних коштів безпосередньо залежить від застосування відповідних механізмів, важливе місце серед яких займає належне правове врегулювання механізму державних закупівель, який відіграє особливе значення в реалізації фінансової і, зокрема, бюджетної політики держави.

Актуальність проблеми. Необхідність формування конкурентоспроможного ринку державних закупівель для проривного розвитку української економіки, на основі розвитку теоретичних і практичних засад фінансово-економічного механізму державних закупівель в рамках удосконалення чинного законодавства України про державні закупівлі, зумовили актуальність і вибір цього дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми організаційно-правового функціонування ринку державних закупівель досліджували у своїх наукових працях такі вітчизняні і зарубіжні вчені та фахівці, як В. Карасьова, З. Максименко, Н. Ткаченко, Р. Маланій, М.Вишневський, О. Пономаренко, Г.Пінькас, В. Смірнов, В. Смирчинський, Н. Несторович, В. Малочка, Т. Уїслон.

Проте ступінь наукової розробленості у вітчизняній теорії та практиці саме правових аспектів управління державними закупівлями, особливо в контексті механізму розвитку української економіки, залишається недостатнім [3].

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні державні закупівлі регулюються Законами України «Про здійснення державних закупівель», «Про особливості здійснення закупівель в окремих сферах господарської діяльності», «Про державне замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб», «Про державний матеріальний резерв», «Про державне оборонне замовлення», «Про особливості здійснення закупівлі за державні кошти послуг поштового зв'язку, поштових марок та маркованих конвертів» та іншими нормативними актами.

Законом про внесення змін до Закону України «Про здійснення державних закупівель» (щодо підсилення прозорості закупівель підприємств) від 25 березня 2014 року №1156, було внесено зміни до порядку здійснення державних закупівель в Україні.

Необхідність прийняття вказаних змін (про що зазначається в пояснювальній записці до Закону) обґрунтовується потребою в удосконаленні законодавства у сфері державних закупівель, зокрема в частині оприлюднення інформації про результати закупівель підприємствами, визначеними у п. 21 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про здійснення державних закупівель».

В Законі уточнюється порядок оприлюднення інформації про державні закупівлі, учасниками яких є підприємства. Новим в Законі є: покладення на підприємства обов'язків щодо оприлюднення інформації про закупівлі, які здійснюються за рахунок власних коштів, а також подання звітів про результати проведення таких закупівель; віднесення до функцій Уповноваженого органу розробку форми звіту про результати проведення закупівлі, яка здійснюється за рахунок власних коштів підприємств.

Зокрема ч.1 статті 10 після абзацу 16 доповнено новим абзацом такого змісту: «Підприємства, визначені у пункті 21 частини першої статті 1 цього Закону, зобов'язані розміщувати звіти про результати проведення закупівель, які здійснюються за рахунок власних коштів, вартість предмета яких відповідає вимогам абзацу першого частини першої статті 2 цього Закону, на веб-порталі Уповноваженого органу протягом трьох робочих днів після укладення договору. У звіті обов'язково зазначаються: найменування, кількість товару і місце його поставки, вид робіт та місце їх виконання або вид послуг та місце їх надання; інформація про технічні та якісні характеристики товарів, робіт і послуг; найменування і місцезнаходження постачальника, виконавця робіт і надавача послуг, з якими укладено договір; ціна одиниці товару, робіт та/або послуг та сума, визначена у договорі; дата укладення договору; строк поставки товарів, виконання робіт і надання послуг та інше» [4].

Як зазначають автори законопроекту в пояснювальній записці, в Законі «Про здійснення державних закупівель» не залишилось жодних інструментів державного чи громадського контролю ефективності витрачання коштів зазначеними підприємствами, чим створюються ризики зловживань під час здійснення відповідних закупівель, неефективного витрачання як державних так і власних коштів, додаткових бюджетних витрат.

На нашу думку, внесення таких змін виходить за межі предмету регулювання Закону України «Про здійснення державних закупівель», який «встановлює правові та економічні засади здійснення закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти» та не регулює питання здійснення відповідними підприємствами закупівель за власні кошти. При цьому у внесених змінах не визначається, що слід розуміти під «власними коштами» відповідних підприємств.

Про що наголошується і у висновку №16/3-417/2207 Головного науково-експертного управління від 28.03.2013 року до вказаних змін [5].

Крім того, у новому абз. 17 ч. 1 ст. 2 Закону пропонується визначити обов'язкові елементи звіту про результати проведення підприємствами, визначеними у п. 21 ч. 1 ст. 1 цього Закону, закупівель, які здійснюються ними за рахунок власних коштів. До таких елементів, зокрема, пропонується включити «та інше», що, на нашу думку, при практичному застосуванні може трактуватись неоднозначно. Перелік елементів зазначеного звіту, на нашу думку, має бути вичерпним.

Очікується, що оприлюднення підприємствами інформації про закупівлі, які здійснюються також за рахунок власних коштів, покращить конкурентне середовище, забезпечить

раціональне та ефективне використання коштів, та призведе до запобігання корупційним діям та зловживанням в цій сфері.

Згідно ч.2 цей Закон набирає чинності через місяць з дня його опублікування. Однак, на нашу думку, врегулювання відносин у сфері закупівель відповідними підприємствами за власні кошти необхідно змінювати загальну концепцію Закону, а не обмежуватися фрагментарними змінами до його окремих положень, які призводитимуть до суперечностей між нормами Закону.

Заслужує на увагу також той факт, що виключено із законопроекту саме того методу проведення закупівель, який дозволяє проводити дієвий контроль - електронний реверсивний аукціон.

В таких розвинених країнах як Швеція, Великобританія, Німеччина, Австрія та багато інших, а також провідних комерційних підприємствах таких як компанії групи СКМ, групи «Приват», корпорація «Microsoft» і т.д. процедура електронних закупівель знайшла своє ефективне застосування. Наприклад всесвітньовідомій компанії General Electric вдалося зекономити 20% коштів на процедурі закупівель. Також у вказаному законопроекті не передбачено проведення закупівель визначених категорій товарів на товарних біржах [6].

Як вірно наголошує Г.Пінькас дослідження ролі державних закупівель дозволяють стверджувати, що державні закупівлі мають значний вплив як на вирішення базових соціальних програм, так і на розвиток економіки країни в цілому. Світовий досвід свідчить, що найбільш ефективним способом дотримання принципів державних закупівель є існування конкурентного ринку закупівель [1].

Таким чином, можна підсумувати, що реалізація ринкових засад економіки вимагає застосування таких правових механізмів, які дозволять забезпечити ефективне використання державних коштів.

При цьому, важливе місце серед цих механізмів займає підсилення прозорості закупівель підприємств, через внесення відповідних прогресивних змін до чинного законодавства України [7]. Прийняття виважених законодавчих змін щодо здійснення державних закупівель дозволить створити додаткові правові механізми запобігання корупційним правопорушенням, нецільовому та неефективному використанню державних коштів під час здійснення державних закупівель [8].

На теперішній час в Україні відбувається активне реформування економіки в цілому, у тому числі системи державних закупівель. Механізм проведення процедур закупівель має бути одним із ключових елементів підвищення ефективності державної економічної політики та базуватися, зокрема, на засадах добросовісної конкуренції, відкритості та прозорості, недискримінації учасників, об'єктивності та неупередженості оцінки тендерних пропозицій, а разом з цим запобігати проявам корупції у сфері державних закупівель [9].

Що в свою чергу є передумовою для підвищення ефективності державної економічної політики, здійснення громадського контролю та моніторингу державних закупівель на предмет ефективного та раціонального використання державних коштів, подальшого наближення правового регулювання державних закупівель до стандартів Європейського Союзу, а також зменшення корупційних ризиків у сфері державних закупівель.

Науковцями справедливо наголошується, що еволюція підходів до ролі і значення системи державних закупівель дозволила вважати її інструментом реалізації теорій суспільного добробуту та соціальних благ [10].

Висновки. Проаналізувавши новітні зміни в законодавстві України в сфері державних закупівель, зроблений висновок, що при врегулювання відносин у сфері закупівель відповідними підприємствами за власні кошти необхідно змінювати загальну концепцію Закону, а не обмежуватися фрагментарними змінами до його окремих положень, які призводитимуть до суперечностей між нормами Закону.

Зрозуміло, що такі пропозиції мають рекомендаційний характер і можуть бути предметом наукової дискусії. До того ж, зважаючи на складність процедур закупівлі за державні кошти і значні проблеми з їх регулювання та контролю, наукові пошуки в даному напрямі потребують подальшого розвитку.

Література

1. Пінькас Г.І. Фінансово-економічний механізм конкурентоспроможного ринку державних закупівель. – Автореферат. – Дис. на здобуття наукового ступеня к.е.н. за спеціальністю 08.00.08 – Гроші, фінанси і кредит. – ДНВЗ «Українська академія банківської справи Національного банку України», Суми, 2009.

2. Проведення закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти в Україні за січень-грудень 2012 року / Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України [Електронний

ресурс]. – Режим доступу:

http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2012/fin/zakup/zakup_u/zak412_u.htm

3. Зубар В.В. Формування механізму управління системою державних закупівель в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 25.00.02 «механізми державного управління» / В.В. Зубар. – Запоріжжя, 2010. – 25 с.

4. Про здійснення державних закупівель [Електронний ресурс] : Закон України № 1234-VII від 06.05.2014. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1197-18>

5. Висновок №16/3-417/2207 Головного науково-експертного управління від 28.03.2013 - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legalalliance.com.ua/eng/press/2209/>

6. Т.Лемішевська. Чому прозорі державні закупівлі в Україні ніколи не стануть реальністю. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blog.ubr.ua/praktika-biznesa/prozori-derjavni-zakupivli-v-ukraini-nikoli-ne-stanut-realnistu-7410>

7. Колотій В.М. Специфіка ринку державних закупівель / В. М. Колотій // Формування ринкових відносин в Україні. – 2003. – №3. – С. 24–27.

8. Школьник І.О. Проблеми організації системи державних закупівель в Україні/ І. О. Школьник //Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: збірник наукових праць/ Держ. вищий навчальний заклад "УАБС НБУ". - Суми: ДВНЗ "УАБС НБУ", 2009. - вип. 27. - С. 21

9. Розвиток законодавства з питань державних закупівель та проблемні питання його застосування - Мін'юст України; Лист від 17.06.2011.

10. Катроша Л. Система державних закупівель в Україні: теоретичні аспекти [Електронний ресурс] / Л. Катроша // Соціально-економічні проблеми і держава. - 2012. - Вип. 2 (7). - С. 98-107. - Режим доступу: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2012/12klvuta.pdf>.

**ОРГАНІЗАЦІЙНО - ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ
ВИКОРИСТАННЯ «НОУ-ХАУ»****Цирфа Г.О.***к.і.н. доцент,**Національний Технічний університет України «Київський Політехнічний Інститут»***Дубняк М.В.***студентка 6-го курсу факультету соціології і права**Національний Технічний університет України «Київський Політехнічний Інститут»*

У статті розглядаються організаційні проблеми виникнення права на «ноу-хау», зокрема, відсутність правових механізмів визначення моменту в часі щодо створення «ноу-хау», встановлення авторства та способів захисту об'єктів інтелектуальної власності, які можна віднести до «ноу-хау» у вітчизняному та міжнародному законодавстві. Проаналізовано норми щодо охорони об'єктів промислової власності та окреслено коло проблем щодо неможливості застосування таких норм при захисті «ноу-хау».

В статье рассматриваются организационные проблемы возникновения права на «ноу - хау », в частности , отсутствие механизмов определения момента во времени по созданию « ноу - хау », установления авторства и способов защиты объектов интеллектуальной собственности, которые можно отнести к «ноу-хау» в отечественном и международном законодательстве. Проанализированы нормы по охране объектов промышленной собственности и очерчен круг проблем относительно невозможности применения таких норм при защите «ноу - хау».

The article deals with organizational issues of the right of "know -how ", in particular , the lack of legal tools of determine the moment in time when the "know-how" was create, establishing authorship and ways to protect intellectual property in national and international law . Analysis of standards for the protection of industrial property and outlines a range of issues regarding the impossibility of applying such rules in defense of "know-how".

Ключові слова: «ноу-хау», комерційна таємниця, режим правової охорони, об'єкти промислової власності, право пріоритету, право попереднього використання, правовласник.

Постановка проблеми. В юридичній літературі та законах України не існує єдиного розуміння поняття та суті «ноу-хау». Законодавець навіть не визначив це поняття однозначно. У зв'язку із цим постає ряд проблем пов'язаних із розумінням та використанням цього об'єкту на практиці, визначенням правового режиму «ноу-хау» та способів захисту такої інформації, а також її відмежування від інших об'єктів інтелектуальної власності. Необхідно також визначити момент виникнення права на «ноу-хау» та суб'єкта — творця та законного правоволоділця.

Аналіз досліджень і публікацій. В цивілістичній науці проблема правового регулювання «ноу-хау» була предметом дослідження у монографіях деяких науковців. Свій вклад щодо забезпечення прав та інтересів власників конфіденційної незагальновідомої інформації зробила З.Ф. Гайнулїна. Питання особливостей правової регламентації «ноу-хау» досліджував О.В. Добринін. Проблемою співвідношення «ноу-хау» та патентної форми охорони займалась К.Е. Амелїна. Можливі способи передачі прав на «ноу-хау» вирішував А.А. Акоюн. Питання щодо відокремлення «ноу-хау» від інших видів інформації, та проблеми передачі прав на «ноу-хау» за допомогою договірних конструкцій розглядав Г. Штаумпф.

Разом із тим, питання щодо організаційно-правових проблем виникнення прав на «ноу-хау» у часі та способах встановлення авторства на нього, предметом дисертаційних та монографічних досліджень не були.

Формулювання цілей статті. Визначення «ноу-хау» як об'єкта інтелектуальної власності та окреслення кола правових проблем щодо моменту виникнення права на нього. Аналіз норм цивільного законодавства, які встановлюють умови, за яких виникають права на об'єкти промислової власності. Визначення видів інформації, що можуть бути віднесені до «ноу-хау», а також відмежування «ноу-хау» від об'єктів промислової власності – раціоналізаторської пропозиції, винаходів, корисних моделей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Світова теорія та практика не дійшла до єдиного розуміння поняття «ноу-хау». Звідси немає і чітких критеріїв, щодо того, які відомості слід вважати «ноу-хау». Одні науковці вважають, що «ноу-хау» є видом комерційної таємниці та не потребує окремого правового регламентування.

Т. Бегова вбачає сутність «ноу-хау» в тому, що винахідник замість того, щоб повністю розкривати невідомі елементи свого винаходу в заявці на патент, бажає зберегти їх в

таємниці, і вважає, що цей термін в Цивільному кодексі України включено в поняття комерційної таємниці [6, 21].

Інші обґрунтовують думку про те, що «ноу-хау» - це самостійний об'єкт інтелектуальної власності.

Англійський фахівець А.Тернер визначає «ноу-хау» як інформацію, що використовується для позначення всіх цінних пізнань і відомостей, накопичених дослідниками, експериментаторами й розроблювачами, що створили новий процес, спосіб або новий пристрій або новий матеріал". Отже, це не просто інформація, а її практичне втілення у матеріальний об'єкт.

При цьому А.Тернер сформулював наступні елементи «ноу-хау»:

1. «ноу-хау» являє собою певну інформацію, що може бути втілена у матеріальний об'єкт;
2. інформація не повинна бути відома третім особам;
3. власник інформації повинен вживати певних заходів, що демонструють його зацікавленість у збереженні інформації в секреті;
4. інформація повинна бути придатною для промислового або комерційного застосування [9].

Автор статті вважає, що «ноу-хау» потребує окремої правової регламентації, зокрема, визначення правового статусу «ноу-хау» та механізмів його захисту від розголошення.

В основі «ноу-хау» завжди є інформація зі сфери технології чи техніки. Це інтелектуальна діяльність людини, пов'язана з раціональним використанням інформації технічного та технологічного характеру, і завершення її обробки логічним висновком. Сам по собі такий «висновок» має ознаки патентоспроможності, однак через специфіку інформації «ноу-хау» не може бути запатентований, оскільки його цінність саме у нерозголошенні такої інформації. [5, 34]

«Ноу-хау» становить комерційний інтерес в силу невідомості третім особам про таке технічне рішення. Особливістю «ноу-хау» є саме неможливість при однакових даних прийти до одного і того ж «висновку» чи відтворення технологічного процесу.

Саме тому «ноу-хау» слід віднести до об'єктів інтелектуальної власності, який має складну нематеріальну природу. На відміну від винаходів, корисних моделей, запатентованих рішень та раціоналізаторських пропозицій, «ноу-хау» не має строку правової охорони. Відсутні критерії охороноздатності, що, безумовно, ускладнює процес віднесення інформації до «ноу-хау» і лише від власника залежить обрання того чи іншого механізму захисту свого рішення.

Необхідно звернути увагу на суб'єктний склад та правомочності власника «ноу-хау».

За будь-якою фізичною особою може бути визнане право на «ноу-хау», незалежно від того, чи може така особа фактично отримати результат від впровадження «ноу-хау» у виробництво чи технологічний процес. Таким чином, можна вести мову про первинних та похідних правоволодільців. Первинним правоволодільцем завжди буде виступати фізична особа — розумовою діяльністю та інтелектуальною працею якої було створено «ноу-хау» [8, 10].

Невирішеним та спірним є момент створення «ноу-хау» у часі.

По-перше, автор «ноу-хау» вправі не розголошувати відомості, що віднесені до «ноу-хау», більш того, не зобов'язаний повідомляти невизначене коло осіб про сам факт винайдення нового технологічного рішення.

По-друге, відсутній правовий механізм встановлення першості при створенні «ноу-хау», якщо однаково вирішенні однакові технічні завдання двома і більше фізичними особами [7, 461].

«Ноу-хау» слід відмежувати від об'єктів промислової власності та особливостей правової охорони, яка їм надається.

До об'єктів промислової власності відносяться: — винаходи, корисні моделі, промислові зразки та раціоналізаторські пропозиції.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», винахід — це результат інтелектуальної діяльності людини у будь-якій сфері технологій. Корисна модель — нове технічне рішення, є підвидом винаходу, але має менші терміни правової охорони та менш жорсткі умови патентоздатності [2].

Для визнання права власності на винахід існує охоронний документ — патент, що також засвідчує право пріоритету.

Для отримання патенту на винахід (правова охорона надається на 20 років) і корисну модель (правова охорона - 10 років) вони повинні відповідати умовам патентоздатності. Відповідно до ст. 8 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» винахід відповідає умовам патентоздатності, якщо він є новим, має винахідницький рівень і є

промислово придатним. Корисна модель відповідає умовам патентоздатності, якщо вона є новою і промислово придатною.

Новим винахід визнається, якщо він має рівень техніки — відомості, які були загальновідомими у світі до подання заявки на отримання патенту. Винахідницький рівень визначається, якщо для фахівця відповідної галузі такі відомості не були очевидними, тобто не впливали із загальновідомих відомостей у цій галузі. Промислово придатним визнається винахід (корисна модель), якщо його можна використати у промисловості чи іншій сфері діяльності [2].

Таким чином, для отримання патенту винахід і корисна модель мають відповідати встановленим у законі критеріям. Щодо «ноу-хау», то в законі відсутні критерії на відповідність яких інформацію щодо «ноу-хау» слід перевіряти. При цьому, для встановлення відповідності цим критеріям, винахіднику слід такі відомості відобразити у заявці, що веде за собою розкриття інформації. Застосування такої правової конструкції щодо охорони «ноу-хау» є не досить вдалою, оскільки від моменту розкриття відомостей чи її частини, що становлять інформацію «ноу-хау» та отриманням правовстановлюючого документу, існує проміжок часу, в якому така інформація вже є розкритою, проте немає механізмів її охорони. При поданні заявки можна встановити дату пріоритету та конкретного винахідника, однак не можна вберегти розкриття інформацію від неправомірного використання.

При охроні об'єктів промислової власності існує право пріоритету та право попереднього використання.

Право пріоритету — концепція права інтелектуальної власності, що полягає у наданні винахіднику обмеженого у часі переважного права на отримання патенту або іншого правоохоронного документу внаслідок того, що винахідник вже подав заявку на подібний об'єкт у іншій країні [3].

Таке право було надано учасникам Паризької конвенції про охорону промислової власності, прийнятої 20 березня 1883 року (далі — Паризька Конвенція).

Згідно із ст. 4 Паризької конвенції, будь-яка особа, що належним чином подала заявку на патент на винахід, корисну модель, промисловий зразок чи товарний знак в одній з країн Союзу, чи правонаступник цієї особи, користується для подання заявки в інших країнах правом пріоритету протягом 12 місяців для патентів на винаходи та корисні моделі і 6 місяців для промислових зразків і товарних знаків.

Підставою для виникнення права пріоритету визнається будь-яке подання заявки, що має силу правильно оформленого національного подання заявки відповідно до національного законодавства кожної країни Союзу або до двосторонніх чи багатосторонніх угод, укладених між країнами Союзу [4].

Україна приєдналась до вимог Паризької конвенції, яка набула чинності в нашій державі, 25 грудня 1991 року. Всі нормативні акти про охорону об'єктів інтелектуальної власності приведені у відповідність до вимог Паризької конвенції.

Відповідно до ст. 13 Закону України «Про охорону прав на промислові зразки», заявник має право на пріоритет попередньої заявки на такий же промисловий зразок, протягом шести місяців від дати подання попередньої заявки до Установи чи до відповідного органу держави - учасниці Паризької конвенції про охорону промислової власності, якщо на попередню заявку не заявлено пріоритет [3].

Відповідно до ст. 31 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», не вважається порушенням прав автора добросовісне використання технологічного (технічного) вирішення, яке тотожне заявленому винаходу (корисній моделі), чи здійснення значної і серйозної підготовки для такого використання, до дати подання до Установи заявки або, якщо заявлено пріоритет, до дати її пріоритету. Така особа зберігає право на безоплатне продовження використання тотожного технологічного вирішення [2].

Отже, дана норма дає можливість особі безоплатно використовувати надалі тотожне за змістом технічне рішення, однак не дає можливості конкурувати за визнання прав винахідника за собою.

На відміну від об'єктів промислової власності, де вітчизняними і міжнародними нормами регламентовано порядок оформлення авторських прав на ці об'єкти, особливістю визначення суб'єктного складу «ноу-хау» є також відсутність механізму встановлення первинного творця та автора «ноу-хау», оскільки невизначене коло суб'єктів може дійти до однакових технологічних рішень та оформити їх як «ноу-хау», при цьому не буде як відправної точки у часі (хто перший відкрив технологічний процес), так і визначенні переваг у технічному рішенні через неможливість повного розкриття інформації, що відноситься до «ноу-хау» [8, 12].

При визначенні суб'єктного складу «ноу-хау» не можуть бути в повному розумінні застосовані загальні цивільно-правові механізми виникнення майнових прав інтелектуальної

власності одночасно у декількох осіб. Теорія цивільного права виділяє дві такі правові конструкції: це створення об'єкту на замовлення та у зв'язку із виконанням творцем своїх трудових обов'язків.

Згідно із ст. 429 Цивільного Кодексу України, особисті немайнові права інтелектуальної власності на об'єкт, створений у зв'язку з виконанням трудового договору, належать працівникові, який створив цей об'єкт. Майнові права інтелектуальної власності на об'єкт, створений у зв'язку з виконанням трудового договору, належать працівникові, який створив цей об'єкт, та юридичній або фізичній особі, де (або) у якій він працює, спільно, якщо інше не встановлено договором [1].

Однак, лише юридична чи фізична особа, у якій зайнятий працівник, може поширити режим «ноу-хау» на технічне рішення, від чого і стане правоволодільцем «ноу-хау» створеного працівником, у момент ухвалення такого рішення [7, 463].

Інший спосіб створення об'єкта промислової власності під час виконання творцем своїх трудових обов'язків є раціоналізаторська пропозиція — визнана юридичною особою інформація, що містить технологічне чи організаційне рішення у будь-якій сфері діяльності. Вона має відповідати таким вимогам: бути корисною підприємству, на якому така пропозиція створена, бути новою, відповідати профілю і діяльності підприємства, на якому вона подана.

За своїм змістом така інформація може бути «ноу-хау», однак, враховуючи, що правового механізму захисту «ноу-хау» не існує, винахідники використовують раціоналізаторську пропозицію. Однак, при такому оформленні по-перше, власником буде юридична особа, по-друге, така інформація має бути нею визнана. Незалежно від того, корисна вона чи ні, відповідає вимогам чи ні, без визнання юридичною особою винахідник не зможе отримати правовий захист своєї пропозиції як раціоналізаторської. Більш того, оскільки раціоналізаторська пропозиція буде власністю юридичної особи, то винахідник не зможе реалізувати свої матеріальні права на неї — відчужити, продати, передати. «Ноу-хау» не обмежує винахідника у творчості, в той час як раціоналізаторська пропозиція має бути створена відповідно до профілю діяльності конкретного підприємства [5, 166].

Таким чином, раціоналізаторська пропозиція може бути використана для правової охорони результатів інтелектуальної діяльності, якщо творчо-технічне рішення розроблено на підприємстві, однак вона сильно обмежує права первісного винахідника на: свободу творчості та розпорядження своїм рішенням. «Ноу-хау» таких обмежень не має, однак і використовувати такий правовий режим, на разі, проблематично.

Оскільки правовий режим «ноу-хау» точно не визначений, окремі заявники користуються правовим механізмом захисту інформації через поширення на неї режиму комерційної таємниці. А згодом утотожують цей правовий режим із «ноу-хау». Однак, і такий спосіб застосувати не завжди можливо. Однією із проблем є відсутність у законодавстві можливості поширення правового режиму «ноу-хау», якщо автором та правоволодільцем є фізична особа, що має виключні права на «ноу-хау», яка самостійно його створила своєю творчою працею, та при цьому не є суб'єктом підприємницької діяльності [7, 465].

Формально така особа має особисті немайнові права на створений нею «ноу-хау». Наприклад, невід'ємне право бути визнаним як автором такого «ноу-хау», та зазначати своє ім'я при використанні даного «ноу-хау» [7, 466].

Однак, із реалізацією своїх прав також виникають проблеми. По-перше: можливість контролювати використання «ноу-хау» обмежена, через те, що після відчуження всі наступні угоди щодо «ноу-хау» мають конфіденційний характер.

По-друге, право на ім'я втрачає будь-який зміст, оскільки суспільство може ніколи і не дізнатися, що таке «ноу-хау» винайдене, та відповідно, нічого не буде знати про винахідника чи автора.

Таким чином, ситуація, що нині склалась із відсутністю правового регулювання та визначеного правового режиму «ноу-хау», не стимулює авторів до активних дій із винайдення та впровадження прогресивних «ноу-хау»-технологій.

Крім того, слід врахувати, що для забезпечення основних функцій інституту правової охорони інтелектуальної власності, слід розробити такий правовий механізм захисту «ноу-хау», щоб без розкриття суті «ноу-хау» суспільство могло знати про його створення та існування відповідних винахідників.

Висновки. Визначення правового режиму «ноу-хау» надзвичайно складне практичне завдання. Існує ряд питань необхідних для попереднього вирішення поставленої задачі. По-перше, слід однозначно визначити поняття «ноу-хау» та розглядати його як об'єкт інтелектуальної власності, окремо від інших об'єктів промислової власності. Також не слід утотожнювати його із комерційною таємницею. По-друге, необхідно розробити механізм технічного документування розробок «ноу-хау», при цьому, забезпечивши конфіденційність інформації, та зазначення первинного автора. По-третє, удосконалити договірні конструкції

передачі прав на «ноу-хау», оскільки загальні положення цивільних договорів не завжди можуть забезпечити захист прав та інтересів обох сторін. По-четверте, необхідно розробити правові інструменти захисту «ноу-хау», за аналогією із правоохоронними документами на об'єкти промислової власності. Всі ці завдання можна вирішити, розробивши та прийнявши окремий закон «Про охорону «ноу-хау».

Література

1. Цивільний кодекс України : станом на 11 жовт. 2013 р. / Відомості Верховної Ради України (надалі: ВВРУ), 2003. NN 40-44, ст.356
2. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі : станом на 05 груд. 2012 р. / Закон України / ВВРУ, 1994. N 7, ст. 32
3. Про охорону прав на промислові зразки : станом на 05 груд. 2012 р. / Закон України / ВВРУ, 1994. N 7, ст. 34
4. Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20 березня 1883 року [Електронний ресурс] : режим доступу до сайту : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_123
5. Амелина К.Е. Ноу-хау и патентная форма охраны: дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 / Амелина К. Е. – М., 2007. – 203 с.
6. Бегова Т. К вопросу о понятии «ноу-хау» как объекте интеллектуальной собственности / Т. Бегова // Підприємництво, господарство і право. — 2005. — № 5. — С. 138 - 142
7. Борисова В.І. Цивільне право України у 2 томах, / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, І.В. Жилінкова. – Київ: Юрінком Інтер, 2007. – Т. 1 - 480 с.
8. Потрашкова О.А. Правовой режим ноу-хау / О.А. Потрашкова // Информационное право. – 2007. – № 3. – С. 102
9. Amedee E. Turner. The Law of trade secrets. London 1962. [електронний ресурс: режим доступу: <http://catalogue.nla.gov.uk/record/2198475>].

НЕГЛАСНІ СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ ТА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ

Лук'янчиков Є.Д.

*доктор юридичних наук, професор
професор кафедри інформаційного права та права інтелектуальної власності
Національний технічний університет України «КПІ»*

Лук'янчиков Б.Є.

*кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри криміналістики та судової медицини
Національна академія внутрішніх справ*

Стаття присвячена аналізу нового інституту засобів пізнавальної діяльності у кримінальному провадженні – негласним слідчим (розшуковим) діям. Висвітлюються підстави і умови їх застосування, здійснюється класифікація за обраними критеріями.

Статья посвящена анализу нового института познавательной деятельности в уголовном судопроизводстве – негласным следственным (розыскным) действиям. Анализируются основания и условия их применения, производится классификация в соответствии с принятыми критериями.

This article is devoted to the analysis of the new institute of the cognitive activity in the criminal legal proceeding – to the non-public investigation (search) activities. It is analyzed the cause and conditions of its application, it is made the classification according to the traditional standard.

Ключові слова: кримінальне провадження, пізнавальна діяльність, слідчі дії, слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукові заходи.

Постановка проблеми: Інститут негласних слідчих (розшукових) дій як засобів формування доказів у кримінальному провадженні є суттєвою новацією нового КПК України. За характером і пізнавальними можливостями ці слідчі (розшукові) дії наближаються до відповідних оперативно-розшукових заходів, що передбачені законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», провадження яких покладається на визначені цим законом оперативні підрозділи. Поглиблене дослідження даного інституту засобів пізнавальної діяльності з розкриття злочинів потребує їх класифікації та обумовлює актуальність розглядуваних питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інститут негласних слідчих (розшукових) дій як засобів пізнавальної діяльності з розслідування злочинів привернув увагу таких науковців, як: В. Д. Берназ, В. А. Колесник, Д. І. Никифорчук, Д. П. Письменний, М. А. Погорецький, В. М. Тертишник, М. Є. Шумило та ін. Ними висвітлюється поняття, правова природа, система негласних слідчих (розшукових) дій та їх співвідношення з оперативно-розшуковими засобами. Проте низка питань залишається не вирішеними та потребує додаткового дослідження та обґрунтування.

Мета дослідження полягає в аналізі невирішених новим Кримінальним процесуальним кодексом України проблем, щодо інституту негласних слідчих (розшукових) дій та їх класифікації.

Основні результати дослідження. Збіг пізнавальних методів і прийомів, що застосовуються під час провадження слідчих дій та оперативно-розшукових заходів дозволив окремим науковцям дійти висновку, що новий Кримінальний процесуальний кодекс запровадив нову модель розслідування, яка включає проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів [1, 66]. Дана думка потребує деякого уточнення. Якщо піддати аналізу зміст окремих слідчих дій та оперативно-розшукових заходів можна помітити збіг у застосуванні під час їх проведення певних пізнавальних прийомів та методів. Тривалий час законодавчо закріплено такі процесуальні дії як слідчий огляд та допит. В оперативно-розшуковій діяльності їм кореспондують оперативний огляд та розвідувальне опитування. Відмінність цих дій полягає не в їх пізнавальних можливостях, а у правовому регулюванні. Відповідно до цього різне правове значення мають отримані під час їх проведення результати: докази або інформація, яка сприяє ефективному розслідуванню.

Введення до КПК нового інституту засобів пізнавальної діяльності обумовлено об'єктивними закономірностями розвитку та удосконалення форм і видів злочинної діяльності, завданнями держави забезпечити реально, а не декларативно захист життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки людини, яка визнається найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України).

Негласні слідчі (розшукові) дії є різновидом слідчих (розшукових) дій відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню за винятком випадків,

передбачених КПК (ч. 1 ст. 246 КПК). Зазначені слідчі дії суттєво розширюють коло засобів пізнавальної діяльності слідчого для з'ясування обставин найбільше небезпечних тяжких злочинів, які мають замаскований та прихований характер. Разом з тим, аналіз правових норм, що регулюють даний інститут засобів пізнавальної діяльності свідчить про низку питань, які не набули вирішення. В першу чергу це стосується їх переліку, системи, процесуальної форми провадження (коли, за яких умов, що, як, яким чином?), що створює передумови для можливого порушення прав та інтересів особи, щодо якої вони проводяться та близьких до неї осіб.

Виділення в КПК окремої глави 20 «Слідчі (розшукові) дії» може справити враження про закріплення законодавцем переліку слідчих (розшукових) дій. Питання про перелік процесуальних дій, які слід відносити до слідчих тривалий час залишається дискусійним у літературі. У зв'язку із виділенням у КПК спеціальної глави, що присвячена слідчим діям, окремі науковці вказують на їх вичерпний характер [2, 270].

Наведена думка потребує подальшого аналізу та уточнення у зв'язку із відсутністю такого переліку в КПК. Відсутність переліку негласних слідчих (розшукових) дій в КПК призвела до того, що серед науковців, за цей не тривалий час, з моменту набрання ним чинності, не сформовано єдиного погляду щодо віднесення передбачених в цій главі процесуальних дій до слідчих (розшукових).

Коли мова іде про негласні слідчі (розшукові) дії, що включені до підрозділу «втручання у приватне спілкування» усі автори одноставно називають такі слідчі дії: аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК); накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК); огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262 КПК); зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК); зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК). Незважаючи на те, що правила огляду і виїмки кореспонденції викладені в одній статті КПК, науковці, не безпідставно, розглядають їх як дві самостійні слідчі (розшукові) дії: огляд кореспонденції; виїмка кореспонденції [3, 375-377].

Дещо інакше вирішується питання щодо віднесення тих або інших процесуальних дій до інших видів негласних слідчих (розшукових) дій, а деякі автори не виявляють послідовності у їх визначенні. Так, автори курсу лекцій з загальної частини кримінального процесу до інших видів негласних слідчих (розшукових) дій відносять: обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267); установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268); спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269); аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270); контроль за вчиненням злочину (ст. 271); виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272); негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274) [4, 26-27]. В той же час при викладенні матеріалу про негласні слідчі (розшукові) дії в загальній частині курсу автори відносять до них тільки: обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК); спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 268 КПК); контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК) [5, 169].

Подібне спостерігається і у авторів науково-практичного коментаря до КПК України. Так, у коментарі до ст. 246 загальні положення про негласні слідчі (розшукові) дії, до негласних слідчих (розшукових) дій відносять лише ті, що містяться в її ч. 2. Тобто, до слідчих дій не відносять установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу. В той же час у коментарі до ст. 268 зазначається, що її частина перша надає можливість проведення негласної слідчої (розшукової) дії спрямованої на установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (мобільного терміналу систем зв'язку та інших радіо випромінювальних пристроїв, активованих у мережах операторів рухомого (мобільного) зв'язку, тобто мобільного телефону [3, 533-535, 588-589]. Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу не відносять до слідчих дій і інші автори [6, 98]. В той же час зазначені автори відносять до негласних слідчих (розшукових) дій використання конфіденційного співробітництва [7, 34]. Інші автори кажуть, що стаття про використання конфіденційного співробітництва містить унормування загальних умов використання конфіденційного співробітництва під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Порядок та тактика встановлення конфіденційного співробітництва визначаються законодавством України в сфері оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності [3, 601].

Подібне ставлення науковців до даного способу отримання інформації виходить із положень ст. 246 КПК України, де наводиться перелік процесуальних засобів отримання інформації, що відносяться до негласних слідчих (розшукових) дій і до нього не включаються установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу та використання конфіденційного співробітництва. Слід звернути увагу на те, що у даній статті наведено перелік негласних

слідчих (розшукових) дій, які проводяться при розслідуванні тяжких та особливо тяжких злочинів.

З іншого боку установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу є інструментом пізнавальної діяльності з розслідування. Воно характеризується ознаками, що притаманні негласним слідчим (розшуковим) діям: проводиться на підставі ухвали слідчого судді; метою його проведення є встановлення обставин, які мають значення для кримінального провадження

Проведення цієї дії дозволяє вирішити розшукове завдання із встановлення факту знаходження у певному місці та часі конкретної особи, якій належить та (або) знаходиться у користуванні радіоелектронний засіб та інший радіо випромінювальний пристрій, активований у мережі оператора рухомого (мобільного) зв'язку. Вирішенню цього завдання сприяють положення ч. 3 ст. 34, п. 7 ч. 2 та ч. 4 ст. 39 Закону України «Про телекомунікації», відповідно до якого оператори телекомунікацій зобов'язані зберігати записи про надані телекомунікаційні послуги протягом строку позовної давності, визначеного законом, та надавати інформацію про надані телекомунікаційні послуги в порядку, встановленому законом [8].

Законодавець у загальному вигляді визначає випадки і умови, за яких можуть проводитися негласні слідчі (розшукові) дії: а) відомості про злочин і особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб; б) злочин відноситься до категорії тяжких або особливо тяжких; в) проводяться виключно у кримінальному провадженні; г) проводяться на підставі ухвали слідчого судді, а контроль за вчиненням злочину виключно за рішенням прокурора (ч. 4 ст. 246 КПК).

Рішення про проведення негласних слідчих (розшукових) дій приймає слідчий, прокурор, а у випадках, передбачених КПК України - слідчий суддя за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором [9, 10]. Цю вимогу законодавця, зазначає В. А. Колесник, слід розуміти в тому сенсі, що слідчий суддя надає дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії, а не приймає сам рішення про її проведення, оскільки процесуальний документ, в якому визначено таке рішення слідчого, має назву «Ухвала слідчого судді на проведення негласної слідчої (розшукової) дії» [10, 130].

Проведення негласних слідчих (розшукових) дій покладається на слідчого, який здійснює досудове розслідування злочину. За його дорученням їх можуть проводити уповноважені оперативні підрозділи органів, перелік яких наводиться в ч. 6 ст. 246 КПК України. Право на проведення негласної слідчої (розшукової) дії має лише той співробітник уповноваженого оперативного підрозділу, який залучений до проведення цієї слідчої дії рішенням керівника підрозділу. Працівники таких підрозділів при виконанні доручень слідчого та прокурора на їх проведення користуються повноваженнями слідчого (ч. 2 ст. 41 КПК).

На практиці, зазначає М. А. Погорецький, проведення негласних слідчих (розшукових) дій, як правило, слідчим не здійснюється, а доручається уповноваженим оперативним підрозділам, які також їх безпосередньо не проводять, а для цього на підставі свого завдання згідно з п. 3.8 Інструкції залучають відповідні оперативні та оперативно-технічні підрозділи [2, 273]. Крім того, до проведення розглядуваних слідчих (розшукових) дій, у разі необхідності, можуть залучатися перекладачі, спеціалісти, особи, які співробітничать з оперативними підрозділами на конфіденційній основі. Вони надають допомогу безпосередньому виконавцю у проведенні слідчої дії, сприяють своїми навичками та знаннями у підвищенні її результативності.

Результативність та ефективність такого порядку проведення негласних слідчих (розшукових) дій буде перевірено практикою. Можливо у подальшому буде розроблено порядок безпосереднього спілкування слідчого з виконавцем його завдання (керівником відповідного оперативного або оперативно-технічного підрозділу). Це дозволить скоротити час проходження доручення слідчого до безпосереднього виконавця, покращить процес обміном отриманою інформацією та зменшить імовірність її перекручування під час передачі до слідчого.

Негласні слідчі (розшукові) дії, перелік яких наведено в ч. 2 ст. 246 КПК можуть проводитися виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких та особливо тяжких злочинів у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб. Оскільки в наведеному переліку відсутня така слідча (розшукова) дія як установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268), вона може застосовуватися під час розслідування не тільки тяжких та особливо тяжких злочинів, а й інших злочинів, незалежно від їх тяжкості. Підстави, порядок і умови проведення негласних слідчих (розшукових) дій викладені в главі 21 чинного КПК України.

В науковій літературі пропонується класифікація негласних слідчих (розшукових) дій за різними підставами: за порядком надання дозволу на проведення; за характером і обсягом

втручання у сферу прав та інтересів особи; за процесуальним статусом особи, яка проводить, та участю у слідчій дії інших осіб; за характером відомостей, які отримують в результаті їх проведення [10, 133].

Відповідно до процесуальної класифікації, законодавець виділяє дві групи слідчих (розшукових) дій. До першої групи віднесено слідчі (розшукові) дії, що розміщені в § 2 даної глави, який має назву «втручання у приватне спілкування»: а) аудіо-, відеоконтроль особи; б) арешт, огляд і виїмка кореспонденції; в) зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; г) зняття інформації з електронних інформаційних систем (ч. 4 ст. 258 КПК). Слід звернути увагу, що «арешт, огляд і виїмку кореспонденції» науковці розглядають як три окремі самостійні дії: накладення арешту на кореспонденцію; огляд кореспонденції; виїмка кореспонденції [3, 575-577]. Крім того висловлюються сумніви щодо віднесення наведених слідчих (розшукових) дій до однієї класифікаційної групи. Так, В. М. Тertiшник зазначає, що втручанням у спілкування із названих дій можна вважати лише арешт, огляд та виїмку кореспонденції та зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж. Інші за своїм змістом можуть і не мати справи з спілкуванням. Можливо законодавець мав на увазі більш широке поняття – втручання в особисте життя [11, 73].

Якщо підійти до розгляду цього питання з іншого боку, важко уявити якусь із негласних слідчих (розшукових) дій, щоб вона повністю виключала можливість будь-якого втручання у приватне спілкування, під яким розуміють доступ до змісту спілкування за умов, якщо учасники спілкування мають достатні підстави вважати, що спілкування є приватним (ч. 4 ст. 258 КПК). Для прикладу візьмемо першу за порядком негласну слідчу (розшукову) дію, що віднесена до інших – обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК). Під час обстеження житла чи іншого володіння особи правоохоронці або інші особи за їх дорученням ознайомлюються з обстановкою таких приміщень, документами, предметами тощо. Це можуть бути щоденники, листування між особами, інформація, що міститься у комп'ютері та на інших носіях. Чи можливо вважати такі дії невтручанням у приватне спілкування? Відповідь є очевидною. За певних умов будь-яка слідча (розшукова) дія може бути пов'язана із втручанням у приватне спілкування особи, оскільки це необхідно для отримання інформації, що сприяє встановленню обставин кримінального правопорушення засобами і у спосіб, що визначені чинним КПК. У зв'язку із цим важко назвати підстави для виділення цих двох груп негласних слідчих (розшукових) дій, а спроби науковців обґрунтувати такий розподіл законодавцем виглядають недостатньо переконливими. Вони зазначають, що до першого блоку відносяться дії, спрямовані головним чином на пошук та отримання з різних джерел відомостей інформаційного призначення, які передбачені КПК України § 2 «Втручання у приватне спілкування». До другого блоку відносяться дії, які згідно з § 3 «Інші види негласних слідчих (розшукових) дій», указанного вище закону, спрямовані переважно на виявлення і фіксацію фактичних даних про конкретні злочинні дії, що вчиняються окремими особами та групами, для розслідування злочинів, а також на встановлення й затримання злочинців, що переховуються [7, 41].

На жаль автори не показують, що слід розуміти під відомостями інформаційного призначення. В науковій літературі відомості ототожнюють з фактичними даними та інформацією і розглядають як окремі куски події кримінального правопорушення, які звикли називати фактами [12, 21-22]. Вперше на інформаційний характер джерел, які використовуються для збирання та дослідження доказів, звернув увагу В. Д. Арсеньєв [13]. Які слідчі дії першого блоку не можуть використовуватися для виявлення та фіксації фактичних даних про конкретні злочинні дії, що вчиняються окремими особами та групами, для розслідування злочинів, а також для встановлення й затримання злочинців, що переховуються. Цього зробити неможливо, оскільки усі слідчі дії спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів про злочин та особу, що його вчинила. Вважаємо за доцільне главу 21 поділити не на три, а на два підрозділи. У першому викласти загальні положення, у тому числі і ті, що сьогодні зустрічаються в інших підрозділах. У другому підрозділі викласти безпосередньо перелік дій, які відносяться до негласних слідчих (розшукових) дій, що сприятиме однозначності їх розуміння в теорії і практиці.

Переважає більшість негласних слідчих (розшукових) дій проводиться на підставі ухвали слідчого судді, яким є голова чи за його визначенням інший суддя Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування (ст. 247 КПК).

Єдиною негласною слідчою (розшуковою) дією, яка проводиться виключно за рішенням прокурора (ч. 4 ст. 246 КПК), є контроль за вчиненням злочину. Ця слідча дія може здійснюватися у випадках наявності достатніх підстав, що готується вчинення або вчиняється тяжкий чи особливо тяжкий злочин. Формами такого контролю можуть бути: 1) контрольована

поставка; 2) контрольована та оперативна закупка; 3) спеціальний слідчий експеримент; 4) імітування обстановки злочину. У зв'язку з тим, що проведення даної слідчої (розшукової) дії може бути пов'язане з необхідністю тимчасового обмеження конституційних прав особи, воно має здійснюватися в межах, які допускаються Конституцією України, на підставі рішення слідчого судді (ст. 271 КПК).

Висновки. На завершення слід зазначити, що новий Кримінальний процесуальний кодекс України суттєво розширив засоби формування доказів у кримінальному провадженні, що має сприяти підвищенню результативності роботи правоохоронних органів з виявлення і розкриття тяжких та найбільше небезпечних злочинів.

Література

1. Письменний Д. П. Регламентация слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій в кримінальному процесуальному кодексі України / Д. П. Письменний // Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі : м-ли Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 5 жовт. 2012 р.). – Х. : ХНУВС, 2012. – С. 66–73.
2. Погорецький М. А. Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми провадження та використання результатів у доказуванні / М. А. Погорецький // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1(5). – С. 270–276.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар ; за аг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М. Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.
4. Курс лекцій з кримінального процесу за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (Особлива частина) [Текст] / [Хабло О. Ю., Степанов О. С., Клиничук М. П. та ін.]. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012. – 200 с.
5. Курс лекцій з кримінального процесу за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (Загальна частина) [Текст] / [Рожнова В. В., Савицький Д. О., Конюшенко Я. Ю. та ін.]. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012. – 280 с.
6. Оперативно-розшукова діяльність та негласні слідчі (розшукові) дії у схемах [Текст] : посіб / [Никифорчук Д. Й., Зима Л. М., Тарасенко О. С. та ін.]. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012. – 156 с.
7. Негласні слідчі (розшукові) дії [Текст] : курс лекцій / [Никифорчук Д. Й., Николаюк С. І., Поливода В. В. та ін.] ; за заг. ред. Д. Й. Никифорчука. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012. – 124 с.
8. Про телекомунікації : Закон України від 18 листопада 2003 року № 1280-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 12. – Ст. 155.
9. Берназ В. Д. Нові професійні функції слідчого при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій та напрями вдосконалення їх підготовки / В. Д. Берназ // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1(5). – С. 8–12.
10. Колесник В. А. Суб'єкти здійснення та класифікація негласних слідчих (розшукових) дій / В. А. Колесник // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1(5). – С. 129–134.
11. Тertiшник В. М. Концептуальні проблеми реформи кримінального судочинства / В. М. Тertiшник // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1(5). – С. 70–74.
12. Ильченко Ю. И. О процессе формирования внутреннего убеждения следователя / Ю. И. Ильченко // Проблемы совершенствования тактики и методики расследования преступлений. – Иркутск, 1980. – С. 21–27.
13. Арсеньев В. Д. Вопросы общей теории судебных доказательств в советском уголовном процессе / Арсеньев В. Д. – М. : Юрид. лит., 1964. – 179 с.

ОМБУДСМЕН З ПИТАНЬ ЗАХИСТУ ДІТЕЙ: АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКОГО ТА ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

Чепульченко Т.О.

канд. юрид. наук, доцент,

зав. кафедри публічного права НТУУ «КПІ»

У статті аналізуються законодавчі засади прав дитини в Україні, що слід розглядати як складову прав людини. Наводиться зарубіжний досвід щодо механізму захисту прав дитини, зокрема, розглядається функціонування інституту омбудсмена в сфері прав дитини в інших країнах. Здійснюється аналіз дії даного інституту в Україні - Уповноваженого з прав дитини.

В статті аналізуються законодательные основания прав ребенка в Украине, что следует рассматривать как составляющую прав человека. Показывается зарубежный опыт относительно механизма защиты прав ребенка, в частности, рассматривается функционирование института омбудсмена по правам ребенка в других странах. Осуществлен анализ действия указанного института в Украине - Уполномоченного по правам ребенка.

This article analyzes the legal framework of children's rights in Ukraine, which should be seen as part of human rights. We give international experience to the mechanism of protection of children's rights, in particular, considered the functioning of the ombudsman institution in the field of children's rights in other countries. It also carried out an analysis of this institution in Ukraine - Commissioner for Children's Rights.

Ключові слова: права дитини, права людини, механізм захисту прав дитини, омбудсмен, уповноважений з прав дитини.

Постановка проблеми. Україна як правова, демократична держава, дбає про інтереси людини, у тому числі захищає права дитини. Порушення невід'ємних прав людини, також є характерними і щодо дітей.

Питання механізму захисту прав дитини завжди є актуальним, особливо з огляду на те, в Україні лише декілька років тому почав діяти інститут омбудсмена з прав дитини.

Метою даної статті є аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду функціонування інституту омбудсмена з захисту прав дитини.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми дотримання прав дитини досліджувались у роботах таких авторів, як Н.Опольська, О.Скакун, Н. Крестовська, В.Абрамов та ін. Серед привалуючих точок зору О. Скакун вказує, що багато прав дитини збігаються з правами людини. Традиційний підхід до поняття прав людини визначено в Конституції України, де закріплено основну систему прав, свобод і обов'язків людини та громадянина. В. Абрамов визначає права дитини як права людини, пристосовані до дітей. Таке коротке визначення не розкриває суті прав дитини. Такої думки дотримується і Н. Крестовська, зазначаючи способи адаптації загальних норм про права людини до норм про права дитини. Однак чисельні дослідження прав дитини не вичерпують усієї складності та актуальності зазначених проблем.

Виклад основного матеріалу. 20 листопада 1989 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла та відкрила для підписання Конвенцію про права дитини [2] (резолюція A/44/736), яка 27 лютого 1991 р. була ратифікована нашою державою. Основні положення Конвенції знайшли відображення у Законі України «Про охорону дитинства» від 7 березня 2001 р., який визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток, встановлює основні засади державної політики у цій сфері.

Відповідно до ст. 1 Конвенції, «дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше».

Деякі дослідники певним чином ототожнюють, поєднують права людини та права дитини, вказуючи, що для даної категорії суб'єктів значна частина основних прав людини змістовно нічим не відрізняється від прав повнолітніх осіб. Інша ж група таких прав певним чином специфікується, конкретизується [4, 28]. Однак, зауважимо, що дітям належать ще й інші, особливі, притаманні лише їм, можливості, зафіксовані зазначеною Конвенцією в усіх змістових різновидах прав, які, зокрема, знаходять своє відображення в Конституції України. Це фізичні, особисті, культурні, економічні, політичні та інші права.

Питання захисту дітей ще недостатньо знайшли відображення в діяльності правоохоронних органів та реформуванні вітчизняного судочинства. Існуюча в країні система органів та посадових осіб із забезпеченню реалізації прав дитини в усіх сферах ще не має чіткої структури та ієрархічності. Здебільшого вона має вигляд складових частин відповідних

органів і не являє собою особливого механізму, наділеного автономією. Існує немало країн, де все ще відсутні правові і соціальні структури, необхідні для того, щоб права дітей отримали визнання і дотримувалися як особлива категорія прав. Наприклад, проблемами дітей зазвичай одночасно займаються різноманітні міністерства і відомства, між якими часто відсутнє співробітництво.

Значне місце в цьому процесі належить правовим механізмам захисту прав і свобод людини, в тому числі із залученням інституту омбудсмена.

Хоча інститут Омбудсмена вперше з'явився в країнах західного світу, він був також прийнятий країнами з іншою правовою і соціальною культурою. В різних країнах даний інститут робить свій внесок в покращення обслуговування громадян державними органами, в гармонізацію відносин між державою та суспільством. Спостереження і рекомендації служби Омбудсмена в усіх державах високо цінуються, оскільки вони є результатом ретельного соціального аналізу функціонування системи управління.

Національні акти про Омбудсменів містять найрізноманітніші найменування цього інституту. Так, у штаті Небраска діяв публічний радник (нині - Омбудсмен), в Філадельфії - захисник прав людини, в штаті Нью-Джерсі - суспільний адвокат, в штаті Айова - помічник громадян, в Італії діють громадянські захисники, в Іспанії - народний захисник, в Австрії - колегія народного правозахисту та ін.

Омбудсмен отримав законодавче і суспільне визнання в державах, де прийняті самі різноманітні форми правління - конституційні монархії, президентські і парламентські республіки. Інститут Омбудсмена успішно функціонує в державах, що належать до різноманітних правових сімей (англосаксонського і континентального права). Усі без винятку країни, які визнали ідею Омбудсмена, закріпили у своєму законодавстві, що Омбудсмен є субсидіарним (додатковим) засобом правового захисту по відношенню до існуючих правових механізмів. Умовою ефективності роботи Омбудсменів у будь-якій країні є обмежена взаємодія і співробітництво з державними органами, які захищають громадянські права [3, 333-335].

Отже, інститут Омбудсмена являє собою максимально індивідуалізовану правову допомогу, вільну від формальних процесуальних вимог і не обмежену жорсткими правовими (законодавчими) рамками. Омбудсмен виражає точку зору громадянського суспільства і доводить її до відома виконавчих органів і законодавців. Особливо привабливим цей механізм може виявитися для забезпечення прав і свобод найменш захищених членів суспільства - дітей.

Щоб краще уявити, яким має бути механізм захисту прав дитини, на нашу думку, слід звернутися до аналізу зарубіжного законодавства. Особливої уваги заслуговує питання щодо інституту уповноважених (Омбудсменів) комісарів по правам дитини. Оскільки діти - сама незахищена група населення, для захисту і забезпечення їх прав потрібні нові незалежні механізми.

Концепція створення незалежних органів для моніторингу діяльності уряду в сфері прав особистості була вперше розроблена в Швеції, де в 1809 р. і був призначений перший в історії Омбудсмен. Пізніше цьому прикладу наслідували в 1919 р. Фінляндія, в 1955 р. - Данія і в 1962 р. - Норвегія.

Хоча традиційно Омбудсмени - уповноважені по всьому спектру прав людини - не заперечують проти того, щоб діти безпосередньо зверталися до них за допомогою, вони, як правило, не займаються справами тієї чи іншої конкретної дитини. Більш того, Омбудсмени рідко пропагують свою роботу, і тому діти про них майже нічого не знають. При визначенні їх обов'язків не враховується і те, що проблеми дітей часто відрізняються від проблем дорослих і що за своїм характером права дітей і механізми їх захисту, також інші [5, 3].

Права, що забезпечують захист дітей, це права на захист від насилля і жорстокого поведіння, від економічної і сексуальної експлуатації. Усі ці права визнаються більшістю країн світу. Однак на практиці відсутність у дітей політичних, соціальних і економічних можливостей робить їх незахищеними та вразливими. Діти особливо вразливі в тих випадках, коли їх права порушуються, оскільки практично позбавлені можливості звернутися за порадою або захистом до незалежних організацій чи осіб.

Саме омбудсмен з прав дитини має стати тією ланкою, яка виявить пріоритети й інтереси дитини та узгодить їх з чинним законодавством, прослідкує за реальністю дотримання їх прав, захистить їх від ігнорування та порушень як з боку батьків, так і з боку держави.

Досвід Швеції, зокрема, яскраво демонструє, яким чином вирішується проблема захисту прав дітей у цій країні.

Так, серед омбудсменів, що призначаються Урядом Швеції, є посада омбудсмена із питань захисту дітей, чийм головним завданням є захист прав та інтересів дітей і молоді, як це записано в Конвенції ООН про права дитини.

До кола обов'язків омбудсмена з питань захисту дітей входять, по суті, усі справи, що стосуються дітей і молоді. У своїй діяльності омбудсмен спирається на Конвенцію ООН. Кожна справа, що підпадає під регуляцію Конвенції, належить до компетенції омбудсмена з питань захисту дітей. Однак і ті випадки, що виходять за межі дії Конвенції, можуть також братися до уваги, якщо торкаються тих прав і кола інтересів, що їх контролює даний омбудсмен.

Інститут омбудсмена з питань захисту дітей є незалежним неполітичним органом, що зовсім не означає його нейтральної позиції. Завданням омбудсмена є відстоювати права та інтереси дітей і молоді в суспільстві.

Одна з найважливіших функцій омбудсмена з питань захисту дітей полягає в представленні інтересів дітей і молоді у парламентських дебатах, щоб дати їм самим можливість бути почутими й домогтися поважання їхніх поглядів. Про думки молоді щодо поточних справ омбудсмен дізнається шляхом різноманітних опитувань і досліджень, із листів і телефоном, а також із «Дитячого каналу» в Інтернеті. Метою «Дитячого каналу» є розширення зв'язку з юнаками та дівчатами через прямі запитання до них та надання їм інформації про їх права і Конвенцію ООН.

Стратегічна мета діяльності омбудсмена з питань захисту дітей полягає в нагляді за дотриманням положень Конвенції ООН відносно всіх шведських дітей як групи. Омбудсмен, скажімо, подає рекомендації щодо внесення змін у законодавство для більшої узгодженості Конвенції ООН зі шведським правом. Омбудсмен намагається забезпечити застосування положень Конвенції як основи для діяльності муніципальних і окружних рад у питаннях, що стосуються дітей і молоді.

Омбудсмен із питань захисту дітей жодним чином не контролює діяльність інших органів влади й не втручається в розгляд окремих випадків. Разом із тим він може використати окремий випадок як відправний пункт для тлумачення Конвенції ООН зі шведського погляду. Омбудсмен надає юридичні поради та інформацію й виконує функцію консультативного органу при випрацюванні законодавства з питань дітей та молоді.

Омбудсмен із питань захисту дітей тісно співпрацює з іншими державними органами та установами, які займаються справами, що зачіпають інтереси дітей і молоді в різних сферах суспільного життя [8].

Отже, ряд країн на сьогодні заснував інститут незалежних уповноважених (Омбудсменів) або комісарів з прав дитини. Це свідчить не лише про зобов'язання країни забезпечувати дотримання прав дітей, а й про готовність нести відповідальність за виконання цього зобов'язання.

Хоча сьогодні відомства комісара чи Омбудсмена з прав дитини не схожі один на одного, можна виділити чотири основні моделі створення такого відомства, його розвитку, мандата і статусу:

- 1) омбудсмени, засновані на підставі спеціального закону, прийнятого парламентом;
- 2) омбудсмени, засновані відповідно до законодавства про охорону дитинства;
- 3) омбудсмени, посади яких засновані в рамках існуючих державних органів;
- 4) омбудсмени, посади яких засновані неурядовими організаціями і які працюють під їх егідою [5, 4].

Звернемо увагу на деякі з існуючих варіантів інституту Омбудсмена.

Значну кількість відомств Омбудсменів з прав дитини було утворено відповідно до закону, прийнятого на підставі спеціально внесеного з цієї метою законопроекту. Наприклад, в Норвегії відомство Омбудсмена було створене в 1981 р. на підставі Закону про створення посади Омбудсмена по правам дитини. Воно отримало широкі повноваження, відповідно до яких йому доручалося сприяти захисту і представляти інтереси дітей перед органами державної влади або керівництвом приватних компаній та організацій і спостерігати за умовами, в яких ростуть і розвиваються діти. Діяльність Омбудсмена обмежувалася лише при розгляді конфліктних ситуацій у сім'ї або питань, які стали предметом судового розгляду.

В Ісландії відомство Омбудсмена було створено в 1995 р. на підставі Закону про створення Омбудсмена з прав дитини. Перед ним поставлено завдання полегшувати долю дітей і наглядати за дотриманням їх інтересів, потреб і прав. Даний орган наділений повноваженнями розслідувати дії організацій або їх співробітників, що завдають шкоду правам, потребам та інтересам дітей. Омбудсмен працює незалежно від виконавчої влади, однак повинен звітувати перед прем'єр-міністром.

В Колумбії заснування посади Омбудсмена передбачено Конституцією країни 1991 р. На цю посаду призначається державний службовець, який несе відповідальність за захист прав дитини [5, 4-5].

Як видно, ці органи не залежать від уряду, їх статус визначається парламентом, якому вони, в свою чергу, підзвітні. Тому вони є відносно вільними від політичного втручання. Деякі з цих органів наділені також певними повноваженнями проводити розслідування, представляти доповіді парламенту і виступати в якості консультантів при розробці нового законодавства.

Наступна модель відомств Омбудсмена характеризується створенням їх в рамках законодавства про охорону дитинства, відповідно до якого функції Омбудсмена безпосередньо пов'язані з виконанням і контролем за виконанням відповідного закону.

Так, в Новій Зеландії відомство комісара по правам дитини було створене в 1989 р. на підставі Закону про дітей, молодь і сім'ю, відповідно до якого відомству поручалося розглядати скарги дітей на порушення даного закону, а також здійснювати моніторинг і оцінку його виконання.

В Австрії прийнятий у 1989 р. Закон про захист інтересів молоді передбачає створення системи представництв Омбудсменів на місцях для консультування молоді до 18 років і надання допомоги у випадку конфліктів з органами соціального забезпечення і освіти [5, 5].

Відомства Омбудсменів, які засновуються не на законодавчій основі, а в рамках існуючих державних органів, не мають законодавчо закріплених мандата і повноважень. У ряді країн такі відомства створені урядом, при цьому Омбудсмени перебувають в штаті державного органу і підзвітні йому. Так, в Ізраїлі посада Омбудсмена по захисту інтересів учнів була створена в 1990 р. Міністерством освіти, культури і спорту.

У Німеччині голова Бундестагу і парламентські фракції заснували в 1987 р. Комісію з прав дітей. Комісія працює при комітетах Бундестагу по права жінок і молоді і по проблемам сім'ї та громадян похилого віку і має у своєму складі представників від цих комітетів.

У багатьох країнах світу є неурядові органи, які проводять компанії на захист прав дітей, люблять їх інтереси і сприяють дотриманню цих прав та інтересів. Так, у Фінляндії Маннергеймівська ліга дитинства створила в 1981 р. службу Омбудсмена з прав дитини з метою надання молодим особам можливості отримувати, за необхідності, з перших рук інформацію з правових питань та іншу допомогу. Омбудсмен надає цілий ряд послуг - від консультацій з основних правових питань до представництва інтересів дітей при розгляді справ у судах [5, 6].

Очевидно, що такі органи не мають ніякого правового статусу, офіційних можливостей чи повноважень, однак діють в інтересах дітей, зберігаючи повну фінансову незалежність. Завдяки цьому вони мають значну свободу дій і можуть оспорювати і критикувати урядову політику і методи її здійснення.

Указом Президента України від 11 серпня 2011 р. затверджено Положення про Уповноваженого Президента України з прав дитини [7].

Відповідно до Положення Уповноважений у своїй діяльності керується Конституцією України, Конвенцією ООН про права дитини, Законом України «Про охорону дитинства» [1], актами і дорученнями Президента України, а також самим Положенням.

Основними завданнями Уповноваженого є:

1) постійний моніторинг додержання в Україні конституційних прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері та внесення в установленому порядку Президентіві України пропозицій щодо припинення і запобігання повторенню порушень прав і законних інтересів дитини;

2) внесення Президентіві України пропозицій щодо підготовки проектів законів, актів Президента України з питань прав та законних інтересів дитини;

3) здійснення заходів, спрямованих на інформування населення про права та законні інтереси дитини.

Проте, незважаючи на позитивні зрушення у сфері захисту прав дітей та введення нового інституту, існує низка прогалин у діяльності Уповноваженого з прав дитини. Дані проблеми можна розділити на два блоки, це, по-перше, організаційні, по-друге - законодавчі. Розглядаючи перший блок проблем (організаційні) варто зазначити, що відповідно до даного Положення, що забезпечує здійснення Президентом України конституційних повноважень щодо забезпечення додержання конституційних прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері, що, на думку Р. Опацького, дещо звужує коло його повноважень. Для більш повного виконання ним його повноважень варто на законодавчому рівні закріпити його взаємодію з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини. Оскільки, порушення прав дитини це також є і порушенням прав людини. Крім того, дана

взаємодія надасть можливість ефективно впливати на причини та умови, що сприяють порушенням прав дітей.

Вказавши межі суб'єктів прав, про які має дбати Уповноважений у своїй діяльності, слід наголосити, що до цього часу в юридичній сфері підвищений інтерес становить питання щодо часових рамок дитинства, що має передбачати також час до народження, тобто від зачаття дитини до її народження. Цей факт створює природну необхідність у діяльності Уповноваженого з прав дитини щодо захисту прав людини від її зачаття, одночасно включаючи сюди і захист матері самої дитини.

Також суттєвою прогалиною є те, що Уповноважений з прав дитини не наділений повноваженнями звертатися до Конституційного Суду щодо дослідження відповідності нормативного акту з Конституцією або з актом вищої інстанції, не має також процесуальних повноважень Уповноваженого з прав людини, що ще раз наголошує на необхідності їх скоординованої діяльності [6, 21-22].

Висновки. Отже, з огляду з вище викладеного можна констатувати, не зважаючи на певну недосконалість в механізмі захисту прав дітей, Україна усе ж зробила значний крок уперед у згаданому напрямі.

Ефективність правового регулювання відносин у сфері забезпечення, охорони та захисту прав дитини в Україні здебільшого залежить від запозичення відповідних стандартів, що існують у зарубіжних країнах, насамперед, європейських. Однак, таке запозичення не може відбуватися шляхом простого перенесення правових норм з правових систем інших держав у національну правову систему України без врахування вітчизняної традиції, культури та менталітету громадян України.

Література

1. Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 № 2402-III // Відомості Верховної Ради України. - 2001. - N 30. - Ст. 142.
2. Конвенція о правах ребенка (принятая Генеральной Ассамблеей ООН 20 ноября 1989 г.) // Сборник международных стандартов и норм ООН в области правосудия в отношении несовершеннолетних. - М.: Юнисеф, 1998. - С. 23-50.
3. Бойцова В.В. Служба защиты прав человека и гражданина. Мировой опыт. – за ред. В.В. Бойцовой - М.: Изд-во БЕК, 1996. - 408 с.
4. Войцеховська Ю.А. Права дитини в контексті прав людини // Правовий статус особи: стан, проблеми, перспективи: сб. стат. / За ред. М. Головка, Я Морзе, П. Біленчука. - К.: АПСВ, 1998. - С. 27- 30.
5. Институт уполномоченных по правам ребенка // Innocenti diges: Дайджест основных сведений по важнейшим проблемам в области прав ребенка. - М.: Юнисеф, 1997. - 20 с.
6. Опацький Р.М. Уповноважений Президента України з прав дитини: шляхи удосконалення – за ред. Р.М. Опацького. // Юридична наука. - № 4. - 2012. - С. 19-24.
7. Положення про Уповноваженого Президента України з прав дитини: Указ Президента України від 11 серпня 2011 р. № 811/2011 // Електронний ресурс: Офіційний сайт Верховної Ради України. - Режим пошуку: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/811/2011>.
8. Шведський Інститут. Постметодика // Критичне мислення: Науково- методичний педагогічний журнал. - № 3 - 2001. - С. 10-25.

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ НАУКОВЦІВ ЯК ЮРИДИЧНА ПРОБЛЕМА

Костенко І. В.

*кандидат юридичних наук, доцент
кафедри публічного права НТТУ «КПІ»*

Статтю присвячено історико-юридичним аспектам системи пільг і привілеїв для науковців. Розглядаються ключові моменти історії формування системи наукових пільг, аналізується її сучасний стан, а також визначаються шляхи подолання кризових явищ у соціальному захисті наукових працівників.

Статья посвящена историко-юридическим аспектам системы льгот и привилегий для научных работников. Рассматриваются ключевые моменты истории формирования системы научных льгот, анализируется ее современное состояние, а также определяются пути преодоления кризисных явлений в реальном функционировании системы

The article is devoted to the historical and legal aspects of the system of benefits and privileges for scientists. The key moments in the history of the formation of scientific benefits is examines, the current status of its is analyzes, and identifies ways to overcome the crisis in the actual functioning of the system

Ключові слова: соціальний захист, пільги, привілеї.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У статті пропонується роздуми з приводу доцільності існування системи пільг і привілеїв для наукових працівників і пропонується сучасні погляди на проблему соціального захисту наукових працівників.

Аналіз історіографічних та правничих джерел.

Реформа системи атестації наукових та науково-педагогічних кадрів і державного управління наукою почалися в СРСР після закінчення громадянської війни. Якщо у Радянській Росії були скасовані дореволюційні наукові ступені (повністю) та вчені звання (натомість уведено нові звання професора та викладача) й пов'язані з ними права, привілеї й пільги, то в Радянській Україні ще де-не-де зберігався науковий ступінь доктора наук, проте система чіткої оцінки наукової кваліфікації викладача ВНЗ або співробітника академічної установи буда відсутня до 1934 року.

В Україні спостерігалася тенденція до повного відновлення функціональності докторського ступеня, правовою основою чого стала ст. 619 Кодексу про народну освіту 1922 р., а також відповідні відомчі акти Наркомосу УСРР. Комісія з присудження учених ступенів при Укрголовнауці під керуванням академіка О. В. Палладіна розглянула у загальній кількості за 1925–1933 рр. близько 70 дисертаційних справ (переважно клопотання у відновленні в ступені). Використовувалася й практика присудження наукового ступеня доктора honoris causa. Постановою РНК СРСР від 13 січня 1934 р. на основі рішення ЦВК СРСР від 19 вересня 1932 р. в СРСР була створена єдина стабільна система атестації, яка передбачала встановлення наукових ступенів кандидата й доктора наук та визначення порядку захисту відповідних дисертацій, а також по три учених звання для викладачів ВНЗ (асистент – доцент – професор) та працівників науково-дослідних установ (молодший науковий співробітник – старший науковий співробітник – дійсний член науково-дослідної установи). Таким чином, була здійснена універсалізація форм і методів управління та атестації наукових і науково-педагогічних кадрів.

Із метою заохочення наукової роботи і підвищення кваліфікації наукових і науково-педагогічних кадрів, у Постанові були встановлені наукові ступені кандидата і доктора наук, сформульовано вимоги до здобувачів наукових ступенів, впроваджені вчені звання асистента, доцента й професора у вищих навчальних закладах (для науково-дослідних установ відповідні вчені звання молодшого наукового співробітника, старшого наукового співробітника і дійсного члена науково-дослідної установи). Таким чином, для вчених звань було встановлено дві паралельні системи присудження: одна – для викладачів ВНЗ, друга – для працівників наукових органів, і якщо наукові ступені покликані встановлювати «кваліфікацію ... особи в галузі певної наукової дисципліни за обсягом знань, ступенем самостійності наукової роботи і її науковим значенням». Вчені звання «визначають посадову наукову функцію (педагогічну або науково-дослідну)». Порядок присудження вчених звань вперше перестав бути одночасно і порядком обрання на посаду, хоча «прикріпленість» учених звань до посад, встановлена спочатку статутами російських імператорських університетів, була збережена, а згодом і розвинена.

Наукові ступені присуджувалися президіями АН СРСР, ВАСГНІЛ, Комуністичної академії, академії наук союзних республік та Радою Всесоюзного інституту експериментальної медицини. Крім того, науковий ступінь доктора присуджувалася через подання наукових рад ВНЗ та НДІ постановами Вищої атестаційної комісії при Всесоюзному комітеті з вищої технічної освіти та Кваліфікаційних комісій при народних комісаріатах освіти та охорони здоров'я союзних республік, створення яких також передбачалося Постановою 1934 р.

Порядок присудження наукових ступенів та присвоєння вчених звань в СРСР після 1934 р. регулювався положеннями та інструкціями, затвердженими урядом в 1937, 1938, 1957, 1960, 1966, 1972, 1975, 1989 рр., причому правову основу цього порядку протягом сорока років складали Постанови Раднаркому СРСР від 20 березня 1937 р. № 464 «Про вчені ступені та звання» й від 26 квітня 1938 р. № 558 «Про вчені ступені та звання». Весь цей час зберігалася наступність та продовжувався розвиток правових норм, а створення та вдосконалення нормативно-правової бази порядку присудження наукових ступенів та присвоєння вчених звань носило характер традиції, із підсиленням державно-адміністративної складової. Система вимог удосконалювалася за рахунок конкретизації вимог до здобувачів, становлення об'єктивних критеріїв атестаційної оцінки наукових і науково-педагогічних кадрів. З іншого боку, постійно розширювався реєстр категорій науковців, що мали право на присудження наукового ступеня без захисту дисертаційного дослідження та на присвоєння вченого звання без наявності наукового ступеня (не поширювалося на співробітників науково-дослідних установ).

Порядок присудження наукових ступенів та вчених звань зазнавав демократизації за рахунок постійного розширення кола осіб, що отримують доступ до наукових титулів, збільшення прав здобувачів через уведення інститутів оскарження рішень органів атестації (1937 р.), позбавлення ступенів та звань та поновлення в них (1960 р.), нострифікації дипломів (1989 р.), переатестації науковців усіх рангів (1989 р.). Разом із тим системи вимог до здобувачів ставали все суворіше. Жорсткішими ставали й умови прийняття вченими радами рішень щодо надання наукових титулів. Головна ж тенденція – централізованість та державний характер атестаційної діяльності загалом збереглася і дотепер.

Формулювання цілей (мета) статті. Мета даної статті полягає у спробі запровадження нових сучасних підходів до соціального забезпечення наукових працівників.

Наявність суворих вимог для здобувачів наукових ступенів передбачає певну систему пільг та привілеїв для науковців зі ступенями та званнями. В юридичній літературі під правовими пільгами прийнято розуміти різновид юридичних виключень, що беруть участь у створенні специфічного правового режиму, в рамках якого суб'єкт наділяється додатковими можливостями юридичного характеру. У свою чергу, висловлюється точка зору про розгляд пільг як особливого різновиду юридичних винятків, що існують у силу складності й суперечливості соціальних зв'язків і взаємин» [7, 437].

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання про пільги та привілеї для вчених («наукових робітників») було вперше піднято під час «воєнного комунізму» в СРСР: все населення було розділене на три категорії, які забезпечувалися за певними нормами. На кожен вид продовольства, одягу, взуття, палива й т.д. видавалися спеціальні картки. Не тільки продовольство, одяг і взуття, але навіть газ, вода, дрова – все було нормовано [2, с. 63-65]. До першої категорії, немов би забезпечуваної якнайкраще, в одному ряду з пролетаріями, відносилися вчені та діячі культури, які отримували «академічний пайок», що його домігся від Радянського уряду М. Горький.

Дедалі пільги поступово ставали частиною життя й побуту дослідників. Так, з боку підвищення посадових ставок уряд став враховувати наявність фахового ступеня кандидата й доктора наук спочатку в лікарів [5, 25], а далі – й усіх інших категорій працівників: «Встановити, що посадовий оклад лікаря лікувального закладу, який має науковий ступінь кандидата медичних наук підвищується на 100 карбованців, а такого, що має науковий ступінь доктора медичних наук, - на 200 карбованців».

Наукові працівники з науковими ступенями мали більшу тривалість відпустки порівняно з тими, що наукового ступеня не мали: «відпустки наукових працівників визначалися тривалістю 24 дні, кандидатам наук – 36 днів, докторам наук - 48 днів» [6, 176].

Система пільг для науковців зі ступенями також стосувалася й житлової проблеми. Науковці мали право на додаткову (більше, ніж загальна норма житлової площі в даному місті) окрему кімнату, а за відсутності окремої кімнати – на додаткову житлову площу розміром не менше, ніж 20 кв. м, оплачувану в одинарному розмір [6, 302].

З боку пенсійного забезпечення певною пільгою є призначення академікам, професорам і викладачам вищих навчальних закладів та науковим співробітникам науково-дослідницьких закладів академічних пенсій [6, 344].

Пенсійне забезпечення наукових працівників встановлюється таким чином, щоб забезпечувати престижність наукової роботи та стимулювати систематичне оновлення наукових кадрів, у розмірі 80 відсотків від сум заробітної плати, але не більше 90 відсотків середньомісячної заробітної плати [1, 614]. Слід зазначити, що пенсії наукових робітників виплачуються у повному обсязі незалежно від його прибутків, отримуваних після виходу на пенсію [1, 619]. Перелік посад наукових (науково-педагогічних) працівників підприємств, установ, вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, перебування на яких дає право на призначення пенсії та виплату грошової допомоги у разі виходу на пенсію відповідно до статті 24 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», визначено у Постанові Кабінету Міністрів України від 4 березня 2004 року № 57 [4, 590]. Реалізація частини другої статті 24 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» стосується працівників, посади яких не входять до вищезазначеного переліку, але вони мають науковий ступінь та працювали на державних підприємствах, організаціях та у вищих навчальних закладів за спеціальністю з якої присуджено науковий ступінь, або провадили діяльність, за яку присвоєно вчене звання [3, 2102].

Доречно зауважити, що наявність учених ступенів і звань в імператорській Росії приносила науковцям суттєві пільги і переваги. Наприклад магістри, які вступали на державну службу, відразу отримували чин титулярного радника (IX клас), а доктори – чин колезького асесора (VIII клас). За нормального розвитку службової кар'єри ординарний професор досягав чину дійсного статського радника («цивільного генерала»). Зарплати університетських викладачів були досить високі, а пенсії професора своїм розміром збігалися з заробітною платнею.

Висновки й перспективи подальших розвідок. На теперішньому етапі розвитку українського законодавства в галузі науки та освіти функціональна система пільг за наукові ступені та вчені звання можлива лише за умов жорсткої державної сертифікації дисертаційних робіт, яка сьогодні практично відсутня. Крім того, така система за умов автономії університетів і набуття ними прав присуджувати наукові ступені та присвоювати вчені звання вступає в конфлікт із інтересами держави. А те, що політики й бізнесмени купують вчені ступені та академічні звання є чи не єдиною ознакою поваги суспільства до науки.

Проте, соціальні гарантії та пільги можуть прописуватися в Статутах університетів та в Договорах з найму, тобто, закладатися до самого бюджету вузів, скажімо, за такими напрямками:

- медичне обслуговування та лікування співробітників вузу та їх дітей;
- утримання баз відпочинку;
- організація похорон;
- оплата навчання співробітників вузів та їхніх дітей;
- участь у непередбачуваних витратах;
- сприяння покращенню житлових умов співробітників та членів їхніх сімей (наприклад, видання безвідсоткового кредиту на придбання житла);
- участь у побудові гаражів та автостоянок для співробітників вузу;
- різного роду заохочення тощо.

Співність питання про пільги як одного з напрямів державного фінансування науки полягає в самій специфіці наукової роботи: для людини, схильної до наукових студій. Сама можливість займатися дослідницькою роботою є чи не найважливішою потребою, для задоволення якої вчений нерідко відмовляється від задоволення багатьох інших. Проте, зважаючи на те, що більшу частину наукової роботи вчені виконують вдома, сприятливі житлові умови є важливою потребою для дослідника: У цьому аспекті було б доцільно відновити правило, згідно з яким автори винаходів і власники вчених ступенів мали право на додаткову неоплачувану житлову площу. Таке правило діє в даний час, наприклад, в Німеччині й Австрії.

Для деяких груп вчених було б доцільно виділення пільгових путівок у будинки творчості. Подібна практика довела свою ефективність у спілках письменників і композиторів. Необхідно відновити й відомчі медичні заклади для вчених. Для держбюджету або місцевих бюджетів витрати на ці установи були б значно меншими, ніж відповідні виплати у вигляді частини заробітної платні вчених.

Слід зауважити, що однією з найважливіших соціальних потреб вченого є потреба у визнанні. Вона може бути задоволена, якщо є можливості для своєчасної публікації результатів наукового дослідження. Витрати на публікації порівняно з іншими витратами на науку досить невеликі. Ці обставини дають підставу рекомендувати розширення можливостей публікації наукових результатів (у тому числі в електронних журналах) як однієї з вищих форм задоволення соціальних потреб вчених.

Література

1. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» // Сирота І. М. Все о пенсиях, пособиях, социальной защите граждан Украины : научно-практический комментарий и сборник нормативных актов. – Харьков : Одиссей, 2006. – 752 с. – С. 608–620.
2. Мироненко О. Воєнний комунізм // Українське державотворення: невитребуваний потенціал : Словник-довідник / О. Мироненко, Ю. Римаренко, І. Усенко, В. Чехович ; за ред. О. Мироненка. – К. : Либідь, 1997. - 560 с. - С. 63-65.
3. Постанова Кабінету Міністрів України від 22 листопада 2001 року № 1570 «Про реалізацію частини другої статті 24 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» // Офіційний вісник України. – 2004. - № 47. – С. 2102.
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 4 березня 2004 року № 57 «Про затвердження переліку посад наукових (науково-педагогічних) працівників підприємств, установ, вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, перебування на яких дає право на призначення пенсії та виплату грошової допомоги у разі виходу на пенсію відповідно до статті 24 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» // Офіційний вісник України. – 2004. - № 10. – С. 590.
5. Постановления СНК СССР и ЦК ВКП(б) от 13 декабря 1943 г. № 1974 «О повышении заработной платы медицинским работникам» // СП СССР. – 1944. - № 2. – С. 25.
6. Правовое положение научных работников. – К.: Изд-во АН УССР, 1950. – 410 с.
7. Скуратович І. М. Зародження системи пільг і привілеїв у період становлення Радянської влади (1918 р. - середина 1920-х рр.) // ФП. – 2008. - № 2. – С. 437.

ABSTRACTS

POLITICAL SCIENCE

Biloshytsky V.I. Civil-military relations in NATO: history and the present.

In the article essence history and specific of becoming of civil-military relations is in countries NATO, modern state of civil-military relations in these countries. Importance of their further optimization is underline by the aim of acquisition by countries NATO stable system of civil-military relations.

Keywords: democratic state, civilly-military relations, democratic civil control, civil government, provide national security, civil organization, humanitarian operation, politicaly-strategic solutions.

Dunets V. The political culture of young people in Polish scientific thought: a theoretical and conceptual analysis.

Based on the works of Polish scientists, the meaning of the concepts of political culture and the concepts of the political culture of young people were analyzed in terms of their novelty for Ukrainian scientific community. There were also presented the main characteristics and understanding of these concepts in the Polish scientific thought.

Keywords: youth, political culture, political system, the process of political socialization, the psychological approach.

Pujo G.I. Theoretical understanding of the driving forces and trends of international migration in political science.

The study of the features of theoretical understanding of international labor migration in political science is presented. The author focuses on revealing the features of the contemporary state of political analysis of international labor migration.

Key words: migrant; International labour migration; the European Union.

Radey A.S. Bureaucratic system and personality.

The author analyses the impact made on personality by the bureaucracy as a specific social institution.

A study is made of social privileges and their role in making criteria for bureaucracy's values and outlook orientation.

Key words: bureaucracy, bureaucratic ethics, bureaucratic type of personality, privileges.

Sokur S.P. Lobbying on the European Parliament given the characteristics of its functioning in the political system of the EU.

The present article is focused on the research of basics of the European Parliament functioning and the lobbying activities concerning the European Parliament on the assumption of its role in the institutional system of the European Union. Nowadays the European Parliament is chosen by direct voting and it ensures the transfer of the interests from national level to supranational, giving the opportunity to all citizens to be heard. At the same time, the European Parliament is closely linked with other institutions in the decision-making process, which leads to occurrence of lobbying activities towards it.

Chabanna M. Electoral aspect of the indexation of political system's institutional development in the context of democratization's estimation.

The development of democracy indices in political science, caused by political, primarily institutional, transformations in transit countries is an attempt to evaluate the effectiveness of the relevant political, administrative, economic and other changes, to rank countries according to the received parameters.

Construction of such indices with attention paid to the institutional aspects is made by different methodologies, e. g. on the basis of data from expert interviews or quantitative data on the activity of political institutions. If to outline general trends in creating indexes of democratic development, the criteria for evaluation of the political regime are often related to the electoral process, the presence of corruption, civil society, rule of law, censorship, market economy etc. In the article it is chosen for assessment the electoral process as the minimum criterion for democratic functioning of political system.

There is outlined the role of assessment of electoral process in the measuring of indexes of political system's institutional development, created for the classification of political regimes,

particularly in transition countries. In this context the author has compared indexes for Ukraine, for the period 2000-2011.

The electoral aspect of political regime is necessary for determination of its type on a scale democracy – authoritarianism. Although it affects the results of comprehensive indexes, however it requires an estimation of such features as: the rule of law, human rights and liberties, functioning of civil society, democratic governance at the state and local levels, rotation of elites, democratic formation of the executive power, anti-corruption policy and so on. These criteria, in various combinations are considered in research projects, with a focus on certain features of the functioning of political institutions. However, the assessment of the electoral process as a necessary formal criterion of the type of political regime, available in all indices and rankings of countries aimed at a comprehensive study of democratic change, allows considering their dynamics and vectors of the changes taking place in political systems.

Keywords: democracy, autocracy, hybrid regime, democracy index, political system, political participation, political competition, Vanhanen index, disproportionate representation index, Bertelsmann index, the democratic action index.

SOCIOLOGY

Bogdanova O., Dudko E. Factors of gaining baha'i religious identity (based on conversion scenarios of believers in Kyiv community).

It is widely known that, since the end of the state atheism policy, Ukraine witnessed a rapid increase in the number of religious organizations and communities of a variety of faiths as well as in the number of people who identify themselves with a particular religion. While an overwhelming majority turned to Christianity, which is a historically traditional faith for Ukraine, some others made different spiritual choices. However, very little research has been done on religious conversion in Ukraine, whether to traditional or non-traditional faith.

Based on in-depth interviews with converts to Baha'i and observations in Baha'i Kyiv community, the article explores discourses through which people explain why they chose this faith in a predominantly Christian environment. It identifies world-view and organizational aspects of Baha'i faith that were conducive to conversion as well as pays close attention to cognitive and emotive components in conversion scenarios. It also explores the functionality of Baha'i faith and community for its followers, which helps understand the consolidation of the new religious identity.

The article suggests a number of propositions about the process of gaining a new religious identity, which are relevant for further development of religious conversion theory. Among other points, it argues that conversion with a strong cognitive aspect is not necessarily gradual while conversion with a strong emotional component is not always rapid, although correspondent interrelations were suggested in some earlier theories. It emphasizes that, to understand better one's choice of a particular faith, we should aim to identify factors that increase convert's subjective well-being through whether relieving suffering or increasing his or her quality of life in certain aspects and opening new possibilities for self-realization.

Key words: religious conversion, religious identity, Baha'i, non-traditional religions in Ukraine.

Yenin M.N. Ideological transformation of modern society: electoral installations of Lugansk residents.

The article is devoted the analysis of general tendencies of transformation of political ideologies of modern society. In opinion of author, in today's society ideology does not execute functions which were characteristic for them in industrial society. One of displays of ideological crisis is a presence of weak ideological identity, its insignificant connection with electoral attitudes. The author shows absence of aspiration to realize class and group interest, absence of rational reasons of voting on the example of analysis of electoral choice of Lugansk inhabitant.

Key words: ideology, electoral attitudes, identity.

Kuprieieva I. Research of protest activities based on the internet sources: problems and perspectives of improvement.

The development and spread of the Internet has increased the methodological arsenal of scholars. In this article the author presents the perspectives of modernization of already established and absolutely new sociological methods that became possible with development of new technologies.

The first example concerns improvement of previously developed method of protest event analysis. This method has proved attractive as it facilitates the consideration of a wide variety of movements and actions, enables both historical-comparative analyses and quantitative analysis.

But use of web-media let this method to study protests both regionally and globally and to get the status of the most complete and systematic method for accounting of all protest events.

The second example is connected with potential link between search queries in the Internet and protest moods of the Internet users. The method of search queries analysis, despite its novelty, has gained recognition among researchers from various fields of science. For the first time it was implemented in the USA to predict disease outbreaks and now this project is known as Google Flu Trends. It allows the researcher to choose some search queries and after a few seconds to receive data on the dynamics of searches for a certain period of time. Sometimes this methodology is capable to track protest moods even better (quicker) than classical survey.

For sure this method has not yet received academic recognition because of its early phases of development. Nowadays there is a possibility to test it in parallel with established methods in order to enrich knowledge and extend study of protests.

Key words: protest activity, protest event analysis, frequency of search queries, Google Trends.

Marusyak T.S. Deformation of legal consciousness: typology and limit of norm.

This paper presents a conceptual model of the deformation of legal consciousness, whose elements are: the concept of "deformation of legal consciousness", a comprehensive classification factors of approaches to defining the boundaries of the normal and deformed condition, characteristics and features of legal consciousness of modern Ukrainian youth.

Keywords: legal consciousness, deformation of legal consciousness, normal legal consciousness.

Nersesian G.A. Sustainable development begins in the minds of people: social and philosophical aspects of interpretation of the concept.

This article attempts to understand the social and philosophical aspects of interpretation of the concept of sustainable development. The author analyzes the views of thinkers and scientists in finding contours of sustainable development and the welfare of society in historical tradition. The basis of sustainable development, researchers are laying the various factors and determinants.

On the basis of current theoretical developments of the author concludes that the main problem of sustainable development is presented as a problem of harmonization of social interactions and social relationships. It is about understanding the social and philosophical categories of "fairness" and "measure" of social development in the context of social and cultural reproduction. The author tries to describe the relationship between the categories of fairness and reasonable measures by understanding needs. That injustice as a violation of public relations is a measure detonator changes in the social system development through the crisis, involution, regression and more.

Particular attention is paid to the value of the reasonable needs of society as a determinant category "extent" – the degree (level) meet reasonable needs. Smart needs – it's the real needs of man and society, which are only consistent with the possibility of the human race, the full and harmonious development of man. To understand the criteria of reasonableness needs to be considered man as the highest goal of social production and development.

In this paper, an important place is the question of the relationship of social sustainability, where the determining and decisive role is played by a man. In structural and institutional organization of public social and economic life of a person in a social process of life in all forms of manifestation must learn through reason (based on the understanding of the laws of dialectical realism) identify the relationship, which violated the concept of proportion, which is determinant in social perception is justice. Man must learn to live wisely – in all fairness, the laws of science and world order being competently and measure their social instincts and needs. It's the only way to build a sustainable social development.

Keywords: man, mind, measure, fairness, reasonable needs, sustainable development.

Nechitaylo I. Continuity in education as a condition for improved its quality: sociological interpretation.

The main idea of the paper is that, from a sociological point of view, the screeching of the quality of education we can talk only if education institute helps equalize social opportunities rather than deepening social inequality. The aim to expose sociological maintenance of concept of succession in education as principle the observance of that provides high quality of education and smoothing of social chances of individuals and groups is put. To the achievement of this aim an author carries out more detailed consideration of features of intercommunication of education and social inequality.

Keywords: code, continuity in education, education, teaching treatment, quality of education.

Ryabchuk A.M., Prokopenko A.Y. Communication in online games as a factor of improving communicative skills in real life.

As Internet access is becoming more widespread, the number of people who engage in online computer games is also on the increase. Such games are a form of entertainment but can also be used to train specific skills that a person may be lacking. They may also be an attempt by the player to overcome some existing problems in real life or to escape from these problems. The article presents the interrelation between specific communication in online games and communication in real life. It uses data from a series of in-depth interviews via "Skype" with a group of players of popular online games. A medicalizing approach to "Internet-addiction" perceives communication problems in real life as one of the side-effects of online computer games. However, these problems in real-life communication may have existed even before the person begins to play. Among the problems that caused our respondents to turn to online computer games were feelings of shyness and loneliness, not wanting to be excluded from a group of friends, or problems in family relations they wanted to escape from. Furthermore, beginning to play online games in such situations may improve communication skills in real life, as was witnessed in our interviews. One of the respondents met his future wife while playing games, another one used computer games to make friends in other countries. Therefore, instead of an interpretation of "internet-addiction" as a purely negative phenomenon, a more complex view is given by including positive effects of online communication and collective games. The paper also reveals some aspects of online games that may help to resolve already existing problems in real life that include the possibilities to chat with members of one's game "clan" anonymously and on any topics, even unrelated to the game, or a possibility to make first steps in establishing a friendship or a relationship by having a common shared interest. As new types of communication in online computer games appear, and the number of players is growing globally, this topic requires more thorough and nuanced further research.

Key words: Internet addiction, communication, online games, gamer.

Sukhova K.O. Dynamics of attitudes towards the EU among Ukrainian public.

The paper analyzed the attitude of Ukrainian society towards the EU. Secondary analysis of survey results showed that the general public supported Ukraine's European integration. For example, research has shown that the majority of Ukrainians were convinced in the desirability and necessity of European integration of Ukraine and preferred this foreign policy vector to other options (such as the Customs Union).

The Ukrainian population associated the European Union with prosperity, strong economy, stability, powerful army, a high level of democracy and protection of rights and freedoms, transparency of the political system, and the rule of law. Thus, one can conclude that in general Ukrainians considered the EU to be a model of democracy.

Despite the fact that in given timeframe Ukrainian integration into the EU was only possible option of integration for more than a half of Ukrainians, it is important to take into account that 20% of the population of Ukraine didn't have clearly formed opinions on the matter. Thus, when considering this question it is necessary to make allowance for the fact that about a fifth of the Ukrainian population was not sufficiently informed or not sufficiently interested in the question of the integration vector of the foreign policy of Ukraine. The latter fact, in its turn, confirms that support for European integration among more than 50% of the population of Ukraine is an important factor when considering the preferences Ukrainian society.

Based on the above analysis, one can conclude that during the 2012-2013 support of pro-European vector of foreign policy remained higher than other alternatives, e.g. the pro-Russian vector. The positive image of the EU and the association with the development of democracy, rule of law, economic stability and other perspectives associated with it, make it possible to assume that the majority of Ukrainian population hoped that Association Agreement with EU would be signed in November 2013. Refusal to sign this document was contrary to the expectations and preferences of the general population, and, therefore, caused the protest actions. Thus, the coordination of foreign policy decisions with public opinion is essential for the maintenance of the recognition of the legitimacy of the current government.

Keywords: European Union, opinion polls, Ukraine, public opinion, European Integration.

SOCIAL WORK

Abramova K. Social and psychological characteristics HIV-positive children in the modern Ukrainian realities.

The article reviews the main social-psychological characteristics of HIV-infected children identified common psychological reaction mechanism the child's body to this illness and how they

flow. The results of the monitoring study of socialization of HIV-infected children aged 12-14 years enrolled in secondary schools and found that HIV- infected children require primarily social and educational support and the support of families in which they are raised.

Keywords: HIV, care, prevention, social and psychological adaptation, socialization.

Rudska A.I., Soldatova A.S. Social rehabilitation of children with cerebral palsy using hippotherapy.

Cerebral palsy (CP) is one of the fairly common diseases that lead to varying degrees of severity of child disability. Studies show that in recent years no trends towards reducing morbidity were observed. The problem of restoration of disturbed effects in patients with cerebral palsy is not losing its relevance.

Today there is no clear system for elimination for present pathological dominant of central nervous system (CNS), but there are many rehabilitation programs aimed at correcting it. This identifies the need for new approaches and methods aimed at optimization of renewable influences. One of the innovative rehabilitation methods for persons with disabilities is hippotherapy.

In the article summing the results of our study, we conclude that the social rehabilitation in terms of hippotherapy for children with cerebral palsy will be more successful and effective when carried out since early age and covering the full range of rehabilitation techniques with individual selection specifically for each case.

Key words: the social rehabilitation, cerebral palsy, children, hippotherapy, social work, complex rehabilitation, socialization.

LAW

Zolotarova N.I. Research methodology of the administrative law enforcement in the environmental safety.

The article dwells on problems of justification of the research methodology of administrative law enforcement in the field of the environmental safety. The selection of appropriate research methods of the specified object is made. The dualistic nature of the research methodology in the field is shown.

Various definitions and methodology of jurisprudence are demonstrated and a dual approach to defining the research methodology of the administrative law enforcement in the field of the environmental safety is studied. On the one hand, the research should be based on the methodology that is employed by the legal science, and on the other hand, it should be based on the methodology of the science of the public administration.

In fact, for the study of the respective subject and object not all the methods and techniques provided legal science are used, but only those that are necessary for a particular object and subject. In our case, the object of study is the administrative and legal relations of the environmental protection, and the subject of the research is the administrative law enforcement activities in the field of the environmental security, and hence a set of research methods should correspond to the object and method.

In the study, the principles and categories of dialectics, the legal methods, the conclusions of science of public administration in general should be used, as well as the regulations of the management activities of the executive authorities, in cases determined by law, the management of the local government that is based on delegated authority.

Holosnichenko D.I. Human rights powers, their use by the state agencies for various purposes.

The human rights powers of various government agencies are analyzed, and it is emphasized that not only the police are their carriers. The particular attention is paid to the authority of the election commissions to the consideration of appeals. It is proposed to adopt the Law of Ukraine "On the territorial election commissions" that should define the core of the competence of this authorities of Ukraine.

It is emphasized that the introduction of the powers of the right of interference in the relationship of the renovation of the violated human rights by using the coercive measures that is a sign of legal protection, and the bodies that are designed primarily for such tasks can be called human rights authorities.

The powers of the election commission towards the review of the cases of the electoral disputes are analyzed, and it is concluded that the need for unification of the appeal in terms of the electoral relationship. The legislation of Ukraine has recently settled in more detail the

powers of public authorities that are necessary to protect the rights of voters. However, it is needed to continue monitoring of the legislation in order to avoid duplication in the regulation of the relations, as well as to prevent discrepancies in separate legal acts devoted to elections and referendum.

The High Council of Justice is studied as an organ that has the human rights responsibilities. It is emphasized that the human rights, along with other powers and obligations that are granted to this Council, are also proper to the executive authorities, the local governments and their officials.

The activities aimed at the consideration of appeals are governed by the Law of Ukraine "On the appeals of citizens". However, this law is quite outdated and now there is an urgent need for an adoption of the Administrative Procedural Code of Ukraine which would set not only the order of the state and municipal services, but also would regulate the procedure for appealing decisions of the public administration and its officials.

Nashynets-Naumova A.U. Theoretical and legal principles of information security of Ukrainian society.

In the article examined forming of the balanced public policy and effective realization of complex of the concerted measures in relation to defense of national interests in an informative sphere, creation of the developed and protected informative environment organization of functioning of the system of informative safety, the component components of that are national interests in an informative sphere, serves, threats and dangers to these interests, informative safety as instrument from creation of favorable terms for their realization, that in totality are the object of management of state administration organs, system of providing of informative safety, management subject, moreover, basic directions of politics of national safety in an informative sphere, and also internal and external environment. Informative safety is provided by the complex of measures of the system of providing of national safety of Ukraine, that includes totality of public organs, public organizations, public servants and separate citizens.

Kalchenko S.V. System of European Standards in Sphere of Challenging Electoral Violations and Examination of Electoral Disputes.

The issues of a systematization of well recognized European standards in a sphere of challenging electoral violations and examination of election related disputes are discussed in the paper. Taking into consideration that traditionally the standards concerned were studied within a scope of to the broader sphere of international (European) electoral standards, the author has concluded that so far the issue of the standards in a sphere of challenging electoral violations and examination of electoral disputes has been addressed not in a consistent manner. Thus, the aim of the paper it to conduct an analysis of existing sources of the standards concerned, and to develop a system of these standards.

In reliance upon corresponding sources, namely: normative and legal acts of binding force (the European Convention on Human Rights); non-regulatory legal acts (the reports and documents adopted by the Venice Commission of the Council of Europe, OSCE, and other institutions), and the case law of the European Court of Human Rights, a catalog of standards in sphere of challenging electoral violations and examination of election related disputes has been developed.

The above mentioned catalog provides for requirements that shall be implemented in national legal systems. Particularly, the following requirements are to be met:

- a procedure for challenging electoral violation either to court or to relevant electoral management body shall be established;
 - a person concerned shall not enjoy the right to choose a procedure to challenge a violation either to court or to relevant electoral management body;
 - all voters, candidates and political parties nominated candidates shall enjoy the right to challenge an electoral violation;
 - a procedure for challenging violation shall be simple in practice;
 - a procedure to challenge inaccuracies in voters lists to court shall be available, however it should be prohibited to examine such cases on the E-day;
 - everyone shall enjoy the right for elective remedy to protect a violated electoral right;
- etc.

Finally, it is underlined that documents of bodies of the Council of Europe, OSCE, and the case law of the European Court of Human Rights constitute an extensive scope of standards that should be taken into consideration by national legislators in development of effective mechanisms for protection of electoral rights.

Borets M.V. The concept and nature of state regulation and supervision as management functions in the area of prevention and resistance of legalization of profits, obtained in criminal way (money laundering).

This abstract explores the nature of concepts: "regulation", "supervision", "state management", "state regulation and supervision", "state regulation and supervision in the area of prevention and resistance of legalization of profits, obtained in criminal way (money laundering) and terrorism financing", "administrative and legal regime in the area of prevention and resistance of legalization of profits, obtained in criminal way", "the elements of administrative and legal mechanism of realization of state regulators of Ukraine their authority in the area of prevention and resistance of legalization of profits, obtained in criminal way (money laundering)".

The state management in the area of prevention and resistance of legalization of profits, obtained in criminal way (money laundering) has a range of qualities: based on law; has an active, purposeful nature; has a system-wide nature, management influence is carried out on the all components of the system; has organizing nature; expressed in legal and organizational forms; uses both as direct administrative and indirect economic methods; the subjects of state regulation and supervision within their competence control the compliance of subjects of primary financial monitoring law requirements.

The state regulation and supervision in the area of prevention and resistance of legalization of profits, obtained in criminal way – is activity of subjects of the state financial monitoring, what constitute the purposeful influence on the behavior of subjects of primary financial monitoring through the regulatory and supervisory activity in this area, the realization of the positions of regulatory acts and application of measures of administrative enforcement concerning revealed offenses.

Keywords: state management, regulation, supervision, state regulation, state supervision, area of prevention, resistance, legalization of profits, criminal way, money laundering, terrorism financing, administrative and legal regime of counteraction, elements of administrative and legal mechanism, realization of state regulators of Ukraine.

Tsybalenko Y.Y. Legal aspects of public procurement management as a mechanism of Ukrainian economic development.

Studies are undertaken in the article, give an opportunity to come to the conclusion, that the effective use of state facilities directly depends on application of corresponding mechanisms, important place among that, occupies the proper legal settlement of mechanism of the public purchasing. That in turn plays the special value at realization financial and, in particular, fiscal policy of the state and development of the Ukrainian economy.

In process drawn conclusion, that settlement of relations in the field of purchases for the personal funds it is necessary corresponding enterprises to change general conception of Law, but not limited to the fragmentary changes to his separate positions, that will result in contradictions between the norms of Law.

Dubniak M.V. Organization-legal problems of using «know-how».

The article deals with organizational issues of the right of "know-how", in particular, the lack of legal definition of the "know-how" term in national and international law. Therefore there is a number of problems related to the understanding and use of the object "know-how" in practice, the definition of the legal regime of "know-how", the means of protecting information, and its separation from other objects of intellectual property.

A mention should be made that objective to inform readers about the definition of "know-how" as an independent object of intellectual property and outline the range of issues that should settle the legal norms.

It is spoken in detail why it is important to specify the moment in time when the "know-how" was created, because information covered by "know-how" term is confidential, and the author does not reveal it, until it becomes necessary to conduct "know-how" in civil circulation. There is no legal way to prove who is the author of "know-how" in the event of a dispute.

In this article you will find the highlights of issues regarding the impossibility of applying standards of the protection of industrial property rules in defense of "know-how" information.

Great attention is paid to determining the types of information that can be attributed to the "know-how" term and distinguishing "know-how" of industrial property objects - innovative suggestions, inventions, utility models.

Another important moment mentioned in the article – importance of separating the legal concept of "know-how" of other intellectual property rights, particularly of trade secrets.

Lukianchykov E.D., Lukianchykov B.E. Non-public investigation (search) activities, classification.

The essential novation of the new Criminal Procedural Code is the institute of the non-public investigation (search) activities as a means for formation of the evidence in the criminal legal proceeding. According to the character and cognitive possibilities these investigation (search) activities become alike as special investigation activities created in the law of Ukraine "About the special investigation activities". The application of the special investigation activities is made by the executive subdivision created in the law "About the special investigation activities".

The coincidence of the cognitive approaches and methods applied during the investigation activities and special investigation activities permitted to some scientists to draw conclusions that the new Criminal Procedural Code applied the new investigation model involving the investigation activities and the special investigation activities.

In the article it is proved that the new Criminal Procedural Code of Ukraine determines only the criminal procedure means of proving. The part of these means has some resembling with the special investigation activities but it doesn't become. The order and the cause of the applying of the non-public investigation (search) activities is determined by the procedure law. The activities can be made by the investigators and the officers of executive subdivisions according to the instructions of the investigator. The special investigation activities are the prerogative of the executive subdivisions and its applying of the others persons isn't admitted in any case.

It is made attention to the insufficient precision of the determining of some norms of the Criminal Procedural Code. It gives the different versions concerning the listing of the non-public investigation (search) activities and the passing of some procedure actions and the general provisions created in the paragraph 21 of the Criminal Procedural Code to the non-public investigation (search) activities.

It is specified that the classification of the non-public investigation (search) activities can be made by different causes: by the order to have the permit for the applying, by the character and the volume of the intervention in the rights and the interests of a person, by the procedure status of a person-responsible and the participation of the others persons in the investigation activities, by the character of the information got during the applying of these activities.

Chepulchenko T.O. On the Ombudsman for Children as an additional mechanism of protection.

This article analyzes the legal framework of children's rights in Ukraine, which should be seen as part of human rights. We give international experience to the mechanism of protection of children's rights, in particular, considered the functioning of the ombudsman institution in the field of children's rights in other countries. After a number of countries today founded the Institute of Independent Commissioners (Ombudsmen) or commissioners of children's rights. This demonstrates not only the commitment of the country to enforce the rights of the child, but also the willingness to take responsibility for the fulfillment of this obligation. It also carried out an analysis of this institution in Ukraine - Commissioner for Children's Rights. It is noted that the main objectives of the Commissioner are:

- 1) continuous monitoring of adherence to constitutional Ukraine children's rights, the implementation of Ukraine's international obligations in this field and entering into the prescribed manner the President of Ukraine proposals to curb and prevent the recurrence of violations of human and legitimate interests of the child;
- 2) making proposals to the President of Ukraine training bills, acts of the President of Ukraine on Human and legitimate interests of the child;
- 3) the implementation of measures to inform the public the rights and legitimate interests of the child.

However, despite the positive developments in the field of children's rights and the introduction of a new institution, there are some gaps in the Office of the Commissioner for Children's Rights.

Kostenko I. V. Benefits for scientists as a legal problem.

The total resources for scientific research institute titulature - regulations which granted the legal basis for the functioning of the Institute of scientific and scholarly titles of

certification in general, statistical information, and other official and documentary materials, as well as a series of narrative sources. Most sources are published in the official publications, some of the source base, archival material from the national archival institutions. The available source materials adequately describe the state of the legal regulation of academic degrees and titles in Ukraine at all stages of its development.

The article is devoted to the historical and legal aspects of the system of benefits and privileges for scientists. The key moments in the history of the formation of scientific benefits is examined, the current status of its is analyzed, and identifies ways to overcome the crisis in the actual functioning of the system

Also, in article historical traditions and modern lines of dynamics of the system of scientific degrees in Ukraine and correspond questions of terminology for a designation of concepts of attestative activity as institute of award of scientific degrees and assignment of academic statuses was consider. The present condition and prospects of legislative process are analyzed.

УДК 321.7:355.02

ЦИВІЛЬНО-ВІЙСЬКОВІ ВІДНОСИНИ В КРАЇНАХ НАТО: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Білошицький В. І.

*здобувач Центру перспективних соціальних досліджень
Міністерства соціальної політики України та НАН України*

У статті розглянуто історію та специфіку становлення цивільно-військових відносин в країнах НАТО, сучасний стан цивільно-військових відносин в цих країнах. Підкреслено важливість їх подальшої оптимізації з метою набуття країнами НАТО стабільної системи цивільно-військових відносин.

В статье рассмотрены история и специфика становления гражданско-военных отношений в странах НАТО, современное состояние гражданско-военных отношений в этих странах. Подчеркнута важность их дальнейшей оптимизации с целью приобретения странами НАТО стабильной системы гражданско-военных отношений.

In the article essence history and specific of becoming of civil-military relations is in countries NATO, modern state of civil-military relations in these countries. Importance of their further optimization is underline by the aim of acquisition by countries NATO stable system of civil-military relations.

Ключові слова: демократична країна, цивільно-військові відносини, демократичний цивільний контроль, цивільний уряд, забезпечення національної безпеки, цивільна організація, гуманітарна операція, політико-стратегічні рішення.

Використані скорочення. ЦВВ – цивільно-військові відносини, ВЦС – військово-цивільне співробітництво, ЗС – збройні сили, СІМІС (civil-military cooperation) – Група цивільно-військової співпраці «Північ», СОООН – Сили охорони ООН, УВКБ – Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців, ВЦС – військово-цивільне співробітництво.

Вступ. Взаємодія суспільства і армії є багатогранною та широкомасштабною – від парламентського контролю за використанням збройних сил до оцінки стану відносин між окремими військовослужбовцями та формальними й неформальними колективами, до яких вони належать. Зрозуміло, що система ЦВВ повинна враховувати всі сегменти такої взаємодії.

Одним з найвідоміших дослідників питання цивільно-військових відносин в суспільстві є американський політолог Семюель Хантінгтон (1927-2008). Українське співтовариство знає його як автора концепції «зіткнення цивілізацій» [1] та одного з теоретиків концепції «хвиль демократизації» [2]. Спираючись на поняття «професіоналізму», С.Хантінгтон розробив систему, завдяки якій з'являється можливість збалансувати компетенцію військових з всеосязним політичним верховенством цивільних, визначивши її поняттям «об'єктивний контроль».

За десятиліття, що минули з часу видання праці С.Хантінгтона «Солдат та Держава. Теорія і політика військово-цивільних відносин» [3], ситуація в світі принципово змінилася. Завдяки появі, становленню та розвитку міжнародних організацій (зокрема, ОБСЄ), що відбувалось у розрізі принципових геостратегічних змін середовища безпеки, ЦВВ отримали додаткову компоненту – міжнародну [4]. Відправною точкою цього процесу стало закінчення «холодної війни» та припинення протистояння геостратегічних блоків, що сприяло виходу в активну фазу процесу трансрегіонального воєнно-політичного співробітництва на початку 90-х років ХХ ст.

Задачі статті. Окреслити сутність ЦВВ; вказати на демократичний цивільний контроль як механізм реалізації таких відносин в умовах демократичного державотворення; розглянути новітні історичні аспекти й деталізувати особливості становлення ЦВВ в країнах НАТО з урахуванням досвіду миротворчих операцій 90-х років на Балканах; позначити внесок неурядових організацій в оновлення ЦВВ країн Північноатлантичного Альянсу в сучасних умовах.

Результати дослідження. Як відомо, НАТО є міжурядовою організацією, рішення в якій приймаються шляхом вироблення консенсусу з обговорюваних питань усіма державами-членами Організації. Як міжурядова структура, вона має у своєму розпорядженні досить невелике число військового і цивільного персоналу – приблизно 12 тис. чоловік, проте була й залишається досить ефективною. Основні рішення НАТО готуються і приймаються в

комітетах, які складаються з членів національних делегацій.

Координованість між оперативним командуванням НАТО і цивільними організаціями забезпечується співпрацею військових та цивільних фахівців. Наприклад, між місцевими органами влади та населенням зони проведення операцій, а також з міжнародними, національними і громадськими організаціями та агенціями [5].

15.01.2003 р. багатонаціональний проект, який спочатку фінансувався шістьма країнами-членами НАТО (Чеською Республікою, Данією, Німеччиною, Нідерландами, Норвегією та Польщею), – Група цивільно-військової співпраці «Північ» (CIMIC - civil-military cooperation) – офіційно отримала статус Міжнародного військового штабу НАТО.

Завдяки цій групі командувачі НАТО і цивільні установи можуть створити потрібні умови для налагодження зв'язку між цивільними та військовими протягом усього періоду проведення операцій. А особливо при проведенні післяконфліктних заходів з підтримання миру. Отже, ЦВВ – це ще й значний фактор гуманітарної допомоги, допомоги з подолання наслідків катастроф, інших операцій у разі надзвичайних ситуацій цивільного характеру, які виконують національні або міжнародні військові сили.

Італія, Угорщина і Греція приєдналися до цієї ініціативи, запропонувавши створення Групи CIMIC «Південь», яка може бути прикріпленою до загальновійськового штабу в Неаполі.

Для НАТО як військово-політичного блоку при прийнятті політико-стратегічних рішень питання ЦВВ були в тій чи іншій мірі актуальні протягом усього післявоєнного періоду. Проте в останнє десятиліття ХХ ст. перед Альянсом постала задача забезпечення ЦВВ в операціях невоєнного типу. Починаючи з 1992 р., після прийняття рішення про участь Альянсу в миротворчих операціях ОБСЄ і ООН, завдання організації взаємодії з невійськовими учасниками операцій з підтримання миру стала набувати концептуальної форми. Практична ж реалізація концепції військово-цивільного взаємодії НАТО почалася з кінця 1995 р., з розгортанням Сил НАТО щодо виконання Дейтонських угод по Боснії [6].

Міжнародне втручання в боснійський конфлікт: від ООН до НАТО. В 90-ті роки ХХ ст. різко загострилась ситуація на Балканах. Наслідком розвалу біполярної світової системи став розпад Югославії. На територіях колишніх югославських республік – Хорватії, Боснії і Герцеговини – етнополітичні конфлікти набули найгострішого характеру.

Враховуючи значні гуманітарні і миротворчі можливості ООН, основні завдання з урегулювання кризових та конфліктних моментів на території колишньої Югославії лягли саме на ООН (за аналогією з кризою в Перській затоці в 1990-1991 рр.). Основною складовою операції ООН в колишній Югославії стали гуманітарні та миротворчі завдання.

Проявилась загальна закономірність: після закінчення «холодної війни» центри світової конфліктності перемістились у зони локальних (регіональних) протистоянь. Відповідно, виникла потреба будь-якими засобами, в тому числі й силовими, вирішити подібні конфлікти. Було створено Сили охорони ООН (СООНО). Тобто, миротворчу діяльність було переглянуто з точки зору можливості застосування сили, про що було сказано в доповіді Генерального секретаря ООН Б. Бутроса-Галі «На порядку денному – світ», оприлюдненої у вересні 1992 р. [7].

Виходячи з цього, стає зрозумілим, що дії СООН в Боснії були досить суперечливими. З одного боку, вони переслідували «традиційні» завдання «створення сприятливого клімату для ведення переговорів між сторонами, запобігання відновлення або ескалації конфлікту і підтримки гуманітарних зусиль» [8], з іншого – вони стали першим досвідом застосування ідеї Б. Бутрос-Галі про активізацію миротворчих зусиль ООН та надання їм більшої силової спрямованості.

Гуманітарна (громадянська) й миротворча (військова) складові операції ООН в Боснії були міцно взаємопов'язані. Гуманітарною операцією керувало Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців (УВКБ) – «провідне агентство» за рішенням Генерального секретаря ООН. Відділення УВКБ ООН працювали в Сараєво, Баня-Луці і Постарі. Штаб СООН здійснював керівництво силами ООН в сербських районах Хорватії з території Сараєво.

07.04.1992 р. було розпочато бойові дії в Боснії, де УВКБ вперше зіткнулося з певними труднощами. По-перше, безпосередня гуманітарна допомога адресувалась внутрішньо переміщеним особам у невизнаній міжнародним суспільством державі. По-друге, існував надзвичайний ризик для співробітників УВКБ та інших організацій під час роботи безпосередньо в зоні бойових дій, до чого вони були не готові.

Попри труднощі, результат виявився в цілому вдалим: концепція зон безпеки ООН, яка виникла та вперше була апробована в Північному Іраку та Хорватії, в Боснії набула чіткості й повної окресленості. СООН були розміщені в колишній Югославії з обмеженою метою – для охорони «зон безпеки» (сербських анклавів) в Хорватії. Це стало «миротворчою»

складовою втручання ООН.

З вересня 1992 р. відповідно до резолюції 776 Ради Безпеки ООН [9] на СОООН була покладена задача надання підтримки гуманітарних операцій УВКБ в Боснії (включаючи охорону конвоїв ООН з гуманітарною допомогою). Спочатку озброєння СОООН у Боснії було легким, а самі ці сили не були схильні застосовувати силу. Пізніше змінилось і озброєння, і ставлення до застосування сили.

На ранньому етапі координація дій, а також консультації між СОООН і УВКБ проводились на оперативному рівні та на рівні штабів. Ці заходи були досить конструктивними. Для гуманітарних заходів УВКБ підтримка «блакитних шоломів» була досить важливою. Так, наприклад, «блакитними шоломами» було проведене розмінування деяких районів, що полегшило доступ до таких районів співробітникам гуманітарних організацій. Крім того, було організовано повітряний міст для постачання гуманітарної допомоги в райони, що контролювалися боснійськими сербами Сараєво.

Проте, була й інша «сторона медалі». СОООН були вимушені відповідати силою на провокації конфліктуючих сторін, що призвело до більшої «воєнізації» таких сил. В таких умовах ЦВВ ставали більш напруженішими, а симбіоз цивільних фахівців з «блакитними шоломами» – невідповідним цілям і завданням гуманітарних організацій.

Операція ООН в Боснії стала класичним прикладом гуманітарної інтервенції. Спочатку вона планувалась як виключно надання гуманітарної допомоги постраждалому населенню в рамках обмеженого втручання у внутрішній етнополітичний конфлікт. Згодом вона перетворилася в створення охоронюваних гуманітарних «зон безпеки», а в подальшому набула форми гуманітарної інтервенції, яка є середнім між традиційною миротворчою операцією та повномасштабним військово-силовим втручанням.

Завдяки провалу цієї операції на перший план вийшли стратегічні, а не гуманітарні інтереси, керуючись якими й відбулось пряме втручання НАТО. Саме тому на Гельсінському саміті ОБСЄ (липень 1992 р.) Альянс отримав юридичні підстави для виходу за межі зони своєї відповідальності, після чого став надавати підтримку миротворчій операції ООН в колишній Югославії.

У жовтні 1995 р. на основі американського «плану Холбрука» було укладено перемир'я, а в листопаді на авіабазі Райт-Паттерсон в Дейтоні (штат Огайо) розпочалися переговори між конфліктуючими сторонами. До цього призвела військова операція НАТО, узгоджена з наземним мусульmano-хорватським наступом. 21 листопада переговори завершилися парафуванням так званих Дейтонських домовленостей по Боснії, підписаних 14 грудня в Парижі [10], і зафіксували офіційну передачу всієї повноти командування від ООН до НАТО.

Формування органів військово-цивільної взаємодії НАТО в Боснії. Два традиційних, неспецифічних для операцій невійськового типу, підходи до співпраці з цивільною владою і населенням стали основою розробки концепції військово-цивільної взаємодії НАТО.

Перше. ВЦС (військово-цивільне співробітництво) – це підмога в створенні зручних технічних умов для проведення військової операції. НАТО в більшій чи меншій мірі залежить від позиції влади країн, на території яких відбуваються військові дії. Так, вже в першому офіційному документі НАТО з цього питання – директиві Військового комітету НАТО № 411, прийнятої в серпні 1997 р., – військово-цивільне співробітництво визначається як «військова операція, основним завданням якої є підтримка цивільної влади, населення, міжнародних та урядових організацій, яка буде сприяти реалізації військових цілей» [11].

Друге. Існує поняття «психологічні операції». Військово-цивільне співробітництво традиційно розглядається як «психологічна операція» – допоміжна функція оперативного командування. Участь в операціях з підтримання миру потребувало істотного розширення поняття «психологічної операції», оскільки успіх у таких операціях значною мірою залежить від того, наскільки вони є прийнятними для місцевого населення [12]. У згаданій директиві, зокрема, підкреслювалося, що «безпосередньою метою цивільно-військового співробітництва є забезпечення повноцінної співпраці між командувачем НАТО та цивільним населенням й інституціями в межах сфери відповідальності командувача з тим, щоб створити умови, які надали б йому максимально можливі моральні, матеріальні та тактичні переваги» [13].

Досвід ЗС США у створенні центрів військово-цивільних операцій в північному Іраку (1991 р.), Сомалі (1993-1994 рр.), Руанді (1994 р.) і на Гаїті (1993-1995 рр.) став основою втілення концепції військово-цивільного співробітництва на оперативно-тактичному рівні. Ці центри функціонували як «місця зустрічі представників збройних сил, урядових служб США, місцевої влади, міжнародних, регіональних організацій, а також неурядових і приватних організацій та місцевого населення» [14] для обміну інформацією і координації зусиль з надання гуманітарної допомоги. Взаємини з цивільними організаціями могли бути оформлені спеціальною угодою або «меморандумом про взаєморозуміння» [15].

Досвід військово-цивільного співробітництва США в рамках Північноатлантичного альянсу та його переосмислення в 90-ті роки ХХ ст. стали головним надбанням в області кризового реагування НАТО. Виділявся окремий блок з системи багатонаціональних оперативних сил НАТО, в обов'язки якого входили виключно функції взаємодії з цивільними організаціями. Функцією такого блока мало стати налагодження контактів та надання місцевій владі та міжнародним і неурядовим організаціям технічної, координаційної, інформаційної та іншої підтримки.

Враховуючи найбільше число військових фахівців США у цивільних справах, можна говорити про домінування США і в СВС НАТО в цілому, і у сфері військово-цивільного взаємодії [16]. Як правило, цивільні фахівці з резерву займалися поєднанням військового досвіду з професійною підготовкою. Можна вказати на чотири напрямки такої роботи:

а) управління (а також освіта, охорона здоров'я, безпека, міжнародне право);
б) суспільна інфраструктура (транспорт, зв'язок та громадські роботи);
в) економіка і торгівля (продовольче забезпечення, сільське господарство, економічний розвиток);

г) «спеціальні функції» (фахівці з надзвичайних ситуацій, охорони навколишнього середовища, інформації та культури, перекладачі).

Треба відмітити, що порівняно з розгортанням регулярних сил загального призначення, резервний характер таких сил передбачає їх більш повільне розгортання.

У рамках СВС НАТО в Боснії була створена Багатонаціональна оперативно-тактична група з військово-цивільного співробітництва [Combined Joint Civil-Military Task Force (CJCMITF)], штаб якої розташувався в Сараєво. Така структура військово-цивільної взаємодії на початку була найбільш прийнятною. Пізніше, коли завдань у галузі військово-цивільної взаємодії стало набагато більше, штабні та оперативні функції військово-цивільного співробітництва були розділені та передані різним рівням командування операцією НАТО.

Існували деякі проблеми військово-цивільного співробітництва в рамках боснійської операції НАТО. На самому початку командування СВС було вимушене впроваджувати операції ВЦС в свою практику, виходячи з ситуації і власного досвіду, оскільки узгодженої доктрини Альянсу у цій сфері не існувало. Така доктрина була прийнята Військовим комітетом лише в серпні 1997 р.

Пізніше структура ВЦС НАТО в Боснії стала більш чіткою та вивіреною. Її реорганізація відбулась в листопаді 1996 р.

Структура військово-цивільного взаємодії НАТО в Боснії складалася тепер з трьох складових:

- багатонаціонального штабного компоненту;
- Центру військово-цивільного співробітництва в Сараєво – для взаємодії з тими громадськими організаціями, які не мали постійних представників при командуванні силами НАТО;
- військово-цивільної оперативно - тактичної групи з надання допомоги місцевій владі та громадським організаціям у відновленні господарсько-економічної інфраструктури – в основному навколо Сараєво.

За рік після початку розгортання СВС частка європейських фахівців (в основному представників країн-членів НАТО) досягла 45%, а до осені 1998 р. американці становили не більше 20% всього персоналу [17]. Це сталось завдяки реалізації відповідних положень доктрини НАТО з військово-цивільних відносин 1997 р.

Однак, у більшості європейських військових структур до останнього часу не вистачає підготовлених фахівців у цивільних справах.

Взаємодія сил НАТО з міжнародним цивільним сектором у Боснії, Косово та інших регіонах. Дейтонська рамкова угода з Боснії має 12 додатків. Два з них присвячені військовим питанням. Інші десять – цивільним аспектам мирного врегулювання.

Реалізація Дейтонських угод розпочалася без будь-якого формального консультативного механізму між керівництвом військової операції НАТО в Боснії та Службою Верховного представника. З часом завдяки низці заходів по «наведенню мостів» між військовим командуванням операції СВС і Службою Верховного представника Ради по виконанню угод по Боснії було вирішено застосувати:

- посади офіцерів зв'язку в основних цивільних організаціях, завданням яких було надання необхідної інформації командуванню операцією НАТО про діяльність цих організацій;
- організація регулярних зустрічей керівників громадських організацій та військового командування;
- надання військових фахівців у цивільних справах у розпорядження гуманітарних

організацій для надання їм найрізноманітнішої допомоги, наприклад, відновлення інфраструктури, розмінування тощо.

У галузі безпеки взаємодія з цивільними організаціями налагоджувалась завдяки військовим формуванням НАТО. Несилова підтримка цивільного сектору в гуманітарній, технічній, інформаційній та інших сферах надавалась спеціалізованими структурами військово-цивільного співробітництва [18]. Значна допомога міжнародному цивільному сектору та місцевій владі з боку НАТО стосувалась відновлення господарсько-економічної інфраструктури. Крім того, ресурси НАТО були використані у відновленні інформаційно-пропагандистської діяльності міжнародних організацій в Боснії.

В одному з перших аналітичних звітів Групи НАТО зі співробітництва в галузі миротворчості, присвяченому урокам боснійської операції, зазначалося, що «співпраця між організацією, що має мандат на проведення операції, регіональними та цивільними організаціями, державами, що надають військові контингенти, і неурядовими організаціями має починатися якомога раніше на стадії планування операції і підтримуватися на всьому її протязі» [19].

Отриманий в ході боснійської операції досвід своїм наслідком мав подальший розвиток концепцій військово-цивільного співробітництва як окремих країн-членів НАТО, так і Альянсу в цілому. Особливо підкреслювалася важливість розвитку військово-цивільного співробітництва для спільних операцій з країнами-партнерами НАТО в рамках програми «Партнерство заради миру».

З урахуванням боснійського досвіду та відповідно до положення директиви № 411 при штабі Головнокомандувача ОЗС НАТО в Європі була створена Робоча група з військово-цивільного співробітництва, до завдань якої входила розробка до 2000 р. всеосяжного плану «Військово-цивільне співробітництво - 2000» (« ВЦС - 2000 »).

Навесні 1999 р. структура військово-цивільної взаємодії в рамках НАТО мала вже досить чіткий характер. Офіційні документи НАТО декларували ієрархічно вивірену вертикаль структури військово-цивільного співробітництва як відпрацьованої системи командування та контролю НАТО. Передбачалось, що ця вертикаль має поєднувати три фактори: тактичний, оперативний, стратегічний.

Північноатлантична рада – це політичне керівництво системою військово-цивільної взаємодії. В її функції входить розробка та затвердження загальних стратегічних положень військово-цивільного співробітництва. Відповідну доктрину формує Військовий комітет з питань військово-цивільного співробітництва (МС 411). Така доктрина є керівництвом для всіх рівнів командування НАТО, а також для військово-політичних структур країн-членів блоку [20].

Згідно з доктриною, система військово-цивільного взаємодії Альянсу повинна відповідати наступним військовим принципам.

Пріоритет військових цілей і завдань.

Підтримання системи командування та контролю НАТО на всіх рівнях.

Економічність, а саме мінімальне використання військових ресурсів при максимальному використанні цивільних.

Концентрація ресурсів на пріоритетних проектах.

Військові гуманітарні зобов'язання. [21].

Крім того, важливим є:

- прийняття до уваги базових етико-культурних відмінностей військового і цивільного співтовариств;

- визначення загальних цілей і завдань;

- поділ відповідальності за успіх операції з цивільним сектором;

- здійснення заходів військово-цивільного співробітництва лише за взаємною згодою всіх учасників операції, включаючи цивільних;

- створення стійкої системи зв'язку і координації;

- «прозорість» [22].

Проект робочої концепції НАТО з військово-цивільного співробітництва, підготовлений в січні 1998 р., передбачав розвиток трьох його основних компонентів: концептуального; морального; фізичного .

Основними функціями військово-цивільного співробітництва на оперативно-тактичному рівні (за доктриною НАТО) є такі:

а) забезпечення зв'язку між військовими і цивільними, а також громадянськими організаціями;

б) підтримка громадянського сектора (якщо це необхідно для реалізації поставлених перед силами НАТО військових завдань та якщо місцева влада, національні служби та міжнародні організації не можуть самі вирішити ту чи іншу проблему);

в) надання допомоги власне військовому контингенту НАТО.

Проте при практичному вирішенні югославських проблем структура ВЦС НАТО на оперативно-тактичному рівні не підтримувалась відповідними заходами на політико-стратегічному рівні.

Система ВЦС в ході операцій НАТО в Албанії, Македонії і Косово вже набула більш-менш сформованого характеру порівняно із структурами військово-цивільної взаємодії в Боснії. Центри військово-цивільного співробітництва, враховуючи боснійський досвід, відкривались одразу з розгортанням сил НАТО.

Незважаючи на те що міжнародна присутність в Косово після закінчення військової кампанії НАТО проти СРЮ здійснювалась без будь-якої мирної угоди між сторонами самого Косовського конфлікту, вона з самого початку передбачала потужний цивільний компонент під керівництвом ООН [23].

Основна увага НАТО приділялась відновленню господарсько-економічної інфраструктури краю, а саме будівництву і ремонту дорожньо-транспортної системи, перш за все шосейних доріг і залізничних колій. Наступний напрям військово-цивільного співробітництва в галузі відновлювальних робіт – будівництво і ремонт житлових будинків, будівель соціального користування, шкіл, лікарень.

Отже, існували конструктивні моменти військово-цивільної взаємодії в галузі відновлення господарсько-економічної інфраструктури Косово. Однак, проблемою в цій галузі став, враховуючи загальне беззаконня та складнощі з наведенням елементарного громадського порядку, «тіньовий характер» місцевої господарсько-економічної діяльності, фінансові зловживання, швидке відновлення ринку зброї та наркотиків тощо.

Висновки. В сучасних реаліях автори нового варіанту доктрини розширили саме поняття військово-цивільного співробітництва, яке відтепер включало «механізми і ресурси, що сприяють розвитку взаємин командування НАТО з національними, а також регіональними та місцевими властями, як цивільними, так і військовими, і цивільним населенням у зоні передбачуваного розгортання сил НАТО. Ці механізми включають співпрацю та координацію дій з неурядовими та міжнародними службами і організаціями... » [24].

Модель взаємодії, здатна врахувати переваги двох колективних учасників міжнародного втручання – «військової» і «цивільної» спільнот, – розроблялась на протязі досить тривалого часу. Це підтверджує участь НАТО в операціях невоєнного типу на Балканах – у Боснії (з 1995 р.), у надзвичайному гуманітарному втручанні при вирішенні проблеми косовських біженців в Албанії та Македонії (1999 р.), в операції НАТО в Косово (з літа 1999 р.).

В операціях невійськового типу сфера безпеки залишається найбільш близькою для збройних сил. Проте не завжди зрозумілою є необхідність їхнього використання в інших акціях. Балканський досвід НАТО ще раз показав ефективність військово-цивільної взаємодії у виконанні завдань, не пов'язаних із забезпеченням безпеки в районі конфлікту, – розмінування, технічної підтримки, транспорту і зв'язку. Саме ситуація, яка склалась, диктує умови дозованого застосування армійських структур у цих сферах, що має супроводжуватись широким залученням цивільних колег.

Для гуманітарного сектора сучасного суспільства головна проблема, що постає при взаємодії цивільних фахівців з військовими, носить насамперед морально-політичний характер.

Найбільшою перешкодою в області військово-цивільного співробітництва в операціях невоєнного типу є проблема обміну інформацією, яка поки що залишається нездоланною. Цивільні, гуманітарні організації дотримуються принципу максимальної прозорості, тоді як збройні сили діють за принципом максимальної закритості. Інформація, здобута найчастіше військовою розвідкою, є таємною.

Перешкоди на шляху ефективного військово-цивільного співробітництва в операціях невоєнного типу в рамках НАТО і з боку військового співтовариства, і з боку громадянського сектора поки що залишаються значними. На наш погляд, «проривів» у галузі військово-цивільного співробітництва в операціях невоєнного типу очікувати поки що не доводиться. Однак планомірне, від операції до операції, накопичення досвіду військово-цивільного взаємодії з часом повинне принести свої результати. В майбутніх операціях потрібно, враховуючи фундаментальні відмінності між військовим і цивільним спільнотами, максимально розвивати їхні переваги й шукати ті «точки дотику», де взаємодія може бути політично результативною.

Література

1. Huntington S. *The Clash of Civilizations and Remarking of World Order*. – Simon & Schuster, 1996.
2. Huntington S. *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. – Norman and London, 1991.
3. Huntington S. *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations* – .Harvard Univ. Press, 1957.
4. Pollard T., Boggs C. *The Hollywood War Machine: U.S. Militarism and Popular Culture – Paradigm*, 2007.
5. Див.: «Довідник НАТО» 2001 року – Режим доступу: <http://www.nato.int/docu/other/ukr/handbook2001.pdf>
6. Степанова Є. А. Военно-гражданские отношения в операциях невоенного типа / Екатерина Андреевна Степанова. — М. : Права человека, 2001. — 272 с.
7. Boutros-Gali B. *An Agenda for Peace. Preventive Diplomacy, Peacemaking and Peacekeeping*. — N.Y.: UN Dep. for Public Information, June 1992.
8. *The United Nations and the Situation in the Former Yugoslavia*. — N.Y., 1994. P. 12.
9. Resolution 776 on the situation in Bosnia and Herzegovina. Adopted by the Security Council at its 3114th meeting, on 14 Sept. 1992. UN Doc. S/RES/776 (1992).
10. *General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina*. Wright-Patterson Air Force Base. Dayton (Ohio). 21 Nov. 1995. — Wash., 1995.
11. NATO Civil-Military Cooperation (CIMIC) Policy. MC 411. — Brussels, Aug. 1997. — Para. 9.
12. NATO Civil-Military Cooperation (CIMIC) Policy. MC 411. — Brussels, Aug. 1997. — Para. 1.
13. Ibid.
14. *Interagency Coordination during Joint Operations*. Joint Pub 3–08. Joint Chiefs of Staff, 9 Oct. 1996. — Wash., 1996. — V. I. — P. 111–16.
15. *Joint Doctrine for Military Operations Other Than War*. Joint Pub. 3–07. Joint Chiefs of Staff, 16 June 1995. — Wash., 1995. — P. IV-7.
16. Phillips W.R. *Civil-Military Cooperation: Vital to Peace Implementation in Bosnia // NATO Review*. — 1998. — Spring. — V. 46. — № 1. — P. 22–25.
17. Van Eekelen W. *Military Support for Civilian Operations in the Context of Peacekeeping Missions*. Report of the Subcomm. on Civilian Security and Cooperation. Civilian Aff. Comm. — Brussels: NATO Parliamentary Assembly. — Brussels, Nov. 1998. — Para. 15.
18. Bergner G. *A Presentation of CIMIC // Ibid.* — 1998. — 11 March. — № 31.
19. *Lessons Learned in Peacekeeping Operation*. NATO Ad Hoc Group on Cooperation in Peacekeeping. — 1997. — Nov. — Para. 22.
20. *NATO Civil-Military Cooperation (CIMIC) Doctrine*. Allied Joint Publication 09. (AJP-09). Draft. To be published in 2000. — P. 22–24. — Para. 0501–0507.
21. Ibid. Annex A. — P. 1–2.
22. Ibid. Annex A. — P. 2–3.
23. Resolution 1244 on the situation relating to Kosovo. Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999.
24. *NATO Civil-Military Cooperation (CIMIC) Doctrine*. Allied Joint Publication 09. (AJP-09). Draft. To be published in 2000. — P. 3. — Para. 0102.

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА МОЛОДІ В ПОЛЬСЬКІЙ НАУКОВІЙ ДУМЦІ: ТЕОРЕТИКО-ПОНЯТІЙНИЙ АНАЛІЗ

Дунець В. Б.

аспірант кафедри політології та державного управління

Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова

Опираючись на праці польських науковців, проаналізовано зміст понять «політична культура» та «політична культура молоді» з точки зору їх новизни для українського наукового середовища. Представлено основні особливості та тенденції розуміння цих понять у польській науковій думці.

Опираючись на труды польских ученых, проанализировано содержание понятий «политическая культура» и «политическая культура молодежи» с точки зрения их новизны для украинской научной среды. Представлены основные особенности, и тенденции понимания этих понятий в польской научной мысли.

Based on the works of Polish scientists, the meaning of the concepts of political culture and the concepts of the political culture of young people were analyzed in terms of their novelty for Ukrainian scientific community. There were also presented the main characteristics and understanding of these concepts in the Polish scientific thought.

Ключові слова: молодь, політична культура, політична система, процес політичної соціалізації, психологічний підхід.

Постановка проблеми. В світлі подій в Україні, які отримали в засобах масової інформації такі назви як «євромайдан», «єврореволюція», «революція гідності» тощо, перед українським суспільством постає необхідність побудови нової демократичної держави в прямому сенсі слова. Викорінення із політичної системи залишків комуністичного минулого, проведення комплексних галузевих реформ, оновлення правлячої еліти – першочергові заходи на даному шляху. Без сумніву, такі процеси повинні супроводжуватися не тільки зміною місця і ролі політичних інституцій, але й зміною культури політичного мислення населення, розуміння політики не як сфери задоволення особистих інтересів правлячої еліти, а як сфери забезпечення життєдіяльності суспільства. Таким чином, за більш ніж двадцять років незалежності України, повинно нарешті відбутися повноцінне формування нової політичної культури громадян. Особливо це стосується потенційної майбутньої еліти – молоді, перед якою вже сьогодні стоїть завдання – подолання кризи української державності.

З огляду на вище сказані практичні завдання, дослідження політичної культури набирає нового осмислення в українській політологічній науці, а саме поняття «політична культура молоді» потребує ренесансу його досліджень. В контексті таких міркувань, вивчення зарубіжного досвіду актуалізується, як ніколи раніше. Зважаючи на досить велике коло дослідників розглядуваної тематики у світі, вважаємо за доцільне обмежитися масштабом однієї країни, а саме сусідньої Польщі, як найбільш спорідненої з нами в історичній, культурній та соціальній площинах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ще на початку ХХ ст., випередивши класиків теорії політичної культури – американців Г. Алмонда і С. Верби, польські науковці Ю. Мілевський та Ю. Шеменський зробили спроби вивчення даного соціального явища. Проте основний пік досліджень політичної культури припадає в Польщі на 70-80-ті рр. ХХ ст. Серед тогочасних польських дослідників даної тематики можна виділити такі постаті як: Є. Вятр, Б. Голембовський, Ю. Конджельський, В. Кнобельсдорф, В. Маркевіч, Ч. Мойшевіч, М. Соболевський, Т. Філіпак та багато інших. Подальші дослідження продовжили Я. Гарліцький, М. Карват, М. Косман, А. Нога-Богомільський, а також сучасні молоді науковці: Л. Заменцький та П. Заленський.

Політичній культурі молоді польськими вченими приділяється не менша, натомість, особлива увага. Так, науковці В. Мілянєвський і Е. Мілянєвська достатньо широко підходять до вивчення даного соціального явища. Вони не тільки дають визначення політичній культурі молоді, але і досліджують чинники, які впливають на процес її формування, зокрема розглядають роль молодіжного руху. Вище згаданий Я. Гарліцький провів емпіричне дослідження політичної культури студентської молоді, результати якого разом з теоретичним обґрунтуванням опубліковано в 1989 р. у праці з однойменною назвою. Більше уваги різноманітним аспектам політичної культури сучасної польської молоді приділяють у своїх працях молоді науковці – представники різних галузей наук, а саме: А. Кашінська-Метрика, К. Мессяш, А. Турська-Кава тощо.

З огляду на чисельність робіт по даній тематиці, а також враховуючи обмеженість статті, сконцентруємося на тих, які містять наукову новизну та істотне значення для української спільноти.

Мета статті полягає у дослідженні поняття «політична культура молоді» крізь призму загального поняття «політична культура» у працях польських вчених.

Термін «політична культура», про що було сказано вище, і на що звертають увагу Я. Гарліцький [3, 11-12], К. Цвинар [2, с. 261-262] та Л. Заменцький [10, 14-15], використовувався у польській літературі вже на початку ХХ ст. Проте, слід підкреслити, що німецький філософ, автор «Ідей до філософії історії людства» Й. Гердер, ввів це поняття в науковий обіг значно раніше – ще у ХVІІІ ст.

У 1912 р. польський політолог, правник Ю. Мілевський публікує у Львові «Лекцію на тему політичної культури». В своєму тексті науковець не часто використовував поняття «політична культура», проте ретельно підбирав відповідну тематику [8, 93]. Пізніше у 1916 р., інший польський вчений правник, історик та політолог Ю. Шеменський виголосив у Варшавському університеті лекцію на тему політичних орієнтацій польського суспільства в добу Чотирьохлітнього Сейму Речі Посполитої (1788-1792 рр.) під назвою: «Конституція 3 травня 1791 р. як прояв польської політичної культури». Однак визначення «політичної культури» в даному тексті не було подано. Щойно в одній із своїх чергових праць: «Політична культура ХVІ ст.», яка була надрукована в 1932 р. у Кракові, Ю. Шеменський все-таки зробив спробу дефініювання, розглядаючи політичну культуру у взаємозв'язку із формою правління. Саме тому з його іменем пов'язують початок вивчення політичної культури в польській науковій думці [3, 11].

Більш детально праці Ю. Шеменського проаналізував Я. Гарліцький. Він зазначає, що Ю. Шеменський бачив взаємозв'язок між переконаннями громадян та їх ставленням до влади. Тобто, якщо політична система відповідає переконанням громадян, тоді вона функціонує стабільно. У той же час, якщо ставлення громадян до політичної системи стає критичним – може відбутися зміна системи [4, 20].

Однак відсутність належних емпіричних досліджень політичної культури серед польських вчених було причиною того, що це поняття в той час так і не отримало повноцінної наукової дефініції. Відродження зацікавленості політичною культурою на науковому рівні спостерігається в Польщі у 70-80-х роках ХХ ст. Тамтешніми вченими проводяться перші дослідження політичних орієнтацій громадян із використанням теорії політичної культури Г. Алмонда та С. Верби. Формується також і наукова дефініція, структура та бачення політичної культури як багатовимірного соціального явища.

Польські вчені опрацювали достатньо велику кількість наукових дефініцій політичної культури, які в чомусь подібні, а в чомусь доповнюють одна одну. Систематизуючи підходи до визначення поняття «політична культура», Я. Гарліцький [4, 32-38] та Л. Заменцький [10, 16-18] виділяють два напрямки характерні для польської наукової думки – вузький і широкий.

Політична культура у вузькому розумінні, як зазначають польські вчені, зводиться до психологічного напрямку дослідження започаткованого Г. Алмондом, проте із суттєвими доповненнями. При такому підході розглядуване соціальне явище ототожнюється із ставленням суспільства до політики через внутрішні переконання, емоції, орієнтації та поведінку. Так, на думку В. Маркевіча, політична культура проявляється в цінностях, які сформувалися в процесі історичного розвитку та стосуються системи державної влади. Політична культура – це також норми і засади, які, як вважає Ч. Мойшевіч, дозволяють оцінювати характер політики, а сама політична культура знаходить своє зовнішнє відображення у політичній поведінці [4, 35-36].

Відомий соціолог і політолог Є. Вятр розглядає політичну культуру як «сукупність позицій, цінностей і зразків поведінки, які торкаються взаємовідносин влади з громадянами», що також відноситься до вузького напрямку. Виходячи із свого визначення, Є. Вятр подає й перелік структурних елементів, які наповнюють політичну культуру, а це: «знання про політику, знайомство з фактами, інтерес до них; оцінка політичних явищ, оцінні думки про те, як має здійснюватися влада; емоційна сторона політичних позицій, як, наприклад, любов до батьківщини, ненависть до ворогів; визнані в конкретному суспільстві зразки політичної поведінки, які визначають, як можна й потрібно діяти в політичному житті» [1, 259-260].

Ще одні польські науковці сучасності К. Войташчик та В. Якубовський у передмові до польського освітнього журналу «Суспільство і політика», один із випусків якого у 2004 р. був присвячений проблематиці політичної культури, розуміють її як «важливий суб'єктивний чинник суспільних основ розвитку політичних систем», предметну сферу якої наповнюють такі елементи, як цінності, мотиви, цілі, позиції та поведінка різних суб'єктів політичного життя [9, 7].

Натомість широке розуміння політичної культури розглядає її в глобальному контексті. Що ж це собою являє, можна дізнатися із наступних визначень. На думку Т. Філіпяка, норми та засади політичної культури пов'язані із політикою державної влади та її цілями. У той же час, М. Соболевський в контексті політичної культури сконцентровувався не тільки на нормах та засадах, але також і на політичних інституціях. Більше того, Ю. Конджельський, окрім поглядів, ідей, цінностей, політичних інституцій та організацій, зараховує до політичної культури також і правові норми [4, 34-35].

Зазвичай, визначення із енциклопедичних видань подаються на початку. Проте в даному випадку, враховуючи вузьке і широке розуміння політичної культури, дефініція представлена в Лексиконі політології, який опрацьований науковцями з Інституту політичних наук Вроцлавського університету, містить у собі поєднання елементів з обох напрямків, тому є логічним підсумування вище сказаного. Отож, політична культура – це «верства культури, яка стосується політики і розуміється як сукупність матеріальних (політичні інституції) та нематеріальних (політичні символи, політичні цінності, політична позиція) утворів суспільства, які здатні розповсюджуватися в просторі та часі» [6, 182].

Таким чином, значна зацікавленість проблематикою політичної культури польськими науковцями, що добре видно із вище поданого матеріалу, є, на нашу думку, відображенням особливостей їх суспільства, для якого національна культура та історія завжди були і залишаються джерелом патріотизму, єдності і нероздільності. Цікавим є факт, що польський досвід – це наочний приклад того, як тамтешні вчені, опираючись на концепцію американських колег, яка за надмірний психологізм та ідеологізацію англосаксонського типу політичної культури піддавалася неодноразовій критиці, заповнювали її існуючі прогалини все новими і новими компонентами. Зокрема йдеться про моделі та зразки політичної поведінки, політичні інституції, правові норми та ін. Тому поняття «політичної культури» в польській науковій думці набрало нових ознак та нової повноти змісту.

Політична культура молоді як відображення всього змінного, динамічного, нестабільного, перш за все становить частину політичної культури суспільства, а вже потім ототожнюється із специфікою цієї соціальної групи. Так само і визначення «політичної культури молоді» включає в себе загальні положення «політичної культури», враховуючи при цьому вікові, психологічні та фізіологічні особливості молоді. Власне це можна прийняти за гіпотезу, яку, опираючись на праці польських вчених, належить доказати або спростувати.

Перш за все, слід розпочати з аналізу праць В. Міляновської та Е. Міляновської, які, як сказано було на початку, досліджували проблеми змістовного наповнення поняття «політична культура молоді». Варто підкреслити, що згадані науковці в середині 80-х років ХХ ст. роблять спробу розмежувати поняття: «молодіжна політична культура» і «політична культура молоді», чого так і не було зроблено на високому науковому рівні в Україні.

До інтерпретації молодіжної політичної культури, яку в суспільстві прийнято розглядати як недозрілу, неповну, що виходить із недосвідченості та недозрілості самої молоді, вище згадані науковці підходять діалектично, пов'язуючи її із процесом соціалізації. Тому під «молодіжною політичною культурою» вони розуміють «спонтанно сформовану систему свідомісних, вольових, поведінкових і аксіологічних елементів, які відображають специфіку участі молоді та її різних середовищ в процесі політичної соціалізації, в суспільній, культурній, політичній діяльності». Звідси, молодіжність політичної культури та її специфіку характеризують такі елементи, як нетерпеливість, спонтанність, радикалізм, аксіологізм, охоче перескакування посередницьких етапів тощо. Перелічені елементи, як зазначають науковці, часто ускладнюють реалізацію процесу політичної соціалізації молоді, проте вони можуть і повинні відігравати позитивну роль [7, 188-190].

Поняття «політичної культури молоді», на думку тих же науковців, аналогічне поняттю «політична культура» - «політична культура для суб'єкта політики це «оснащення» його знаннями, раціональністю, способом мислення і поведінки, системою цінностей, а також мовою, яка використовується у політиці», проте із деякими застереженнями. Тому політичну культуру молоді вони визначають як «специфічний суб'єкт політики». А застереження, в свою чергу, стосуються «специфіки молодіжної політичної суб'єктності, її обмеженості, вторинності та незвичайності», що на їх думку потребує обов'язкового усвідомлення та врахування. Цікавим є те, що при вище згаданому підході, політична культура молоді, як зазначають науковці, становить щось більше і щось менше ніж політична культура в цілому. Щось більше, коли вона виходить за рамки політичної культури, створюючи її майбутню систему. З іншої сторони, це щось менше ніж партикулярний прояв політичної культури загалом, оскільки політична культура молоді не забезпечує останній самостійної участі в політичній діяльності, а залежить і підпорядковується посередницьким класам [7, 191-192].

Подібної позиції, стосовно останнього поняття, притримується вже згаданий нами відомий польський дослідник у цій сфері Я. Гарлицький, який сьогодні очолює кафедру

соціології та психології політики Інституту політичних наук Варшавського університету. На його думку, політична культура молоді з огляду на те, що формується вона в процесі соціалізації молоді, а також є частиною, субкультурою політичної культури суспільства – становить цікавий предмет для проведення наукових досліджень. Пояснення такого підходу слід шукати у специфіці молоді. У той же час, науковець дає власне визначення: «політична культура молоді – це сукупність орієнтацій щодо політики в групі, яка знаходиться в завершальній стадії адаптації до суспільних і політичних ролей в самостійному, дорослому житті» [3, 48-49]. Запропонований підхід до аналізу політичної культури молоді опирається на концепції Г. Алмонда, що в черговий раз підкреслює значимість та фундаментальність робіт американського вченого в наукових колах польського середовища.

Аналогічної думки також і А. Кашінська-Метрика, яка вважає, що «політична культура молоді є так специфічна, як специфічною соціальною групою є молодь». Власне таку специфіку молоді вона вбачає у протиріччях із старшими поколіннями, в пошуку власних ідеалів, в тимчасовості характеру приналежності до даної групи тощо [5, 110].

Під час дослідження політичної культури молоді важливим залишається аналіз її внутрішньої структури. На нашу думку, саме Я. Гарліцький найбільш повно, порівняно із згаданим вище Є. Вятром, подає її складові компоненти, у відповідності до яких він проводив емпіричні дослідження політичної культури студентської молоді, а саме:

1) зацікавленість політикою, політичні знання та обізнаність політичних фактів (пізнавальний компонент) – характер зацікавлення, джерела знань, сфера інформування, спосіб інтерпретації діяльності відповідних інституцій тощо;

2) визнані та бажані цінності, які стосуються політичної системи та механізмів функціонування її інститутів (аксіологічний компонент) – форма ідеальної держави, тип бачення політичного ладу, структура політичних інституцій, що і як повинна робити влада, система цінностей та ідеологій тощо;

3) оцінка політичних явищ (оцінно-афективний компонент) – відношення до національного доробку та найновішої історії, оцінка актуальних політичних подій, авторитет політичних інституцій та сил тощо;

4) визнані зразки поведінки в сфері політики (біхевіоральний компонент) – зразки політичної поведінки, активність в молодіжному русі та інших інституціях організованих громадянським суспільством тощо [3, 54-55].

Таким чином, у підсумку маємо відзначити, що поняття «політичної культури молоді» у розумінні польських науковців містить у собі загальні положення поняття «політична культура» із врахуванням специфіки молоді. Тому виходячи з вище поданих структурних компонентів, та беручи до уваги особливості молодіжного середовища, можна констатувати, що політична культура молоді відноситься до тих соціальних явищ, які мають властивість змінюватися. Як влучно зауважив Я. Гарліцький, під впливом змін в структурі та механізмах діяльності політичних інституцій, можуть змінюватися і розвиватися політичні орієнтації колишніх студентів, проте найсуттєвіші політичні цінності, які сформувалися в період кристалізації особистості, залишаються незмінними протягом всього періоду життя [3, 52-53].

Тому теорія, представлена у працях польських вчених, повинна збагатити українську політологічну думку та стати підґрунтям до усвідомлення суспільством і, перш за все владою, важливості процесу формування у молоді належної політичної культури через відповідну державну політику, розвиток молодіжного руху, якісну систему освіти тощо. А динамічність трансформації цінностей та поглядів молоді ставить перед науковцями необхідність врахування середовища її існування в конкретних суспільно-політичних реаліях під час проведення досліджень.

Література

1. Вятр Е. Социология политических отношений : пер. с пол. / Е. Вятр ; под ред. и с предисл. Ф. М. Бурлацкого. – М. : Прогресс, 1979. – 436 с.
2. Cwynar K. Kultura polityczna. Historia i znaczenia pojęcia / K. Cwynar // Pismo Filozofów Krajów Słowiańskich „ΣΟΦΙΑ”. – 2011. – №11. – S.261-268.
3. Garlicki J. Kultura polityczna młodzieży studenckiej / J. Garlicki. – Warszawa : PWN, 1991. – 322 s.
4. Garlicki J., Noga-Bogomilski A. Kultura polityczna w społeczeństwie demokratycznym / J. Garlicki, A. Noga-Bogomilski. – Warszawa : Wyd. Fundacja Europa, 2004. – 213 s.
5. Kasińska-Metryka A. Kultura polityczna młodych Polaków – mity i fakty / A. Kasińska-Metryka // Kultura polityczna Polaków: przemiany, diagnozy, perspektywy / praca zbiorowa pod red. Karol B. Janowski. – Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, 2010. – S.109-121

6. Leksykon politologii : wraz z aneksem: partie, parlament, wybory : praca zbiorowa / pod red. Andrzeja Antoszewskiego i Ryszarda Herbuta. – Wrocław : Atla 2, 1996 – 497 s.
7. Milanowska E., Milanowski W. Problemy kształtowania kultury politycznej młodzieży / E. Milanowska, W. Milanowski // Edukacja Polityczna. – 1986. – №9. – S.187-206
8. Pasierb B. Z tradycji polskiej nauki o polityce (część 2). Józef Milewski (1859-1916) / B. Pasierb // Pismo edukacyjne „Polityka i społeczeństwo”. – 2006. – №3. – S.85-99
9. Wojtaszczyk K., Jakubowski W. Przedmowa / K. Wojtaszczyk, W. Jakubowski // Pismo edukacyjne „Społeczeństwo i polityka”. – 2004. – №1. – S.7-8.
10. Zamęcki Ł. Kontrowersje wokół kultury politycznej / Ł. Zamęcki // Pismo edukacyjne „Społeczeństwo i polityka”. – 2004. – №1. – S.11-21.

ТЕОРЕТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ РУШІЙНИХ СИЛ І ТЕНДЕНЦІЙ МІЖНАРОДНОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ У ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ

Пуйо Г.І.

аспірант кафедри політології УжНУ

асистент кафедри суспільних дисциплін МДУ

Розглянуто особливості політологічного теоретичного осмислення міжнародної трудової міграції. Автор акцентує увагу на розкритті особливостей сьогоденного стану політичного аналізу міжнародної трудової міграції.

Рассмотрены особенности политологического теоретического осмысления международной трудовой миграции. Автор акцентирует внимание на раскрытии особенностей сегодняшнего состояния анализа международной трудовой миграции.

The study of the features of theoretical understanding of international labor migration in political science is presented. The author focuses on revealing the features of the contemporary state of political analysis of international labor migration.

Ключові слова: мігрант, міграція, міжнародна трудова міграція.

Постановка проблеми. На протязі усієї історії людства трудова міграція, або, як її часто називають міграція робочої сили, була важливою складовою в розвитку суспільства. Але, незважаючи на особливу роль трудової міграції в системі сучасних міжнародних, політичних, економічних і соціальних відносин, до цього часу, незважаючи на значні зусилля науковців немає єдності в розумінні суті даного явища.

Стан дослідження. Питання міжнародної трудової міграції стала об'єктом дослідження теоретиків і практиків відразу декількох наук, зокрема: політології, історії, соціології, економіки, демографії, географії тощо. Незважаючи на таке різноманіття досліджень, навряд чи можна говорити про міграції, як про цілісну науку, що базується на суспільних принципах, які дозволяють з'ясувати сутність міграції. Д. Мейссі зазначає, що «фахівці з суспільних наук підходять до вивчення міграції не з позицій загальної парадигми, а з позицій різних теоретичних переконань, які конкурують один з одним і які подрібнені між дисциплінами, регіонами і ідеологіями. В результаті чого, дослідження міграції мають властивість звужуватись, часто дослідження стають неефективними, і характеризуються повторами, незначущим і оманливим спілкуванням, або суперечками з принципових питань. Накопичення знань буде тільки тоді коли дослідники вийдуть на загальні теорії, концепції, інструменти і критерії» [5, 700-701]. Британський дослідник Е. Філдінг вважає, що «мабуть, міграція – це ще одне «хаотичне поняття», яке вимагає, щоб його «розпакували», для того, щоб можна було розглянути кожну складову в її справжньому історичному і соціальному контекстах, і так, щоб в кожному з цих контекстів окремо можна було б досягти розуміння цього явища» [8, 3]. Саме тому, мета статті – відслідкувати особливості політологічного теоретичного осмислення рушійних сил і тенденцій міжнародної трудової міграції.

Виклад основного матеріалу. Ірландський дослідник Г. Крігер, вважає, що міграційні теорії намагаються дати відповідь на три запитання: 1) Чому відбуваються міграції? 2) Чому мігранти перебувають у країні прийому? 3) Чому багато людей не роблять спроб мігрувати, навіть у суперечливих для цього умовах? [10, 7].

Відповіді на дані питання науковці намагались знайти на таких рівнях: мікрорівень, макрорівень та мегарівень.

Перший рівень зосереджується на пошуках першопричин міграції на мікрорівні, тобто особи, сім'ї, домогосподарства. Другий рівень розглядає механізми міграції на макрорівні, тобто центром уваги стає суспільство загалом, держава або світове співтовариство і відносини між суб'єктами світової економіки та політики. Третій рівень, мегарівень – комплексна взаємодія мікро та макрочинників. Відомий Західний вчений П. Стокер, указує на неминучість злиття перших двох груп «жоден індивід не може приймати рішення у відриві від структури, в якій він перебуває. Так само як жодна структура не може існувати незалежно від індивіда, який сам допомагає створювати і змінювати свій політичний та економічний простір» [4, 26].

У дослідженні міжнародної трудової міграції сформувались два протилежні підходи. Представники першого підходу вважають, що для пояснення феномену міжнародного руху робочої сили немає жодної потреби у формуванні додаткових теорій. Представники другого підходу наполягають на створенні спеціальних теорій міжнародної трудової міграції, тобто створення єдиної синтетичної теорії, яка б стала інтегратором міждисциплінарних наукових досліджень міграційних процесів.

Західний науковець Д. Бертраму вважає, що економічні та демографічні фактори, які відповідають за розгортання міграцій, є другорядними по відношенню до політичних. Оскільки, політичні опосередковуючи економічний і демографічний розвиток суспільства, й визначають природу міграційних потоків, відповідно – головними при поясненні явища трудової міграції. Головні положення даної теорії зводяться до наступного: по-перше, державна політика щодо регулювання міграцій робочої сили є визначальною для активізації міграційних процесів; по-друге, міжнародна трудова міграція завжди залежить від структури економіки конкретної держави та політичних подій, які в ній відбуваються; по-третє, окремі політичні сили можуть виступати ініціаторами формування міжнародного руху робочої сили, оскільки внаслідок його реалізації вони отримують певні вигоди [7, 11-13].

Незважаючи на значний політичний вплив на розвиток міжнародної трудової міграції, важко погодитись з автором концепції в тому, що саме політичне життя країни є визначальним для активізації міграційних рухів. Підтвердженням може слугувати той факт, що попри всі спроби держав-реципієнтів обмежити з допомогою політичного інструментарію прийоми небажаних мігрантів, обсяги останніх на їх території постійно зростають.

Як бачимо, деякі теорії не лише доповнюють одна одну але часом й суперечать одна одній, виділяючи в якості основних рушійних сил міжнародної трудової міграції фактори, які суттєво відрізняються один від одного. Крім того, згадані теоретичні концепції не здатні пояснити окремі прояви міжнародного руху робочої сили, наприклад недобровільну трудову міграцію – торгівлю «живим» товаром. Зумовлено це, в першу чергу тим, що явище міграції є комплексним по своїй суті, що дозволяє його досліджувати з різних сторін.

Майже у всіх теоретичних концепціях досить часто замовчується про негативні наслідки еміграції для країн-донорів, зокрема, скорочення рівня населення внаслідок виїзду жінок і чоловіків, руйнування родин, соціальне сирітство, дефіцит робочої сили, особливо висококваліфікованої тощо.

Враховуючи всі ці проблеми, сьогодні постала нагальна потреба в фундаментальній парадигмі, яка б дала змогу отримати вичерпні відповіді щодо причин формування, особливостей перебігу, соціально-економічних та політичних наслідків міжнародної трудової міграції, особливо для України.

Подібні спроби сьогодні реалізуються у межах системного підходу, який розглядає міграцію як невід'ємні частини мікро- і мікропроцесів. Дж. Солт пояснює, що традиційне розуміння міжнародної міграції як взаємозв'язку між особою і родиною, що прагнуть виїхати за кордон для життя чи роботи, з одного боку, та уряду, котрий стоїть на захисті державних кордонів і займається питаннями набуття іноземцями громадянства, а з іншого, втратило свою актуальність [11, 88]. Тому, Дж. Солт пропонує розглядати міжнародну трудову міграцію як глобальний багаторівневий міжнародний бізнес, основні учасники якого – національні держави, транснаціональні корпорації (ТНК), власне мігранти та злочинні угруповання, які переслідуючи власні інтереси, впливають на формування і активний розвиток всіх відомих міграційних потоків. Такий бізнес володіє значним бюджетом, маніпулює мільйонами робочих місць і людьми в усіх кутках світу й керується розгалуженою мережею державних та приватних інституцій, які використовують певні важелі впливу, обумовлюють світові процеси міграції робочої сили [11, 91-93].

Російські вчені. Зокрема В. Іонцев та Б. Хорєв розробили свій власний комплексний напрям пізнання міграційних процесів – міграціологія. Головною метою даної наукової течії є розробка фундаментальної теорії міграційної рухливості населення, яка ґрунтується на системному підході дослідження та законі рухливості населення. Згідно з теорією, міграційний рух у міру суспільного прогресу стає соціально-економічною необхідністю, тому постійно посилюється. Під поняттям «міграційний рух» російські науковці розуміють сукупність усіх видів територіальних переміщень, які є наслідком взаємодії різноманітних факторів, котрі лежать в основі такого поняття як «міграційна система» [2, 31].

Системний підхід західних і російських вчених є надзвичайно важливим кроком у вивченні міжнародної міграції населення, зокрема трудової міграції. Дає можливість логічно поєднувати різні тлумачення макро- і мікрорівнів. За допомогою системного аналізу, розрізнені елементи міграцій – політичні, демографічні, соціальні, географічні, економічні, національні і культурні чинники її формування, що займають важливе місце в ієрархії вивчення явища міграції.

11 вересня 2001 року стало початком нового етапу у регулюванні і розумінні явища міжнародної міграції. Більшість країн світу свою увагу сконцентрували на вирішенні таких завдань: «запобігання – покарання – захист». В межах цього виміру мігранти і спільноти мігрантів розглядаються як безпосередні політичні актори, які беруть участь в політичному житті країни походження і країни прийому. У зв'язку з цим гостро постає питання адаптації та інкорпорації мігрантів у суспільство і соціально-політичну систему національних держав.

Вплив процесів міграції на інститут громадянства національних держав, електоральна поведінка і формування різних державних політик розглядаються більшістю політологів саме у світлі проблем адаптації мігрантів. Але такий підхід не враховує сучасних глобалізаційних і транснаціональних тенденцій світових політичних процесів і міжнародної міграції зокрема. Тому Б. Юськів пропонує розглядати не два, а три виміри міжнародної трудової міграції: державний, ситуативно-політичний і глобальний. Оскільки, для дослідження державного і глобального рівнів міжнародної міграції найбільш доречним є використання макромоделей, наприклад, коли мова йде про структурні політичні, правові, економічні умови, а вивчення міграцій на ситуативно-політичному рівні повинно поєднувати як макрорівневі, так і, мезо- і мікрорівневі моделі, коли досліджується вплив чинників на прийняття рішень окремими особами та їхніми сім'ями [1, 214]. Тому, логічним є той факт, що в політологічних дослідженнях міжнародної міграції, зокрема трудової міграції важливу роль відіграють макрорівневі моделі.

Попри розмаїття міграційних теорій, можна виділити два принципово відмінних макрорівневих моделей теоретичного осмислення політичного виміру міжнародної міграції, а відтак міжнародної трудової міграції:

- класична міжнародна політико-економічна модель;
- політична модель безпеки/стабільності.

Перший тип моделей базується на класичному розумінню політичності з позицій політекономії. До цього типу моделей відноситься більшість відомих макротеорій: неокласична теорія міграції, теорія двоїстого ринку, теорія світової системи І. Уоллестайна, теорія міграційних систем, інституційна теорія й інші.

М. Вейнер зауважує, що за такого підходу акцент зроблено на глобальній нерівності, економічних зв'язках між країнами-імпортерами і країнами-експортерами трудових ресурсів, включаючи переміщення капіталу і технологій, зміні ролі транснаціональних компаній, а також структурних змінах на ринках праці пов'язаних із змінами в міжнародному поділі праці [13, 1].

Диференціація в заробітній платі, і можливостях працевлаштування – високий запит на робочу силу в одній країні і її надлишок в іншій, стимулює переміщення робочої сили. Згідно економічних теорій міграції, індивідууми емігрують, якщо очікувані вигоди перевищують витрати, тому в підсумку схильність мігрувати з одного регіону або країни до іншого визначається з огляду на середню заробітну плату, вартість подорожі і умов на ринку праці. Аргументується це тим, що глобальні зміни в економіці або стратегії розвитку, які реалізують країни можуть призводити до збільшення попиту на робочу силу і збільшення приросту показників в одних країнах і зменшення або незмінності в інших країнах. Нерівномірний економічний розвиток країни може спонукати індивіда або цілі сім'ї до перетину міжнародних кордонів, щоб скористатись більшими можливостями [13, 4-5].

К. Коданьоне абстрагуючись від конкретних механізмів стверджує, що специфіка політичності міграції випливає з того, що «імміграція перебуває на перехресті двох цілком різних політичних семантик: заснованої на економічних, або функціональних проблемах, і заснованої на культурі, самобутності і традиції, а це створює в умовах високої політизації додатковий простір для вільної адаптації і швидких змін» [3]. Тобто, у політологічному розумінні міжнародної трудової міграції, мігранти трактуються як чинник, що порушує економічну, культурну або психологічну рівновагу в країні прийому. Мігранти в такому розумінні виконують роль дешевої робочої сили, за допомогою якої знімається напруга і проблеми в суспільстві. Звичайно, це суто класичне розуміння міграції в рамках ринкового підходу.

Досліджуючи безпосередньо міжнародну трудову міграцію політологи звертають увагу на суперечливість інтересів країн прийому мігрантів. Де з однієї сторони, задоволення потреб праці, а з іншої – захист культурної і суспільної цілісності. Така суперечність в реальності призводить до політичної дилеми, коли роль мігранта зводиться винятково до економічної ролі і водночас встановлюються міцні бар'єри на шляху до їх інтеграції в суспільстві. Такими бар'єрами може бути політика сегрегації і соціально-економічна сегментація мігрантів, так і законодавчі обмеження на тривалість перебування в країні, невмотивована відмова у видачі візи, бар'єри на шляху возз'єднання сімей й інші законодавчі заходи.

А. Золберг переконалий, що сучасний світ можна розглядати з двох сторін. З однієї сторони, він виступає як система яку утворюють індивіди, що прагнуть максимізувати власний (індивідуальний) добробут різними способами прояву активності, серед яких – просторові переміщення. З іншої сторони, можна говорити про закриті суспільства, утворені державними інституціями, що ставлять за мету максимізувати не індивідуальний, а суспільний добробут. Зазвичай, такі правила проявляються в контролі в'їзду/виїзду людей.

На практиці це означає: міграційний процес створює і водночас виражає напругу між інтересами і прагненнями людей і суспільства, інтереси якого виражає держава [14, 3-4].

А. Гурни і П. Качмарчик пояснюють, що дана проблема є значно складнішою, оскільки така ж напруга виникає не лише на рівні суспільств походження і прийому мігрантів. Однак не завжди індивідуальні й колективні цілі є різними, тому потрібно враховувати всі можливі варіанти, а не лише індивідуальні мотивації потенційних мігрантів, або засади, принципи і наслідки державної міграційної політики [9].

Щодо сучасних тенденцій А. Гурни і П. Качмарчик переконані: «... у контексті політичних концепцій елементом, який найвищою мірою демонструє структуру нерівності і обсяги міграційних потоків, є не стільки диференціація заробітної плати або доходів, скільки економічні й неекономічні можливості, і в цих умовах уможливлена через політику свобода міграційних переміщень. Ситуація не змінюється навіть з врахуванням повсюдно і повсякчасно проголошуваної ідеї глобалізації. Про особливість міграції в цьому контексті свідчить істотне протиріччя між майже обмеженою (не лише на рівні декларації) свободою пересування товарів, капіталу, закритих кордонів для трудових мігрантів (також значною мірою для емігрантів). Це часто підтверджується фактами, які засвідчують, що глобалізаційні процеси зовсім не означають втрату суверенітету або можливості впливати на реальність через національні держави. У багатьох площинах вони стануть основою формування глобального політичного порядку.

В той же час, не ігнорується значення економічних мотивів міжнародної трудової міграції. В. Бьонінг вважає, що ключем до розуміння міжнародної міграції все одно є ринок праці і особливо структура попиту на іноземну робочу силу: «... не може бути еміграції без імміграційних можливостей. Міжнародна трудова міграція явно або неявно зумовлена економічним попитом на іноземців» [6, 32]. Тобто, мова йде не стільки про умови, в яких функціонують мігранти в країнах прийому, скільки про процеси створення умов для припливу мігрантів.

Економічні теорії пояснюють багато міжнародних переміщень населення але вони нехтують двома важливими політичними аспектами. М. Вейнер говорить: «Першим є те, що міжнародні переміщення населення часто породжуються, заохочуються або запобігаються урядами, або політичними силами через причини, які мають мало спільного з економічними умовами. Другим моментом є те, що навіть якщо економічні умови і стимулюють людей залишити країну, то саме уряди вирішують, дозволити чи ні своїм громадянам виїхати, дозволити чи ні емігрантам в'їхати, і їхні рішення часто базуються на зовсім не економічних міркуваннях. Тому спроби розвивати моделі аналізу транснаціональних міграційних потоків повинні також брати до уваги політичні детермінанти і обмеження цих потоків [13, 5].

Важливим моментом є критична необхідність політичного виміру в процесі аналізу явищ, пов'язаних із нелегальною міграцією. Держава може мати достатньо збройних сил, для захисту себе від іноземної агресії, але вона може бути абсолютно беззахисною перед мігрантами, які в'їжджають у країну у пошуках роботи. Держава не маючи можливості керувати нелегальними мігрантами, розглядає їх як загрозу для свого суверенітету.

Такі чинники послужили відправними точками М. Вейнеру для створення іншого підходу – політичного або «моделі безпеки/стабільності». Дана модель зосереджена на політичному контексті, у рамках якого формується поведінка держави – державній політиці еміграції й імміграції як турботи про забезпечення внутрішньої стабільності і міжнародної безпеки. Вона розглядає політичні зміни в державі як головну детермінанту міжнародних потоків населення, а міграцію одночасно і як причину, і як наслідок міжнародних конфліктів. Р. Тіртосудармо вважає, що міжнародна міграція сама створює конфлікт і розглядається як «незалежна» змінна [12, 6].

М. Вейнер наголошує, що «...спровокована або примусова міграція може стати інструментом, за допомогою якого одна держава може дестабілізувати ситуацію в іншій, змусити визнати її авторитет, змусити сусідню державу втручатися в її внутрішні справи, підштовхнути сусідню державу до надання допомоги або кредиту як відповідь на призупинення міграційних потоків, або служити способом поширення власних політичних, економічних інтересів, або інтересів домінуючої етнічної групи заради колонізації» [13, 11-12]. В принципі, як історія так і сучасні міжнародні міграції населення часто демонструють, що країни еміграції мають значно більше контролю над міжнародним витоком населення, ніж про це думають ті, що вірять у спонтанність еміграції; насправді в багатьох випадках міграція представляє собою свідому еміграційну політику з боку країн еміграції. Розглядаючи потоки біженців лише як ненавмисні наслідки внутрішніх зрушень або економічних криз означає не враховувати бажання деяких урядів зменшити кількісно або вивести за межі своєї території окремі соціальні класи й етнічні групи і впливати на політику їхніх сусідів.

Дослідник чітко визначає обставини коли, міжнародна трудова міграція і біженці розцінюються як загроза безпеці та стабільності країни походження і країни прийому мігрантів, а також відносини між ними: 1) мігранти і біженці розцінюються як загроза або джерело антагонізму у відносинах між країною походження і країною прийому мігрантів; така ситуація виникає, коли мігранти опозиційно налаштовані до політичного режиму в країні походження; 2) мігранти або біженці можуть стати політичною загрозою або ризиком для політичного режиму в країні прийому; уряди часто стурбовані тим, що особи яким вони надають захист, можуть повстати проти урядів, якщо вони не схильні допомагати мігрантам у їхньому протистоянні з урядом країни походження; 3) іммігранти розглядаються як загроза культурній ідентичності; порушення норм, оформлених законодавчо, наприклад, у законі про громадянство, часто розцінюються як загроза основним цінностям тому ідентифікуються як загроза державній безпеці; 4) іммігранти виступають як соціальна і економічна проблема для суспільства прийому; вони можуть негативно оцінюватись суспільством через злочинну асоціальну поведінку, вплив на його соціальне забезпечення, або просто тому, що їх настільки багато, і вони настільки бідні, що стають важким економічним тягарем, навіть якщо іммігранти за етнічним походженням не відрізняються від суспільства прийому; 5) приймаюче суспільство використовує іммігрантів як інструмент загроз країні походження [13, 14-30].

М. Вейнер наголошує, що дані моделі не замінюють одна одну, а тільки доповнюють. Ставлять акцент на прийнятті рішень не індивідуально мігрантами, а більш широким соціальним, політичним, економічним контекстом, у межах якого діють індивідууми; обидві моделі є інтерактивними, однаково приділяють уваги поведінці держави і захисту кордонів, хоча модель безпеки/стабільності переносить основну вагу на державне прийняття рішень, тоді як модель політичної економії часто оцінює державу як слабого актора, якому завдають удару потужніші глобальні сили.

Б. Юськів вважає, що будучи компліментарними, обидві моделі спрямовують на вивчення різних аспектів міжнародної міграції, постановку різних проблемних питань, вироблення різних тлумачень міжнародних потоків і створення різних концептуальних інструментів аналізу. Проте іноді моделі призводять до цілком протилежних ситуацій. До прикладу, перспектива політичної економії може змушувати аналітика розглядати переміщення людей від бідних країн до багатих як взаємовигідні (перші отримують користь від грошових переказів мігрантів, другі вирішення проблеми дефіциту трудових ресурсів), тоді як перспектива безпеки/стабільності того ж міграційного потоку може вказувати на політичні ризики, пов'язані зі змінами в етнічному складі країни прийому і виникненні напруги в міжнародних відносинах, які супроводжують міграцію і є наслідком протистояння між місцевими мешканцями і мігрантами. Можлива і протилежна оцінка: перспектива політичної економії може націлювати на висновок, що міграція призводить до відпливу «мізків» з країни походження, збільшується рівень безробіття і створює дефіцит житла в країні прийому, тоді як модель безпеки/стабільності, переконує аналітика, який розглядає аналогічний міграційний потік, у тому, що рівень внутрішньої безпеки і мирного міжнародного врегулювання зростає оскільки мігранти – це етнічна меншина, якій не раді вдома, але яку щиро вітають або, як мінімум, із готовністю приймають в іншій країні. Так само міграція може бути прийнятною для обох країн навіть за умови, що кожна з них несе економічні втрати. Тобто аналіз вигод/витрат може давати різні оцінки, залежно від вибору моделі дослідження [1, 219].

Таким чином, можна сказати, що сьогоденний стан політологічного аналізу міжнародної трудової міграції можна охарактеризувати декількома аспектами: по-перше, політичний міграційний дискурс і далі залишається в рамках теоретичних досліджень міграції; по-друге, політичний характер міграції розглядається здебільшого у вузькому значенні, зокрема розмежовуючи міграцію політичну і не політичну, що не притаманно складним і багатогранним реальним явищам, пов'язаних з міграцією; по-третє, стереотипність політологічного бачення міжнародної міграції фактично зводиться до винесення в центр аналізу міжнародної міграції виключно держави.

Будучи однією з ланок політичної системи, міжнародна трудова міграція трансформує різноманітні проблеми (економічні, соціальні, демографічні, політичні та інші), у політичні наслідки для різних суспільств. Амбівалентний політичний потенціал міжнародної трудової міграції проявляється у двох видах наслідків – політичному конфлікті і політичному консенсусі, які в свою чергу набувають реального наслідку та політичної інтерпретації.

Література

1. Юськів Б. М. Глобалізація і трудова міграція в Європі: монографія / Б. М. Юськів. – Рівне: видавець О. М. Зень. – 2009. – 476 с.

2. Ионцев В. А. Международная миграция населения: теория и история изучения: монография / В. А. Ионцев. – М.: Диалог МГУ. – 1999. – 370 с.
3. Коданьоне К. Миграционная политика как планирование наугад [Электронный ресурс] / К. Коданьоне // Русский архипелаг. – Режим доступа: <http://www.archipelag.ru/agenda/povestka/povestka-immigration/wold/kodanione-migration/>. – Назва з екрану.
4. Стокер П. Работа иностранцев: обзор международной миграции рабочей силы: [Пер. с англ.] / П. Стокер. – М.: Изд. центр «Академия». – 1996. – 330 с.
5. Massey D. S. An Evaluation of International Migration Theory. The North American Case / D. S. Massey // Population and Development Review. – 1994. - №20. - P. 699-751.
6. Böhning W. R. Elements of Theory of International Migration to Industrial Nation States / W. R. Böhning // Global Trends of Migration: Theory Research on International Population Movements / M. M. Kritz, Ch. B. Keely, S. M. Tomasi (red.). – New York: The Center of Migration Studies. – 1981. – P. 28-43.
7. Bartram D. International Labor Migration: Foreign Workers and Public Policy / D. Bertram. – New York: Palgrave Macmillan. – 2005. – 199 p.
8. Fielding A. The «impasse in migration theory» revisited / A. Fielding // Conference on International Migration. – Soesterberg: IBG / Royal Dutch G.S. – 1983. – 247 p.
9. Górny A. Uwarunkowania i mechanizmy migracji zarobkowych w świetle wybranych koncepcji teoretycznych [Электронный ресурс] / A. Górny, P. Kaczmarczyk // Instytut Studiów Społecznych UW. - Режим доступа: <http://www.migracje.uw.edu.pl/download/publikacja/208/>. – Назва з екрану.
10. Krieger H. Migration Trends in an enlarged Europe [Электронный ресурс] / H. Krieger // European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Dublin. – 2004. – 110 p. – Режим доступа: http://aa.ecn.cz/img_upload/9e9f2072be82f3d69e3265f41fe9f28e/20004_migration_trends.pdf. – Назва з екрану.
11. Salt J. The Business of international Migration / J. Salt // International Migration into the 21 st Century: Essays in Honour of Reginald Appleyard / Ed. by M.B. Siddique. – Cheltenham-Northampton: Edw. Elg. Publish. – 2001. – P. 86-108.
12. Titrosudarmo R. Population, Ethnicity and Violent Conflict / R. Titrosudarmo // Population Review. – 2006. – Vol. 45 No 1. – P. 6-22.
13. Weiner M. Security, Stability, and International Migration / M. Weiner. – Center for International Studies Massachusetts Institute of Technology; WP 90-2. – 1990. – 43 p.
14. Zolberg A. R. International Migration in Political Perspective / A. R. Zolberg // Global Trends in Migration: Theory and Research on International Population Movements / M. M. Kritz, Ch. B. Keely, S. M. Tomasi (red.). – New York: The Center of Migration Studies. – 1981. – P. 3-27.

БЮРОКРАТИЧНА СИСТЕМА Й ОСОБИСТІТЬ**Радей А.С.***кандидат філософських наук**НТУУ «Київський політехнічний інститут»*

В статті проаналізовано вплив бюрократичного апарату як специфічної форми соціального інституту на особистість. Розглянуто роль і місце привілеїв в формуванні ціннісно-світоглядних орієнтирів бюрократії.

В статье проанализировано влияние бюрократического аппарата как специфической формы социальной организации на личность. Рассмотрена роль и место привилегий в формировании ценностно-мировоззренческих ориентиров бюрократии.

The author analyses the impact made on personality by the bureaucracy as a specific social institution.

A study is made of social privileges and their role in making criteria for bureaucracy's values and outlook orientation.

Ключові слова: бюрократія, бюрократична етика, бюрократичний тип особистості, привілеї.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Низька ефективність функціонування наявних бюрократичних інститутів викликає негативне ставлення до них з боку українського суспільства, що призводить до ототожнення бюрократичного способу управління з його суттєвими недоліками, в першу чергу – з корупцією і бюрократизмом. При цьому саме існування бюрократії під сумнів не ставиться. Суспільство прагне вдосконалення механізмів управління, підвищення їх ефективності.

Важливим аспектом зазначеної проблеми є формування певного типу управлінця, що належить до специфічної адміністративно-управлінської групи з притаманними лише їй особливими соціально-статусними характеристиками.

Завданням статті є аналіз місця особистості в бюрократичній системі і вплив, що зазнає людина з боку бюрократичного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню феномену бюрократії були присвячені праці таких видатних мислителів, як П. Бурд'є, М.Кроз'є, Р. Дарендорфа, С.Н. Паркінсона, Д. Осборна, Т.Гейблера та представників школи елітизму Г. Моска, Р. Міхельса. Також особливу увагу варто приділити концепціям «нового класу» та «менеджеральної революції», соціально-філософським концепціям бюрократії К. Маркса, А. Вебера, Т. Парсонса, Л. Мемфорда й Е. Тоффлера.

Бюрократична проблематика поступово актуалізується у вітчизняній науковій літературі. За останні роки з'явилась низка наукових праць, де здійснено різнобічний аналіз феномену бюрократії з історичних, політологічних, соціологічних позицій, авторами яких є О. Батрименко, О. Вергун, І. Кресіна, А. Кудлай, А. Машков, В. Пугач, В. Ребало, М. Свірін, В. Скрипнюк, Б. Слющинський, Ю. Тишкун, В. Токовенко, В. Храмів, О. Шморгун, В. Цветков, В. Цвих та інші. І це не випадково, адже сучасне українське суспільство характеризується здійсненням демократичних трансформацій, а успішне проведення цих перетворень не в останню чергу залежить від врахування досвіду, помилок, певних негативних ознак бюрократії як важливого соціального інституту.

Виклад основного матеріалу дослідження. За М. Вебером, ідеальний тип бюрократичної організації не тотожний реальному втіленню. Багато його послідовників, зокрема американський соціолог Р. Мертон, вказували, що М. Вебер бачив у бюрократії не проблему, а вихід із становища, тим самим мимоволі задаючи не властиві їй риси досконалості [4, 50]. Реальна бюрократія, що є основним і необхідним елементом раціональної системи управління, крім безумовних переваг, володіє і настільки ж безумовними недоліками. Серед інших гіпотез, покликаних пояснити природу бюрократичних вад, з'являються спроби аналізу феномену через призму розгляду окремої особистості, задіяної в сфері адміністративного управління.

Роберт Мертон, послідовник структурного функціоналізму, сутність якого полягає в розумінні суспільства як системи, що має власну структуру і механізми взаємодії структурних елементів, кожен з яких виконує власну функцію, іще в 1940 році висунув гіпотезу про особливості психології бюрократа – «бюрократичний тип особистості». Вона ґрунтувалася на наступних міркуваннях: якщо бюрократична система вимагає від своїх службовців наявності таких рис характеру, як беззастережна виконавська дисципліна, визнання твердих ієрархічних стосунків «керівник – підлеглий» (тобто рис, що в інших сферах діяльності вважаються свідченням деякої відсталості і негнучкості), то чи не робить система добір людей схильних для роботи в даних умовах з певним психічним укладом? [90, 391]. Розвитку

даної тези Мертон присвячені й дослідження Б. Боумана, Х. Рейні, В. Томпсона, які вивчали типові явища в 147 державних структурах США й дійшли висновку, що «бюрократичні хвороби» – це системні недоліки організацій, що обумовлюють несумлінну службову практику, у якій винні їхні працівники. Ці «хвороби» неможливо виправити шляхом звільнення з організації винних у них чиновників, тому що несумлінна практика і службові порушення будуть тривати незалежно від складу персоналу організації. Система породжує бюрократів, а бюрократи формують конфігурацію системи.

На думку В. Томпсона, зростання спеціалізації в державному управлінні спричинило тверде регламентування службових повноважень, за рамки якого чиновник не може виходити, монотонність виконання службових обов'язків, рутину й шаблон, що, у свою чергу, спричинило, як наслідок, особистісну деградацію працівників апарату.

Причина «бюрократичної хвороби» (за В. Томпсоном - «бюропатології») полягає в особистих недоліках службовців, їхньої залежності від думки керівників, почутті вразливості, непевності в собі й у своїх професійних можливостях. Самі організації, в яких служать чиновники, винні у створенні атмосфери можливості використання чиновником основних аспектів бюрократичної організації як засобу для задоволення особистих потреб службовця [1, 119].

В. Томпсон протиставляє свою точку зору офіційно загальноприйнятному класичному поглядові на бюрократичну організацію як структуру, що забезпечує вищий ступінь соціального захисту своїх членів. Невпевненість у собі, за В. Томпсоном, обумовлюється побоюванням відповідальності і бажанням перекласти її на плечі керівництва, яке водночас здійснює контрольні функції. Але, у міру кар'єрного просування чиновника, зменшується ступінь його підконтрольності (у зв'язку із труднощами, пов'язаними з визначенням рівня ефективності виконуваного ним обсягу робіт), відповідальність все більше стає фактором суб'єктивним, і почуття незахищеності зростає. Невпевненість у собі, таким чином, охоплює усе вище середовище адміністративних працівників.

Ця непевненість проявляється у вимозі збільшення ступеня підконтрольності. Досягнуте перекидання відповідальності почуття захищеності і викликає всі ті ознаки, які прийнято пов'язувати із працівниками сфери управління та визначати терміном «бюрократизм»: відсутність особистої ініціативи, відсталість, тяганина, страх перед найменшим порушенням регулюючих вказівок, байдужість стосовно клієнта, підміна цілей засобами, формалізм. В. Томпсон називає подібні прояви «бюропатологіями». Таким чином веберівські переваги бюрократії представляються як дійсні патології (наприклад, безкорисливість і неупередженість перетворюються на байдужість).

Якщо визнати, що створювана апаратом в такий спосіб атмосфера загальної непевненості з необхідністю спричиняє посилення засобів контролю, то факт перетворення багатьох корисних (раціональних) особливостей бюрократії стає неминучим. Бюрократична організація втрачає ефективність і протистоїть необхідним нововведенням.

Слідуючи традиції пояснення організаційної структури через розуміння окремих особистостей, що її представляють, зупинимося на докладному розгляді феномену «бюрократія-для-себе», способах і методах її утвердження у власних очах.

У західній соціології поширеним є розуміння сучасної особистості в рамках концепції «організаційної людини». У 1956 р. у США з'явилася одноіменна книга Вільяма Уайта, в якій автор декларує занепад веберівської протестантської етики (індивідуалізм, самовпевненість, самообмеження, ощадливість, орієнтація на важку працю) і її заміну на нову соціальну етику, відзначену прихильністю корпоративним принципам. Звідси й виникає питання про певний різновид етики, а саме етики організаційної і бюрократичної. В. Уайт називає нову етику організаційною. Сучасний корпоративно-індустріальний світ, вийшовши за свої генетичні кордони, поширив культурний вплив на всі сфери громадського життя. «Покоління бюрократів», яке щорічно продукують американські вищі навчальні заклади (Уайт провів аналіз навчальних планів значної кількості американських вузів і дійшов висновку, що отримувана студентами в стінах цих закладів освіта сприяє формуванню організаційної етики), поповнює організації сучасного типу, переносючи бюрократичні методи на всі види суспільної діяльності. Бюрократичний тип особистості стає найбільш розповсюдженим і найбільш затребуваним сучасною системою загальної організації праці.

У найбільш чистому вигляді організаційна етика існує, звичайно, у структурах бюрократичного управління. Говорити про бюрократичну етику можна у двох аспектах: існуючому і ідеальному. Перший момент так чи інакше пов'язаний із критикою діяльності адміністративного апарату, з виявленням коренів бюрократизму в етичній атмосфері організації. Уявлення про «ідеальну» етику виходить з міркувань оптимізації ефективності діяльності управлінських структур. Відомо, що чималі надії в боротьбі з різного роду зловживаннями (аж до корупції) покладаються на створення так званих «етичних кодексів»,

що мають визначати поведінку державних службовців. Діяльність бюрократичної системи в сучасних умовах суспільного розвитку більшою мірою визначається критеріями ефективності, ніж факторами моральної користі. Культурне середовище, уражене загальною деградацією ціннісних уявлень, транслює моральну кризу на всі підсистеми суспільства, у тому числі і на структури адміністративно-державного управління.

Професійна ж «виділеність» бюрократичної соціальної верстви, відносна її закритість і захищеність сприяють появі у чиновників відчуття самодостатності, власних етичних норм і правил поведінки, впевненості в їх істинності. Корпоративний дух підноситься вище загальносоціальних моральних вимог, універсальні етичні цінності відступають під натиском вузьких інтересів організації, моральні критерії слабшають. Інтереси зовнішнього середовища, що не збігаються з інтересами організації, сприймаються як зазіхання на єдино вірну лінію поведінки й ігноруються в міру сил і можливостей. Свавілья чиновників і навіть пов'язані з ним зловживання службовим становищем знаходять виправдання з погляду групової етики.

Ще К. Маркс слушно зазначив, що бюрократи мають тенденцію до ототожнення своїх власних інтересів з інтересами держави, здійснюючи, таким чином, підміну цілей. Замість самосвідомості простих «знарядь», «інструментів» на службі суспільства, чиновники переймаються почуттям усвідомлення власної самоцінності і незамінності. Для бюрократів держава – Бог, і, ототожнюючи себе з державою, вони, тим самим, обожають і себе.

На тлі загальної розмитості соціально-психологічних критеріїв у сучасному українському суспільстві подібне почуття етичної самодостатності збільшує традиційне бюрократичне свавілья. Необхідність переосмислення значення морального фактору для оптимізації діяльності бюрократичного апарату і створення нової професійної етики викликана також швидко змінюваними умовами функціонування управлінських структур [6, 20]. Сучасна реальність така, що для ефективною реалізації політичних рішень потрібно не тільки ретельно вивірене виконавське мистецтво, але й особиста участь (через володіння досвідом і компетентністю) задіяних чиновників у процесі визначення мети. «Якщо традиційна професійна етика чиновників виходила з ідеї "служіння" державі, то нова етика повинна орієнтуватися на "роботу" для держави» [3, 32]. Відтак, наприкінці ХХ століття веберівський ідеальний тип уже не в змозі вирішувати складні задачі соціального управління.

Слід зазначити, що роль чиновників у процесі управління неухильно зростає. Бюрократія втрачає визначені М. Вебером винятково інструментальні характеристики і здобуває статус суб'єкта політичної діяльності.

Дослідження взаємовпливу бюрократичної системи й особистості було б неповним, якби не була приділена увага мотиваційним чинникам рекрутованих до управлінських структур неофітів. Серед них неабияку вагу, окрім отримання владних повноважень, лоббістських можливостей (зокрема корупційних), кар'єрних очікувань тощо, має перспектива отримання доступу до певної системи привілеїв. Розглянемо розвиток і генезу цього важливого суспільного інституту детальніше.

Етимологія зазначеного терміну достатньо красномовна: «privilegium» походить від латинських слів «privus», що означає «окремий, особливий», і «lex» - закон. Можна визначити привілеї як «виняткове становище чи стан індивіда чи групи, що виокремлює їх з суспільства і вивіщує над ним, пов'язане з особливими можливостями й умовами діяльності й життя» [2, 61].

Система привілеїв має давню історію, іще Платон і Аристотель визначали її як тимократію чи тимархію, тобто такий політичний устрій, яким керували володарі почестей («тіме») й багатства. Отже, привілеї в своїй архаїчній формі існували ще за античних часів і складали систему розподілу й циркуляції суспільних і матеріальних цінностей, що була доступна частині тогочасного суспільства й виділяло цю частину серед інших наявністю певних соціальних атрибутів: одягу, житла, місця в церкві, народному зібранні тощо. В традиційному, становому суспільстві привілеї зумовлювали утворення ізольованої меншини, що за умовами й формами життєдіяльності сильно відрізнялась від решти суспільства, прагнуло до самоізоляції й тяжіло до вирішення власних питань – існування, відтворення, збереження привілейованого становища.

Стара феодальна, патріархальна система привілеїв у вигляді гільдійських, цехових диференціацій, дворянських вотчин була зруйнована буржуазними революціями, розвитком демократичних інститутів і економічним прогресом. Привілеї є несумісними з такими цінностями, як рівність, справедливість, права людини. Відтак, суспільство, де існує розвинена система привілеїв, не може вважатись достатньо розвиненим і демократичним, адже містить в структурі владних відносин елементи соціальної архаїки, релікти віджилих форм.

Структурна диференціація суспільства, коли в межах однієї держави існувало фактично дві різних спільноти – наділені привілеями й позбавлені них, була зруйнована, зокрема,

Великою французькою революцією XVIII ст., яка проходила під гаслом «Геть привілеї!». Але в нових, буржуазних умовах, вони проявилися в іншій якості – майнових привілеїв, капіталу. Соціалізм, в свою чергу, скасував майнову основу соціальних відмінностей, виражену у володінні капіталом, але не самі привілеї. Вони отримали нове, ідеологічне і функціональне обґрунтування. Російський дослідник І.І. Кравченко застосовує влучний термін для позначення їх нової якості: «Привілеї стали свого роду «грошима соціалізму» для оберту в вузькому колі обраних, але з тенденцією виходити за межі закритої системи. Вони відділяють цей ринок від суспільства, розподіляють його, але гуртують рівних і слугують символом їхньої єдності» [2, 63].

Отже, будь-яка суспільно-політична модель тим чи іншим чином застосовує систему привілеїв, трансформуючи її у відповідності до власних потреб. Адже ця система стосується не тільки розподільчих, побутових, а в першу чергу функціональних відмінностей різних соціальних інститутів. Зрештою, влада як така є функціональним привілеєм і жодне суспільство не обійдеться без цього. На думку І.І. Кравченко, найважливішим є масштаб цього явища і принцип його організації в суспільстві. «Головне – не посадові, персональні, а інституціональні привілеї правлячих сил, страт, класів, що виражають їх причетність до здійснення політики і влади і пов'язані з монополіними функціями управління і контролю, освячені звичаєм, реальним чи ілюзорним правом: партії – на владу і майно; держави – на майно і експлуатацію; апарата – на управління; автократії – на командування, на закон, на право, на догму, на теорію, на... прийняття рішень, на винятковість й унікальність; відомств – на окремі види виробництва» - зазначає дослідник. [2, 62].

Таким чином, можна простежити дві системи привілеїв: інституціональна, державна – з одного боку і персоналізована, службово-роподільча. Якщо перша є історично зумовленою і необхідною, а суспільний поступ може лише корегувати її в бік зменшення концентрації і монополізації, то друга може розглядатися як супутна першій і визначається типом культури, традицій, станом розвитку суспільних інститутів, історичними умовами. Співвідношення цих систем (з переважанням якогось одного типу) певним чином характеризує суспільство, рівень його політичної зрілості. Але навіть в розвинених країнах «сталого демократії», що визначаються високим рівнем егалітаризму, соціальної захищеності і прозорості влади, державна бюрократія приділяє велику увагу власним службово-роподільчим благам. Наведемо приклад.

Російська дослідниця В.І. Спиридонова, аналізуючи систему привілеїв французької бюрократії, зазначає, що суть цього явища полягає в наступному: «...певні категорії керівників мають цілу низку гарантій від політичних, економічних і соціальних негараздів. Матеріальне забезпечення складається таких компонентів, як базова заробітна платня, різні надбавки і премії, податкові й митні пільги, гроші на представницькі витрати, службові автомобілі й житло, тощо» [2, 65]. Окрім наведених, використовується низка негрошових факторів добробуту, до яких слід віднести гарантоване робоче місце і стабільне просування по кар'єрних сходинках.

Щодо умов відтворення правлячої еліти, слід зазначити, що задіяні в країні схеми ротації персоналу приватних і державних служб лише імітують принципи легітимності і мерітократії. Насправді ж головним системоутворюючим чинником майбутньої «еліти» виступає складна система отримання середньої і вищої освіти в престижних учбових закладах, яке гарантує в майбутньому престижне робоче місце. Елітарна освіта доповнюється системою виховання через «...привілейовані закриті клуби й салони, де виникають потрібні зв'язки і матримоніальні знайомства... члени номенклатури мають можливість передавати в спадщину й частку своїх привілеїв» [2, 66].

Слід зазначити, що така система формування привілейованої правлячої касти формує певну історико-культурну традицію, яка екстраполює «кастовий дух» на всі прошарки суспільства, отруюючи ним не тільки вище чиновництво, а й середні і нижні його ланки.

Виникнення «закритих зон» з привілейованим статусом в соціальній організації бюрократичного типу може бути пояснена наявністю декількох факторів. Це, насамперед, імперсональність, що втілюється шляхом запровадження низки правил і принципів, які детально регламентують функції індивідів в різних трудових ситуаціях. Важливою ознакою бюрократичної моделі є централізація владних повноважень, що зумовлює віддаленість керівництва від того рівня, на якому їх рішення реалізуються. Ця бюрократична риса тісним образом пов'язана з імперсональністю, задля збереження якої потрібно всі владні рішення приймати на такому рівні, де відповідальні за них гарантовано уникатимуть особистого тиску з боку тих, на кого ці рішення впливають безпосередньо. Наступною важливою ознакою бюрократичної моделі є стратифікація, тобто «...ізоляція ієрархічних категорій одна від одної. Вона витікає з ліквідації можливостей взаємного тиску керівників і підлеглих внаслідок елімінації переговорних відносин влади імперсональністю й централізацією» [2, 66]. Таким

чином, бюрократична організація складається з низки накладених одне на одного прошарків, які розділені бар'єрами й мало взаємодіють між собою. Це, в свою чергу, запобігає виникненню неформальних груп, які б містили членів різних страт, і створює можливості потужного тиску з боку страт на власних членів. Всі ці чинники й створюють «корпоративний дух бюрократів».

Отже, сенс централізації влади полягає не стільки в концентрації владних повноважень в одних руках, скільки в створенні певної дистанції, буферної зони між тими, хто приймає рішення і тими, хто його втілює. Таке дистанціювання породжує фрагментацію бюрократичних страт, що вирізняються великим ступенем внутрішньої згуртованості і тяжіють до ще більшої закритості завдяки протекціонізму. Зазначені фактори формують особливий тип соціальної поведінки, коли індивід, в своєму прагненні зберегти завойоване місце в бюрократичній ієрархії, інстинктивно відвойовує частку соціального простору, оберігаючи його від зовнішніх впливів і намагання контролювати, робить його закритим для чужих. Формується модель поведінки, в якій неостаннє місце займає прагнення до привілеїв як створення собі певних статусних ознак.

Зміна ж такої бюрократичної системи може відбутись тоді, коли сукупність помилок і неефективних чи непрацюючих законів стає загрозливою для життєдіяльності суспільства. І така трансформація відбувається під тиском зовнішніх впливів на бюрократію з боку суспільства, і може нести силовий характер. Сама ж бюрократія, навіть усвідомлюючи загрози для власної системи привілеїв тенденції, вкрай неохоче погоджується на їх скорочення.

Отже, можна зробити висновок про те, що це імманентна якість бюрократії – прагнення наділяти себе винятковим доступом до майнових, матеріальних і владних ресурсів з можливістю подальшої передачі цих прав нащадкам, якщо не формально, то, принаймні, фактично. Таким чином, у впливі бюрократичної системи на особистість, можливість долучення до привілеїв відіграє важливу мотиваційну роль, формує кастову систему ціннісних орієнтацій і, зрештою, є негативною дисфункціональною ознакою. Адже бюрократія починає обслуговувати сама себе і знижує ефективність управлінської діяльності. Тому необхідною умовою підвищення якості сучасного управлінського класу є створення механізмів контролю за привілеями.

Література

1. Боумэн Б. Организация и «личность бюрократического склада» / Б. Боумэн, Х. Рэйни // Коррупция и бюрократизм: истоки и пути преодоления. – М.: Изд-во РАГС, 1998. – С. 116–128.
2. Власть, демократия, привилегии: материалы «круглого стола» [Козырев Н. К., Бестужев-Лада И. В. и др.] // Вопросы философии. – 1991. – № 7. – Москва: «Наука». – С. 46–68.
3. Кох Р. Профессиональная этика госслужащих / Р. Кох // Государственная служба: Проблемы профессиональной этики. Зарубежный опыт. – М.: Изд-во РАГС, 1998. – С. 27–34.
4. Кучеренко В. Пам'яті метра: ідеї Р. Мертон в соціології / В. Кучеренко, В. Танчер // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – № 3. – С. 46–57.
5. Мертон Р. Явные и латентные функции / Р. Мертон // Американская социологическая мысль: тексты; Под ред. В.И. Добренькова. – М.: Изд-во МГУ, 1994. – С. 379–448.
6. Молчанова Ю. О. Соціально-психологічні умови підвищення ефективності управлінської діяльності в системі державної служби: дис. ... кандидата наук з держ. упр.: 25.00.03 / Молчанова Юлія Олександрівна. – К., 2006. – 215 с.
7. Слющинський Б. В. Бюрократія як соціокультурний феномен: дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.03 / Слющинський Богдан Васильович. – К., 2002. – 179 с.

ЗДІЙСНЕННЯ ЛОБІСТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЩОДО ЄВРОПАРЛАМЕНТУ З ОГЛЯДУ НА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ В ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ ЄС

Сокур С.П.

здобувач

*Інститут міжнародних відносин при Київському національному університеті
імені Тараса Шевченка*

Стаття покликана дослідити основи функціонування Європарламенту та визначити особливості здійснення лобістської діяльності щодо останнього з огляду на його місце в інституціональній системі ЄС. Варто звернути увагу, що Європейський парламент обирається шляхом прямого голосування, тим самим забезпечуючи перехід з національного рівня на наднаціональний і надаючи можливість бути почутими звичайним громадянам. В той же час, Європарламент є тісно пов'язаним із іншими інституціями в процесі прийняття рішень, що зумовлює виникнення лобістської діяльності щодо нього.

В статье исследованы основы функционирования Европарламента и определены особенности осуществления лоббистской деятельности в отношении последнего исходя из его места в институциональной системе ЕС. Стоит обратить внимание, что Европейский парламент выбирается путем прямого голосования, тем самым обеспечивая переход с национального уровня на наднациональный и предоставляя возможность быть услышанным всем гражданам. В то же время, Европарламент тесно связан с другими институциями в процессе принятия решений, что обуславливает возникновение лоббистской деятельности в отношении него.

The present article is focused on the research of basics of the European Parliament functioning and the lobbying activities concerning the European Parliament on the assumption of its role in the institutional system of the European Union. Nowadays the European Parliament is chosen by direct voting and it ensures the transfer of the interests from national level to supranational, giving the opportunity to all citizens to be heard. At the same time, the European Parliament is closely linked with other institutions in the decision-making process, which leads to occurrence of lobbying activities towards it.

Постановка проблеми. Сьогоднішня політична система Євросоюзу має на меті забезпечення ефективного функціонування системи, але й підтримку участі суспільства у цьому процесі шляхом надання можливості здійснювати законний вплив на інституції Європейського Союзу. В той же час для ефективного використання наявних можливостей характерним є залучення підготовлених спеціалістів, які мають змогу професійно здійснювати лобістську діяльність в рамках ЄС. В той же час, лобістська діяльність щодо різних інституцій ЄС завжди має особливості відповідно до повноважень кожної окремої інституції та її організаційної побудови, в тому числі й лобістська діяльність щодо Європейського Парламенту та Єдиного економічного та соціального комітету.

Мета статті – ідентифікувати особливості здійснення лобістської діяльності щодо Європейського парламенту.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Європарламент завжди вважався однією з найперспективніших інституцій ЄС, а його функції в політичній системі ЄС зазнавали постійного розвитку. Якщо на початку свого існування Європарламент не мав якихось широких повноважень, то сьогодні він є однією з основних інституцій Європейського Союзу. Така значна роль не могла не привернути увагу дослідників та науковців. Так варто загадати дослідження Ф. Фарнела [1], Л. Зеттера [2], Дж. Грінвуда та Д. Дрегера [3], Д. Коена [4], Р. Айзінга [5], Р. ван Шенделена [6]. В той же час, дослідженням функціонування Європарламенту та визначення місця лобістської діяльності після вступу в дію Лісабонської угоди займалася невелика кількість дослідників.

Поняття «лобіювання» прийшло до нас від латинського «lobia», що в Середні віки означало хол чи вестибюль у важливих будівлях. Люди йшли у ці будівлі з метою отримати щось від голови, керівника або повноважної особи. Приходячи до цієї установи, вони очікували на розгляд своїх справ у холі, де знаходилися такі ж зацікавлені особи як і вони, із такими ж самими цілями та прагненнями. Поки відвідувачі чекали, вони намагалися дізнатися якомога більше про правила гри та потенційні інтереси керівництва керівників цих установ. Подібна тактика допомагала їм отримати перевагу при подальшому обговоренні та в процесі отримання бажаного.

Еволюція політичної організації суспільства веде до створення і поступового удосконалення складного механізму взаємодії держави, громадського суспільства та

громадян, що переслідують як власні окремі інтереси, так і інтереси держави. Результатом цієї взаємодії є намагання перетворити велику кількість інтересів в один єдиний загальний інтерес. Сьогодні добре відомо, що однією з важливих проблем функціонування політичної системи будь-якого типу є узгодження групових та загальнодержавних інтересів таким чином, щоб перші не протирічили останнім та навпаки.

Термін «лобістська діяльність» зазнавав найбільшого розвитку в західній політології. Одним з перших сформулювати зміст поняття «лобістська діяльність» спробував Д. Трумен, який визначив лобістську діяльність як надану природою громадянам можливість репрезентувати свої інтереси за допомогою лідерів груп впливу [7, 12].

Офіційним визначенням поняття «лобіста» в ЄС можна вважати визначення, що було йому визначене у Зеленій Книзі у травні 2006 року. Лобіст був визначений як «особа, що практикує лобіювання та представляє різноманітні види організацій, а саме: консалтингові кабінети, юридичні компанії, недержавні організації, дослідницькі групи, корпорації або професійні об'єднання». Також, документ встановив визначення терміна «лобіювання», як «вид діяльності, направлений на здійснення впливу щодо розробки політики та процедур прийняття рішень європейськими інститутами» [8].

Система прийняття рішень в ЄС зумовлює участь у прийнятті рішень багатьох інституцій. Так, Європейська Комісія є єдиною інституцією наділеною правом законодавчої ініціативи, що має змогу направляти законодавчі пропозиції до Європейського Парламенту та Раді ЄС, з метою подальшого обговорення на спеціальних читаннях (їх може бути до трьох). Якщо вони не можуть дійти згоди під час двох таких читань, пропозиція виносить на Комітет Спільних Рішень, що складається із рівної кількості представників Ради ЄС та Європарламенту. Представники Європейської Комісії також мають змогу відвідувати засідання Комітету Спільних рішень та мають право брати участь у дискусіях з метою пошуку спільної позиції з приводу того чи іншого питання. Коли Комітет Спільних Рішень доходить згоди, погоджений текст надсилається в Європарламент та Раді ЄС на третє читання, на якому відбувається офіційне погодження тексту. Погодження обома інституціями є необхідним, якщо текст має бути схвалений як Європейський акт.

У питання оподаткування, промислової політики, сільськогосподарської політики та інших питаннях, в яких країни-члени мають велику зацікавленість, Європарламент надає лише рекомендації (консультаційна процедура). В деяких випадках, консультування є обов'язковим відповідно до нормативно-правової бази і пропозиції не можуть набути обов'язкової до виконання сили за відсутності консультаційного висновку Європейського Парламенту.

У той же час, Європарламент має право законодавчої ініціативи, але не напряму. Європарламент отримує звіти від Єврокомісії за здійснену за рік роботу та висловлює пріоритетні питання на майбутній рік. За необхідності він може шляхом прийняття рішення більшістю звернутися до Єврокомісії з запитом щодо винесення законодавчої ініціативи на розгляд.

Перед тим як Комісія вносить пропозицію, проводяться широкі консультаційні заходи між нею та Європарламентом. Мета цих консультацій полягає у визначення передумов та необхідності внесення тієї чи іншої пропозиції. В той же час, консультації не обмежуються Європейським Парламентом, адже вони можуть проводитися із зацікавленими сторонами та їх представниками, тобто із суб'єктами лобістської діяльності. Як правило, після подібних консультацій, Європарламент направляє до Єврокомісії запит щодо до учасників консультацій та предмету обговорення.

Лобіювання інтересів або представництво інтересів відбувається там, де приймаються рішення. Із прийняттям у 1987 році Єдиного Європейського Акту суб'єкти лобістської діяльності віддавали перевагу Раді ЄС та Комісії, коли Європарламент не мав широких повноважень, а його вплив не був дійсно вагомим. В період набуття нових сфер впливу він почав ставати одним з провідних об'єктів лобістської діяльності. За нових умов суб'єкти лобістської діяльності прагнули за допомогою співпраці із Європарламентом посилити свої позиції, хоча об'єктом лобістської діяльності залишалася Рада ЄС та Комісія.

Першим етапом прийняття будь-якого рішення є визначення доповідача, який має за мету підготувати свою доповідь та виступити з нею. Від доповідача багато чого залежить перш за все тому що він має змогу сформулювати первинний погляд депутатів на певне питання. Відповідно вже на цьому етапі суб'єкти лобістської діяльності намагаються вплинути на внутрішні процеси та визначити лояльного до себе доповідача.

При здійсненні вибору, щодо відповідного кандидата, суб'єкти звертають увагу на всі його особливості починаючи від віросповідання і закінчуючи наявністю харизми. Також, важливим є отримати інформацію про оточення цього депутата, адже підтримання контактів ще й з помічниками може надати додаткового впливу та додаткову інформації зсередини.

Під час здійснення впливу на депутатів необхідним є розуміння існування власних цілей та прагнень кожного з депутатів. Задля того, щоб підтримувати свій власний імідж та прикрашати його якісними експертними оцінками чи консультаціями з профільними фахівцями, депутати, зазвичай, охоче йдуть на співпрацю з суб'єктами лобістської діяльності, що можуть надати їм певну підтримку. Також для депутатів є важливим чи зрозуміє виборець його дії та пропозиції. Якщо депутату вдалося обґрунтувати доцільність зміни деяких промислових змін, то це не означає, що його виборець прийме таку позицію. Така ситуація може завдати депутатові більше шкоди ніж користі і це може стати вирішальним у його бажанні зайняти певну позицію.

Загалом, в Європарламенті існують біля десяти політичних груп, що сформовані приблизно з 200 партій країн-членів. Вони мають скоріше наглядний характер, ніж робочий. У якості двох найбільших груп виступають християнські демократи European People's Party та альянс соціалістів та демократів Progressive Alliance of Socialists and Democrats. Іншими групами є Alliance of Liberals and Democrats for Europe (альянс лібералів та демократів), European Greens–European Free Alliance (зелені), European Conservatives and Reformists (консерватори та реформісти), European United Left–Nordic Green Left (європейські об'єднані ліві), Europe of Freedom and Democracy (Європа свободи та демократії/євро скептики) та безпартійні депутати[8]. Європейський парламент має надзвичайно велику кількість депутатів, тому досягнення згоди необхідною кількістю парламентарів не є легкою справою.

В Європарламенті депутати, як правило, працюють в одному чи кількох законодавчих комітетах, які безпосередньо займаються підготовкою що звіту стосовно пропозицій Комісії. Комітети проводять голосування щодо звітів та за необхідності вносять зміни до пропозицій. Після опрацювання та погодження та пленарному засіданні Європарламент схвалює пропозицію шляхом прийняття відповідної резолюції. Ця процедура може повторюватися один або кілька разів, зважаючи на тип процедури та наявності погодження Радою ЄС на певних етапах. Процедура спільного прийняття рішень ставить Європарламент на один щабель із Радою ЄС.

При Європарламенті існують близько 20 комітетів, не включаючи тимчасові комітети. Кожен подібний комітет представляє з себе його малу копію, діючи у певній окремій сфері. Зазвичай, у комітет входять до 50 осіб, хоча ця цифра не є сталою і вона може змінюватися у будь-який бік. Серед загальної кількості депутатів є такі, що займають лідируючі позиції та утворюють свої певні групки з певним персоналом. Такі ключові депутати знаходяться постійно у полі зору суб'єктів лобістської діяльності, адже вони вважаються найбільш ефективними об'єктами лобювання. Саме вони зазвичай готують резолюції, що можуть бути прийнятими на пленарних засіданнях. Одночасно вони можуть здійснювати неформальний вплив всередині комітету чи комітетів.

Важливим елементом роботи Європарламенту є приблизно 50 міжгрупових об'єднань, що не мають формального статусу і не можуть діяти від його імені чи представляти його. У своїй діяльності вони керуються міжгруповим договором. Існують близько 20 зареєстрованих міжгрупових об'єднань. Решта існує без наявності спеціальної реєстрації. Всередині Європарламенту вони діють як групи інтересів депутатів, які розділяють певні переконання. Люди, які є представниками суб'єктів лобістської діяльності, що не входять до Європарламенту, можуть приєднуватися до міжгрупових зустрічей. Загальна мета полягає у прощтовхуванні інтересів відповідно до загального порядку денного ЄС шляхом прийняття відповідних резолюцій на пленарних засіданнях. У той же час, будь які пропозиції не мають обов'язкового характеру, адже тільки Комісія та Рада ЄС може внести обов'язкову до розгляду пропозицію.

Міжгрупові об'єднання демонструють нам, що вплив Європарламенту може бути набагато більшим ніж такий, що регулюється його формальними повноваженнями. Багато в чому маємо завдячувати за це процедурі спільного прийняття рішень, що починаючи з 1995 року охоплює все більше рішень у ЄС. Практика яскраво демонструє, що процес спільного прийняття рішень є дійсно потужним в реальності, а не тільки на папері. Відповідно до власної статистики починаючи з 1999 по 2004 рік, відповідно до положень Амстердамського та Ніццького договорів, близько 403 актів було прийнято за допомогою процесу спільного прийняття рішень [9]. У період із 2004 по 2009 рік було прийнято вже 447 актів. В проміжний період починаючи з 2009 по 2011 рік було прийнято вже 177 актів та ця цифра має зрости.

У той же час, більша частина пленарного часу, як правило, витрачається на необов'язкові доповіді та звіти Комісії та Ради ЄС та на розробку власних ініціатив. Пропозиції щодо спільних рішень, як правило, надходять із кількох генеральних директоратів, серед яких TREN, ENTR, ENVI та SANCO. Якщо б формальна влада дорівнювала б впливу, то Європарламент до 1995 року не мав би жодного впливу. На практиці ж його вплив сягає далеко за межі формальних повноважень. Зазнаючи впливу від суспільства, Європарламент

завжди був ініціатором багатьох порядків денних та напрямків розвитку ЄС, а так як вплив здійснювали самі суспільні групи, то це відображалось на соціальних ініціативах, ініціативах з охорони навколишнього середовища та ініціативах щодо прав споживачів. Навіть під час консультацій Європарламент може здійснювати дійсний вплив шляхом використання наявних ресурсів, наприклад за допомогою мобілізації та здійснення впливу лобістських груп чи/або ЗМІ на Єврокомісію та Раду ЄС. З бюджетних питань Європарламент має завжди спільний інтерес із Єврокомісією.

Висновки. Шляхом узагальнення можливо визначити 4 основні точки дотику для здійснення впливу в Європарламенті:

- Наявність лояльно налаштованого доповідача може надати серйозну перевагу. Його визначення є справою виключної компетенції і вплинути на цей процес видається досить важким завданням.

- Перемовини на етапі розгляду комітетами можуть надати додаткові переваги, але тут важливою є серйозна підготовка та наявність ґрунтовної інформації щодо компетенції відповідних комітетів.

- Якщо питання перейшло до розгляду у Комітеті Спільних Рішень, то підвищення рівня формалізації розгляду є неминучим. За такої ситуації важливими стають перемовини між Радою ЄС та країнами-членами.

- Читання та голосування на пленарних засіданнях як правило є сильно контрольованими політичними групами. За цих умов діє правило, що чим більше етапів проходить певне питання, тим важче здійснювати вплив.

Європарламент є організацією поліцентричною та мультифункціональною, що виражається у тому, що він надає підтримку усім депутатам, групам та комітетам практично з будь-яких питань. В той же час, питання діяльності комітетів є сильно регламентованим та мінімізує можливість відмови комітетів від розгляду профільних питань. Процес розробки нових ідей та напрямків відбувається наступним чином: депутат пропонує внести ідею до порядку денного Європарламенту, проводить перемовини із Комісією та Радою ЄС, вивчає їх точку зору та надає свою підтримку у випадку виникнення будь-яких питань. В контексті лобіювання, депутати є потужними гравцями, адже часто децентралізовані уряди та лобістські групи намагаються використовувати депутатів у якості інструментів досягнення своєї мети. Не останнім чинником здійснення впливу на депутатів є сильна відкритість Європарламенту у порівнянні з Комісією та Радою ЄС.

Література

1. Frank J. Farnel. Le lobbying: un mouvement en constante evolution // Revue de la Recherche Juridique, Droit prospectif: Presses Universitaires d'Aix-Marseille, 1993.
2. Zetter L. Lobbying. The Art of Political Persuasion // L. Zetter. – Great Britain : Harriman House LTD, 2008. – 454 p.
3. J.Greenwood, J.Dreger The Transparency Register: A European vanguard of strong lobby regulation? Interest Groups & Advocacy (2013) 2, 139–162. <http://www.palgrave-journals.com/iga/journal/v2/n2/full/iga20133a.html>
4. Coen D., Richardson J. Lobbying the European Union: Institutions, actors, and issues Oxford University Press Inc., New York 2009 p.351.
5. Eising R. Interest groups in EU policy-making [Електронний ресурс] / R. Eising – Режим доступу: <http://www.livingreviews.org/lreg-2008-4>
6. R. van Schendelen More Machiavelli in Brussels: The Art of Lobbying the EU // Amsterdam University Press, 2010 p. 382
7. Truman, David B The Governmental Process: Political Interests and Public Opinion. / Alfred A. Knopf - New York 1951 – 544 p.
8. European Transparency Initiative. A Green Paper. Brussels, 3.5.2006 [Електронний ресурс] / European Parliament and European Commission – Режим доступу: http://europa.eu/documents/comm/green_papers/pdf/com2006_194_en.pdf
9. Представительство Европейского союза в Беларуси Минск 2010 Как работает Европейский союз Справочник для белорусских журналистов [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://eeas.europa.eu/delegations/belarus/documents/press_corner/virtual_library/how_the_eu_works_ru.pdf

ЕЛЕКТОРАЛЬНИЙ АСПЕКТ ІНДЕКСУВАННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ У КОНТЕКСТІ ОЦІНЮВАННЯ ПРОЦЕСУ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ

Чабанна М.

кандидат політичних наук, доцент кафедри політології

Національний університет «Києво-Могилянська Академія»

У статті окреслено роль оцінки електорального процесу при побудові індексів інституційного розвитку політичної системи, спрямованих на типологізацію політичних режимів, зокрема у перехідних країнах. У цьому контексті автором зіставлено обчислені для України індекси за період 2000-2011 рр.

В статті розглянуто роль оцінки виборчого процесу при побудові індексів інституційного розвитку політичної системи, спрямованих на типологізацію політичних режимів, в частности, в перехідних країнах. В цьому контексті автором обчислені для України індекси за період 2000-2011 гг.

Ключові слова: демократія, автократія, гібридний режим, індекс демократії, політична система, вибори, політична участь, політична конкуренція, індекс Т.Ванханена, індекс диспропорційності представництва, індекс Бертельсмана, індекс демократичної дії

Розробка індексів демократії у політичній науці, спричинена політичними, насамперед інституційними, перетвореннями у транзитних країнах, є спробою оцінити ефективність відповідних політичних, управлінських, економічних та інших змін, а також ранжувати країни за отриманими ними показниками. Часто результатом досліджень стає створення класифікацій політичних режимів, де автори використовують поняття демократій, автократій та їх підтипів.

Побудова індексів розвитку, зокрема розвитку політичної системи, з приділенням уваги інституційним аспектам, як правило, відбувається на базі даних, отриманих або в результаті проведення експертних опитувань, або з використанням кількісних даних про функціонування певних політичних інститутів. Ми приділимо увагу індексам, побудованим за різними методологіями. Якщо окреслювати загальні тенденції у створенні індексів демократичного розвитку, критерії оцінки політичного режиму часто стосуються є виборчого процесу (як мінімальної ознаки демократії), наявності корупції, розвитку громадянського суспільства, верховенства права, цензури, ринкової економіки тощо. Оберемо для дослідження оцінку виборчого процесу у індексах інституційного розвитку політичної системи, який виступає як мінімальний критерій демократичності її функціонування. Відповідно, для розгляду демократичності функціонування інституту політичних виборів виокремимо з сукупності способів оцінювання та ранжування індекс демократії, розроблений британським тижневиком «Economist», «рейтинг демократичного розвитку», розроблений організацією «Freedom House» у проекті «Країни перехідного періоду», індекс трансформації фонду Бельтерсмана, розроблений фондом спільно з німецьким Центром прикладних політичних досліджень; рейтинг країн за політичними, так само як і фінансовими, економічними ризиками та індекси для їх вимірювання, індекс інституційних засад демократії, побудований у російському проекті «Політичний атлас сучасності», індекс демократизації Т.Ванханена, індекси диспропорційності представництва та інші індекси, показники яких свідчать про демократичність виборчого процесу та дозволяють оцінити його окремі аспекти.

Оцінка виборчого процесу є одним з критеріїв (оцінених від 0 до 10 балів) для обчислення індексу демократії тижневиком «Economist», та відповідного віднесення політичного режиму до «повних демократій», «недосконалих (або дефективних) демократій», «гібридних режимів» та «авторитарних режимів». До уваги також береться підзвітність органів влади, довіра громадян до уряду, довіра до політичних партій, взаємодія гілок влади. Одним з важливих критеріїв обчислення індексу демократії є політична участь, оцінка якої відбувається за показниками участі виборців у парламентських та президентських виборах, тобто, йдеться про кількість виборців, пропорційно до кількості громадян, які мають право голосу¹.

Оцінка виборчого процесу, на підставі даних експертних опитувань, відбувається за інтерпретацією відповідей на запитання про виборчий процес та плюралізм, а саме:

¹ А також за такими аспектами, як: автономія та здатність етнічних, релігійних та інших меншин впливати на політичний процес, представництво жінок у парламенті, розширена політична участь, громадянська залученість, інтерес громадян до політики, готовність населення брати участь у легальних демонстраціях, зусилля влади, спрямовані на заохочення політичної участі [3, с. 24-26]

здійснення виборчого процесу на національному та місцевому рівнях, їх свободу та чесність, реалізацію виборчого права, вплив органів державної влади на процес голосування, рівність можливостей для проведення виборчих кампаній, прозорість їх фінансування, незалежність політичних партій від влади, можливості опозиційних партій, відкритість доступу до владних структур, можливості створення незалежних від влади громадських об'єднань тощо.

За даними проекту, за 2006 р. Україна отримала 9,58 бали як оцінку виборчого процесу та плюралізму, а індекс, сформований за оцінкою, окрім цього критерію, функціонування уряду, політичної участі, політичної культури та громадянських свобод, становив 6,94 бали, з віднесенням країни до недосконалих демократій. Рейтинг 2008 р. теж становить 6,94 бали, при цьому оцінка виборчого процесу та плюралізму аналогічна, 9,58 бали. У 2010 р. індекс становить 6,30, а оцінка виборчого процесу та плюралізму 9,17 бали. Рейтинг 2011 р. свідчить про віднесення України до гібридних режимів, з показником індексу демократії 5,94².

Критерії електоральної демократії, за дослідженням «Freedom House»: конкурентна багатопартійна політична система, всезагальне виборче право, регулярні вибори із дотриманням принципів таємного голосування, відсутністю фальсифікацій, доступ політичних партій до електорату через засоби масової інформації та проведення відкритих виборчих кампаній [5]. За «рейтингом демократичного розвитку»³ та класифікацією політичних режимів «Країн перехідного періоду» організації, яка пояснює умови функціонування демократичних інститутів, виокремлюють консолідовану демократію, напівконсолідовану демократію, перехідний або гібридний режим, напівконсолідований авторитарний режим, консолідований авторитарний режим. Одним з критеріїв оцінки країн перехідного періоду є виборчий процес, а саме: вільне та чесне проведення виборів до законодавчих органів влади; розвиток багатопартійної системи; участь громадян у політичному процесі; відкритість для етнічних груп та інших меншин; можливості переходу влади у межах ряду партій, які представляють різні погляди; свобода народного волевиявлення від тиску із боку військових, економічних олігархів та інших впливових груп.

У межах проекту «Країни перехідного періоду», проведеного цією організацією, у звіті 1999-2000 р. Україна отримала 3,50 бали, 2001 р. – 4,00 бали, 2002 р. – 4,50 бали, 2003 р. – 4,00 бали, 2004 р. – 4,25 бали, 2005 р. – 3,50 бали, 2006 р. – 3,25 бали, 2007 р. – 3,00 бали, 2008 р. – 3,00 бали, 2009 р. – 3,50 бали, 2010 р. – 3,50 бали, 2011 р. – 3,75 бали як оцінку виборчого процесу, за шкалою демократизації, Україна у 1999-2000 р. отримала 4,63 бали, у 2001 р. – 4,71 бали, у 2002 р. – 4,92 бали, у 2003 р. – 4,71 бали, у 2004 р. – 4,88 бали, у 2005 р. – 4,50 бали, у 2006 р. – 4,21 бали, у 2007 р. – 4,25 бали, у 2008 р. – 4,25 бали, у 2009 р. – 4,39 бали, у 2010 р. – 4,39 бали, у 2011 р. – 4,82.⁴ Бачимо, що показники демократичного розвитку є вищими, порівняно із показниками оцінки виборчого процесу, що свідчить про відносну демократичність виборчого процесу у контексті демократизації країни. Особливо помітною є ця тенденція з 2006 р.

У термінах представництва інтересів, як і визнання, політичної культури, верховенства права, визначає консолідовану демократію Фонд Бертельсманна та Центр прикладних політичних досліджень [7].⁵ Проведення вільних та чесних виборів, здатність партійної системи артикулювати та агрегувати суспільні інтереси запропоновано виокремлювати як критерії демократичності держави.

Індекс трансформації фонду Бертельсманна, ВТІ, включає «індекс статусу», який відображає політичні та економічні трансформації, а саме: рівень розвитку демократії та ринкової економіки, та «індекс управління» для оцінювання політичного управління трансформаційними процесами [7, 6]. Тобто, показник політичної трансформації, разом з показником економічної трансформації, становить складову «індексу статусу» кожної із країн, для оцінки якого, серед інших критеріїв пропонують оцінити політичну участь громадян. Для обчислення індексу ВТІ використовують 5 політичних критеріїв, які базуються на 18 індикаторах, та 7 економічних критеріїв, які базуються на 14 індикаторах. Зокрема, серед політичних критеріїв нас цікавлять такі критерії, як політична участь, яку оцінюють за індикаторами: вільні та чесні вибори, ефективність діяльності обраної влади, ефективне урядування, права на об'єднання у політичні та неполітичні організації, свобода висловлювань; та політична та соціальна інтеграція як стабільні зразки представництва для

2 Дані наведено на веб-сайті організації: www.eiu.com.

3 Відповідно до «рейтингу демократичного розвитку» запропоновано таку оцінку політичних режимів (яка пояснює умови функціонування демократичних інститутів): консолідована демократія (1.00-2.99 бали), напівконсолідована демократія (3.00-3.99 бали), перехідний або гібридний режим (4.00-4.99 бали), напівконсолідований авторитарний режим (5.00-5.99 балів), консолідований авторитарний режим (6.00-7.00 балів).

4 Дані наведено за: [4].

5 Див.: [7, с. 6].

посередництва між суспільством та державою, консолідована громадянська культура, яку оцінюють за індикаторами: партійна система, здатна артикулювати та агрегувати суспільні інтереси, здатність груп інтересів виступати посередником між суспільством та політичною системою, згода громадян стосовно демократичних норм, діяльність інститутів громадянського суспільства

Україна отримала такі показники індексу. У 2004 р. за 2003 р. індекс статусу становив 5,9 (з 10), а саме: індекс демократичних перетворень, який визначається, серед інших критеріїв і політичною участю, оцінюваною і за проведенням вільних та чесних виборів, склав 3,20 (політична участь 3,00), у 2007 р. за 2006 р. індекс статусу 6,96, зокрема індекс демократичних перетворень 7,10 (політична участь 7,80, вільні та чесні вибори 8,00), у 2009 р. за 2008 р. індекс статусу становив 6,93, зокрема індекс демократичних перетворень, який враховано при його обчисленні становив 7,35 (політична участь 7,80, вільні та чесні вибори 8,00), у 2010 за 2009 р. за статусом політичних та економічних трансформацій Україна отримала 6,55 бали, відповідно, 7,00 як оцінку політичних перетворень (політична участь 7,80, вільні та чесні вибори 8,00), у 2012 р. за 2011 р. індекс статусу становив 5,96 бали, з оцінкою політичних перетворень у 6,10 бали (політична участь 6,00, вільні та чесні вибори 7,00)⁶ Таким чином, Фонд Бертельсманна відносить Україну до країн із обмеженим рівнем політичних та економічних перетворень.

Із використанням таких змінних, як конкуренція та участь обчислюють індекс демократизації Т.Ванханена, розроблений вченими Гельсінського університету⁷ для пояснення причин різного рівня демократизації у країнах. Показником конкуренції є відсоток голосів або місць у парламенті, отриманих всіма політичними партіями, у співвідношенні до голосів або місць, отриманих партією-лідером. Показником участі є відсоток тих осіб, які голосували, у співвідношенні до чисельності населення.

Обчислення індексу демократизації відбувається за формулою $ID = \frac{P \times C}{100}$, де P є

показником участі, а C є показником конкуренції. Автори пропонують вихідне твердження про мінімальне значення P 10 %, C 30%, ID 5 для демократичності країни. Якщо обчислити ID для України за результатами виборів до парламенту у 2002, 2006, 2007 та 2012 рр., отримаємо дані індексу 48,76, 44,64, 36,44 та 40,54 відповідно. Його показники задовольняють умовам демократії (перевищують мінімальні значення). Найвищим значення індексу є у 2002 р., протягом наступних років воно знижується, і зростає у 2012 р., проте не досягаючи рівня 2006 р.

Варто вказати також індекси та рейтинги, за якими не проводяться обчислення для України, у яких проте важливу увагу приділено оцінюванню виборів як важливого інституту демократії.

За окремо створеною системою індексів для вимірювання ризиків та створення рейтингів країн за політичними, фінансовими та економічними ризиками [6], серед інших критеріїв, за такими, як: проведення вільних та справедливих виборів законодавчої та виконавчої влади у відповідності до положень чинної Конституції, наявність та активна діяльність двох або більше партій, активної опозиції, виокремлюють такі форми політичної організації суспільства або типи політичного режиму, як альтернативна демократія, домінуюча демократія, де-фа кто однопартійна держава, де-юре однопартійна держава з конституційним закріпленням наявності єдиної правлячої партії та відсутністю законодавчо визнаної політичної опозиції, автаркія зі здійсненням управління домінуючою групою осіб або одноособно головою держави, з використанням військових сил, або на підставі успадкованого права. Індекси мають значення від 0 до 6, які зростають зі зростанням демократичності держави.

Індекс політичного розвитку Ф.Катрайта як один з перших індексів демократії, за яким оцінено формування інститутів законодавчої та виконавчої влади, максимальне значення отримує за умови функціонування органів законодавчої влади з представництвом двох та більше політичних партій у парламенті, та надання меншості 30% мандатів. На противагу, балів не отримували країни, парламенти яких упразднені або існують для представництва однієї політичної партії Проте критерії демократичності політичного режиму за індексом Ф Катрайта є такими, що не відображають особливості функціонування політичної системи перехідних або гібридних режимів, і отже, надто велику кількість держав може бути віднесено до демократичних. У індексі демократичної дії Д.Нейбауера, у доповнення до попередньо

⁶ Див. значення показників у [2].

⁷ Висновки проектів опубліковано у працях «Виникнення демократії: порівняльне дослідження 119 країн у період з 1850 по 1979 рр.» (1984 р.), «Процес демократизації: порівняльне дослідження 147 країн у період з 1980 по 1988 рр.» (1990 р.), «Перспективи демократії: дослідження 172 країн» (1997 р.); «Демократизація у 2000 р.: каузальний аналіз 170 країн» (2000–2002 рр.).

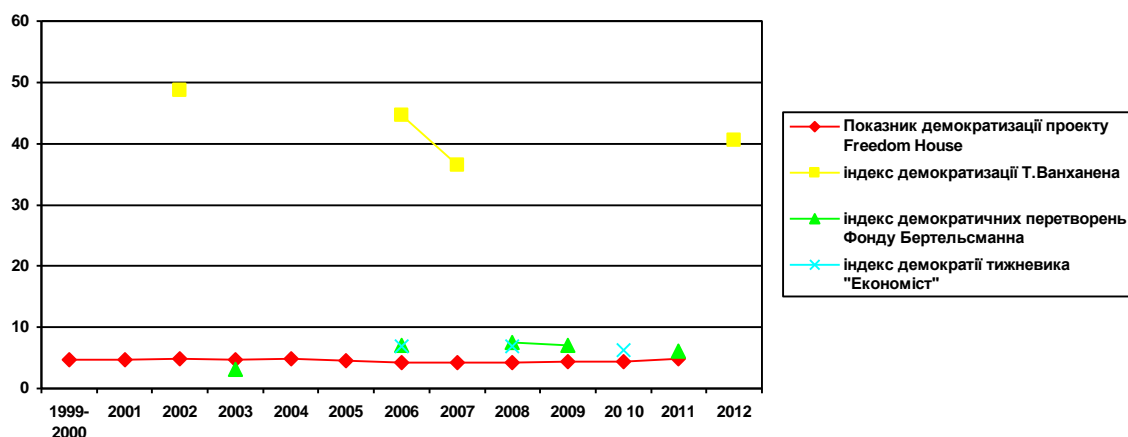
вказаного, враховано не лише інституційний, а і процесуальний вимір. Відповідно, йдеться про оцінку електоральної рівності та електоральної конкуренції, і таким чином, індикаторами для побудови індексу виступають відсоток дорослого населення, яке має право голосу, рівність представництва, при оцінюванні якого варто враховувати математично обчислювану його пропорційність, а також, окрім інших чинників, конкуренція, тобто реальна можливість обіймання урядових посад, яку можливо виміряти за відсотком часу правління політичної партії у певний період та за відсотком голосів, отриманих партією, як перемогла.

Можемо помітити, що при обчисленні індексу приділено увагу ролі політичних партій. Численні індекси диспропорційності представництва інтересів, які обчислюються на підставі кількісних даних про участь у виборах, результати голосування, кількість отриманих мандатів тощо, дозволяють оцінити, наскільки пропорційно представлена політична партія, та відповідно, інтереси виборців у парламенті або інших виборних органах влади.

«Індекс демократії», розроблений К.Болленом [1], також містить індикатори, які окрім наявності політичних свобод, ілюструють рівень народовладдя за індикаторами: чесні та вільні вибори, система виборів законодавчої влади, система виборів виконавчої влади. Індекс демократії проекту «Ліберальні інститути» Центру вивчення демократичного управління/урядування (США) обчислюють за показниками, до яких віднесено відкритість еліти, йдеться про вимоги до кандидатів, партійне та виборче законодавство, рівень утисків опозиційних політичних партій; структуру виборчого процесу; включеність громадян у виборчий процес, йдеться про явку на вибори, критерії громадянства; свободу виборів, йдеться про утиски та вплив на громадян; чесність виборів; змагальність виборів, йдеться про конкуренцію на виборах представників виконавчої та законодавчої влади.

Якщо показати графічно тенденції до зміни значень показаних індексів, регулярно обчислюваних дослідницькими структурами, помітимо, що траєкторії, які проілюстровано нижче, не завжди збігаються.

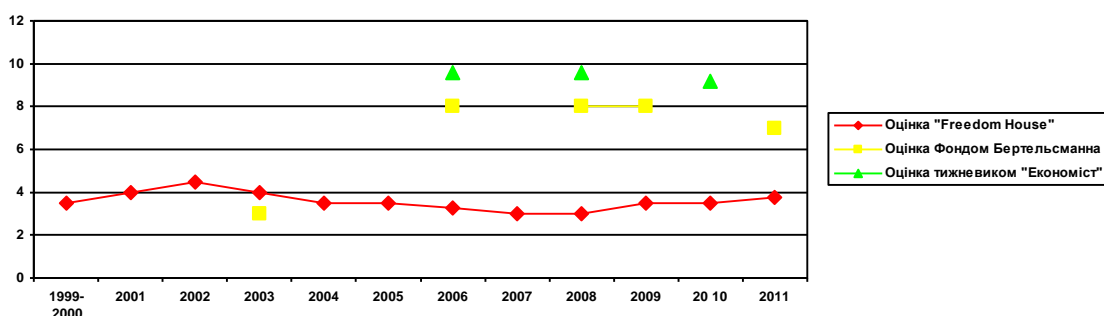
Графік 1. Зіставлення показників оцінки демократичних перетворень України шляхом індексації функціонування політичних та економічних систем країн.

Нас у даному разі цікавлять не номінальні показники індексів, а зіставлення кривих, які показують їх зміну у часі. І, як вже вказано, ці зміни не завжди оцінено однаково. Наприклад, процес демократизації у період з 2003 р. по 2006 р. у «Країнах перехідного періоду» та індексі демократичних перетворень Фонду Бертельсманна можемо уявити з різними векторами. Проте, в цілому, якщо поєднати значення показників, обчислюваних не регулярно, уявними прямими, то побачимо, що суттєвих розбіжностей не спостерігається.

При цьому оцінки виборчого процесу розподілено так, як показано на наступному графіку.

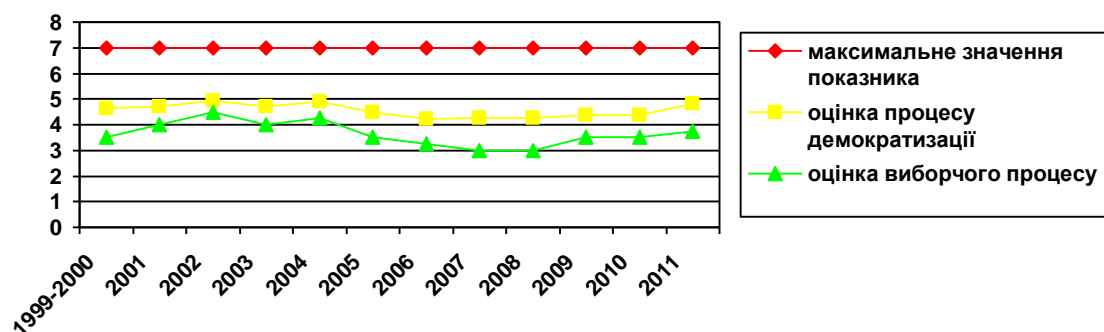
Графік 2. Зіставлення показників оцінки виборчого процесу України.

Показники тижневика «Економіст», які наведено для порівняння з показниками Фонду Бертельсманна, показують подібну динаміку, їх шкали оцінювання є подібними, і пропонують максимальне значення, яке дорівнює 10. Стосовно тенденцій, можемо помітити розбіжності у даних «Freedom House» та Фонду Бертельсманна, який надав однакову оцінку виборчому процесу 2006, 2008, 2009 рр., на відміну від змін аналогічного індексу, обчислюваного першою структурою, а також якщо звернути увагу на напрям змін у оцінці структурами виборчого процесу у 2003-2006 рр.

Також зіставимо графіки зміни показника оцінки процесу демократизації та виборчого процесу зокрема, на прикладі дослідження, проведеного «Freedom House» як такого, яке представляє найширшу базу даних.

Графік 3. Зіставлення показників шкали демократизації та оцінки виборчого процесу України у проекті «Країни перехідного періоду».

Помітними є схожий напрям зміни показників та тенденції до зближення кривих, які показують зміни значень оцінок. Таким чином, зіставлення цих двох графіків дозволяє нам стверджувати про залежність демократичних перетворень від демократизації виборчої системи, незважаючи на те, що реформи у цій сфері наближають політичний режим до демократії лише за мінімальною ознакою.

Необхідний для дослідження електоральний аспект функціонування політичного режиму, для визначення його типу за шкалою демократія – автократія, хоч і впливає на результати комплексних індексів, втім потребує доповнення оцінками таких ознак режиму, як верховенство права, дотримання прав та свобод, функціонування громадянського суспільства, демократичне управління на державному та місцевому рівнях, періодична ротація еліт, демократичне формування органів виконавчої влади, антикорупційна політика тощо. Ці критерії, у різних комбінаціях враховано авторами дослідницьких проектів, з акцентом на тих чи інших особливостях функціонування відповідних інститутів. Проте оцінка виборчого процесу як необхідний формальний критерій, за яким відбувається визначення типу політичного режиму, наявна у всіх індексах та рейтингах країн, спрямованих на комплексне дослідження демократичних перетворень, і дозволяє, зокрема при розгляді їх динаміки, показати вектори змін, які відбуваються у політичних системах.

Література

1. Bollen K.A. Issues in the Comparative Measurement of Political Democracy //American Sociological Review. - 1985. - № 45. – P. 370-390.
2. BTI Scores 2003-2012 // Transformation Index BTI 2012. – Режим доступу: http://www.bti-project.org/uploads/tx_jdownloads/BTI_2012_2010_2008_2006_2003_Scores_01.xls - Назва з екрану.
3. The Economist Intelligence Unit's Index of Democracy 2008. - С. 24-26. – Режим доступу: www.graphics.eiu.com/PDF/Democracy%20Index%202008.pdf – Назва з екрану.
4. Nations in Transit. Ukraine. / Freedom House. – Режим доступу: <http://www.freedomhouse.org/report/nations-transit/2012/ukraine> - Назва з екрану.
5. Nations in Transit 2012. Methodology. / Freedom House. – Режим доступу: <http://www.freedomhouse.org/report/nations-transit-2012/methodology> - Назва з екрану.
6. Political Risk Services Methodology (PRS) // The PRS Group. – Режим доступу: http://www.prsgroup.com/PRS_Methodology.aspx - Назва з екрану.
7. Transformation Index BTI. Transformation Index of the Bertelsmann Stiftung 2010. BTI 2010 Manual for Country Assessments. – Режим доступу: www.bertelsmann-transformation-index.de/en/bti/ - Назва з екрану.

УДК 316.7+298.8+316.6

ЧИННИКИ НАБУТТЯ РЕЛІГІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ БАГАЇ (НА ПРИКЛАДІ СЦЕНАРІЇВ НАВЕРНЕННЯ ВІР'ЯН КИЇВСЬКОЇ ГРОМАДИ⁸)

Богданова О. В.

*кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології
Національний університет «Києво-Могилянська академія»*

Дудко Є. С.

*бакалавр соціології
Національний університет «Києво-Могилянська академія»*

У статті представлено аналіз чинників вибору релігійної ідентичності багаї, здійснений на основі глибинних інтерв'ю та спостережень у київській громаді. Виокремлено світоглядні й організаційні аспекти багаї, що сприяли наверненню до цього віросповідання, попри те, що воно не є традиційним для сучасного українського суспільства, а також проаналізовано функціональність віри та громади багаї для її вірян. На основі теоретичного й емпіричного матеріалу запропоновані припущення щодо процесу набуття нової релігійної ідентичності, що мають значення для подальшого розвитку теорії релігійного навернення (конверсії).

В статті представлено аналіз факторів вибору релігійної ідентичності багаї, проведений на основі глибинних інтерв'ю та спостережень в київській громаді. Виокремлено світоглядні й організаційні аспекти багаї, що сприяли наверненню до цього віросповідання, попри те, що воно не є традиційним для сучасного українського суспільства, а також проаналізовано функціональність віри та громади багаї для її вірян. На основі теоретичного й емпіричного матеріалу запропоновані припущення щодо процесу набуття нової релігійної ідентичності, що мають значення для подальшого розвитку теорії релігійного навернення (конверсії).

Based on in-depth interviews and observations in Kyiv Baha'i community, the article explores reasons for choosing this religious identity. We identify world-view and organizational aspects of Baha'i that were conducive for conversion to this faith despite the fact that it is not a traditional religion for the contemporary Ukrainian society. We also analyze the functionality of Baha'i faith and community for its followers. Based on theoretical and empirical material, the article offers propositions about the process of gaining a new religious identity, which are relevant for further development of religious conversion theory.

Ключові слова: релігійне навернення, релігійна конверсія, релігійна ідентичність, багаї, нетрадиційні релігії в Україні.

Із завершенням політики державного атеїзму в Україні, як і в інших країнах колишнього СРСР, відбувся сплеск релігійності, що здобув значну увагу дослідників. Зростає кількість релігій, представлених в Україні, стрімко зростає кількість релігійних громад і примітно змінилася кількість респондентів, що відносять себе до певного віросповідання. Попри значну увагу до такого «релігійного ренесансу» [18], понині в Україні дуже мало емпіричних досліджень про те, за яких обставин люди набували й змінювали свою релігійну ідентичність та в чому причини вибору певного віросповідання в умовах релігійного плюралізму. І хоча більшість населення України обрали православну ідентичність⁹, частина відмовилися від домінуючого віросповідання й обрали інше – те, яке ані є традиційним для України, ані було наслідком від батьків у процесі первинної соціалізації. Понині обмаль відомо про те, що спонукало їх обрати віру, яка є «нетрадиційною» для сучасного українського суспільства.

Хоча в західній соціології та психології релігії можемо констатувати значне підвищення дослідницької уваги до проблематики релігійного навернення, або «конверсії», з 1970-х років

⁸ Висловлюємо щире подяку київській громаді багаї за максимальне сприяння в реалізації цієї дослідницької розвідки. Окрема подяка всім тим членам громади, хто поділилися своїми поглядами, почуттями й життєвими історіями, надавши глибинні інтерв'ю. Без їхньої відкритості до спілкування ця стаття не була би можливою.

⁹ Нині близько 80% населення України відносять себе до православного віросповідання [1; 17].

[24, 208; 28], українські дослідники поки що приділяли вкрай обмаль уваги цій тематиці, попри помітну присутність як традиційних, так і нетрадиційних віросповідань в українському публічному дискурсі¹⁰.

З іншого боку, попри значну увагу до проблематики релігійного навернення в західній соціології та психології релігії, низку спроб запропонувати типові сценарії або моделі навернення, понині не вдалося досягти комплексного бачення феномену навернення. Радше навпаки – в роботах останньої декади лише посилилася критика напрацьованих теорій [21; 22; 23; 26]. Адже щоразу, коли дослідники звертаються до емпіричного матеріалу, бачимо, що наявні теорії відповідають лише окремим випадкам навернення (у кращому разі характерні для певної релігійної групи) і не можуть бути широко застосовуваними. Відтак, чинні теорії мають обмежений евристичний потенціал і лише подальша робота з емпіричним матеріалом зможе допомогти розвинути наше розуміння феномену релігійного навернення, як у його соціальних, так і психологічних аспектах.

Відтак, дослідницькою проблемою є брак знання щодо релігійного навернення, зокрема навернення до нехристиянських віросповідань в українському суспільстві, попри значний ріст релігійного різноманіття й кількісних показників релігійності, що відбувся в Україні з кінця 1980х років. У цій статті покладено за мету здійснити внесок до розвитку розуміння соціальних аспектів феномену релігійного навернення загалом й у сучасному українському суспільстві зокрема шляхом представлення результатів пілотного дослідження сценаріїв навернення серед вірян київської громади багаї. Завданнями цієї невеличкої дослідницької розвідки є визначити причини, що спонукали вірян обрати віросповідання багаї, попри домінування християнства в нашому суспільстві; з'ясувати зміни, які, на думку респондентів, сталися в їхньому житті завдяки зміні релігійної ідентичності; виокремити типи сценаріїв навернення й експлікувати значення цього емпіричного матеріалу для подальшого розвитку теорії релігійного навернення.

Для коректної інтерпретації результатів дослідження необхідно висловити кілька методологічних й епістемологічних застережень. Емпіричний матеріал щодо навернення був отриманий шляхом глибинного інтерв'ювання людей, які є членами київської громади багаї¹¹. Також було проведено включені та невключені спостереження окремих заходів для повнішого розуміння діяльності громади¹². Відтак, по-перше, ми можемо констатувати лише ті обставини й причини навернення, які повідомляють самі респонденти, натомість безпосереднє виявлення як причин, так і обставин не є можливим. По-друге, більша кількість інтерв'ю, можливо, дозволила би виокремити більше чинників навернення, що спонукали обрати саме це віросповідання. По-третє, певна причина, що спонукала певного респондента обрати багаї, для іншої людини може бути причиною навернення до іншої віри, тобто ми не можемо вважати названі причини унікальними лише для багаї. Понад те, деякі з цих причин можуть бути одними з тих, що спонукали інших людей до прийняття християнського віросповідання (наприклад, позитивне враження від членів громади та її заходів). По-четверте, як і в будь-якому іншому якісному дослідженні, на основі цього матеріалу ми не можемо пропонувати узагальнень щодо навернення до багаї, натомість можемо лише висувати гіпотези про те, що є характерним для багаї (перевірка цих гіпотез можлива лише в результаті репрезентативних опитувань adeptів відповідного віросповідання). По-п'яте,

¹⁰ На основі біографічних повідомлень студентів Л. Скоковою було запропоновано три типи моделі релігійної ідентичності, що відповідають трьом різним сценаріям навернення: глибинної, критичної та ситуативної/афіліативної [19]. На основі біографічних текстів та напівформалізованих інтерв'ю Д. Мироновичем було проаналізовано навернення до українських неохаризматичних громад, а саме – церков «Посольство Боже» та «Нове Покоління» [14]. На основі анкетного опитування Л. Филипovich було висвітлено низку причин, що спонукали низку мешканців України обрати нехристиянське віросповідання [20].

¹¹ 7 глибинних інтерв'ю було взято й транскрибовано Є. Дудко навесні 2013 р. Аналіз було доповнено також 5-ма інтерв'ю, по одному з яких було взято й транскрибовано Заліною Крюковою, Анною Басовою, Крістіною Пастуховою, Дар'єю Радченко та Дариною Запорожець у рамках курсу «Соціологія релігії» кафедри соціології НаУКМА (викладач – О. Богданова) восени 2008 р. З 5 інтерв'ю були надані тими ж респондентами, з якими спілкувалася Є. Дудко, що дозволило отримати повніше уявлення про відповідні кейси. Таким чином, даний матеріал включає історії навернення 9 різних осіб, з них: двоє – чоловіки, семеро – жінки; семеро мали вищу освіту, двоє – середню спеціальну; двоє були віком від 20 до 30, один – від 31 до 40, троє – від 41 до 50, один – від 51 до 60, двоє – від 61 до 70. Оскільки релігійна громада є невеликою, з метою збереження конфіденційності учасників дослідження у цій статті не вказано точний вік, фах або іншу інформацію, що може підвищити імовірність впізнаваності респондента. Аналітичне опрацювання матеріалів здійснене О. Богдановою.

¹² Загалом 7 заходів, які включали проведення виборів, навчальні заняття для дорослих і підлітків і відзначення релігійних свят.

аналізуючи причини релігійного навернення в межах наукового пізнання ми не можемо ані підтверджувати, ані спростовувати роль трансцендентного, натомість працюємо лише з описом обставин, думок і почуттів, про які повідомляють респонденти, та характеристиками громади, які можемо спостерігати безпосередньо, відвідуючи її заходи.

Деякі світоглядні й організаційні характеристики віри багаї

Релігія багаї¹³ досі не є широко відомою в Україні, хоча є добре знаною серед фахівців з релігії та значно поширена у світі – представлена майже в кожній країні світу та в низці залежних територій. Відтак, насамперед варто надати стисло характеристику її світоглядних й організаційних аспектів, що важливі для розуміння суб'єктивних чинників навернення до цього віросповідання.

За оцінками фахівців, станом на 1970-ий рік у світі налічувалося близько 3 млн. багаї [27], у 2000 – близько 6,5–7 млн. [25; 27]. Зростання за цей період більше, ніж удвічі, є серед найвищих темпів збільшення кількості вірян (імовірно, найвищим з усіх, але точні оцінки є проблематичними з огляду на методологію формування міжнародної релігійної статистики). Багаї властива чітка організаційна структура, що дозволяє координацію діяльності в глобальному масштабі, причому духовенство в багаї відсутнє й усі управлінські функції здійснювані тими вірянами, які були обрані для виконання тих чи інших функцій на термін від 1 до 5 років. За оцінками самих багаї, станом на 2000 рік у світі було 12591 «Місцеве духовне зібрання», що є найнижчим рівнем виборних зібрань¹⁴, з них найбільше в Азії (3772) та Африці (3716), дещо менше в Північній та Південній Америці (3330); у Європі – 946, в Австралії та Океанії – 877 [15, с.21]. В Україні, за інформацією багаї, наразі функціонує 15 громад, а загальна кількість вірян – близько 1000 осіб, майже 1/5 з яких належать до київської громади.

Хоча багаї можна вважати своєрідним продовженням іудео-християнсько-ісламської традиції, від початку існування цього віросповідання йому не був властивий релігійний ексклюзивізм, характерний для монотеїстичних віросповідань. Натомість, у світлі докрини багаї інші релігії постають як різноманітні шляхи до Бога. Віра багаї зародилася в Ірані; її початок сягає 1844 року, світоглядне становлення відбулося в другій половині 19 століття.

Ключові постулати віросповідання¹⁵ значною мірою відповідають гуманістичним цінностям, проголошеними на сьогодні в міжнародних правових документах: єдність людства; єдність релігій; подолання упереджень (релігійних, расових, класових, національних та інших); гармонія релігії та науки¹⁶; незалежний пошук істини; рівність чоловіків і жінок; обов'язковість освіти тощо [16, 27–46]. Причому багаї не лише мають індивідуально дотримуватися таких цінностей, але й активно сприяти їхньому утвердженню у світі. Однак, варто зауважити, що попри виразний акцент на ґендерній рівності у священних текстах та просвітницькій літературі багаї, до складу найвищого координаційно-керівного органу багаї – Всесвітнього дому справедливості, який функціонує з 1963 року, – можуть бути обрані лише чоловіки, натомість жінки можуть брати рівну участь в усіх інших управлінських і координаційних видах діяльності багаї [25, 159]. У квітні 2013 року відбулися 11-ті вибори на 5-річний термін до Всесвітнього дому справедливості й тоді ж було відзначено 50-ту річницю існування цього виборного органу [29]. Відповідно, уже впродовж 50 років жінки не входять до ключового керівного органу багаї.

¹³ Українською «багаї» (від араб. «світло», «слава») є словом на позначення як самого віросповідання, так і його вірян, причому як в однині, так і множини. Іншими словами, «багаї» може бути вживаним на позначення як релігії, так і окремої людини або декількох людей, що її сповідують. В академічній літературі присутні також такі версії назви цієї релігії, як «бахайзм», «бахай» та «бабізм». Назва віросповідання у цій статті та її правопис відповідає тій, що визначена самими багаї в Україні

¹⁴ Загалом рівні три: місцевий, національний та всесвітній. Оскільки організаційна система багаї передбачає регулярні вибори серед вірян до управлінських і координаційних структур, багаї ведуть чітку централізовану статистику тих своїх громад, що делегують представників.

¹⁵ Ключовими священними текстами багаї є писання засновника – Багаулли (роки життя 1817–1892), але особливе значення також мають тексти того, хто провів його одкровення, – Баба (роки життя 1819–1950). Абдул-Бага (1844–1921), старший син Багаулли, активно займався популяризацією віри й саме на його твори й стенграми виступів ми можемо бачити багато посилань у просвітницькій літературі багаї.

¹⁶ Словами Абдул-Баги: «Релігія та наука – це два крила, на яких піднімається вгору людський розум і розвивається людська душа. Неможливо літати на одному крилі. Якщо людина спробує полетіти, спираючись лише на крило релігії, – вона впаде в трясовину забобонів. Якщо ж полетить лише на крилі науки, то також не просунеться вперед, а впаде у безпросвітне болото матеріалізму» [цит. за 16, с.31].

Громади багаї задіяні у надзвичайно широкий спектр ініціатив: від дитячих і підліткових гуртків, освітніх курсів для дорослих до мистецьких і культурних заходів нерелігійного характеру¹⁷. Індивідуальні релігійні практики включають молитву та обов'язковий піст, групові – вивчення молитов і священних текстів, відзначання релігійних свят, проведення виборів у молитовному стані. Під час виборів відсутні практики як висування кандидатів, так і проведення будь-яких виборчих кампаній: кожен член громади анонімно називає, кого з громади хотів би підтримати на ту чи іншу посаду, причому термін перебування на більшості посад – лише 1 рік. Секретар, який веде документацію громади, та скарбник, який відповідає за облік пожертв та координування розподілу коштів, також є виборними посадами на 1 рік. Виборна система вимагає чіткого обліку вірян: їх вносять до місцевого й національного реєстру багаї, а також відносять до певного «сусідства» – тої громади, що є найбільш зручно розташованою для відповідної людини й де вона відвідуватиме більшість зустрічей. Заходи громад багаї є відкритими для тих, хто не є вірянами. Це справджується не лише для нерелігійних й освітніх заходів, але й молитовних зустрічей, свят і виборів (відповідно, на виборах можна бути присутніми, але право голосу мають лише члени громади).

Вибір віросповідання багаї

На основі глибинних інтерв'ю можна виділити два основні типи факторів вибору віри багаї. По-перше, відповідність нормативної картини світу віросповідання й потенційного адепта, тобто повний або значний збіг ціннісних орієнтацій людини та ключових постулатів віросповідання. Наприклад, респондентка ділиться першими враженнями від спілкування з вірянкою багаї, з якою познайомилася в професійному контексті: *«Ті речі, які вона розповідала, викликали в мене відчуття чогось такого, що саме собою зрозуміле, з чим було би дивно сперечатися або казати, що ти не погоджуєшся. Ну от як можна сперечатися з тим, що всі релігії мають бути в єдності? Або з тим, що всі люди – це представники єдиної людської раси, єдність людства? ... Це були такі загальногуманістичні ідеали, на яких я була вихована. І я так зраділа, що є така релігія, яка цими речами теж опікується»* [11]. *«Ніби вони висловлювали все те, що я для себе завжди інтуїтивно шукала. І об'єднання науки з релігією, і рівність чоловіків і жінок... І освіта для всіх...»* – зазначає інша респондентка [9].

По-друге, але не менш важливо, на вибір віросповідання впливають афіліативно-емотивні чинники, тобто ті емоційні переживання, які відчуває людина, спілкуючися з вірянами, беручи участь у заходах громади та знайомлячися із релігійною літературою. У кожного з респондентів мали місце чинники з обох категорій, але в одних акцент був більшою мірою на логічності й цілісності віровчення, а в інших – на емоційних переживаннях, пов'язаних із знайомством з новою вірою. Відповідно, в кожному інтерв'ю ми бачимо поєднання когнітивного й емотивного компоненту, причому дехто з респондентів навіть чітко акцентує важливість як логіки, так і почуттів. *«Це все так логічно й так красиво водночас,»* – пригадує свої перші враження від вчення багаї одна з респонденток, – *«...для розуму й серця всі відповіді на запитання»* [3]. *«[Багаї приваблює] тим, що це не просто віра. Віри вже на цьому етапі розвитку людства недостатньо,»* – зауважує інша, – *«Потрібен ще й розум... Віра без розуму – це фанатизм, а розум без віри – корисливість. Ось у багаї є і те, й інше»* [9].

Хоча в інтерв'ю ми бачимо значимість позитивних вражень від вірян й афективних зв'язків принаймні з деким із них (можуть бути як сильні емоційні переживання, так і просто комфортне відчуття), такі враження не означають відсутність або слабкість афективних зв'язків за межами релігійної громади в період навернення. Радше, ми бачимо пошуки додатково середовища, що сприятиме самореалізації. Як зауважив один респондент, який прийняв багаї на заміну атеїстичного світогляду: *«Для мене релігія – це набір правил, норм, концепцій, послуговуючися якими це життя можна прожити значно цікавіше, багатіше, повніше, насиченіше тощо»* [13]. Ця людина комфортно почувалася, маючи атеїстичний світогляд, і лише випадкова зустріч з багаї та дискусія з ними щодо можливості синтезу релігій спонукала його до ближчого знайомства із цим віровченням. Для цього респондента особливо важливими були логічність і синтетичність доктрини, яку він побачив у результаті тривалого вивчення літератури й полеміки з вірянами: *«Я побачив мереживо, яке поєднує юдаїзм, християнство, іслам, буддизм, зороастризм...»* [13].

¹⁷ Тут і нижче організаційні аспекти викладені на основі спостережень на заходах громади та спілкування з тими її членами, які мають знання або практичних досвід організаційної діяльності у громадах багаї.

У низці розповідей акцентовано увагу на важливості середовища багаї і в таких випадках ми можемо побачити виразний емотивний компонент: «*Ми розчинились просто в них, а вони – в нас, якось відразу... ми так потоваришували – не могли розлучитися*» [2]; «*Коли була на тій зустрічі, відчула чистоту й свіжість таку і, мені здалося, що я це вже зустрічала...*» [5]; «*І всі ці люди... вся ця молодь... Усі такі добрі, гарні, справедливі, чесні, талановиті, інтелігентні... Вони, як і ми, всі художники, музиканти, митці – мі всі так легко спільну мову знайшли*» [9]; «*Я відчула себе дуже легко й вільно саме на цьому семінарі. Зрозуміла, що є люди, яких непокоять такі ж питання, як і в мене, що є люди, які хочуть змінювати себе й своє середовище, і я на тому семінарі прийняла рішення, що теж хочу стати багаї...*» [10]; «*...чудова атмосфера... Там була присутня емоційність... певне натхнення, але воно таке гармонійне, тепле*» [6].

Респонденти називали такі світоглядні й організаційні аспекти багаї, що звучали відповідними їхнім переконанням, а відтак, спонукали ближче познайомитися із віросповіданням:

- єдність людства;
- єдність релігій;
- єдність духовності й науки;
- обов'язковість освіти;
- рівність чоловіка й жінки;
- самостійний пошук істини;
- егалітарність взаємин у громаді та відсутність духовенства;
- відсутність дискримінації за расою, етнічністю, мовою, матеріальними статками;
- добровільність пожертв (у випадку готівкових пожертв, що можуть бути покладені до скриньки, не лише добровільність, але й анонімність);
- відсутність активного рекрутингу нових вірян.

Примітно, що низка ключових положень вчення багаї відповідають «Загальній декларації прав людини», хоча були сформульовані століттям раніше. Воднораз, чіткий акцент на важливості як віри, так і науки для людства, який присутній у священному тексті цього віросповідання, зацікавлює тих потенційних вірян, для кого важливим є логічність, раціональність мислення. «*Найбільше мені тоді сподобався принцип єдності духовності та науки. Оскільки я цього дуже шукала завжди й не знаходила,*» – зауважує одна з респонденток [2].

Із досвіду як відвідин заходів, так і спілкування з вірянами можемо констатувати, що серед багаї немає жодної стратегії рекрутингу нових членів, якщо не розцінювати як таку різноманіття громадських, культурних й освітніх ініціатив, які не присвячені питанням віри, але організовані багаї, а відтак збільшують шанси інших учасників дізнатися про це віросповідання. Варто зауважити, що наполегливе пропагування питань віри не захоплюється: «*якщо людина не бажає слухати, то ми говоримо «виночерпій не наливає, поки ніхто чашу не підставляє»*» [4]; «*у вірі багаї люди не мають права нає'язувати [віру] або вмовляти – не лише перехожих, але і своїх родичів, дітей. Поки діти неповнолітні (до 15 років) ми мусимо навчати їх усіх вір, учити їх любити всіх посланців від Бога – і Мойсея, і Ісуса Христа, і Мухаммеда, і Будду... всіх-всіх, які були*» [8]. Як підсумувала одна з респонденток своє враження від серії зустрічей: «*Що мені сподобалося: ніхто до мене не чіплявся, не вмовляє, не підштовхував. Я просто зовсім легко, вільно почувалася на цих зустрічах у центрі багаї*» [5]. Відсутність активного рекрутингу дозволяє тривалу участь у житті громади без прийняття віри багаї як власної релігійної ідентичності. Хоча дехто прийняв віросповідання буквально впродовж кількох тижнів, для декого цей процес міг тривати роками. Такий стиль спілкування в громаді дозволяє тим людям, які скептично налаштовані до релігії або належать до іншого віросповідання, бути регулярно залученими в спілкування з вірянами, попри розбіжності в релігійних поглядах, оскільки це сприяє їхній реалізації зацікавлень у психології, педагогіці, історії релігій, мистецтві тощо.

Організація фінансових питань є іншим чинником, що створює сприятливі умови для залучення до громади навіть скептично налаштованих людей. Як висловився респондент, який раніше був негативно налаштований щодо релігійних громад загалом: «*Якщо релігія, то тут зразу мусять бути якісь фінансові махінації, хтось збирає кошти, є головні й неголовні...*» [13]. Для іншого саме добровільність, а також анонімність або принаймні конфіденційність пожертв була серед факторів, що зацікавили завітати до громади, оскільки такий підхід перебував у різкому контрасті з практиками синагоги, яку на той момент відвідував респондент. Він так переказує, як йому вперше колега розповіла про багаї, після чого він зразу ж виявив ініціативу завітати до громади: «*Ми віримо в єдиного Бога й у те, що всі людини з одного джерела й Бог у певні періоди розвитку людства посилає вчителів, які*

допомагають людству просуватися вперед. Як у школі – у вересні прийшов викладач і каже: «Діти, вітаю Добре, що попередній вчитель вас так добре підготував до цього року. Тепер я буду вас навчати.» Ось так Бог посилає то Мойсея, то Ісуса, то Магомета, а останнього – Бахаулла... Пожертвування відкрите, ніхто не знає, ніхто не бачить, ніхто не вимагає, ніколи не вимагає, можна надихнути, але не вимагати. Є у вірі багаї відомі вчені, відомі діячі, артисти кінозірки, які роблять пожертви у сотні тисяч, але ніхто не знає, окрім скарбника. Але скарбника обирають у молитовному стані, тож скарбник не буде ходити й базікати про це» [7]. Подібно до рекрутингу нових членів, нав'язливий збір коштів у багаї не заохочений: «Бахаулла казав, що тільки в тому разі, коли внесок зроблений добровільно, ці гроші будуть Богом прийняті» [13].

Під час розгляду причин навернення до багаї постає питання, що саме спонукало обрати нехристиянське віросповідання? Дехто із респондентів ніколи не розглядали християнство як потенційну релігійну самоідентичність, оскільки не лише не були близько з ним знайомі, але й не бачили причин для ближчого знайомства на основі тої загальної ерудиції, яку про нього мали. Втім, інші респонденти сповідували православ'я, але зрештою прийняли рішення про те, що вони не можуть духовно розвиватися в рамках цієї віри. Як серед перших, так і других лунали такі застереження:

- християнству не властивий самостійний пошук істини, егалітарність взаємин у громаді, відсутність тиску авторитету священника (наприклад, «Самостійний пошук істини, що для мене було найважливішим. Ось, наприклад, батьки мене похрестили, виходить, вибравши для мене, у що я мушу вірити, натомість багаї говорять про самостійний пошук істини. Мене це дуже приваблювало» [3]);

- у православній доктрині немає рівності жінок і чоловіків і відповідні церкви не докладають зусиль для досягнення ґендерної рівності;

- чітка регламентація ритуалів або зовнішнього вигляду (наприклад, «Подорослішавши, я стала помічати деякі нюанси, які мене, мабуть, напружували: наприклад, не так хрестися, не так стоїш, нахилився не так, певні ритуальні моменти, що не дають духу проявитися. І я як почала ходити [до церкви], так і перестала... Але, тим не менш, я молилася вдома. Без молитви я не вставала, без молитви не лягала, і потім, коли довідалася про віру багаї, то я якось відразу душею відчула, що це саме те, що мене не буде обмежувати, а навпаки.» [10]; інша респондентка розповіла про засудження носіння штанів жінкою у православ'ї, з яким вона стикнулася на практиці, і своє неприйняття такого роду обмежень на одяг);

- негативне або й вороже ставлення до інших віросповідань, зокрема й інших течій християнства (наприклад, «Я не розуміла, чому я не повинна приймати такими, як є, послідовників Крішни, буддистів і тих же рериховців... Я дійшла висновку, що скрізь є люди, скрізь є Бог, але він веде кожного власним шляхом... Мене дуже засмучувало неприйняття одне одного й неприйняття віри іншої людини в рамках християнства... Папа Римський приїздив до України і тут православні заявляли, що він від сатани, від диявола... Зараз я вже чую інше з боку православ'я, але тоді було дещо жорсткіше» [5]);

- доктрина початкової гріховності та необхідності каяття;

- поширена комерціалізованість надання деяких ритуальних послуг священниками.

Функціональність віри та громади багаї для її вірян

Прийнявши певне віросповідання, людина не обов'язково залишається з ним все життя, натомість може змінити релігійну ідентичність на іншу. Розуміння того, яке значення мали релігійна віра й громада після навернення допомагає виокремити чинники, які могли посприяти тому, що людина залишилася адептом саме цього віросповідання, замість того, щоб за деякий час продовжити пошук віросповідання, яке ще повніше відповідатиме її духовним запитам, або й взагалі не відносити себе більше до жодного віросповідання.

Дехто з респондентів змінили кілька релігійних ідентичностей до того, як стати багаї, проте на момент інтерв'ю сповідували цю віру вже понад 15 років (примітно довше, ніж інші віросповідання). Серед змін, які відбувалися в житті респондентів завдяки наверненню до багаї, згідно з їхніми розповідями, можна виокремити такі:

- розвиток особистісних якостей та тих, що корисні в широкому спектрі видів професійної діяльності;

- зміна в інтерпретації та оцінці своїх потреб і подій у житті, а відтак і зміни у світських царинах життя (наприклад, зміна роботи);

- відчуття сенсу життя й підтримки в ньому, що дає відчуття внутрішнього комфорту;

- наявність середовища однодумців, до яких можна звернутися по допомогу в разі потреби й серед яких можна зустріти як друзів, так і людину для шлюбних взаємин;

- можливість спілкування з людьми з різних культур і країн (багаї підтримують активну комунікацію між громадами різних країн).

Завдяки широкому спектру заходів, орієнтованих не лише на інформування про віру, але й на особистісний або суспільний розвиток, члени громади мають можливості для розвитку й самореалізації: *«Споріднює загалом не просто те, що ми – багаї, а те, коли ми беремо в чомусь участь, разом щось робимо»* [12]. Наприклад, для однієї з респонденток «рік служіння» дав нові знання та навички й призвів до радикальної зміни професійної діяльності: *«Рік служіння – це коли ти рік не працюєш, ідеши з роботи й допомагаєш у розвитку віри. І я тоді дуже переживала, оскільки думала, що кину роботу й потім не знайду. Був такий внутрішній мандраж, але завдяки молитві й такому підходу правильному я прийняла це рішення і я про нього не шкодую, адже в мене за цей рік дуже змінилося життя, я дуже багато чому навчилася... По-перше, в мене з'явилося багато контактів..., я навчилася спілкуватися. Потім навчилася бути самостійною: я могла сама поїхати в інше місто, домовитися про якийсь захід, а до того я була більше домашньою дівчинкою. Нас набирали команду й було важливо знаходити з усіма спільну мову, працювати в групі. Тобто це було дуже важливо для мого розвитку в соціумі... І зовсім інакше потім життя складається. Ти вже розумієш, що працювати можна не лише за гроші, що є ще служіння»* [2]. Причому набуті контакти посприяли кардинальній зміні працевлаштування. Відповідно, відбулося розширення не лише афективних, але й інструментальних зв'язків людини.

Для низки респондентів були важливі внутрішні зміни, зокрема й емоційні: наприклад, *«[Зміни] важко виміряти зовнішніми критеріями... Я відчула, що набула більше внутрішнього стрижню, відчула божественну підтримку, що я не сама»* [5]; *«Дуже змінилося ставлення до таких понять, як терпіння, егоїзм. Раніше, коли в мене щось не виходило, все зразу переходило в агресію. Потім я стала над цим працювати»* [2]; *«[Тепер є] певний сенс, прагнення робити щось значуще – це те, що мене дуже сильно підтримує тепер»* [3]; *«Відчула, що я не є самотньою..., поруч були одnodумці..., відчула смак життя, відчула себе щасливою..., це мені дало своєрідну впевненість у майбутньому»* [10].

Значення матеріалу для формування теорії релігійного навернення

Зібраний матеріал показує різноманіття сценаріїв релігійного навернення. Суттєво різняться вік навернення та обставини навернення. Для одних набуття нової релігійної ідентичності було пов'язане з наверненням інших членів родини, для інших це відбувалося поза взаєминами родини. Для когось цей процес був швидким, для інших – поступовим. Хтось був атеїстом і зустріч з багаї була випадковою, а хтось перебував у пошуках віросповідання, що задовольняло би його/її духовні потреби. Хтось переживав кризовий, стресовий період у житті, а для іншого життя мало спокійний плін.

В академічній літературі ми можемо натрапити на припущення, що стрімке навернення асоційоване з сильними емоційними переживаннями, а тривале, поступове навернення – з інтелектуальним, раціональним осмисленням доктрини й практики віросповідання [24, 216]. Серед зібраних нами життєвих історій є випадки, де ми не бачимо такої однозначної асоційованості. Так, один із респондентів перебував у релігійному пошуку й на момент знайомства з багаї уже мав уявлення про те, що він вважає важливим і що його не задовольняє в деяких інших релігіях. Оскільки багаї вразили його відповідністю доктрини його цінностям, він зразу ж приєднався до громади. В іншому випадку одна з респонденток, матір і сестра якої сповідували багаї, тривалий час була знайома з цією релігією, позитивно до неї ставилася, час від часу брала участь у заходах, але не бачила достатніх причин вважати себе багаї. Однак, під час паломництва рідних до Хайфи, до якого вона приєдналася з туристичною метою, у неї трапилися несподівані інтенсивні емоційні переживання, у результаті яких вона прийняла цю віру: *«Це було якесь прозріння, очищення... Тобто таке священне місце, де відчувається дух Божий...»* [12]. У цих двох прикладах ми бачимо стрімке навернення з виразним когнітивним компонентом і поступове навернення з виразним емоційним компонентом.

Різноманіття сценаріїв навернення змушує поставити під сумнів доречність формулювання певних типових моделей навернення, що включають тривалість процесу навернення, вік, значення емоційної та інтелектуальної складової, пасивність або активність у процесі навернення тощо, як ми можемо побачити у дослідників, які працювали з іншими релігійними громадами. Однак, на основі теоретичного й емпіричного матеріалу ми можемо висунути деякі узагальнені припущення щодо процесу навернення, що мають значення для подальшого розвитку теорії релігійної конверсії.

1. У процесі навернення має місце як когнітивний, так й емотивний компоненти.

2. Їхня виразність може суттєво варіювати в різних людей і ступінь виразності того чи іншого компонента не має однозначного зв'язку з тривалістю процесу навернення.

3. Чинниками, що спонукають до ближчого знайомства з вірою є або відповідність цінностей потенційного вірянина нормативній картині світу, пропонованій у віросповіданні, або позитивні враження від тих людей, хто ідентифікують себе вірянами даного віросповідання, або релевантний містичний досвід¹⁸ (іншими словами, зацікавлює або доктрина, або люди, які її сповідують, або містичні переживання; причому ці три чинники можуть поєднуватися).

4. Зацікавленість у віросповіданні переходить у прийняття нової релігійної ідентичності, коли має місце принаймні одна з або певна комбінація таких обставин:

- потенційний вірянин пересвідчується у відповідності віросповідання своїм найглибшим переконанням;

- потенційний вірянин має особливі позитивні емоційні переживання, пов'язані з віросповіданням (з людьми в громаді, релігійними текстами або священними місцями);

- потенційний вірянин переживає містичний досвід.

5. Є два типи сценаріїв навернення, що потребують розрізнення під час аналізу:

- випадки, коли потенційний вірянин не сповідує жодної релігії та не шукає релігійного досвіду (у такому разі ключове питанням аналізу полягає в тому, що спонукало індивіда змінити атеїстичний або агностичний світогляд на релігійний);

- випадки, коли потенційний вірянин не є ані атеїстом, ані агностиком і зацікавлений у трансцендентному (у такому разі центральним питанням є те, чому було обрано саме цю віру, а не іншу або неафілійованість; відтак, ми аналізуємо уявлення респондента про різні віросповідання та їхнє співвідношення з його/її нормативною картиною світу, а також функціональність обраної релігійної віри та громади для цього індивіда).

6. Фактори життєвої кризи, стресу, депривації хоча й можуть бути складовою певного сценарію релігійного навернення, але самі по собі не можуть пояснити цього феномену, оскільки, з одного боку, не кожна людина, яка пережила відповідний стан, набуває релігійної ідентичності, а з іншого – не кожен неофіт переживав такі стани до навернення. Відповідно, при аналізі навернення більший евристичний потенціал має питання не про способи зменшення страждань завдяки набуттю нової релігійної ідентичності, але про фактори підвищення суб'єктивного благополуччя індивіда, яке може відбутися як завдяки зменшенню певних страждань, так і завдяки підвищенню якості життя в тих чи інших аспектах, новим можливостям для самореалізації, які відкрилися перед індивідом завдяки наверненню.

7. Порівнюючи навернення до різних віросповідань, ми можемо проаналізувати, які аспекти віровчення респонденти вважали важливими для себе на етапах знайомства з вірою та її прийняття, а також у яких термінах респонденти описують вірян громади та які організаційні аспекти віросповідання відзначають як значущі для них. Відповідно, можемо зробити певні припущення як про особливості навернення до певного віросповідання, порівняно з іншими, так і щодо особистісних характеристик людей, які його обирають.

Література

1. Богданова О. Наскільки релігійним є українське суспільство? Порівняльний аналіз показників релігійності за даними міжнародної програми соціальних опитувань (ISSP, 2008) / Олена Богданова // Наукові записки НаУКМА. Серія "Соціологічні науки". – 2009. – Т. 96. – С. 67–73.

2. Інтерв'ю № 1. – Київ, 13.02.2013.

3. Інтерв'ю № 2.1. – Київ, 16.02.2013.

4. Інтерв'ю № 2.2. – Київ, осінь 2008.

5. Інтерв'ю № 3.1. – Київ, 02.03.2013.

6. Інтерв'ю № 3.2. – Київ, осінь 2008.

7. Інтерв'ю № 4.1. – Київ, 02.03.2013.

8. Інтерв'ю № 4.2. – Київ, осінь 2008.

9. Інтерв'ю № 5. – Київ, 09.03.2013.

10. Інтерв'ю № 6. – Київ, 27.05.2013.

11. Інтерв'ю № 7. – Київ, 28.05.2013.

12. Інтерв'ю № 8. – Київ, осінь 2008.

13. Інтерв'ю № 9. – Київ, осінь 2008.

¹⁸ Одна з респонденток зазначила, що побачила уві сні конкретних людей багаї до того, як зустрілася та познайомилася з ними в реальному житті.

14. Миронович Д. Релігійна конверсія та новітні релігійні організації в Україні: досвід біографічного аналізу / Дмитро Миронович // *Методологія, теорія та практика аналізу сучасного суспільства*. – 2010. – Вип. 16. – С. 542-547.
15. *Община бахаї: основания, цели и намерения* / Пер. с англ. на рус.; [Всемирный центр бахаї, Хайфа, 1990]. – К.: ВАТ «Книжкова друкарня наукової книги». – 2000. – 42 с.
16. Перкінс М., Хейнсворт Ф. Віра багаї / Мері Перкінс, Філіп Хейнсворт. – К.: ВІПОЛ. – 2000. – 75 с.
17. Релігійність українців: рівень, характер, ставлення до окремих аспектів церковно-релігійної ситуації і державно-конфесійних відносин [Електронний ресурс] // *Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин* [Інформаційні матеріали до Круглого столу на тему: «Державно-конфесійні відносини в Україні станом на 2013 рік: рух до партнерства держави і Церкви чи до кризи взаємин?» 22 квітня 2013 р.] – К.: Цент Разумкова. – 2013. – С. 23–48. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/upload/Przh_Religion_2013.pdf
18. Рязанова Л. Релігійний ренесанс: спроба соціологічної діагностики / Людмила Рязанова // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 2001. – № 4. – С. 114–125.
19. Скокова Л. Автобіографічні повідомлення як джерело у дослідженні проблеми релігійної ідентичності: кейс-стаді // *Біографічні дослідження в соціології: традиція і сучасний досвід* / Людмила Скокова. – К.: Інститут соціології НАН України, 2004. – С. 137 – 165.
20. Филипович Л. Проблема вибору нетрадиційної віри / Людмила Филипович // *Історія релігії в Україні: у 10-ти т. / За ред. Анатолія Колодного (голова ред. колегії) та ін.* – Т. 8. *Нові релігії України*. – Київ, 2010. – С. 132-143.
21. Bainbridge W. S. *The Sociology of Conversion* / William Sims Bainbridge // *Handbook of Religious Conversion* / Ed. by H. Newton Malony, Samuel Southard. – Birmingham, Alabama: Religious Education Press, 1992. – P. 178–191.
22. Gooren H. Reassessing Conventional Approaches to Conversion: Toward a New Synthesis / Henri Gooren // *Journal for the Scientific Study of Religion*. – 2007. – Vol. 46, #3. – P. 337–353.
23. Gooren H. *Religious Conversion and Disaffiliation: Tracing Patterns of Change in Faith Practices* / Henri Gooren. – N.Y.: Palgrave Macmillan, 2010. – 224 p.
24. Hood R.W. *Conversion, Spiritual Transformation and Deconversion* / Ralph W. Hood Jr., Peter C. Hill, Bernard Spilka // *The Psychology of Religion: An Empirical Approach* [4th ed.] – New York, London: the Guilford Press, 2009. – P. 206-245.
25. Hutter M. Baha'i / Manfred Hutter // *The Brill Dictionary of Religion: in 4 vols.* / Ed. by Kocku von Stuckrad. – Leiden, Boston: Brill. – 2006. – V.1. – P. 158–160.
26. Jindra I. W. *A New Model of Religious Conversion: Beyond Network Theory and Social Constructivism* / Ines W. Jindra. – Leiden, Boston: Brill. – 2014. – 228 p.
27. Johnson T. M. *Religious Affiliation* / Todd M. Johnson, David B. Barrett // *Encyclopedia of Population: in 2 vols.* // Eds. Paul Demeny and Geoffrey McNicoll. – Vol. 2. – New York: Macmillan Reference USA, 2003. – P. 835–837.
28. Snow D. A. *The sociology of Conversion* / Daniel A. Snow, Richard Machalek // *Annual Review of Sociology*. – 1984 – Vol.10. – P. 167–190
29. *Universal House of Justice Elected* [Electronic Resource] / Baha'i World News Service; Baha'i International Community. – 30 April 2013. – Access Mode: <http://news.bahai.org/story/951>

ІДЕОЛОГІЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА: ЕЛЕКТОРАЛЬНІ УСТАНОВКИ ЛУГАНЧАН

Єнін М. Н.

доцент кафедри філософії та соціології

Луганський національний університет ім. Т. Шевченка

Стаття присвячена аналізу загальних тенденцій трансформації політичних ідеологій сучасного суспільства. На думку автора, в сьогоdnішньому суспільстві ідеології не виконують функції, які були характерні в індустріальному суспільстві. Одним з проявів кризи ідеологій є наявність слабкої ідеологічної ідентичності, що має незначний зв'язок з електоральною поведінкою. На прикладі аналізу мотивів електоральних установок луганчан, автор показує відсутність прагнення реалізувати класовий і груповий інтерес, брак раціональних мотивів голосування.

Статья посвящена анализу общих тенденций трансформации политических идеологий современного общества. По мнению автора, в современном обществе идеологии не выполняют функции, которые были характерными в индустриальном обществе. Одним из проявлений кризиса идеологий является наличие слабой идеологической идентичности, ее незначительную связь с электоральными установками. На примере анализа мотивов электорального выбора луганчан, автор показывает отсутствие рациональных мотивов голосования, стремления реализовать классовый и групповой интерес.

The article is devoted the analysis of general tendencies of transformation of political ideologies of modern society. In opinion of author, in today's society ideology does not execute functions which were characteristic for them in industrial society. One of displays of ideological crisis is a presence of weak ideological identity, its insignificant connection with electoral attitudes. The author shows absence of aspiration to realize class and group interest, absence of rational reasons of voting on the example of analysis of electoral choice of Lugansk inhabitant.

Ключові слова: ідеологія, електоральні установки, ідентичність.

Постановка проблеми.

Наукове осмислення сутності ідеології почалося тоді, коли вже набули розвитку ідейні течії лібералізму, консерватизму, а згодом і марксизму. Найбільшого поширення набули підходи класиків теорії еліти (В. Парето, Г. Моска), марксизму, К. Мангейма, А. Грамші. Серед сучасних дослідників політичних ідеологій можна виділити Ф. Гайєка, М. Фрідмана, Д. Харві, У. Матца, О. Ахієзера, Н. Федотову, Р. Арона, К. Гірца, П. Бурдьє, С. Жижека, Р. Будона, Й. Ларрейна, Е. Гіденса, Дж. Томпсона, Дж. Лалла, К. Лефорта, С. Холла, С. Кара-Мурзу, А. Соловійова, А. Зінов'єва, І. Валлерстайна та ін. Вчені аналізували ідеології з точки зору їх соціальних функцій, ролі ідеології в реалізації влади, кордонів ідеології та науки. В наш час актуальність вивчення політичних ідеологій сучасності зумовлена поширенням кризових явищ, що охопили світ: загострення екологічних проблем, зростання соціальної нерівності, поширення недовіри до більшості соціальних інститутів, відрив політичної еліти від потреб та інтересів народних мас, розмивання національно-культурної ідентичності, атомізація суспільства, втрата надійних моральних орієнтирів. У зв'язку з цим на окрему увагу заслуговує вивчення особливостей трансформації ідеологій класичного індустріального суспільства, перспектив вирішення назрілих проблем в нових ідеологіях. На окрему увагу також заслуговує необхідність дослідження ідеологічних ідентичностей народних мас. Як ці ідентичності трансформуються? Як впливають на політичну і, зокрема, електоральну поведінку виборців? Чи проявляють соціальні групи солідарність в електоральному виборі? Чи є це результатом ідеологічної єдності? Справа в тому, що модель представницької демократії, що сформувалась в Новий час, передбачала активну роль політичних партій у представництві інтересів різних сегментів суспільства. Базуючись на певних ідеологічних теоріях, і орієнтуючись, перш за все, на певні соціальні групи, партійні функціонери створювали програми розв'язання суспільних проблем. Передвиборча боротьба була змаганням між цими програмами, виборці робили свій вибір у відповідності зі своїми інтересами і приналежності до певних соціальних груп. Спільна ідентичність та артикуляція спільних інтересів нерозривно пов'язані з формуванням групової солідарності (класової, національної, етнічної і т. д.). Усвідомлення своїх специфічних інтересів та їх захист через ідеологію, яку актуалізують відповідні політичні організації (зокрема, партії), перетворює соціальні групи на суб'єкти суспільного процесу.

Проблема, що вивчається в даній статті, формулюється в наступних питаннях. Як відбувається трансформація політичних ідеологій в сучасному світі? При цьому ми не претендували висвітлити всі риси і особливості цієї трансформації, а лише дослідити

найзагальніші тенденції. Інший аспект проблеми, як це позначається на електоральному установках українців, в нашому випадку мешканців міста Луганську. Чи є солідарними в електоральних установках соціальні групи сучасного українського суспільства? Чи впливає приналежність виборців до певних соціальних груп на їх електоральні преференції. Наскільки значущими були ідеологічна ідентифікація та прагматичні розрахунки в електоральному виборі українських виборців? Зважаючи на величезну множинність групових спільнот, в нашому фокусі уваги були ті, що мають спільність економічного положення (професійна та посадова приналежність) та ті, що мають певні партійні та ідеологічні переконання.

Мета статті полягала у вивченні основних тенденцій трансформації політичних ідеологій, їх зв'язку з електоральним вибором українських виборців (зокрема, луганчан) під час останніх парламентських виборів 2012 року.

Предмет статті – трансформації політичних ідеологій сучасності, їх зв'язок з електоральними установками луганчан.

Емпіричною базою дослідження були дані, отримані колективом кафедри філософії та соціології Луганського національного університету Т. Шевченка (керівник програми – Кононов І. Ф.), в якій автор публікації є співробітником. Дослідження було проведене в місті Луганську у вересні – жовтні 2012 року, в рамках дослідницької програми «Політичні партії та населення в період виборчої кампанії: контекст великого міста». Було опитано 1100 респондентів в місті Луганську, вибірка квотна (репрезентативна за статтю і віком і місцем проживання). Також нами були використані дані Інституту соціології НАН України (за 2011 рік) та результати голосувань на парламентських виборах за двома виборчими округами м. Луганська.

Завдання статті:

1) дослідити основні напрямки трансформації політичних ідеологій сучасного суспільства;

2) дослідити, які фактори спонукали українське населення голосувати за політичні партії та кандидатів по мажоритарних округах (на прикладі м. Луганську);

3) виявити, чи значимою була соціально-групова приналежність, ідеологічна ідентифікація, прагматичні розрахунки в електоральному виборі.

Нам вже доводилося писати про сутнісні риси політичних ідеологій класичного індустріального суспільства [1]. Тому в рамках цієї статті обмежуватимемо основними тезами. По-перше, ідеології формувалися за активної участі європейської науки, тому всі класичні ідеології претендували на наукову раціональність. По-друге, поява ідеологій була немислимим без сформованого на початку XIX ст. нового відчуття ходу історичного процесу, в якому історія після краху християнської концепції історії набувала поняття еволюції і прогресу. По-третє, політичним ідеологіям з самого початку свого виникнення була запропонована конкретна функція – здійснення двостороннього зв'язку між владою і масами. По-четверте, ідеології відображали інтереси великих соціальних класів і реально існуючі класові суперечності.

Для розуміння сучасних ідеологічних трансформацій важливим є аналіз тенденцій партійного життя. У більшості країн Європи приватне фінансування стало головним джерелом засобів діяльності партій. Одночасно зі скороченням частки традиційних способів фінансування політичних суб'єктів в останні роки зростає вартість виборчих кампаній. Це, насамперед, пов'язано з розвитком ЗМІ, особливо телебачення. До його виникнення головним каналом спілкування лідерів з виборцями були місцеві партійні організації. Перетворення телебачення в основний засіб передвиборчої агітації знецінило цю безкоштовну роботу. Разом з тим зросла роль професійних медіа-консультантів, експертів з вивчення громадської думки, спеціалістів рекламної справи і PR. Поступово партії стали переходити до контрактних відносин з фірмами, що надають відповідні послуги. У поєднанні з необхідністю оплачувати послуги електронних ЗМІ це призвело до значного подорожчання виборчих кампаній. Попередню схему роботи партії можна вважати мобілізаційно-ідеологічною: партії та кандидати прагнули привернути якомога більше прихильників, переконати у власній правоті. Згідно з ринковою схемою роботи, саме електоральний успіх, як головна мета, визначає всі інші параметри, включаючи характеристики пропонованого політичного товару.

Занепаду класичних ідеологій як великих метатеорій соціального та політичного життя сприяє ерозія єдності еліти і народних мас в сучасному суспільстві. Більшість партій перестали бути «класовими», претендуючи на представництво різних верств населення.

Послаблення ідеологічного консенсусу супроводжувалося руйнуванням жорсткої класової соціальної структури індустріального суспільства, структурною перебудовою економіки. На зв'язки між економічними тенденціями, змінами в соціально-класовій структурі та солідарністю звертали, зокрема, увагу французькі вчені в колективній монографії

«Повернення соціальних класів: нерівність, панування, конфлікти» [2]. Автори відзначають, що в останні десятиліття характерними є поширення негарантованої зайнятості і тимчасової роботи, загострення конкуренції на ринку праці, зростання інтенсифікації праці, зниження рівня колективної солідарності. Здатність робітників обстоювати власні інтереси знижується, вони роздроблені на численні, нерівні за своїм становищем групи: від працюючих у процвітаючих секторах до вмираючих галузей економіки. Ще більше вони роздрібнені у сфері послуг, де також існує велика різноманітність груп з різними формами зайнятості, які все більше віддаляються один від одного.

Отже, через різноманітність груп, що складають клас робітників і службовців, взаємна солідарність між ними стає все більш проблематичною.

Ідеологічні трансформації і послаблення участі народних мас у політичному житті неможливо пояснити й без ціннісних зрушень. Посилення цінностей незалежності, якості життя, самореалізації вказує на посилення, зростання індивідуалізації суспільства, ціннісна орієнтація на гедонізм і споживання зробили світоглядну шкалу індивіда більш мобільною. Проекція на світ, коли індивід намагається «вхопити» реальність через призму образів власної особистості, послаблює політичну культуру і механізми суспільної мобілізації, які є дієвими факторами у відновленні та динамізації суспільного розвитку. У. Бек називає це явище «колективною індивідуалізацією», коли соціальні кризи сприймаються як індивідуальні і більше не сприймаються в їх соціальному вимірі [3].

Для того, щоб дослідити, зв'язок ідеологічних трансформацій з електоральними установками виборців, звернемось спочатку до теорій, які пояснюють її особливості. В літературі три теорії електоральної поведінки є основними: теорія класового (соціально-статусного) голосування, соціально-психологічна, раціонально-інструментальна. Ці теорії були обґрунтовані в 50-60 рр. ХХ ст. і знайшли класичне вираження в працях таких авторів як Б. Берельсон, П. Лазарсфельд, У. Макфі, Е. Даунс [4, 17-18]. На значенні групової солідарності в електоральному виборі робиться акцент в рамках першого підходу. Приналежність виборців до певних соціальних груп зумовлює їх відповідну артикуляцію у полі електоральних преференцій. На емоційній солідарності з політичною партією, яка формується під впливом первинної соціалізації (батьків майбутнього виборця), наголошується в рамках другого підходу [4, 153-165; 5]. Основу раціонально-інструментальної теорії електоральної поведінки становить теза про те, що виборці мають раціональні мотиви, які засновані на прагматичному розрахунку. Висновок про те, наскільки ці теорії є релевантними в аналізі електоральних установок українського виборця можна зробити, аналізуючи критерії, на які спиралась наша громадяни, формуючи свій вибір. Для цього проаналізуємо значимі в контексті даної теми результати дослідження, отриманих кафедрою філософії та соціології ЛНУ Т. Шевченка. Це колективний кафедральний проект, тому будемо звертатися і до робіт викладачів, які внесли свій внесок в розробку даної теми дослідження.

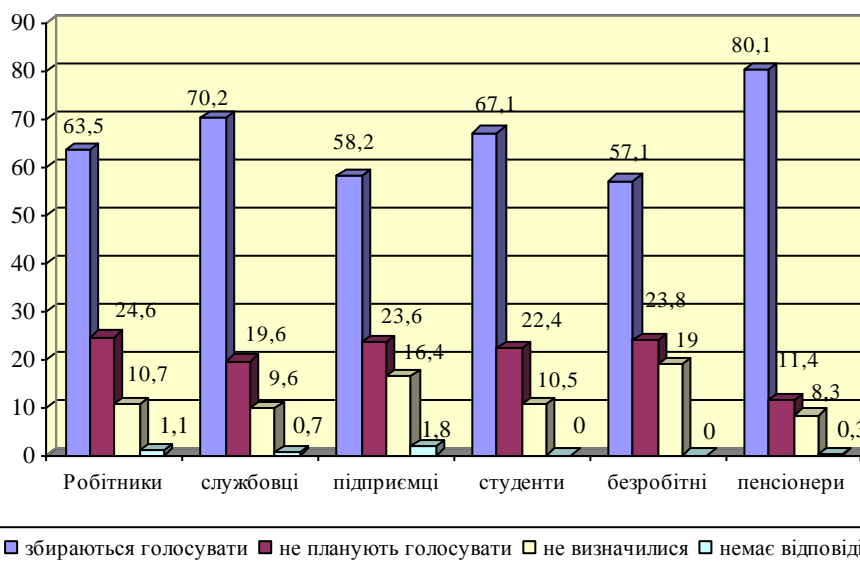
На наше запитання «Чи збираєтеся Ви брати участь у виборах до Верховної Ради 28 жовтня 2012 року?» був отриманий такий розподіл відповідей респондентів за різними соціально-професійними групами» (див. малюнок 1).

Як видно з малюнку 1, найвищу готовність до виборів демонстрували пенсіонери і службовці. Для робітників, представників дрібної і середньої буржуазії, менеджерів, безробітних характерні достатньо низькі показники готовності до участі в виборах¹⁹.

На основі даних таблиці 1 (*таблиці подані в кінці статті – прим. редакції*) можна побачити, що готовність голосувати за ту чи іншу партію майже не залежить від соціального становища респондентів. Наприклад, прибічники КПУ, Партії регіонів та політичної сили УДАР є у всіх соціальних верствах. Хоча є й незначні відмінності. Переважний електорат партії УДАР – студенти. Найбільший електорат Партії регіонів – пенсіонери та підприємці, хоча й серед інших груп можна побачити значну кількість тих, хто готовий підтримати цю політичну силу. КПУ має багато прихильників серед гуманітарної інтелігенції і, як і Партія регіонів, також користується підтримкою людей пенсійного віку. Не дивлячись на програмні гасла захисту найбільш незахищених верств населення та традиційну для себе соціальну основу (трудящих), КПУ має незначну долю підтримки робітників, службовців та безробітних.

¹⁹ Більш детально про це в публікаціях: 1) Кононов І. Ф. Вибори : гра еліт на полі суспільних опіній / І. Ф. Кононов // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки. – 2013. – № 11 (270). – С. 5 – 45.

2) Уколова А. А. Соціально-професійні групи як поле формування електоральних установок під час виборів до Верховної Ради України / А. А. Уколова // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки. – 2013. – № 11 (270). – С. 126 – 133.

Малюнок 1. Розподіл відповідей на запитання «Чи збираєтеся Ви брати участь у виборах до Верховної Ради 28 жовтня 2012 року?»

Зв'язок респондентів зі своїм соціальним статусом і соціальною групою та відповідна їх ідентифікація в полі електоральних преференцій не має суттєвого значення. Побіжно про це свідчить і наш аналіз електорального вибору кандидатів по мажоритарних округах, який показав відсутність класової солідарності (по лініям – політичний та підлеглий класи, бідні – заможні класи), а також – суперечливість масової свідомості українських громадян [7]. Не дивлячись на низький рівень життя і суцільну відчуженість громадян від політики, в їх електоральному виборі відсутній конфлікт між народом і владою, народом і багатіями. З одного боку, наші громадяни з великою недовірою ставляться до української політичної еліти (лише 8,4% відповіли, що політичне керівництво представляє інтереси народу України), а з іншого – схильні більше довіряти кандидатам в депутати, які висунуті якою-небудь великою і впливовою партією, що й рекрутують наразі цю еліту у вищі законодавчі та виконавчі органи держави (таблиці 2 і 3).

Кількість громадян, схильних більше довіряти тим кандидатам в депутати, які висунуті якою-небудь великою і впливовою партією, майже на 9% більше від тих, хто думає інакше (45,6% проти 36,7%).

Важливою тенденцією також було те, що луганчани мали труднощі з вибором кандидатів. За нашими даними, 62,9% опитаних респондентів не давали відповіді, за кого вони збираються голосувати. Це свідчить про брак інформації про кандидатів, більшість громадян нашого міста робили свій вибір уже на виборчій дільниці. Нам вже доводилось писати про те, що партійна ідентифікація під час голосування за кандидатів по мажоритарних округах була домінуючим фактором вибору [7, 56]. Підтвердженням, отриманим нами в ході соціологічного дослідження даних, стали результати волевиявлення луганчан під час виборів. Нижче подаються підсумкові таблиці 4 і 5 по двох виборчих округах: №105 [8], №109 [9].

На кризовий стан групової та класової солідарності вказує й ідеологічна неструктурованість українських громадян. За даними Інституту соціології НАН України, станом на 2011 р., понад 50% громадян не розташовували себе в полі ідеологічних преференцій, 11,5% не ідентифікували себе з жодною ідеологічною течією, 10,4% не визначило своїх позицій, 26,9% не розуміло їх сутності (таблиця 7) [10, 21].

Дані, що були отримані нашою кафедрою, також підтверджують цю думку. Загалом ідеологічна шкала в континуумі «праві – ліві» виявилась більш складною для респондентів, ніж та, що була запропонована Інститутом соціології НАН України (82,3% респондентів було складно розташувати себе) (таблиця 8). Дані таблиці 9 підтверджують висновок про те, що політичні переконання в межах класичного ідеологічного спектру не відіграють суттєвої ролі у виборі партій. Певний зв'язок між ідеологією, що сповідує партія, та ідеологією, з якою ідентифікують себе виборці, є лише в КПУ. Серед прибічників Партії регіонів, яка позиціонує себе як центристська політична сила, можна зустріти виборців, які обрали всі наявні ідеологічні орієнтації.

В електоральному виборі луганчан не є обов'язковою етнічна приналежність депутату. В таблиці 10 показано, що зв'язок депутата з Луганськом не є для луганчан визначальним. Лише 22,9% громадян нашого міста вказали на важливість його походження. Більш значимим

є його знання проблем міста. В цих відповідях присутні моменти прагматичності наших громадян, але в той же час цей вибір не є глибоким та послідовним. І. Кононов в своїй статті показав, що в цілому більшість респондентів з партійними програмами не ознайомлені, але в той же час очікування виборців Луганщини трьох найбільш популярних політичних сил (Партії регіонів, КПУ, Блок В. Кличка «УДАР»), обертаються навколо головного передвиборчого гасла Партії регіонів – збереження стабільності в країні. Воно виявилось найбільш співзвучним мешканцям Луганська [6, 38-39].

Висновки.

В сьогоdnішньому суспільстві ідеології не виконують функції властиві їм в індустріальному суспільстві. Ідеологія не формує світогляд громадян, не озброює їх критерієм ефективної оцінки політичних діячів і феноменів. Одним з проявів цієї кризи ідеологій класичного індустріального суспільства є наявність слабкої ідеологічної ідентичності, що майже не впливає на електоральні установки. Соціальні групи сучасного українського суспільства не виявляють солідарності в електоральному виборі. Зв'язок респондентів зі своїм соціальним статусом і соціальною групою та відповідна їх ідентифікація в полі електоральних переваг не має суттєвого значення. Електоральний вибір не має характеру конфлікту між народом і владою, народом і олігархією, в ньому не простежуються ознаки етнічної упередженості, прагнення реалізувати класовий і груповий інтерес. В нашому дослідженні показано брак раціональних мотивів голосування, переважна більшість виборців не знали депутатів, що балотувались від їх виборчих округів, майже не ознайомлені з програмами політичних партій. На емоційному компоненті солідарності з партією робиться акцент в соціально-психологічному підході, але в ньому вона має характер складової усталеного культурного геному. У випадку з електоральним вибором на Луганщині, на нашу думку, солідарність – це радше вимушений договір. Народні маси відчужені від елітних груп і, не знаючи реальних альтернатив вибору, виявляють готовність голосувати за кандидатів від великих політичних сил, які у випадку з Луганщиною, репрезентують сьогоdnішню владу, на основі очікувань збереження стабільності. З іншого боку, електоральні установки українців зумовлені історично сформованими культурно-регіональними ідентичностями й луганчани виявляли готовність підтримати партії, які найбільш виражали їх в своїх програмах. Тому ВО «Свобода» відторгалася як «націоналістична» партія, а КПУ і Партія регіонів навпаки мали особливу підтримку на Сході України і дуже низьку на Заході України.

Таблиця 1. Залежність готовності голосувати за ту чи іншу партію від професійної та посадової приналежності респондентів (у %)

Якби вибори до ВРУ проходили в наступну неділю, то яку партію Ви б підтримали?	Варіанти відповідей	Робітники n =345	Керівники підприємства, установи чи структурного підрозділу n =32	Службовці n =70	Підприємці, зайняті індивідуальною комерційною чи виробничою діяльністю n =55	Гуманітарна інтелігенція n =46	Студенти n =76	Безробітні n =63	Пенсіонери n =351
	КПУ	9,6	6,3	8,6	12,7	17,4	6,6	3,2	14,2
СПУ	0,3	0,0	0,0	1,8	0,0	1,3	0,0	0,3	
Партія регіонів	36,2	31,3	30,0	43,6	32,6	27,6	38,1	40,7	
ВО «Батьківщина»	3,8	6,3	1,4	1,8	4,3	0,0	1,6	2,3	
Наша Україна	0,3	0,0	0,0	0,0	2,2	0,0	0,0	0,0	
ВО «Свобода»	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	1,3	1,6	0,3	
Радикальна партія О. Ляшка	1,7	0,0	0,0	0,0	0,0	1,3	3,2	0,0	
Україна – Вперед!	1,2	0,0	7,1	3,6	0,0	6,6	3,2	2,0	
УДАР	7,0	12,5	5,7	5,5	8,7	15,8	3,2	4,0	
Інше	6,1%	6,3	8,6	3,6	4,3	5,3	7,9	6,3	
Складно відповісти	11,9	12,5	18,6	9,1	17,4	15,8	14,3	18,8	
Немає відповіді	21,7	25,0	20,0	18,2	13,0	18,4	23,8	11,1	

Таблиця 2. Розподіл відповідей на запитання «Як би Ви визначили відносини між політичним керівництвом України та народом?»

№ п/п	Варіант відповіді	Частота	% до опитаних n=1100
1.	Політичне керівництво відображає інтереси народу України	92	8,4
2.	Політичне керівництво відображає інтереси тільки багатих	59	5,4
3.	Політичне керівництво, незважаючи на вибори, взагалі нікого не представляє, воно діє тільки у власних інтересах	117	10,6
4.	Політичне керівництво України залежить від США та ЄС, а не від власного народу	15	1,4
5.	Політичне керівництво України є ставлеником світового уряду, а не свого народу	10	0,9
6.	Інше	5	0,5
7.	Важко відповісти	102	9,3
8.	Немає відповіді	700	63,6
	Усього	1100	100,0

Таблиця 3. Розподіл відповідей на запитання «Чи згодні Ви з висловлюванням: «Я більше довіряю тим кандидатам в депутати, які висунуті якою-небудь великою і впливовою партією?»

№ п/п	Варіант відповіді	частота	% до опитаних n=1100
1.	Так	502	45,6
2.	Ні	404	36,7
3.	Важко відповісти	174	15,8
4.	Немає відповіді	20	1,8
	Усього	1100	100

Таблиця 4. Результати голосування по виборчому округу № 105

Список кандидатів	Партійна приналежність	Результати волевиявлення (у відсотках)
Горохов С. О.	Партія регіонів	59,70
Чаленко М. М.	Комуністична партія України	15,19
Тамашев Г. А.	Блок В. Кличка «УДАР»	8,66
Кривобоков В. А.	Народні партія вкладників та соціального захисту	7,13
Барвіна Н. О.	Блок Наталії Королевської «Україна – Вперед!»	2,76
Попов В. Є.	Самовисуванець	2,10
Скіріч А.С.	Самовисуванець	1,68
Жданова В. О.	Самовисуванець	1,62
Вікторов А. С.	Партія «Нова політика»	0,56
Мошенський С. З.	Самовисуванець	0,54

Таблиця 5. Результати голосування по виборчому округу № 109

Список кандидатів	Партійна приналежність	Результати волевиявлення (у відсотках)
Медяник В. Ю.	Партія регіонів	44,08
Макаров О. К.	Самовисуванець	14,26
Резнік М. М.	Комуністична партія України	11,57
Букаєва М. В.	Самовисуванець	9,38
Моравський Ю. В.	Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»	4,12
Данієлян В. Р.	Самовисуванець	3,17
Павлинський О.В.	Блок В. Кличка «УДАР»	2,54
Пригеба Г. В.	Радикальна партія О. Ляшка	2,42
Макаров К. К.	Самовисуванець	2,40
Кривобоков А. А.	Народні партія вкладників і соціального захисту	1,25

Таблиця 7. Розподіл відповідей на запитання “У політичному спектрі зазвичай вирізняються окремі, більш або менш самостійні течії. Нижче наведено декілька таких течій. Виберіть, будь ласка, одну з них, яка найближча Вам” (%)

	2005	2006	2008	2010	2011
1. Комуністична	7,4	8,3	8,0	7,1	7,5
2. Соціалістична	12,9	16,0	11,5	10,6	10,7
3. Соціал-демократична	13,9	15,1	12,7	11,4	9,2
4. Зелені	2,7	2,1	2,9	2,8	1,9
5. Ліберальна	1,2	2,2	1,9	1,9	1,7
6. Християнсько-демократична	3,1	2,3	3,3	3,3	3,9
7. Національно-демократична	10,2	9,3	10,7	9,3	8,4
8. Націоналістична	2,0	2,8	2,4	2,3	1,5
9. Інше	1,7	1,8	1,2	0,6	0,1
10. Ніяка взагалі	9,9	9,6	13,9	11,3	11,5
11. Ще остаточно не визначив своїх позицій	15,6	14,1	13,8	14,6	10,4
12. Я не розуміюся на цих течіях	19,3	16,4	17,5	24,8	26,9
Не відповіли	0,0	0,1	0,2	0,1	0,0

Таблиця 8. Розподіл відповідей на запитання «Охарактеризуйте свої політичні переконання» (у %)

№ п/п	Варіанти відповідей	Частота	% від кількості опитаних n=1100
1.	Крайні ліві	23	2,1
2.	Помірковано ліві	35	3,2
3.	Лівоцентристські	33	3,0
4.	Правоцентристські	31	2,8
5.	Помірковано праві	45	4,1
6.	Крайні праві	28	2,5
7.	У мене немає сталих політичних переконань	345	31,4
8.	Складно відповісти	529	48,1
9.	Немає відповіді	31	2,8

Таблиця 9. Залежність готовності голосувати за ті чи інші партії залежно від політичних орієнтацій респондентів (у %)

	Варіанти відповіді	Крайні ліві n =23	Помірковано ліві n =35	Лівоцентристські n =33	Правоцентристські n =31	Помірковано праві n =45	Крайні праві n =28	Немає сталих політичних переконань n =345	Складно відповісти n =529
	КПУ	43,5	28,6	30,3	3,2	6,7	7,1	7,0	10,4
	СПУ	0,0	0,0	0,0	3,2	0,0	3,6	0,0	0,4
	Партія регіонів	26,1	31,4	42,4	71,0	71,1	39,3	30,1	36,9
	ВО «Батьківщина»	4,3	2,9	3,0	0,0	8,9	17,9	2,6	1,7
	Наша Україна	4,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	0,0
	ВО «Свобода»	4,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,9	0,0
	Радикальна партія О. Ляшка	4,3	0,0	0,0	3,2	0,0	0,0	0,6	0,9
	Україна – Вперед!	0,0	2,9	3,0	3,2	0,0	0,0	2,9	1,7
	УДАР	0,0	14,3	6,1	0,0	0,0	7,1	6,4	7,0
	Інше	4,3	2,9	3,0	3,2	0,0	0,0	7,0	7,2
	Складно відповісти	0,0	5,7	3,0	9,7	8,9	17,9	18,0	17,2
	Немає відповіді	8,7	11,4	9,1	3,2	4,4	7,1	24,3	16,6

Таблиця 10.
Розподіл відповідей на запитання
«Чи є важливим для Вас зв'язок депутата з Луганськом?»

№ п/п	Варіант відповіді	Частота	% до опитаних n=1100
1.	Важливо, що він тут народився й виріс	252	22,9
2.	Важливо не те, що він тут народився, а те, що до останнього часу тут працював і знає проблеми міста	118	10,7
3.	Неважливо, де він народився й виріс, а важливо те, що він знає проблеми міста	350	31,8
4.	Це не має жодного значення	207	18,8
5.	Важко відповісти	121	11,0
6.	Не має відповіді	52	4,7
	Всього	1100	100,0

Література

1. Єнін М. Н. Ідеологічні трансформації в суспільстві другого модерну // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління: Збірник наукових праць ДонДУУ. Т.ХІІІ. Вип. 217. Серія «Соціологія». – Донецьк, 2012 р. – С. 165–171.
2. Le retour des classes sociales: Inégalités, dominations, conflits / Sous le dir. de P. Bouffartigue. – P., 2004. – 286 p.
3. Бек У. Собственная жизнь в развязанном мире : индивидуализация, глобализация и политика [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.soc.pu.ru/publications/pts/bek_3.shtml 9.
4. Вишняк О. І. Електоральна соціологія / О. І Вишняк // Спеціальні та галузеві соціології / За ред. В. Є. Пилипенка. – К. : Каравела, 2003. – С. 187 – 219.
5. Шевченко Ю. Д. Поведение избирателей в России: основные подходы [Електронний ресурс] – Режим доступу: socioline.ru/files/shievchienko...
6. Кононов І. Ф. Вибори: гра еліт на полі суспільних опіній / І. Ф. Кононов // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки. – 2013. – № 11 (270). – С. 5 – 45.
7. Єнін М. Н. Формування вибору кандидатів по мажоритарних округах / М. Н. Єнін // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки. – 2013. – № 11 (270). – С. – 46 – 57.
8. Одномандатний виборчий округ № 105. Результати голосування [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.rbc.ua/rus/vyboru2012/person/o190>
9. Одномандатний виборчий округ № 109. Результати голосування [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.rbc.ua/rus/vyboru2012/person/o194>
10. Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг: У 2-х т. Том 2: Таблиці і графіки / За ред. д. філос. н. Є. І. Головахи, д. соц. н. М. О. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2011. – 480 с.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОТЕСТНОЇ АКТИВНОСТІ НАСЕЛЕННЯ НА ОСНОВІ ІНФОРМАЦІЇ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Купрєєва Ю.О.

*аспірант кафедри соціології факультету соціології і права
НТУУ «КПІ»*

Розвиток та поширення мережі Інтернет значною мірою збільшили методологічний арсенал науковців. У даній статті розглянуті як перспективи модернізації вже ustalених соціологічних методів (на прикладі методу аналізу протестних подій), так і можливості отримання даних на основі пошукових запитів в мережі Інтернет.

Развитие и распространение сети Интернет в значительной степени увеличили методологический арсенал ученых. В данной статье рассмотрены как перспективы модернизации уже устоявшихся социологических методов (на примере метода анализа протестных событий), так и возможности получения данных на основе поисковых запросов в сети Интернет.

The development and spread of the Internet has increased the methodological arsenal of scholars. In this article the author discusses the perspectives of modernization of already established sociological methods (for example, protest event analysis), and the possibility of obtaining data based on search queries in the Internet.

Ключові слова: протестна діяльність, аналіз протестних подій, частота пошукових запитів, Гугл Тренди..

Із розвитком новітніх технологій та всесвітнім поширенням мережі Інтернет, кількість інформації та її швидкість зазнали серйозних змін. Не осторонь залишились і основні види та форми людської діяльності. Паралельно з цим, як і очікувалось, об'єм використання Інтернет в науковій спільноті для отримання наукової інформації збільшився, а методичний арсенал науковців збагатився.

Вже сьогодні можна побачити, що хоч в Україні (яка з самого початку відставала від розвинених країн у швидкості розповсюдження всесвітньої мережі) на кінець 2013 року за даними GFK Україне регулярно користувались Інтернетом близько 50% українців, втім, у науковому просторі ефективність використання мережі Інтернет для вивчення, наприклад, інтересів, поведінки, смаків, потреб будь-якої аудиторії вже була доведена великою кількістю досліджень – як соціологічних, так і (навіть частіше) маркетингових.

З одного боку, можна казати про використання Інтернет для «полегшення життя» дослідника, яке не передбачає радикальних нововведень. Наприклад, певної комодифікації зазнали соціологічні (і не тільки) опитування. І якщо вперше ідея он-лайн опитування обговорювалась в наукових колах США в 1980-х роках, як альтернатива поштовому опитуванню, а у 1994 році було проведено перше таке дослідження, то за двадцять років кількість особистих інтерв'ю в США звелась до мінімуму [2]. І хоч здається, що даний метод через це зазнав серйозних змін, насправді найбільша відмінність он-лайн опитування від всіх попередніх його форм – в перенесенні процесу комунікації дослідника та респондента із реального соціального простору в віртуальний.

З іншого боку, в науковому полі з'являються абсолютно нові методи дослідження, що передбачають розробку майже «з нуля» та трудомісткий процес апробації, захисту та стандартизації методики. Так, наприклад, сьогодні актуальним стає дослідження самого простору Інтернет (блогосфера, соціальні мережі, пошукові запити тощо). І хоча можна сумніватись в тому, що віртуальні комунікації та он-лайн активність мають значні відмінності від «реальних» комунікацій та активності, втім в даній статті я буду виходити з того, що завдяки мережі Інтернет у вчених з'являється грандіозна можливість утворення та подальшого дослідження величезних масивів інформації будь-якого типу (фото, відео, аудіо, текстової), яка частіше за все знаходиться у відкритому доступі та постійно оновлюється. І оскільки «гіперпростір не знищує «звичайну» міжособистісну комунікацію, а, навпаки, збільшує її інтенсивність та розширює різноманіття її форм незалежно від предметного змісту» [1], це, в свою чергу, не маючи особливого впливу на сам предмет соціологічного дослідження, сприяє урізноманітненню методів його вивчення.

В цій статті я зосереджу свою увагу власне на двох прикладах того, як розвиток мережі Інтернет вдосконалив можливості дослідження протестів.

Перший приклад стосується вдосконалення раніше розробленого та вже вельми розповсюдженого методу аналізу протестних подій. Другий приклад – це ще маловідомий в соціологічному просторі метод, який поступово збільшує як свої можливості, так і кількість

«прихильників». Мається на увазі метод аналізу статистики частоти пошукових запитів в Інтернеті.

Метод аналізу протестних подій

Як відомо, на початку 70-х років виникло питання про пошук нових індикаторів, які б збільшили пояснювальний потенціал теорій, що досліджують довготривалі тренди страйкової активності. Запропонований метод досить швидко набув поширення, і зараз метод аналізу протестних подій (protest event analysis) є загально визнаним методом дослідження, розробленим соціологами для відображення, аналізу та інтерпретації поширення і властивостей великої кількості протестів за допомогою контент-аналізу таких джерел, як новини в газетах [9].

Класичним прикладом такого дослідження є робота Беверлі Сілвер «Сили праці: робітничі рухи та глобалізація з 1870 р.». В ній шляхом глибинного теоретичного та емпіричного аналізу авторка демонструє історичну траєкторію робітничого руху: від панування текстильної промисловості у 1870 році, крізь становлення, розгортання та поступове згасання автомобільної промисловості, і закінчує свій аналіз кінцем ХХ століття та пошуком нової панівної сфери промисловості та можливими тенденціями і потенціалом її робітничого руху. Основними джерелами інформації про страйкову активність робітників стали статті в журналах «Таймс» (Лондон) та «Нью Йорк Таймс» за період 1870-1990 рр.[15].

Даний метод, звичайно, має як переваги, так і недоліки. І поки деякі дослідники стверджують, що аналіз протестних подій залишається кращою методологією для вивчення суспільних рухів, і що проблеми похибки і валідності незначні [наприклад, див. 9], інші прийшли до цілком протилежного висновку, що дані ЗМІ є не надто надійними, оскільки вони не вимірюють активність громадських рухів, а, скоріше, є аналізом упередженого висвітлення подій газетою і повинні розглядатися саме як такі [6].

З одного боку, аналіз протестних подій приваблює спрощеним розглядом широкого спектру рухів і дій та можливістю як історико-порівняльного, так і кількісного аналізу. З іншого, є ряд критичних зауважень, зосереджених, як правило, на можливих похибках, що супроводжують цей метод. Наприклад, проблемою постає операціоналізація протесту. Нерозкритими залишаються питання навколо кодування різних типів протесту, відбір тільки тих, в яких беруть участь велика кількість людей, або тільки із конфліктно-насильницьким перебігом подій. Розглядаючи можливість використання методу аналізу протестних подій для дослідження фемінізму, Пол Багулей також зазначав, що в багатьох випадках дослідники описують, як правило, чоловічі форми поведінки, а значна частина дискусії стосовно похибки вибірки, притаманної цьому методу, рішуче залишається осторонь гендерних проблем [6].

Серед інших недоліків відзначають похибку, що пов'язана з роллю дослідника, і стосується конкретних практик відбору або кодування. Наприклад, не всі щоденні видання газети можуть бути проаналізовані через брак коштів і часу, а аналіз джерел може проводитися тільки один або два дні на тиждень.

Ще одним аргументом критиків даного методу є похибка вибірки. Тобто мається на увазі, що дослідження найпопулярніших глобальних міжнародних газет не дає можливості охопити весь протестний простір. До того ж на шпальтах газет інформація може бути певним чином скоригована або замовчана.

Саме тому сьогодні для подолання даних проблем та вдосконалення методу актуалізується значення мережі Інтернет. І вже можна стверджувати, що загальноприйнятим стає аналіз не лише глобальних (як у випадку дослідження Беверлі Сілвер), але й регіональних, неофіційних, академічних і активістських ЗМІ. А дослідники починають включати до списку джерел інформації не тільки паперові видання, але й стрічки он-лайн новин.

Звичайно, така модифікація методу позитивно відбивається не тільки на вартості дослідження, але й дозволяє припускати, що значне збільшення видів та кількості інформаційних джерел надає можливість охопити у дослідженні якщо не абсолютно всі, то переважну більшість протестних подій, що відбувались на певній території за встановлений період. А включення до джерел не тільки офіційних ЗМІ, але й сайтів багатьох громадських, неформальних (часто конкуруючих між собою) організацій мінімізує можливість одностороннього висвітлення окремих подій із викривленням фактів.

Демонструючи переваги дослідження преси за допомогою Інтернет-ресурсів, звернемося до двох прикладів.

Першим прикладом постає дослідження групи з чотирьох вчених, які в 2013 році за допомогою методу аналізу протестних подій статистично довели всесвітній сплеск протестної активності та її суспільного резонансу (за період 2006-2013рр.), визначили основні причини (невдоволення), через які виникали протести, здобутки (як позитивні, так і негативні) протестантів, їх найпоширеніші вимоги та форми реалізації протестної активності [12]. Їхнє

дослідження охоплює дані доступних он-лайн новин, опублікованих в період з січня 2006 року по липень 2013 року. З метою упередженого вибору джерел новин (а це, як вони відзначають, одне з найважливіших завдань в рамках даного методу), їхнє дослідження включило в себе принаймні одне міжнародне або регіонально визнане джерело для кожної досліджуваної країни (наприклад, Новини Бі-Бі-Сі, Аль-Джазіра, Нью-Йорк Таймс), доповнене принаймні одним місцевим академічним або організаційним джерелом незалежних новин в країні (наприклад, Демократія Зараз!, база даних Глобальних ненасильницьких дій тощо) [12].

Не можна не звернути увагу на те, що саме використання веб-медіа дозволило цим дослідникам вийти за межі однієї країни та, полишивши ідею про фіксацію абсолютно всіх протестів, що мали місце за певний період часу, і певним чином оминувши мовні бар'єри, зосередитись на аналізі протестної активності на всесвітньому рівні.

Інший приклад є, навпаки, демонстрацією спроби вести облік всіх протестів, що мають місце на території однієї держави, а саме України.

Реалізацією даного методу займається Центр Дослідження суспільства. В своєму проєкті моніторингу протестів, репресій і поступок «Ukrainian Protest and Coercion Data», починаючи з кінця вересня 2009 року, вони «створюють базу даних усіх (незалежно від тематики та чисельності) фактичних протестних подій, позитивних та негативних реакцій на них, їхньої форми, учасників, цілей, вимог, місця і часу проведення тощо, які відбуваються в реальному часі на території України і про які з'являлися інформаційні повідомлення у веб-медіа» [3]. У якості джерел інформації дослідження виступають більше 190 національних, обласних та активістських ЗМІ.

Тож, як ми бачимо, поширення мережі Інтернет дозволило розглянутому методу набути статусу поки що єдиного найбільш повного та системного обліку всіх протестних подій. А завдяки великій кількості міжнародних проєктів, він має ще й високий порівняльний потенціал – як в часі, так і в просторі.

Аналіз статистики частоти пошукових запитів в мережі Інтернет

Втім, окрім усталених методів, як вже зазначалось, розвиваються і абсолютно нові підходи. Одним із нових джерел даних для соціологічного аналізу стала статистика частоти пошукових запитів в Інтернеті (internet search data), котру бачиться можливим використовувати для систематичного аналізу та прогнозування політичних і суспільних настроїв.

Дана методика, незважаючи на свою новизну, вже набула значної популярності серед дослідників із різних галузей наук. В першу чергу, вона була апробована в США для передбачення епідемій грипу та отримала своє втілення у проєкті «Google моніторинг грипу» («Google Flu Trends»). Було виявлено, що поширення епідемії грипу супроводжується значним збільшенням пошукових запитів в Інтернеті, що включають в себе слова-індикатори, які описують симптоми захворювання. До того ж значною перевагою цього методу стала можливість передбачити сплеск епідемії грипу за тиждень-два до його підтвердження відділом по надзвичайних ситуаціях США [7; 10].

Можливість проводити аналіз частоти пошукових запитів в інших сферах була втілена в проєкті Google Трендів (Google Trends). В основі його механізму роботи лежить аналіз надзвичайно великої бази даних всіх пошукових запитів у певному регіоні за встановлений період часу. Дослідник (а їм може стати кожен власник аккаунту на gmail.com) обирає слова-індикатори та вже через декілька секунд отримує дані щодо динаміки пошукових запитів впродовж певного відрізка часу.

Серед беззаперечних переваг цього методу – його доступність, легкість у користуванні (частіше за все відзначають інтуїтивно-зрозумілий інтерфейс), безкоштовність. До того ж інформація оновлюється щоденно, в режимі реального часу, а всесвітнє поширення пошукової системи Google надає можливість порівняння на глобальному рівні.

Проте, незважаючи на ці переваги, поки що метод знаходиться на стадії розробки та теоретичного обґрунтування валідності отриманих даних. І, оскільки найбільш важливим при розробці такого дослідження є виділення ключових слів та словосполучень, результати часто опиняються під шквалом критики, оскільки пошукові критерії не є стандартизованими (наприклад, в Google Flu Trends дослідники зіштовхнулись із проблемою різноманіття формулювань користувачами пошукових запитів, що фактично описують одні й ті самі симптоми, - температура, озноб, лихоманка, жар тощо) [7]. Також не можна не згадати про низький рівень чутливості до локальних явищ та фактору рівня користування Інтернетом в різних країнах (що фактично робить цей метод поки що придатним в основному для розвинених країн).

Часто скептицизм стосовно методу виявляється у репліках, схожих на думку Дугласа Флемінга, що «до масиву даних моніторингу грипу Google потрапляють не тільки хворі, але й

ті, хто просто цікавиться новою вакциною» [16]. Приблизники Google Трендів відповідають на це тим, що думка Флемінга стосується скоріше виключень, самі ж дані спираються на мільйони пошукових запитів, тому є вельми стабільними. Хоча, звичайно, є приклади, коли в США спостерігали нестандартне збільшення кількості запитів із словосполученням «пташиний грип» через його епідемію в Китаї та Турції [7]. Або ще один випадок, пов'язаний із ім'ям відомої співачки Ріани, яка, поінформувавши своїх фанів за допомогою публікації в Twitter про свою хворобу, спричинила значний сплеск пошукових запитів із словом «грип» на території США [14].

Тому при використанні цього методу слід враховувати також суспільний інтерес до «зовнішніх» та незалежних явищ.

І все ж, незважаючи на перелічені недоліки, в наукових колах продовжується активна робота з розробки та покращення методу аналізу пошукових Інтернет запитів. І вже в останніх журналах з'явилися статті з його апробацією – як в сфері економіки [наприклад, див. 13], психології [наприклад, див. 8], так і в соціальних науках, в тому числі при вивченні протестних настроїв.

Найяскравішим таким прикладом є стаття М.Алексеева «За межами опитувань: запити Google та мінливість публічних протестів в Росії». В ній автор робить спробу відстежити рейтинги В.Путіна та потенціал масових протестів шляхом аналізу частоти запитів трьох найпоширеніших протиурядових тем (корупція, ксенофобія та антиамериканизм). Досліджуючи період 2008-2011 років, автор робить висновок, що значне збільшення кількості запитів, що носили ксенофобський характер, завжди супроводжували подальші протестні акції [4]. Таким чином, отримані результати, як вважає автор, свідчать, що ця методологія спроможна відстежувати зміну протестних настроїв часто ефективніше (оперативніше) за класичні опитування.

Роблячи підсумки, можна зауважити, що розвиток та поширення мережі Інтернет дійсно значною мірою збільшили арсенал науковців, оскільки кількість інформації та її швидкість зазнали запаморочливих змін. Прикладом нововведень стали як модернізація вже усталених соціологічних методів (було розглянуто на прикладі методу аналізу протестних подій), так і поява нових можливостей дослідження (наприклад, метод аналізу статистики частоти пошукових запитів в мережі Інтернет).

Не можна не помітити, що описані методи є лише маленькою частиною із усіх активно використовуваних он-лайн методів та тих, що все ще знаходяться на стадії розробки. Бо завдяки Інтернету соціологи отримали можливість не тільки використовувати величезні об'єми інформаційних ресурсів, але й за допомогою його комунікативних ресурсів опанувати проведення експертних он-лайн опитувань, деяких форм фокус-груп, анкетування тощо. І з поступовим збільшенням користувачів та технічного оснащення, ці всі можливості будуть лише зростати.

На даний момент оцінити науковий потенціал використання мережі Інтернет все ще залишається неможливим, оскільки цей потенціал не реалізується навіть на десяту частину. Наприклад, вивчення власне суспільних рухів та протестної активності в рамках Інтернет комунікацій особливо актуалізувалось після подій «Арабської весни», коли соціальні мережі стали засобом, який сприяв швидкій реакції на дії влади та організації масових протестів. З цього моменту розпочалась дослідницька робота із розкриття нових сторін існування протестної активності. І поряд із розглянутим методом аналізу статистики частоти пошукових запитів починає розвиватись аналіз статистики використання слів-індикаторів у соціальних мережах. Наприклад, за допомогою програми Twittratr став можливим простий семантичний аналіз на основі виділення позитивних та негативних слів, що супроводжують слово-індикатор у публікаціях в Twitter (соціальна мережа, що представляє собою мікроблог із можливістю миттєвої публікації (в тому числі з мобільних пристроїв) коротких заміток довжиною до 140 символів). Оскільки станом ще на 2011 рік, кількість користувачів налічувала близько 200 мільйонів, можна лише уявити, які дослідницькі перспективи представляють дані такого типу.

Втім, звичайно, варто бути обережним при використанні нових, слабо розроблених методів, що не отримали ще академічного визнання, оскільки можливі значні непередбачені похибки та упередження (як розглянуті на прикладі Google Трендів). Необхідним залишається їх апробація паралельно з усталеними методами з метою збагачення отриманих знань і поглибленого вивчення протестів. В той же час, усталені методи поступово набувають нових рис та форм втілення, які, з одного боку, часто зустрічають активну критику, а з іншого – сприяють зменшенню похибок та упереджень, пов'язаних із процесом збору та обробки інформації.

Література

1. Батыгин Г.С. Социология Интернет: наука и образование в виртуальном пространстве // Социологический журнал. – 2001. - №1. – С.188-204.
2. Докторов Б.З. Пост-гэллаповские опросные технологии: к 200-летию опросов общественного мнения в США // Социологический журнал. – 2005. - №5. – С. 5-36.
3. Офіційний сайт Центру дослідження суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cedos.org.ua/uk/protests>
4. Alexeev M. Beyond the Polls: Google Queries and Public Protest Volatility in Russia. [Electronic Resource]. – Mode of access : <http://ponarseurasia.com/memo/beyond-polls-google-queries-and-public-protest-volatility-russia>
5. Aligisakis M. Labour disputes in western Europe: Typology and tendencies // International Labour Review. – 1997. – Vol.136. – pg. 73-94
6. Bagguley P. The Limits of Repertoires and Protest Event Data for the Analysis of Contemporary Feminism // Politics & Gender. – 2010. - Vol. 6. - №4. - P. 616-621.
7. Carneiro H.A., Mylonakis E. Google Trends: A Web-Based Tool for Real-Time Surveillance of Disease Outbreaks // Infectious Diseases Society of America. – 2009. - Vol. 49. - P. 1557-1564.
8. Griffiths T.L., Steyvers M., Firl A. Google and the Mind: Predicting Fluency with PageRank // Psychological Science. – 2007. - Vol. 18. - № 12. - P. 1069-1076.
9. Koopmans R., Rucht D. Protest Event Analysis. - Methods of Social Movement Research / Ed. by Klandermans B., Staggenborg S. Minneapolis: Minnesota University Press, 2002. – pg. 231-259
10. Malik M.T., Gumel A., Thompson L.H., Strome T., Mahmud S.M. "Google Flu Trends" and Emergency Department Triage Data Predicted the 2009 Pandemic H1N1 Waves in Manitoba // Canadian Journal of Public Health. – 2009. - Vol. 102. - № 4. - P. 294-297.
11. Mellon J. Search Indices and Issue Salience: the properties of Google Trends as a measure of issue salience. [Electronic Resource]. – Mode of access : <http://www.sociology.ox.ac.uk/working-papers/search-indices-and-issue-salience-the-properties-of-google-trends-as-a-measure-of-issue-salience.html>
12. Ortiz I., Burke S., Berrada M., Saenz H.C. World Protests 2006-2013. [Electronic Resource]. – Mode of access : http://policydialogue.org/publications/working_papers/world_protests_2006-2013/
13. Preis T., Reith D., Stanley H.E. Complex dynamics of our economic life on different scales: insights from search engine query data // Philosophical Transactions: Mathematical, Physical and Engineering Sciences. – 2010. - Vol. 368. - № 1933. - P. 5707-5719.
14. Schmidt C.W. Trending Now: Using Social Media to Predict and Track Disease Outbreaks // Environmental Health Perspectives. – 2012. - Vol. 120. - №1. - P. A30-A33.
15. Silver B.J. Forces of Labor: Workers' Movements and Globalization since 1870. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 238 p.
16. Watts G. Watches over Flu // British Medical Journal. – 2009. - Vol. 338. - № 7686. - P. 74-75.

ДЕФОРМАЦІЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ: ТИПОЛОГІЯ ТА МЕЖІ НОРМИ

Марусяк Т. С.

асистент кафедри історії та теорії соціології

Львівського національного університету імені І. Франка

У статті представлено концептуальну модель дослідження деформації правосвідомості, елементами якої виступають: поняття «деформації правосвідомості», комплексна класифікація, чинники виникнення, підходи до визначення меж норми, особливості, риси та закономірності правосвідомості, а також прояви її деформації у середовищі сучасної української молоді.

В статье представлена концептуальная модель исследования деформации правосознания, элементами которой выступают: понятие «деформации правосознания», комплексная классификация, факторы возникновения, подходы к определению границ нормы, особенности, черты и закономерности правосознания, а также проявления его деформации в среде современной украинской молодежи.

This paper presents a conceptual model of the deformation of legal consciousness, whose elements are: the concept of «deformation of legal consciousness», a comprehensive classification factors of approaches to defining the boundaries of the normal and deformed condition, characteristics and features of legal consciousness of modern Ukrainian youth.

Ключові слова: правосвідомість, деформації правосвідомості, нормальна правосвідомість.

Період конститування державності з усіма її інституційними та соціокультурними атрибутами є і часом неунікненної дестабілізації і кризових явищ: послаблення та розмивання «нормативних меж», зростання «свободи вибору» після одержання державою незалежності тягне за собою і безліч можливостей для протиправної діяльності, в тому числі і ухиляння від закону чи уникнення покарання. Проте право (як частина «зовнішньої» системи регуляції) не може гарантувати виконання законів саме по собі, а лише у комплексі з внутрішніми переконаннями індивідів. Наявність соціальної проблеми підтверджують дані соціологічних опитувань, що фіксують прояви апатії, розгубленості, соціального цинізму, недовіри до правових інститутів та правового нігілізму.

Однією із поширених в науковій літературі пояснювальних моделей, які застосовуються у інтерпретації невдач і труднощів економічних, правових, соціальних реформ в українському суспільстві є апеляція до певних рис масової свідомості, які означаються із використанням поняття «деформації». Сучасними вітчизняними дослідниками правосвідомості та її деформації, а також правової культури в соціології є А.А.Бова, В.В.Головченко, А.С.Гречин, Ю.М.Дмитрієнко, В.В.Касьянов, В.Н.Нечипуренко, І.А.Петрулевич, І.П.Рущенко, М.П.Требін, Я.В.Сандул, В.П.Степаненко. Їх праці частково висвітлюють питання деформації правосвідомості, проте нерозробленою залишається концептуальна схема дослідження її типів, проявів, чинників виникнення.

Науковою проблемою на вирішення якої спрямована стаття є суперечність між, з одного боку, суспільною і науковою значущістю вивчення рівня та проявів деформації правосвідомості, поширеністю у науковому і публіцистичному дискурсах понять «деформації масової свідомості» та «деформації правосвідомості» та дефіцитом знання щодо класифікації типів, визначення операціональних параметрів деформації правосвідомості, розмежування «нормального» та деформованого станів правосвідомості, можливостей конструювання та валідизації методик емпіричного дослідження проявів деформації правосвідомості сучасної української молоді.

Для пояснення причин виникнення деформації масової свідомості використано концепт аномії (Е.Дюркгайм, Р.Мертон), концептуалізація феномену «аморальної більшості» (Є.І.Головаха), теорію соціальних деформацій (В.Н.Кудрявцев [7]), дослідження метаморфоз суспільної свідомості (Ж.Т.Тощенко [12]), концепцію деформації масової політичної свідомості (Ю.В.Беспалов), теорію «кримінальної революції» (І.П.Рущенко [10]), напрацювання неоінституціоналізму.

Для виділення підходів до розмежування норми та деформації правосвідомості використано праці І. А. Ільїна, Е. Дюркгайма, В.К.Семигулліна, Н.Н. Вопленко, В.Н. Гуляхіна.

У статті правосвідомість розглядається як особлива форма відображення правової дійсності, що є елементом суспільної, групової та індивідуальної свідомості та становить систему взаємопов'язаних елементів, які виражають знання, оцінку, погляди та уявлення

суб'єктів про діюче та бажане право, та є рушійною силою дій в правовому полі через формування мотивів та установок на певні моделі поведінки.

Основними компонентами правосвідомості є когнітивний (знання принципів функціонування правової системи, органів юридичної сфери, юридичних норм та можливостей їх застосування), оціночний (ставлення, оцінки, цінності щодо функціонування правової сфери, правових інститутів, роботи органів юридичної сфери, юридичних норм та можливостей їх застосування, поведінки інших у сфері правовідносин, власного місця та ролі у системі правовідносин) та поведінковий (мотиви правомірної та протиправної поведінки, установки на моделі поведінки у сфері права, готовність до соціально-правової активності).

Зміст правосвідомості формується у результаті співдії низки чинників як інституційного так і соціокультурного характеру. Соціокультурні чинники (особливості ціннісно-нормативних систем, етичні, моральні світоглядні елементи суперкультури та її підсистем) актуалізуються через впливи (в першу чергу сталі, відносно незмінні за змістом впродовж тривалих періодів) соціальних інститутів, таких як сім'я, система освіти, політичні, економічні та правові інститути.

Зміст правосвідомості можна проінтерпретувати із використанням понять «норма» та «деформація». Використання такого понятійного апарату легітимізується класичною соціологічною традицією та корпусом праць, присвячених деформаціям масової свідомості.

Поряд з терміном «деформації» в науковій літературі вживається термін «дефекти правосвідомості», який, на думку А.В. Грошева слід вживати у двох значеннях: вузькому (функціональні порушення (дисфункції) у структурі суспільної, індивідуальної та групової свідомості, що виражаються у несформованості, перекошеності або нестійкості основних її структурних компонентів і які зчиняють криміногенний вплив на поведінку особистості, соціальних груп у юридично значимих ситуаціях) та широкому (будь-які статистично значимі відхилення від ідей науково-теоретичної свідомості, викладених у державно-правовій доктрині, законодавстві і в правовій науці, які містяться в масовій свідомості) [2, 140-141].

На нашу думку, цей термін у вузькому значенні є тотожний терміну деформації, який ми вживаємо. Проте варто уточнити, що деформації правосвідомості не завжди мають вияв у поведінці, хоча здебільшого зумовлюють соціальну діяльність індивідів та груп. В цьому полягає соціологічна актуальність вивчення видозмін у свідомості. Вперше ця ідея була обґрунтована у кримінології І.І. Карпецом та А.Р. Ратиновим. На їхню думку, однією з причин, що породжують злочин є перекошення правосвідомості, що «виражається або в правовому інфанталізмі – несформованості та фрагментарності правосвідомості, або в правовому нігілізмі – активній протиправній спрямованості особистості» [7, 50].

Формуючи свою концепцію деформацій правосвідомості, в першу чергу, ми повинні сформулювати власне визначення даного поняття.

Ю. Калиновський вважає, що деформації правосвідомості «являють собою викривлення форми та змісту правових настанов, навичок та звичок на інституційному та не інституційному рівнях, що відображається перш за все у діяльності та дискурсивних практиках суб'єктів правовідносин, а також у засобах вирішення конфліктних ситуацій, стереотипізованих серед широких верств населення» [6, 218-219].

Ми погоджуємося з тим, що деформації правосвідомості в кінцевому результаті мають вияв у поведінці індивідів, проте це також зміни у поглядах, ідеях, настроях, що не завжди проявляються на практиці. Тому влучнішим, але не цілком досконалим, є визначення запропоноване М.П. Требіним, який під деформаціями правосвідомості розуміє соціально-правове явище, що характеризується зміною її стану, при якому у носіїв формуються певні ідеї, уявлення, погляди, знання, відчуття і настрої, переживання і емоції, які спотворено відображають юридичну дійсність і виражають негативне ставлення до діючого права, законності і правопорядку [14, 59-63].

Автор акцентує увагу лише на негативному ставленні до права, проте, на нашу думку, деформації правосвідомості можуть стосуватись і надмірної абсолютизації права і умисного використання його як інструменту досягнення цілі. Ще однією причин негативного ставлення до права може бути недосконалість самої правової системи чи законодавства, а це зовсім не означає наявності деформації.

Ми вважаємо за доцільне використати вчення про структуру правосвідомості та сформулювати визначення виходячи з того, що видозмін може зазнавати кожен з її елементів.

В результаті нашої розвідки ми дійшли висновку, що деформаціями правосвідомості є зміни її стану під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів, за яких у її окремих носіїв, соціальних груп чи у переважної більшості населення формується перекошена (відхилена від норми) картина правової дійсності, а також цінності, ідеї, уявлення, настрої, емоції та моделі поведінки, що можуть призвести до негативних соціальних наслідків.

Цілком зрозуміло, що деформації правосвідомості є відхиленням від норми, перекрученим відображенням правової реальності, що має наслідком хибні установки та вибір неправильних моделей поведінки. Проте найважливішим та дискусійним є питання визначення рівня та виділення ознак, що характеризують «правильну» чи «ідеальну» правову свідомість для конкретного індивіда та що є нормою для соціальної групи і суспільства загалом.

В.К.Семигуллін цілком вірно, з нашої точки зору, зазначає, що закони можуть бути правовими та неправовими, і тому не можна того, хто бездумно слідує їм вважати носієм високої правосвідомості. Натомість він говорить, що: «для носія високої правосвідомості характерні не тільки ясність свідомості в цілому, логічність мислення, стійкість позитивних почуттів, а й щирість і твердість в переконаннях, активність, творчість в тій мірі, в якій вони необхідні для здійснення правового начала в суспільстві, утвердження добра і справедливості в відносинах між людьми [12, 33]. Тобто виконання людиною законів, що може мати характер конформізму чи звички ще не означає наявності недеформованої правової свідомості, навпаки, не усвідомлення змісту та призначення правових норм, меж їх застосування може говорити про наявність її дефектів чи недоліків.

Французький юрист Ж. Карбоньє писав, що якщо людина володіє розвинутою правосвідомістю, то їй не так вже й потрібна інформація про закон, вона зуміє зрозуміти, що є законним.

Філософ та правознавець XIX ст. І. А. Ільїн вживає термін «здорова» правосвідомість. Він зазначає, що бувають люди, які дуже добре знають закони, але використовують ці знання, щоб перебільшити свої повноваження, зменшити свої обов'язки чи зняти з себе обмеження. Недостатньо лише обізнаності, потрібно привчити свій інстинкт до «законослухняності», а це вдається лише тим, хто здатний засвоїти духовний сенс права [5]. За І. Ільїним, «нормальна правосвідомість - це є перш за все воля до мети права, а тому і воля до права; звідси і виникає необхідність знати право, і необхідність життєво здійснювати його, тобто боротися за право».

Концепція Ільїна І.А. є, на нашу думку, надто ідеалістичною та філософською. Завданням соціолога є вивчення реального стану масової правосвідомості, а отже виявлення проявів та ступеня вкоріненості деформації у різних соціальних групах та пояснення їх причин. Його теорія може лягти в основу нормативного підходу, про який йтиметься згодом.

Вопленко Н.Н. при аналізі професійної правосвідомості характеризує такий її стан, який умовно можна назвати нормальним. Він вважає, що це такі суб'єктивно засвоєні правові цінності особистості, які визначають її мотиваційну сферу, зокрема ідеї законності, справедливості, гуманізму, відчуття професійного обов'язку, орієнтація на пошук істини [1, 23].

Е. Дюркгайм розвиваючи вчення про норму і патологію зазначає, що злочинність є нормальним явищем лише тому, що суспільство без неї неможливе. Патологією стає лише занадто високий її рівень у конкретному соціумі [4, 39–44]. За аналогією до роздумів Е.Дюркгайма ми можемо припустити, що нормальною є наявність деформації у свідомості членів суспільства при умові, що вона досягає, але не перевищує рівня (ступеня), характерного для суспільства певного типу.

Схожої думки притримується російський вчений Гуляіхін В.Н., який вважає що нормальний стан правосвідомості є наслідком «нормального» існування людини в певних соціально-правових умовах, коли її природні права не порушуються і в неї є можливість реалізувати свій духовний потенціал у рамках існуючих суспільних відносин. Для кожної людини критерієм «нормальності» стану правосвідомості виступає адекватність її активних реакцій на феномени правової реальності. Нормальний стан правосвідомості людини знаходиться в стані відносної гармонії з правовими цінностями типу правової культури, що історично склався, основу якого складають загальнолюдські цінності та установки природного права [3, 926-933].

Ми погоджуємось з тим, що масова правосвідомість виражає дійсний стан правової системи суспільства, а нормою є те, що притаманне більшості. Аналізуючи структуру правосвідомості ми зазначали, що основою афективного її компоненту виступають адекватні оцінки правової дійсності. При поясненні причин проявів деформацій правосвідомості, про які йшлося вище потрібно звертатись до аналізу стану правових інститутів та процесів у суспільстві.

Ми можемо сформулювати два основних підходи до виділення норми та деформації правосвідомості:

1) нормативний. Згідно цього підходу ознаки «нормальної» правосвідомості фактично конструюються. Суб'єктами такого конструювання можуть виступати теоретики - правознавці, науковці, юристи, законодавець. Конструкт «правильного» міститься у теоріях, концепціях,

формальних нормах (правових актах). Вихід за межі «правильного» означатиме деформацію. Принципами створення цієї «норми» є уявлення суб'єкта про мораль, традиції, справедливість, «священне». З цієї точки зору, наприклад, низькі показники довіри громадян до інституту суду будуть показником високої деформації правосвідомості.

2) статистично – соціологічний. Цей підхід базується на концепції Е. Дюркгайма про норму та патологію. Згідно з його теорією, нормою є те, що поширене у суспільстві (як, наприклад, певний рівень злочинності і самогубств). Тобто конкретні уявлення щодо правопорушень та практики індивідів, що є превалюючими у даному соціумі вважатимуться для нього нормальними, а відхилення від превалюючих уявлень (тобто крайні відхилення від змісту правосвідомості модальної, у цьому сенсі особистості) вважатимуться деформацією. З цієї точки зору – недовіра до судів – це превалююча (відтак, нормальна, у Дюркгаймівському сенсі) характеристика правосвідомості населення (чи, точніше, характеристика, модальної – найбільш поширеної – правосвідомості).

Наведемо ще один приклад. Виплата зарплати «у конвертах», допустимість ухилення від сплати податків, сприйняття закону як засобу досягнення цілі можуть переважати у масовій правосвідомості. Хоча за нормативним підходом такі уявлення вважатимуться деформаціями, за статистично – соціологічним будуть нормою (у Дюркгаймівському сенсі), адже відобразатимуть риси правосвідомості більшості даного соціуму.

Ми вважаємо за доцільне поєднати ці два підходи, що стане основою емпіричного дослідження правосвідомості українського суспільства. З однієї сторони ми, як дослідники, можемо і, навіть, повинні сконструювати ознаки та критерії, що, на нашу думку, характеризуватимуть «нормальну» правосвідомість, що є орієнтирами для соціуму і для соціології у її педагогічній та соціоінженерній іпостасі. Водночас при аналізі та інтерпретації даних ми виявлятимемо уявлення та установки респондентів, що представляють риси правосвідомості сучасного українського соціуму.

Ми спробуємо виділити основні складові кожного з названих компонентів правосвідомості та розрізнити їх нормальний та деформований стан. Такі показники ми конструюватимемо з точки зору нормативного підходу, принципи яких описані у попередньому розділі. Проте при аналізі даних емпіричного дослідження ми виявлятимемо риси та закономірності, що характерні правосвідомості сучасного українського соціуму та вважатимемо їх нормою, з точки зору їх поширеності у масовій свідомості.

Таблиця 1

Межі норми та деформації компонентів правосвідомості

	НОРМА	ДЕФОРМАЦІЯ
Когнітивний компонент	Знання юридичних норм, можливостей їх застосування (звернення до суду, подання скарги, заяви, способів протесту), принципів функціонування правової системи, особливостей функціонування та повноваження органів юридичної сфери	Відсутність чи фрагментарність знань основних (базових) юридичних норм, недостатність знань для захисту та реалізації своїх прав та обов'язків, незнання принципів функціонування правової системи, органів юридичної сфери
Оцінний компонент	<ul style="list-style-type: none"> • ставлення та права як цінності та регулятора соціального порядку; • довіра до органів правової сфери; • осуд протиправної поведінки інших; • позитивне ставлення до закону та юридичних норм, адекватна їх оцінка. 	<ul style="list-style-type: none"> • ставлення до права як до інструментальної цінності; • ідеалізація закону та правових норм; • відкидання необхідності права та твердження про його неспроможність регулювати відносини; • недовіра до органів правової сфери; • виправдання протиправної поведінки; • правова індиферентність (відсутність інтересу до правових явищ).
Поведінковий компонент	<ul style="list-style-type: none"> • установка на неухильне дотримання законодавчих норм; • установка на соціально-правову активність (затримання злочинця, захист потерпілого, обговорення законопроектів, захист своїх порушених прав...); • мотивами правової поведінки є не страх, а усвідомлення необхідності дотримання закону. 	<ul style="list-style-type: none"> • допускання можливості порушити закон за певних обставин; • небажання проявляти соціально-правову активність; • мотивом правомірної поведінки виступає страх чи користь.

Окрім названих видозмін, можна виділи деформації окремих сфер свідомості (схильність чи допустимість до правопорушень в окремих соціальних сферах):

- 1) економічної правосвідомості;
- 2) екологічної правосвідомості;
- 3) політичної правосвідомості;
- 4) культурної правосвідомості.

Взявши за основу виділення рівнів правосвідомості ми можемо виокремити деформації за критерієм локалізації у сфері трудової діяльності:

1) деформації повсякденної (буденної) правосвідомості. Цей тип є найпоширенішим, адже виникає у масовій свідомості в ході повсякденної діяльності та взаємодій. Проте саме ці думки, настрої, емоції та установки є пануючими у суспільстві, а отже становлять основу правової культури, тобто цінностей та норм у сфері права;

- 2) деформації наукової (теоретичної) правосвідомості (вчені-юристи);
- 3) деформації правосвідомості як складова професійної деформації.

Проаналізувавши юридичну, психологічну, педагогічну та соціологічну літературу (зокрема праці Арутюняна В.С., Бабаєва В.К., Баранова В.М., Бови А.А., Вопленко Н.Н., Ільїна І. А., Гулевича О.А., Голинчика Е.О. Карбонье Ж., Луцького А. І., Малиновського О.О., Матузова Н. І., Семигулліна В.К., Степаненко В., Требіна М.П.) нижче ми пропонуємо систематизацію і вдосконалену типологію деформацій за змістом та способами її прояву, які відрізняються ступенем викривленості компонентів правосвідомості у відображенні правової дійсності, при яких домінують певні ідеї, погляди, почуття, настрої, установки:

1) Правовий ідеалізм – це переоцінка права як регулятора суспільного життя; абсолютизація ролі права і правових інститутів; уявлення про те, що закон має особливу силу, здатну вирішити всі наявні проблеми; надмірне слідування букві закону та виконанні закону заради самого закону (формалізм).

2) Правовий нігілізм – це ігнорування права, юридичних норм; відкидання правових цінностей; зневажливе ставлення до правових традицій, вибір на цій основі негативних моделей поведінки; активне неприйняття суб'єктом правових норм; на інституційному рівні: велика кількість законів, що на практиці часто не мають юридичної сили, недоліки у роботі судових та правоохоронних органів, прагнення офіційних посадових осіб та органів реалізувати свої інтереси поза рамками конституції. Правовий нігілізм має дві форми прояву: права індіферентність та правовий негативізм.

3) Правовий інфантілізм та дилетантизм можуть бути операціоналізовані через наступні показники : «пробіли» у правових знаннях; на основі незнання неможливість реалізувати свої законні права та в разі потреби захистити їх; несформованість правових поглядів, установок, а отже правосвідомості в цілому; відсутність відчуття відповідальності за протиправні вчинки, уявлення про можливість уникнути покарання; неадекватне, поверхове поведіння з законом, легковажне оперування юридичними категоріями.

4) Морально-правовий конформізм полягає у тому, що на дотримання закону мають вплив звичка та бажання не відрізнятись від інших; мотивами правомірної чи протиправної поведінки є бажання догодити авторитетам.

5) Переродження правосвідомості як злочинна установка (тобто готовність порушити закон, в т.ч. вчинити злочин).

6) Правовий егоцентризм та цинізм : використання правових норм з метою завдання шкоди іншій особі; сприйняття суб'єктом державних органів і судової системи - як структур, спрямованих на захист виключно його прав і свобод; використання знання права з прагматичною, корисливою метою для досягнення особистих цілей; презирливого ставленні до права, готовності і вміння використовувати знання права для здійснення злочинних діянь, зловживанні правом; переконання у злочинності та корисливості мотивів інших, недосконалості правової системи та її інститутів; переконання у тому, що для досягнення мети порушення закону є допустимим та у деяких випадках необхідним.

У грудні 2011 року нами було проведено емпіричне дослідження для виявлення проявів деформації правосвідомості сучасної української молоді. За репрезентативною вибіркою було опитано 800 жителів Львівської області (Україна).

В результаті було виявлено наступні закономірності, риси та прояви деформації:

- низький рівень правових знань, а також те, що суб'єктивна оцінка перевищує їх об'єктивний рівень, що є проявами типів деформації правовий інфантілізм та дилетантизм.
- вкрай низький рівень довіри, при цьому рівень довіри молоді є нижчим, ніж у інших вікових групах.

- для значної частки молоді характерним є «базовий», преконвенційний рівень правосвідомості: для більшості молоді основним мотивом дотримання законів є страх перед покаранням
- молодь більше схильна виправдовувати протиправну поведінку, ніж інші вікові групи;
- чим більше обізнані респонденти, тим більш вони схильні вважати, що серйозні питання можна вирішити лише за допомогою знайомих та матеріального заохочення та більшою мірою згодні з тим, що впливові та багаті люди в Україні залишатимуться безкарними, навіть якщо скоюють злочин;
- вищий ступінь наявності соціально-правового цинізму саме серед молодого покоління, тобто чим старші респонденти, тим менше вони припускають, що люди порушують законодавство заради власної вигоди);
- лише 35,6% студентів зазначили, що ніколи не змогли б вчинити злочин (прояви переродження правосвідомості);
- прояви соціально-правового цинізму та правового нігілізму (48,8% цілком згодні із тим, що впливові та багаті люди в Україні залишатимуться безкарними, навіть якщо скоюють злочин, 32,3% - із тим, що серйозні питання можна вирішити лише за допомогою знайомих та матеріального заохочення, 46,3% - законодавство України не досконале та відображає інтереси олігархів).

Отже, у даній статті представлено концептуальну модель дослідження деформації правосвідомості, що нами розроблена, елементами якої виступають: поняття «деформації правосвідомості», комплексна класифікація, чинники виникнення, підходи до визначення меж норми, особливості, риси та закономірності правосвідомості, а також прояви її деформації у середовищі сучасної української молоді.

За результатами ми можемо зробити висновок про низький рівень правосвідомості молоді та необхідність підвищення його, а також впровадження заходів, в т.ч. на державному та регіональному рівнях, щодо викорінення проявів її деформації.

Література

1. Волпенко Н. Н. Правосознание и правовая культура : учебное пособие / Н. Н. Волпенко. — Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2000. — 52 с.
2. Грошев А. В. Функции правосознания в механизме уголовно-правового регулирования: автореф. дис. на соискание уч. степени докт. юрид. наук / А. В. Грошев. — Екатеринбург, 1997.
3. Гуляихин В. Н. Нормальное и измененное состояние правосознания / В. Н. Гуляихин // Право и политика. — 2010. — № 5. — С. 926—933. Дюркгейм Э. Норма и патология / Э. Дюркгейм // Социология преступности (Современные буржуазные теории). — М. : Прогресс, 1966. — С. 39—44..
4. Ильин И. А. О сущности правосознания / И. А. Ильин — М. : «Рарог», 1993. — 235 с.
5. Калиновський Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність : монографія / Ю. Ю. Калиновський. — Харків : Право, 2008. — 288 с.
6. Карпец И. И. Правосознание и причины преступности / И. И. Карпец, А.Р. Ратинов // Советское государство и право. — 1968. — № 12. — С. 47—54.
7. Кудрявцев В. Н. Социальные деформации (причины, механизмы и пути преодоления) / В. Н. Кудрявцев. — М. : Ин-т гос-ва и права РАН, 1992. — 133 с.
8. Малиновский А. А. Правовой эгоцентризм как разновидность деформации индивидуального правосознания / А. А. Малиновский // Правоведение. — 2008. — № 6. — С. 171—181.
9. Матузов Н. И. Правовой нигилизм и правовой идеализм как две стороны «одной медали» / Н. И. Матузов // Правоведение. — 1994. — № 2. — С. 3—16.
10. Рущенко И. П. «Криминальная революция» как социетальный фактор» / И. П. Рущенко // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2008. — № 3. — С. 194—210.
11. Семигуллин В. К. О деформациях правосознания / В. К. Семигуллин // Вестник ВЭГУ. — 2009. — № 5 (43). — С. 33—45.
12. Тощенко Ж. Т. Метаморфозы общественного сознания: методологические основы социологического анализа / Ж. Т. Тощенко // Социологические исследования. — 2001. — № 6. — С. 3—15.
13. Требін М. П. Правосвідомість громадян України: стан та види деформації / М. П. Требін // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. — 844'2009. — Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. — Вип. 23. — С. 59—63.
14. Hertogh M. A 'European' Conception of Legal Consciousness: Rediscovering Eugen Ehrlich / M. Hertogh // Journal of Law and Society. — 2004. — Vol. 31. — P. 457—481.

СТАЛИЙ РОЗВИТОК ПОЧИНАЄТЬСЯ В ГОЛОВАХ ЛЮДЕЙ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПОНЯТТЯ

Нерсесян Г.А.

кандидат філософських наук, викладач кафедри теорії і практики управління факультету соціології і прав Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»

У статті робиться спроба осягнути соціально-філософські аспекти інтерпретації поняття сталого розвитку. Автор здійснює аналіз поглядів мислителів і вчених щодо пошуку контурів сталого розвитку і суспільства загального добробуту в історичній традиції. В основу сталого розвитку дослідники закладають різні чинники і детермінанти.

На базі існуючих теоретичних напрацювань автор приходиться до висновку, що головна проблема сталого розвитку суспільства постає як проблема гармонізації суспільних взаємозв'язків і соціальних взаємовідносин. Йдеться про розуміння соціально-філософських категорій «справедливості» і «міри» системи суспільного розвитку у соціокультурному контексті відтворення. Автор намагається окреслити взаємозв'язок між категоріями справедливості і міри через розуміння розумних потреб. Саме несправедливість як порушення міри суспільних взаємовідносин є детонатором змін у суспільній системі розвитку через настання кризи, інволюції, регресу тощо.

Особливу увагу приділяється значенню розумних потреб суспільства як детермінанту категорії «міри» – ступеню (рівню) задоволення розумних потреб людини. Розумні потреби – це дійсні потреби людини і суспільства, які виключно відповідають можливості розвитку людського роду, всебічному і гармонійному розвитку людини. Для розуміння критеріїв розумності потреби слід розглядати людину як вищу ціль суспільного виробництва і розвитку.

У роботі важливе місце займає питання організації системи суспільних взаємовідносин сталого розвитку, де визначальна і вирішальна роль належить людині. У структурно-інституційній організації суспільного соціально-економічного життя людина соціальна у процесі життєдіяльності у всіх формах прояву має навчитися через розум (на основі розуміння законів діалектичного реалізму) ідентифікувати взаємовідносини, де порушено поняття міри, визначником якої на рівні соціального сприйняття є справедливість. Людина повинна навчитися жити розумно – по справедливості, за законами науки і світового порядку буття, зі знанням міри власних і суспільних потягів і потреб. Тільки так можна побудувати сталий суспільний розвиток.

Ключові слова: людина, розум, міра, справедливість, розумні потреби, сталий розвиток.

Постановка проблеми

Про гармонійний суспільний розвиток мріють з давніх-давен. Людина народжується для того, щоб бути щасливою і жити в світі добробуту і злагоди. Безперечно, «людина є мірою усіх речей» (Протагор). Вона є вінцем всього суцього. А головна одвічна мета людської історії – гармонійне суспільне життя кожного, багатьох і всіх. Адже, як влучно зазначає Омар Хайям, «звісно, ціль усього творіння – ми, джерело знань і прозріння – ми, коло світобудови подібно персню, алмаз у тому персні, без сумніву, – ми». Саме від нас залежить, як ми будемо жити далі – у загальному добробуті і злагоді чи у безпросвітній скруті.

Сьогодні сталий розвиток є базовою моделлю і уособленням суспільства загального благополуччя. Поряд із тим, що структурно-інституційна сутність сталого розвитку багатокomпонентна, в якій важливу роль відіграють економічна і екологічна компоненти, соціальний контекст сталого розвитку є чи не найвизначальнішим.

Концепція сталого розвитку, передусім, соціально орієнтована. Оскільки покликана створити нормальні (розумні) умови для розвитку і відтворення людини у теперішній час і у майбутньому. Для створення суспільства сталого розвитку необхідно сформувати, передусім, умови для соціальної рівності і рівноправного суспільного устрою. Необхідна справедлива суспільна організація системи соціальних відносин на всіх рівнях упорядкування людського буття. Без справедливого розподілу ресурсів між членами людського суспільства сталий розвиток неможливий [12]. Умови для задоволення розумних людських потреб повинні бути доступні для кожного громадянина цієї планети.

В історії людства було чимало людей, мислителів і практиків, які мріяли про гармонійне і довготривале, а головне, справедливе суспільне життя. Здебільшого, уявлення мислителів про розумний (раціональний) суспільний устрій, який неодмінно досягається при співпадінні сутності і існування людського суспільства як такого, мають нездійснений і далекоюсяжний характер.

Різні підходи щодо формування гармонійного суспільства реалізовані в працях мислителів різних часів. В античності погляди на гармонійне суспільство трактувались через «ідеальну державу» Платона. У середньовіччі панує ідея Бога і християнська віра у соціальну організацію буття. Роль держави у суспільному житті в епоху нового часу обґрунтовує Н. Макіавеллі. Ідеї утопії щодо побудови раціонального суспільства на наукових засадах шляхом розуміння «Нової Атлантиди» окреслює Ф. Бекон.

Погляди на гармонійну і найбільш ідеальну державу у межах концепції «утопічного соціалізму» і суспільства соціальної рівності відзначають у своїх творах Т. Мор, Т. Кампанелла, А. Сен-Симон, Ш. Фур'є. Ідеали добра і соціальної справедливості у контексті «виховання людського роду» висвітлюють у працях Ш. Монтеск'є, Ф. Вольтер, Ж.А. Кондорсе, І.В. Гете, В. Гумбольдт. Суспільне буття через рефлексію «світового духу» окреслюють класики німецької філософії І. Кант, Г.В.Ф. Гегель, Л. Фейєрбах.

Закони суспільного розвитку на засадах історичного діалектичного матеріалізму визначають К. Маркс, Ф. Енгельс, В.І. Ленін. Концепцію цивілізаційного розвитку окреслює М. Вебер. На необхідності досягнення народовладдя шляхом формування демократичного суспільного устрою наполягає свого часу Ж.-Ж. Руссо. Через культуру і моральність бачить майбутнє суспільного розвитку Ф. Ніцше. Теорії історичного кругообігу руху людини розкриває Дж. Віко. Ідею історії ідеальної людини у соціокультурному процесі відзначає О. Шпенглер. Про циклічний характер західної цивілізації і коеволюцію природних і соціальних систем говорить англійський мислитель А. Тойнбі.

Концепції «індустріального», «постіндустріального», «технократичного», «інформаційного» суспільства імплементують Е. Тофлер, Д. Бел, З. Бжезинський. Про основні загрози суспільного розвитку і нерівномірність прогресу застерігає Г. Маркузе. Погляди щодо розумної (раціональної) організації суспільства висловлює В.І. Вернадський. Ідею про світовий процес самоорганізації і раціонального суспільства пропонує М.М. Мойсеєв.

Таким чином, в історії було чимало різних поглядів щодо формування ідей сталого суспільного розвитку. Навіть, на певному історичному проміжку часу, теорії отримували втілення у практичній площині, однак зрештою, рано чи пізно, неодмінно приходили часи занепаду, регресу і криз. Більшою мірою проблеми організації суспільного розвитку у історичній традиції виникали через неспроможність загальнолюдського (колективного) суспільного розуму осягнути сутність теорії сталого розвитку, і водночас, через нездатність у повній мірі реалізувати теорії на практиці.

В умовах загальної – економічної, соціальної, інституційної, світоглядної кризи питання подальшої організації суспільного буття на засадах сталого розвитку стає дедалі актуальнішим.

Результати теоретичного аналізу проблеми

Погляди вчених і мислителів щодо окреслення контурів суспільства сталого розвитку, безумовно, мають право на існування. При цьому має бути адекватна взаємодія між теорією і практикою. Адже, як відзначає давньогрецький філософ Протагор, «практика без теорії, як і теорія без практики, є ніщо» (Протагор).

Для втілення планів і задумів мислителів у життя потрібний певний рівень загальної суспільної свідомості, радше самосвідомості – «зрілості» соціокультурної ідентичності, яка формується у процесі життя і соціалізації людини. Іншими словами, люди повинні бути готові до побудови суспільства сталого і гармонійного розвитку.

Адже, як кажуть, великі думки навряд чи можна вкласти в маленькі голови, а тим паче – їх реалізувати. Йдеться про готовність людини і соціуму, тобто «зрілість» суспільного колективного загальнолюдського розуму (або ноосферного інтелекту) і соціальної матерії, сприймати ідеї і втілювати їх у життя через самоорганізацію і самомотивацію.

Ідея формування суспільства загальної гармонії і всебічного добробуту – скоріше орієнтир, «світло у кінці тунелю», системотворчий контур майбутнього, соціокультурний субстрат загальнолюдського розвитку.

Не секрет, що в основі суспільної кризи, передусім, моральні і духовні чинники, які укладають світоглядний вимір загальнолюдського буття і формують його архітектоніку. Адже, як відомо, «криза (або розруха) починається в головах» (фільм «Собаче серце» однойменного твору М. Булгакова).

В унісон зі сказаним, можемо стверджувати, що і «сталі розвиток починається в головах». Суспільне буття формує суспільну свідомість, а людська свідомість (соціокультурна ідентичність) – формує суспільне буття. Ми живемо рівно так, як ми розуміємо життя у всій цілісності і всебічності.

Питання головним чином полягає у цінностях, ідеях, життєвих орієнтирах, світоглядах людей. Але ми живемо у часи суцільного лібералізму – визначальної світоглядної установки і

чинника людського цілепокладання. Домінантами і імперативами суспільних соціокультурних і ціннісних відносин є всеохоплююча і всепоглинаюча релятивізація, суб'єктивізація і маргіналізація. Відтак, відбувається й девальвація ідеологічного простору життя людей і суспільства в цілому.

Проблема вітчизняного ідеологічного поля полягає в його дефрагментованості і спрощеності. Прихильники тих чи інших ідей сприймають останні в квазірелігійному дусі – як повне і абсолютно істинне пояснення реальності. Насправді ж будь-яка ідеологія часткова і поряд з виконанням функцій надання сенсу навколишнього світу, мобілізації своїх прихильників і надання їм ясної програми дій також неминуче спрощує і спотворює реальність. Тому важливо вийти за рамки стереотипів, рівною мірою властивих політичним світоглядам як правого, так і лівого спрямування [7].

Ми живемо у часи, коли здебільшого панує світоглядна парадигма лібералізму, філософії життя і постмодернізму, які шукають істину не у розумі, а окреслюють контури і детермінанти життя на підсвідомому і надсвідомому рівнях. Але ж відомо, що раціональні прояви суспільного життя можуть формуватися лише завдяки науці шляхом звернення до філософії розуму – у формі колективного розуму людства.

Досвід славнозвісної фінансово-економічної кризи свідчить, що у дійсності криза починається не в банках, а у головах людей, які приймають відповідні управлінські рішення. При цьому, суб'єкту управлінської діяльності не можна забувати про «принцип шестерні», який проголошує, що для повернення іншого, слід повернутися самому. Для того, щоб змінювати систему у бік сталого розвитку, ми усі маємо змінюватися. Кожен повинен почати з себе.

Найбільш складне для людини – пізнати і змінити себе. Лише змінюючи себе, можна змінити навколишній світ. Як відзначається у відомій пісні, «не варто прогинатися під мінливий світ, нехай краще він прогнеться під нас».

Іншими словами, адекватне і дійсне розуміння індивідом-спільністю-суспільством про сталий (гармонійний, безкризовий) розвиток, про засади становлення гармонійного суспільства, на рівні ціннісних установок і соціокультурних імперативів – і є запорукою до побудови такого суспільства майбутнього. Адже духовна (ціннісна) криза є передумовою для усіх інших суспільних потрясінь теперішнього часу. Саме людина – в центрі Всесвіту, все, що відбувається навколо неї, саме через неї, завдяки їй і для неї.

Людина завжди прагне пізнати себе у режимі трансгресії, пізнати свою сутність. Тільки так можна передбачати майбутнє. Зараз, можливо, як ніколи раніше, велика потреба в цьому знанні: у третьому тисячолітті, на зламі епох, коли здається, що руйнується світ, людині потрібні дійсні орієнтири буття, щоб не просто вижити, але жити гідно [8]. Щоб не було соромно перед батьками і діти – теперішніми і прийдешніми поколіннями. А від цих орієнтирів і залежить можливість побудови гармонійного суспільства на засадах соціальної справедливості і загальнолюдського достатку.

Численні наукові дослідження приходять до висновку, що сучасна світоглядна (цивілізаційна) модель суспільного розвитку себе вичерпала. Соціуму необхідно переходити на шлях суспільства сталого розвитку через досягнення такого суспільства на рівні колективного розуму. Однак, поки на рівні «загального розуму», суспільство ще не готове до того, щоб говорити про стратегію цього переходу як про щось у сенсі цілісного загальнолюдського задуму – в аспекті цілісного суспільного змісту.

На наш погляд, можливість сталого розвитку, головним чином, пов'язана із соціально-філософською інтерпретацією цього суспільного феномену. Питання знаходиться більшою мірою у категорійному полі соціальної філософії.

Аналіз концепцій сталого розвитку показує, що чимало з них більшою чи меншою мірою далекі від істинного розуміння стійкості як упорядкованого, гармонійного розвитку суспільства – його коеволюції з природою [8]. Так, є дослідження, які спираються на ідеї коеволюції людини з природою. Втім, допоки не зрозумілі конкретні механізми і алгоритми забезпечення такої коеволюції, тобто співмірної і взаємоузгодженої еволюції, людини і природи.

Здебільшого, вчені обґрунтовують можливість досягнення сталого розвитку шляхом забезпечення економічного піднесення, яке нібито дозволить задовольнити потреби теперішнього і прийдешнього поколінь на кількісно і якісно новому рівні за умови забезпечення збереження зовнішнього навколишнього середовища і природної основи. Втім, апологети економіко-центристської точки зору на проблему сталого розвитку, на жаль, не можуть зробити адекватні прогнози майбутнього, хоча продовжують невпинно і впевнено проголошувати про можливість задоволення теперішніх і зростаючих потреб людей.

Сталий розвиток передбачає безперервне існуванням людства на планеті Земля. За влучним висловом радянських вчених В.В. Мантатова і Л.В. Мантатової, філософія сталого розвитку – це філософія діалектичного реалізму, для якої тривалістю є сама тканина

реальності і сама глибинна реальність. Сталий розвиток світу, сутність якого становить субстанціональну тривалість, по суті справи збігається з процесом духовної еволюції [6].

У дійсності, сталий розвиток досягається завдяки еволюції людських ідей і цінностей, за рахунок підвищення рівня потреб людини, її духовної «зрілості». Визначальним вектором «дозрівання» суспільного колективного розуму і людської свідомості є необхідність переходу людства від «суспільства споживацтва» до епохи «розумної цивілізації». Це передбачає переорієнтацію людини від матеріально-речового виміру буття до духовно-ціннісного вектору, тобто на задоволення потреб більш високого порядку у шкалі розвитку людини за канонами розуміння дійсних потреб загальнолюдського роду. Імперативи морально-ціннісного розвитку мають переважати над потребами утилітарно-гедоністського порядку. Має відбутися еволюція (можливо, революція) у цінностях [6], внаслідок чого здійснюється перетворення особистості і відбувається осягнення нею тривимірної гармонії – співзвуччя (симфонія), мереживо гармонійних взаємовідносин людини із собою, із суспільством і з природою. Тривимірні відносини – три точки опори сталого розвитку.

Слід збагнути, що за твердженнями багатьох філософів і соціологів, суто економічне піднесення на основі розвитку інформаційного суспільства і сфери нових технологій, вочевидь, не забезпечать сталого розвитку суспільства. Без усвідомлення розумних потреб людини через адекватну коеволюції світу техносфери і антропосфери, численні новації і інновації інформаційного технократичного суспільства будуть виглядати лише абстрактними (не конкретними) досягненнями людства з освоєння світу природи. З цього приводу Г. Маркузе говорив наступне: «Технологічний прогрес множив як потреби, так і способи їх задоволення, але у той же час, призводив до того, що і ті і інші набули репресивного характеру: вони самі підтримували ситуацію панування і підкорення» [9, 531].

В основі фундаменту будівництва суспільства сталого розвитку має бути, понад усе, система цінностей і моралі. Іншими словами, духовність у якості «категоричного імперативу» (І. Кант). Необхідність – утвердження в суспільстві високої моральної свідомості, яка чітко дозволяє людині усвідомити на рівні своєї внутрішньої сутності баланс потреб людини і суспільства, гармонію між індивідуалізмом і колективізмом, об'єктивізмом і суб'єктивізмом, егоїзмом і солідарністю. Усвідомлення суспільних цінностей може бути лише через розум. Адже, саме «розум є здатністю споглядати зв'язок між загальним і приватним» (І. Кант).

Це питання розвитку соціальної (соціокультурної) матерії (тканини) сталого розвитку, від якої бере початок у якості похідних діяльність людини у інших сферах – економічній, екологічній тощо.

Тривимірна гармонія, яка укладає мереживо цінностей сталого розвитку, передбачає гармонію людини із самою собою (усвідомити сенс людського життя і детермінанти досягнення дійсного щастя), гармонію людини із суспільством (врівноважувати і балансувати між індивідуальними і колективними потребами), а також гармонію людини із природою (знаходити шляхи коеволюції і взаємодії людини, а не руйнівного впливу чи експансії на природу).

Сталий розвиток суспільства можливо тільки в тому випадку, якщо гармонізовані відносини як всередині суспільства, так і у взаємозв'язку із навколишнім природним середовищем відповідно до потреби загальнолюдського розуму. А загальнолюдський (або колективний) розум формується на основі індивідуального розуму. Розум є продуктом суспільних взаємовідносин. Як зазначає Ф.Р. Шатобріан, «все, що створюється плоттю, вмирає, як і вона сама; все, що створюється розумом, нетлінне, як і сам розум». Тому слід вибудовувати системи суспільних взаємовідносин згідно з потребами колективного розуму. Тільки так закладаються основи для довготривалого суспільного розвитку.

Таким чином, життя людини за канонами діалектичного реалізму (не песимізму, не оптимізму, а саме реалізму) передбачає урахування законів космічної гармонії. Закони розвитку Всесвіту відображаються завдяки законам науки. Відповідно до постулатів діалектичного реалізму духовні цінності визнаються найвищою чеснотою – цінностями найвищого порядку системи культури загальнолюдського роду.

Відтак, діалектичний реалізм – це цілісний людський світогляд, цивілізаційна парадигма світорозуміння. Тільки розуміючи діалектичний реалізм можна бути дійсним реалістом, здатним споглядати на світ на рівні сутності. Лише будучи на позиціях діалектичного реалізму можна усвідомлювати своє місце у взаємодії із природою, а також, водночас, трансресувати на рівні людського розуму до осягнення параметрів ідеального буття.

Діалектичний реалізм досягається розумом. Адже розум – адекватне відображення діалектичного розвитку (процесу і результату як діалектичної суперечності), а це – адекватне осягнення сутності. Дійсність – це співпадіння сутності і існування [13, 329].

Іншими словами, діалектичне світорозуміння дозволяє гармонійно поєднувати свободу людської творчості і людиновимірний розвиток із загальними законами світоустрою і

беззаперечним порядком буття, існуючим незалежно від волі людини на рівні субстанціональності природи. Йдеться про усталеність законів природи і визнання духовної сутності світового порядку організації буття за законами Всесвіту.

Так, необхідно навчитися формувати цілісну і єдину систему світогляду, яка б на науковому рівні відображала реальність в термінах і категоріях діалектики. Філософія діалектичного реалізму має здійснити синергетичний синтез існуючих цивілізаційних світоглядних парадигм для гармонійного розвитку усього людського роду на засадах сталого і збалансованого розвитку.

Радянські вчені В.В. Мантатов і Л.В. Мантатова розглядають сталий розвиток як закон Всесвіту, який відображає характеристику динамічної рівноваги. Ця рівновага передбачає взаємну відповідність між протилежностями однієї сутності: стійкість і мінливість, рух і спокій, упорядкованість і хаос, прогрес і регрес тощо. Розвиток соціальних систем (як і будь-яких інших) по суті виступає як єдність двох діалектично взаємопов'язаних між собою етапів – поступовості та стрибків (єдності перервності і неперервності) [11, 296].

При цьому мінливість досягається лише по відношенню до стійкості. Процес розвитку йде виключено через вирішення суперечностей однієї сутності. Це фундаментальна характеристика буття – закон всезагального розвитку.

Тож, єдність і водночас суперечність моментів розвитку поняття сталого розвитку передбачає закономірний когерентний процес взаємної узгодженості і обумовленості у межах єдиного вектору спрямованості руху і змін. Такій суперечності у процесі становлення, розгортання і вирішення властивий внутрішній порядок речей щодо безпечності і взаємоузгодженості суперечності.

Відтак, сталий розвиток – еволюція системи суспільних взаємовідносин через синергетичні і коеволуційні взаємні переходи суперечностей однієї сутності, якій притаманна внутрішня логіка руху і на яку зовнішні фактори не можуть вплинути, розхитуючи стан динамічної рівноваги.

Однак при цьому є застереження. Розвиток системи сталого розвитку може за умови забезпечення когерентного вирішення системи суспільних взаємозв'язків на рівні внутрішніх закономірностей руху, а не досягнення антагонізму, суперечностей системи.

Таким чином постає гармонія, яка має глибоку діалектичну природу. На думку давньогрецького мислителя Геракліта, гармонія передбачає внутрішню єдність, сходження, погодженість, уподібненість, урівноваженість. Мислитель відмічав, що «без боротьби немає гармонії, рівно як і без гармонії не буває боротьби». Принагідно згадати у якості метафори про образ гераклітовської річки, що є уособленням світового порядку речей. Дійсно, щоб залишатися самою собою, річка повинна весь час текти. Як тільки річка зупиняється у русі – вона перестає бути річкою. Це свідчить одночасно про зміну речей і їх стійкість (сталість). У цьому і полягає божественний порядок речей, порушення якого неодмінно призводить до руйнації системи сталого розвитку – настають кризи і суспільні катастрофи.

У філософії Геракліта, як і у всій давньогрецькій думці, панувало поняття космічної справедливості, яка «запобігає можливості того, щоб боротьба протилежностей коли-небудь завершилася повною перемогою однієї зі сторін» [14, 63].

Справедливість – загальна моральна санкція спільного життя і співіснування людей. Це принцип загального устрою всесвіту, що виражає збалансованість і гармонійність, мірну визначеність всього сущого. Отже, безмірність, тобто порушення міри, й є нехтуванням справедливості. У всьому має бути своя міра. Повинна бути міра у всьому, гармонічне осереддя, баланс взаємовідносин.

Об'єктивною іпостассю справедливості є мірність або рівність. Світовий порядок за своєю внутрішньою організацією побудований на законі справедливості, тобто на досягненні міри суспільних взаємовідносин.

Міра – категорія, яка детермінує єдність кількості і якості визначеностей предмету (відносин, процесів тощо). Г.В.Ф. Гегель відмічав, що міра є якісно визначеною кількістю. Міра – як «золота середина», як певна межа, порушення якої негативно позначається на системі суспільних відносин. Відображенням порушенням міри є нова якість, визначником якої є зміна кількості. Поняття міри у філософії тісно пов'язано із категорією справедливості.

Філософ Дж. Роулз у своїй праці «Теорія справедливості» зазначає, що «справедливість – є головною чесною соціальних установок, як істина є головною чесною систем мислення» [15, 19].

Справедливість – це щось більше, ніж просто одна з цінностей, оскільки не включає в себе ніякого конкретного уявлення про благо. Вона завжди є «не-досяжним» станом, оскільки розмова про неї виникає тільки через її відсутність, як реакція на несправедливість [18].

Суспільство сьогодні переживає світоглядну кризу. А це актуалізує життєву силу у тому числі марксистської теорії справедливості і соціального устрою. Саме тому, після останньої

фінансово-економічної кризи, праці К. Маркса почали викликати неабияку цікавість. Американський економіст Е. Хант у зв'язку із цим зазначав: «Я вірю в те, що якщо коли і буде створено суспільство, засноване на принципах справжньої рівності і свободи, його творці будуть багатьом зобов'язані ідеям К. Маркса» [3, 22].

Детермінантом міри у суспільстві, на наш погляд, є ступінь задоволення розумних потреб людини. Розумні потреби – це дійсні потреби людини і суспільства, які виключно відповідають можливості розвитку людського роду, всебічному і гармонійному розвитку людини. Для розуміння критеріїв розумності потреби слід розглядати людину як вищу ціль суспільного виробництва і розвитку.

Розумні потреби – це потреби людини по виробництву і відтворенню людського роду, відтак – гармонійному розвитку людини. Це потреби, без яких неможливий вільний всебічний розвиток людини [11, 295]. Усвідомлення розумних потреб – найвища характеристика якості людини.

Тільки через загальне задоволення людських розумних потреб до загальнолюдської свідомості може прийти розуміння оптимізму майбутнього людства і місця людини у ньому. Йдеться про задоволення розумних потреб доти, доки споживання дозволяє розкривати усе багатство людського змісту роду *homo sapiens*. Але ж, у світі за усередненими розрахунками, лише близько третини потреб, які задовольняє людини, є розумними. Інші дві третини – віртуальні, фіктивні, ілюзорні, символічні тощо. Ми забуваємо про те, що «щастя полягає не у володінні бажаним, а в бажанні того, що маєш» (Дж. Стюарт).

Будь-яке порушення міри, критерієм якої є справедливість, призводить до деструктивних перетворень і трансформацій, які зрештою призводять систему взаємозв'язків сталого розвитку до антагонізму і занепаду. Так, марнославне багатство у суспільстві є настільки ж небезпечним порушенням міри системи соціально-економічної рівності, як і безбожне злидарство. І перше і друге є явищами негативними для системи гармонійного сталого розвитку. Однаково погано як надспоживання так і недоспоживання. Навряд чи позитивно впливає на становлення сталого розвитку суспільства наявність ситуації, коли у суспільстві 5% громадян володіють 95% статків, коли одні мають колекції дорогих іномарок і яхт, а інші у суспільстві не мають що їсти і пити.

У структурно-інституційній організації суспільного соціально-економічного життя людина соціальна у процесі життєдіяльності у всіх формах прояву має ідентифікувати взаємовідносини, де порушено поняття міри, визначником (детермінантом) якої на рівні соціального сприйняття є справедливість.

Таким чином, головна проблема сталого розвитку суспільства постає як проблема справедливості і розуміння поняття міри, що є питаннями соціального порядку. Саме несправедливість є детонатором змін у системі у сенсі настання кризи, інволюції, регресу тощо.

Законом сталого розвитку і є закон справедливості. У світі все урівноважене і гармонізовано, тобто в світі панує справедливість, або порядок. І цей справедливий порядок не може бути порушений. Як казав Анаксимандр, речі повинні бути засуджені за свою несправедливість згідно «порядку часу». Але суспільство, в якому ми живемо, страшно нескійке, дисгармонійне і несправедливе. Людський порядок розійшовся з порядком космічним. Але сперечатися з явною міццю Космосу і таємничою могутністю атомів не можна. Це закінчується погано – гармонійна хвиля перетворюється в згубний зигзаг, що вбиває своєю гостротою все живе за межами виявленої однозначності» [17, 25].

Тому необхідна гармонізація людського буття, узгодження його з космічним порядком, з «великою динамікою природи, різні частини якої співзвучно резонують одна з іншою» [17, 121].

Сталий розвиток суспільства можливо тільки в тому випадку, якщо гармонізовані відносини як всередині суспільства, так і з навколишнім природним середовищем відповідно до стратегії колективного розуму людства.

Висновки

Сталий розвиток – це збалансована (взаємоузгоджена) система суспільних взаємовідносин, побудована за мірками (детермінант – міра) соціальної справедливості організації структурно-інституційного життя суспільства в усіх ланках і сферах діяльності, у межах якої спостерігається гармонія людини із собою, гармонія між людьми і людини із суспільством. Гармонія у суспільстві, тобто побудова істинного буття людей, іманентно означає гармонію із природою. Все у світоустрої організовано і передбачено розумно. Г.В.Ф. Гегель точно відзначає, що «все розумне – дійсне, все дійсне – розумне». Тільки так досягається дійсний баланс і гармонія на рівні одинично-загального-всезагального. Це і є фундаментом для вибудовування системи економічних, екологічних, інституційних та інших похідних суспільних відносин.

Сталий розвиток немисливо без прийняття концепції справедливості і розуміння міри. Новий підхід до проблем світоустрою, запропонований концепцією сталого розвитку, пов'язаний саме із розумінням місця і ролі справедливості в історичному процесі.

Концепція спільних інтересів і справедлива соціально-економічна організація життя – запорука реалізації цивілізаційної парадигми сталого розвитку. При цьому на рівні людини-спільності-суспільства справедливість треба вимагати. «Якщо доброзичливості, – пише О. Хеффе, – великодушності або солідарності ми просимо або на них сподіваємося, то справедливої поведінки ми вимагаємо» [16, 29].

У доповіді Міжнародної комісії ООН з навколишнього середовища і розвитку, відомому як «Доповідь Брундтландта», також наголошується, що «стратегія сталого розвитку спрямована на досягненні гармонії між людьми і між суспільством і природою» [12, 68].

Історія людства свідчить, що жодне суспільство не може бути стійким, якщо його основи не спираються на справедливість. Сталий розвиток, який базується на категоричному імперативі справедливих суспільних відносин, поширює турботу про теперішні і прийдешні покоління, а також гармонізує взаємозв'язок людини і природи як взаємоузгодженість порядку людського буття із порядком організації природного світу.

«Наша нездатність добитися визнання і прийняття концепції спільних інтересів, що необхідно для процесу сталого розвитку, – йдеться в доповіді Комісії ООН, – часто є результатом відносної зневаги економічної та соціальної справедливості всередині країн і між країнами» [12, 55].

Отже, кожна людина-спільність-суспільство на рівні соціокультурної свідомості мають усвідомити, що сталий розвиток загальнолюдського роду можливий тільки шляхом розуміння та дотримання принципів і законів діалектичного реалізму через розуміння поняття міри у суспільних взаємовідносинах у процесі здійснення людської діяльності у всіх формах прояву (економічної, екологічної тощо) організації суспільного життя, а поняття міри детермінується через об'єктивне (на рівні загальнолюдських цінностей) розуміння соціально-філософської категорії справедливості як адекватної міри задоволення людиною розумних людських потреб. Відтак, через світоглядне переконання людині слід жити у реальності, виявляти міру суспільних відносин за критеріями справедливості, усвідомлення якої приходить на рівні цінностей через необхідність задоволення розумних людських потреб.

Концентрованою формою духовності і усвідомлення духовних цінностей як найвищих людських чеснот є освіта і виховання. Дійсно, сталий розвиток вищої освіти повинен стати основою сталого розвитку суспільства. Адже університети є активними учасниками суспільного відтворення у соціально-інституціональному, економічному, екологічному вимірах, активно спливаючи на соціальні процеси та інститути, формуючи екологічну свідомість і сприяючи розвитку економічному зростанню [10, 49].

Як слушно говорить Г.В.Ф. Гегель [5], саме моральна освіта ставить перед людиною завдання знати міру задоволення своїх потреб і потягів, а також міру співвідношення індивідуального і суспільного у своїй спеціальній (професійній) діяльності та у ставленні до свого покликання. Або, як відмічає з приводу освіти В.О. Босенко: «Вона повинна вчити діалектичному мисленню, теорії розвитку; навчити приймати правильні рішення у будь-якій мінливій ситуації і отримувати практичні результати, а не бути вічним споживачем того, що подадуть» [2, 84]. Це і означає дотримання принципів діалектичного реалізму у процесі людської життєдіяльності. Суспільство має досягнути, що від дотримання законів справедливості щодо розподілу матеріальних, соціальних, духовних благ і цінностей залежить її майбутнє.

Література

1. Бекетова Е.Н. Социально-философские основания концепции устойчивого развития в контексте цивилизационного развития / Е. Н. Бекетова // Научные статьи. Журнал «Историческая и социально-образовательная мысль». Философия. – 2012. – № 6.– С. 222–225.
2. Босенко В.А. Воспитать воспитателя / В.А. Босенко. – К.: Лыбидь, 2004. – 352 с.
3. Брагинский С.В., Певзнер А.Я. Политическая экономия: дискуссионные проблемы, пути обновления / С.В. Брагинский, А.Я. Певзнер. – М., 1991. – 299 с.
4. Василькова В.В., Яковлев И.П., Барыгин Н.Н. Волновые процессы в общественном развитии / В.В. Василькова, И.П. Яковлев, Н.Н. Барыгин. – Новосибирск: Изд-во Новосиб. ун-та, 1992. – 227 с.
5. Гегель Г. В. Ф. Работы разных лет: в 2 т. / Г. В. Ф. Гегель. – Т. 1. – М.: Мысль. – 668 с.
6. Глобалистика. Международный междисциплинарный энциклопедический словарь / Мантатов В.В., Мантатова Л.В. Философия устойчивого развития // Гл. ред. И.И. Мазур, А.Н. Чумаков. – Центр научных и прикладных программ «Диалог». – М.: «Радуга», 2003. – 1328 с.

7. Кутуев П.В. Смертельное оружие-1: либерализм // Еженедельник-2000. – 20-26 мая 2011 г. – № 20 (558). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://2000.net.ua/2000/svoboda-slova/rakurs/73474>.
8. Мальцева Н.Л. Социально-философские основания концепции устойчивого развития общества: дис. на соискание науч. степени докт. филос. наук: 09.00.11 по спец. «Социальная философия» / Наталья Львовна Мальцева. – Волгоград, 1998. – 284 с.
9. Маркузе Г. Разум и революция: Гегель и становление социальной теории [пер. с англ. А.Л. Шурбелева]. – СПб.: «Владимир Даль», 2000. – 541 с.
10. Мельниченко А.А., Тютюнникова М. М. Управління у сфері вищої освіти в контексті забезпечення сталого розвитку суспільства: філософський аспект. / А.А. Мельниченко, М.М. Тютюнникова // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2012 – №2. – С. 44-51.
11. Мельниченко А.А. Концепція сталого розвитку: теоретична основа подолання системної кризи чи метафізична спекуляція? / А.А. Мельниченко // Матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. «Марксизм та сучасність: «системна криза передісторії як предмет філософської рефлексії» (5–6 листопада 2009 року, м. Київ). – С. 294–296.
12. Наше общее будущее. Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию. – М.: Прогресс. – 1989. – 372 с.
13. Новиков Б. В. Отчуждение: сб. статей / Б. В. Новиков – К.: Четверта хвиля, 2009. – 376 с.
14. Рассел Б. История западной философии / Б. Рассел. – Т.1. – М: «Миф», 1993. – 512 с.
15. Роулз Дж. Теория справедливости: [пер. с англ. и науч. ред. В.В. Целищева] / Дж. Роулз. – Новосибирск, 1995. – 536 с.
16. Хеффе О. Политика, право, справедливость. Основоположения критической философии права и государства / О. Хеффе. – М.: Гнозис, 1994. – 328 с.
17. Чижевский А.Л. Земное эхо солнечных бурь / А.Л. Чижевский. – М: Мысль, 1973. – 349 с.
18. Шабуров А.Г. «Справедливое» и «несправедливое» в современном идеологическом дискурсе / А.Г. Шабуров. // Без темы. – 2007. – № 2 (4). – С. 21-27.

НАСТУПНІСТЬ В ОСВІТІ ЯК УМОВА ПІДВИЩЕННЯ ЇЇ ЯКОСТІ: СОЦІОЛОГІЧНЕ ТРАКТУВАННЯ

Нечітайло І. С.

канд. соціол. наук, доцент, доцент каф. соціології

Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»

Генеральна ідея статті полягає у тому, що, з соціологічної точки зору, про виску якість освіти можна говорити тільки якщо інститут освіти сприяє вирівнюванню соціальних шансів, а не поглибленню соціальної нерівності. Ставиться на меті розкриття соціологічного змісту поняття наступності в освіті як принципу, дотримання якого забезпечує високу якість освіти та вирівнювання соціальних шансів індивідів і груп. Задля досягненні цієї мети автор вдається до більш детального розгляду особливостей взаємозв'язку освіти та соціальної нерівності.

Основная идея статьи заключается в том, что, с социологической точки зрения, о высокоом качестве образования можно говорить только в том случае, если институт образования способствует выравниванию социальных шансов, а не углублению социального неравенства. Ставится цель раскрыть социологическое содержание понятия преемственности в образовании как принципа, соблюдение которого обеспечивает высокое качество образования и выравнивание социальных шансов индивидов и групп. Для достижения этой цели автор прибегает к более детальному рассмотрению особенностей взаимосвязи образования и социального неравенства.

The main idea of the paper is that, from a sociological point of view, the screeching of the quality of education we can talk only if education institute helps equalize social opportunities rather than deepening social inequality. The aim to expose sociological maintenance of concept of succession in education as principle the observance of that provides high quality of education and smoothing of social chances of individuals and groups is put. To the achievement of this aim an author carries out more detailed consideration of features of intercommunication of education and social inequality.

Ключові слова: код, наступність в освіті, освіта, педагогічний труд, якість освіти.

Головною стратегічною установкою в реформуванні сучасної системи освіти є забезпечення якості освіти, відповідної вимогам інноваційного розвитку економіки країни, потреб особистості та соціуму. Важливою умовою досягнення такої якості є забезпечення безперервності освіти, яке розуміється як узгодженість, наступність всіх компонентів освітньої системи (цілей, завдань, змісту, методів, форм організації виховання і навчання) на кожному ступені освіти.

З першого погляду здається, що недотримання принципу наступності в освіті у такому розумінні – це проблема суто педагогічна і аж ніяк не соціологічна. Але, на наш погляд, таке бачення є помилковим. І на цих сторінках ми спробуємо обґрунтувати цю точку зору.

Вважаємо за необхідне підкреслити, що наша увага в рамках даної статті буде сконцентрована, перш за все, на соціологічному тлумаченні поняття «наступність освіти». Що ж стосується якості освіти – іншого ключового поняття, зазначеного у назві статті, то, з огляду на ціль статті, яку буде сформульовано нижче, вважаємо зайвим занурюватися у міркування про соціологічну сутність цього поняття, тим більше, що, на наш погляд, ця сутність була досить вдало розкрита українським соціологом С. А. Щудло у її монографії «Вища освіта у пошуках якості Quo Vadis» [5]. Авторка пропонує тлумачити поняття «якість освіти» як інтегральну конвенційну характеристику освітнього процесу та його результатів, що виражає ступінь їхньої відповідності очікуванням суб'єктів освітнього процесу – від окремого індивіда до суспільства загалом [5, 56]. Проблема якості освіти в соціологічному ракурсі розкривається через оцінку відповідності освіти потребам, очікуванням та вимогам суб'єктів освітнього процесу [5, 72]. Чому люди навчаються, намагаються підвищити свій рівень освіти? Тому що вони очікують, що більш високий рівень освіти забезпечить просування вгору по щаблях соціальної ієрархії. І таке очікування є повністю виправданим, бо однією з найважливіших функцій інституту освіти є саме вирівнювання соціальних шансів індивідів і груп. Чи виправдовує це очікування сучасна вітчизняна освіта? Вочевидь – ні. Зокрема, про це свідчить неузгодженість зв'язків між статусними характеристиками (пов'язаними з рівнем освіти) і характеристиками матеріального становища (пов'язаними з рівнем доходу). Отже навряд чи можна говорити про виску якість освіти в Україні. Але це аж ні як не означає, що не слід замислюватися над пошуком шляхів підвищення якості в аспекті налагодження функції вирівнювання соціальних шансів різних соціальних груп, страт тощо. З соціологічної точки зору, про виску якість освіти ми можемо говорити тільки тоді, коли інститут освіти сприяє вирівнюванню соціальних шансів, а не поглибленню соціальної нерівності. У зв'язку з цим в

межах даної статті ми ставимо на меті розкрити соціологічний зміст поняття наступності в освіті як принципу, дотримання якого забезпечує високу якість освіти та вирівнювання соціальних шансів різних індивідів в груп.

Досягнення поставленої мети відсилає нас до більш детального розгляду особливостей взаємозв'язку освіти та соціальної нерівності. Взагалі-то, цей взаємозв'язок завжди цікавив соціологів. І не випадково, адже саме освіта може сприяти забезпеченню соціального порядку, впорядковуючи, приводячи у відповідність трансформаційні процеси. І з таким же успіхом, вона може сприяти соціальній аномії, розбалансуванню соціальної структури, зростанню соціальної напруженості, поглибленню соціальної нерівності.

Велика увага до проблем відтворення та поглиблення соціальної нерівності через інститут освіти приділялась з боку вчених близького зарубіжжя Л. Абалтусової, В. Добренькова, Х. Доманського, Д. Костянтинівського, В. Нечаєва, М. Руткевича, Ф. Шереги. Взаємозв'язок освіти з процесами соціально-класової диференціації досліджувався українськими соціологами С. Бродською, С. Макеєвим, С. Оксамитною, І. Прибитковою, О. Симончук та іншими. Але слід зазначити, що сучасні вчені, які живуть і працюють на території пострадянських країн, розглядаючи питання взаємозв'язку освіти і нерівності в сучасному суспільстві, як правило, наслідують класичну соціологічну традицію і повністю схилиються у бік питань (відтворення соціальної (соціально-класової) структури через освіту [3]. В той час, як соціальні вчені – представники далекого зарубіжжя (Б. Бернстайн, П. Бурдьє, Ж.-К. Пассрон, М. Янг та ін.) переконані, що класичне відділення таких функцій освіти, як (відтворення соціальної структури і культурне (відтворення, не дозволяє побачити і розкрити всієї повноти тих соціальних зв'язків, які призводять до соціального розшарування та поглиблення нерівності [1; 2; 7]. Без уваги залишаються символічні відносини, вплив яких на процес (відтворення «силових» відносин (зокрема, панування/ підпорядкування) є дуже великим. На наш погляд, більш уважний розгляд цих зв'язків з боку соціологів, дозволить вирішити ряд протиріч, що призводять до дисфункції освіти, стають перепорою на шляху підвищення якості освіти. Суть одного з таких протиріч (досить гострого, з точки зору експертів) полягає у недотриманні принципу наступності, тобто у неузгодженості цілей, завдань, методів навчання і виховання і, як наслідок, результатів цих процесів на різних щаблях освіти.

Підкреслимо, що спираючись на вкрай обмежене коло соціологічних міркувань про наступність в освіті, вслід за П. Бурдьє та Ж.-К. Пассроном цей освітній феномен розуміється нами, насамперед, як відповідність результатів попередньої і наступної педагогічної праці [2, с. 40]. Така відповідність забезпечує цілісність і безперервність освітнього процесу – найважливіші умови його результативності, продуктивності і, як наслідок, високої якості.

Аналіз наукової літератури з проблем якості освіти показує, що досить багато уваги приділяється питанням змісту освіти (освітніх стандартів, програм тощо). При цьому у тіні залишаються питання, пов'язані з тим, «як саме?», за допомогою яких методів, засобів тощо здійснюється освітній процес, трансляція знань. На цьому факті загострює увагу багато хто з сучасних соціальних вчених. Увага концентрується на особливостях та варіаціях процесів соціальної взаємодії, комунікації в освіті, завдяки яким забезпечується трансляція культури і знання, а разом з тим і процес (відтворення соціальної структури і соціальної нерівності [1, 2, 4, 8]. Зокрема, йдеться про педагогічний вплив як переважну форму комунікації в освіті. З точки зору П. Бурдьє і Ж.-К. Пассрона, як трансляція культури і знання, так і (відтворення соціальної структури є зовнішніми функціями освіти, які освіта може повноцінно здійснювати тільки завдяки своїй внутрішній функції – функції педагогічного впливу, засобом реалізації якого є педагогічна праця, а кінцевим результатом – сформований габітус [2, 28–40]. Зауважимо, що концепт педагогічної праці стосується не тільки праці шкільних та університетських педагогів. Йдеться і про працю батьків та інших впливових агентів первинної соціалізації. Отже, слід розрізняти первинну та вторинну педагогічну працю. Перша здійснюється агентами первинної соціалізації (зокрема, членами сім'ї), а друга – агентами вторинної соціалізації (вихователями дитячого садку, вчителями, викладачами та ін.). Рівень специфічної продуктивності вторинної (або кожної наступної) педагогічної праці, залежить від відстані, що відокремлює габітус, який вона намагається сформуванню, від габітусу, сформованого первинною (або кожною попередньою) педагогічною працею. Наприклад, успіх шкільного навчання/виховання залежить головним чином від дошкільного виховання, а успіхи у навчанні студента залежать від результатів «шкільної» педагогічної праці.

Через сукупність навичок, пов'язаних з повсякденною поведінкою і, зокрема, через оволодіння рідною мовою, «маніпуляцію» термінами, які використовують в сім'ї агенти первинної педагогічної праці, відбувається практичне засвоєння певних логічних диспозицій. Агенти первинної педагогічної праці можуть бути дуже неоднаково підготовлені вторинною

педагогічною працею до (символічного) оволодіння мовою, внаслідок чого вони в нерівній мірі здатні орієнтувати свою первинну педагогічну працю на вербалізацію, експлікацію і концептуалізацію, яких вимагає вторинна педагогічна праця. Найбільш показовий приклад такої орієнтації – наступність між первинною і вторинною педагогічною працею у, так званих «інтелектуалів», людей, діяльність яких пов'язана з розумовою працею. Вихідці з сімей «інтелектуалів» частіше демонструють успіхи у навчанні. У той час як вихідцям з сімей «робітничого класу» навчання може даватися набагато складніше [1, 28–31]. Ось, і виходить так, що різні біографії забезпечують нерівні шанси успіху в освіті. Ймовірність вирівнювання цих шансів багато в чому залежить від того, як саме відбувається трансляція культури і знання в освіті, зокрема, від характеру і засобів педагогічної комунікації (як однієї з форм педагогічної праці).

Багато хто з відомих соціальних вчених, кожен у своїх термінах, каже нам про те, що вирівнювання шансів в освіті, а разом з тим і вирівнювання соціальних шансів представників різних (за статусом) соціальних груп, може стати реальним лише у тому випадку, якщо педагогічна праця формуватиме габітуси «свободи і творчості» [1, 22; 2, 20; 4; 6]. Специфічна продуктивність педагогічної праці полягає у формуванні саме таких габітусів і може бути досягнутою тільки за умови інформаційної продуктивності комунікації. Тобто продуктивність педагогічної праці визначається інформаційною продуктивністю комунікації, яка, в свою чергу, припускає максимально повне розуміння змісту повідомлення і максимально можливе наближення смислів, закладених у цей зміст «відправником» і «одержувачем» повідомлення.

Як відомо, процес комунікації є досить складним. Продуктивність комунікації залежить від багатьох факторів, найбільш важливими з яких є: 1) статус «відправника» повідомлення,

2) «загальний контекст» повідомлення і 3) фактор кодування. У силу обмежень, що накладаються на об'єм статті, опустимо деталізацію двох перших факторів (хоча це аж ніяк не означає припинення їх значущості) і заостримо увагу на останньому, найменш дослідженому в соціології, факторі кодування.

З соціологічної точки зору (з урахуванням трактування комунікації як процесу передачі смислів), код – це певна установка на смисли, за допомогою якої здійснюється репрезентація соціальної реальності у свідомості індивіда, що потім відбивається у його соціальних практиках. За допомогою мовних (або лінгвістичних) кодів, передаються фіксовані в соціальному досвіді (як індивідуальному, так і груповому) схильності сприйняття і оцінювання соціально значимих об'єктів, а також готовність до певних дій, орієнтованих на ці об'єкти. Мовні коди можна назвати «кодами емісії», які являють собою слова і всі символічні знаки, які педагог посилає в аудиторію, даючи тим самим певну установку на розуміння тих чи інших об'єктів соціальної реальності. Успішність кожного педагогічного впливу залежить від ступеня володіння тими, хто навчається, кодом емісії (чи кодом педагогічної комунікації). У свою чергу, успіх оволодіння кодом емісії залежить від коду рецепції. Код рецепції – код, яким уже володіє той, хто навчається (реципієнт), отриманий ним в результаті попередньої педагогічної праці. Це певна установка на розуміння і пояснення соціальної реальності, яка вже склалася у результаті попередньої педагогічної праці. Коди рецепції можуть проявляти себе в двох формах: когнітивній та мовній. Когнітивний код рецепції – певний набір схем уяви і мислення. Мовний код рецепції – набір схем символічного вираження думок. Іншими словами, коди рецепції можна визначити як логічні диспозиції, схильності до певних логічних висновків, пов'язані з повсякденною поведінкою, засвоєні в практичному досвіді, зокрема, через оволодіння рідною мовою. Як ми вже писали вище, в різних соціальних групах ці диспозиції можуть відрізнятися, а саме – бути більш-менш складними, більш-менш символічно проробленими. Більш складну, більш символічно пророблену логічну диспозицію можна умовно позначити як розширений (складний) код, менш складну, менш символічно пророблену диспозицію позначимо як обмежений (простий) код [2, 48–50].

Щоб процес комунікації успішно відбувся, між його учасниками має бути налагоджено порозуміння. Для цього початковий задум «відправника» повідомлення (ідею, яку він хоче донести до «одержувача»), потрібно перевести на «мову», зрозумілу «одержувачу», здійснити таку собі «конвертацію» символів і смислів – зблизити коди емісії та рецепції.

Чому питання кодування/декодування є актуальними для соціології і, зокрема, соціології освіти? Тому що завжди є ризик не(до)розуміння учнями (студентами) істинного смислу інформації, який до них хоче донести вчитель (викладач). Цей ризик пов'язаний з тим, що освіта, як правило, оперує складними кодами. Складність мови – своєрідна «візитна картка» педагога, своєрідний атрибут (як корона у короля), що допомагає підтримувати його авторитет [2, 115]. Мова освіти не є ні для кого «рідною» мовою. Вона в тій чи іншій мірі віддалена від мови, на який говорять представники різних соціальних груп. Ступінь віддаленості прямо пропорційна обсягу «рентабельного» в навчальному плані мовного капіталу. Нерівний розподіл цього капіталу між різними соціальними групами становить

один з найбільш прихованих медіаторів, за допомогою яких встановлюється відношення між соціальним походженням, успішністю у навчанні та соціальними шансами [1, 24-37; 2, 89]. Пізнання законів розуміння складної мови вчителів і викладачів (правил розшифрування кодів емісії), залежить від логічних установок (кодів рецепції), сформованих у результаті попередньої педагогічної праці. Представники деяких соціальних груп не мають соціальних умов відділення суб'єктивної конотації (заснованої на практичному досвіді) від об'єктивного денотата (заснованого на абстрактному знанні). А сама манера оволодіння зберігається в області культури тієї або іншої соціальної групи. Діти – вихідці з сімей «працівників розумової праці», відчувають себе в академічному середовищі освіти більш комфортно, показуючи успіхи в навчанні. У той час як для вихідців із сімей «працівників ручної (фізичної) праці» це середовище є чужим, а іноді навіть ворожим. В наслідок цього, навчання їм дається набагато важче. Так і відбувається відтворення, закріплення і поглиблення існуючої в суспільстві нерівності [1, 52].

Через абстрактність поняття коду, складається враження, що все, про що йшлося вище, така собі ілюзорна теоретична модель. Проблема верифікації цієї моделі полягає в тому, що код як елементарна її складова і важливий елемент соціальної взаємодії, практично не досліджений у вітчизняній соціології. Хоча, в соціологічній практиці далекого зарубіжжя приклади подібних досліджень, все ж таки, є (йдеться про дослідження Б. Бернстайна, Б. Тізард, М. Хьюза, І. Шор) [1; 7; 8]. Спираючись на ці приклади, ми розробили і здійснили апробацію власної методики дослідження кодів, умовно позначеного нами як дослідження «кодів нерівності».

Методику орієнтовано на розв'язання наступних завдань:

(1) з'ясувати, чи існує насправді поділ дітей за типом кодів рецепції (як когнітивних, так і мовних) на прості / складні, якщо так, то (2) якими є фактори формування цих кодів і (3) фактори їх трансформації.

Результати пілотажного дослідження, проведеного нами в травні-червні поточного року, показали, що, дійсно, має місце диференціація за типом коду (розвинений / обмежений) дітей п'яти-шести років. Крім того, дослідження показало, що тип коду залежить від: 1) соціального походження дитини, зокрема, спостерігається помірна кореляція ($r = 0,38$) між типом коду і професією матері (як найголовнішого агента первинної педагогічної праці); 2) кількості та якості контактів із значущими іншими з кола сім'ї, тобто від специфіки первинної педагогічної праці, яка і є чинником формування кодів, 3) специфіки наступної (шкільної) педагогічної праці, яка і є чинником трансформації кодів.

І ще один важливий висновок, зроблений нами про результатах дослідження, полягає у тому, що має місце помірний зв'язок між ступенем розвиненості мовного та когнітивного кодів ($r = 0,4$). Більш того, чим розвиненіший мовний код, тим розвиненішим виявляється когнітивний (λ (Гудмана) = 0,2). Виходить, що специфіка наступної (вторинної) педагогічної праці є чинником трансформації спочатку мовних кодів, а слідом за ними – когнітивних. Отже, можна припустити, що саме мовні практики учнів формують їх схеми мислення, а педагогічні мовні (як варіант – дискурсивні) практики вчителів можуть стати тим засобом, за допомогою якого уможлиблюється зближення кодів емісії та рецепції.

Слід зазначити, що дослідження було пілотажним, а обсяг вибірки ($n = 202$) не дозволяє з упевненістю говорити про надійність отриманих результатів. Метою пілотажу була апробація методики дослідження кодів, яку ми успішно здійснили, і на даний момент активно працюємо над збором даних за репрезентативною вибіркою.

Загальний висновок, який ми можемо зробити, виходячи з усього сказаного вище, можна викласти у двох наступних тезах. Перша теза стосується того, що саме розуміється нами (у рамках даної статті) під якістю освіти. Отже, з соціологічної точки зору, якість освіти знаходить реальне відображення у виконанні освітою своїх основних соціальних функцій, зокрема, функції «соціального ліфту». Друга теза стосується відповіді на питання про те, що саме потрібно робити, щоб підвищити якість освіти, щоб освіта служила саме соціальним «ліфтом», а не бар'єром, який закріплює існуючу соціальну нерівність. Наша відповідь – дотримуватися принципу наступності в освіті, прагнути досягнення узгодженості методів і результатів попередньої та наступної педагогічної праці. Якість освіти забезпечується продуктивністю педагогічної праці. В свою чергу, продуктивність педагогічної праці буде тим вище, чим повніше вона створює соціальні умови комунікації, які сприяють зближенню кодів емісії та рецепції. Питання про те, як саме забезпечити таке зближення, є, на наш погляд, першочерговим у вирішенні проблеми підвищення якості освіти. У пошуках відповіді на це питання важливою є кооперація, узгодження дій представників різних наук, небайдужих до проблем освіти – соціології, педагогіки, мовознавства (соціолінгвістики, когнітивної лінгвістики) та інших.

Література

1. Бернштейн Б. Класс, коды и контроль: структура педагогического дискурса / Б. Бернштейн. – М. : Просвещение, 2008. – 272 с.
2. Бурдье П. Воспроизводство: элементы теории системы образования / П. Бурдье, Ж.-К. Пассрон; Пер. с фр., предисл. Н. А. Шматко. – М. : Просвещение, 2007. – 267 с.
3. Куда идет российская культура? : Материалы круглого стола (27-28 июня 2009 г.) / [участники : А. С. Запесоцкий, В. С. Степин и др.] ; науч. ред. В. С. Степин. – СПб. : СПбГУП, 2010. – 123 с.
4. Фрейре П. Педагогика угнетенных [Электронный ресурс] / П. Фрейре. – Режим доступа: http://nb.kharkov.ua/load/pedagogika_ugn
5. Щудло С. А. Вища освіта у пошуках якості: Quo Vadis / С. А. Щудло. – Харків=Доогобич : Коло, 2012. – 340 с.
6. Blumenfeld L. Dumbing us down: the hidden curriculum of compulsory schooling by John Taylor Gatto / L. Blumenfeld // The Blumenfeld Education Letter. – May 1993. Режим доступа: <http://www.johntaylorgatto.com/bookstore/dumbdnblum3.htm> .
7. Shor I. Empowering education: critical teaching for social change / Ira Shor. – Chicago: University of Chicago Press, 1992. – 225 p.
8. Young M. From a constructivism to realism in sociology of curriculum / M. Young // Review of Research in Education. – Vol. 32. – 2008. – P. 3–28.

АНАЛІТИЧНО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Пермінова Г.В.

аспірант інституту соціології, психології та соціальних комунікацій

НПУ ім. Драгоманова

Ключові слова: соціальна відповідальність, корпоративна соціальна відповідальність, корпорація, соціальні відносини, соціальна роль бізнесу, добровільна діяльність бізнесу.

Актуальність проблеми. Корпоративна соціальна відповідальність, як суспільне явище, набула всебічної зацікавленості вчених у 70-80-х роках ХХ ст., саме в той період, коли загострилися проблеми соціуму, викликані соціальною напруженістю: безробіттям, економічною нестабільністю, екологічними негараздами, інформаційною експансією тощо. Сучасні суспільні відносини зазнають небачених раніше впливів, і як результат – традиційні підходи до їх формування дедалі більше демонструють свою невідповідність суспільним вимогам. Водночас на розв'язання домінуючих проблем, що тиснуть на суспільні відносини, все виразніше впливає корпоративна соціальна відповідальність, її суспільне значення стає все більш очевидним і актуальним.

Вивчення праць сучасних вчених (І.Абрамін, В.Арутюнов, Ю.Благов, Л.Довгань, Е.Іванова, Б.Котляр, І.Малик, Е.Радославов, Ю.Хмельник) показує, що поняття корпоративна соціальна відповідальність введено в науковий обіг саме для означення відношення бізнесу до суспільства, має широку історичну, теоретичну розробленість та практичну спрямованість. Так дослідження вчених І.Акімової, Я.Жаліло, О.Кужель, С.Мельник, Е.Лібанової, Д.Ляпіна присвячені проблемі КСВ та соціальному партнерству; праці О.Мазурик, В.Мешкова, С.Мошенського, Ю.Петренка охоплюють проблему КСВ стосовно соціальних інвестицій та аудиту; наукові розвідки Л.Кормич, О.Марченко, Н.М'ясникова, Ю.Осокіна стосуються КСВ та етики соціально-трудова відносин; науковий доробок С.Баранова, Н.Водницької, О.Ворони, З.Галушки, А.Коноваленка, О.Лазаренко, Ю.Саєнко, О.Титаренко увібрав різнопланові підходи до розробки КСВ і менеджменту. Окремо маємо вказати на праці українських дослідників О.Золотарьова, О.Казьміна, С.Кондрюк, О.Марченко, І.Новак, які у своїх працях акцентують увагу на тісному зв'язку корпоративної соціальної відповідальності з розвитком соціальних взаємовідносин з працівниками, найманими співробітниками, керівниками, акціонерами тощо. Така широка палітра наукових напрацювань свідчить про актуальність означеної проблематики серед зарубіжних та вітчизняних науковців, суспільства, громадських та державних інституцій.

З огляду на вищевикладене, метою статті є розгляд аналітично-концептуальних підходів до вивчення і осмислення феномену корпоративної соціальної відповідальності у системі соціальних відносин.

Аналізуючи дослідження і публікації стосовно явища корпоративної соціальної відповідальності, маємо підкреслити, що багато вчених (Ю.Благов, В.Березенко, В.Королько, Г.Поченцов, М.Василик) вважають – воно ґрунтується на базових характеристиках таких категорій як відповідальність, соціальна відповідальність, корпорація. Водночас представники різних галузей знань вносять у сутність поняття корпоративної соціальної відповідальності різноманітні за змістом нюанси, що призводить до полісемізму його трактування.

Вивчення наукової літератури показало, що розробляючи дану проблематику, деякі дослідники вживають термін: «корпоративна соціальна відповідальність» (С.Буко, О.Гирик, Л.Грицина, П.Кравченко, О.Лазоренко, І.Лебедева); «соціальна спрямованість бізнесу» (В.Жуков, П.Калита, О.Казьміна, М.Мельник); «соціально-етична відповідальність» (С.Дмитренко, П.Козловський, Г.Мінцберг, К.Левін, Л.Хосмер,). За змістом і суттю ці поняття дуже близькі, тісно пов'язані. Вони окреслюють соціальне значення та роль бізнесу у соціумі, його вплив на суспільство в цілому і на кожного індивідуума окремо.

Різноманітне трактування поняття «корпоративна соціальна відповідальність» породжує розвиток історичних, культурологічних, політичних та соціальних відмінностей різних країн світу, значні географічні розбіжності у сферах прояву, об'єктах, суб'єктах та заходах. Саме ці розбіжності унеможливають прийняття єдиного наукового визначення корпоративної соціальної відповідальності, незважаючи на те, що багато вчених займалися вивченням різних аспектів цього феномену і намагалися звести їх до спільного трактування.

На проблемі різноманітності розуміння корпоративної соціальної відповідальності наголошує О.Грішнова. На думку дослідниці головною причиною різного розуміння поняття «корпоративної соціальної відповідальності» є «принципово різний підхід до розуміння цілей

організації, і навіть ширше – сенсу життя і призначення людини, зокрема підприємця» [1, 190].

У контексті дослідження та для певної повноти подальшого розкриття поняття «корпоративна соціальна відповідальність», окреслимо, що «корпоративна» за перекладом з англійського *corporate* означає «загальний», «об'єднаний» і відноситься до поняття «корпорація». Існує також наукова думка, що поняття «корпорація» є ні що інше як товариство, союз, група осіб, об'єднаних загальною професійних чи суспільних інтересів [2, 255].

У соціології розгляд поняття «корпорація», фокусується на існуванні певної корпоративності, що характеризується наявністю специфічних соціальних відносин господарсько-підприємницької діяльності. Водночас соціологічне тлумачення «корпоративізму» розкривається як «механізм, що дає асоціаціям (корпораціям) як посередникам здійснювати взаємодію між своїми членами (індивідами, родинами, групами, фірмами, олігархічними структурами, спільнотами) бути представниками їхніх інтересів при співпраці з державними (урядовими) органами». До теоретичного обґрунтування досліджуваної проблеми треба додати позицію Дж.Мак Гуїра, що «корпорація має не тільки економічні і правові зобов'язання, але несе і деяку відповідальність перед суспільством, яка виходить за її межі» [13, 144] та напрацювання представників економічних наук, які вважають що «корпорація» має найбільш важливу ознаку – капіталоутворюючу складову та певний ступінь централізації управлінських функцій і повноважень. Корпорації, як господарські об'єднання, характеризуються єдиною ринковою політикою, стратегією, тактикою і практикою, спрямованими на забезпечення спільних взаємовигідних соціально-економічних інтересів і потреб.

У системі соціальних відносин соціально-економічні інтереси і потреби людей відіграють вирішальну роль у суспільстві. У цьому контексті на перший план виходить поняття соціальне. Витоки категорії «соціальне», походять від латинського *socialis* – суспільний. Ця дефініція є усталеною в науці й означає «все між людське, тобто все те, що пов'язане з суспільним життям людей, з різними формами їх відносин, у першу чергу того, що відноситься до суспільства й спільноти» [3, 135]. «Соціальне – це якість внутрішньо притаманна особистості і спільноті, яка формується у результаті процесів соціалізації. Це поняття відображає зміст і характер відносин між суб'єктами (індивідами, групами, спільнотами) як результат виконання людиною певних соціальних ролей, які він бере на себе, стаючи членом спільноти. Соціальне – продукт взаємодії суб'єктів, який проявляється в культурі, оцінках, способі життя людей» [4, 196]. З огляду на це соціальною можна назвати таку відповідальність, яка носить суспільний характер, «не поширюється на минуле, а тільки на сьогодення і майбутнє» [5, 64], торкається соціальної сфери життєдіяльності та має соціальні наслідки.

Слід зазначити, що проблема соціальної відповідальності досить довго не була предметом дослідження вітчизняних учених. Зацікавленість до цієї проблеми радянські вчені виявили наприкінці 60-х років ХХ століття. Характерним для більшості робіт того періоду була спрямованість на дослідження різноманітних морально-етичних аспектів відповідальності. Так учені Г.Голубєва, Н.Головко, Б.Кортуа, Н.Сафаров, Е.Старчевський, А.Черменіна, активно розробляли проблематику відповідальності, де головний акцент зосереджувався на формуванні моральної відповідальності особистості в умовах соціалізму. З часом з'явилися дослідження, в яких інтерпретували соціальну відповідальність одночасно як форму суспільних відносин, якість особистості і особливий стан соціальних суб'єктів. Зокрема, як особливий тип взаємодії людини, соціальна відповідальність розглядається в працях Л.Грядунової, С.Дмитрієва, Г.Заболотної, Е.Левченко, Н.Табунова, М.Цветаєвої. У них феномен соціальної відповідальності осмислюється як здатність особистості підпорядковувати власні інтереси вимогам суспільного розвитку. Крім того, з позиції Н.Мінкіна, А.Плахотного, Е.Рудковського, П.Симонова, В.Сперанського соціальна відповідальність розуміється як форма зв'язку і взаємодії суспільства та особистості, що виражає певні відносини між ними.

До сучасного розуміння соціальної відповідальності наблизилися вперше французькі матеріалісти (К.Гельвецій, П.Гольбах, Д.Дідро, М.Кондорсе, Ж.Ламетри), які порушили питання відповідальності суспільства перед своїми громадянами, змінивши однобічний зв'язок «суспільство – особистість» на взаємовідносини «суспільство – особистість – суспільство» [6, 135].

Зазначимо, що сучасна наука досить розлого трактує та використовує термін «соціальна відповідальність». Він знайшов широке застосування у соціології, філософії, економіці, педагогіці, психології, антропології та інших науках. З соціологічної точки зору, «відповідальність соціальна» ґрунтується на діяльності, тобто є ні що інше як «дія соціальних

суб'єктів (особистостей, соціальних груп, суспільства), згрупованих задля реалізації взаємних вимог, соціальних норм, загальних інтересів [5, 64].

Дослідження сутності соціальної відповідальності в історико-філософській ретроспективі дозволяє стверджувати, що проблема соціальної відповідальності все більше актуалізується мірою наближення до нашого часу, вона присутня у будь-якій сфері життєдіяльності людини, і тим самим набуває важливого, навіть визначального значення. Відповідальність, як соціально-філософська категорія, віддзеркалює об'єктивний характер взаємодії суб'єктів діяльності на підставі взаємних вимог, які детерміновані соціальними нормами [7, 8]. Сьогоднішній стан соціально-філософського осмислення феномену соціальної відповідальності характеризується зацікавленістю українських та зарубіжних науковців розвитком цього явища в умовах корпоративних бізнес середовищ, включення сучасного господарського підприємництва в систему технічних, екологічних, біотехнічних та соціотехнічних комунікацій.

Сучасне тлумачення та розуміння корпоративної соціальної відповідальності потребує постійного вивчення, дискусійного осмислення та інноваційного коригування. У дискусійній полеміці щодо змісту корпоративної соціальної відповідальності до середини 1970-х р.р. домінував нормативний сенс, а широке трактування цього явища не отримувало адекватного ціннісного обґрунтування. Перші спроби упорядкувати зміст та систематизувати «межі нормативності» поняття «корпоративна соціальна відповідальність» належать А.Керролл (1979 р.). Учений трактував корпоративну соціальну відповідальність у відповідності до «економічних, правових, етичних та дискреційних очікувань, які вимагаються суспільством щодо бізнесу» [8, 500]. Концепція А.Керролла представляє собою багаторівневу відповідальність бізнесу у формі піраміди, у основі якої покладена економічна відповідальність, наступною є правова відповідальність, етична відповідальність є надбудовою над правовою, і завершує піраміду так звана дискреційна (філантропічна) відповідальність. На думку автора, «економічна та правова відповідальність обов'язкові для бізнесу, вони відповідають жорстким суспільним вимогам; етична відповідальність суспільством очікувана, а філантропічна – бажана» [12].

У 1958 році Т.Левітт своєю статтею «Загрози соціальної відповідальності» поклав початок критики корпоративної соціальної відповідальності. Він підкреслював, що увага бізнесу до розвитку шкіл, лікарень та соціальних служб є ні чим іншим, як «новою ортодоксією», «новим феодалізмом», концепцією, котра веде до знищення капіталізму. Вчений наголошував, що «бізнес отримує більші шанси на виживання, якщо відмовиться від абсурдного погляду на свою мету, тобто якщо довгострокова максимізація прибутку залишиться єдиною метою і в теорії, і на практиці» [9, 48]. У цьому контексті доцільно звернути увагу на міркування К.Девіса, який підкреслив управлінський контекст корпоративної соціальної відповідальності, наголошуючи на тому, що «рішення та дії бізнесменів можуть надавати гарний шанс для отримання довгострокового економічного ефекту» [10, 70]. При цьому слід сказати, що будь-який економічний ефект не може забезпечити бізнесу постійне процвітання, якщо він не буде спрямований на розвиток суспільних відносин і суспільства у цілому.

На це звертають увагу вітчизняні та зарубіжні вчені (Г.Боуен М.Дмитренко, В.Зірковська, Н.Корабльова, Г.Мінцберг, К.Левін, Д.Дж.Фритцше, Е.Шайна), виокремлюючи як важливу ознаку морально-етичну сутність корпоративної соціальної відповідальності і наголошуючи, на тому, що «добровільна стратегія бізнесу, що спрямовано враховує в господарській діяльності суспільні та морально-етичні аспекти у взаємовідносинах з усіма зацікавленими сторонами» є визначальною як для держави, суспільства, так і для бізнесу [11, 72].

Широке запровадження корпоративної соціальної відповідальності, як нової філософії, потребує прийняття нових концептуальних рішень. У сучасному науковому обігу зустрічаємо широку палітру концептуального тлумачення корпоративної соціальної відповідальності бізнесу, а саме: 1) концепція економічної відповідальності; 2) концепція базової бізнес-стратегії; 3) концепція обов'язків; 4) концепція зацікавлених сторін; 5) концепція корпоративного громадянства; 6) концепція корпоративної підзвітності; 7) концепція практичності; 8) концепція корпоративної стійкості чи сталого розвитку тощо [12]. Аналіз змісту і сутності цих концепцій свідчить, що в них закладені фундаментальні принципи, що відображають соціальну значимість корпоративної соціальної відповідальності. Вони спрямовані на сприяння проведеному соціальних змін, вирішенню проблем толерантного співіснування бізнесу і соціуму, бізнесу і держави, бізнесу і природи. Ефективне розв'язання означених проблем можливе лише через постійній діалог і співпрацю держави–бізнесу–суспільства.

Узагальнюючи наукові напрацювання західних та вітчизняних дослідників щодо «корпоративної соціальної відповідальності» констатуємо, що вона у більшості праць

тракується як добровільна діяльність компаній приватного і державного секторів, яка спрямована на дотримання високих стандартів операційної та виробничої діяльності, соціальних стандартів та якості роботи з персоналом, мінімізації шкідливого впливу на навколишнє середовище тощо, з метою вирівнювання наявних економічних і соціальних диспропорцій; покращання результативності бізнесу та показників прибутковості в довгостроковій перспективі; створення довірливих взаємовідносин між бізнесом, суспільством і державою, які є важливими складовими соціальних відносин.

Проблема, яку розглянуто у статті багатоаспектна, складна, актуальна, тому подальші дослідження будуть спрямовані на вивчення та запровадження програм, спрямованих на підготовку спеціалістів у сфері соціальної корпоративної відповідальності.

Література

1. Соціалізація відносин у сфері праці в контексті стійкого розвитку: монографія/ А.М. Колот, О.А. Грішнова, О.О. Герасименко та ін.; за наук.ред. д-ра екон.наук, проф..А.М. Колота. – К.:КНЕУ, 2010. – 352 С.
2. Словарь иностранных слов. – 15-е изд. испр. – М.: Рус. яз., 1988. – 608 с.
3. Філософія політики: Короткий енцикл.словник/ Авт.- упоряд.:В.П. Андрущенко та ін. – К: Знання України, 2002 – 243,[1]с
4. Словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів / за заг.ред. А.Й. Капської, І.М.Пінчук, С.В. Толстоухової; Україн.держ.центр.соц.служб для молоді України. – К., 2000. – 258,[2]с
5. Соціологічна енциклопедія / Під ред. Астахова В.І, Бакірова В.С, Євтуха В.Б. та ін./ укладач Городяненко В.Г. – К.:Академвидав, 2008. – 465с. (Серія «Енциклопедія ерудита»)
6. Гольбах Поль. Священная зараза или естественная история суеверия/ Политология: хрестоматия/ Сост.проф. М.Василик. – М.: Гардарики, 2000.- 369 с
7. Тітаренко О.Г. Відповідальність в управлінні (соціально-філософський аналіз): Автореф. дис. канд. філос.наук:09.00.003/ Харк.ун-т повітр.сил ім. І. Кожедуба. – Х., 2006. – 19с.
8. Carroll A. A Three-Dimensional Conceptual Model of Corporate Performance// Academy of Management Review. 1979. Vol.4. N.4. P.497-505
9. Levitt T. The Dangers of Social Responsibility//Harvard Business Review. 1958.Vol.36. N.5. P.41-50
10. Davis K.Can Business Afford to Ignore Social Responsibilities?//California Management Review. 1960.Vol.2. N.3. P.70-76.
11. Г.Ф. Хоружий. Моральний вимір і соціальна відповідальність бізнесу/Моральний вимір економіки: соціальна відповідальність бізнесу та економічна ефективність. / за ред.. Г.Ф. Хоружого; Нац.банк України, Ун-т банк.справи. – К.:УБС НБУ, 2009. – 255с.
12. Carroll A. The Pyramid of Corporate Social responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders // Business Horizons. 1991. Vo.34. N.4. P.39-48
13. McGuire J. Business and Society. N.Y. McGraw-Hill, 1963.

СПІЛКУВАННЯ В ОНЛАЙН-ІГРАХ ЯК ЧИННИК ПОКРАЩЕННЯ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИКІВ У РЕАЛЬНОМУ ЖИТТІ

Рябчук А.М.

к.соц.н., ст. викл. кафедри соціології НаУКМА

Прокопенко А.Ю.

студентка бакалаврської програми "Соціологія" в НаУКМА

У статті розглянуто взаємозв'язок між специфічною комунікацією у онлайн-іграх та спілкуванням у реальному житті, зокрема - позитивні наслідки онлайн-ігор. Використано дані, що були отримані у серії глибинних інтерв'ю з групою гравців популярних онлайн-ігор з використанням програми дистанційного спілкування «Skype». На противагу твердженням про «залежність» як про виключно негативне явище пропонується комплексна інтерпретація, що включає також і позитивні наслідки онлайн-спілкування та колективних ігор. Були також виявлені окремі ігрові аспекти, що можуть сприяти появі чи вирішенню певних проблем у реальному спілкуванні.

Ключові слова: Інтернет-залежність, спілкування, онлайн ігри, гравець..

Вступ

Інтернет є одним з важливих інструментів як для академічної та професійної діяльності, так і для проведення дозвілля. Наймасштабнішою сферою розваг, яку може запропонувати Інтернет-мережа є онлайн-ігри. Рівень розвитку комп'ютерної графіки з кожним роком все більше наближується до відтворення реального світу, що, поруч із досконалим звуковим оформленням, створює ефект повного занурення у віртуальний світ. Детально пропрацьована графіка, яскраві персонажі та наявність можливості живого спілкування можуть викликати у гравців виникнення залежності від онлайн-гри. Інтернет-залежні припиняють слідувати за часом, проведеним у глобальній мережі Інтернет, захоплюються яскравими іграми та електронним спілкуванням більше ніж живим. В результаті ненормованих витрат часу інтернет-залежні не завжди встигають готуватись до навчання, якісно виконувати свою роботу чи приділяти достатньо часу друзям, сім'ї, родичам тощо.

З іншого боку онлайн-ігри допомагають багатьом людям проявити себе як у професійній сфері, так і у повсякденному спілкуванні. Пілоти та водії користуються можливостями онлайн-ігор для симуляції реальних подій у небі чи на дорозі і, таким чином, можуть покращити свої навички. Ігри стали можливістю розкрити свій потенціал тим, хто не міг цього зробити у реальному житті: через бажання спілкування та відпочинку в інтернеті можуть не лише розпадатись, але також і посилюватись зв'язки у сім'ях, завдяки іграм людина не може втратити, але також і отримати роботу чи необхідні навички. Наявні соціологічні дослідження з даної проблематики дотепер недостатньо уваги приділяли можливим позитивним наслідкам спілкування в онлайн-іграх, що становить актуальність даної роботи. Окрім цього, ставлення до гравців як до "залежних" від онлайн-ігор, призвело до медикалізації даного соціального явища і браку досліджень з застосуванням методу глибинного інтерв'ю з самими гравцями для отримання інформації про їхнє власне сприйняття позитивних аспектів спілкування в онлайн-іграх.

Таким чином, об'єктом дослідження є особи, що грають у онлайн-ігри. Предметом дослідження є позитивні наслідки спілкування в онлайн-іграх на покращення комунікативних навиків у реальному житті. Мета роботи полягає у виявленні цих позитивних наслідків спілкування у онлайн-іграх на думку самих гравців. Для вирішення цієї мети було поставлено два завдання: 1) визначити, чи впливають наявні раніше проблеми зі спілкуванням (конфлікти з іншими людьми, бажання уникати контактів з сім'єю, друзями чи колегами, сором'язливість чи страх комунікації тощо) зверненню людей до онлайн-ігор та віртуального спілкування і 2) визначити, чи може спілкування у онлайн-іграх виступити як чинник, що сприяє покращенню комунікативних навичок індивіда і позитивним змінам в особистому і професійному житті.

Для відповіді на поставлені завдання було обрано метод глибинних інтерв'ю, щоб дізнатися думку гравців в онлайн-ігри. Через особливості програм для спілкування, гравці в онлайн-ігри звикли розповідати інформацію про себе, свої думки та дії майже незнайомим людям, адже без надання особистих даних у мережі інтернет неможливо зрозуміти, хто твій співбесідник. Саме через це для проведення інтерв'ю була обрана програма дистанційного спілкування «Skype». Вона дозволила уникнути розкриття зовнішніх даних як інтерв'юера, так і респондентів, що було неабияким плюсом для потайливих людей, яким важко розмовляти віч-на-віч з іншими. Завдяки функціоналу вищезазначеної програми вдалось скеровувати респондентів до потрібної теми без перебивання їх у процесі відповіді: варто було лише

зазначати у чаті, вбудованому в програму, що людина відволікалась від основної теми спілкування. До того ж більшість з респондентів не відволікались від власних справ і знаходились у місці власного психологічного захисту – вдома, що також сприяло чесності відповідей. Було проведено 12 глибинних інтерв'ю з респондентами віком від 19 до 35 років. Основою для вибірки слугували гравці популярної онлайн-гри «World of Tanks», які запросили своїх знайомих для проведення інтерв'ю.

Огляд літератури

Кількість користувачів Інтернет-мережі у світі стрімко зростає з 14 мільйонів у 1993 році до 2.7 мільярдів у 2013 [13]. Хоча Україна не є найактивнішою з позиції використання Інтернет-мережі, але кількість користувачів також збільшується з кожним роком – на 2012 рік 15.3 мільйони українців користуються Інтернетом і являють собою 3% від усіх користувачів Інтернет-мережі у Європі [14]. При цьому на 2010 рік середній вік людини, що грає у онлайн-ігри складає 34 роки, а основну кількість гравців (49%) складали люди від 18 до 49 років [30].

На думку авторів статті «Інтернет-залежність у підлітків: поширеність і фактори ризику» проблема залежності є явною навіть серед осіб, які не є активними користувачами інтернет-мережі, але відвідують її час від часу. Наприклад, серед 3105 підлітків у Нідерландах, що заповнили анкету щодо самостійних користувань мережею Інтернет, 3,7 % були класифіковані як потенційно залежні від Інтернету [19, 4]. Участь у невеличких онлайн-іграх, реєстрація та відвідування соціальних додатків та мереж типу Twitter та Facebook підвищує ризик розвитку інтернет-залежності, тобто чим більше різноманітних розважальних засобів у мережі Інтернет використовує особа, тим більша ймовірність того, що у подальшому кількість проведених в Інтернеті годин зростає і згодом зі способу дозвілля переростає у повноцінну залежність.

Проведені серед сучасних підлітків дослідження щодо пасивної можливості бути Інтернет-залежними показують, що з кожним роком відсоток тих, хто потенційно може стати Інтернет-залежним збільшується. Наприклад, проведене у 2004 році дослідження у Фінляндії, результати якого мали слугувати оцінкою поширеності використання Інтернету серед 12-18 літніх показали, що серед 7.292 осіб потенційно залежними виявились лише 1.6% [15]. Але вже проведені у 2011, та 2012 роках дослідження показали, що потенційно залежними від Інтернету, за результатами різноманітних досліджень, є 8.1% [10], 11.3% [27] та 11.6% [23] підлітків від 12 до 18 років. В Китаї, незважаючи на законодавчі обмеження на користування Інтернетом дітьми і підлітками, кількість гравців в онлайн-ігри продовжує зростати [32].

Залежна від інтернету людина спілкується набагато менше, час виділений на реальне спілкування з друзями чи родичами зменшується через небажання відриватись від гри навіть на короткий час [26]. Відсутність нормованого харчування (нічні переїдання, постійні перекуси біля комп'ютера та відсутність гарячих страв через небажання відриватись від гри аби приготувати щось) призводять до проблем із шлунком, відсутністю необхідних організмові вітамінів та мікроелементів та погіршення загального фізичного стану [16]. Додаючи до цього списку ще й підвищення рівня агресії [21], можна зробити висновок, що навички спілкування індивідів знижуються після багатьох годин проведених у мережі чи за грою, а натомість з'являються шкідливі психосоціальні та фізичні наслідки. З цими проблемами неможливо впоратись самостійно і тому для повернення у соціум індивідам буде потрібна професійна допомога [17].

Залежності може сприяти те, що вихід до інтернет-мережі та участь у онлайн-іграх впливають на настрої позитивним шляхом, тож люди з симптомами депресії, почуття ізоляції, стресу або занепокоєння, можуть займатись «самолікуванням» за допомоги Інтернету та онлайн-ігор [12]. Але в цьому випадку, звернення до онлайн-ігор виникає як наслідок проблем, наявних раніше, і може не те, що не провокувати нових проблем, але навіть сприяти вирішенню чи принаймні послабленню вже наявних. Звідси виникає перше дослідницьке питання нашої роботи: які проблеми, на думку респондентів, що грають в онлайн-ігри, передують зверненню до ігор, і чи можуть онлайн-ігри сприяти їх вирішенню.

Поширення екранної культури, для якої властива подача інформації в рамках коротких жанрів у надзвичайно привабливій упаковці (у супроводі звукових та візуальних ефектів, рухливих образів і т.п.), викликає значні труднощі насамперед у психофізичному розвитку людини. Великий обсяг та мінливі форми подачі інформації породжують мозаїчність сприйняття, викликають труднощі з зосередженням уваги. Не випадково в останні два десятиліття фахівці звернули увагу на явища «труднощів зосередження уваги» (Attention Deficit Disorder) [4, 90] і «розладу інтернет-залежності» (Internet Addiction Disorder, IAD) [9]. Водночас, в залежності від обраного жанру та стилю гри, від проведеного у грі часу та від відношення кожного конкретного гравця до гри можна виділити також і позитивні ефекти онлайн-ігор: сприяння розвитку не лише логічного мислення і пізнавальної активності, але і уваги, вольових якостей, емоційної сфери, пам'яті, навичок орієнтації в просторі, умінь

конкурувати і співробітничати. Більш того, гра поміщає гравця у нову ситуацію, яка сприяє розвитку творчої активності як дітей та підлітків, так і студентів та молоді [2, 62]. Тож друге дослідницьке запитання нашої роботи – якими, на думку самих гравців в онлайн-ігри, є позитивні ефекти цих ігор для них особисто та для інших гравців.

Попередні проблеми зі спілкуванням як чинники звернення до онлайн-ігор

Сором'язливість, відсутність навичок соціалізації, неможливість знайти знайомих чи друзів за інтересами у власному місці проживання чи певні фізичні вади, що заважають нормальному спілкуванню – все це може слугувати чинниками того, що люди приходять у онлайн-ігри. Доволі часто у відповідях респондентів на питання про спілкування слідувала відповідь на кшталт «В реальному світі у мене великі проблеми зі спілкуванням. Не знаю з чим це пов'язано, але якось так виходить.»; «На особистому фронті само собою не ладнається. А тут (у онлайн-грі) я спокійно спілкуюсь з хлопцями» [Респондент №3]; «Я пішла у гру, бо вважала, що вона допоможе мені розвинути спілкування, бо у мене з цим погано» [Респондент №5]; «Чому я обрала онлайн-гру? Не знаю... Сумно було, мабуть, самотньо» [Респондент №7]. Тобто респонденти звертались до онлайн-ігор не тільки як до засобу проведення вільного часу, а як до можливості покращити свої навички спілкування.

Одна з респонденток зауважує, що проблеми спілкування у реальному світі вона вбачає у власній сором'язливості та скромності. При спілкуванні вона починає довго думати про те що казати та яким чином, як себе вести. Тому ігри, у яких не потрібно будувати довгі фрази, коментувати події чи розповідати про себе являються рятувальним колом для подібних людей. Декілька респондентів також зазначали, що проблеми з реальним спілкуванням виникли у них через непорозуміння з колегами чи однолітками, які захоплюються іншими речами: «В основному у моєму колі спілкування у людей інші інтереси, не такі як у мене. Вони слухають іншу музику, дивляться інші фільми. В принципі можна знайти якусь тему для розмови, але це буває дуже важко» [Респондент №3]. При чому більш досвідчені гравці старшого віку також зазначали, що їхнє бажання пограти залежить ще від морального мікроклімату в оселі «Якщо дійсно нормальне, правильне сімейне життя, жінка не відволікає від ігор, то ті ж самі комп'ютерні ігри доволі сильно програють» [Респондент №4]. Саме від подібних проблем респонденти і «втікають» у віртуальний світ.

Інколи правила віртуального світу можуть заважати спілкуванню з друзями чи родичами. Одна з респонденток зазначила, що гра вимагала від неї постійного відвідування і вдень, і вночі. «Поки ти спиш - ворог прокачується» - ця фраза стала крилатою серед гравців. Тому якщо треба було – вона вставала посеред ночі для того, щоб побудувати наступну частину фортеці, до чого її рідні ставились дуже негативно. З одного боку дівчина слідувала правилам громади, яку вважала основною для себе та з якою спілкувалась набагато частіше ніж з родичами на той час, з іншого ж – вона порушувала норми поведінки у сім'ї, чим викликала не тільки невдоволення, але й сварки на ґрунті нерозуміння. Фактично відбувається повне занурення у гру і з цього стану дуже важко вийти. Але саме за цим зануренням більшість гравців і йшли, зазначають дослідники мотивації приходу у онлайн-гру [33]. До онлайн-ігор можуть приходити через уже наявні проблеми з розумінням близьких людей і бажання відволіктись від проблем у реальному житті. «Причиною розлучення стала не гра, а дещо інше. Але гра слугувала достатньо сильним каталізатором, я б так сказав.» [Респондент №11] - втеча від реальних розмов, небажання приймати участь у сімейних рішеннях та небажання повертатись у реальний світ призвели до розлучення респондента.

За словами респондентів проблеми у спілкуванні при поверненні у реальний світ виникали доти, доки вони не навчилися визначати важливість віртуального та реального. Респондент зазначав, що після сеансів гри він не міг думати про щось інше і спілкуватись про це – йому кортіло говорити саме про цю гру та продовжувати грати у неї, що викликало непорозуміння з дівчиною. «На той час я зустрічався зі своєю дружиною і доходило до того, що ображалася вона, що я онлайн-іграм приділяю більше часу ніж їй. Коли вона приїжджала до мене в гості я грав, коли їхала - я грав. Ну і поставила ультиматум: «я - або онлайн-гри» і я кинув лінійку. Ось ми одружені.» [Респондент №1]

Жоден з опитаних респондентів не погодився з тим, що він чи вона є залежними від онлайн-ігор, хоча деякі з них визнавали існування подібної залежності у людей, що проводять багато часу у онлайн-іграх. Хоча якщо брати до уваги чинники, які сприяють створенню залежності, що були висвітлені дослідниками Ko, Yen, Yen, Lin та Yang у 2007 році [18] то можна сказати, що кожен з респондентів підпадає під вплив хоча б одного з факторів. Проблеми у сім'ї, низька самооцінка респондентів щодо можливості живого спілкування чи влаштування приватного життя, витрата більше ніж двадцяти годин на тиждень в Інтернеті чи у грі (кілька респондентів зазначали, що з легкістю можуть проводити стільки часу у грі, особливо під час ігрових подій та акцій а дехто проводив велику кількість годин у грі через

небажання відставати від супротивника); та й сам факт гри у онлайн-ігри – все це, на думку дослідників, робить гравців як мінімум потенційно залежними від гри.

Щодо допомоги залежним від онлайн-ігор ігromанам думки розділились: дехто зазначив, що жодної допомоги людина, що проводить багато часу у іграх не потребує - «Це вибір кожної окремої людини та навряд чи це велика проблема» [Респонденти №8, 12]. Респонденти були більш схильні зазначити, що онлайн-ігри допомагають вирішувати проблеми, аніж створювати їх: «Існують певні проблеми чи фобії, які людина не може подолати самостійно і в цьому ігри навпаки, допомагають людям. Наприклад, побоювання спілкування.» [Респондент №8]. Проте дехто вказував на те, що підлітки не можуть завжди відповідати за свої дії, інколи приділяють занадто багато уваги онлайн-іграм, починають страждати через проблеми у навчанні і що саме подібні підлітки та молоді люди можуть страждати на справжню залежність від онлайн-ігор та потерпати від наслідків цієї залежності. При цьому респонденти, які в підлітковому віці приділяли значно більше уваги онлайн-іграм визнають, що цілком можливо страждали від залежності, але позбавились від неї завдяки друзям, родичам, сім'ї чи власному бажанню та дорослішанню.

Позитивні наслідки онлайн-ігор у покращенні комунікативних навиків

Вищенаведені результати скоріше підтверджували гіпотезу про те, що бажання спілкуватись в онлайн-іграх спричинене проблемами із спілкуванням у реальному світі, але деякі респонденти прийшли через кардинально інші причини. Кілька респондентів зазначили, що вони настільки комунікабельні люди, що обрали онлайн-ігри на протигагу звичайним саме через те, що вони можуть продовжувати спілкуватись у них з іншими людьми та дізнаватись щось нове. При чому ці респонденти обирають для спілкування не тільки офіційні чати, форуми та приватні повідомлення, а й додаткові засоби зв'язку на кшталт програм передачі голосу Skype, RaidCall, TeamSpeak, Mumble тощо. Одна з респонденток обрала онлайн-гру, сервер якої знаходиться у іншій частині світу – через бажання поспілкуватись з іноземцями. «Українці, росіяни, білоруси – я і так їх бачу кожен день. У мене є можливість з ними спілкуватись і я, якщо чесно, навіть втомилась від них. А тепер у грі я спілкуюсь з людьми з інших країн, міст і це набагато цікавіше.» [Респондент №6]

Бажання продовжити спілкування із знайомими, друзями та родичами серед респондентів було найпопулярнішим як мотив вибору та початку онлайн-гри. «Спочатку я сидів у клубу за друзями та дивився, як вони грають. А потім і сам почав» [Респондент №1]; «Після контрольних ми вирішили розслабитись колективно, у моїх однокласників вже були акаунти... я теж зареєструвалась» [Респондент №3]. Цікаво, що за даними дослідників геймери жіночої статі більш рідкісне явище, ніж чоловічої, при чому збільшення їх кількості та причина появи дає підстави вважати, що вони були введені у гру соціальним оточенням (наприклад, чоловіками друзями, однокурсниками, родичами) [33, 75], що й підтверджується вищенаведеними відповідями респондентки №3.

Подібні спільні інтереси відкривали нові можливості для спілкування - ігрові проблеми, заходи, прохання про допомогу, спільна гра – усе це збільшує час проведений разом. Починає відрізнятись і стиль спілкування: кілька респондентів зазначали, що найчастіше спілкуються із однокурсниками чи знайомими лише через спільні інтереси у грі і навряд чи продовжували би спілкування без спільного знаменника. У окремих випадках небажання індивіда відходити від спілкування віртуального та повертатись до спілкування реального призводило до позитивного ефекту: респондентка-гравчиня розповіла, що саме у грі познайомилась із майбутнім чоловіком. «Ми просто грали разом, і якимось так почали спілкуватись, потім із відео, потім він приїхав до мене автостопом. Ну а потім одружились і вже близько двох років ми одружені». [Респондент №2].

У онлайн-іграх наявні чати, у яких гравці можуть поспілкуватись не тільки на ігрову тематику, а й про будь-яку життєву ситуацію. Особливо активно спілкуються гравці всередині однієї гільдії чи клану: в середньому гравці, які є активними членами гільдії чи клану проводять на 4 години більше на тиждень ніж ті, хто грає на самоті [33, 76]. На думку респондентів клан є одним із найважливіших елементів у спілкуванні: там можна знайти як ігрову підтримку, так і спитати поради щодо життєвих ситуацій: «В кожній онлайн-грі ти можеш виділитись, але саме один з ведучих топ-кланів допоможе тобі це зробити найкращим шляхом» [Респондент №10]. Гра у команді (взводі, роті, клані чи загоні) це те, чим задовольняли потреби у ігровому спілкуванні респонденти – «Не скільки спільна гра, скільки спілкування» [Респондент №8].

Завдяки реальним зустрічам гравці одного й того ж загону можуть попрактикуватись у живому спілкуванні та, певним чином, зняти ефекти сором'язливості чи самотності. Такі зустрічі можуть бути як просто посиденьками у кафе за обговоренням ігрової сфери, так і тематичними подіями, що влаштовуються організаторами та активними гравцями для виведення певних аспектів спілкування з віртуального світу у реальний. Отже онлайн-ігри

певним чином сприяють розширенню кола спілкування гравців через потребу спільної гри, взаємодопомоги та наявність спільних інтересів до обговорення і з часом цілком можливо подолати проблеми у реальному спілкуванні якщо тренувати навички на інших учасниках онлайн-гри.

Висновки

Немає жодних сумнівів у тому, що віртуальний світ створює неймовірні можливості для навчання, розвитку та самореалізації людей. Віртуальну реальність у вигляді онлайн-ігор можна використовувати не тільки як засіб розваги, але й як тренажер для здібних людей чи тих, хто збирається опанувати певну професію. До того ж у розвиненому суспільстві успішна щоденна комунікація є запорукою успіху. Тому для тих, хто з певних причин не може спілкуватись з іншими людьми, віртуальний світ стає рятівним колом, що надає практику та можливість покращити свої здібності у спілкуванні. Але віртуальний світ також несе у собі певну небезпеку: з часом людина може відчутти на собі певні негативні результати взаємодії з віртуальним світом. За допомоги глибинних інтерв'ю з молодими гравцями в онлайн-ігри в Україні було визначено, що існують певні психологічні чинники звернення до віртуального світу та віртуального спілкування. До таких відносяться: особисті проблеми зі спілкуванням через набутий чи вихований характер, наприклад через сором'язливість та побоювання щодо звернення до людей обличчя до обличчя; відсутність схожих інтересів у колі спілкування людини та неможливість задоволення власних потреб у спілкуванні у наявному колі знайомств; наявність сімейних проблем; бажання розширити коло спілкування чи дізнатись нову інформацію.

Завдяки спілкуванню у онлайн-іграх індивід може побороти власні проблеми з вираженням думок чи емоцій, може натренуватись швидко розбиратись у ситуації та реагувати на неї потрібним чином. При цьому бонусом успішного внутрішнього ігрового спілкування можуть стати міцні відносини з іншими гравцями чи з друзями та родичами, яким стало можливим пояснити причину захоплення онлайн-іграми. Інколи спілкування у онлайн-іграх призводить навіть до переміщення відносин з віртуальної площі у реальну: відтак спілкування продовжується упродовж спільних зустрічей багатьох гравців чи розвитку особистих відносин з іншими гравцями сам на сам. Хоча респонденти визнали ймовірність виникнення залежності від онлайн-ігор та негативних наслідків для міжособистісного спілкування, а також успішності в навчанні і професійному житті, наголос робився на позитивних наслідках. Таким чином, дане дослідження дозволяє сформуувати більш ьюансоване розуміння спілкування в онлайн-іграх а зважаючи на кількість гравців, яка, згідно зі статистикою, з кожним роком збільшується, варто зазначити, що спілкування у онлайн-іграх, його розвиток та виникнення нових способів комунікації вимагають й подальших ретельних досліджень.

Література

1. Аветисова А.А. Психологические особенности игроков в компьютерные игры / А.А. Аветисова // Психология. Журнал Высшей школы экономики. – 2011. – Т. 8. – № 4. – С. 35-58
2. Батенова Ю.В. Особенности развития дошкольника в условиях игровой компьютерной деятельности // Психология. Журнал Высшей школы экономики, 2011. Т.8. - №4. - С.59-72
3. Болескина Е.Л. Потребители игровой компьютерной культуры: Социология культуры / Болескина Е.Л. // Социологические исследования. - 2000.-№9. - С.80-87.
4. Бутенко И.А. Подростки: чтение и использование компьютера / И.А. Бутенко // Социс. – 2001. - №1. – С.84-91.
5. 5) Объективная реальность [Электронный ресурс] : Философский словарь, Под ред. И. Т. Фролова. / 4-е изд. — М.: Политиздат, 1981. —445 с., Режим доступа: <http://filosof.historic.ru/enc/item/f00/s08/a000801.shtml>
6. Россохин А., Измагурова В. Виртуальное счастье или виртуальная зависимость // Россохин А. В., Измагурова В. Л. Личность в изменённых состояниях сознания. М.: Смысл – 2004 - с. 516—523
7. Різун В.; Соціальні комунікації як інженерне вчення, або соціальні комунікації в системі соціального інжинірингу (соціальної інженерії) // [Електронний ресурс] : Комунікація: збірка з питань комунікації у суспільстві, Видавництво «К.І.С.» - 2012, №2 - с. 8-19. Режим доступу: http://www.lib.dp.ua/PDP/Communication-2_March2012_final.pdf
8. Чугунов А.В. Социология Интернета: методика и практика исследований интернет-аудитории, Учебное пособие. // Чугунов А.В. , СПб.: Ф-т филологии и искусств СПбГУ, 2007. — 130 с.

9. Byun, S; Internet Addiction: Metasynthesis of 1996–2006 Quantitative Research Cyberpsychology & Behavior 12 (2): 203–7. - April 10, 2009, [Электронный ресурс] / Режим доступу: <http://online.liebertpub.com/doi/pdfplus/10.1089/cpb.2008.0102>
10. Cao, H., Sun, Y., Wan, Y., Hao, J., & Tao, F. - Problematic Internet use in Chinese adolescents and its relation to psychosomatic symptoms and life satisfaction. [Электронный ресурс]: BMC Public Health, 2011. / Режим доступу: <http://www.biomedcentral.com/content/pdf/1471-2458-11-802.pdf>
11. Dota 2 – новый рекорд! [Электронный ресурс] / Режим доступу: <http://dota2.ru/news/2443-dota-2-novyy-rekord/>
12. Internet addiction disorder [Электронный ресурс]: Encyclopedia of Mental Disorders // Режим доступу: <http://www.minddisorders.com/Flu-Inv/Internet-addiction-disorder.html>
13. Internet Users all over the world [Электронный ресурс]: Internet live stats // Режим доступу: <http://www.internetlivestats.com/internet-users/>
14. Internet Users: Ukraine [Электронный ресурс]: Internet live stats // Режим доступу: <http://www.internetworldstats.com/europa2.htm#ua>
15. Kaltiala-Heino, R., Lintonen, T., & Rimpela, A. Internet addiction? Potentially problematic use of the Internet in a population of 12-18 year-old adolescents. Addiction Research & Theory, 12(1), 89-96.
16. Kim, Y., Park, J. Y., Kim, S. B., Jung, I.-K., Lim, Y. S., & Kim, J.-H. The effects of Internet addiction on the lifestyle and dietary behavior of Korean adolescents. [Электронный ресурс]: Nutrition Research and Practice, 2010, 4(1), 51-57. Режим доступу: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2830415/>
17. King, D. L., Delfabbro, P. H., & Griffiths, M. D. Clinical interventions for technology-based problems: Excessive Internet and video game use. Journal of Cognitive Psychotherapy: An International Quarterly, 2012, 26, 43-56.
18. Ko, C.-H., Yen, J.-Y., Yen, C.-F., Lin, H.-C., & Yang, M.-J. Factors predictive for incidence and remission of Internet addiction in young adolescents: A prospective study. CyberPsychology & Behavior, 10(4), 2007, 545–551.
19. Kuss J.D., A.J. van Rooij Shorter G.W., Griffiths M.D., D. van de Mheen – «Internet addiction in adolescents: Prevalence and risk factors» [Электронный ресурс] : Computers in Human Behavior. Sep 2013, Vol. 29, No. 5: 1987-1996, - 23 с. Режим доступу: <http://internetscience.nl/wp-content/uploads/2013/06/Kuss-et-al-2013.-Internet-addiction-in-adolescents-Prevalence-and-risk-factors.pdf>
20. Kuss, D. J., & Griffiths, M. D. Online gaming addiction in children and adolescents: A review of empirical research [Электронный ресурс]: Journal of Behavioral Addictions, 2012, 1(1), 3-22. Режим доступу: http://www.academia.edu/1146881/Kuss_D.J._and_Griffiths_M.D._2012_.Online_gaming_addiction_in_adolescence_A_literature_review_of_empirical_research._Journal_of_Behavioural_Addiction_n_1_3-22
21. Lam, L. T., Peng, Z., Mai, J., & Jing, J. The association between internet addiction and self-injurious behaviour among adolescents. Injury Prevention, 2009, 15(6), 403-408.
22. League of Legends установила новый рекорд [Электронный ресурс] / Режим доступу: http://games.mail.ru/pc/news/2013-03-18/league_of_legends_ustanovila_novyy_rekord/
23. Liberatore, K. A., Rosario, K., Colon-De Marti, L. N., & Martinez, K. G. Prevalence of Internet addiction in Latino adolescents with psychiatric diagnosis. Cyberpsychology, Behavior and Social Networking, 2011, 14(6), 399-402.
24. Lin, F., Zhou, Y., Du, Y., Qin, L., Zhao, Z., Xu, J., et al. Abnormal white matter integrity in adolescents with Internet addiction disorder: A tract-based spatial statistics study. [Электронный ресурс] : Plos One, 2012, 7(1). Режим доступу: <http://cds.ismrm.org/protected/11MPProceedings/files/2346.pdf>
25. Lineage 2 - Число подписчиков игры достигло более 20 млн. человек [Электронный ресурс] / Режим доступу: <http://checheninfo.ru/17217-chislo-podpischikov-igry-lineage-2-dostiglo-bolee-20-mln-chelovek.html>
26. Milani, L., Osualdella, D., & Di Blasio, P. Quality of interpersonal relationships and problematic Internet use in adolescence. [Электронный ресурс]: CyberPsychology & Behavior, 12(6), 2009, 681-684. Режим доступу: <http://wenku.baidu.com/view/bf444378168884868762d65a.html>
27. Müller, K. W., Ammerschläger, M., Freisleder, F. J., Beutel, M. E., & Wöfling, K. Addictive Internet use as a comorbid disorder among clients of an adolescent psychiatry - Prevalence and psychopathological symptoms. [Suchtartige Internetnutzung als komorbide Störung im jugendpsychiatrischen Setting.]. Zeitschrift für Kinder- und Jugendpsychiatrie und Psychotherapie, 40(5), 2012, 331-339.

28. Oxford dictionaries: Definition of gamer in English , [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/gamer>
29. Tsitsika, A., Critselis, E., Louizou, A., Janikian, M., Freskou, A., Marangou, E., et al. Determinants of Internet addiction among adolescents: A case-control study. [Електронний ресурс] : The Scientific World Journal, 11, 2011, 866-874. Режим доступу: <http://downloads.hindawi.com/journals/tswj/2011/749252.pdf>.
30. Video game industry statistics [Електронний ресурс] / The Entertainment Software Association, - Режим доступу: <http://www.esrb.org/about/video-game-industry-statistics.jsp>
31. World of Tanks - Количество игроков в превысило 60 млн человек [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.3dnews.ru/software-news/646398>
32. Young Internet addicts on the rise - China Youth Association for Network Development. [Електронний ресурс]: China Daily, 2009, - Режим доступу: http://www.chinadaily.com.cn/china/2010-02/03/content_9417660.htm
33. Young K.S., C. N. de Abreu, Wiley J. & Sons. Internet Addiction: A Handbook and Guide to Evaluation and Treatment, 2010 – 230 с.

ДИНАМІКА СТАВЛЕННЯ ДО ЄС СЕРЕД УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДСЬКОСТІ

Сухова Х.О.

*аспірантка кафедри соціології факультету соціології і права
НТУУ «КПІ»*

Стаття висвітлює сприйняття та ставлення до Європейського Союзу, котрі побутують серед української широкої громадськості, на основі соціологічних опитувань.

Статья высвечивает восприятие и отношение к Европейскому Союзу, которые существуют среди украинской широкой общественности, на основе социологических опросов.

The article illuminates perceptions and attitudes towards the European Union which exist among Ukrainian general public, on the basis of public opinion polls.

Ключові слова: Європейський Союз, соціологічні опитування, Україна, громадська думка, євроінтеграція.

Невід'ємною частиною сучасної політичної сфери є опора на громадську думку, певні політичні, соціальні, економічні та інші актуальні погляди у суспільстві, котрі забезпечують легітимність не лише окремої державної політики, але і політичного режиму загалом. З огляду на мінливий, однак домінуючий проєвропейський вектор зовнішньої політики України, сталі погляди громадськості стосовно ЄС є визначальним фактом, завдяки котрому окремі політики та урядовці можуть орієнтуватися в перевагах суспільства, а значить, приймати зовнішньополітичні рішення, котрі були релевантними та затребуваними.

Громадська думка є, як правило, стримуючим фактором для політиків, оскільки є прямим відображенням політичних уподобань широкої громадськості, цілі та переваги котрої не завжди збігаються з бажаннями та політикою окремих урядовців. Незважаючи на заздалегідь закладену конфліктність інтересів, держава та громадськість є взаємозалежними, оскільки перша потребує визнання власної легітимності, а остання – якісного державного управління. Таким чином, громадська думка виступає у якості не лише стримуючого фактора, а скоріше як імператив здатний відкривати нові можливості для політичних лідерів.

Визначення поняття громадської думки та її значення для формулювання і здійснення політики в сучасному вигляді почали вивчати в середині ХХ ст. Такі вчені як Г. Блумер [1], Ж. Конверс [2], Дж. Мюллер [3], Б. Пейдж, Р. Шапіро [4] та багато інших. На відміну від виключного пояснення причинно-наслідкового зв'язку між існуючою громадською думкою та її впливом на державну політику, дана стаття сфокусована на українському кейсі.

Громадська думка грає вагомий роль в житті суспільства. Вона є посередником соціальної інтеграції і соціальних змін. Як нормативна сила вона спонукає до інтеграції і стабільності. Як механізм сукупного передбачення вона складає шлях до соціальних і політичних змін. Громадська думка, таким чином, багатовимірне явище. На додаток до своєї оціночної функції, вона включає в себе нормативну, інформаційну та поведінкову складові [5]. Більш повне розуміння громадської думки, таким чином, спонукає політиків у демократичному світі не тільки стежити за думкою більшості, але здійснювати політику з урахуванням нормативності громадської думки.

Дещо відмінною була ситуація в Україні напередодні протестних подій листопада 2013 – лютого 2014. Оскільки проведення зовнішньої політики без урахування думки громадськості призвело до відкритого конфлікту між владою та народом, існують підстави припускати, що більшість населення України не підтримували проросійський вектор інтеграції, що в свою чергу спонукало першу хвилю протестів в листопаді 2013.

Дана стаття має на меті дослідити, чи дійсно напередодні вищезазначених подій (а саме, протягом 2012-2013 рр.) існувала суттєва підтримка підписанню Угоди про асоціацію з ЄС, котра могла би призвести до подій т.зв. Євромайдану. Методом вторинного аналізу соціологічних опитувань буде визначено, який вектор зовнішньої політики користувався більшою популярністю в Україні протягом 2012-2013 рр., яке саме бачення ЄС мали українці. Ці дані допоможуть не лише виявити різницю в поглядах всередині українського суспільства, але й дадуть можливість кількісно пояснити масовий протест проти відмови українського уряду підписати Угоду про асоціацію в листопаді 2013 р. Дане ретроспективне дослідження має також на меті пояснити, як саме громадська думка може служити індикатором можливих конфліктів всередині суспільства та навіть загальнодержавних політичних криз.

Дана стаття буде зосереджена на аналізі опитувань громадської думки стосовно Європейського Союзу та Митного Союзу у 2012-2013 рр. Методологічно стаття

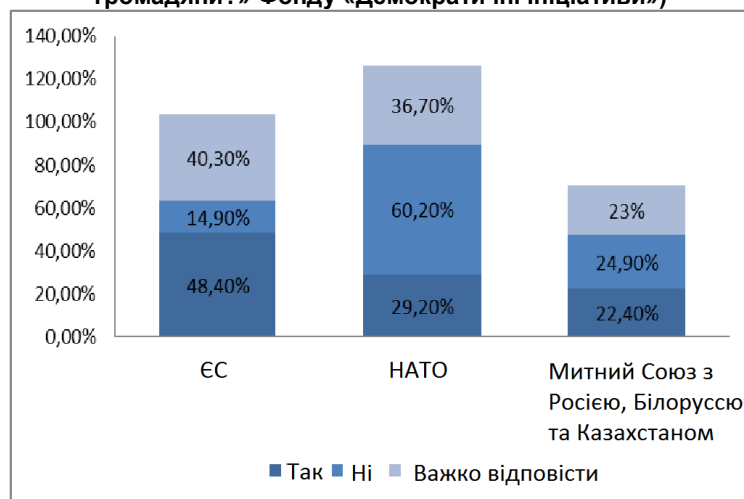
базуватиметься на вторинному аналізі результатів соціологічних досліджень, одному з найбільш поширених методів вивчення настроїв широкої громадськості [8]. Оскільки надійність опитувань громадської думки є спірним питанням, в цьому дослідженні будуть представлені результати аналізу трьох громадських опитувань, котрі були проведені Соціологічною групою «Рейтинг», Фондом «Демократичні ініціативи» та Центром Разумкова. Такий підхід допоможе здійснити перехресну перевірку результатів різних досліджень і, відповідно, висвітлити відношення до ЄС, котре панує серед українців.

Перше опитування для аналізу було проведене фондом Демократичні ініціативи та Центром Разумкова, двома найбільш респектабельними соціологічними установами України. Опитування проводилося в 21 по 24 січня, 2012 і покрити 2009 респондентів віком більше 18 років у всіх регіонах (областях) України, Києва та АР Криму за вибіркою, яка представляє доросле населення України по відношенню до основних соціальних і демографічних показників. Теоретична похибка вибірки (без врахування дизайн-ефекту) не перевищує 2,3 % з імовірністю 0,95 [7]. Опитування було організовано проектом UNITER (Українські національні ініціативи з розширення реформ), дочірньої програми USAID [6]. Таким чином, вищезгадана інформація дозволяє розглядати це опитування як надійне і придатне для даного дослідження.

Опитування показало, що велика частина українського населення виявилась орієнтованою на інтеграцію до ЄС, однак, підтримки інтеграції у східному напрямку також є значною (див. Рисунок 1., Рисунок 2., Рисунок 3., Рисунок 4). При поділі на регіони були висвітлені ще більш різноманітні ставлення та установки стосовно векторів зовнішньополітичного співробітництва.

Рисунок 1.

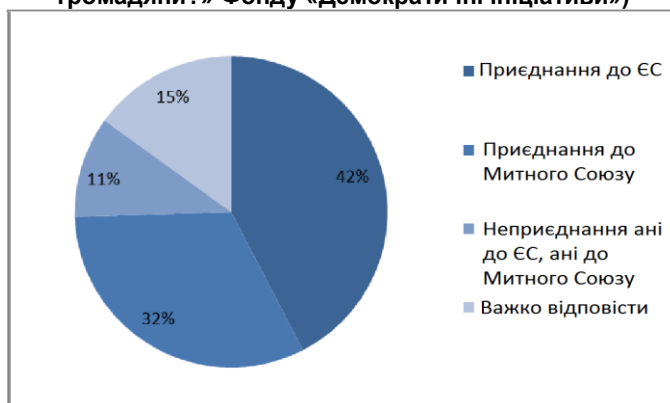
Відповіді на питання: «До якої міжнародної організації повинна приєднатися Україна?» (Результати опитування громадянської думки «ЄС чи Митний Союз? Куди хочуть іти громадяни?» Фонду «Демократичні ініціативи»)

Примітка: ЄС чи Митний союз? Куди хочуть іти громадяни? - загальнонаціональне опитування (2013) Фонд «Демократичні ініціативи». Офіційний сайт. 10 січня 2013- http://dif.org.ua/ua/polls/2013-year/es-chi-mitnii-soyuz_-kudi-hochut-iti-gromadjani_---zagalnonacionalne-opituvannja-.htm

Рисунок 2.

Відповіді на питання: «Який інтеграційний напрям має вибрати Україна? (Дайте одну відповідь)» (Результати опитування громадянської думки «ЄС чи Митний Союз? Куди хочуть іти громадяни?» Фонду «Демократичні ініціативи»)

Примітка: ЄС чи Митний союз? Куди хочуть іти громадяни? - загальнонаціональне опитування (2013) Фонд «Демократичні ініціативи». Офіційний сайт. 10 січня 2013- http://dif.org.ua/ua/polls/2013-year/es-chi-mitnii-soyuz_-kudi-hochut-iti-gromadjanj_---zagalnonacionalne-opituvannja-.htm

Рисунок 3.

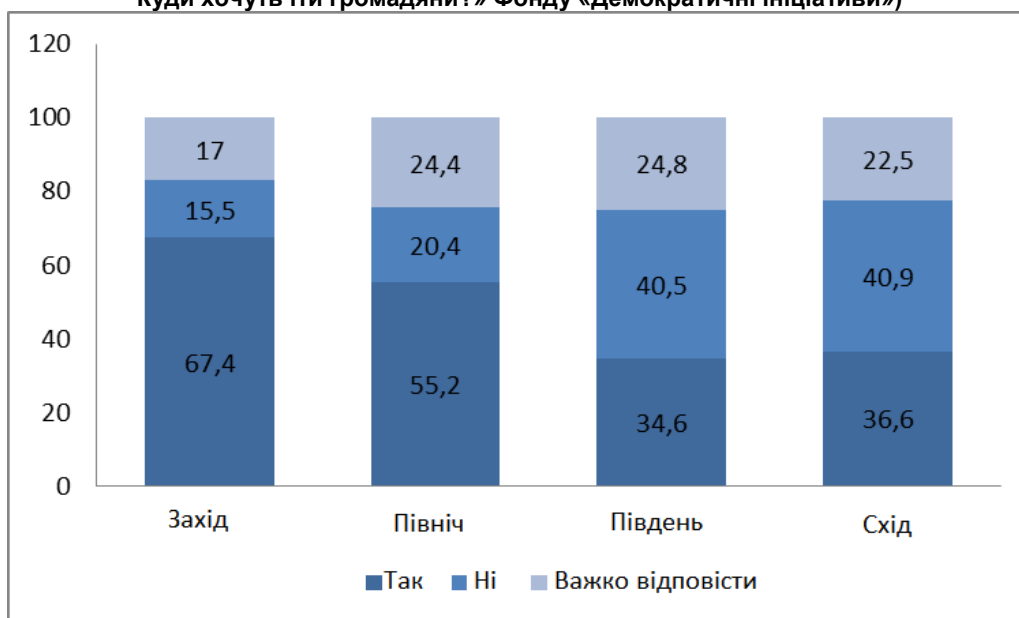
Відповіді на питання: «Для того, щоб підписати Угоду про асоціацію з ЄС Україна має виконати певні вимоги. Як ви ставитесь до цих вимог?» (Результати опитування громадянської думки «ЄС чи Митний Союз? Куди хочуть іти громадяни?» Фонду «Демократичні ініціативи»)

Примітка: ЄС чи Митний союз? Куди хочуть іти громадяни? - загальнонаціональне опитування (2013) Фонд «Демократичні ініціативи». Офіційний сайт. 10 січня 2013- http://dif.org.ua/ua/polls/2013-year/es-chi-mitnii-soyuz_-kudi-hochut-iti-gromadjanj_---zagalnonacionalne-opituvannja-.htm

Рисунок 4.

Кількість відповідей на питання: «Як ви вважаєте, чи повинна Україна приєднатися до Європейського Союзу?» (Результати опитування громадянської думки «ЄС чи Митний Союз? Куди хочуть іти громадяни?» Фонду «Демократичні ініціативи»)

Примітка: ЄС чи Митний союз? Куди хочуть іти громадяни? - загальнонаціональне опитування (2013) Фонд «Демократичні ініціативи». Офіційний сайт. 10 січня 2013- http://dif.org.ua/ua/polls/2013-year/es-chi-mitnii-soyuz_-kudi-hochut-iti-gromadjanj_---zagalnonacionalne-opituvannja-.htm

За даними опитування, менше половини українського населення підтримує ідею європейської інтеграції України. Різниця між відсотком населення, які підтримують ЄС і Митний союз складає всього 8%, що свідчить про існування розриву в українському суспільстві між проєвропейською та проросійською орієнтацією. Особливо помітно це поділ стає при детальному розгляді регіональних уподобань: у той час як Західна і Центральна Україна традиційно підтримують європейську інтеграцію, Східні та Південні регіони

орієнтовані на інтеграцію з Росією. Амбіції балансування між двома впливовими міжнародними силами (ЄС та Росією) мають своє відображення у майже рівному поділі у суспільстві.

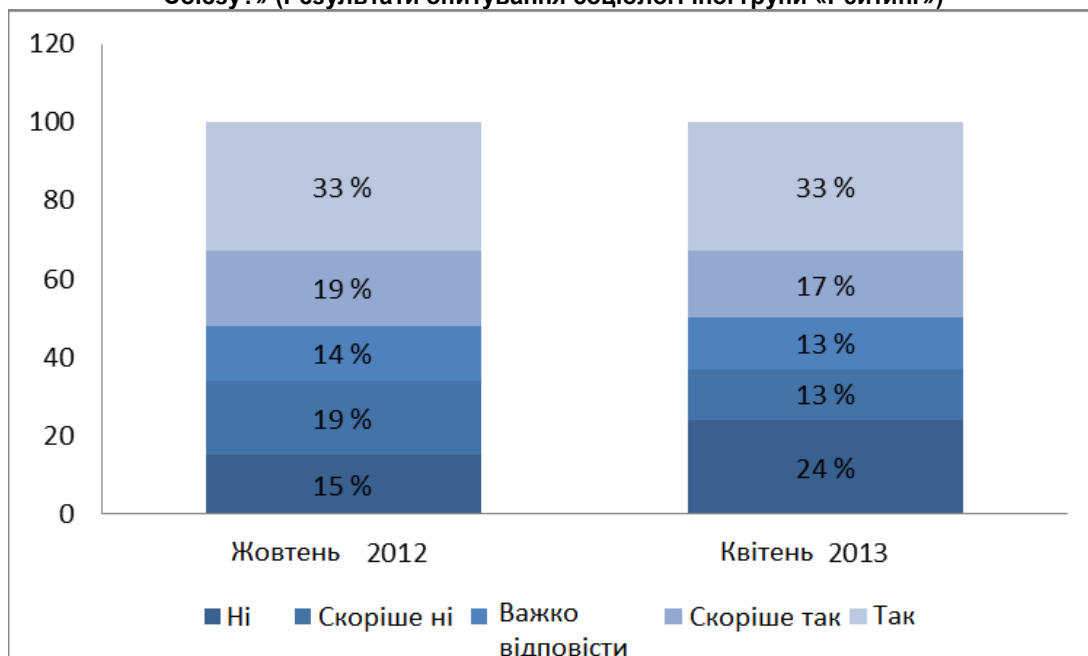
Вибірче законодавство, вибіркова судова система та інших проблем, пов'язаних з політично мотивованими судовими процесами в Україну представляють предмет занепокоєності багатьох українців. Таким чином, можна було б припустити, що українці пов'язують з Європейським Союзом такі цінності, як справедливість і рівноправність судової системи, а також переймаються прозорістю виборів.

Що стосується інформації, викладеної вище, варто зазначити, що значна частина українського суспільства не має однозначної думки стосовно ЄС (22,4%), що вказує не тільки на низький рівень політичної участі масової громадськості, але і на обмежений вплив на суспільство усіма зацікавленими сторонами в цілому.

Друге опитування, котре було використано для вторинного аналізу, було проведене соціологічною групою «Рейтинг» 1-14 жовтні 2012, і 15-28 березня 2013 [9]. Оскільки методологія в обох випадках була однаковою, даний підрозділ буде включати в себе порівняння двох періодів часу і спостереження розвитку ставлення до ЄС в українському суспільстві. Обидва рази до опитування громадської думки було залучено 2000 респондентів, які належать до українського населення у віці від 18 років і більше; методом збору даних виступало особисте формалізоване інтерв'ю згідно з опитувальником (обличчям до обличчя). Похибка репрезентативності не перевищує 2,2% (з ймовірністю 0,95).

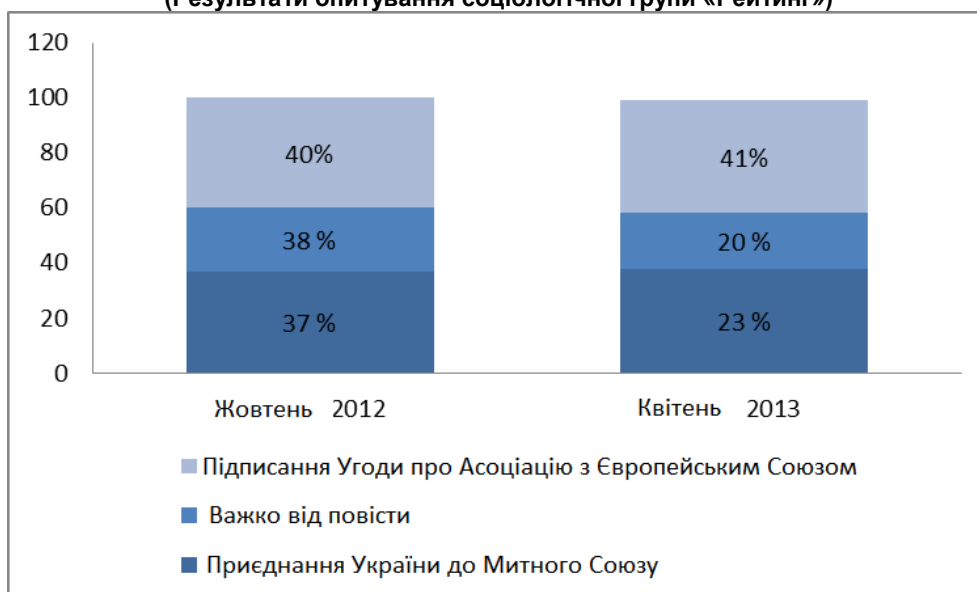
Загальний аналіз показує, що більше половини українського населення віддає перевагу європейській інтеграції, зокрема, в порівнянні з іншими варіантами, а саме НАТО і Митним союзом (див. Рисунок 5., Рисунок 6., Рисунок 7, Рисунок 8., Рисунок 9., Рисунок 10., Таблицю 1. та Таблицю 2.). Ці статистичні дані тільки відрізняються від результатів інших громадських опитувань, які були проаналізовані раніше на 2-3% по кожному з розділів. Що стосується зазначених похибки 2,3% і 2,2%, обидва соціологічні опитування можуть вважатися надійними, наскільки їхні висновки багато в чому співпадають одне з одним. У цілому, можна зробити висновок, що близько 50% українців підтримують інтеграцію України в ЄС, 33% виступають проти цього і 13-14% не мають конкретної думки щодо інтеграції.

Рисунок 5.
Кількість відповідей на питання: «Чи підтримуєте ви приєднання України до Європейського Союзу?» (Результати опитування соціологічної групи «Рейтинг»)

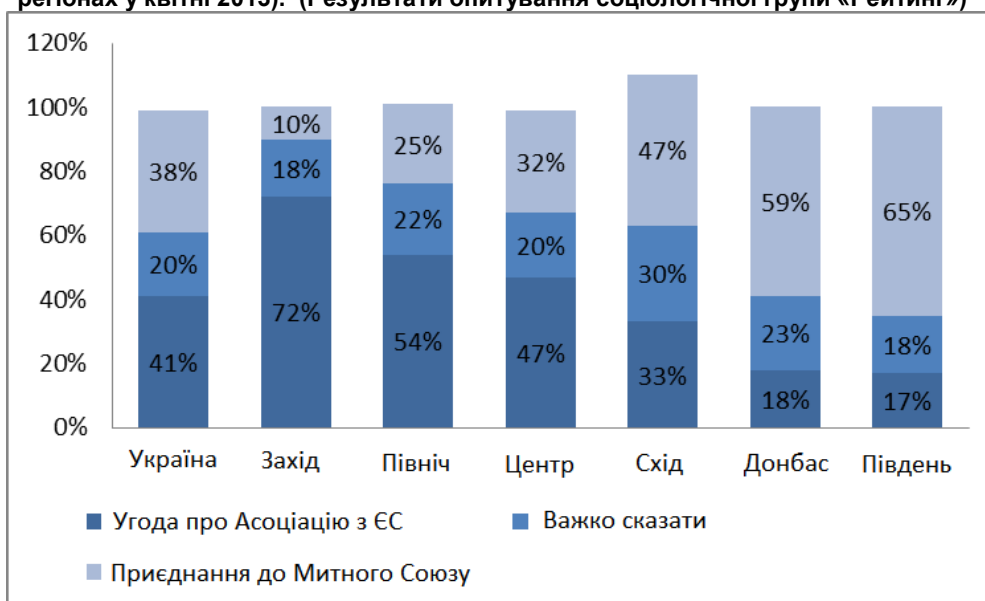
Примітка: На роздоріжжі або інтеграційні ребуси. (2013) Соціологічна група «Рейтинг», квітень 2013. - http://ratinggroup.com.ua/upload/files/RG_Ukraine_Vektor_042013_pres.pdf

Рисунок 6.
Кількість відповідей на питання: «Який інтеграційний напрям вигідний для України?»
(Результати опитування соціологічної групи «Рейтинг»)

Примітка: На роздоріжжі або інтеграційні ребуси. (2013) Соціологічна група «Рейтинг», квітень 2013.
 - http://ratinggroup.com.ua/upload/files/RG_Ukraine_Vektor_042013_pres.pdf

Рисунок 7.
Кількість відповідей на питання: «Який інтеграційний напрям ви підтримуєте?» (розподіл по регіонах у квітні 2013). (Результати опитування соціологічної групи «Рейтинг»)

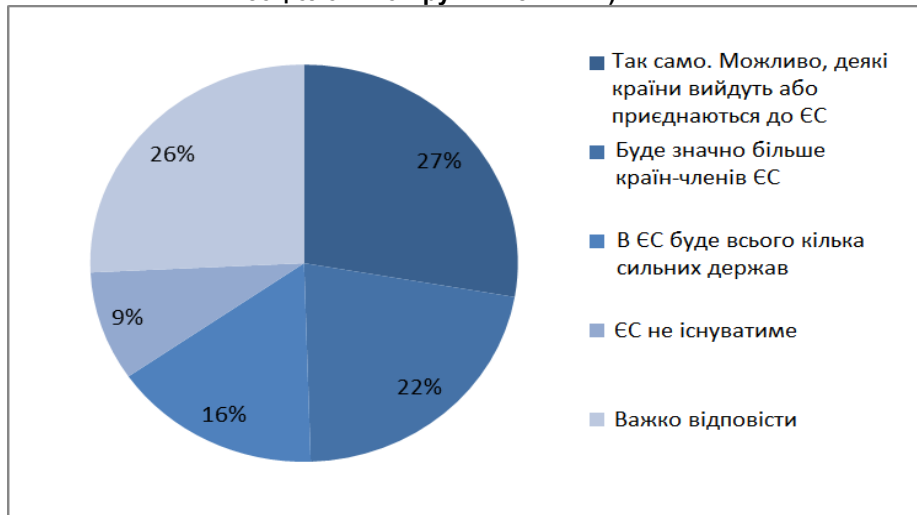
Примітка: На роздоріжжі або інтеграційні ребуси. (2013) Соціологічна група «Рейтинг», квітень 2013.
 - http://ratinggroup.com.ua/upload/files/RG_Ukraine_Vektor_042013_pres.pdf

Таблиця 1.
Відповіді на питання: «Які головні переваги вступу України до ЄС?» (можливі кілька відповідей)
(Результати опитування соціологічної групи «Рейтинг»)

Можливість громадянам більше подорожувати	55%
Краще працевлаштування	53%
Збільшення інвестицій	51%
Розвиток демократії	41%
Кращі освітні можливості	41%
Зменшення рівня бідності	39%
Зменшення рівня корупції	39%
Важко відповісти	7%
Переваг немає	14%

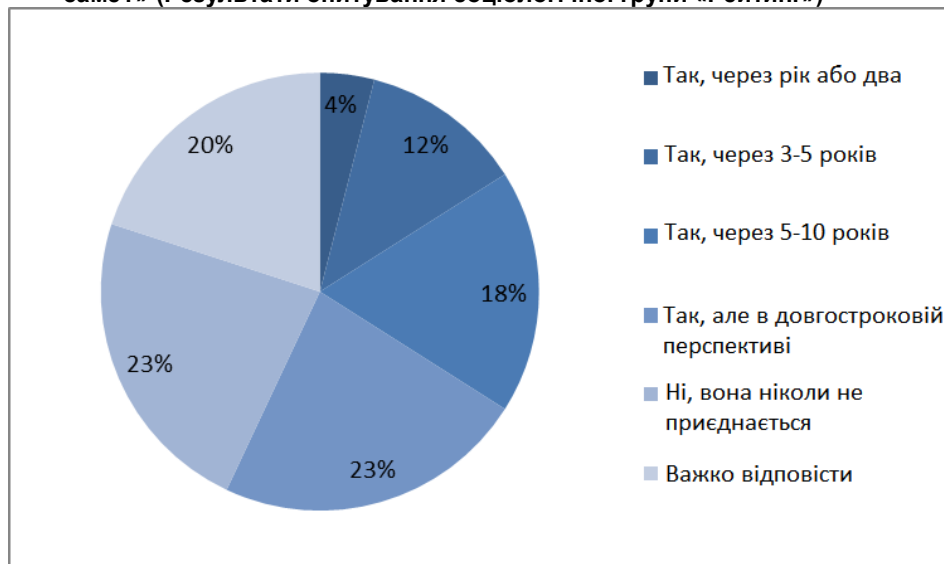
Примітка: На роздоріжжі або інтеграційні ребуси. (2013) Соціологічна група «Рейтинг», квітень 2013.
 - http://ratinggroup.com.ua/upload/files/RG_Ukraine_Vektor_042013_pres.pdf

Рисунок 8.
Відповіді на питання: «як виглядатиме ЄС через 5-10 років». (Результати опитування соціологічної групи «Рейтинг»)

SOURCE: На роздоріжжі або інтеграційні ребуси. (2013) Соціологічна група «Рейтинг», квітень 2013.
 - http://ratinggroup.com.ua/upload/files/RG_Ukraine_Vektor_042013_pres.pdf

Рисунок 9.
Відповіді на питання: «Чи ви вірите в те, що Україна стане частиною ЄС і, якщо так, коли саме?» (Результати опитування соціологічної групи «Рейтинг»)

Примітка: На роздоріжжі або інтеграційні ребуси. (2013) Соціологічна група «Рейтинг», квітень 2013.
 - http://ratinggroup.com.ua/upload/files/RG_Ukraine_Vektor_042013_pres.pdf

Таблиця 2.

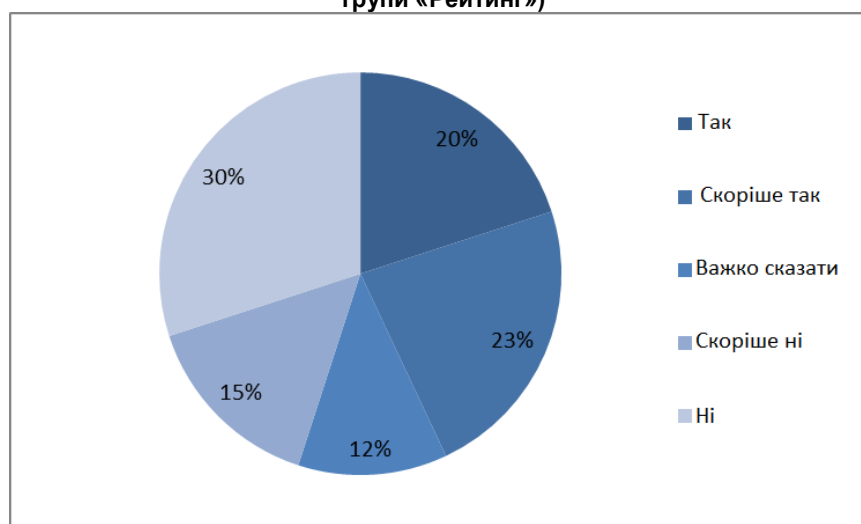
Відповіді на питання: «Яке з цих тверджень найкраще відповідає вашому уявленню про ЄС? (можливі кілька відповідей) (Результати опитування соціологічної групи «Рейтинг»)

Розвинена економіка	61%
Велика кількість іммігрантів	59%
Високий рівень совіти	58%
Добробут	56%
Участь громадян в захисті їхніх прав	54%
Нові технології	54%
Впевненість у майбутньому	52%
Чесні судді	52%
Безпека життя	52%
Розвинена демократія	51%
Законослухняні громадяни	49%
Свобода слова	48%
Стабільність	46%
Гендерна рівність	45%
Хороші умови для розвитку бізнесу	45%
Доступна медицина	37%
Економічна криза	32%
Сильне врядування	25%
Сильна армія	25%

Примітка: На роздоріжжі або інтеграційні ребуси. (2013) Соціологічна група «Рейтинг», квітень 2013. -
http://ratinggroup.com.ua/upload/files/RG_Ukraine_Vektor_042013_pres.pdf

Рисунок 10.

Відповіді на питання: «Чи хочете ви жити в ЄС?» Результати опитування соціологічної групи «Рейтинг»

Примітка: На роздоріжжі або інтеграційні ребуси. (2013) Соціологічна група «Рейтинг», квітень 2013. - http://ratinggroup.com.ua/upload/files/RG_Ukraine_Vektor_042013_pres.pdf

Як показали результати дослідження, у 2012-2013 рр. загальна кількість людей, які підтримують інтеграцію ЄС знизилася на 2%, тоді як частка тих, хто виступає проти вступу України в ЄС, виросла на 3%. Таким чином, існує тренд зниження популярності європейської орієнтації, що може служити ознакою як тимчасових змін, так і реального погіршення ставлення українських громадян до ЄС.

Тим не менш, опитування громадської думки показали, що все більше українців вважають європейську інтеграцію більш вигідною, ніж інтеграцію в Митний союз.

Згідно до опитувань, кожен п'ятий українець, котрий підтримує вступ до ЄС України також підтримує вступ України до Митного союзу. Останнє може бути причиною існування високого відсотка з тих, хто думає про Митний союз як про привабливий напрямок інтеграції, вигідній для України.

Регіональний розподіл повторює інформацію з попереднього опитування: на заході України традиційно панують проєвропейські погляди, в той час як Схід залишається проросійським. Розрив між зовнішньополітичною орієнтацією більше, ніж у попередньому опитуванні: від 72 % населення, що підтримують угоду про асоціацію на Заході до 17% на півдні.

Як показало опитування громадської думки, українці розцінюють вступ до ЄС як можливість для покращення свого власного економічного добробуту, поліпшення демократії в країні, отримання нових освітніх можливостей і здатність вільніше подорожувати.

Опитування громадської думки, проведене соціологічною групою «Рейтинг» також включає інформацію про настрої українського населення щодо майбутнього і основні характеристики ЄС.

Значна частина українців вірить у стабільність і повільне розширення ЄС (27%). Майже така ж частина українського населення не має конкретної думки з цього питання, що знову свідчить відсутність інформації. Кількість євроскептиків, які не вірять в майбутній розвиток ЄС взагалі, є відносно високою - 9%.

Майже чверть українських громадян переконані, що Україна ніколи не вступить до ЄС і ще чверть, що приєднання не відбудеться ще довгий час. До характеристик ЄС, котрими його наділяє населення України, належать: економічна стабільність, повага прав людини, демократичні цінності, безпека держави та економічний розвиток. З іншого боку, українці усвідомлюють недоліки економічні кризи та активної імміграції.

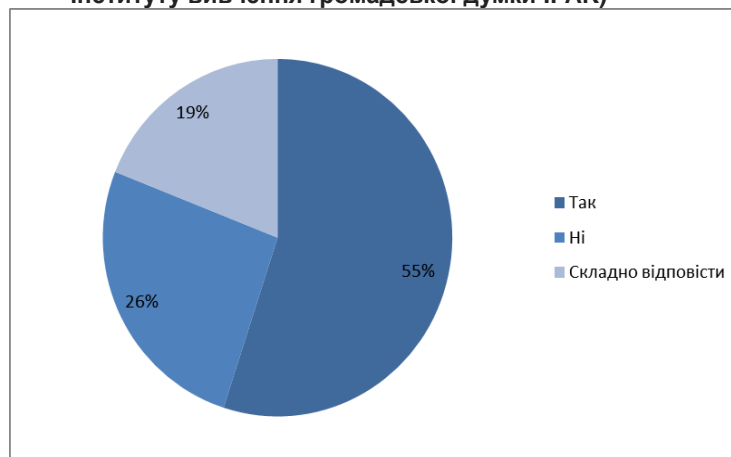
Суттєва частка українського населення не хоче жити в ЄС в якості іммігрантів. Втім, останнє може бути мотивованим не непривабливістю умов життя в країнах ЄС, а патріотизм і правою ідеологією (націоналізмом, наприклад), які користуються популярністю в Україні. П'ята частина українців хочуть жити в ЄС і, таким чином, можна зробити висновок, що в цілому позитивна думка про ЄС присутня.

Третє опитування, котре було використано для вторинного аналізу, було проведене Інститутом вивчення громадської думки IFAK у липні 2013 року [10]. До опитування громадської думки було залучено 1000 респондентів, віком від 18 до 65 років, які проживають у містах з населенням більше 50 тисяч осіб; методом збору даних виступало особисте формалізоване інтерв'ю згідно з опитувальником (обличчям до обличчя). Похибка репрезентативності не перевищує 2,2% (з ймовірністю 0,95).

Як показало опитування, зближення з ЄС підтримали 55% населення України (див. Рисунок 11, Рисунок 12, Рисунок 13. та Таблицю 3.). Таким чином, дане дослідження підтверджує результати попередніх двох у тому, що в українському суспільстві існує майже рівний розподіл між тими, хто підтримує європейську інтеграцію, і тими, хто виступає проти. Варто також наголосити на тому факті, що дане дослідження виявило найбільший рівень відповідей «складно відповісти», що в свою чергу дає підстави стверджувати, що майже третина українського населення не мала однозначної думки з цього приводу.

Рисунок 11.

Відповіді на питання: «Чи хотіли б Ви, аби Україна ще цього року підписала Угоду про асоціацію і зону вільної торгівлі з Європейським Союзом?» (Опитування громадської думки Інституту вивчення громадської думки IFAK)

Примітка: Ставлення українців до можливого підписання Угоди про Асоціацію та зону вільної торгівлі з ЄС. DW-Trend, Дослідницьке агентство IFAK, липень 2013 р. - http://www.ifak.com.ua/upload/image/DW_UA_07.2013_20%20%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D0%BD%D0%B0%20%D0%B2%20%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%B8%D0%BA%D0%B5_%D0%BE%D1%82%201.07.13.pdf

Таблиця 3.

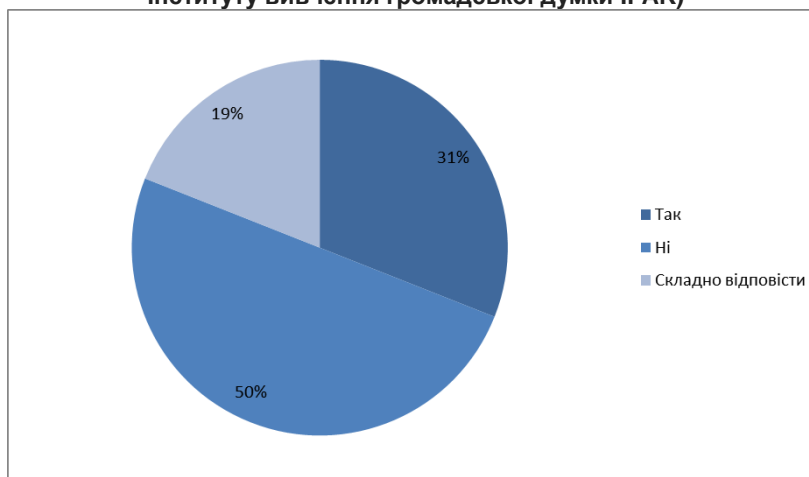
Відповіді на питання: «Що дасть Україна угода про асоціацію з ЄС?» (Опитування громадської думки Інституту вивчення громадської думки IFAK)

Модернізацію економіки	39%
Нові ринки збуту для українських товарів	32%
Більше демократії і верховенства права	26%
Нічого	24%
Добробут і робочі місця	20%
Зміцнення позицій країни на міжнародній арені	17%
Складно відповісти	8%

Примітка: Ставлення українців до можливого підписання Угоди про Асоціацію та зону вільної торгівлі з ЄС. DW-Trend, Дослідницьке агентство IFAK, липень 2013 р. - http://www.ifak.com.ua/upload/image/DW_UA_07.2013_20%20%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D0%BD%D0%B0%20%D0%B2%20%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%B8%D0%BA%D0%B5_%D0%BE%D1%82%201.07.13.pdf

Рисунок 12.

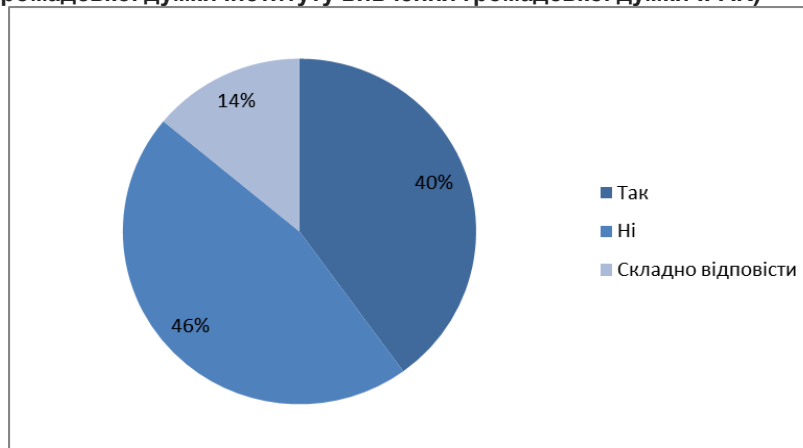
Відповідь на питання: «Чи гадаєте Ви, що президент Янукович робить усе від нього залежне, аби угода про асоціацію з ЄС була підписана ще цього року?» (Опитування громадської думки Інституту вивчення громадської думки IFAK)

Примітка: Ставлення українців до можливого підписання Угоди про Асоціацію та зону вільної торгівлі з ЄС. DW-Trend, Дослідницьке агентство IFAK, липень 2013 р. - http://www.ifak.com.ua/upload/image/DW_UA_07.2013_20%20%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D0%BD%D0%B0%20%D0%B2%20%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%B8%D0%BA%D0%B5_%D0%BE%D1%82%201.07.13.pdf

Рисунок 13

Відповідь на питання: «Чи правильно діє Євросоюз, висуваючи політичні вимоги до президента Януковича, від яких залежить підписання угоди про асоціацію?» (Опитування громадської думки Інституту вивчення громадської думки IFAK)

Примітка: Ставлення українців до можливого підписання Угоди про Асоціацію та зону вільної торгівлі з ЄС. DW-Trend, Дослідницьке агентство IFAK, липень 2013 р. - http://www.ifak.com.ua/upload/image/DW_UA_07.2013_20%20%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D0%BD%D0%B0%20%D0%B2%20%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%B8%D0%BA%D0%B5_%D0%BE%D1%82%201.07.13.pdf

Важливо наголосити на тому, що результати даного соціологічного опитування також виявили багато з вище згадуваних характеристик ЄС, наданих йому українською громадськістю. Так, наявні згадки про розвиток економіки, соціальної сфери, демократії та верховенства права, як і у попередніх випадках.

Варто зазначити, що трохи менше третини українського населення були переконані, що Асоціація з ЄС не матиме позитивних наслідків для України. Такий високий показник свідчить про те, що існували альтернативні актори формування думки (окрім офіційних української та європейської сторін), або ж дане уявлення було наслідком недостатньої досяжності до цільової аудиторії меседжів обох аналізованих у даній роботі акторів.

Дослідження виявило також розкол у підтримці дій Віктора Януковича. Абсолютно очевидним є той факт, що станом на липень 2013 року рівно населення України вважала, що Янукович не робить всього можливого для підписання Угоди про асоціацію, хоча його мас-медіа твердження та укази свідчили про протилежне. Нарешті, необхідно зазначити, що вимоги, висунуті ЄС до українського уряду, також не знайшли належної підтримки. 46% українського населення вважали їх неправомірними, тоді як тільки 40% розглядали їх як необхідні. Ці дані свідчать про суперечливе бачення українським населенням процесу підготовки до Асоціації з ЄС, що в свою чергу дає підстави говорити про закритість цільових груп українців до обох акторів формування громадської думки: незважаючи на те, що активна критика пасивності Віктора Януковича була явно відображена у результатах соціологічного опитування, вона також вказала на той факт, що значна частина українців не вбачає доцільності у виконанні вимог ЄС, а, значить, і в активних діях Віктора Януковича.

Вищезгаданий вторинний аналіз опитувань громадської думки дозволяє зробити висновок, що українське суспільство вважало кращим шлях інтеграції в ЄС ніж будь-який інший, однак, дане переконання абсолютна більшість не розділяла. У межах часових рамок даного дослідження було простежено невелике зниження рівня проєвропейської орієнтації (між жовтнем 2012 і березнем 2013 року), що показує, що євроскептицизм як правило, користувався невеликою популярністю серед українського населення.

На підставі вищенаведеного аналізу можна зробити висновок, що протягом 2012-2013 рр. підтримка проєвропейського вектору зовнішньої політики залишалась вищою порівняно з іншими альтернативами, зокрема з проросійським вектором. Позитивний імідж ЄС та асоціації з розвитком демократії, верховенства права, економічної стабільності та інших перспектив, пов'язані з ним, роблять можливим припустити, що більшість українського населення сподівалась на підписання Угоди про асоціацію в ЄС в листопаді 2013 рр. Відмова від підписання даного документу, відповідно, суперечила очікуванням та преференціям питомої кількості населення, а тому викликала протестні дії. Отже, узгодження рішень зовнішньої політики з громадською думкою є необхідною умовою підтримки населення та визнання легітимності діючої влади.

Література

1. Blumer H. Public opinion and public opinion polling // American sociological Review. – 1948. – Vol. 13. – pp. 542 - 554
2. Converse J. M. Survey Research in the United States: Roots and Emergence 1890-1960 // Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1987. – 350 p.
3. Mueller J. E. War, Presidents and Public Opinion // New York: Wiley, 1973. – 487 p.
4. Page B. I., Shapiro R.Y. Effects of Public Opinion on Policy // American Political Science Review. – 1983. – Vol. 77. – pp. 175 - 190
5. Shamir J, Shamir M. The Anatomy of Public Opinion // Ann Arbor, MI: The University of Michigan Press, 2000. – 516 p.
6. UNITER. - Official web-site. - [Електронний ресурс]. - Доступ з: <http://uniter.org.ua/en/index.html> (станом на 15 лютого 2014)
7. ЄС чи Митний союз? Куди хочуть іти громадяни? - загальнонаціональне опитування // Фонд «Демократичні ініціативи». - Офіційний сайт. - 10 січня 2013. - [Електронний ресурс]. - Доступ з: http://dif.org.ua/ua/polls/2013-year/es-chi-mitnii-soyuz_-kudi-hochut-iti-gromadjani_---zagalnonacionalne-opituvannja-.htm (станом на 15 лютого 2014)

8. Мангайм Дж. Б., Рич Р. Ц. Эмпирический политический анализ. - Москва: Весь Мир, 1997. – С. 312
9. На роздоріжжі або інтеграційні ребуси // Соціологічна група «Рейтинг». - квітень 2013. – [Електронний ресурс]. - Доступ з: http://ratinggroup.com.ua/upload/files/RG_Ukraine_Vektor_042013_pres.pdf (станом на 15 лютого 2014)
10. Ставлення українців до можливого підписання Угоди про Асоціацію та зону вільної торгівлі з ЄС // DW-Trend, Дослідницьке агентство IFAK. - липень 2013 р. – [Електронний ресурс]. - Доступ з: http://www.ifak.com.ua/upload/image/DW_UA_07.2013_20%20%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D0%BD%D0%B0%20%D0%B2%20%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%B8%D0%BA%D0%B5_%D0%BE%D1%82%201.07.13.pdf (станом на 15 лютого 2014).

УДК: 364:[616.98:578.828 ВІЛ]-053.2

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІЛ-ІНФІКОВАНИХ ДІТЕЙ В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЯХ

Абрамова К. А.

аспірантка кафедри загальної та соціальної педагогіки

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті розглядаються основні соціально-психологічні особливості ВІЛ-інфікованих дітей, виділено загальні психологічні механізми реакції дитячого організму на дану недугу і шляхи їх перебігу. Описано результати моніторингового дослідження рівня соціалізації ВІЛ-інфікованих дітей віком 12-14 років, що навчаються у загальноосвітніх закладах і встановлено, що ВІЛ-інфіковані діти потребують в першу чергу соціально-педагогічної підтримки та супроводу сімей у яких вони виховуються.

В статье рассматриваются основные социально-психологические особенности ВИЧ-инфицированных детей, выделены общие психологические механизмы реакции детского организма на эту болезнь и пути их протекания. Описаны результаты мониторингового исследования уровня социализации ВИЧ-инфицированных детей 12-14 лет, обучающихся в общеобразовательных учреждениях и установлено, что ВИЧ-инфицированные дети нуждаются в первую очередь социально - педагогической поддержки и сопровождения семей в которых они воспитываются.

The article reviews the main social-psychological characteristics of HIV-infected children identified common psychological reaction mechanism the child's body to this illness and how they flow. The results of the monitoring study of socialization of HIV-infected children aged 12-14 years enrolled in secondary schools and found that HIV- infected children require primarily social and educational support and the support of families in which they are raised.

Ключові слова: ВІЛ-інфекція, допомога, профілактика, соціально-психологічна адаптація, соціалізація.

Особливістю ВІЛ-інфекції є багатовекторність її впливу на медичні, демографічні та соціально-економічні аспекти суспільства. Із суто медичної проблеми охорони здоров'я населення ВІЛ-інфекція перетворилася на проблему соціального розвитку.

За оцінками українських експертів, фахівців та працівників Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), ЮНЕЙДС, в Україні реальна кількість людей, які живуть з ВІЛ-інфекцією сягає 360 тисяч осіб. Причому, у 1997 році більшість серед ВІЛ-інфікованих становили чоловіки, і лише 11,3% – жінки. На сьогодні, за даними Українського центру профілактики і боротьби зі СНІДом МОЗ України, кількість ВІЛ-інфікованих жінок виріс до 48,3%, а отже і зростає кількість дітей народжених хворими матерями.

Відповідно до даних Чернівецького обласного центру з профілактики та боротьби зі СНІДом, станом на 01.04.14 року під медичним наглядом перебуває 129 дітей, народжених ВІЛ-інфікованими жінками: у 92 дітей ВІЛ-інфекція підтверджена та у 37 дітей ВІЛ-інфекція в стадії підтвердження.

Таким чином ми розуміємо, що сучасне українське суспільство повинно звернути свою увагу на найменш захищену категорію ВІЛ-інфікованих людей, а саме дітей, які є найбільш уразливими, психологічно нестійкими та невідповідними до соціальних реалій даної недуги.

У наукових джерелах та дослідженнях провідних психологів та педагогів чимала кількість наукових праць присвячена саме питанням профілактики та протидії епідемії ВІЛ/СНІДу серед молодого покоління. Особлива увага надається соціально-психологічним аспектам цієї проблеми, щодня вивчаються та розробляються нові технології роботи з ВІЛ-інфікованими дітьми та їх найближчим оточенням. Зазначена проблема стала предметом дослідження цілого ряду вітчизняних науковців: Р. Вайноле, І. Дубініної, І. Звереві, А. Капської, Л. Котової, М. Лукашевич, Т. Лях, В. Полтавця, Л. Портер, В. Оржеховської, С. Страшко тощо.

Здійснюючи аналіз наукових джерел, що розкривають питання ВІЛ-інфекції дітей, перед нами постають основні завдання статті: визначити соціально-психологічні особливості перебігу ВІЛ-інфекції у дітей та описати основні проблеми та потреби даної категорії клієнтів соціальної роботи.

Незважаючи на тенденцію до збільшення темпів інфекції, досягнення в терапії привели до виживання протягом останніх п'яти років понад 65% ВІЛ-інфікованих дітей. Але хронічне захворювання має величезний вплив на психосоціальний розвиток інфікованих дітей та їх сімей [5, 83]. Підвищена тривожність, депресія, і передчасна скорбота пов'язані з віком дитини на момент постановки діагнозу, ВІЛ-статусу батьків, і відносини батьків до дитини [7, 287].

Діти, народжені ВІЛ-інфікованими матерями, мають потребу у соціально-психологічній підтримці, особливому вихованні та нагляді зі сторони фахівців медичного, психологічного та соціального спрямування.

Дітей, що народжені ВІЛ-інфікованими жінками, можна розділити на три групи, кожна з яких має різні підходи роботи: діти з неуточненим ВІЛ-статусом; діти з підтвердженою інфекцією; неінфіковані діти [2, 4]. Дана типологія пов'язана з тим, що ВІЛ-інфікована жінка може народити, як неінфіковану ВІЛ, так і ВІЛ-інфіковану дитину. Зараження дитини ВІЛ від інфікованої матері відбувається у 8-41% випадків, у 59-92% діти залишаються неінфікованими ВІЛ. Зараження ВІЛ може відбуватися внутрішньоутробно, під час пологів, після народження при годуванні грудьми [2, 24].

Для того, щоб зменшити кількість народжених з ВІЛ інфекцією дітей існує ряд основних превентивних заходів: дошлюбне консультування і добровільне тестування до вступу в шлюб можуть істотно знизити ризик зараження сексуальних партнерів і їхніх майбутніх дітей; профілактика до зачаття полягає в обстеженні нетестованих на ВІЛ подружніх пар і плануванні вагітності; виявлення ВІЛ-інфекції у вагітних; профілактика антиретровірусними препаратами під час вагітності та пологів; профілактика на основі раціонального розв'язання пологів (плановий кесарів розтин найбільш ефективно знижує ризик зараження ВІЛ дитини під час пологів ВІЛ-інфікованої жінки); профілактика на основі штучного вигодовування дітей [2, 17-18].

Зважаючи на усі профілактичні заходи щодо попередження народження ВІЛ-інфікованих дітей, у певної частини новонароджених дана недуга діагностується і підтверджується, тому наступним етапом є робота над веденням даної дитини різними фахівцям протягом усього її життя.

Діти з ВІЛ-інфекцією при своєчасному й правильному лікуванні можуть жити довго й повноцінно, як здорові люди. Але перед дорослими постає питання як правильно доглядати за хворими дітьми, якії допомоги від фахівців вони потребують та які соціально-психологічні особливості перебігу ВІЛ-інфекції у дітей повинні враховуватися під час добору форм та методів роботи з ВІЛ-інфікованими дітьми.

Люди, які мають будь-яке серйозне захворювання, у тому числі й хронічне, сприймають хворобу як одну з самих травматичних подій у своєму житті. Як наслідок, такі переживання позначаються на фізичному та психічному стані хворого. Передусім виникають негативні емоції: страх, тривога, біль, страждання, гнів, почуття провини, які по-різному виявляються на різних стадіях перебігу захворювання та його лікування. Доросла людина не завжди спроможна подолати такі переживання, ще складніше, коли йдеться про дітей [4, 3]. У разі ВІЛ-інфікування дитини ситуація ускладнюється ще й тим, що переважна більшість батьків приховують від неї справжній діагноз, вигадуючи натомість інші хвороби, які, на відміну від ВІЛ-інфекції, не пов'язані зі стигмою та дискримінацією у суспільстві.

ВІЛ-інфікована дитина неминуче відчуває страх і тривогу, які пов'язані з обмеженням свободи, самотністю та відсутністю підтримки з боку найближчого оточення. Такі відчуття можуть поглиблюватись у зв'язку з необхідністю госпіталізації дитини та вимушеною розлукою з близькими, відсутністю у дитини інформації про хворобу та її наслідки, призначенням медичних маніпуляцій, а також залякуванням лікарнею та лікарями.

На фоні перебігу ВІЛ-інфекції у дитини можуть розвиватися невротичні та астеничні стани: поганий настрій або різка його зміна, роздратованість, слабкість, незначна концентрація уваги. Окрім того, ВІЛ-інфекція та її наслідки можуть спричинити неприємні переживання та внутрішні конфлікти, унаслідок чого виникають в'ялість, апатія та загальне зниження як фізичної, так і психічної активності дитини.

Складні й незрозумілі для дитини обставини хвороби активізують різні психологічні механізми захисту, які відбиваються на загальній її поведінці. Загалом, реакція дитини на інформацію щодо її ВІЛ-інфікування та набуття ВІЛ-позитивного статусу може мати різні прояви.

Американське дослідження ВІЛ-інфікованих дітей, проведене у штаті Каліфорнія у 2002 році показало, що визначення факторів, пов'язаних із емоційним станом ВІЛ-інфікованих дітей важливі для лікувальних програм хворих [6, 311].

Депресія. Перебіг цього стану залежить від віку. Передусім знижується життєва активність дитини. Вона стає сумною, уникає контактів з дорослими та іншими дітьми. За

довготривалої госпіталізації дитини депресивні реакції можуть з'являтися, якщо мати або інші близькі особи не знаходяться поруч із нею або рідко її відвідують.

Інколи дитина може сприймати хворобу як покарання за погану поведінку чи щось інше. У такому разі діти пасивно приймають медичні процедури і ліки, сприймаючи їх як прояв покарання. В інших випадках така пасивність може пояснюватись емоційним і фізичним виснаженням дитини [4, 4].

Глибина та рівень вияву таких реакцій залежать від багатьох чинників, у тому числі від віку дитини та її психоемоційного розвитку.

Діти молодшого шкільного віку та підлітки здатні демонструвати таку форму поведінки, як заперечення. Вони заперечують факт існування хвороби й демонструють це в різний спосіб собі та оточенню. Зазвичай це протест проти медичних процедур, приймання ліків, відвідування лікарів, дотримання вимог лікування, відчуження від рідних чи друзів через сором та образи. Така реакція є одним із механізмів адаптації до ситуації, що склалася.

Нерідко протест викликають надії на одужання, які іноді мають стимулюючий вплив на здоров'я дитини. Разом із тим віра в надзвичайне та раптове одужання може призвести до нав'язливих станів і появи фантазій, які, у свою чергу, можуть спричинити трагічні розчарування, унаслідок чого діти відчувають тяжку депресію.

Часто у дітей трапляється реакція використання хвороби задля привернення до себе додаткової уваги батьків або оточуючих. Така поведінка спостерігається серед дітей, які виховуються під гіперопікою батьків, або ж навпаки, у сім'ях, де батьки приділяють занадто мало уваги дітям. Ця несвідома маніпуляція дорослими в майбутньому може призвести до розвитку в дитини іпохондричного синдрому.

Дитина, яка має описані вище поведінкові реакції, потребує підтримки з боку близького оточення. У свою чергу, дорослі, які виховують ВІЛ-інфіковану дитину, нерідко й самі потребують консультацій фахівців. Соціальний педагог може допомогти дорослим зрозуміти причини змін у поведінці дитини, сприяти зміцненню емоційних зв'язків між батьками та дитиною, пояснити батькам, як важливо, аби дитина знала про особливості стану власного здоров'я, та порадити, у якій формі це краще зробити [4, 6].

Для того, щоб визначити основні соціально-психологічні проблеми ВІЛ-інфікованих дітей у грудні місяці 2013 року нами було проведено моніторингове дослідження рівня соціалізації ВІЛ-інфікованих дітей 12-14 років, що наразі є клієнтами ВБО „Всеукраїнська мережа людей, що живуть з ВІЛ”. Під час дослідження було охоплено 26 респондентів і визначено наступні результати: 1. Відповідаючи на запитання запропоновані у тесті-опитувальнику особистісної адаптованості школярів (А.В.Фурмана), було встановлено такі результати (див.табл.1): 16 респондентів - ступінь соціально-психологічної неадаптованості, 7 респондентів – отримали показники середнього та високого рівнів соціально-психологічної адаптованості, у 3 респондентів – визначено соціально-психологічну дезадаптованість; згідно результатів, що отримані після опрацювання методики „Моніторинг соціалізації особистості учня” (розроблена І. Рожковим) (див.табл.2), ми встановили, що серед опитуваних визначено ВІЛ-інфікованих дітей із середнім ступенем соціальної адаптованості (42,5%), низьким ступенем автономності (34,5%), високим ступенем соціальної активності 13 (50%) і моральності 14 (54%) – отримано найвищі показники. Дані результати свідчать про те, що діти хоча і ВІЛ-інфіковані, але рівень їх соціалізації досить високий, оскільки вони в школах мають змогу не тільки засвоювати теоретичні знання, але і спілкуються з ровесниками, розвивають свої творчі нахили, пізнають і засвоюють загальнокультурні норми, та правила поведінки.

Результати психологічного завдання „Мої плани на майбутнє” (див.табл.3) показали, що ВІЛ-інфіковані діти мріють про те, щоб отримати гарну освіту і влаштуватися на роботу, але також для них важливим залишаються придбання сучасних телефонів комп'ютерів та авто. Багато респондентів зазначили, що бажають створити хорошу сім'ю і придбати гарний будинок, але були і такі учні, що не мають жодної мрії і мети, хоча це могло бути пов'язано з поганим самопочуттям чи настроєм.

Отже, як показали результати моніторингового дослідження рівня соціалізації ВІЛ-інфікованих дітей 12-14 років, дана категорія потребує в першу чергу соціально-педагогічної підтримки та супроводу сімей у яких виховуються такі діти. Також ВІЛ-інфіковані діти мають потребу у спілкуванні та особливій увазі зі сторони соціально-психологічної служби закладів освіти, працівників неурядових ВІЛ-сервісних організацій та медичних установ.

Слід звернути особливу увагу на порушення психологічної адаптації при ВІЛ-інфекції, як і при будь-якому або невиліковному захворюванні. Але ВІЛ-інфекція відрізняється від інших захворювань негативним відношенням суспільства, яке ізолює ВІЛ-інфікованих дітей. Саме тому, соціальна робота повинна бути акумульована на створенні оптимальних соціальних умов життєдіяльності ВІЛ-інфікованих дітей, що дозволяють хворому краще адаптуватися в соціальному середовищі (середовищем може виступати як найближче

оточення, так і суспільство в цілому), відчути себе особистістю, а також вирішення цілого ряду проблем.

Література

1. ВІЛ-інфіковані діти: медичний догляд, психологічна підтримка, соціальний супровід, правовий захист / Авт.: Котова Н. В., Старець О. О., Олена П. П., Леончук Н. В., Панфілова О. М., Бордуніс Т. А., Дубініна І. М., Булах Л. В. – К.: ТОВ „К.І.С.“, 2010 – 176с.
2. Догляд і підтримка дітей з ВІЛ-інфекцією: навчальний посібник для персоналу дитячих установ, батьків, опікунів, соціальних працівників та інших осіб, що доглядають за інфікованими дітьми / Авт.: Аряєв М.Л., Котова Н.В., Старець О.О., Карпенко О.І., Рябова М.В., Пеша І.В. Пурік О.П., Леончук Н.В. – К.: Кобза, 2003. -186 с.
3. Методичні рекомендації з узагальнення досвіду соціального супроводу та підтримки сімей, які виховують ВІЛ-інфіковану дитину. – К.: Дитячий фонд ООН в Україні (ЮНІСЕФ), Український інститут соціальних досліджень, 2005. – 63 с.
4. Соціально-психологічна робота з ВІЛ-позитивними дітьми та їх сім'ями: процес розкриття ВІЛ-статусу дитині: Методичний посібник / Заг. ред. канд. пед. наук Н.Ф. Романової. – К.:Інжиніринг, 2009. – 148 с.
5. Larry K. Children and Adolescents Living with HIV and AIDS: A Review / K. Larry [et al.] // Journal of Child Psychology and Psychiatry. – 2000. – 41 №1. – P. 81-96
6. Lester Patricia. When the Time Comes To Talk About HIV: Factors Associated With Diagnostic Disclosure and Emotional Distress in HIV-Infected Children / P. Lester [et al.] // JAIDS Journal of Acquired Immune Deficiency Syndromes. - 2002., Philadelphia, 31: 309–317.
7. Wiener Lori Ph.D. The HIV-infected child: Parental Responses and Psychosocial Implications / L.Wiener Ph.D. [et al.] // American Journal of Orthopsychiatry. – 1994. – 64 №3 . – P.485-492.

СОЦІАЛЬНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ДІТЕЙ З ДІАГНОЗОМ ДЦП МЕТОДОМ ІПОТЕРАПІЇ

Рудська А.І.

*кандидат психологічних наук
асистент кафедри соціальної роботи
факультету психології
КНУ імені Тараса Шевченка*

Солдатова О.С.

*студентка 4го курсу факультету психології
КНУ імені Тараса Шевченка*

Дитячий церебральний параліч (ДЦП) відноситься до числа досить поширених захворювань, що призводять до різного ступеня вираженості дитячої інвалідності. Як показують дослідження, в останні роки тенденції до зниження захворюваності не відзначається. Проблема відновлення порушених впливів у хворих на дитячий церебральний параліч не втрачає своєї актуальності.

На сьогоднішній день не існує чіткої системи ліквідації даної патологічної домінанти центральної нервової системи (ЦНС), однак є багато реабілітаційних програм, направлених на корекцію цього захворювання. Це визначає необхідність пошуку нових підходів та методів, направлених на оптимізацію відновлюваних впливів. Одним з інноваційних методів реабілітації осіб з обмеженими можливостями є іпотерапія.

У статті, сумуючи результати нашого дослідження, ми робимо висновок, що соціальна реабілітація в умовах іпотерапії дітей з діагнозом ДЦП буде більш успішною та результативною, коли буде проводитися починаючи з раннього віку та охоплювати весь комплекс реабілітаційних методів, що мають індивідуальний підбір саме під кожний окремий випадок.

Cerebral palsy (CP) is one of the fairly common diseases that lead to varying degrees of severity of child disability. Studies show that in recent years no trends towards reducing morbidity were observed. The problem of restoration of disturbed effects in patients with cerebral palsy is not losing its relevance.

Today there is no clear system for elimination for present pathological dominant of central nervous system (CNS), but there are many rehabilitation programs aimed at correcting it. This identifies the need for new approaches and methods aimed at optimization of renewable influences. One of the innovative rehabilitation methods for persons with disabilities is hippotherapy.

In the article summing the results of our study, we conclude that the social rehabilitation in terms of hippotherapy for children with cerebral palsy will be more successful and effective when carried out since early age and covering the full range of rehabilitation techniques with individual selection specifically for each case.

Детский церебральный паралич (ДЦП) относится к числу весьма распространенных заболеваний, приводящих к различной степени выраженности детской инвалидности. Как показывают исследования, в последние годы тенденции к снижению заболеваемости не отмечается. Проблема восстановления нарушенных воздействий у больных с детским церебральным параличом не теряет своей актуальности.

На сегодняшний день не существует четкой системы ликвидации данной патологической доминанты центральной нервной системы (ЦНС), но есть много реабилитационных программ, направленных на коррекцию этого заболевания. Это определяет необходимость поиска новых подходов и методов, направленных на оптимизацию возобновляемых воздействий. Одним из инновационных методов реабилитации лиц с ограниченными возможностями является ипотерапия.

В статье, суммируя результаты нашего исследования, мы делаем вывод, что социальная реабилитация в условиях ипотерапии детей с диагнозом ДЦП будет более успешной и результативной, если будет проводиться начиная с раннего возраста и охватывать весь комплекс реабилитационных методов, имеющих индивидуальный подбор под каждый конкретный случай.

Ключові слова: соціальна реабілітація, ДЦП, діти, іпотерапія, соціальна робота, комплексна реабілітація, соціалізація.

Актуальність. У світовому співтоваристві все більш помітним стає поворот від «культури корисності» до «культури гідності». У контексті цієї концепції людина з обмеженими можливостями незалежно від своєї дієздатності і корисності для суспільства розглядається

як об'єкт, медичної, соціальної та психолого-педагогічної допомоги, орієнтованої на створення умов для повної самореалізації його особистості. Через це важливим є проведення досліджень та пошук нових шляхів для більш ефективної соціальної реабілітації людей з особливими потребами, починаючи з дитячого віку.

Дитячий церебральний параліч (ДЦП) відноситься до числа досить поширених захворювань, що призводять до різного ступеня вираженості дитячої інвалідності. Як показують дослідження, в останні роки тенденції до зниження захворюваності не відзначається. Разом з тим, у всіх країнах світу ДЦП займає одне з провідних місць в структурі хронічних захворювань дітей і дорослих. Проблема відновлення порушених функцій у хворих з дитячим церебральним паралічем не втрачає своєї актуальності.

На сьогоднішній день не існує чіткої системи ліквідації даної патологічної домінанти центральної нервової системи (ЦНС), однак є багато реабілітаційних програм, направлених на корекцію даного захворювання. Це визначає необхідність пошуку нових підходів і методів, спрямованих на оптимізацію відновлюваних впливів. Одним з інноваційних методів реабілітації осіб з обмеженими можливостями є іпотерапія. В даній роботі ми розкриємо роль іпотерапії в комплексній системі реабілітації дітей з діагнозом Дитячий церебральний параліч (ДЦП).

Мета нашої роботи: визначити та дослідити місце іпотерапії в загальному комплексі методів реабілітації дітей з діагнозом ДЦП.

Об'єкт нашого дослідження: соціальна реабілітація в умовах іпотерапії дітей з діагнозом ДЦП.

Предмет: соціально-психологічні особливості соціальної реабілітації в умовах іпотерапії дітей з діагнозом ДЦП.

Соціальна реабілітація одержала в останні роки велике визнання. Цьому сприяло те, що розвивається теоретико-методологічна база з одного боку і підготовка високопрофесійних фахівців з соціальної роботи, які реалізують наукові положення з іншого [5].

Поняття соціальної реабілітації неодноразово торкалися в своїх роботах такі відомі дослідники та вчені як Г. Беккер, П. Бергер, І. Гофман, Н. Васильєва, Е. Дюркгейм, Т. Лукман, Т. Парсонс, В. Сайфулін, П. Сорокін, Т. Черняєва, П. Штомпка та інші. Відповідно, в сучасній науці існує кілька підходів до розуміння вищезгаданого поняття. Соціальну реабілітацію можна розглядати в контексті таких основних напрямів: соціалізації, соціальної адаптації, соціальної нормативності і соціального контролю, економічного підходу до вирішення соціальних проблем, соціальної мобільності [4].

Наступним проблемним питанням є визначення складових соціальної реабілітації. У словнику з соціальної роботи говориться про те, що соціальна реабілітація включає в себе медичну, професійну та технічну реабілітацію [5]. При цьому, під медичною розуміється відновлення здоров'я, професійна передбачає підготовку до трудової діяльності, технічна включає використання технічних засобів для відновлення повноцінного функціонування організму людини. Але такі складові характерні для реабілітації людей з особливими потребами.

В Україні найбільш активно розвивається соціальна реабілітація дітей з особливими потребами (за законодавством – дітей-інвалідів) [7]. Так, в країні протягом тривалого часу формується державна система соціальної підтримки таких дітей, організаційно розподілилася між Міністерством освіти і науки України, Міністерством охорони здоров'я України, Міністерством праці та соціальної політики України, Міністерством України у справах сім'ї, молоді та спорту.

Поняття соціальна реабілітація характеризується в узагальненому вигляді як процес засвоєння індивідом певної системи знань, норм, цінностей, установок, зразків поведінки, які входять у поняття культури, притаманної соціальної групи та суспільству в цілому, і дозволяє функціонування індивіда як активного суб'єкта суспільних відносин.

Дитина з діагнозом дитячий церебральний параліч при відсутності пристосувань вправ і лікуванні може відчувати серйозні труднощі з пересуванням. У цих дітей рухові розлади поєднуються з психічними та мовними порушеннями, тому більшість з них потребує не тільки лікувальної та соціальної допомоги, але й психолого-педагогічної та логопедичної корекції [2].

Рухові порушення, у свою чергу, впливають на формування психічних функцій і мови. Тому провідним компонентом соціальної роботи з даною категорією дітей є формування індивідуальності, її соціалізація з урахуванням потенційних можливостей і потреб кожної дитини. Побудова взаємозв'язків дитини з мікро- і макросередовищем, розвиток її збережених психофізичних можливостей здійснюється шляхом розширення сфери спілкування, організації дозвілля, творчої та ігрової діяльності, допомоги у самообслуговуванні і пересуванні, забезпечення ліками і продуктами харчування, організації оздоровлення [1]. Тому багатьма дослідниками Грузії, Росії та України було визначено, що

ефективним методом, який робить процес реабілітації дітей з діагнозом ДЦП результативнішим, є використання іпотерапії комплексно з іншими методами реабілітації (ЛФК, масаж, психолого-педагогічна корекція тощо) [3].

В рамках нашого дослідження соціальної реабілітації була сформульована гіпотеза про те, що реабілітація дитини в рамках іпотерапії буде ефективнішою, коли буде відбуватися комплексно з іншими методами (масаж, ЛФК, спеціальна психолого-педагогічна програма корекції).

Характеристика вибірки.

Для дослідження було обрано 10 сімей, в яких виховуються діти з діагнозом ДЦП, що проходять комплексну реабілітацію в умовах реабілітаційного центру іпотерапії Олени Вадимовни Петрусевич, який знаходиться в місті Києві, Голосіївському районі, на території «Виставкового центру». Вік усіх дітей відповідає періоду раннього та дошкільного, від 3 до 6 років, оскільки саме в цей віковий період реабілітація в умовах іпотерапії є найбільш ефективною та має хороші результати.

Опис діагнозу.

1. Валерія, 2010 р.н.: ДЦП спастична диплегія (2 рівень за GMFCS), затримка психічного та мовленнєвого розвитку.

2. Богдан, 2009 р.н.: ДЦП, подвійна геміплегія (4 рівень за GMFCS), помірний недорозвиток психіки, системне недорозвинення мовлення.

3. Гліб, 2010 р.н.: ДЦП, спастичний тетрапарез, затримка психічного та мовленнєвого розвитку.

4. Марія, 2007 р.н.: ДЦП, спастичний тетрапарез, від 06.2011 – спастична диплегія, затримка психічного розвитку.

5. Клим, 2009 р.н.: ДЦП, спастична диплегія (2 рівень за GMFCS), легкий недорозвиток психіки, затримка мовленнєвого розвитку.

6. Олександр, 2009 р.н.: ДЦП, спастичний тетрапарез (більш виражений зліва), виражена затримка психічного та мовленнєвого розвитку внаслідок вродженої вади головного мозку (дисцефалія 1 типу правої півкулі великого мозку за даними МРТ від 08.12.2011).

7. Анастасія, 2008 р.н.: ДЦП, спастична тетраплегія, судомний синдром, затримка психічного та мовленнєвого розвитку.

8. Роман, 2010 р.н.: ДЦП, спастична диплегія, затримка мовленнєвого розвитку.

9. Микита, 2010 р.н.: ДЦП, подвійна геміплегія (4 рівень за GMFCS), затримка психічного та мовленнєвого розвитку.

10. Даниїл, 2010 р.н.: ДЦП, синдром спастичного тетрапарезу з перевагою справа, рухові порушення, затримка психічного та мовленнєвого розвитку.

Усі діти проходять курс реабілітації при Благодійному фонді «Олени Петрусевич» в «Центрі іпотерапії Олени Петрусевич» та мають систематичні заняття іпотерапії. Діти проходять цей курс за розробленою програмою центру. Заняття проводяться раз на тиждень в закріпленій за кожною дитиною час. Час проведення заняття – 20 хвилин. Термін відвідування центру є індивідуально встановленим для кожної окремої дитини, в залежності від отриманих результатів комплексної реабілітації, що включає в себе окрім іпотерапії ще багато інших методів (ЛФК, масаж, психолого-педагогічна робота, елементи Бобат- та Войта-терапії та інше).

Опис інструментарію дослідження.

Було проведено дослідження, метою якого є визначення ролі іпотерапії в системі комплексної реабілітації дітей з діагнозом ДЦП. Дослідження будувалося за наступною схемою:

1) Проведення бесіди з батьками, що приходили на заняття іпотерапії, в рамках якої була отримана первинна інформація про дитину та соціальну ситуацію її розвитку та реабілітації. 2) Організація спостереження за процесом реабілітації саме методом іпотерапії, що проходили на базі Іпотерапевтичного центру Олени Петрусевич та фіксувалися поведінкові реакції дитини під час заняття та можливі зміни. 3) Проведення традиційного аналізу документів, а саме медичних висновків та виписки з історії хвороби дітей.

У дослідженні були використані наступні методи.

1. Бесіда – це метод отримання первинної інформації про індивідуально-психологічні особливості в процесі безпосередньої вербальної (усної) комунікації за спеціальною програмою. [9] Можливість вести спостереження за співбесідником під час особистого спілкування дозволяє досліднику при необхідності змінювати напрям розмови на підставі спостережуваних жестів, міміки, інтонації співбесідника, робити висновки щодо його особистого ставлення до фактів, про які він повідомляє.

Бесіда, що проводилася з батьками мала на меті отримання інформації про дитину та про її систему реабілітації в цілому. Умовно бесіду, що проводилася, можна поділити на декілька блоків: першим блоком були запитання, що мали на меті виявлення особливостей діагнозу дитини, та того, як і коли батьки почали займатися з дитиною; другий блок мав на меті отримання більш детальної інформації щодо ситуації комплексної реабілітації дитини, та робився акцент на метод іпотерапії. Визначалося ставлення батьків до реабілітаційного процесу, включаючи саме цей метод, та результати, отримані від відвідування їхніми дітьми курсу занять іпотерапії.

2. У дослідженні проводилося спостереження. Це найстаріший метод психологічної діагностики, з його допомогою можна отримати широку інформацію про людину. Він є незамінним там, де не розроблені або невідомі стандартизовані процедури. При цьому досліднику для проведення спостереження не потрібно згоди чи іншої форми участі спостережуваних. Особливо важливе значення метод спостереження має для вивчення психологічних особливостей дітей, оскільки дитина як об'єкт дослідження представляє великі труднощі для експериментального вивчення, ніж доросла людина [6].

У нашій країні в 20-і рр. спостереження широко використовувалося в роботах М. Я. Басова при вивченні поведінки дітей їм була розроблена методика психологічних спостережень. Основний принцип цієї методики, що відрізняє її від застосовувалися раніше щоденникових психологічних спостережень (наприклад, у В. Штерна, К. Бюлера і др), – це максимально можлива фіксація об'єктивних зовнішніх проявів. Другий принцип – це спостереження безперервного процесу, а не окремих його моментів. І третій принцип – вибірковість запису: реєструються тільки ті прояви, які істотні для конкретної задачі дослідника. При цьому, на думку М. Я. Басова, реєструвати при спостереженні слід не тільки зовнішні прояви, а й ті зовнішні і по можливості внутрішні стимули, які їх викликали, а також загальну обстановку ("фон"), в якій змінювалася поведінка. Психологічним цілям більше відповідає наукове спостереження, або, як його називав М. Я. Басов, "досліджує, чи вибирає" спостереження. Таке спостереження здійснюється на основі ретельної попередньої підготовки. Воно робиться зі строго визначеною метою, яка і визначає і час спостереження, і відбір потрібних фактів [8]. Для нашого дослідження було обране саме відкрите включене спостереження.

3. Аналіз документа — це аналіз його змісту в контексті завдань дослідження. Ми використовували здебільшого внутрішній аналіз, вивчаючи зміст медичних висновків та виписки з історії хвороби та програм реабілітації наших респондентів.

В рамках роботи, на початковому етапі дослідження, з батьками проводилася бесіда задля отримання детальної інформації про стан дитини, особливості її діагнозу та програми реабілітації. Нами було зафіксовано 8 випадків з 10 спастичної форми дитячого церебрального паралічу, з яких 4 випадки спастичний тетрапарез, 3 – спастична диплегія та 1 – спастична тетраплегія, що свідчить про тяжкі ураження функціонування верхніх чи нижніх кінцівок, інколи і те і інше. Так найтяжчою формою ДЦП є подвійна геміплегія, в якій спостерігається ураження і верхніх і нижніх кінцівок. В нашій вибірці таких випадків 2 з 10.

Другим етапом бесіди з батьками були запитання щодо реабілітації їх дітей. Та особливий акцент робився саме на визначення впливу іпотерапії на процес реабілітації. Одностайно всі батьки підтвердили позитивний вплив іпотерапії на стан та розвиток їх дітей, роблячи акцент на фізично-лікувальному аспекті та психологічному. Усі батьки задоволені результатами та позитивними змінами, що відбувалися з їхніми дітьми під час проходження курсу іпотерапії. 7 з 10 дітей почали самостійно сидіти, 3 дитини стали краще повзати та 1 навіть самостійно ходить. Батьки зазначають, що в динаміці занять (а майже всі діти вже рік займаються іпотерапією, деякі навіть більше) іпотерапія в комплексі з іншими методами реабілітації дає позитивні результати. Не кажучи вже про психологічний аспект. Але особливістю є те, що усі батьки не можуть виділити іпотерапію окремо від інших методів реабілітації, тому доречно казати, що усі позитивні зміни в розвитку дітей були набуті завдяки систематичному комплексному впливі усіх методик разом. Єдине, що можна виділити до переваг іпотерапії це те, що вона є ніби каталізатором підвищення та прискорення ефективності впливу методик, завдяки своєму особливому психогенному та біомеханічному впливу на організм дитини [11]. Батьки зазначають, що дитина вже за день до заняття радіє та показує своє задоволення щодо майбутнього спілкування з конем, посмішка не сходить з обличчя та такий психологічний стан тримається ще день, а в деяких навіть і більше, після заняття іпотерапії. Розвиваються механізми емоційно-особистісної регуляції. Батьки акцентують увагу, що їх дитина може подолати свій страх, досягти успіху, своєї маленької перемоги, відчути гордість, здатність долати труднощі. Що особливо важливо для таких дітей, адже в повсякденному житті вони мало коли можуть відчути такі почуття. Також, іпотерапія на відміну від інших методів реабілітації має соціальний аспект. Дитина на

заняттях постійно знаходиться в оточенні дорослих, що допомагають їй та вселяють впевненість, в неї формуються уявлення про людські стосунки та соціальний досвід. А взаємодіючи в групі з іншими дітьми з таким же самим діагнозом, формується самоідентифікація дитини та досвід спілкування в групі. Батьки кажуть, що їх діти стали більш відкритими до спілкування та соціально активними серед постійного оточення.

Все вищезазначене було підтверджено нами шляхом проведення методу спостереження у нашому дослідженні. Дитина, коли заходить до місця проведення заняття прагне скоріше підійти до коня та погладити його, посидіти на ньому та зробити усі необхідні вправи. В цьому випадку в неї спрацьовує подвійний психологічний ефект, з одного боку вона прагне покататися на коні, а з іншого підсвідомо трохі лякається великої тварини[10]. Таке невелике внутрішнє протиріччя мотивує дитину до дій та формує її характер. Дитина з впевненістю йде на спину коня та виконує усі настанови іпотерапевта з невропатологом. Коли кінь з дитиною на спині робить чергове коло та обходить манеж, майже всі діти голосно посміхаються та виражають своє задоволення від заняття. Кожна дитинка знає свого коня по імені та з нетерпінням чекає наступного заняття. Батьки зазначають, що після того, як їх почали займатися іпотерапією, в них став привалювати гарний настрій, зменшилася агресивність та невротичні прояви на фоні діагнозу. Бувають випадки, коли дитина приходиться до манежу на заняття з поганим настроєм, чимось засмучена чи просто втомлена та починає плакати. Але, як тільки вона торкається свого великого коня та сідає йому на спину, одразу нормалізується психологічний стан та знімається напруга, дитина починає пристосовуватися до заняття та вже через пару хвилин, коли кінь обходить коло у манежі, дитина починає сміятися та радіти. Звичайно після закінчення заняття (тривалість заняття 20 хвилин), дитина дуже стомлюється, адже в неї задіяні більшість фізіологічних процесів та звичайно психічні, особливо враховуючи швидку виснаженість таких дітей, що зумовлено її діагнозом. Але гарний настрій та позитивний психологічний стан залишаються, і дитина разом з батьками усміхнена покидає манеж.

Задля кращого аналізу методів реабілітації, що проводяться з дітьми в комплексі з методом іпотерапії, в нашому дослідженні ми провели якісний традиційний аналіз документів. Для аналізу ми взяли такі документи, як медичні висновки з центрів реабілітації, де діти систематично проходять лікування (Український медичний центр реабілітації дітей з органічним ураженням нервової системи МОЗ України) та виписки з історії хвороби (Міжнародна клініка відновного лікування).

Висновки:

1. У ході теоретичного дослідження були розглянуті різні підходи (теоретичні та практичні) до трактування поняття соціальна реабілітація та визначено наступне: процес реабілітації включає в себе широке коло заходів. Реабілітація – це система медичних, психологічних, педагогічних, соціально-економічних заходів, спрямованих на усунення обмежень життєдіяльності. Основна мета соціально-реабілітаційної роботи є забезпечення соціального, емоційного, інтелектуального і фізичного розвитку дитини, яка має порушення, і спроба максимального розкриття її потенціалу для навчання.

На основі взаємодії наукових колективів з також медичними, психологічними, соціальними установами були сформульовані основні принципи реабілітації, які припускають:

- Ранній початок реабілітації. В даний час нерідко за допомогою звертаються тоді, коли вже пізно її надавати, а занедбаність, хроніфікація захворювань може призвести до інвалідизації;

- Комплексний вплив реабілітації. Комплексна реабілітація дітей-інвалідів відображає тісну взаємодію медичної, психологічної, соціальної та професійної реабілітації з урахуванням їх індивідуальних і вікових особливостей;

- Безперервність реабілітаційного впливу, яка поділяється на послідовність і етапність реабілітаційних заходів;

- Принцип індивідуального підходу.

2. Також, було вивчено основні соціально-психологічні особливості дитячого церебрального паралічу та визначено процес соціальної реабілітації саме з цією категорією людей. Отже, дитячий церебральний параліч (ДЦП) – це важке захворювання нервової системи, яке нерідко призводить до інвалідності дитини. Це поліетіологічне захворювання мозку, яке виникає під впливом дії різних шкідливих впливів внутрішнього і зовнішнього характеру на організм ембріона, плода або новонародженого. У дітей з церебральним паралічем затримано та порушено формування всіх рухових функцій: з працею та запізненням формуються функція утримання голови, навички сидіння, стояння, ходьби, маніпулятивної діяльності. Рухові порушення, у свою чергу, впливають на формування психічних функцій і мови. Тому провідним компонентом соціальної роботи з даною категорією дітей є формування індивідуальності, її соціалізація з урахуванням потенційних можливостей

і потреб кожної дитини. Побудова взаємозв'язків дитини з мікро- і макросередовищем, розвиток її збережених психофізичних можливостей здійснюється шляхом розширення сфери спілкування, організації дозвілля, творчої та ігрової діяльності, допомоги у самообслуговуванні і пересуванні, забезпечення ліками і продуктами харчування, організації оздоровлення. Нами було визначено, що чудовим методом, що робить процес реабілітації дітей з діагнозом ДЦП результативнішим є використання іпотерапії в комплексі з іншими методами реабілітації (ЛФК, масаж, психолого-педагогічна корекція тощо).

3. Іпотерапія (чи райттерапія, від грецького "hippos" – кінь) – це одна з методик лікування, що спрямована на реабілітацію людей з різними психофізичними обмеженнями за допомогою верхової їзди на конях. У порівнянні із традиційним відновлювальним лікуванням іпотерапія має значні додаткові переваги. Як і лікувальна фізична культура, вона заснована на використанні біологічної функції живого організму – функції руху, що має для людини не тільки біологічне, але й соціальне значення. Іпотерапія діє на організм як єдине ціле й по своїй сутності не локалістична. Цим пояснюється успішність її застосування при різних захворюваннях. Вона дозволяє відновити й навіть поліпшити фізичний стан осіб з обмеженими руховими можливостями, а також сприяє рішенню конкретних психолого-педагогічних завдань і питань психосоціальної реабілітації й інтеграції інвалідів внаслідок ДЦП. Така реабілітація дозволяє дитині не тільки подолати свої страхи, підтримувати тонус в уражених м'язах, а і створювати нові моторні умовні рефлекси задля нормальної життєдіяльності та здорового соціального життя зі здоровими дітьми.

4. Щоб підтвердити гіпотезу щодо комплексності та результативності соціальної реабілітації дітей з діагнозом ДЦП ми провели дослідження в умовах іпотерапії. Дослідивши процес лікування цієї хвороби в умовах іпотерапії, можна зробити висновки, що у процес лікування дітей з церебральним паралічем повинні бути включені різні спеціалісти: дитячі неврологи, психологи, ортопеди, спеціалісти з лікувальної фізкультури, реабілітологи, іпотерапевти, соціальні працівники, терапевти та педіатри. Жоден з них не може окремо займатися лікуванням хворої на ДЦП дитини, потрібен мультидисциплінарний менеджмент. Тому особливістю процесу соціальної реабілітації в умовах іпотерапії дітей з таким діагнозом є комплексний підхід з урахуванням усіх особливостей особистості дитини та ранній початок реабілітації. В висновках дослідження було вказано, що реабілітація в умовах іпотерапії, змушує дитину осмислити свої рухи не тільки на коні, але і в буденному житті, тим самим радикально змінювати та підвищати соціальний статус на даному етапі свого розвитку. Це підтверджено багатолітніми дослідженнями наших та зарубіжних дослідників, які свідчать про те, що лікувальна верхова їзда здійснює значний ефект, бо являє собою активний метод фізичної реабілітації дитячого церебрального паралічу, здійснюваний з раннього віку з метою своєчасного формування найбільш адекватних рухових навиків.

Тому, сумуючи результати нашого дослідження, що представлені вище, можна зробити висновок, що соціальна реабілітація в умовах іпотерапії дітей з діагнозом ДЦП буде успішною та більш результативною, коли буде проводитися починаючи з раннього віку та охоплювати весь комплекс реабілітаційних методів, що мають індивідуальний підбір саме під кожний окремий випадок.

Література

1. Айшервуд М. М. Повноцінне життя інваліда / М. М. Айшервуд // Пер. з англ. – М.: Педагогіка, 2001. – 167 с.
2. Бадалян Л. О. Детский церебральный параліч / Под. ред. Л.О. Бадалян, Л. Т. Журба, О. В. Тимонина. – Киев: Здоровье, 1988. – 226 с.
3. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М.: "Медиум", 1995. – 323 с.
4. Бергер П. Л. Приглашение в социологию: гуманистическая перспектива / П. Л. Бергер. – М.: Аспект-Пресс, 1996. – 240 с.
5. Гулина М. А. Словарь-справочник по социальной работе. / М. А. Гулина. – СПб.: Питер, 2008. – 400 с.
6. Гуревич К. М. Психологическая диагностика. Учебное пособие / Под ред. К. М. Гуревича и Е. М. Борисовой. – М.: Изд-во УРАО, 1997. – 387 с.
7. Закон України від 6 жовтня 2005 року №2961-IV "Про реабілітацію інвалідів в Україні", зі змінами та доповненнями (Ст. 23).
8. Козьявкин В. И. Детские церебральные параличи, медико-психологические проблемы / Под. ред. В. И. Козьявкин, Л. Ф. Шестопалова, В. С. Подкорытов. – Львов: Украинские технологии, 1999. – 142 с.
9. Осипов Г. В. Рабочая книга социолога / Г. В. Осипов. – М.: Либроком, 2009. – 102 с.

10. Пополитов Р. А. Эффективность иппокоррекции в комплексе реабилитации больных с врожденной и приобретенной патологией опорно-двигательного аппарата и нервной системы / Р. А. Пополитов // Материалы научно-практической конференции с международным участием, 13-14 октября 2005 г. – Севастополь, 2005. – С. 74–75.

11. Пополитов Р. А. Иппореабилитация, ее социальная значимость и распространенность в системе реабилитации людей, в том числе страдающих ДЦП, а также эффективность при занятиях с детьми со спастическими формами данного заболевания / Р. А. Пополитов // Материалы межрегиональной научно-практической конференции с международным участием, 17-18 апреля 2008 г. – Симферополь, 2008. – С.146-148.

УДК 342.951

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У СФЕРІ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Золотарьова Н.І.

кандидат юридичних наук

професор кафедри адміністративної діяльності Національної академії внутрішніх справ

В статті розглядаються проблеми обґрунтування методології дослідження адміністративної діяльності правоохоронних органів у сфері екологічної безпеки. Здійснено підбір необхідних методів дослідження вказаного предмету. Показана дуалістична природа методології дослідження в цій сфері.

В статье рассматриваются проблемы обоснования методологии исследования административной деятельности правоохранительных органов в сфере экологической безопасности. Осуществлен подбор необходимых методов исследования указанного предмета. Показана дуалистическая природа методологии исследования в этой сфере.

The article dwells on problems of justification of the research methodology of administrative law enforcement in the field of the environmental safety. The selection of appropriate research methods of the specified object is made. The dualistic nature of the research methodology in the field is shown.

Ключові слова: методологія дослідження, адміністративна діяльність, екологічна безпека, державне управління.

Актуальність теми дослідження. Територія України потерпає від різноманітних природних і технологічних катаклізмів. Останнім часом нерідкі випадки повеней, сніжних заносів, хуртовин та ураганів, Інтенсифікація суспільного виробництва призводить до виснаження природних ресурсів і забруднення навколишнього природного середовища. Люди зазнають небажаних наслідків цих явищ. В охороні навколишнього природного середовища і екологічної безпеки застосовуються різноманітні засоби, в тому числі і правові. Один із аспектів правових заходів є застосування правоохоронними органами адміністративної діяльності. В цій площині не проводилися наукові дослідження і немає напрацьованої методології таких досліджень.

Мета дослідження. Розробити методологію дослідження адміністративної діяльності правоохоронних органів у сфері екологічної безпеки.

Ступінь дослідження проблеми. Питання методології дослідження правовідносин з'ясувалися в роботах В.Б.Авер'янова, С.С. Алексєєва, Д.І. Голосніченка, М.І. Грецького, О.Л. Копиленка, Р.Е. Лівшиця, Н.І. Матузова, П.М. Рабіновича, Л.В. Петрова, О.Ф. Скакун, О.Д. Тихомирова, Ю.О. Тихомирова, Р.І. Таллера та багатьох інших вчених. В той же час методологія досліджень як державного управління в цілому, так і адміністративної діяльності зокрема, в українській юридичній літературі майже не досліджувалася.

Основний зміст роботи. Приступаючи до дослідження певних правових явищ у першу чергу необхідно визначитись з інструментарієм науково-дослідницької роботи, завчасно передбачити, які методи мають бути використані в цій роботі. Методологічний аспект досліджень такого явища, як адміністративна діяльність правоохоронних органів у сфері екологічної безпеки, за своїм змістом охоплює використання гносеологічних, тобто теоретико-пізнавальних, знань різного рівня. Як відомо, методологічні знання (на відміну від так званих онтологічних) – це знання щодо принципів, методів, шляхів й інших засобів вивчення, пізнання досліджуваних об'єктів [1, 5].

Розмежування методологічних (гносеологічних) і онтологічних знань має умовний характер, оскільки не може бути онтології, тобто пізнання безпосередньо реально існуючих явищ і процесів, поза гносеології, рівно як і навпаки. Одночасно кожен з цих різновидів знань набуває відносної самостійності. Розробка методологічних аспектів має надзвичайно важливе значення для кожної науки, оскільки не тільки знання, а й шляхи їх набуття мають бути істинними, обґрунтованими та раціональними. Така розробка є досить складною й охоплює величезне коло проблем, вимагає значної наукової ерудиції, понятійно-термінологічної культури, широких узагальнень, дисципліни мислення [1, 5-6].

Адміністративна діяльність базується на державному управлінні, урегульованому адміністративним правом. Тому суттєво також є і те, що саме тлумачення «методологічного аспекту» не є тут однозначним. Оскільки теоретико-пізнавальний арсенал, адміністративної діяльності має дуалістичну природу, адже з одного боку це адміністративне право, з іншого державне управління – дві складові адміністративної діяльності, оскільки і методологія дослідження адміністративної діяльності має дві складові. Крім того, тут необхідно використовувати загальнонаукові методи дослідження.

Методологія – (methodos – спосіб, метод і logos – наука, знання), це вчення про правила мислення у створенні відповідної теорії науки. У нашому випадку – у створенні науки адміністративного права, оскільки наше дослідження пролягає у плоскості цієї галузі правової науки. «Методологія виконує низку функцій, які полягають у здобутті наукових знань, що відображають динамічні процеси та явища, у спрямуванні, передбаченні особливих шляхів досягнення певної науково-дослідницької мети, у забезпеченні всебічності отриманої інформації про процеси чи явища, що вивчаються, у допомозі введення нової інформації до фонду теорії науки, у забезпеченні уточнення, збагачення, систематизації термінів і наукових понять, у створенні системи наукової інформації, яка базується на об'єктивних фактах і є логіко-аналітичним інструментом наукового пізнання» [2, 56]. Це дає змогу зробити відповідні узагальнення і сформулювати визначення поняття методології дослідження, під якою розуміється «концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, що забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища» [2, 56]. Методологія, як зазначає А.Ф. Чарданцев, це вчення про метод, теоретичне обґрунтування методів пізнання матеріального світу, які використовуються в науці [3, 27]. Р.Е. Лівшиц, під методологією науки розуміє сукупність вихідних наукових підходів до досліджуваного предмета [4, 8].

Поняття методології юридичної науки розробляються вченими, які досліджують проблеми теорії права і держави. За С.С. Алексєєвим методологія – це вчення про методи наукового пізнання [5, 15]. Під методологією юридичної науки П.М. Рабінович розуміє систему підходів і способів наукового дослідження, теоретичні засади їх використання при вивченні державно-правових явищ [6, 618]. Під методологією теорії держави та права М.М. Расолов, розуміє сукупність відповідних принципів, категорій, прийомів і методів дослідження державно-правових явищ та процесів [7, 24-26]. «Методологія (вчення про методи) — система певних теоретичних принципів, логічних прийомів, конкретних засобів дослідження предмета науки. Теоретичні принципи — історизм, єдність логічного та історичного. Логічні прийоми — дедуктивний та індуктивний умовивід, аналіз і синтез, порівняння, узагальнення. Конкретні засоби дослідження — інструменти пізнання, що застосовуються для встановлення знання про досліджуваний предмет» [8, 13].

Під методологією теорії держави і права, на думку Д.І. Голосніченко, варто розуміти складне утворення, що включає в себе цілу систему різноманітних підходів, методів, логічних прийомів та інших можливих засобів пізнання і вдосконалення «державно-правових явищ» [9, 7].

Д.А. Керімов вважає, що методологія є явищем інтегральним, яке об'єднує у собі ряд компонентів: світосприйняття та функціональні теоретичні концепції, загальні філософські закони і категорії, загально- та приватно-наукові методи. Методологія як система не зводиться до складових її елементів, вона має власні інтегративні закономірності розвитку. Цей вчений розглядає співвідношення методології та методів як загального і конкретного. Методологія є пізнавальним базисом всієї системи наукового знання, крім того вона має своїми складовими низку компонентів. Це і система методів, і вчення про них, і визначальна світоглядна позиція дослідника, і загальні теоретичні принципи. Названі компоненти не тільки органічно взаємопов'язані між собою, але і взаємопроникають та взаємозбагачуються. Саме в такому контексті розуміння універсальності методології є інтегральним путівником у науковому пізнанні і пізнавальним стрижнем будь-якого наукового дослідження [10, 13].

За Д.І.Голосніченком методологія дослідження в юридичній науці — «це не простий набір певних основоположних понять та категорій, не сукупність прийомів і методів. Це більш емне поняття. Методологія є теоретичним обґрунтуванням доцільності застосування відповідних підходів і способів, які використовуються для проведення певного теоретико-юридичного дослідження, а також дібрана на науковій основі для означеної мети система прийомів і способів, тобто відповідних методів» [11, 10].

В дійсності для проведення дослідження на основі відповідного його об'єкту і предмету не застосовуються геть усі методи принципи і прийоми, передбачені юридичною наукою, а лише ті з них, які є необхідними для конкретного об'єкту і предмету. У нашому випадку об'єктом дослідження є адміністративно-правові відносини охорони навколишнього природного середовища, а предметом дослідження – адміністративна діяльність

правоохоронних органів у сфері екологічної безпеки, отже, і набір методів дослідження має бути відповідний даному об'єкту і методу.

Потрібно передовсім виділити найбільш високий рівень, тобто систему філософських знань, що слугує методологічним орієнтиром для усіх суспільних наук, у тому числі юридичних. Філософське світорозуміння призвано не тільки представити основу буття, але й відтворити їх багатогранні зв'язки та розвиток. Глибоке розуміння світу як зв'язаного і цілісного, осмислення найважливіших тенденцій його змін необхідно для пізнання і вирішення питань науки і практики. Для дослідження правових явищ використовуються як діалектико-матеріалістичний, так і ідеалістичний підходи, про що зазначається у працях юристів, які розробляють методологічні проблеми права [7, 24-26].

Теорія пізнання становить філософську основу методології правопізнання. В матеріалістичній діалектиці розробляються найбільш загальні принципи пізнавального процесу. Історичний матеріалізм є проміжною ланкою між юридичною наукою і матеріалістичною діалектикою, виступає як теорія соціальної діалектики, що поширює загальні положення і принципи теорії пізнання на суспільні науки [12, 18]. Наявність різних наукових напрямів, стилів наукового мислення в правознавстві не змінює тієї обставини, що усі вони спираються на визначену сукупність загальнометодологічних принципів, категоріальний склад історичного матеріалізму як загальносоціологічні засади теорії марксизму. Філософські уявлення і принципи є важливим інтегративним фактором в умовах різного підходу до дослідження правових явищ, забезпечують зв'язок із усією духовною культурою суспільства, його гуманістичними ідеалами і цінностями. Акумулюючи в собі досягнення різних галузей знань, філософія забезпечує вихід за межі сформованої у правознавстві системи понять, професійних установок і уявлень [11, 15]. Філософські положення про мінливість буття підкріплюється безліччю спостережень, узгоджуються з життєвим досвідом людей. Для діалектики характерно формування парних категорій, які в правових дослідженнях мають досить важливе значення. Діалектичний характер відносин «причина – наслідок», «випадковість – необхідність», «можливість і дійсність», «одиночне і загальне», «явище і сутність» тощо, має бути використаним при дослідженні адміністративної діяльності правоохоронних органів у сфері екологічної безпеки. Адже при різноманітних негативних впливах на об'єкти природи завжди відшуковуються і досліджуються причинно-наслідкові зв'язки, з'ясовується чи випадкове, чи закономірне дане негативне явище в природі, як можуть протікати природні процеси при впливі виробничої діяльності людини.

Принципи матеріалістичної діалектики відображають загальні закономірності пізнання та практичної діяльності. Її принципи вимагають розглядати всіх явищ у розвитку, у взаємозв'язку і внутрішній закономірності, в єдності і боротьбі протилежностей, в зумовленості змін внутрішніми протиріччями [12, 18]. У поясненні явищ суспільного життя основним принципом соціальної діалектики є матеріалістичне розуміння історії і природи кожного соціального явища окремо. В плані юридичної науки реалізація цього принципу означає, що адміністративне право, як складова адміністративної діяльності повинне розглядатися в контексті права в цілому а останнє як частина соціального цілого. Його формування і розвиток, функції і соціальне призначення зумовлені закономірностями суспільного розвитку [11, 15-16].

Як право, так і державне управління сутність ідеального, духовного, є надбанням людства, хоча, в свою чергу, це відлуння матеріального, розвиток матеріального світу на свідомість людини. Цей умовивід робиться на основі дуалізму тому що останній є теорією про те, що існують і свідомість, і фізичні об'єкти. Висновок ідеалізму про те, що фізичні об'єкти не існують, потенційно здатний уводити в оману й звичайно неправильно розуміється. Жоден ідеаліст не заперечує, що існують будинки, дерева, дороги й усі інші предмети, які ми звичайно відносимо до фізичних об'єктів. Просто ідеалісти заперечують два голосливо стверджені факти відносно фізичних об'єктів: вони заперечують, що фізичні об'єкти існують поза сприйняттям і мисленням; що фізичні об'єкти матеріальні, тобто складаються із субстанції за назвою "матерія". Мабуть, це означає заперечення існування фізичних об'єктів, заперечення їх сутнісних властивостей, але ясно, що це не є твердженням про те, начебто є порожнечі й проломи в нашій візуальній або тактильній полі, де більшість людей поміщають фізичні об'єкти. Теорія про те, що фізичне є ментальне, сумісна з будь-якими повсякденними, практичними переконаваннями і із сучасною наукою [13]. Як вважає Л.В. Петрова, буття права необхідно розглядати через субстанцію людини, її душу. "учення про право як витвір людський потребує опори на певну філософську концепцію людини, і якщо справжню, субстанційну сутність людини утворює її душа, або дух, то право, мораль, державу, суспільство, як частки єдиного людського універсуму, можливо зрозуміти як особливі видозміни того, що складає справжню субстанцію людини. Така постановка проблеми надає змогу поглибити і уточнити раніше висловлене міркування про те, що

пошуки першопідстав буття і пізнання ведуть до проблеми людини. Неволодіння мистецтвом цілісного онтологічно-телеологічного способу пізнання, мистецтвом дедуктивного висновування із загальних складових призводить до того, що право як витвір людський «випадає» з універсуму людського як єдиної цілісності, не зумовлюється і не висновується із закономірностей цієї цілісності (тож самі ці закономірності мають бути пізнані в своїй доцільності), не осмислюється і не впорядковується на підставі цих закономірностей, а відтак підпадає під вплив не істинного і випадкового» [14, 14-15]. Як вважав Платон, – «здібності міркувати припадають до лиця панувати, тому, що мудрість і піклування про всю душу у цілому – це якраз її справа, начало ж люте повинно їй підкорюватися та бути її союзником» [15, 29].

Складовою методології дослідження адміністративної діяльності правоохоронних органів у сфері екологічної безпеки є методологічні знання науки управління. До них відносяться також закономірності використання наукових принципів та понять нефілософського значення пізнавальних методів кібернетики, загальної теорії систем прямих і зворотних зв'язків тощо. Для дослідження вибраного предмету їх цінність майже така ж, як і філософських категорій. Оскільки адміністративна діяльність є державно-управлінською, а державне управління є складовою управління в цілому оскільки понятійний апарат науки управління його принципи і закономірності можуть використовуватися в даному дослідженні.

Одним із різновидів управління є державне управління, адміністративна діяльність – його складова. Закономірності як управління взагалі, так і державного управління мають використовуватися в дослідженні адміністративної діяльності. Потрібно підкреслити, що відношення вчених до державного управління є неоднозначним. В.Б.Авер'янов писав: «у вітчизняній юридичній літературі тривалий час дискутувалось питання про співвідношення так званих «широкого» та «вузького» тлумачень поняття «державне управління». Причому в останні роки переваги набувала тенденція широкого його розуміння. Проте кожний з цих варіантів є виправданим лише на чітко визначеному теоретико-пізнавальному рівні використання даного поняття. Інакше кажучи, у кожному випадку те чи інше тлумачення державного управління повинно мати відповідне методологічне обґрунтування» [1, 5]. Приблизником широкого розуміння державного управління є професор Г.В.Атаманчук, який вважає, що управління здійснюється усім апаратом держави. «Саме держава, пише він, за допомогою законотворчості встановлює основні, загальні, типові правила (норми) поведінки людей у всіх сферах життя суспільства й забезпечує їхнє дотримання своєю владною силою» [16, 35]. На наш погляд, це правильна трактовка однієї з особливостей державного управління. Крім того, державне управління в широкому розумінні здійснюють різноманітні суб'єкти, які наділені державно-владними повноваженнями. Звичайно ж найважливішим серед них є Верховна рада України, до компетенції якої відноситься прийняття Конституції (Основного закону) України та інших законів. Образно висловлюючись можна сказати, що закони – це, не що інше, як довгострокові державні рішення, які мають виконуватися усіма органами держави, органами місцевого самоврядування, суб'єктами громадянського суспільства та фізичними особами (громадянами, особами без громадянства, іноземцями, біженцями тощо). Президент і Кабінет Міністрів України, міністерства та інші органи виконавчої влади здійснюючи державно-управлінську діяльність впроваджують законодавчі рішення. Судова гілка влади корегує відхилення від законодавчих приписів.

Органи виконавчої влади в системі загального державного управління виконують в основному контрольну функцію, хоча в певних випадках і самі приймають основані на законі управлінські рішення. Отже, державне управління, яке вони здійснюють є або управлінням підсистемою або діяльністю з виконання контрольної функції. І лише в окремих випадках на ці органи покладається функція кореляції, коли мова йде про адміністративну відповідальність у сфері державного управління.

Отже, в дослідженні маємо користуватися висновками науки державного управління в загальному його розумінні, а також теоретичними положеннями щодо управлінської діяльності органів виконавчої влади, а в визначених законом випадках управлінської діяльності органів місцевого самоврядування, що здійснюється на основі делегованих повноважень.

Література

1. Державне управління в Україні. За загальною редакцією доктора юридичних наук, професора В.Б. Авер'янова. – К.: 1999, Видавництво тов. «СОМІ». – 266 с.
2. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарченко. – [3-є вид.]. – К. : Знання-Прес, 2003. – 295 с.
3. Черданцев А. Ф. Теория государства и права : учебник для вузов / Черданцев А. Ф. – М. : Юрайт, 2002. – 432 с.

4. Лившиц Р. Э. Теория права / Лившиц Р. Э. – М. : БЕК, 1994. – 244 с.
5. Алексеев С. С. Теория государства и права / Алексеев С. С. – [2-е изд.]. – М. : Норма, 2002. – 595 с.
6. Рабінович П. М. Методологія юридичної науки / П. М. Рабінович // Юридична енциклопедія : в 6 т. / [голова редкол. Ю. С. Шемшученко]. – К. : Вид-во “Українська енциклопедія” імені М. П Бажана, 1998–2004. – Т. 3: К–М. – 2001. – 789 с.
7. Рассолов М. М. Проблемы теории государства и права : учеб. пособие / Рассолов М. М. – М. : Юнити. Закон и право, 2007. – 640 с.
8. Скакун О. Ф. Теорія держави і права / Скакун О. Ф. – Харків : Консум, 2001. – 704 с.
9. Загальна теорія держави та права : підручник / [під ред. В. В. Копейчикова]. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 640 с.
10. Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) / Керимов Д. А. – М. : Норма, 2000. – 156 с.
11. Голосніченко Д.І. Теорія Повноважень: вітчизняний та зарубіжний досвід їх формування. Монографія / Д.І. Голосніченко. – К.: Г.А.М., 2009. – 356 с.
12. Принципы материалистической диалектики как теории познания / [редкол.: В. А. Лекторский, С. Н. Мареев, Н. А. Сорокин]. – М. : Политиздат, 1984. – 304 с.
13. Ідеалізм // <http://psylib.org.ua/books/prist01/txt03.htm>
14. Петрова Л. В. Методологія права : книга для читання / Петрова Л. В. – Харків : НУВС, 2004. – 240 с.
15. Платон Государство // История Политических и правовых учений. Хрестоматия. Составители и редакторы: проф. Г. Г. Демиденко, Г. А. Борисов, Белгород: 1999. – 1158 с.
16. Атаманчук Г.В. Теория государственного управления. Курс лекцій. – М.: Юрид. лит. – 1997. – 400 с.

ПРАВОЗАХИСНІ ПОВНОВАЖЕННЯ, ЇХ ВИКОРИСТАННЯ ДЕРЖАВНИМИ ОРГАНАМИ РІЗНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Голосніченко Д.І.

*професор Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, доцент*

Аналізуються правозахисні повноваження різних державних органів, підкреслюється, що не тільки правоохоронні органи є їхніми носіями. Особливу увагу приділено повноваженням виборчих комісій щодо розгляду звернень громадян. Запропоновано прийняти Закон України "Про територіальні виборчі комісії", норми якого визначали б основи компетенції цих органів держави України.

Анализируются правозащитные полномочия различных государственных органов, подчеркивается, что не только правоохранительные органы являются их носителями. Особое внимание уделено полномочиям избирательных комиссий относительно рассмотрения обращений граждан. Предложено принять Закон Украины "О территориальных избирательных комиссиях", нормы которого определяли бы основы компетенции этих органов государства Украина.

The human rights powers of various government agencies are analyzed, and it is emphasized that not only the police are their carriers. The particular attention is paid to the authority of the election commissions to the consideration of appeals. It is proposed to adopt the Law of Ukraine "On the territorial election commissions" that should define the core of the competence of this authorities of Ukraine.

Ключові слова: державні органи, правозахисні повноваження, неправоохоронні органи держави, виборчі комісії.

Актуальність теми. В умовах розвитку демократії, розподілу повноважень державних органів має приділятися важливе значення. Особливо це стосується правоохоронних повноважень, які мають надаватися державним органам лише на основі закону, який враховував би засади природного права.

Мета даної статті – проаналізувати правозахисні повноваження різних державних органів для виявлення невідповідності об'єктивним засадам демократичної держави. Особлива увага в цьому контексті звертається на правозахисні повноваження неправоохоронних органів держави.

Ступінь дослідження проблеми. У вітчизняній юридичній літературі теоретичних досліджень правоохоронних повноважень на правовому рівні немає. Ця права категорія досліджувалась лише фрагментарно. Деякі аспекти поняття повноважень аналізувалися в роботах В. Авер'янова, С. Алексеєва, В. Андрейцева, В. Бабаєва, Б. Лазарева, І. Бачило, І. Безклубого, І. Гриценко, С. Гусарева, В. Дудченко, О. Зайчука, П. Орзіха, О. Скакун, О. Копиленка, А. Козловського, М. Козюбри, В. Марчука, В. Нерсисянца, Ю. Оборотова, П. Рабіновича, О. Петришина, О. Тихомирова, Ю. Тихомирова, А. Колодія, О. Селіванова, В. Селіванова, В. Сіренко, О. Скрипнюк, М. Марченка, В. Шаповала, Ю. Шемшученка, О. Ярмиша та інших.

Серед правоохоронних повноважень у пізнавальному значенні доцільно виділяти повноваження правового захисту (правозахисні повноваження). Повноваження суду, безумовно, за розподілом влади на відповідні гілки мають визначатися як повноваження судової влади. З іншого ж боку, вони також характеризуються як правоохоронні та правозахисні повноваження. Для правового захисту у цивілізованих державах створюються також інші спеціальні органи, призначенням яких є захист прав і свобод людини та громадянина, а також забезпечення протидії протиправним посяганням з боку окремих осіб на внутрішню і зовнішню безпеку держави. Аналіз державного будівництва свідчить про різноманітність таких органів у різних держав світу, однак у кожній країні є поліція або міліція, органи досудового розслідування злочинів, розвідки і контррозвідки тощо. В Україні правоохоронні органи визначені у Законі України "Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів", де в п. 1 ст. 2 зазначається, що правоохоронними органами є органи прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, митні органи, органи охорони державного кордону, органи державної податкової служби, органи і установи виконання покарань, державної контрольно-ревізійної служби, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [1]. Конкретне визначення правоохоронних органів безумовно дає достатньо чітке розуміння того, які органи слід віднести до

правоохоронних. Однак треба зазначити, що органи, перелічені в нормі права вказаного Закону, не зовсім правильно відносять до правоохоронних, адже основним призначенням податкової і митної служби, як складових Міністерства доходів і зборів України є не скільки правоохоронна, стільки регулятивна функція, першої – щодо здійснення контролю за своєчасною сплатою податків та інших обов'язкових платежів, другої – щодо здійснення контролю за переміщенням через митний кордон України товарів, та інших предметів [2, 85-87]. І лише окремі підрозділи в системі цього міністерства є органами правозахисними. А, як відомо, характерним для визначення належності органу до певного виду державної діяльності є основне призначення щодо його функціонування та створення. Вказівка на те, що правоохоронними органами є органи, на які покладено здійснення правозастосовних функцій, в принципі є недоречною, адже застосування норм права є функцією майже усіх органів влади, і ця особливість ніяк не характеризує органи як правоохоронні. У той же час можна з упевненістю сказати про те, що дані органи мають правоохоронні повноваження з ознаками захисту прав і свобод людей та державних інтересів.

Введення до повноважень права втручання у відносини поновлення порушених прав із застосуванням заходів примусу є ознакою правового захисту, а органи, які призначені в основному для здійснення таких повноважень, мають називатися правозахисними. Тому серед правозахисних органів можна назвати органи внутрішніх справ, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, органи охорони державного кордону, органи і установи виконання покарань, державної контрольно-ревізійної служби, рибоохорони, державної лісової охорони. Перелічені органи не тільки здійснюють спостереження за відповідністю законодавству відносин, що є змістом певного правового режиму, але й наділені правом реагувати на порушення законодавства та застосовувати при цьому заходи примусу. Законодавець доповнив перелік органів, державні службовці яких потребують спеціального правового захисту, а саме: співробітники розвідувальних органів України, працівники Антимонопольного комітету України та уповноважені особи Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку України [3], названі органи також мають в системі компетенції правозахисні повноваження. Слід відзначити, що правозахисні повноваження притаманні також іншим органам влади, зокрема, органам, які не відносяться ні до однієї із гілок влади, наприклад, Центральній виборчій комісії, Вищій раді юстиції.

Повноваження виборчих комісій зводяться в основному до забезпечення реалізації виборчого права громадянами України, та поряд з цим дані органи компетентні також захищати права виборців.

Конституція України проголосила, що волевиявлення народу здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії. Стаття 38 Основного Закону закріплює, що громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Під час проведення виборів Президента України, народних депутатів та депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, сільських, селищних, міських, районних у містах, районних, обласних, Київської та Севастопольської міських рад та сільських, селищних, міських голів, а також проведення референдумів особливого значення набуває визначення компетенції відповідних виборчих комісій, інших органів держави та місцевого самоврядування, у тому числі їх повноважень щодо захисту прав виборців.

Потрібно зазначити, що призначення і компетенція Центральної виборчої комісії визначені у спеціальному законі. Законом України від 30 червня 2004 року № 1932 “Про центральну виборчу комісію” визначені порядок утворення, правовий статус, основні засади організації діяльності Центральної виборчої комісії як постійно діючого колегіального державного органу, до компетенції якого належить забезпечення організації підготовки та проведення виборів і референдумів в Україні, забезпечення реалізації та захисту конституційних виборчих прав громадян України і прав на участь у референдумах, суверенного права Українського народу на виявлення своєї волі [4]. Центральна виборча комісія наділена повноваженнями щодо організації підготовки і проведення виборів Президента України, народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів, всеукраїнського і місцевих референдумів у порядку та у межах, встановлених Законом України “Про центральну виборчу комісію” та іншими законами України.

У той же час компетенція територіальних комісій визначається у декількох законах. Це Закони України “Про вибори Президента України”, “Про вибори народних депутатів України”, “Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів”, “Про всеукраїнський та місцеві референдуми”. Однак чіткості визначення компетенції територіальних виборчих комісій, на наш погляд, в такій

кількості законів, які видані щодо різних об'єктів регулювання і в різний час, досягти неможливо. Думається, було б доцільним прийняти Закон України "Про територіальні виборчі комісії", норми якого визначали б основи компетенції цих органів влади в Україні.

Поряд з іншими правами, що в сукупності з обов'язками Центральної виборчої комісії та обов'язками територіальних комісій становлять їх правовий статус, можна також виділити компетенцію ЦВК України та права територіальних комісій щодо прийому і вирішення заяв і скарг виборців та інших суб'єктів виборчого права.

Майже всі закони, що регулюють виборчі відносини, дають право виборцям подати звернення щодо порушення їх прав на волевиявлення при виборах. Однак у нормах конституційного права з реалізації цих прав трапляються неточності. Наприклад, у пункті 6 статті 32 Закону України "Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів", прийнятому у 2004 р. [5], більше півтора року з моменту прийняття даного нормативного акта значилося, що "громадянин має право оскаржити до дільничної виборчої комісії або безпосередньо до суду в установленому законом порядку допущені при складанні списку виборців неправильності, у тому числі невключення, неправильне включення або виключення із списку виборців його або інших осіб". Нами зверталася увага, що термін "громадянин" в наведеному контексті є недоречним [6, 178-179]. В позитивних виборчих відносинах в цьому випадку знаходиться виборець, і тому термін "громадянин" трактується досить широко, він не співпадає з визначенням громадянина, адже певна категорія громадян не є виборцями. Згідно зі ст. 70 Конституції України право голосу на виборах і референдумах мають громадяни України, які досягли на день їх проведення вісімнадцяти років. Не мають права голосу громадяни, яких визнано судом недієздатними. Нами було запропоновано замінити у п. 6 ст. 32 аналізованого вище Закону даний термін на термін "виборець". Законом від 21 грудня 2005 р. цю пропозицію було враховано і пункт 6 ст. 32 було викладено в новій редакції [7]. Не дивлячись на те, що у 2010 році даний Закон було скасовано при прийнятті нового Закону України N 2487-VI від 10.07.2010 р. «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» термін «виборці» було використано повсякчасно і стаття 12 цього закону серед суб'єктів виборчого процесу назвала «виборців» [8].

Торкаючись повноважень виборчих комісій щодо розгляду звернень виборців та інших суб'єктів виборчого права, варто окреслити основні особливості провадження у справах щодо поновлення їх виборчих прав. Зокрема, це колегіальне вирішення заяв і скарг виборців та інших суб'єктів виборчого права. Так, згідно з Законом України "Про вибори Президента України" порядок розгляду скарги виборчою комісією встановлюється ЦВК. В той же час, Законом України "Про Центральну виборчу комісію" передбачається, що скарга, подана до ЦВК, розглядається на засіданні Комісії. За підсумком розгляду скарги ЦВК приймає рішення. Як відомо, рішення ЦВК приймає колегіально.

Розгляд скарг виборчими комісіями здійснюється з запрошенням суб'єкта звернення із скаргою та суб'єкта оскарження.

Наступна особливість аналізованого провадження – це суб'єкти звернення з заявами і скаргами. Так, відповідно до ст. 91 Закону України "Про вибори Президента України" суб'єктом звернення зі скаргою у випадках, передбачених згаданим Законом, може бути кандидат на пост Президента України, партія (блок) – суб'єкт виборчого процесу, виборча комісія, а також виборець, виборчі права або охоронювані законом інтереси якого щодо участі у виборчому процесі порушено рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта оскарження. Від імені кандидата на пост Президента України суб'єктом звернення із скаргою може бути також його довірена особа. У ст. 108 Закону України від 17 листопада 2011 р. № 4061- VI "Про вибори народних депутатів України" суб'єктом звернення із скаргою можуть бути кандидат у депутати, зареєстрований у встановленому Законом порядку, партія - суб'єкт виборчого процесу, в особі її керівника, представника партії у Центральній виборчій комісії, уповноваженої особи партії чи іншої особи, уповноваженої рішенням центрального керівного органу партії, довірена особа кандидата у депутати, офіційний спостерігач, виборча комісія, утворена відповідно до Закону, виборець, чиї особисті виборчі права або охоронювані законом інтереси щодо участі у виборчому процесі, у тому числі на участь у роботі виборчої комісії чи на здійснення спостереження, порушено рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта оскарження.

Строки подання скарг, а також їх розгляду виборчими комісіями відрізняються від загальних строків, встановлених для таких цілей Законом України "Про звернення громадян". Так відповідно до Закону України "Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів" скарга до дільничної виборчої комісії подається не пізніше як за день до дня виборів. За статтею 92 Закону України "Про Центральну виборчу комісію", заяви та скарги, які подані до ЦВК під час

виборчого процесу чи процесу референдуму та стосуються цього процесу, розглядаються Комісією протягом п'яти днів з дня надходження заяви або скарги, якщо інший строк не встановлено відповідним законом України про вибори або референдуми. Днем подання такої заяви чи скарги вважається день фактичного отримання скарги комісією. У законах, що регулюють виборчі відносини встановлені також й інші строки розгляду скарг. Причому вони досить різняться навіть між собою. Так, стаття 109 Закону України "Про вибори народних депутатів" визначає такі строки оскарження. Скарга до виборчої комісії або до суду може бути подана, як зазначається у частині першій цієї статті, суб'єктом звернення зі скаргою протягом п'яти днів після прийняття рішення, вчинення дії чи бездіяльності суб'єктом оскарження, за деякими винятками, вони наступні. По-перше, вона може бути подана не пізніше двадцять четвертої години дня, що передує дню голосування; по-друге, скарга щодо порушення, яке мало місце під час голосування, може бути подана до відповідної дільничної виборчої комісії не пізніше закінчення голосування; по третє, скарга щодо рішень, дій чи бездіяльності виборчої комісії, членів цих комісій, що мали місце у день голосування, під час підрахунку голосів та встановлення результатів голосування на дільниці, може бути подана до виборчої комісії вищого рівня у дводенний строк з дня прийняття рішення, вчинення дії або бездіяльності. Стаття 94 Закону України "Про вибори Президента України" встановила, що скарга може бути подана також протягом п'яти днів після дня прийняття рішення, вчинення дії чи бездіяльності відповідними суб'єктами виборчих відносин, і також за окремими винятками. Але за тих же підстав інші строки оскарження передбачені у названих вище Законах різні. Наприклад, до виборчої комісії вищого рівня за Законом України "Про вибори Президента України" вона подається не протягом дводенного строку, як це передбачається при виборах народних депутатів, а не пізніше двадцять четвертої години дня, наступного за днем голосування.

Строки розгляду справ щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності, пов'язаних із виборчими відносинами, встановлені також і в ст. 172 КАСУ. Враховуючи, що в законодавчих актах, які регулюють оскарження рішень, дій і бездіяльності суб'єктів виборчих відносин, встановлюються різні строки для оскарження у виборчі комісії, а також у зв'язку із тим, що норми цих актів не враховують особливостей адміністративної юрисдикції, їх потрібно скасувати у встановленому законодавством порядку та окремо розробити відповідні норми, які регулювали б порядок позасудового оскарження діянь суб'єктів виборчого процесу, та викласти їх у окремому законі.

Нове законодавство розширило також повноваження місцевих судів щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення, що посягають на здійснення народного волевиявлення, а також застосування заходів кримінальної відповідальності. Після прийняття Закону України від 23 лютого 2006 р. № 3204 - IV "Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального, Кримінально-процесуального кодексів України щодо відповідальності за порушення виборчих прав громадян" [9] захист прав виборців значно посилюється. Так, у названому Законі було передбачено доповнення Кодексу України про адміністративні правопорушення окремою главою 15-А та у такий спосіб запроваджено більш дієвий механізм адміністративно-правової охорони прав громадян на здійснення народного волевиявлення та встановлений порядок його забезпечення. Цим Законом також розширено правозахисні повноваження шляхом надання права голові, заступникові голови, секретарю, іншим членам виборчої комісії, комісії з референдуму складати протоколи про адміністративні правопорушення, передбачені в статтях 212-11, 212-15 - 212-20, тобто в справах про порушення виборчих прав громадян. Окремі вади є і в новому законодавстві, на які вже зверталась увага вчених-юристів [10, 60-64].

Таким чином, можна відзначити, що законодавство України останнім часом більш детально врегулювало повноваження державних органів, які необхідні для захисту прав виборців. Однак потрібно проводити постійний моніторинг законодавства з метою недопущення дублювань у регулюванні відносин, а також щодо унеможливлення різночитань у окремих нормативно-правових актах, присвячених проведенню виборів і референдуму.

Як орган із правозахисними повноваженнями може розглядатися Вища рада юстиції, яка згідно з Законом про неї є колегіальним, незалежним органом, не тільки відповідальним за формування високопрофесійного суддівського корпусу, здатного кваліфіковано, сумлінно та неупереджено здійснювати правосуддя на професійній основі, але й таким, що реагує на дисциплінарні правопорушення суддів і прокурорів. Своєю діяльністю Вища рада юстиції створює відповідні засади щодо забезпечення правосуддя в Україні, опосередковано, через інститут дисциплінарної відповідальності суддів і прокурорів здійснює захист прав і свобод людини та громадянина.

Правозахисні повноваження поряд з іншими наданими їм правами та обов'язками притаманні також органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування, їх

посадовим особам. Передусім правовий захист цими органами здійснюється шляхом провадження за скаргами на неправомірні дії посадових осіб та прийняттям правопоновлювальних актів. Зараз ця діяльність регулюється Законом України "Про звернення громадян". Однак, як вже не одноразово зазначалось в юридичній літературі, цей Закон досить застарів і наразі існує нагальна потреба у прийнятті Адміністративно-процедурного кодексу України, який би встановлював не тільки порядок надання державних та муніципальних послуг, але й регламентував би порядок оскарження рішень органів публічної адміністрації та їх посадових осіб [11, 93-100; 12, 274].

Література

1. Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 50.
2. Голосніченко Д. І. Розмежування предметів податкового і митного права при викладанні цих навчальних дисциплін у вузах України / Д. І. Голосніченко // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць. – Одеса : Юрид. літ., 2003. – Вип. 16. – С. 85–87.
3. Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розвідувальних органів України" від 15 грудня 2005 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 14. – Ст. 116.
4. Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 36. – Ст. 448.
5. Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 30–31. – Ст. 382.
6. Голосніченко Д. І. Повноваження виборчих комісій щодо розгляду заяв і скарг виборців / Д. І. Голосніченко // Відповідальність за порушення виборчого законодавства та шляхи вдосконалення суміжного законодавства : матеріали Наук.-практ. конф. (Київ, 24 листопада 2005 р.). – К. : ПЦ "Фоліант", 2005. – С. 177–180.
7. Закон України "Про внесення змін в Закон України "Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів" від 21 грудня 2005 р. № 3253-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 5–6. – Ст. 75.
8. Закон України N 2487-VI від 10.07.2010 р. «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – N35-36. – Ст. 491.
9. Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 33. – Ст. 280.
10. Афанасьєв К. Адміністративна відповідальність за порушення виборчих прав громадян України / К. Афанасьєв // Вибори та демократія. – 2006. – № 3 (9). – С. 60–64.
11. Голосніченко І. П. Адміністративне право України: основні поняття / Голосніченко І. П., Стахурський М. Ф., Золотарьова Н. І. – К. : ГАН, 2005. – 232 с.
12. Кузьменко О.В. Теоретичні засади адміністративного процесу / Кузьменко О.В. – К.: Атіка. 2005. – 352 с.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Нашинець-Наумова А.Ю.

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри конституційного і адміністративного права Національного авіаційного університету

На основі теоретико-правового аналізу загально визначених наукових дефініцій, вітчизняних трактувань, узагальнено поняття «інформаційна безпека». Увагу зосереджено на якісному дослідженні нормативно-правових актів державного рівня, відповідно до кожного з яких висвітлено контекст та особливості використання зазначеного поняття.

На основі теоретико-правового аналізу общепринятых научных дефиниций, отечественных трактовок, обобщенно понятие «информационная безопасность». Внимание сосредоточено на качественном исследовании нормативно-правовых актов государственного уровня, в соответствии с каждым из которых освещены контекст и особенности использования указанного понятия.

Based on the theoretical and legal analysis of generally accepted scientific definitions of domestic interpretations generalized notion of «information security». Attention is focused on a qualitative study of normative and legal acts of state level, according to each of which highlights the context and features of the use of this concept.

Ключові слова: інформаційна безпека, інформаційний простір, державна інформаційна політика.

Постановка проблеми. Становлення інформаційного суспільства має як безсумнівні позитивні, так і певні негативні наслідки. З одного боку, пришвидшилася передача інформації значного обсягу, прискорилась її обробка та впровадження. З іншого – серйозне занепокоєння викликає поширення фактів протизаконного збору і використання інформації, несанкціонованого доступу до інформаційних ресурсів, незаконного копіювання інформації в електронних системах, викрадення інформації з бібліотек, архівів, банків та баз даних, порушення технологій обробки інформації, запуску програм-вірусів, знищення та модифікація даних у інформаційних системах, перехоплення інформації в технічних каналах її витоку, маніпулювання суспільною та індивідуальною свідомістю тощо.

Перехід суспільства до інформаційного змінив статус інформації. Наразі, вона може бути як засобом забезпечення безпеки, так, у свою чергу, і загрозою та небезпекою.

Одним із головних стратегічних пріоритетів є розвиток інформаційного суспільства та впровадження новітніх інформаційно-комунікаційних технологій в усі сфери суспільного життя. Саме цим зумовлена актуальність забезпечення інформаційної безпеки України з метою задоволення національних інтересів людини (громадянина), суспільства та держави в інформаційній сфері.

Тривалий час розуміння інформаційної безпеки в наукових та нормативно-правових джерелах ототожнювалося тільки з безпекою інформації, що значно звужувало її сутність. Саме тому, з низки питань, присвячених розгляду проблеми забезпечення інформаційної безпеки, найбільш вивченими та дослідженими її аспектами є безпека інформації – (інформаційна безпека, в нашому розумінні).

Аналіз останніх досліджень. Проблеми у сфері забезпечення інформаційної безпеки розглядалися багатьма російськими та українськими фахівцями, зокрема таким як: В.Артемов, О.Баранов, І.Бачило, В.Брижко, В.Гавловський, А.Гевлич, Р.Калюжний, Б.Кормич, А.Марущак, В.Селіванов, В.Цимбалюк, М.Швець та ін. [1-11].

Мета статті. Мета публікації – розробка загальнотеоретичного підґрунтя, як основи для подальшої конкретизації та деталізації загальних характеристик ступеня розвитку інформаційних ресурсів українського суспільства загалом та інформаційної безпеки зокрема.

Виклад основного матеріалу. За умов глобальної інтеграції та жорсткої міжнародної конкуренції головною ареною зіткнень і боротьби різновекторних національних інтересів стає інформаційний простір. Сучасні інформаційні технології дають змогу досягти реалізації власних інтересів без застосування воєнного інструментарію, послабити або навіть зруйнувати конкуруючу державу, не застосовуючи сили, за умови якщо ця держава не усвідомить реальних та потенційних загроз негативних інформаційних впливів і не створить дієвої системи захисту і протидії цим загрозам.

Інформаційний простір, інформаційні ресурси, інформаційна інфраструктура та інформаційні технології значною мірою визначають рівень і темпи соціально-економічного, науково-технічного і культурного розвитку держави. За сучасних умов, на думку аналітиків,

інформаційна складова набуває дедалі більшої ваги і стає одним з найважливіших елементів забезпечення національної безпеки України [12, 105].

Інформаційна безпека, за визначенням Б. Кормича, виступає як захищеність встановлених законом правил, за якими відбуваються ін-формаційні процеси в державі, що забезпечують гарантовані Конституцією умови існування і розвитку людини, всього суспільства та держави [8, 89].

Інформаційна безпека України, на думку І. Громико, Т. Саханчук, – це захищеність державних інтересів, за якої забезпечується запобігання, виявлення і нейтралізація внутрішніх та зовнішніх інформаційних загроз, збереження інформаційного суверенітету держави і безпечний розвиток міжнародного інформаційного співробітництва [13, 130-134].

В. Цимбалюк характеризує інформаційну безпеку як стан інформації, в якому забезпечується збереження визначених політикою безпеки властивостей інформації [10, 204]. Р. Калюжний вважає, що інформаційна безпека – це вид суспільних інформаційних правовідносин щодо створення, підтримки, охорони та захисту бажаних для людини, суспільства і держави безпечних умов життєдіяльності [7, 234-244]. Водночас Ф. Гуцу пропонує розглядати інформаційну безпеку як стан захищеності потреб в інформації особи, суспільства й держави, при якому забезпечується їхнє існування та прогресивний розвиток незалежно від наявності внутрішніх і зовнішніх інформаційних загроз [14, 35].

Як підсумок, Л. Харченко, Н. Ліпкан, О. Логінов визначили, що інформаційна безпека – це складова національної безпеки, процес управління загрозами та небезпеками державними і недержавними інституціями, окремими громадянами, за якого забезпечується інформаційний суверенітет України [15, 65].

Узагальнюючи вищезазначені трактування, варто зазначити, що інформаційна безпека – це стан захищеності інформаційного простору, який забезпечує його формування і розвиток в інтересах громадян, ор-ганізацій і держави в цілому, захист від неправомірного зовнішнього і внутрішнього втручання; стан інформаційної інфраструктури, процесів, за яких інформація використовується суворо за призначенням і не впливає негативно на інформаційну чи інші системи як самої держави, так й інших країн при її використанні. Також потрібно зауважити, що безсумнівно, інформаційна безпека українського суспільства як важлива складова національної безпеки передбачає системну превентивну діяльність органів державної влади по наданню гарантій інформаційної безпеки особі, соціальним групам і суспільству в цілому і спрямована на досягнення достатнього для розвитку державності та соціального прогресу рівня духовного та інтелектуального потенціалу країни.

Таким чином, інформаційна безпека України як один із видів національної безпеки, важлива функція держави, означає: законодавче формування державної інформаційної політики; створення відповідно до законів України можливостей досягнення інформаційної достатності для ухвалення рішень органами державної влади, громадянами та об'єднаннями громадян, іншими суб'єктами права в Україні; гарантування свободи інформаційної діяльності та права доступу до інформації у національному інформаційному просторі України; всебічний розвиток інформаційної структури; підтримку розвитку національних інформаційних ресурсів України з урахуванням досягнень науки і техніки та особливостей духовно-культурного життя народу України; створення і впровадження безпечних інформаційних технологій; захист права власності всіх учасників інформаційної діяльності в національному просторі України; збереження права власності держави на стратегічні об'єкти інформаційної інфраструктури України; охорону державної таємниці, а також інформації з обмеженим доступом; створення загальної системи охорони інформації, зокрема охорони державної таємниці, а також іншої інформації з обмеженим доступом; захист національного інформаційного простору України від розповсюдження спотвореної або забороненої для поширення законодавством України інформаційної продукції; встановлення законодавством режиму доступу іноземних держав або їх представників до національних інформаційних ресурсів України та порядок використання цих ресурсів на основі договорів з іноземними державами; законодавче визначення порядку поширення інформаційної продукції зарубіжного виробництва на території України [16, 714-715].

В свою чергу державна політика інформаційної безпеки визначається пріоритетністю національних інтересів, системою небезпек і загроз і здійснюється шляхом реалізації відповідних доктрин, стратегій, концепцій і програм в інформаційній сфері відповідно до чинного законодавства. Основні напрями державної політики з питань національної безпеки в інформаційній сфері відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України» такі: забезпечення інформаційного суверенітету України; вдосконалення державного регулювання розвитку інформаційної сфери шляхом створення нормативно-правових та еко-номічних передумов для розвитку національної інформаційної інфраструктури та ресурсів, упровадження новітніх технологій у цій сфері, наповнення

внутрішнього та світового інформаційного простору достовірною інформацією про Україну; активне залучення засобів масової інформації до боротьби з корупцією, зловживаннями службовим становищем, іншими явищами, які загрожують національній безпеці України; забезпечення неухильного дотримання конституційного права громадян на свободу слова, доступу до інформації, недопущення неправомірного втручання органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у діяльність засобів масової інформації, дискримінації в інформаційній сфері і переслідування журналістів за політичні позиції; вжиття комплексних заходів щодо захисту національного інформаційного простору та протидії монополізації інформаційної сфери України [17].

До проблем забезпечення інформаційної безпеки України відносять загрози національним інтересам і національній безпеці в інформаційній сфері: прояви обмеження свободи слова та доступу громадян до інформації; поширення засобами масової інформації культу насильства, жорстокості, порнографії; комп'ютерна злочинність та комп'ютерний тероризм; розголошення інформації, яка становить державну та іншу, передбачену законом, таємницю, а також конфіденційної інформації; намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації.

Для формування збалансованої державної політики та ефективного проведення комплексу узгоджених заходів щодо захисту національних інтересів в інформаційній сфері, створення розвиненого і захищеного інформаційного середовища слугує організація функціонування системи інформаційної безпеки, складовими компонентами якої є національні інтереси в інформаційній сфері, загрози та небезпеки цим інтересам, сама інформаційна безпека як інструмент зі створення сприятливих умов для їх реалізації, які в сукупності є об'єктом управління органами державного управління, система забезпечення інформаційної безпеки, тобто суб'єкт управління, більше того, основні напрями політики національної безпеки в інформаційній сфері, а також внутрішнє та зовнішнє середовище. Інформаційна безпека забезпечується комплексом заходів системи забезпечення національної безпеки України, що включає сукупність державних органів, громадських організацій, посадових осіб та окремих громадян [18, 108].

Правову основу забезпечення інформаційної безпеки України становлять Конституція України, Закони України «Про національну безпеку України», «Про інформаційну безпеку України», «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» інші закони і нормативно-правові акти. Розроблено Проект Доктрини інформаційної безпеки України (РНБО України) від 25 травня 2009 р., а також ратифіковані або парафоровані Україною Договір про безпеку і співробітництво у Європі, Договір «Відкрите небо», Угода про партнерство та співробітництво між Європейським співтовариством і Україною, Додатковий протокол до Європейської конвенції про інформацію щодо іноземного законодавства, які зобов'язують країни-учасниці здійснювати багатосторонній обмін інформацією, потребують створення загальнодержавних механізмів зберігання та споживання отриманої інформації в національних інтересах [19-20].

Отже, якщо розглядати правові основи забезпечення інформаційної безпеки в нашій країні, то до пріоритетних напрямів можна, на наш погляд, віднести: створення законодавчої та нормативної бази; здійснення моніторингу інформаційної безпеки України; стандартизація, сертифікація та ліцензування діяльності у сфері забезпечення інформаційної безпеки України; вдосконалення та розвиток державної інформаційної інфраструктури з урахуванням вимог інформаційної безпеки України; вдосконалення системи освіти, навчання та виховання з урахуванням вимог інформаційної безпеки України та Закону України «Про державну мову»; розробка міжрегіональних, державних та міждержавних програм розвитку системи інформаційної безпеки України [21].

Висновок. У зв'язку з посиленням негативного зовнішнього впливу на інформаційний простір України, що загрожує розмиванню суспільних цінностей і національної ідентичності, недостатніми залишаються обсяги вироблення конкурентоспроможного національного інформаційного продукту. Наближається до критичного стан безпеки інформаційно-комп'ютерних систем у галузі державного управління, фінансової і банківської сфери, енергетики, транспорту, внутрішніх та міжнародних комунікацій.

Забезпечення сприятливих зовнішніх умов для розвитку та безпеки держави передбачає забезпечення інформаційної безпеки при інтеграції до структур глобального інформаційного суспільства.

Ефективна реалізація стратегічних пріоритетів, основних принципів і завдань державної політики інформаційної безпеки потребує вдосконалення правових та організаційних механізмів управління інформаційною безпекою, його відповідного інтелектуально-кадрового і ресурсного забезпечення, зокрема, вдосконалення законодавства з питань національної

безпеки насамперед шляхом розвитку правових засад управління національною безпекою через розробку відповідних законів, концепцій, доктрин, стратегій і програм, у тому числі антикорупційного законодавства, Національної програми протидії тероризму та екстремізму, Концепції розвитку Воєнної організації держави, Національної стратегії формування інформаційного суспільства, Доктрини інноваційного та науково-технологічного розвитку тощо; розробка та впровадження національних стандартів та технічних регламентів застосування інформаційно-комунікаційних технологій, гармонізованих з відповідними європейськими стандартами, в тому числі з вимогами ратифікованої Верховною Радою України Конвенції про кіберзлочинність; приведення законодавства з питань охорони державної таємниці до європейських стандартів; розробка та впровадження загальнодержавної системи визначення та моніторингу порогових значень показників (індикаторів), що характеризують рівень захищеності національних інтересів у різних сферах життєдіяльності та виникнення реальних загроз національній безпеці.

Тому, в умовах становлення стратегії національної безпеки України як «дорожньої карти» реформування сектору загальної безпеки, важливою її складовою виступає інформаційна безпека українського суспільства, яка є захистом національних інтересів в інформаційній сфері.

Література

1. Артемов В.Ю. Законодавчі проблеми захисту інформації з обмеженим доступом в комп'ютерних мережах / В.Ю. Артемов, С.О. Климчук // Науковий часопис Національного Педагогічного Університету імені М.П. Драгоманова: До 170-річного ювілею. Серія 18: Економіка і право : збірник. – Київ : НПУ, 2006. – Вип. 4. – С. 115-125.
2. Баранов А.П. Актуальные юридические аспекты практической информационной безопасности // Проблемы информационной безопасности. Компьютерные системы. – 2009. – № 4. – С. 51-55.
3. Бачило И.Л. Информационное право: актуальные проблемы теории и практики / И.Л. Бачило. – М.: Юрайт. – 2008. – 435 с.
4. Брижко В.М. Теорія і практика інформаційного права: методологія кодифікації інформаційного законодавства України / В.М. Брижко // Правова інформатика. – 1(37)/2013. – С.70.
5. Гавловский В. Информационная безопасность: защита информации в автоматизированных системах (организационно-правовой аспект) // Правовое, нормативное и метрологическое обеспечение системы защиты информации в Украине. – К., 2000. – С 50-52.
6. Гевлич А., Селіванов В. Державна політика України у сфері захисту персональних даних: міжнародно-правовий аспект // Право України. – 2006. – № 1. – С.9-16.
7. Інформаційне право України: концептуальні основи формування / Р.А. Калюжний [и др.] // Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України. – №3(6). – 2001. – С. 234-244.
8. Кормич Б.А. Информационная безопасность: организационно-правовые основы: учеб пособие / Б.А. Кормич. – К : Кондор, 2004. – 324 с.
9. Марущак А.І. Інформаційне право: Доступ до інформації: Навчальний посібник / А.І. Марущак. – К : КНТ, 2007. – 532 с.
10. Інформаційне право (основи теорії і практики) / В.С. Цимбалюк. – К.: Освіта України, 2010. – 388 с.
11. Информатизация, право, управление (организационно-правовые вопросы): Монография / Р.А. Калюжний, А.Д. Крупчан, В.Д. Гавловский, М.В. Гуцалюк, М.Я. Швеца, В.С. Цимбалюк; За заг. ред.: М.Я. Швеца, А.Д. Крупчана. – К.: НДЦ правовой информатики АПРНУ, 2002. – 191 с.
12. Проект Доктрини інформаційної безпеки України (РНБО України) : Електронний ресурс : [Режим доступу] http://www.strateger.net/Doktrina_nacionalnoj_besopasnosti_Ukraini
13. Громико І., Саханчук Т. Державна домінантність визначення інформаційної безпеки України в умовах протидії загрозам // Право України. – 2008. – № 8. – С. 130–134.
14. Правові основи інформаційної діяльності: Навч. посібник / С.Ф. Гуцу. – Х.: Нац. Аерокосм. Ун-т «Харк. авіац. ін.-т», 2009. – 48 с.
15. Харченко Л.С. Інформаційна безпека України: Глосарій / Л.С. Харченко, В.А. Ліпкан, О.В. Логінов. – К.: Текст, 2004. – 136 с.
16. Кравець Є.Я. Інформаційна безпека держави // Юридична енциклопедія: У 6 т. / Ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. Енцicl., 1998. – 1999. – Т. 2. – С. 714–715.

17. Про основи національної безпеки України: Закон України // Уряд. кур'єр. – 2003. – 30 лип.
18. Ліпкан В.А. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції: Навч. посіб. / В.А. Ліпкан, Ю.Є. Максименко, В.М. Желіховський. – К.: КНТ, 2006. – 280 с.
19. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки: Закон України // Уряд. кур'єр. – 2007. – 14 лют.
20. Про національну комісію з утвердження свободи слова та розвитку інформаційної галузі: Указ Президента України від 6 червня 2006 р., № 493/2006 // Уряд. кур'єр. – 2006. – 21 черв.
21. Медвідь Ф. Інформаційна безпека України в контексті становлення стратегії національної безпеки держави // Юрид. вісн. України. – 2008. – № 43. – 25-31 жовт.

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ОСКАРЖЕННЯ ПОРУШЕНЬ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ВИБОРИ

Кальченко С.В.

Здобувач Кафедри господарського та адміністративного права

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут»

Стаття присвячена дослідженню джерел європейських стандартів оскарження рішень, дій або бездіяльності, які порушують виборче законодавство, і розгляду справ про виборчі спори, а також систематизації зазначених стандартів. На підставі відповідних джерел, а саме: нормативно-правових актів, які мають обов'язкову юридичну силу; правових актів, документів рекомендаційного характеру, прийнятих міжнародними (європейськими) організаціями; рішень Європейського суду з прав людини, сформульовано перелік стандартів оскарження порушень виборчого законодавства та розгляду справ про виборчі спори.

Статья посвящена исследованию источников европейских стандартов обжалования решений, действий или бездействия, нарушающих законодательство о выборах, рассмотрения дел об избирательных спорах, а также систематизации указанных стандартов. На основании соответствующих источников, а именно: нормативно-правовых актов, имеющих обязательную юридическую силу; правовых актов, документов рекомендательного характера, принятых международными (европейскими) организациями; решений Европейского суда по правам человека, сформулирован перечень стандартов обжалования нарушений законодательства о выборах и рассмотрения дел об избирательных спорах.

The paper is dedicated to evaluation of sources of the European standards in sphere of challenging decisions, actions and inactions violated electoral legislation, examination of election related disputes, as well as systematization of the standards concerned. In reliance upon corresponding sources, namely: normative and legal acts of binding force; non-regulatory legal acts, and the case law of the European Court of Human Rights, a catalog of standards in sphere of challenging electoral violations and examination of election related disputes has been developed.

Ключові слова: європейські стандарти виборів, стандарти оскарження порушень виборчого законодавства, джерела стандартів оскарження.

Постановка проблеми. Питання міжнародних (у тому числі європейських) стандартів оскарження рішень, дій або бездіяльності, які порушують виборче законодавство, та розгляду справ про виборчі спори зазвичай розглядається фахівцями у більш широкому аспекті стандартів виборів (виборчих стандартів).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зокрема, цій темі присвячені публікації українських та іноземних авторів Ю.Б.Ключковського, Б.Я.Кофмана, С.Г.Серьогіної, М.І.Смоковича, З. Тота та інших. Так, автори збірки «Основоположні принципи розуміння, розгляду та вирішення виборчих спорів» («Guidelines for Understanding, Adjudicating, and Resolving Disputes in Elections») виділяють загалом сім «стандартів», згідно з якими національне законодавство має встановити:

- 1) право на задоволення позову чи скарги;
- 2) процедуру оскарження порушень і розгляду спорів;
- 3) статус неупередженого та компетентного органу, який розглядає справу про виборчий спір;
- 4) порядок оперативного виконання рішення у справі;
- 5) порядок доказування обставин справи, у тому числі особливості покладення на відповідні сторони тягара доказування;
- 6) наявність змістовного та ефективного засобу захисту;
- 7) ефективну підготовку суддів, членів виборчих комісій [1, 16].

Цей перелік стандартів є загальним та недостатньо структурованим. Однак в певній мірі дає рекомендації національному законодавцеві досягти позитивних результатів нормотворчої діяльності.

Досліджуючи стандарти у сфері оскарження порушень законодавства про вибори, автори звертаються до відповідних документів органів Ради Європи, серед яких, насамперед, виділяють Кодекс належної практики у виборчих справах (Code of Good Practice in Electoral Matters) (далі за текстом скрізь – Кодекс належної практики). Так, на думку З.Тота, цей Кодекс містить такі стандарти:

- 1) закріплення права виборців оскаржити результати виборів та рішення, дії або бездіяльність, які мали місце до дня голосування;

- 2) наділення звичайних, спеціалізованих або конституційних судів чи виборчих комісій компетенцією розглядати справи про виборчі спори;
- 3) оперативність розгляду скарг;
- 4) формальну нескладність процедури оскарження;
- 5) регламентацію законом процедур подання і розгляду скарг щодо порушень;
- 6) наділення судів першої інстанції повноваженням розглядати скарги щодо списків виборців;
- 7) доведення до відома громадськості (опублікування) рішень за наслідком розгляду скарг;
- 8) наділення органів розгляду скарг компетенцією скасовувати результати виборів;
- 9) проведення повторних виборів у тих регіонах, де результати виборів були скасовані [2, 10].

Запропонований 3.Тотом перелік стандартів є дещо розширеним, оскільки процедури «повторного голосування», «повторних виборів» не відносяться до елементів оскарження. Крім того, поза увагою 3.Тота залишився Кодекс належної практики [3].

Вважаємо, що дотепер питання стандартів оскарження порушень виборчого законодавства та розгляду справ про виборчі спори розглянуто недостатньо системно.

Формулювання мети статті. Метою цієї статті є дослідження порушень законодавства про вибори та систематизація стандартів оскарження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід вказати, що джерелами досліджуваних стандартів ми вважаємо:

- 1) нормативно-правові акти, які мають обов'язкову юридичну силу;
- 2) правові акти, документи рекомендаційного характеру, прийняті міжнародними (європейськими) організаціями;
- 3) рішення європейських юрисдикційних органів.

Такий правовий акт, як Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі за текстом скрізь – Конвенція) має обов'язковий характер, оскільки ратифікована Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР. Зазначена Конвенція містить вимоги, яким має відповідати законодавство держав-членів Ради Європи і практика його застосування. Так, згідно зі статтею 13 Конвенції кожен, чиї права та свободи, визначені в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження [4]. Європейський суд з прав людини (далі за текстом скрізь – Європейський суд) у рішенні у справі «Доран проти Ірландії» (Case of Doran v. Ireland) вказав, що засоби, доступні заявникові на національному рівні, є ефективними для цілей статті 13 тоді, коли вони запобігають виникненню оскаржуваного порушення чи його продовженню, або коли забезпечують відповідний захист порушеного права та усунення наслідків порушення [5]. Вважаємо, що повноваження суду щодо вжиття заходів забезпечення позову є невід'ємною складовою ефективного засобу юридичного захисту для цілей запобігання продовженню порушення, адже в умовах швидкоплинності виборчого процесу, у разі невжиття судом певних заходів до закінчення вирішення справи по суті, за деяких обставин, повноцінний захист порушеного права та усунення усіх наслідків порушення надалі може бути взагалі неможливим.

У рішенні «Доран проти Ірландії» вказується, що юридичні засоби повинні бути «ефективними на практиці, а також у праві». При цьому термін «ефективний» одночасно означає вимогу до засобу бути «відповідним та доступним» [5]. Отже, ті вимоги, які слідує змісту статті 13 Конвенції, мають бути враховані при обранні відповідного способу захисту порушеного права та порядку усунення наслідків порушення, що здійснюється у разі задоволення позову (скарги).

У справі «Петков та інші проти Болгарії» (Case of Petkov and others v. Bulgaria) Європейський суд наголосив, що засіб є ефективним за статтею 13 Конвенції, якщо заінтересована особа може його ініціювати безпосередньо, тобто власними діями, незалежно від іншої особи [6]. У справі «Сілвер та інші проти Сполученого Королівства» (Case of Silver and others v. the United Kingdom) зазначено, що принципи, які випливають з практики Європейського суду, передбачають, що особа повинна мати у своєму розпорядженні засіб для забезпечення двох ключових завдань: розгляд скарги та поновлення порушеного права [7].

Європейські стандарти у цій сфері, які мають рекомендаційний характер, витікають з правових актів, документів органів Ради Європи, Організації з безпеки та співробітництва в Європі (далі за текстом скрізь – ОБСЄ). Одним із «базових» документів є Кодекс належної практики, ухвалений Венеціанською комісією. Хоча цей документ не містить поняття

«стандарт», він визначає «процедурні (процесуальні) гарантії» реалізації основних принципів «європейської виборчої спадщини» у різних сферах, у тому числі - у сфері оскарження [3].

Традиційно оскарження порушень законодавства про вибори та розгляд справ цієї категорії здійснюється у судовому та позасудовому порядку. У документі Венеціанської комісії «Європейський виборчий доробок» (Europe's Electoral Heritage) зазначено, що судове оскарження є найкращим вирішенням спору, хоча остаточне звернення до незалежної та безсторонньої виборчої комісії також може бути прийнятним [8, 25]. У Кодексі належної практики наголошено на тому, що відповідні процедури і, зокрема, повноваження компетентних органів повинні чітко встановлюватись законом у такий спосіб, аби уникнути конфлікту різних юрисдикцій. При цьому ані ініціатор оскарження, ані відповідний орган чи посадова особа не повинні мати можливості обирати той чи інший спосіб оскарження [3]. Отже, слід усунути можливість альтернативного вибору стороною судового чи позасудового порядку оскарження порушення.

Як вказується у Доповіді про виборче законодавство та виборчу адміністрацію в Європі (Report on Electoral Law and Electoral Administration in Europe), ухваленій Венеціанською комісією, розгляд скарг у виборчих комісіях повинен відбуватись в єдиному та ієрархічному порядку: від комісії нижчого рівня до комісії вищого рівня [8, 122].

Документи Венеціанської комісії визначають мінімальне коло осіб, яким має бути надано право оскаржити порушення законодавства про вибори. Так, у Доповіді з питань скасування результатів виборів (Report on the Cancellation of Election Results) вказується, що право обирати та бути обраним гарантуються можливістю звернення до компетентного суду [9]. У Доповіді про виборче законодавство та виборчу адміністрацію в Європі зазначено, що правом на оскарження порушень мають бути наділені виборці, кандидати та партії [8, 121].

Слід зазначити, що у відповідних документах представлені рекомендації щодо можливого предмету оскарження. Так, Кодекс належної практики вказує на необхідність функціонування адміністративної процедури забезпечення правильних відомостей списків виборців, що може бути об'єктом судового контролю, або власне судової процедури перевірки якості списків виборців. Причому така процедура підлягає певним обмеженням. Тож існуюча у деяких країнах практика внесення змін до списків у день виборів визнана неприйнятною [3].

Окремі рекомендації слугують орієнтиром національному законодавцеві у питаннях встановлення вимог щодо змісту позовних заяв та скарг. Так, у Кодексі належної практики вказується, що у відносинах оскарження відповідні «процедури мають бути простими та позбавленими зайвого формалізму, зокрема й стосовно прийнятності заяв (скарг)» [3]. Отже, потреба спрощення процедури визнання заяви чи скарги прийнятною обумовлює необхідність нормативного закріплення нескладних за змістом та невеликих за обсягом вимог стосовно оформлення заяви або скарги. Окрім цього, є прийнятною практика надання виборцям спеціальних форм звернень [8, 26].

Вагоме значення у справах стосовно виборів мають рекомендації щодо регулювання строків на оскарження порушень та розгляду таких справ. Так, у Доповіді з питань скасування результатів виборів вказується, що ефективність судових процедур передовсім обумовлюється двома факторами, у тому числі лімітом часу на розгляд та вирішення справи по суті [9]. У Кодексі належної практики зазначено, що процедура оскарження має бути максимально стислою у часі, хоча при цьому слід уникати того, щоб розгляд справ перешкодив належному ходу виборчого процесу, і щоб рішення за наслідками розгляду справ, які могли бути прийняті до дня виборів, приймались вже після дня виборів, оскільки подібне може спричинити затримку у встановленні результатів. Також вказується, що розгляд справ стосовно результатів голосування не повинен тривати занадто довго. Тож доцільним встановити період часу у межах від 3 до 5 днів на подання позову (скарги) і на розгляд справи щодо порушень, які мали місце до дня виборів. Разом з тим, прийнятним є наділення судів вищої інстанції, у разі їхнього залучення, повноваженням вирішити справу у більш тривалій строк [3].

Окремі рекомендації стосуються процедури безпосереднього розгляду справи. Зокрема, у Доповіді з питань скасування результатів виборів вказується, що ефективність розгляду значною мірою залежить від нормативної регламентації процедури надання доказів. Також наголошено на тому, що повноваження суду збирати додаткові докази під час розгляду справи (яка стосується скасування результатів виборів) має важливе значення, якщо сам спір базується на фактах, що належним чином не відображені у відповідних виборчих документах [9]. Вважаємо, що право сторони, передовсім відповідача (суб'єкта оскарження) особисто взяти участь у розгляді справи, яка стосується оскарження його рішення, дії або бездіяльності - безпосередньо пов'язана із зазначеною вище позицією стосовно надання достатніх доказів.

На нашу думку, зміст поняття «ефективний засіб правового захисту» розкривається Підсумковим документом Зустрічі держав-учасниць Наради з безпеки та співробітництва в Європі від 15 січня 1989 року, що також містить відповідні стандарти. Зокрема, держави-учасниці мають забезпечити, аби ефективні засоби правового захисту і повна інформація про них були доступні тим, хто вважає, що їхні права та основні свободи були порушені; держави-учасниці будуть, зокрема, ефективно застосовувати такі засоби правового захисту:

1) право особи на звернення зі скаргою до органів виконавчої, законодавчої, судової влади та «адміністративних органів»;

2) право на справедливий та публічний розгляд в розумні строки незалежним та неупередженим судом, у тому числі право висувати юридичну аргументацію, бути представленим адвокатом;

3) право бути оперативно та офіційно повідомленим щодо рішення, ухваленого за кожною скаргою, у тому числі юридичні підстави, на яких ґрунтується рішення. Ця інформація буде надаватись, як правило, у письмовій формі та, у будь-якому разі, у такий спосіб, що надасть можливість особі ефективно використати інші доступні засоби правового захисту [10].

На нашу думку, одним з найважливіших питань функціонування ефективних юридичних механізмів оскарження порушень виборчого законодавства та розгляду таких справ є нормативне закріплення процедури встановлення фактів порушень, у тому числі й тих, що можуть спричинити скасування результатів голосування або виборів. Цей аспект також відзначено у документах Венеціанської комісії. Так, в Європейському виборчому доробці наголошено на важливості наявності у відповідних органів компетенції скасувати результати виборів, якщо порушення могли вплинути на результат, тобто вплинути на розподіл мандатів [8, 26]. У Доповіді з питань скасування результатів виборів зазначено, що закон має передбачити можливість відміни результатів голосування чи підсумків виборів. При цьому орган, що розглядає справу такої категорії предметності, повинен бути наділений повноваженням скасувати результати голосування/виборів, якщо порушення могли вплинути на ці результати, тобто вплинути, наприклад, на підсумковий розподіл депутатських мандатів при проведенні виборів до представницького органу [9].

Висновки. У підсумку проведеного узагальнення позицій зазначених вище документів Венеціанської комісії, ОБСЄ, рішень Європейського суду, вважаємо, що систему європейських стандартів оскарження рішень, дій або бездіяльності, що порушують виборче законодавство, та розгляду справ про виборчі спори, складають такі вимоги:

- має бути забезпечена можливість оскаржити порушення (рішення, дію або бездіяльність) у судовому або позасудовому порядку;

- при застосуванні позасудового порядку оскарження має бути забезпечений механізм судового оскарження рішення виборчої комісії, прийнятого за підсумком розгляду скарги;

- при застосуванні позасудового порядку оскарження розгляд скарг у виборчих комісіях повинен відбуватись у єдиному та ієрархічному порядку від комісії нижчого рівня до комісії вищого рівня;

- наявність судового порядку оскарження порушень вимагає забезпечення відкритого розгляду справи в розумний строк незалежним та неупередженим судом з ухваленням справедливого рішення;

- територіальна та предметна підсудність (компетентність) судів та виборчих комісій щодо розгляду справ про виборчі спори має бути чітко визначена так, щоб уникнути «конфлікту юрисдикцій» різних адміністративно-юрисдикційних органів (судів та виборчих комісій);

- слід нормативно унеможливити альтернативний вибір заінтересованими особами судового або позасудового порядку оскарження порушень;

- усі виборці, кандидати, політичні партії – суб'єкти виборчого процесу повинні мати право на оскарження порушень;

- має бути передбачено право позивача бути представленим у суді представником за власним вибором;

- процедура оскарження має бути простою та позбавленою зайвого формалізму, що обумовлює простоту вимог до оформлення позовної заяви чи скарги, з якою заінтересована особа звертається до суду чи виборчої комісії. Практика використання затверджених форм зазначених документів також є прийнятною;

- предмет судового чи позасудового оскарження повинен передбачати, у тому числі: усунення перешкод у реалізації права обирати; усунення помилок у списках виборців; оскарження реєстрації та відмови у реєстрації кандидатів; недодержання вимог щодо ведення передвиборної агітації, позбавлення доступу до засобів масової інформації; а також результатів виборів;

- розгляд скарг має здійснюватись виборчими комісіями за правилами, подібними до судового розгляду справ, що передбачатимуть, зокрема право обох сторін представити свої вимоги, заперечення та надати докази на їх обґрунтування;
- має бути передбачено повноваження суду збирати докази під час розгляду справи про виборчий спір;
- строк на оскарження рішення, дій або бездіяльності має становити від 3 до 5 днів. Слід забезпечити, аби рішення, дії або бездіяльність, які мали місце до дня голосування, оскаржувались також до дня голосування;
- потрібно унеможливити розгляд справ щодо помилок у списку виборців у день голосування;
- адміністративно-юрисдикційний орган (суд або виборча комісія), який розглядає справу, повинен мати повноваження скасувати результати голосування на виборчій дільниці, результати виборів у разі встановлення фактів порушень, які вплинули на ці результати;
- заінтересованій особі має бути наданий ефективний засіб захисту порушеного права, який передбачатиме, у тому числі запобігання виникненню порушення чи його продовженню, забезпечення належного способу усунення наслідків порушення, встановлення факту порушення;
- обґрунтоване рішення, ухвалене у справі про виборчий спір, має бути оперативним доведено до відома заінтересованих осіб, як правило, письмово, що надасть можливість цим особам використати інші доступні засоби юридичного захисту;
- у справі про виборчий спір має бути передбачена можливість апеляційного оскарження рішення суду першої інстанції.

Вважаємо, що документи органів Ради Європи, ОБСЄ, практика Європейського суду з прав людини утворюють значний масив правової матерії, що має слугувати взірцем національному законодавцеві при нормативному закріпленні правил оскарження рішень, дій або бездіяльності, які, порушують виборче законодавство, та розгляду справ про виборчі спори.

Література

1. Guidelines for Understanding, Adjudicating, and Resolving Disputes in Elections (GUARDE) / International Foundation for Electoral Systems / Edited by Chad Vickery / 2011.
2. Тот 3. Судовий захист виборчих прав громадян // «Вісник Центральної виборчої комісії». - № 2-3 (16-17) – 2009 р. – С. 9–13.
3. Кодекс належної практики у виборчих справах (Code of Good Practice in Electoral Matters)//[Електронний ресурс]. – Режим доступу:
[http://www.venice.coe.int/docs/2002/CDL-AD\(2002\)023rev-ukr.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2002/CDL-AD(2002)023rev-ukr.pdf)
4. Відомості Верховної Ради України: 1997; № 40. - ст. 263.
5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Доран проти Ірландії» (Case of Doran v. Ireland)//[Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=Case%20%7C%20of%20%7C%20Doran%20%7C%20v.%20%7C%20Ireland&sessionId=67090026&skin=hudoc-en>
6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Петков та інші проти Болгарії» (Case of Petkov and others v. Bulgaria)//[Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=petkov&sessionId=67091110&skin=hudoc-en>
7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Сілвер та інші проти Сполученого Королівства» (Case of Silver and others v. the United Kingdom)//[Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=silver%20%7C%20others&sessionId=67091110&skin=hudoc-en>
8. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права.: Матеріали Венеціанської комісії, ОБСЄ/БДІПЛ, ПАРЄ / За ред. Ю.Ключковського. – К.: ФАДА, ЛТД, 2008. – 340 с.
9. Доповідь з питань скасування результатів виборів (Report on the Cancellation of Election Results)//[Електронний ресурс]. – Режим доступу:
[http://www.venice.coe.int/docs/2009/CDL-AD\(2009\)054-e.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2009/CDL-AD(2009)054-e.pdf)
10. Підсумковий документ Зустрічі держав-учасників Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1989 року//[Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_081
11. Electoral Justice: The International IDEA Handbook // International Institute for Democracy and Electoral Assistance, Stockholm, 2010.

ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА НАГЛЯДУ В СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЮ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, АБО ФІНАНСУВАННЮ ТЕРОРИЗМУ

Борець М.В.

аспірантка НТУУ «КПІ», м. Київ

У статті досліджено сутність понять: «регулювання», «нагляд», «державне управління», «державне регулювання і нагляд», «державне регулювання і нагляд в сфері запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму», «адміністративно-правовий режим у сфері протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом», «елементи адміністративно-правового механізму здійснення діяльності державних регуляторів України своїх повноважень у сфері протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом».

В статье исследована сущность понятий: «регулирование», «надзор», «государственное управление», «государственное регулирование и надзор», «государственное регулирование и надзор в сфере предотвращения та противодействия легализации доходов, полученных преступным путем, або финансирования терроризма», «адміністративно-правовий режим в сфері противодействия легализации доходов, полученных преступным путем», «элементы адміністративно-правового механизма осуществления деятельности государственных регуляторов соответствующих полномочий в сфері противодействия легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем».

This abstract explores the nature of concepts: "regulation", "supervision", "state management", "state regulation and supervision", "state regulation and supervision in the area of prevention and resistance of legalization of profits, obtained in criminal way (money laundering) and terrorism financing", "administrative and legal regime in the area of prevention and resistance of legalization of profits, obtained in criminal way", "the elements of administrative and legal mechanism of realization of state regulators of Ukraine their authority in the area of prevention and resistance of legalization of profits, obtained in criminal way (money laundering)".

Ключові слова: державне управління, регулювання, нагляд, державне регулювання і нагляд в сфері запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму.

Актуальність теми. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, загрожує національній безпеці України, становить серйозну небезпеку для розвитку її національної економіки, ставить під загрозу відносини з іншими державами, а також негативно впливає на її міжнародний імідж.

Необхідність контролю над фінансовими потоками з метою запобігання легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, стала одним із головних підстав створення в Україні національної системи протидії цим видам злочинів, що включає у себе систему заходів адміністративно-правового, фінансово-правового, кримінально-правового характеру.

Для вітчизняної правової науки розробка організаційних та практичних заходів протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, в умовах сьогодення є значною мірою новим напрямком наукового пошуку. В свій час цю проблему досліджували ряд вітчизняних вчених: Л.М. Доля, В.Т. Білоус, О.Ф. Долженков, В.М. Попович, М.І. Камлик, О.Є. Користін, А. Беніцький, Г.А. Усатий, О.О. Дудоров, П.П. Андрушко, Т. Качка, С.С. Чернявський.

Враховуючи актуальність розглянутої теми, як в Україні, так і в міжнародному масштабі проблема реалізації й удосконалення механізму протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом і фінансуванню тероризму є однією із найбільш досліджуваних. Однак, автори більшості робіт вивчають проблеми протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом і фінансуванню тероризму, винятково із кримінально-правових і міжнародно-правових позицій. Адміністративно-правовим же засобам протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом і фінансуванню тероризму достатньої уваги не приділялося.

Мета статті – дослідити сутність понять «регулювання», «нагляд», «державне управління», «державне регулювання і нагляд», «державне регулювання і нагляд в сфері запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму», «адміністративно-правовий режим у сфері протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом», дослідити елементи адміністративно-правового механізму

здійснення діяльності державних регуляторів України у сфері протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Досягнення визначеної мети, перш за все, передбачає дослідження діяльності суб'єктів державного фінансового моніторингу, їх регулятивної та наглядової функцій, пошуку шляхів і способів постійного вдосконалення їх організаційно-управлінських форм діяльності.

Виклад матеріалу основного дослідження. Однією з особливостей національної системи протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, є регулююча та наглядова діяльність суб'єктів державного фінансового моніторингу, яка повинна відповідати міжнародним стандартам.

Ефективна система ПВК/ФТ (протидії відмиванню коштів/фінансуванню тероризму), як визначено у пункті 9 Вступу до 1 частини Рекомендацій FATF (лютий 2013 р.) вимагає певних структурних елементів, наприклад: політичної стабільності; зобов'язання на високому рівні усунути недоліки у сфері ПВК/ФТ; стабільність установ, що відзначаються підзвітністю, цілісністю та прозорістю; верховенство права; а також спроможна, незалежна та ефективна судова система, а в пункті 10 акцентовано увагу на факторах, які включають завершеність та складність регуляторного та наглядового режиму у країні; рівень корупції та вплив заходів по боротьбі з корупцією [1].

Проаналізувавши нормативно-правове забезпечення можна визначити, що управління в даній сфері здійснюється органами державної влади на двох рівнях, які можна об'єднати у дві групи. До I групи входять: Верховна Рада, Президент, Кабінет Міністрів. Завданнями даної групи є утворення регулюючих органів та надання їм повноважень. II групу становлять суб'єкти державного фінансового моніторингу: Державна служба фінансового моніторингу (далі - ДСФМ), Національний банк України, Міністерство фінансів України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Міністерство юстиції України. Зазначені органи здійснюють державне регулювання та нагляд, розробляють принципи, методи та інструменти регулювання та нагляду, стандарти й нормативи діяльності [2].

Згідно п. 2 ч. 3 ст. 14 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму», суб'єкти державного фінансового моніторингу (далі – державні регулятори) повинні здійснювати регулювання та нагляд з урахуванням політики, процедур та систем контролю, оцінки ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму з метою визначення відповідності заходів, що здійснюються суб'єктами первинного фінансового моніторингу, та зменшення ризиків під час діяльності таких суб'єктів у цій сфері [2].

Для більш повного з'ясування категорійних понять «регулювання», «нагляд» проаналізуємо їх місце в системі функцій управління.

Управління охоплює всі сфери життя суспільства, кожна з яких потребує певного впорядкування, і представляє собою цілеспрямований вплив суб'єкта управління на будь-який об'єкт в інтересах досягнення визначених результатів, тобто обумовленої мети. Отже, управління – це цілеспрямована сукупність дій, які забезпечують узгодженість та координацію спільних робіт з метою досягнення суспільно-важливих цілей та вирішення завдань.

Що стосується визначення такого поняття як «державне управління», в теорії адміністративного права існує два підходи. Перший підхід розглядає державне управління в широкому розумінні і визначає його як сукупність усіх видів діяльності всіх органів держави, тобто фактично означає всі форми реалізації державної влади в цілому. Інший підхід визначає державне управління у вузькому розумінні, як сукупність державних органів, між якими певним чином розподілені різні види діяльності держави. Інакше кажучи, йдеться про самостійний вид діяльності держави, який здійснює певна частина державних органів. Можна зробити висновок, що державне управління – це вид соціального управління, вид специфічної діяльності держави, що проявляється у функціонуванні її органів, які впливають на суспільні відносини з метою їх врегулювання відповідно до державних інтересів.

На думку В.Б. Авер'янова, найважливіша особливість державного управління пов'язана із застосуванням державної влади з боку відповідних органів держави з метою виконання всіх її основних цілей, завдань і функцій [3, 57].

Авер'янов В.Б. акцентує увагу, що «Саме вузьке розуміння державного управління має бути основним в адміністративному праві, оскільки реальної потреби у використанні тут ще одного — широкого — розуміння державного управління просто немає. Поняття державного управління, що регулюється адміністративним правом слід визначати як нормотворчу і розпорядчу діяльність органів виконавчої влади з метою владно-організуючого впливу на

відповідні суспільні відносини і процеси в економічній, соціально-культурній та адміністративно-політичній сферах, а також внутрішньоорганізаційну діяльність апарату всіх державних органів щодо забезпечення належного виконання покладених на них завдань, функцій і повноважень» [3, 60].

Державне управління в сфері протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, має ряд властивостей: здійснюється на основі закону; має активний, цілеспрямований характер; має загальносистемний характер, тобто управлінський вплив здійснюється на усі складові системи; має організуючий характер; виражається у правових і організаційних формах; використовує як прямі адміністративні, так і непрямі економічні методи; суб'єкти державного регулювання та нагляду у межах компетенції контролюють дотримання суб'єктами первинного фінансового моніторингу вимог Закону.

Реалізація змісту державного управління здійснюється через комплекс його функцій, завдяки яким виконуються завдання держави й суспільства. На нашу думку, поняття функції державного управління найбільш конкретно було сформульовано Н.Р. Нижник, а саме: функція державного управління - це специфічний за предметом, змістом і засобами забезпечення цілісний управляючий вплив держави, в якому можна не лише виділяти й описувати функції державного управління, а й аналізувати розподіл кожної функції державного управління "по вертикалі" і "по горизонталі" державних органів, тобто функціональну структуру державного управління [4, 83].

Першим науковцем, який сформулював загальну систему управлінських функцій, був А. Файоль. Саме йому належить думка, що управляти - означає передбачати, організовувати, розпоряджатися, координувати і контролювати [5, 83]. Сучасна теорія державного управління розширила схему функцій, яку розробив А. Файоль ще на початку ХХ ст. Проте, дослідники державного управління по-різному визначають систему управлінських функцій. Так, Б. А. Гаєвський до основних функцій управління відносить: прогнозування, програмування, планування, регулювання, координацію і контроль [6, 33]. Вважаємо, що основною функцією управління обов'язково повинна бути визнана і функція організації. Серед теоретиків адміністративного права систему управлінських функцій досліджували Авер'янов В.Б., Битяк Ю.П., Коломієць Т., Стеценко, а також серед теоретиків державного управління Г. Туманов, Ю. Козлов, Є. Кубко.

Авер'янов В.Б. вказував на те, що співвідношення між поняттями "регулювання" та "управління" доцільніше оцінювати в контексті не лише їхнього взаємозв'язку, а й загального поняття "організація" (або "організаційна діяльність") [3, 63], «державне регулювання не може бути використане без застосування методів безпосереднього впливу на об'єкти управління, і тому державне регулювання зрештою неможливе без державного управління» [3, 66].

Таким чином, проаналізувавши наукові праці з проблем визначення функцій управління, вважаємо, що система управлінських функцій має таку структуру: прогнозування, програмування, планування, організація, регулювання, координація, контроль (нагляд).

Як зазначає Битяк Ю.П. «змістом державного управління є комплекс функцій, які називаються функціями управління. Через їх реалізацію суб'єкти виконавчої влади здійснюють управлінські процеси, досягають поставленої мети» [7, 121].

Отже, регулювання й інші функції управління виконують роль засобів, які забезпечують досягнення основних цілей системи. Тут виявляється закономірність у тому, що дослідження функцій управління повинно розкрити їх внутрішній зміст і систематику, визначити критерії їхнього розвитку і застосування, а також раціональні межі використання, щоб уникнути негативних наслідків, викликаних перебільшенням окремих функцій.

Система державного регулювання та нагляду в сфері протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом повинна вдосконалюватися як цілісна система, що означає необхідність:

- 1) визначення цільових орієнтирів і методів регулювання та нагляду;
- 2) координації Державною службою фінансового моніторингу України (ДСФМ) як органу, який забезпечує політику держави в даному напрямку, за діяльністю суб'єктів державного регулювання та нагляду;
- 3) регламентації регулятивних та наглядових процедур.

Термін «державне регулювання» в сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, можна розглядати в широкому та у вузькому розумінні. У широкому розумінні, державне регулювання в зазначеній сфері включає всю систему заходів, які вживаються уповноваженими органами держави для запобігання та протидії правопорушенням в даній сфері. У вузькому розумінні, це діяльність уповноважених органів, яка полягає у виданні правових актів у цій сфері.

Державне регулювання у зазначеній сфері вимагає наявності певної вибудованої системи організаційно-правового забезпечення. І основою такої системи є правове

регулювання. Воно містить у собі механізм доведення керуючого впливу держави до об'єкта управління. В структурі цього механізму можна виділити два напрямки, один з яких полягає в тому, що існує певна група державних органів, уповноважена на основі закону здійснювати управлінські дії від імені держави, а другий, це сукупність форм, методів і способів, використовуваних цими органами в процесі регулювання у даній сфері.

Найважливішими засобами механізму адміністративно-правового регулювання є нормативні та індивідуальні акти, які відповідають двом рівням адміністративно-правового регулювання. Перший рівень становлять загальні правила поведінки людей, а другий - утворюють індивідуальні акти, що визначають на основі адміністративно-правової норми права й обов'язки конкретних учасників правовідносин. В адміністративно-правовому відношенні як елемент правового регулювання індивідуалізуються положення тієї або іншої норми адміністративного права, визначаються характер, права й обов'язки учасників відносин.

Державне регулювання передбачає використання ряду методів. Під методами державного регулювання в даній сфері розуміють способи впливу суб'єктів державного фінансового моніторингу на суб'єктів первинного фінансового моніторингу з метою захисту прав та законних інтересів громадян, суспільства і держави.

За засобами впливу на суб'єктів первинного фінансового моніторингу методи державного регулювання поділяються на дві групи: прямого і непрямого (опосередкованого) впливу. До методів прямого державного впливу належать такі (адміністративні):

визначення правового механізму протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму;

забезпечення подальшого розвитку державної інформаційної системи, що дає змогу виявляти, перевіряти і розслідувати злочини, пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом;

здійснення нагляду за діяльністю відповідних суб'єктів первинного фінансового моніторингу (шляхом проведення планових та позапланових перевірок);

надання методологічної, методичної та іншої допомоги суб'єктам первинного фінансового моніторингу;

здійснення регулювання та нагляду з урахуванням політики, процедур та систем контролю, оцінки ризиків;

проведення перевірок організації професійної підготовки працівників та керівників підрозділів, відповідальних за проведення фінансового моніторингу;

правові й адміністративні обмеження та заборони (штрафи, обмеження, тимчасове припинення діяльності чи анулювання ліцензії або іншого спеціального дозволу на право провадження певних видів діяльності у порядку, встановленому Законом; тимчасове відсторонення посадової особи суб'єкта первинного фінансового моніторингу від посади).

Непрямі методи використовуються для опосередкованого впливу на діяльність суб'єктів первинного фінансового моніторингу. З їх допомогою на фінансовому ринку створюється середовище, яке спрямовує та змушує суб'єктів первинного фінансового моніторингу діяти у визначеному напрямку, що відповідає загальним цілям протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом.

Аналіз нормативно-правових елементів, що визначають організаційно-правові засади державного регулювання в сфері протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом в Україні показує, що чинне законодавство на сьогодні не містить визначення поняття "державне регулювання" в даній сфері.

У ст. 1 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» дано визначення поняття Регуляторний акт — прийнятий уповноваженим регуляторним органом нормативно-правовий акт, який або окремі положення якого спрямовані на правове регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання; прийнятий уповноваженим регуляторним органом інший офіційний письмовий документ, який встановлює, змінює чи скасовує норми права, застосовується неодноразово та щодо невизначеного кола осіб і який або окремі положення якого спрямовані на правове регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання, незалежно від того, чи вважається цей документ відповідно до закону, що регулює відносини у певній сфері, нормативно-правовим актом» [8]. З даного визначення слідує, що нормативно-правовий акт приймається уповноваженим регуляторним органом, а його положення регулюють також і адміністративні відносини між регуляторним органом та суб'єктами господарювання.

Отже, розглянутий механізм організаційно-правового регулювання в сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, представлений у вигляді двокомпонентної будови, що має дві основні цілі функціонування. Перша складова - адміністративна, оскільки включає систему державних органів, наділених в силу своєї компетенції спеціальною правоздатністю, регулятивними повноваженнями стосовно даної діяльності. Друга складова – організаційно-функціональна – сукупність методів, форм і способів, використовуваних цими органами в процесі регулювання діяльності. Взаємозв'язок між компонентами в механізмі забезпечують правові норми. В рамках системи керуючі суб'єкти використовують різні методи, засоби й форми регулювання: адміністративні, фінансові і застосовують елементи саморегулювання.

При цьому в якості його основних методів і засобів виділені:

- державна легалізація діяльності суб'єктів первинного фінансового моніторингу (процедури, обумовлені створенням і припиненням діяльності, а також обліком і ліцензуванням);

- стандарти й нормативи при проведенні фінансового моніторингу;

- нагляд за діяльністю суб'єктів первинного фінансового моніторингу;

- цивільно-правова, адміністративна й кримінальна відповідальність за порушення в даній сфері.

Суб'єкти державного фінансового моніторингу (далі - Державні регулятори) є основним суб'єктом адміністративно-правового регулювання відносин у даній сфері. При цьому, вони наділені публічно-правовим статусом і мають право ухвалювати правові акти з метою виконання своїх функцій. Правові акти суб'єктів державного фінансового моніторингу, що розкривають методи адміністративно-правового регулювання діяльності повинні перебувати в системному взаємозв'язку з вимогами законів.

Специфіка правового регулювання відносин у даній сфері проявляється у механізмі їх правового забезпечення, спрямованого на реалізацію публічних інтересів у цій сфері та представляє застосування владного впливу з боку уповноважених суб'єктів держави на поведінку і волю суб'єктів первинного фінансового моніторингу, що базується на імперативній основі, в поєднанні з засобами саморегулювання.

Правове регулювання діяльності у даній сфері носить комплексний характер. При цьому адміністративно - правові методи регулювання, сукупність застосовуваних адміністративних заходів, форм і прийомів, є найважливішою ланкою, спрямованою на досягнення цілей правового регулювання. Аналіз правового механізму державного регулювання у цій сфері призводить до необхідності введення категорії правових режимів як властивості правового середовища, в якому здійснюється діяльність суб'єктів державного фінансового моніторингу.

Правове середовище формується в результаті впливу всього комплексу регулюючих заходів правового характеру: законодавчо визначених статусів суб'єктів діяльності у даному правовому середовищі, правових принципів діяльності, нормативного регулювання на законодавчому та відомчому рівні, прийняття індивідуально - правових правозастосовних актів, переваги стимулюючих або обмежуючих, заборонних методів регулювання, рівня правового регулювання і стану законності в цій сфері.

Правові режими являють собою особливий вид регулювання, у рамках якого створюється й використовується специфічна комбінація юридичних, організаційних та інших засобів, до яких належать: правові акти та норми, що встановлюють особливий порядок діяльності у тих чи інших сферах; уповноважені державні органи, спеціально створювані або наділені повноваженнями формувати або підтримувати відповідний режим; суворя система контролю і відповідальності за діяльність у рамках режиму [9, 401].

На нашу думку, адміністративно-правовий режим у сфері протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, включає наступні необхідні елементи:

- наявність нормативних актів, що регулюють діяльність суб'єктів фінансового моніторингу в даній сфері, закріплення в них основних принципів та методів здійснення діяльності;

- визначення статусу суб'єктів державного фінансового моніторингу, що здійснюють державне регулювання та нагляд;

- визначення суб'єктів первинного фінансового моніторингу і специфічних вимог до них;

- встановлення правил здійснення діяльності для суб'єктів первинного фінансового моніторингу.

Висновки. З метою остаточного визначення місця державного регулювання та нагляду в національній системі запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, необхідно систематизувати в логічній послідовності вище наведені та сформульовані твердження, а саме:

1. регулювання і нагляд є найважливішими функціями державного управління;

2. діяльність суб'єктів первинного фінансового моніторингу є предметом державного управління, і, відповідно, державного регулювання та нагляду;

3. за результатами державного регулювання та нагляду застосовуються заходи адміністративного примусу щодо виявлених правопорушень.

Термін « державне регулювання » в сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, можна розглядати в широкому та у вузькому розумінні. У широкому розумінні, державне регулювання в зазначеній сфері включає всю систему заходів, які вживаються уповноваженими органами держави для запобігання та протидії правопорушенням в даній сфері. У вузькому розумінні, це діяльність уповноважених органів, яка полягає у виданні правових актів у цій сфері.

Отже, можна сформулювати поняття «Державне регулювання та нагляд в сфері запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом» - це діяльність суб'єктів державного фінансового моніторингу, яка являє собою здійснення цілеспрямованого впливу на поведінку суб'єктів первинного фінансового моніторингу шляхом здійснення регуляторної та наглядової діяльності в даній сфері, реалізації положень регуляторних актів та застосування заходів адміністративного примусу щодо виявлених правопорушень.

Організаційна та практична діяльність суб'єктів державного регулювання та нагляду в даній сфері на сучасному етапі потребує новітньої ефективної системи заходів, що передбачає наступне: удосконалення механізму регулювання та нагляду за суб'єктами первинного фінансового моніторингу з боку державних регуляторів; створення ефективної системи взаємодії між ДСФМ, державними регуляторами і правоохоронними органами та впровадження ефективних форм і методів, що відповідатимуть міжнародним стандартам.

Література

1. Методологія з оцінки відповідності рекомендаціям FATF та ефективності систем протидії відмиванню коштів та боротьби з фінансуванням тероризму (лютий 2013 року) [Електронний ресурс] // Державна служба фінансового моніторингу України : [сайт]. – Режим доступу :

http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2013/20130430/24042013.pdf. – Назва з екрану.

2. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» від 28.11.2002 № 249-IV(в редакції від 11.08.2013, підстава 406-18) [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : [сайт]. – Режим доступу :

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/249-15>. – Назва з екрану.

3. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник : у 2 т. / В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, Ю. П. Битяк, І. П. Голосніченко, Р. А. Калюжний та ін.; відповід. ред. В. Б. Авер'янов. – К. : Юридична думка, 2004. – Т. 1. – 584 с.

4. Нижник Н.Р. Реформування державного управління в Україні : проблеми і перспективи. – К. : Оріяни. – 1998. – 364 с.

5. Файоль А. Общее и промышленное управление. – М. – 1923. – 120 с.

6. Гаєвський Б.А. Основи науки управління. – К. : МАУП– 1998. – 122 с.

7. Ю. П. Битяк. Адміністративне право України: Підручник: за ред. Битяка Ю.П. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 340 с.

8. Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11.09.2003 № 1160-IV(в редакції від 01.01.2013, підстава 5212-17) // Верховна Рада України : [сайт]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1160-15>. – Назва з екрану.

9. Тихомиров Ю. А. Курс адміністративного права и процесса / Ю. А. Тихомиров. - М.: Юринформцентр, 1998. - 798 с.

ПРАВОВІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИМИ ЗАКУПІВЛЯМИ, ЯК МЕХАНІЗМ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ

Цимбаленко Я.Ю.

*кандидат наук з державного управління,
доцент Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут»*

Дослідження проведені в статті, дають можливість дійти висновку, що ефективне використання державних коштів безпосередньо залежить від застосування відповідних механізмів, важливе місце серед яких, займає належне правове врегулювання механізму державних закупівель. Що в свою чергу відіграє особливе значення в реалізації фінансової і, зокрема, бюджетної політики держави та розвитку української економіки.

В роботі зроблений висновок, що врегулювання відносин у сфері закупівель відповідними підприємствами за власні кошти необхідно змінювати загальну концепцію Закону, а не обмежуватися фрагментарними змінами до його окремих положень, які призводять до суперечностей між нормами Закону.

Исследования проведенные в статье, позволяют сделать вывод, что эффективное использование государственных средств напрямую зависит от применения соответствующих механизмов, важное место среди которых занимает должное правовое регулирование механизма государственных закупок. Что в свою очередь, играет особое значение в реализации финансовой и, в частности, бюджетной политики государства и развития украинской экономики.

В работе сделан вывод, что при регулировании отношений в сфере закупок соответствующими предприятиями за собственные средства, необходимо менять общую концепцию Закона, а не ограничиваться фрагментарными изменениями в его отдельных положениях, которые приведут к противоречиям между нормами Закона.

Studies are undertaken in the article, give an opportunity to come to the conclusion, that the effective use of state facilities directly depends on application of corresponding mechanisms, important place among that, occupies the proper legal settlement of mechanism of the public purchasing. That in turn plays the special value at realization financial and, in particular, fiscal policy of the state and development of the Ukrainian economy.

In process drawn conclusion, that settlement of relations in the field of purchases for the personal funds it is necessary corresponding enterprises to change general conception of Law, but not limited to the fragmentary changes to his separate positions, that will result in contradictions between the norms of Law.

Ключові слова: державні кошти, правове регулювання, державні закупівлі, фінансова політика, українська економіка.

Держава є найбільшим ринковим агентом, який здійснює закупівлі товарів (робіт, послуг) на загальну суму 10-15 % від ВВП і до 50 % від суми витрат Державного бюджету. Проте, за оцінками експертів, приблизно 10 % цих коштів витрачаються неефективно та за нецільовим призначенням шляхом системи «схемних» закупівель, що актуалізує проблему підвищення контролю за ефективним та економним використанням державних коштів. Дієвим інструментами у боротьбі із зловживаннями у цій сфері є розвиток конкурентних способів державних закупівель [1].

Особлива важливість чіткої та прозорої регламентації системи державних закупівель зумовлюється, у першу чергу, обсягами закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти.

Так, за офіційними даними Державної служби статистики України, загальна сума коштів (фактичні видатки) у 2012 році за укладеними договорами для товарів, робіт і послуг за державні кошти становила близько 202,39 мільярдів гривень [2].

Постановка проблеми. Ефективне використання державних коштів безпосередньо залежить від застосування відповідних механізмів, важливе місце серед яких займає належне правове врегулювання механізму державних закупівель, який відіграє особливе значення в реалізації фінансової і, зокрема, бюджетної політики держави.

Актуальність проблеми. Необхідність формування конкурентоспроможного ринку державних закупівель для проривного розвитку української економіки, на основі розвитку теоретичних і практичних засад фінансово-економічного механізму державних закупівель в рамках удосконалення чинного законодавства України про державні закупівлі, зумовили актуальність і вибір цього дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми організаційно-правового функціонування ринку державних закупівель досліджували у своїх наукових працях такі вітчизняні і зарубіжні вчені та фахівці, як В. Карасьова, З. Максименко, Н. Ткаченко, Р. Маланій, М.Вишневський, О. Пономаренко, Г.Пінькас, В. Смірнов, В. Смирчинський, Н. Несторович, В. Малочка, Т. Уїслон.

Проте ступінь наукової розробленості у вітчизняній теорії та практиці саме правових аспектів управління державними закупівлями, особливо в контексті механізму розвитку української економіки, залишається недостатнім [3].

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні державні закупівлі регулюються Законами України «Про здійснення державних закупівель», «Про особливості здійснення закупівель в окремих сферах господарської діяльності», «Про державне замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб», «Про державний матеріальний резерв», «Про державне оборонне замовлення», «Про особливості здійснення закупівлі за державні кошти послуг поштового зв'язку, поштових марок та маркованих конвертів» та іншими нормативними актами.

Законом про внесення змін до Закону України «Про здійснення державних закупівель» (щодо підсилення прозорості закупівель підприємств) від 25 березня 2014 року №1156, було внесено зміни до порядку здійснення державних закупівель в Україні.

Необхідність прийняття вказаних змін (про що зазначається в пояснювальній записці до Закону) обґрунтовується потребою в удосконаленні законодавства у сфері державних закупівель, зокрема в частині оприлюднення інформації про результати закупівель підприємствами, визначеними у п. 21 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про здійснення державних закупівель».

В Законі уточнюється порядок оприлюднення інформації про державні закупівлі, учасниками яких є підприємства. Новим в Законі є: покладення на підприємства обов'язків щодо оприлюднення інформації про закупівлі, які здійснюються за рахунок власних коштів, а також подання звітів про результати проведення таких закупівель; віднесення до функцій Уповноваженого органу розробку форми звіту про результати проведення закупівлі, яка здійснюється за рахунок власних коштів підприємств.

Зокрема ч.1 статті 10 після абзацу 16 доповнено новим абзацом такого змісту: «Підприємства, визначені у пункті 21 частини першої статті 1 цього Закону, зобов'язані розміщувати звіти про результати проведення закупівель, які здійснюються за рахунок власних коштів, вартість предмета яких відповідає вимогам абзацу першого частини першої статті 2 цього Закону, на веб-порталі Уповноваженого органу протягом трьох робочих днів після укладення договору. У звіті обов'язково зазначаються: найменування, кількість товару і місце його поставки, вид робіт та місце їх виконання або вид послуг та місце їх надання; інформація про технічні та якісні характеристики товарів, робіт і послуг; найменування і місцезнаходження постачальника, виконавця робіт і надавача послуг, з якими укладено договір; ціна одиниці товару, робіт та/або послуг та сума, визначена у договорі; дата укладення договору; строк поставки товарів, виконання робіт і надання послуг та інше» [4].

Як зазначають автори законопроекту в пояснювальній записці, в Законі «Про здійснення державних закупівель» не залишилось жодних інструментів державного чи громадського контролю ефективності витрачання коштів зазначеними підприємствами, чим створюються ризики зловживань під час здійснення відповідних закупівель, неефективного витрачання як державних так і власних коштів, додаткових бюджетних витрат.

На нашу думку, внесення таких змін виходить за межі предмету регулювання Закону України «Про здійснення державних закупівель», який «встановлює правові та економічні засади здійснення закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти» та не регулює питання здійснення відповідними підприємствами закупівель за власні кошти. При цьому у внесених змінах не визначається, що слід розуміти під «власними коштами» відповідних підприємств.

Про що наголошується і у висновку №16/3-417/2207 Головного науково-експертного управління від 28.03.2013 року до вказаних змін [5].

Крім того, у новому абз. 17 ч. 1 ст. 2 Закону пропонується визначити обов'язкові елементи звіту про результати проведення підприємствами, визначеними у п. 21 ч. 1 ст. 1 цього Закону, закупівель, які здійснюються ними за рахунок власних коштів. До таких елементів, зокрема, пропонується включити «та інше», що, на нашу думку, при практичному застосуванні може трактуватись неоднозначно. Перелік елементів зазначеного звіту, на нашу думку, має бути вичерпним.

Очікується, що оприлюднення підприємствами інформації про закупівлі, які здійснюються також за рахунок власних коштів, покращить конкурентне середовище, забезпечить

раціональне та ефективне використання коштів, та призведе до запобігання корупційним діям та зловживанням в цій сфері.

Згідно ч.2 цей Закон набирає чинності через місяць з дня його опублікування. Однак, на нашу думку, врегулювання відносин у сфері закупівель відповідними підприємствами за власні кошти необхідно змінювати загальну концепцію Закону, а не обмежуватися фрагментарними змінами до його окремих положень, які призводитимуть до суперечностей між нормами Закону.

Заслуговує на увагу також той факт, що виключено із законопроекту саме того методу проведення закупівель, який дозволяє проводити дієвий контроль - електронний реверсивний аукціон.

В таких розвинених країнах як Швеція, Великобританія, Німеччина, Австрія та багато інших, а також провідних комерційних підприємствах таких як компанії групи СКМ, групи «Приват», корпорація «Microsoft» і т.д. процедура електронних закупівель знайшла своє ефективне застосування. Наприклад всесвітньовідомій компанії General Electric вдалося зекономити 20% коштів на процедурі закупівель. Також у вказаному законопроекті не передбачено проведення закупівель визначених категорій товарів на товарних біржах [6].

Як вірно наголошує Г.Пінькас дослідження ролі державних закупівель дозволяють стверджувати, що державні закупівлі мають значний вплив як на вирішення базових соціальних програм, так і на розвиток економіки країни в цілому. Світовий досвід свідчить, що найбільш ефективним способом дотримання принципів державних закупівель є існування конкурентного ринку закупівель [1].

Таким чином, можна підсумувати, що реалізація ринкових засад економіки вимагає застосування таких правових механізмів, які дозволять забезпечити ефективне використання державних коштів.

При цьому, важливе місце серед цих механізмів займає підсилення прозорості закупівель підприємств, через внесення відповідних прогресивних змін до чинного законодавства України [7]. Прийняття виважених законодавчих змін щодо здійснення державних закупівель дозволить створити додаткові правові механізми запобігання корупційним правопорушенням, нецільовому та неефективному використанню державних коштів під час здійснення державних закупівель [8].

На теперішній час в Україні відбувається активне реформування економіки в цілому, у тому числі системи державних закупівель. Механізм проведення процедур закупівель має бути одним із ключових елементів підвищення ефективності державної економічної політики та базуватися, зокрема, на засадах добросовісної конкуренції, відкритості та прозорості, недискримінації учасників, об'єктивності та неупередженості оцінки тендерних пропозицій, а разом з цим запобігати проявам корупції у сфері державних закупівель [9].

Що в свою чергу є передумовою для підвищення ефективності державної економічної політики, здійснення громадського контролю та моніторингу державних закупівель на предмет ефективного та раціонального використання державних коштів, подальшого наближення правового регулювання державних закупівель до стандартів Європейського Союзу, а також зменшення корупційних ризиків у сфері державних закупівель.

Науковцями справедливо наголошується, що еволюція підходів до ролі і значення системи державних закупівель дозволила вважати її інструментом реалізації теорій суспільного добробуту та соціальних благ [10].

Висновки. Проаналізувавши новітні зміни в законодавстві України в сфері державних закупівель, зроблений висновок, що при врегулювання відносин у сфері закупівель відповідними підприємствами за власні кошти необхідно змінювати загальну концепцію Закону, а не обмежуватися фрагментарними змінами до його окремих положень, які призводитимуть до суперечностей між нормами Закону.

Зрозуміло, що такі пропозиції мають рекомендаційний характер і можуть бути предметом наукової дискусії. До того ж, зважаючи на складність процедур закупівлі за державні кошти і значні проблеми з їх регулювання та контролю, наукові пошуки в даному напрямі потребують подальшого розвитку.

Література

1. Пінькас Г.І. Фінансово-економічний механізм конкурентоспроможного ринку державних закупівель. – Автореферат. – Дис. на здобуття наукового ступеня к.е.н. за спеціальністю 08.00.08 – Гроші, фінанси і кредит. – ДНУЗ «Українська академія банківської справи Національного банку України», Суми, 2009.

2. Проведення закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти в Україні за січень-грудень 2012 року / Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України [Електронний

ресурс]. – Режим доступу:

http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2012/fin/zakup/zakup_u/zak412_u.htm

3. Зубар В.В. Формування механізму управління системою державних закупівель в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 25.00.02 «механізми державного управління» / В.В. Зубар. – Запоріжжя, 2010. – 25 с.

4. Про здійснення державних закупівель [Електронний ресурс] : Закон України № 1234-VII від 06.05.2014. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1197-18>

5. Висновок №16/3-417/2207 Головного науково-експертного управління від 28.03.2013 - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legalalliance.com.ua/eng/press/2209/>

6. Т.Лемішевська. Чому прозорі державні закупівлі в Україні ніколи не стануть реальністю. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blog.ubr.ua/praktika-biznesa/prozori-derjavni-zakupivli-v-ukraini-nikoli-ne-stanut-realnistu-7410>

7. Колотій В.М. Специфіка ринку державних закупівель / В. М. Колотій // Формування ринкових відносин в Україні. – 2003. – №3. – С. 24–27.

8. Школьник І.О. Проблеми організації системи державних закупівель в Україні/ І. О. Школьник //Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: збірник наукових праць/ Держ. вищий навчальний заклад "УАБС НБУ". - Суми: ДВНЗ "УАБС НБУ", 2009. - вип. 27. - С. 21

9. Розвиток законодавства з питань державних закупівель та проблемні питання його застосування - Мін'юст України; Лист від 17.06.2011.

10. Катроша Л. Система державних закупівель в Україні: теоретичні аспекти [Електронний ресурс] / Л. Катроша // Соціально-економічні проблеми і держава. - 2012. - Вип. 2 (7). - С. 98-107. - Режим доступу: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2012/12klvuta.pdf>.

**ОРГАНІЗАЦІЙНО - ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ
ВИКОРИСТАННЯ «НОУ-ХАУ»****Цирфа Г.О.***к.і.н. доцент,**Національний Технічний університет України «Київський Політехнічний Інститут»***Дубняк М.В.***студентка 6-го курсу факультету соціології і права**Національний Технічний університет України «Київський Політехнічний Інститут»*

У статті розглядаються організаційні проблеми виникнення права на «ноу-хау», зокрема, відсутність правових механізмів визначення моменту в часі щодо створення «ноу-хау», встановлення авторства та способів захисту об'єктів інтелектуальної власності, які можна віднести до «ноу-хау» у вітчизняному та міжнародному законодавстві. Проаналізовано норми щодо охорони об'єктів промислової власності та окреслено коло проблем щодо неможливості застосування таких норм при захисті «ноу-хау».

В статье рассматриваются организационные проблемы возникновения права на «ноу - хау », в частности , отсутствие механизмов определения момента во времени по созданию «ноу - хау », установления авторства и способов защиты объектов интеллектуальной собственности, которые можно отнести к «ноу-хау» в отечественном и международном законодательстве. Проанализированы нормы по охране объектов промышленной собственности и очерчен круг проблем относительно невозможности применения таких норм при защите «ноу - хау».

The article deals with organizational issues of the right of "know -how ", in particular , the lack of legal tools of determine the moment in time when the "know-how" was create, establishing authorship and ways to protect intellectual property in national and international law . Analysis of standards for the protection of industrial property and outlines a range of issues regarding the impossibility of applying such rules in defense of "know-how".

Ключові слова: «ноу-хау», комерційна таємниця, режим правової охорони, об'єкти промислової власності, право пріоритету, право попереднього використання, правовласник.

Постановка проблеми. В юридичній літературі та законах України не існує єдиного розуміння поняття та суті «ноу-хау». Законодавець навіть не визначив це поняття однозначно. У зв'язку із цим постає ряд проблем пов'язаних із розумінням та використанням цього об'єкту на практиці, визначенням правового режиму «ноу-хау» та способів захисту такої інформації, а також її відмежування від інших об'єктів інтелектуальної власності. Необхідно також визначити момент виникнення права на «ноу-хау» та суб'єкта — творця та законного правоволоділця.

Аналіз досліджень і публікацій. В цивілістичній науці проблема правового регулювання «ноу-хау» була предметом дослідження у монографіях деяких науковців. Свій вклад щодо забезпечення прав та інтересів власників конфіденційної незагальновідомої інформації зробила З.Ф. Гайнуліна. Питання особливостей правової регламентації «ноу-хау» досліджував О.В. Добринін. Проблемою співвідношення «ноу-хау» та патентної форми охорони займалась К.Е. Амеліна. Можливі способи передачі прав на «ноу-хау» вирішував А.А. Акоюн. Питання щодо відокремлення «ноу-хау» від інших видів інформації, та проблеми передачі прав на «ноу-хау» за допомогою договірних конструкцій розглядав Г. Штаумпф.

Разом із тим, питання щодо організаційно-правових проблем виникнення прав на «ноу-хау» у часі та способах встановлення авторства на нього, предметом дисертаційних та монографічних досліджень не були.

Формулювання цілей статті. Визначення «ноу-хау» як об'єкта інтелектуальної власності та окреслення кола правових проблем щодо моменту виникнення права на нього. Аналіз норм цивільного законодавства, які встановлюють умови, за яких виникають права на об'єкти промислової власності. Визначення видів інформації, що можуть бути віднесені до «ноу-хау», а також відмежування «ноу-хау» від об'єктів промислової власності – раціоналізаторської пропозиції, винаходів, корисних моделей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Світова теорія та практика не дійшла до єдиного розуміння поняття «ноу-хау». Звідси немає і чітких критеріїв, щодо того, які відомості слід вважати «ноу-хау». Одні науковці вважають, що «ноу-хау» є видом комерційної таємниці та не потребує окремого правового регламентування.

Т. Бегова вбачає сутність «ноу-хау» в тому, що винахідник замість того, щоб повністю розкривати невідомі елементи свого винаходу в заявці на патент, бажає зберегти їх в

таємниці, і вважає, що цей термін в Цивільному кодексі України включено в поняття комерційної таємниці [6, 21].

Інші обґрунтовують думку про те, що «ноу-хау» - це самостійний об'єкт інтелектуальної власності.

Англійський фахівець А.Тернер визначає «ноу-хау» як інформацію, що використовується для позначення всіх цінних пізнань і відомостей, накопичених дослідниками, експериментаторами й розроблювачами, що створили новий процес, спосіб або новий пристрій або новий матеріал". Отже, це не просто інформація, а її практичне втілення у матеріальний об'єкт.

При цьому А.Тернер сформулював наступні елементи «ноу-хау»:

1. «ноу-хау» являє собою певну інформацію, що може бути втілена у матеріальний об'єкт;
2. інформація не повинна бути відома третім особам;
3. власник інформації повинен вживати певних заходів, що демонструють його зацікавленість у збереженні інформації в секреті;
4. інформація повинна бути придатною для промислового або комерційного застосування [9].

Автор статті вважає, що «ноу-хау» потребує окремої правової регламентації, зокрема, визначення правового статусу «ноу-хау» та механізмів його захисту від розголошення.

В основі «ноу-хау» завжди є інформація зі сфери технології чи техніки. Це інтелектуальна діяльність людини, пов'язана з раціональним використанням інформації технічного та технологічного характеру, і завершення її обробки логічним висновком. Сам по собі такий «висновок» має ознаки патентоспроможності, однак через специфіку інформації «ноу-хау» не може бути запатентований, оскільки його цінність саме у нерозголошенні такої інформації. [5, 34]

«Ноу-хау» становить комерційний інтерес в силу невідомості третім особам про таке технічне рішення. Особливістю «ноу-хау» є саме неможливість при однакових даних прийти до одного і того ж «висновку» чи відтворення технологічного процесу.

Саме тому «ноу-хау» слід віднести до об'єктів інтелектуальної власності, який має складну нематеріальну природу. На відміну від винаходів, корисних моделей, запатентованих рішень та раціоналізаторських пропозицій, «ноу-хау» не має строку правової охорони. Відсутні критерії охороноздатності, що, безумовно, ускладнює процес віднесення інформації до «ноу-хау» і лише від власника залежить обрання того чи іншого механізму захисту свого рішення.

Необхідно звернути увагу на суб'єктний склад та правомочності власника «ноу-хау».

За будь-якою фізичною особою може бути визнане право на «ноу-хау», незалежно від того, чи може така особа фактично отримати результат від впровадження «ноу-хау» у виробництво чи технологічний процес. Таким чином, можна вести мову про первинних та похідних правоволодільців. Первинним правоволодільцем завжди буде виступати фізична особа — розумовою діяльністю та інтелектуальною працею якої було створено «ноу-хау» [8, 10].

Невирішеним та спірним є момент створення «ноу-хау» у часі.

По-перше, автор «ноу-хау» вправі не розголошувати відомості, що віднесені до «ноу-хау», більш того, не зобов'язаний повідомляти невизначене коло осіб про сам факт винайдення нового технологічного рішення.

По-друге, відсутній правовий механізм встановлення першості при створенні «ноу-хау», якщо однаково вирішенні однакові технічні завдання двома і більше фізичними особами [7, 461].

«Ноу-хау» слід відмежувати від об'єктів промислової власності та особливостей правової охорони, яка їм надається.

До об'єктів промислової власності відносяться: — винаходи, корисні моделі, промислові зразки та раціоналізаторські пропозиції.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», винахід — це результат інтелектуальної діяльності людини у будь-якій сфері технологій. Корисна модель — нове технічне рішення, є підвидом винаходу, але має менші терміни правової охорони та менш жорсткі умови патентоздатності [2].

Для визнання права власності на винахід існує охоронний документ — патент, що також засвідчує право пріоритету.

Для отримання патенту на винахід (правова охорона надається на 20 років) і корисну модель (правова охорона - 10 років) вони повинні відповідати умовам патентоздатності. Відповідно до ст. 8 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» винахід відповідає умовам патентоздатності, якщо він є новим, має винахідницький рівень і є

промислово придатним. Корисна модель відповідає умовам патентоздатності, якщо вона є новою і промислово придатною.

Новим винахід визнається, якщо він має рівень техніки — відомості, які були загальновідомими у світі до подання заявки на отримання патенту. Винахідницький рівень визначається, якщо для фахівця відповідної галузі такі відомості не були очевидними, тобто не впливали із загальновідомих відомостей у цій галузі. Промислово придатним визнається винахід (корисна модель), якщо його можна використати у промисловості чи іншій сфері діяльності [2].

Таким чином, для отримання патенту винахід і корисна модель мають відповідати встановленим у законі критеріям. Щодо «ноу-хау», то в законі відсутні критерії на відповідність яких інформацію щодо «ноу-хау» слід перевіряти. При цьому, для встановлення відповідності цим критеріям, винахіднику слід такі відомості відобразити у заявці, що веде за собою розкриття інформації. Застосування такої правової конструкції щодо охорони «ноу-хау» є не досить вдалою, оскільки від моменту розкриття відомостей чи її частини, що становлять інформацію «ноу-хау» та отриманням правовстановлюючого документу, існує проміжок часу, в якому така інформація вже є розкритою, проте немає механізмів її охорони. При поданні заявки можна встановити дату пріоритету та конкретного винахідника, однак не можна вберегти розкриття інформацію від неправомірного використання.

При охроні об'єктів промислової власності існує право пріоритету та право попереднього використання.

Право пріоритету — концепція права інтелектуальної власності, що полягає у наданні винахіднику обмеженого у часі переважного права на отримання патенту або іншого правоохоронного документу внаслідок того, що винахідник вже подав заявку на подібний об'єкт у іншій країні [3].

Таке право було надано учасникам Паризької конвенції про охорону промислової власності, прийнятої 20 березня 1883 року (далі — Паризька Конвенція).

Згідно із ст. 4 Паризької конвенції, будь-яка особа, що належним чином подала заявку на патент на винахід, корисну модель, промисловий зразок чи товарний знак в одній з країн Союзу, чи правонаступник цієї особи, користується для подання заявки в інших країнах правом пріоритету протягом 12 місяців для патентів на винаходи та корисні моделі і 6 місяців для промислових зразків і товарних знаків.

Підставою для виникнення права пріоритету визнається будь-яке подання заявки, що має силу правильно оформленого національного подання заявки відповідно до національного законодавства кожної країни Союзу або до двосторонніх чи багатосторонніх угод, укладених між країнами Союзу [4].

Україна приєдналась до вимог Паризької конвенції, яка набула чинності в нашій державі, 25 грудня 1991 року. Всі нормативні акти про охорону об'єктів інтелектуальної власності приведені у відповідність до вимог Паризької конвенції.

Відповідно до ст. 13 Закону України «Про охорону прав на промислові зразки», заявник має право на пріоритет попередньої заявки на такий же промисловий зразок, протягом шести місяців від дати подання попередньої заявки до Установи чи до відповідного органу держави - учасниці Паризької конвенції про охорону промислової власності, якщо на попередню заявку не заявлено пріоритет [3].

Відповідно до ст. 31 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», не вважається порушенням прав автора добросовісне використання технологічного (технічного) вирішення, яке тотожне заявленому винаходу (корисній моделі), чи здійснення значної і серйозної підготовки для такого використання, до дати подання до Установи заявки або, якщо заявлено пріоритет, до дати її пріоритету. Така особа зберігає право на безоплатне продовження використання тотожного технологічного вирішення [2].

Отже, дана норма дає можливість особі безоплатно використовувати надалі тотожне за змістом технічне рішення, однак не дає можливості конкурувати за визнання прав винахідника за собою.

На відміну від об'єктів промислової власності, де вітчизняними і міжнародними нормами регламентовано порядок оформлення авторських прав на ці об'єкти, особливістю визначення суб'єктного складу «ноу-хау» є також відсутність механізму встановлення первинного творця та автора «ноу-хау», оскільки невизначене коло суб'єктів може дійти до однакових технологічних рішень та оформити їх як «ноу-хау», при цьому не буде як відправної точки у часі (хто перший відкрив технологічний процес), так і визначенні переваг у технічному рішенні через неможливість повного розкриття інформації, що відноситься до «ноу-хау» [8, 12].

При визначенні суб'єктного складу «ноу-хау» не можуть бути в повному розумінні застосовані загальні цивільно-правові механізми виникнення майнових прав інтелектуальної

власності одночасно у декількох осіб. Теорія цивільного права виділяє дві такі правові конструкції: це створення об'єкту на замовлення та у зв'язку із виконанням творцем своїх трудових обов'язків.

Згідно із ст. 429 Цивільного Кодексу України, особисті немайнові права інтелектуальної власності на об'єкт, створений у зв'язку з виконанням трудового договору, належать працівникові, який створив цей об'єкт. Майнові права інтелектуальної власності на об'єкт, створений у зв'язку з виконанням трудового договору, належать працівникові, який створив цей об'єкт, та юридичній або фізичній особі, де (або) у якій він працює, спільно, якщо інше не встановлено договором [1].

Однак, лише юридична чи фізична особа, у якій зайнятий працівник, може поширити режим «ноу-хау» на технічне рішення, від чого і стане правоволодільцем «ноу-хау» створеного працівником, у момент ухвалення такого рішення [7, 463].

Інший спосіб створення об'єкта промислової власності під час виконання творцем своїх трудових обов'язків є раціоналізаторська пропозиція — визнана юридичною особою інформація, що містить технологічне чи організаційне рішення у будь-якій сфері діяльності. Вона має відповідати таким вимогам: бути корисною підприємству, на якому така пропозиція створена, бути новою, відповідати профілю і діяльності підприємства, на якому вона подана.

За своїм змістом така інформація може бути «ноу-хау», однак, враховуючи, що правового механізму захисту «ноу-хау» не існує, винахідники використовують раціоналізаторську пропозицію. Однак, при такому оформленні по-перше, власником буде юридична особа, по-друге, така інформація має бути нею визнана. Незалежно від того, корисна вона чи ні, відповідає вимогам чи ні, без визнання юридичною особою винахідник не зможе отримати правовий захист своєї пропозиції як раціоналізаторської. Більш того, оскільки раціоналізаторська пропозиція буде власністю юридичної особи, то винахідник не зможе реалізувати свої матеріальні права на неї — відчужити, продати, передати. «Ноу-хау» не обмежує винахідника у творчості, в той час як раціоналізаторська пропозиція має бути створена відповідно до профілю діяльності конкретного підприємства [5, 166].

Таким чином, раціоналізаторська пропозиція може бути використана для правової охорони результатів інтелектуальної діяльності, якщо творчо-технічне рішення розроблено на підприємстві, однак вона сильно обмежує права первісного винахідника на: свободу творчості та розпорядження своїм рішенням. «Ноу-хау» таких обмежень не має, однак і використовувати такий правовий режим, на разі, проблематично.

Оскільки правовий режим «ноу-хау» точно не визначений, окремі заявники користуються правовим механізмом захисту інформації через поширення на неї режиму комерційної таємниці. А згодом утотожують цей правовий режим із «ноу-хау». Однак, і такий спосіб застосувати не завжди можливо. Однією із проблем є відсутність у законодавстві можливості поширення правового режиму «ноу-хау», якщо автором та правоволодільцем є фізична особа, що має виключні права на «ноу-хау», яка самостійно його створила своєю творчою працею, та при цьому не є суб'єктом підприємницької діяльності [7, 465].

Формально така особа має особисті немайнові права на створений нею «ноу-хау». Наприклад, невід'ємне право бути визнаним як автором такого «ноу-хау», та зазначати своє ім'я при використанні даного «ноу-хау» [7, 466].

Однак, із реалізацією своїх прав також виникають проблеми. По-перше: можливість контролювати використання «ноу-хау» обмежена, через те, що після відчуження всі наступні угоди щодо «ноу-хау» мають конфіденційний характер.

По-друге, право на ім'я втрачає будь-який зміст, оскільки суспільство може ніколи і не дізнатися, що таке «ноу-хау» винайдене, та відповідно, нічого не буде знати про винахідника чи автора.

Таким чином, ситуація, що нині склалась із відсутністю правового регулювання та визначеного правового режиму «ноу-хау», не стимулює авторів до активних дій із винайдення та впровадження прогресивних «ноу-хау»-технологій.

Крім того, слід врахувати, що для забезпечення основних функцій інституту правової охорони інтелектуальної власності, слід розробити такий правовий механізм захисту «ноу-хау», щоб без розкриття суті «ноу-хау» суспільство могло знати про його створення та існування відповідних винахідників.

Висновки. Визначення правового режиму «ноу-хау» надзвичайно складне практичне завдання. Існує ряд питань необхідних для попереднього вирішення поставленої задачі. По-перше, слід однозначно визначити поняття «ноу-хау» та розглядати його як об'єкт інтелектуальної власності, окремо від інших об'єктів промислової власності. Також не слід утотожнювати його із комерційною таємницею. По-друге, необхідно розробити механізм технічного документування розробок «ноу-хау», при цьому, забезпечивши конфіденційність інформації, та зазначення первинного автора. По-третє, удосконалити договірні конструкції

передачі прав на «ноу-хау», оскільки загальні положення цивільних договорів не завжди можуть забезпечити захист прав та інтересів обох сторін. По-четверте, необхідно розробити правові інструменти захисту «ноу-хау», за аналогією із правоохоронними документами на об'єкти промислової власності. Всі ці завдання можна вирішити, розробивши та прийнявши окремий закон «Про охорону «ноу-хау».

Література

1. Цивільний кодекс України : станом на 11 жовт. 2013 р. / Відомості Верховної Ради України (надалі: ВВРУ), 2003. NN 40-44, ст.356
2. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі : станом на 05 груд. 2012 р. / Закон України / ВВРУ, 1994. N 7, ст. 32
3. Про охорону прав на промислові зразки : станом на 05 груд. 2012 р. / Закон України / ВВРУ, 1994. N 7, ст. 34
4. Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20 березня 1883 року [Електронний ресурс] : режим доступу до сайту : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_123
5. Амелина К.Е. Ноу-хау и патентная форма охраны: дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 / Амелина К. Е. – М., 2007. – 203 с.
6. Бегова Т. К вопросу о понятии «ноу-хау» как объекте интеллектуальной собственности / Т. Бегова // Підприємництво, господарство і право. — 2005. — № 5. — С. 138 - 142
7. Борисова В.І. Цивільне право України у 2 томах, / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, І.В. Жилінкова. – Київ: Юрінком Інтер, 2007. – Т. 1 - 480 с.
8. Потрашкова О.А. Правовой режим ноу-хау / О.А. Потрашкова // Информационное право. – 2007. – № 3. – С. 102
9. Amedee E. Turner. The Law of trade secrets. London 1962. [електронний ресурс: режим доступу: <http://catalogue.nla.gov.uk/record/2198475>].

НЕГЛАСНІ СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ ТА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ

Лук'янчиков Є.Д.

*доктор юридичних наук, професор
професор кафедри інформаційного права та права інтелектуальної власності
Національний технічний університет України «КПІ»*

Лук'янчиков Б.Є.

*кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри криміналістики та судової медицини
Національна академія внутрішніх справ*

Стаття присвячена аналізу нового інституту засобів пізнавальної діяльності у кримінальному провадженні – негласним слідчим (розшуковим) діям. Висвітлюються підстави і умови їх застосування, здійснюється класифікація за обраними критеріями.

Статья посвящена анализу нового института познавательной деятельности в уголовном судопроизводстве – негласным следственным (розыскным) действиям. Анализируются основания и условия их применения, производится классификация в соответствии с принятыми критериями.

This article is devoted to the analysis of the new institute of the cognitive activity in the criminal legal proceeding – to the non-public investigation (search) activities. It is analyzed the cause and conditions of its application, it is made the classification according to the traditional standard.

Ключові слова: кримінальне провадження, пізнавальна діяльність, слідчі дії, слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукові заходи.

Постановка проблеми: Інститут негласних слідчих (розшукових) дій як засобів формування доказів у кримінальному провадженні є суттєвою новацією нового КПК України. За характером і пізнавальними можливостями ці слідчі (розшукові) дії наближаються до відповідних оперативно-розшукових заходів, що передбачені законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», провадження яких покладається на визначені цим законом оперативні підрозділи. Поглиблене дослідження даного інституту засобів пізнавальної діяльності з розкриття злочинів потребує їх класифікації та обумовлює актуальність розглядуваних питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інститут негласних слідчих (розшукових) дій як засобів пізнавальної діяльності з розслідування злочинів привернув увагу таких науковців, як: В. Д. Берназ, В. А. Колесник, Д. І. Никифорчук, Д. П. Письменний, М. А. Погорецький, В. М. Тертишник, М. Є. Шумило та ін. Ними висвітлюється поняття, правова природа, система негласних слідчих (розшукових) дій та їх співвідношення з оперативно-розшуковими засобами. Проте низка питань залишається не вирішеними та потребує додаткового дослідження та обґрунтування.

Мета дослідження полягає в аналізі невирішених новим Кримінальним процесуальним кодексом України проблем, щодо інституту негласних слідчих (розшукових) дій та їх класифікації.

Основні результати дослідження. Збіг пізнавальних методів і прийомів, що застосовуються під час провадження слідчих дій та оперативно-розшукових заходів дозволив окремим науковцям дійти висновку, що новий Кримінальний процесуальний кодекс запровадив нову модель розслідування, яка включає проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів [1, 66]. Дана думка потребує деякого уточнення. Якщо піддати аналізу зміст окремих слідчих дій та оперативно-розшукових заходів можна помітити збіг у застосуванні під час їх проведення певних пізнавальних прийомів та методів. Тривалий час законодавчо закріплено такі процесуальні дії як слідчий огляд та допит. В оперативно-розшуковій діяльності їм кореспондують оперативний огляд та розвідувальне опитування. Відмінність цих дій полягає не в їх пізнавальних можливостях, а у правовому регулюванні. Відповідно до цього різне правове значення мають отримані під час їх проведення результати: докази або інформація, яка сприяє ефективному розслідуванню.

Введення до КПК нового інституту засобів пізнавальної діяльності обумовлено об'єктивними закономірностями розвитку та удосконалення форм і видів злочинної діяльності, завданнями держави забезпечити реально, а не декларативно захист життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки людини, яка визнається найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України).

Негласні слідчі (розшукові) дії є різновидом слідчих (розшукових) дій відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню за винятком випадків,

передбачених КПК (ч. 1 ст. 246 КПК). Зазначені слідчі дії суттєво розширюють коло засобів пізнавальної діяльності слідчого для з'ясування обставин найбільше небезпечних тяжких злочинів, які мають замаскований та прихований характер. Разом з тим, аналіз правових норм, що регулюють даний інститут засобів пізнавальної діяльності свідчить про низку питань, які не набули вирішення. В першу чергу це стосується їх переліку, системи, процесуальної форми провадження (коли, за яких умов, що, як, яким чином?), що створює передумови для можливого порушення прав та інтересів особи, щодо якої вони проводяться та близьких до неї осіб.

Виділення в КПК окремої глави 20 «Слідчі (розшукові) дії» може справити враження про закріплення законодавцем переліку слідчих (розшукових) дій. Питання про перелік процесуальних дій, які слід відносити до слідчих тривалий час залишається дискусійним у літературі. У зв'язку із виділенням у КПК спеціальної глави, що присвячена слідчим діям, окремі науковці вказують на їх вичерпний характер [2, 270].

Наведена думка потребує подальшого аналізу та уточнення у зв'язку із відсутністю такого переліку в КПК. Відсутність переліку негласних слідчих (розшукових) дій в КПК призвела до того, що серед науковців, за цей не тривалий час, з моменту набрання ним чинності, не сформовано єдиного погляду щодо віднесення передбачених в цій главі процесуальних дій до слідчих (розшукових).

Коли мова іде про негласні слідчі (розшукові) дії, що включені до підрозділу «втручання у приватне спілкування» усі автори одноставно називають такі слідчі дії: аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК); накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК); огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262 КПК); зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК); зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК). Незважаючи на те, що правила огляду і виїмки кореспонденції викладені в одній статті КПК, науковці, не безпідставно, розглядають їх як дві самостійні слідчі (розшукові) дії: огляд кореспонденції; виїмка кореспонденції [3, 375-377].

Дещо інакше вирішується питання щодо віднесення тих або інших процесуальних дій до інших видів негласних слідчих (розшукових) дій, а деякі автори не виявляють послідовності у їх визначенні. Так, автори курсу лекцій з загальної частини кримінального процесу до інших видів негласних слідчих (розшукових) дій відносять: обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267); установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268); спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269); аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270); контроль за вчиненням злочину (ст. 271); виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272); негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274) [4, 26-27]. В той же час при викладенні матеріалу про негласні слідчі (розшукові) дії в загальній частині курсу автори відносять до них тільки: обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК); спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 268 КПК); контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК) [5, 169].

Подібне спостерігається і у авторів науково-практичного коментаря до КПК України. Так, у коментарі до ст. 246 загальні положення про негласні слідчі (розшукові) дії, до негласних слідчих (розшукових) дій відносять лише ті, що містяться в її ч. 2. Тобто, до слідчих дій не відносять установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу. В той же час у коментарі до ст. 268 зазначається, що її частина перша надає можливість проведення негласної слідчої (розшукової) дії спрямованої на установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (мобільного терміналу систем зв'язку та інших радіо випромінювальних пристроїв, активованих у мережах операторів рухомого (мобільного) зв'язку, тобто мобільного телефону [3, 533-535, 588-589]. Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу не відносять до слідчих дій і інші автори [6, 98]. В той же час зазначені автори відносять до негласних слідчих (розшукових) дій використання конфіденційного співробітництва [7, 34]. Інші автори кажуть, що стаття про використання конфіденційного співробітництва містить унормування загальних умов використання конфіденційного співробітництва під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Порядок та тактика встановлення конфіденційного співробітництва визначаються законодавством України в сфері оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності [3, 601].

Подібне ставлення науковців до даного способу отримання інформації виходить із положень ст. 246 КПК України, де наводиться перелік процесуальних засобів отримання інформації, що відносяться до негласних слідчих (розшукових) дій і до нього не включаються установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу та використання конфіденційного співробітництва. Слід звернути увагу на те, що у даній статті наведено перелік негласних

слідчих (розшукових) дій, які проводяться при розслідуванні тяжких та особливо тяжких злочинів.

З іншого боку установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу є інструментом пізнавальної діяльності з розслідування. Воно характеризується ознаками, що притаманні негласним слідчим (розшуковим) діям: проводиться на підставі ухвали слідчого судді; метою його проведення є встановлення обставин, які мають значення для кримінального провадження

Проведення цієї дії дозволяє вирішити розшукове завдання із встановлення факту знаходження у певному місці та часі конкретної особи, якій належить та (або) знаходиться у користуванні радіоелектронний засіб та інший радіо випромінювальний пристрій, активований у мережі оператора рухомого (мобільного) зв'язку. Вирішенню цього завдання сприяють положення ч. 3 ст. 34, п. 7 ч. 2 та ч. 4 ст. 39 Закону України «Про телекомунікації», відповідно до якого оператори телекомунікацій зобов'язані зберігати записи про надані телекомунікаційні послуги протягом строку позовної давності, визначеного законом, та надавати інформацію про надані телекомунікаційні послуги в порядку, встановленому законом [8].

Законодавець у загальному вигляді визначає випадки і умови, за яких можуть проводитися негласні слідчі (розшукові) дії: а) відомості про злочин і особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб; б) злочин відноситься до категорії тяжких або особливо тяжких; в) проводяться виключно у кримінальному провадженні; г) проводяться на підставі ухвали слідчого судді, а контроль за вчиненням злочину виключно за рішенням прокурора (ч. 4 ст. 246 КПК).

Рішення про проведення негласних слідчих (розшукових) дій приймає слідчий, прокурор, а у випадках, передбачених КПК України - слідчий суддя за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором [9, 10]. Цю вимогу законодавця, зазначає В. А. Колесник, слід розуміти в тому сенсі, що слідчий суддя надає дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії, а не приймає сам рішення про її проведення, оскільки процесуальний документ, в якому визначено таке рішення слідчого, має назву «Ухвала слідчого судді на проведення негласної слідчої (розшукової) дії» [10, 130].

Проведення негласних слідчих (розшукових) дій покладається на слідчого, який здійснює досудове розслідування злочину. За його дорученням їх можуть проводити уповноважені оперативні підрозділи органів, перелік яких наводиться в ч. 6 ст. 246 КПК України. Право на проведення негласної слідчої (розшукової) дії має лише той співробітник уповноваженого оперативного підрозділу, який залучений до проведення цієї слідчої дії рішенням керівника підрозділу. Працівники таких підрозділів при виконанні доручень слідчого та прокурора на їх проведення користуються повноваженнями слідчого (ч. 2 ст. 41 КПК).

На практиці, зазначає М. А. Погорецький, проведення негласних слідчих (розшукових) дій, як правило, слідчим не здійснюється, а доручається уповноваженим оперативним підрозділам, які також їх безпосередньо не проводять, а для цього на підставі свого завдання згідно з п. 3.8 Інструкції залучають відповідні оперативні та оперативно-технічні підрозділи [2, 273]. Крім того, до проведення розглядуваних слідчих (розшукових) дій, у разі необхідності, можуть залучатися перекладачі, спеціалісти, особи, які співробітничать з оперативними підрозділами на конфіденційній основі. Вони надають допомогу безпосередньому виконавцю у проведенні слідчої дії, сприяють своїми навичками та знаннями у підвищенні її результативності.

Результативність та ефективність такого порядку проведення негласних слідчих (розшукових) дій буде перевірено практикою. Можливо у подальшому буде розроблено порядок безпосереднього спілкування слідчого з виконавцем його завдання (керівником відповідного оперативного або оперативно-технічного підрозділу). Це дозволить скоротити час проходження доручення слідчого до безпосереднього виконавця, покращить процес обміном отриманою інформацією та зменшить імовірність її перекручування під час передачі до слідчого.

Негласні слідчі (розшукові) дії, перелік яких наведено в ч. 2 ст. 246 КПК можуть проводитися виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких та особливо тяжких злочинів у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб. Оскільки в наведеному переліку відсутня така слідча (розшукова) дія як установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268), вона може застосовуватися під час розслідування не тільки тяжких та особливо тяжких злочинів, а й інших злочинів, незалежно від їх тяжкості. Підстави, порядок і умови проведення негласних слідчих (розшукових) дій викладені в главі 21 чинного КПК України.

В науковій літературі пропонується класифікація негласних слідчих (розшукових) дій за різними підставами: за порядком надання дозволу на проведення; за характером і обсягом

втручання у сферу прав та інтересів особи; за процесуальним статусом особи, яка проводить, та участю у слідчій дії інших осіб; за характером відомостей, які отримують в результаті їх проведення [10, 133].

Відповідно до процесуальної класифікації, законодавець виділяє дві групи слідчих (розшукових) дій. До першої групи віднесено слідчі (розшукові) дії, що розміщені в § 2 даної глави, який має назву «втручання у приватне спілкування»: а) аудіо-, відеоконтроль особи; б) арешт, огляд і виїмка кореспонденції; в) зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; г) зняття інформації з електронних інформаційних систем (ч. 4 ст. 258 КПК). Слід звернути увагу, що «арешт, огляд і виїмку кореспонденції» науковці розглядають як три окремі самостійні дії: накладення арешту на кореспонденцію; огляд кореспонденції; виїмка кореспонденції [3, 575-577]. Крім того висловлюються сумніви щодо віднесення наведених слідчих (розшукових) дій до однієї класифікаційної групи. Так, В. М. Тertiшник зазначає, що втручанням у спілкування із названих дій можна вважати лише арешт, огляд та виїмку кореспонденції та зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж. Інші за своїм змістом можуть і не мати справи з спілкуванням. Можливо законодавець мав на увазі більш широке поняття – втручання в особисте життя [11, 73].

Якщо підійти до розгляду цього питання з іншого боку, важко уявити якусь із негласних слідчих (розшукових) дій, щоб вона повністю виключала можливість будь-якого втручання у приватне спілкування, під яким розуміють доступ до змісту спілкування за умов, якщо учасники спілкування мають достатні підстави вважати, що спілкування є приватним (ч. 4 ст. 258 КПК). Для прикладу візьмемо першу за порядком негласну слідчу (розшукову) дію, що віднесена до інших – обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК). Під час обстеження житла чи іншого володіння особи правоохоронці або інші особи за їх дорученням ознайомлюються з обстановкою таких приміщень, документами, предметами тощо. Це можуть бути щоденники, листування між особами, інформація, що міститься у комп'ютері та на інших носіях. Чи можливо вважати такі дії невтручанням у приватне спілкування? Відповідь є очевидною. За певних умов будь-яка слідча (розшукова) дія може бути пов'язана із втручанням у приватне спілкування особи, оскільки це необхідно для отримання інформації, що сприяє встановленню обставин кримінального правопорушення засобами і у спосіб, що визначені чинним КПК. У зв'язку із цим важко назвати підстави для виділення цих двох груп негласних слідчих (розшукових) дій, а спроби науковців обґрунтувати такий розподіл законодавцем виглядають недостатньо переконливими. Вони зазначають, що до першого блоку відносяться дії, спрямовані головним чином на пошук та отримання з різних джерел відомостей інформаційного призначення, які передбачені КПК України § 2 «Втручання у приватне спілкування». До другого блоку відносяться дії, які згідно з § 3 «Інші види негласних слідчих (розшукових) дій», указанного вище закону, спрямовані переважно на виявлення і фіксацію фактичних даних про конкретні злочинні дії, що вчиняються окремими особами та групами, для розслідування злочинів, а також на встановлення й затримання злочинців, що переховуються [7, 41].

На жаль автори не показують, що слід розуміти під відомостями інформаційного призначення. В науковій літературі відомості ототожнюють з фактичними даними та інформацією і розглядають як окремі куски події кримінального правопорушення, які звикли називати фактами [12, 21-22]. Вперше на інформаційний характер джерел, які використовуються для збирання та дослідження доказів, звернув увагу В. Д. Арсеньєв [13]. Які слідчі дії першого блоку не можуть використовуватися для виявлення та фіксації фактичних даних про конкретні злочинні дії, що вчиняються окремими особами та групами, для розслідування злочинів, а також для встановлення й затримання злочинців, що переховуються. Цього зробити неможливо, оскільки усі слідчі дії спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів про злочин та особу, що його вчинила. Вважаємо за доцільне главу 21 поділити не на три, а на два підрозділи. У першому викласти загальні положення, у тому числі і ті, що сьогодні зустрічаються в інших підрозділах. У другому підрозділі викласти безпосередньо перелік дій, які відносяться до негласних слідчих (розшукових) дій, що сприятиме однозначності їх розуміння в теорії і практиці.

Переважає більшість негласних слідчих (розшукових) дій проводиться на підставі ухвали слідчого судді, яким є голова чи за його визначенням інший суддя Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування (ст. 247 КПК).

Єдиною негласною слідчою (розшуковою) дією, яка проводиться виключно за рішенням прокурора (ч. 4 ст. 246 КПК), є контроль за вчиненням злочину. Ця слідча дія може здійснюватися у випадках наявності достатніх підстав, що готується вчинення або вчиняється тяжкий чи особливо тяжкий злочин. Формами такого контролю можуть бути: 1) контрольована

поставка; 2) контрольована та оперативна закупка; 3) спеціальний слідчий експеримент; 4) імітування обстановки злочину. У зв'язку з тим, що проведення даної слідчої (розшукової) дії може бути пов'язане з необхідністю тимчасового обмеження конституційних прав особи, воно має здійснюватися в межах, які допускаються Конституцією України, на підставі рішення слідчого судді (ст. 271 КПК).

Висновки. На завершення слід зазначити, що новий Кримінальний процесуальний кодекс України суттєво розширив засоби формування доказів у кримінальному провадженні, що має сприяти підвищенню результативності роботи правоохоронних органів з виявлення і розкриття тяжких та найбільше небезпечних злочинів.

Література

1. Письменний Д. П. Регламентация слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій в кримінальному процесуальному кодексі України / Д. П. Письменний // Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі : м-ли Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 5 жовт. 2012 р.). – Х. : ХНУВС, 2012. – С. 66–73.
2. Погорецький М. А. Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми провадження та використання результатів у доказуванні / М. А. Погорецький // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1(5). – С. 270–276.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар ; за аг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М. Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.
4. Курс лекцій з кримінального процесу за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (Особлива частина) [Текст] / [Хабло О. Ю., Степанов О. С., Клиничук М. П. та ін.]. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012. – 200 с.
5. Курс лекцій з кримінального процесу за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (Загальна частина) [Текст] / [Рожнова В. В., Савицький Д. О., Конюшенко Я. Ю. та ін.]. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012. – 280 с.
6. Оперативно-розшукова діяльність та негласні слідчі (розшукові) дії у схемах [Текст] : посіб / [Никифорчук Д. Й., Зима Л. М., Тарасенко О. С. та ін.]. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012. – 156 с.
7. Негласні слідчі (розшукові) дії [Текст] : курс лекцій / [Никифорчук Д. Й., Николаюк С. І., Поливода В. В. та ін.] ; за заг. ред. Д. Й. Никифорчука. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012. – 124 с.
8. Про телекомунікації : Закон України від 18 листопада 2003 року № 1280-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 12. – Ст. 155.
9. Берназ В. Д. Нові професійні функції слідчого при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій та напрями вдосконалення їх підготовки / В. Д. Берназ // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1(5). – С. 8–12.
10. Колесник В. А. Суб'єкти здійснення та класифікація негласних слідчих (розшукових) дій / В. А. Колесник // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1(5). – С. 129–134.
11. Тertiшник В. М. Концептуальні проблеми реформи кримінального судочинства / В. М. Тertiшник // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1(5). – С. 70–74.
12. Ильченко Ю. И. О процессе формирования внутреннего убеждения следователя / Ю. И. Ильченко // Проблемы совершенствования тактики и методики расследования преступлений. – Иркутск, 1980. – С. 21–27.
13. Арсеньев В. Д. Вопросы общей теории судебных доказательств в советском уголовном процессе / Арсеньев В. Д. – М. : Юрид. лит., 1964. – 179 с.

ОМБУДСМЕН З ПИТАНЬ ЗАХИСТУ ДІТЕЙ: АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКОГО ТА ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

Чепульченко Т.О.

канд. юрид. наук, доцент,

зав. кафедри публічного права НТУУ «КПІ»

У статті аналізуються законодавчі засади прав дитини в Україні, що слід розглядати як складову прав людини. Наводиться зарубіжний досвід щодо механізму захисту прав дитини, зокрема, розглядається функціонування інституту омбудсмена в сфері прав дитини в інших країнах. Здійснюється аналіз дії даного інституту в Україні - Уповноваженого з прав дитини.

В статті аналізуються законодательные основания прав ребенка в Украине, что следует рассматривать как составляющую прав человека. Показывается зарубежный опыт относительно механизма защиты прав ребенка, в частности, рассматривается функционирование института омбудсмена по правам ребенка в других странах. Осуществлен анализ действия указанного института в Украине - Уполномоченного по правам ребенка.

This article analyzes the legal framework of children's rights in Ukraine, which should be seen as part of human rights. We give international experience to the mechanism of protection of children's rights, in particular, considered the functioning of the ombudsman institution in the field of children's rights in other countries. It also carried out an analysis of this institution in Ukraine - Commissioner for Children's Rights.

Ключові слова: права дитини, права людини, механізм захисту прав дитини, омбудсмен, уповноважений з прав дитини.

Постановка проблеми. Україна як правова, демократична держава, дбає про інтереси людини, у тому числі захищає права дитини. Порушення невід'ємних прав людини, також є характерними і щодо дітей.

Питання механізму захисту прав дитини завжди є актуальним, особливо з огляду на те, в Україні лише декілька років тому почав діяти інститут омбудсмена з прав дитини.

Метою даної статті є аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду функціонування інституту омбудсмена з захисту прав дитини.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми дотримання прав дитини досліджувались у роботах таких авторів, як Н.Опольська, О.Скакун, Н. Крестовська, В.Абрамов та ін. Серед привалуючих точок зору О. Скакун вказує, що багато прав дитини збігаються з правами людини. Традиційний підхід до поняття прав людини визначено в Конституції України, де закріплено основну систему прав, свобод і обов'язків людини та громадянина. В. Абрамов визначає права дитини як права людини, пристосовані до дітей. Таке коротке визначення не розкриває суті прав дитини. Такої думки дотримується і Н. Крестовська, зазначаючи способи адаптації загальних норм про права людини до норм про права дитини. Однак чисельні дослідження прав дитини не вичерпують усієї складності та актуальності зазначених проблем.

Виклад основного матеріалу. 20 листопада 1989 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла та відкрила для підписання Конвенцію про права дитини [2] (резолюція A/44/736), яка 27 лютого 1991 р. була ратифікована нашою державою. Основні положення Конвенції знайшли відображення у Законі України «Про охорону дитинства» від 7 березня 2001 р., який визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток, встановлює основні засади державної політики у цій сфері.

Відповідно до ст. 1 Конвенції, «дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше».

Деякі дослідники певним чином ототожнюють, поєднують права людини та права дитини, вказуючи, що для даної категорії суб'єктів значна частина основних прав людини змістовно нічим не відрізняється від прав повнолітніх осіб. Інша ж група таких прав певним чином специфікується, конкретизується [4, 28]. Однак, зауважимо, що дітям належать ще й інші, особливі, притаманні лише їм, можливості, зафіксовані зазначеною Конвенцією в усіх змістових різновидах прав, які, зокрема, знаходять своє відображення в Конституції України. Це фізичні, особисті, культурні, економічні, політичні та інші права.

Питання захисту дітей ще недостатньо знайшли відображення в діяльності правоохоронних органів та реформуванні вітчизняного судочинства. Існуюча в країні система органів та посадових осіб із забезпеченню реалізації прав дитини в усіх сферах ще не має чіткої структури та ієрархічності. Здебільшого вона має вигляд складових частин відповідних

органів і не являє собою особливого механізму, наділеного автономією. Існує немало країн, де все ще відсутні правові і соціальні структури, необхідні для того, щоб права дітей отримали визнання і дотримувалися як особлива категорія прав. Наприклад, проблемами дітей зазвичай одночасно займаються різноманітні міністерства і відомства, між якими часто відсутнє співробітництво.

Значне місце в цьому процесі належить правовим механізмам захисту прав і свобод людини, в тому числі із залученням інституту омбудсмена.

Хоча інститут Омбудсмена вперше з'явився в країнах західного світу, він був також прийнятий країнами з іншою правовою і соціальною культурою. В різних країнах даний інститут робить свій внесок в покращення обслуговування громадян державними органами, в гармонізацію відносин між державою та суспільством. Спостереження і рекомендації служби Омбудсмена в усіх державах високо цінуються, оскільки вони є результатом ретельного соціального аналізу функціонування системи управління.

Національні акти про Омбудсменів містять найрізноманітніші найменування цього інституту. Так, у штаті Небраска діяв публічний радник (нині - Омбудсмен), в Філадельфії - захисник прав людини, в штаті Нью-Джерсі - суспільний адвокат, в штаті Айова - помічник громадян, в Італії діють громадянські захисники, в Іспанії - народний захисник, в Австрії - колегія народного правозахисту та ін.

Омбудсмен отримав законодавче і суспільне визнання в державах, де прийняті самі різноманітні форми правління - конституційні монархії, президентські і парламентські республіки. Інститут Омбудсмена успішно функціонує в державах, що належать до різноманітних правових сімей (англосаксонського і континентального права). Усі без винятку країни, які визнали ідею Омбудсмена, закріпили у своєму законодавстві, що Омбудсмен є субсидіарним (додатковим) засобом правового захисту по відношенню до існуючих правових механізмів. Умовою ефективності роботи Омбудсменів у будь-якій країні є обмежена взаємодія і співробітництво з державними органами, які захищають громадянські права [3, 333-335].

Отже, інститут Омбудсмена являє собою максимально індивідуалізовану правову допомогу, вільну від формальних процесуальних вимог і не обмежену жорсткими правовими (законодавчими) рамками. Омбудсмен виражає точку зору громадянського суспільства і доводить її до відома виконавчих органів і законодавців. Особливо привабливим цей механізм може виявитися для забезпечення прав і свобод найменш захищених членів суспільства - дітей.

Щоб краще уявити, яким має бути механізм захисту прав дитини, на нашу думку, слід звернутися до аналізу зарубіжного законодавства. Особливої уваги заслуговує питання щодо інституту уповноважених (Омбудсменів) комісарів по правам дитини. Оскільки діти - сама незахищена група населення, для захисту і забезпечення їх прав потрібні нові незалежні механізми.

Концепція створення незалежних органів для моніторингу діяльності уряду в сфері прав особистості була вперше розроблена в Швеції, де в 1809 р. і був призначений перший в історії Омбудсмен. Пізніше цьому прикладу наслідували в 1919 р. Фінляндія, в 1955 р. - Данія і в 1962 р. - Норвегія.

Хоча традиційно Омбудсмени - уповноважені по всьому спектру прав людини - не заперечують проти того, щоб діти безпосередньо зверталися до них за допомогою, вони, як правило, не займаються справами тієї чи іншої конкретної дитини. Більш того, Омбудсмени рідко пропагують свою роботу, і тому діти про них майже нічого не знають. При визначенні їх обов'язків не враховується і те, що проблеми дітей часто відрізняються від проблем дорослих і що за своїм характером права дітей і механізми їх захисту, також інші [5, 3].

Права, що забезпечують захист дітей, це права на захист від насилля і жорстокого поведіння, від економічної і сексуальної експлуатації. Усі ці права визнаються більшістю країн світу. Однак на практиці відсутність у дітей політичних, соціальних і економічних можливостей робить їх незахищеними та вразливими. Діти особливо вразливі в тих випадках, коли їх права порушуються, оскільки практично позбавлені можливості звернутися за порадою або захистом до незалежних організацій чи осіб.

Саме омбудсмен з прав дитини має стати тією ланкою, яка виявить пріоритети й інтереси дитини та узгодить їх з чинним законодавством, прослідкує за реальністю дотримання їх прав, захистить їх від ігнорування та порушень як з боку батьків, так і з боку держави.

Досвід Швеції, зокрема, яскраво демонструє, яким чином вирішується проблема захисту прав дітей у цій країні.

Так, серед омбудсменів, що призначаються Урядом Швеції, є посада омбудсмена із питань захисту дітей, чийм головним завданням є захист прав та інтересів дітей і молоді, як це записано в Конвенції ООН про права дитини.

До кола обов'язків омбудсмена з питань захисту дітей входять, по суті, усі справи, що стосуються дітей і молоді. У своїй діяльності омбудсмен спирається на Конвенцію ООН. Кожна справа, що підпадає під регуляцію Конвенції, належить до компетенції омбудсмена з питань захисту дітей. Однак і ті випадки, що виходять за межі дії Конвенції, можуть також братися до уваги, якщо торкаються тих прав і кола інтересів, що їх контролює даний омбудсмен.

Інститут омбудсмена з питань захисту дітей є незалежним неполітичним органом, що зовсім не означає його нейтральної позиції. Завданням омбудсмена є відстоювати права та інтереси дітей і молоді в суспільстві.

Одна з найважливіших функцій омбудсмена з питань захисту дітей полягає в представленні інтересів дітей і молоді у парламентських дебатах, щоб дати їм самим можливість бути почутими й домогтися поважання їхніх поглядів. Про думки молоді щодо поточних справ омбудсмен дізнається шляхом різноманітних опитувань і досліджень, із листів і телефоном, а також із «Дитячого каналу» в Інтернеті. Метою «Дитячого каналу» є розширення зв'язку з юнаками та дівчатами через прямі запитання до них та надання їм інформації про їх права і Конвенцію ООН.

Стратегічна мета діяльності омбудсмена з питань захисту дітей полягає в нагляді за дотриманням положень Конвенції ООН відносно всіх шведських дітей як групи. Омбудсмен, скажімо, подає рекомендації щодо внесення змін у законодавство для більшої узгодженості Конвенції ООН зі шведським правом. Омбудсмен намагається забезпечити застосування положень Конвенції як основи для діяльності муніципальних і окружних рад у питаннях, що стосуються дітей і молоді.

Омбудсмен із питань захисту дітей жодним чином не контролює діяльність інших органів влади й не втручається в розгляд окремих випадків. Разом із тим він може використати окремий випадок як відправний пункт для тлумачення Конвенції ООН зі шведського погляду. Омбудсмен надає юридичні поради та інформацію й виконує функцію консультативного органу при випрацюванні законодавства з питань дітей та молоді.

Омбудсмен із питань захисту дітей тісно співпрацює з іншими державними органами та установами, які займаються справами, що зачіпають інтереси дітей і молоді в різних сферах суспільного життя [8].

Отже, ряд країн на сьогодні заснував інститут незалежних уповноважених (Омбудсменів) або комісарів з прав дитини. Це свідчить не лише про зобов'язання країни забезпечувати дотримання прав дітей, а й про готовність нести відповідальність за виконання цього зобов'язання.

Хоча сьогодні відомства комісара чи Омбудсмена з прав дитини не схожі один на одного, можна виділити чотири основні моделі створення такого відомства, його розвитку, мандата і статусу:

- 1) омбудсмени, засновані на підставі спеціального закону, прийнятого парламентом;
- 2) омбудсмени, засновані відповідно до законодавства про охорону дитинства;
- 3) омбудсмени, посади яких засновані в рамках існуючих державних органів;
- 4) омбудсмени, посади яких засновані неурядовими організаціями і які працюють під їх егідою [5, 4].

Звернемо увагу на деякі з існуючих варіантів інституту Омбудсмена.

Значну кількість відомств Омбудсменів з прав дитини було утворено відповідно до закону, прийнятого на підставі спеціально внесеного з цієї метою законопроекту. Наприклад, в Норвегії відомство Омбудсмена було створене в 1981 р. на підставі Закону про створення посади Омбудсмена по правам дитини. Воно отримало широкі повноваження, відповідно до яких йому доручалося сприяти захисту і представляти інтереси дітей перед органами державної влади або керівництвом приватних компаній та організацій і спостерігати за умовами, в яких ростуть і розвиваються діти. Діяльність Омбудсмена обмежувалася лише при розгляді конфліктних ситуацій у сім'ї або питань, які стали предметом судового розгляду.

В Ісландії відомство Омбудсмена було створено в 1995 р. на підставі Закону про створення Омбудсмена з прав дитини. Перед ним поставлено завдання полегшувати долю дітей і наглядати за дотриманням їх інтересів, потреб і прав. Даний орган наділений повноваженнями розслідувати дії організацій або їх співробітників, що завдають шкоду правам, потребам та інтересам дітей. Омбудсмен працює незалежно від виконавчої влади, однак повинен звітувати перед прем'єр-міністром.

В Колумбії заснування посади Омбудсмена передбачено Конституцією країни 1991 р. На цю посаду призначається державний службовець, який несе відповідальність за захист прав дитини [5, 4-5].

Як видно, ці органи не залежать від уряду, їх статус визначається парламентом, якому вони, в свою чергу, підзвітні. Тому вони є відносно вільними від політичного втручання. Деякі з цих органів наділені також певними повноваженнями проводити розслідування, представляти доповіді парламенту і виступати в якості консультантів при розробці нового законодавства.

Наступна модель відомств Омбудсмена характеризується створенням їх в рамках законодавства про охорону дитинства, відповідно до якого функції Омбудсмена безпосередньо пов'язані з виконанням і контролем за виконанням відповідного закону.

Так, в Новій Зеландії відомство комісара по правам дитини було створене в 1989 р. на підставі Закону про дітей, молодь і сім'ю, відповідно до якого відомству поручалося розглядати скарги дітей на порушення даного закону, а також здійснювати моніторинг і оцінку його виконання.

В Австрії прийнятий у 1989 р. Закон про захист інтересів молоді передбачає створення системи представництв Омбудсменів на місцях для консультування молоді до 18 років і надання допомоги у випадку конфліктів з органами соціального забезпечення і освіти [5, 5].

Відомства Омбудсменів, які засновуються не на законодавчій основі, а в рамках існуючих державних органів, не мають законодавчо закріплених мандата і повноважень. У ряді країн такі відомства створені урядом, при цьому Омбудсмени перебувають в штаті державного органу і підзвітні йому. Так, в Ізраїлі посада Омбудсмена по захисту інтересів учнів була створена в 1990 р. Міністерством освіти, культури і спорту.

У Німеччині голова Бундестагу і парламентські фракції заснували в 1987 р. Комісію з прав дітей. Комісія працює при комітетах Бундестагу по права жінок і молоді і по проблемам сім'ї та громадян похилого віку і має у своєму складі представників від цих комітетів.

У багатьох країнах світу є неурядові органи, які проводять компанії на захист прав дітей, люблять їх інтереси і сприяють дотриманню цих прав та інтересів. Так, у Фінляндії Маннергеймівська ліга дитинства створила в 1981 р. службу Омбудсмена з прав дитини з метою надання молодим особам можливості отримувати, за необхідності, з перших рук інформацію з правових питань та іншу допомогу. Омбудсмен надає цілий ряд послуг - від консультацій з основних правових питань до представництва інтересів дітей при розгляді справ у судах [5, 6].

Очевидно, що такі органи не мають ніякого правового статусу, офіційних можливостей чи повноважень, однак діють в інтересах дітей, зберігаючи повну фінансову незалежність. Завдяки цьому вони мають значну свободу дій і можуть оспорювати і критикувати урядову політику і методи її здійснення.

Указом Президента України від 11 серпня 2011 р. затверджено Положення про Уповноваженого Президента України з прав дитини [7].

Відповідно до Положення Уповноважений у своїй діяльності керується Конституцією України, Конвенцією ООН про права дитини, Законом України «Про охорону дитинства» [1], актами і дорученнями Президента України, а також самим Положенням.

Основними завданнями Уповноваженого є:

1) постійний моніторинг додержання в Україні конституційних прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері та внесення в установленому порядку Президентіві України пропозицій щодо припинення і запобігання повторенню порушень прав і законних інтересів дитини;

2) внесення Президентіві України пропозицій щодо підготовки проектів законів, актів Президента України з питань прав та законних інтересів дитини;

3) здійснення заходів, спрямованих на інформування населення про права та законні інтереси дитини.

Проте, незважаючи на позитивні зрушення у сфері захисту прав дітей та введення нового інституту, існує низка прогалин у діяльності Уповноваженого з прав дитини. Дані проблеми можна розділити на два блоки, це, по-перше, організаційні, по-друге - законодавчі. Розглядаючи перший блок проблем (організаційні) варто зазначити, що відповідно до даного Положення, що забезпечує здійснення Президентом України конституційних повноважень щодо забезпечення додержання конституційних прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері, що, на думку Р. Опацького, дещо звужує коло його повноважень. Для більш повного виконання ним його повноважень варто на законодавчому рівні закріпити його взаємодію з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини. Оскільки, порушення прав дитини це також є і порушенням прав людини. Крім того, дана

взаємодія надасть можливість ефективно впливати на причини та умови, що сприяють порушенням прав дітей.

Вказавши межі суб'єктів прав, про які має дбати Уповноважений у своїй діяльності, слід наголосити, що до цього часу в юридичній сфері підвищений інтерес становить питання щодо часових рамок дитинства, що має передбачати також час до народження, тобто від зачаття дитини до її народження. Цей факт створює природну необхідність у діяльності Уповноваженого з прав дитини щодо захисту прав людини від її зачаття, одночасно включаючи сюди і захист матері самої дитини.

Також суттєвою прогалиною є те, що Уповноважений з прав дитини не наділений повноваженнями звертатися до Конституційного Суду щодо дослідження відповідності нормативного акту з Конституцією або з актом вищої інстанції, не має також процесуальних повноважень Уповноваженого з прав людини, що ще раз наголошує на необхідності їх скоординованої діяльності [6, 21-22].

Висновки. Отже, з огляду з вище викладеного можна констатувати, не зважаючи на певну недосконалість в механізмі захисту прав дітей, Україна усе ж зробила значний крок уперед у згаданому напрямі.

Ефективність правового регулювання відносин у сфері забезпечення, охорони та захисту прав дитини в Україні здебільшого залежить від запозичення відповідних стандартів, що існують у зарубіжних країнах, насамперед, європейських. Однак, таке запозичення не може відбуватися шляхом простого перенесення правових норм з правових систем інших держав у національну правову систему України без врахування вітчизняної традиції, культури та менталітету громадян України.

Література

1. Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 № 2402-III // Відомості Верховної Ради України. - 2001. - N 30. - Ст. 142.
2. Конвенция о правах ребенка (принятая Генеральной Ассамблеей ООН 20 ноября 1989 г.) // Сборник международных стандартов и норм ООН в области правосудия в отношении несовершеннолетних. - М.: Юнисеф, 1998. - С. 23-50.
3. Бойцова В.В. Служба защиты прав человека и гражданина. Мировой опыт. – за ред. В.В. Бойцовой - М.: Изд-во БЕК, 1996. - 408 с.
4. Войцеховська Ю.А. Права дитини в контексті прав людини // Правовий статус особи: стан, проблеми, перспективи: сб. стат. / За ред. М. Головка, Я Морзе, П. Біленчука. - К.: АПСВ, 1998. - С. 27- 30.
5. Институт уполномоченных по правам ребенка // Innocenti diges: Дайджест основных сведений по важнейшим проблемам в области прав ребенка. - М.: Юнисеф, 1997. - 20 с.
6. Опацький Р.М. Уповноважений Президента України з прав дитини: шляхи удосконалення – за ред. Р.М. Опацького. // Юридична наука. - № 4. - 2012. - С. 19-24.
7. Положення про Уповноваженого Президента України з прав дитини: Указ Президента України від 11 серпня 2011 р. № 811/2011 // Електронний ресурс: Офіційний сайт Верховної Ради України. - Режим пошуку: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/811/2011>.
8. Шведський Інститут. Постметодика // Критичне мислення: Науково- методичний педагогічний журнал. - № 3 - 2001. - С. 10-25.

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ НАУКОВЦІВ ЯК ЮРИДИЧНА ПРОБЛЕМА

Костенко І. В.

*кандидат юридичних наук, доцент
кафедри публічного права НТТУ «КПІ»*

Статтю присвячено історико-юридичним аспектам системи пільг і привілеїв для науковців. Розглядаються ключові моменти історії формування системи наукових пільг, аналізується її сучасний стан, а також визначаються шляхи подолання кризових явищ у соціальному захисті наукових працівників.

Статья посвящена историко-юридическим аспектам системы льгот и привилегий для научных работников. Рассматриваются ключевые моменты истории формирования системы научных льгот, анализируется ее современное состояние, а также определяются пути преодоления кризисных явлений в реальном функционировании системы

The article is devoted to the historical and legal aspects of the system of benefits and privileges for scientists. The key moments in the history of the formation of scientific benefits is examines, the current status of its is analyzes, and identifies ways to overcome the crisis in the actual functioning of the system

Ключові слова: соціальний захист, пільги, привілеї.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У статті пропонується роздуми з приводу доцільності існування системи пільг і привілеїв для наукових працівників і пропонується сучасні погляди на проблему соціального захисту наукових працівників.

Аналіз історіографічних та правничих джерел.

Реформа системи атестації наукових та науково-педагогічних кадрів і державного управління наукою почалися в СРСР після закінчення громадянської війни. Якщо у Радянській Росії були скасовані дореволюційні наукові ступені (повністю) та вчені звання (натомість уведено нові звання професора та викладача) й пов'язані з ними права, привілеї й пільги, то в Радянській Україні ще де-не-де зберігався науковий ступінь доктора наук, проте система чіткої оцінки наукової кваліфікації викладача ВНЗ або співробітника академічної установи буда відсутня до 1934 року.

В Україні спостерігалася тенденція до повного відновлення функціональності докторського ступеня, правовою основою чого стала ст. 619 Кодексу про народну освіту 1922 р., а також відповідні відомчі акти Наркомосу УСРР. Комісія з присудження учених ступенів при Укрголовнауці під керуванням академіка О. В. Палладіна розглянула у загальній кількості за 1925–1933 рр. близько 70 дисертаційних справ (переважно клопотання у відновленні в ступені). Використовувалася й практика присудження наукового ступеня доктора honoris causa. Постановою РНК СРСР від 13 січня 1934 р. на основі рішення ЦВК СРСР від 19 вересня 1932 р. в СРСР була створена єдина стабільна система атестації, яка передбачала встановлення наукових ступенів кандидата й доктора наук та визначення порядку захисту відповідних дисертацій, а також по три учених звання для викладачів ВНЗ (асистент – доцент – професор) та працівників науково-дослідних установ (молодший науковий співробітник – старший науковий співробітник – дійсний член науково-дослідної установи). Таким чином, була здійснена універсалізація форм і методів управління та атестації наукових і науково-педагогічних кадрів.

Із метою заохочення наукової роботи і підвищення кваліфікації наукових і науково-педагогічних кадрів, у Постанові були встановлені наукові ступені кандидата і доктора наук, сформульовано вимоги до здобувачів наукових ступенів, впроваджені вчені звання асистента, доцента й професора у вищих навчальних закладах (для науково-дослідних установ відповідні вчені звання молодшого наукового співробітника, старшого наукового співробітника і дійсного члена науково-дослідної установи). Таким чином, для вчених звань було встановлено дві паралельні системи присудження: одна – для викладачів ВНЗ, друга – для працівників наукових органів, і якщо наукові ступені покликані встановлювати «кваліфікацію ... особи в галузі певної наукової дисципліни за обсягом знань, ступенем самостійності наукової роботи і її науковим значенням». Вчені звання «визначають посадову наукову функцію (педагогічну або науково-дослідну)». Порядок присудження вчених звань вперше перестав бути одночасно і порядком обрання на посаду, хоча «прикріпленість» учених звань до посад, встановлена спочатку статутами російських імператорських університетів, була збережена, а згодом і розвинена.

Наукові ступені присуджувалися президіями АН СРСР, ВАСГНІЛ, Комуністичної академії, академії наук союзних республік та Радою Всесоюзного інституту експериментальної медицини. Крім того, науковий ступінь доктора присуджувалася через подання наукових рад ВНЗ та НДІ постановами Вищої атестаційної комісії при Всесоюзному комітеті з вищої технічної освіти та Кваліфікаційних комісій при народних комісаріатах освіти та охорони здоров'я союзних республік, створення яких також передбачалося Постановою 1934 р.

Порядок присудження наукових ступенів та присвоєння вчених звань в СРСР після 1934 р. регулювався положеннями та інструкціями, затвердженими урядом в 1937, 1938, 1957, 1960, 1966, 1972, 1975, 1989 рр., причому правову основу цього порядку протягом сорока років складали Постанови Раднаркому СРСР від 20 березня 1937 р. № 464 «Про вчені ступені та звання» й від 26 квітня 1938 р. № 558 «Про вчені ступені та звання». Весь цей час зберігалася наступність та продовжувався розвиток правових норм, а створення та вдосконалення нормативно-правової бази порядку присудження наукових ступенів та присвоєння вчених звань носило характер традиції, із підсиленням державно-адміністративної складової. Система вимог удосконалювалася за рахунок конкретизації вимог до здобувачів, становлення об'єктивних критеріїв атестаційної оцінки наукових і науково-педагогічних кадрів. З іншого боку, постійно розширювався реєстр категорій науковців, що мали право на присудження наукового ступеня без захисту дисертаційного дослідження та на присвоєння вченого звання без наявності наукового ступеня (не поширювалося на співробітників науково-дослідних установ).

Порядок присудження наукових ступенів та вчених звань зазнавав демократизації за рахунок постійного розширення кола осіб, що отримують доступ до наукових титулів, збільшення прав здобувачів через уведення інститутів оскарження рішень органів атестації (1937 р.), позбавлення ступенів та звань та поновлення в них (1960 р.), нострифікації дипломів (1989 р.), переатестації науковців усіх рангів (1989 р.). Разом із тим системи вимог до здобувачів ставали все суворіше. Жорсткішими ставали й умови прийняття вченими радами рішень щодо надання наукових титулів. Головна ж тенденція – централізованість та державний характер атестаційної діяльності загалом збереглася і дотепер.

Формулювання цілей (мета) статті. Мета даної статті полягає у спробі запровадження нових сучасних підходів до соціального забезпечення наукових працівників.

Наявність суворих вимог для здобувачів наукових ступенів передбачає певну систему пільг та привілеїв для науковців зі ступенями та званнями. В юридичній літературі під правовими пільгами прийнято розуміти різновид юридичних виключень, що беруть участь у створенні специфічного правового режиму, в рамках якого суб'єкт наділяється додатковими можливостями юридичного характеру. У свою чергу, висловлюється точка зору про розгляд пільг як особливого різновиду юридичних винятків, що існують у силу складності й суперечливості соціальних зв'язків і взаємин» [7, 437].

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання про пільги та привілеї для вчених («наукових робітників») було вперше піднято під час «воєнного комунізму» в СРСР: все населення було розділене на три категорії, які забезпечувалися за певними нормами. На кожен вид продовольства, одягу, взуття, палива й т.д. видавалися спеціальні картки. Не тільки продовольство, одяг і взуття, але навіть газ, вода, дрова – все було нормовано [2, с. 63-65]. До першої категорії, немов би забезпечуваної якнайкраще, в одному ряду з пролетаріями, відносилися вчені та діячі культури, які отримували «академічний пайок», що його домігся від Радянського уряду М. Горький.

Дедалі пільги поступово ставали частиною життя й побуту дослідників. Так, з боку підвищення посадових ставок уряд став враховувати наявність фахового ступеня кандидата й доктора наук спочатку в лікарів [5, 25], а далі – й усіх інших категорій працівників: «Встановити, що посадовий оклад лікаря лікувального закладу, який має науковий ступінь кандидата медичних наук підвищується на 100 карбованців, а такого, що має науковий ступінь доктора медичних наук, - на 200 карбованців».

Наукові працівники з науковими ступенями мали більшу тривалість відпустки порівняно з тими, що наукового ступеня не мали: «відпустки наукових працівників визначалися тривалістю 24 дні, кандидатам наук – 36 днів, докторам наук - 48 днів» [6, 176].

Система пільг для науковців зі ступенями також стосувалася й житлової проблеми. Науковці мали право на додаткову (більше, ніж загальна норма житлової площі в даному місті) окрему кімнату, а за відсутності окремої кімнати – на додаткову житлову площу розміром не менше, ніж 20 кв. м, оплачувану в одинарному розмір [6, 302].

З боку пенсійного забезпечення певною пільгою є призначення академікам, професорам і викладачам вищих навчальних закладів та науковим співробітникам науково-дослідницьких закладів академічних пенсій [6, 344].

Пенсійне забезпечення наукових працівників встановлюється таким чином, щоб забезпечувати престижність наукової роботи та стимулювати систематичне оновлення наукових кадрів, у розмірі 80 відсотків від сум заробітної плати, але не більше 90 відсотків середньомісячної заробітної плати [1, 614]. Слід зазначити, що пенсії наукових робітників виплачуються у повному обсязі незалежно від його прибутків, отримуваних після виходу на пенсію [1, 619]. Перелік посад наукових (науково-педагогічних) працівників підприємств, установ, вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, перебування на яких дає право на призначення пенсії та виплату грошової допомоги у разі виходу на пенсію відповідно до статті 24 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», визначено у Постанові Кабінету Міністрів України від 4 березня 2004 року № 57 [4, 590]. Реалізація частини другої статті 24 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» стосується працівників, посади яких не входять до вищезазначеного переліку, але вони мають науковий ступінь та працювали на державних підприємствах, організаціях та у вищих навчальних закладів за спеціальністю з якої присуджено науковий ступінь, або провадили діяльність, за яку присвоєно вчене звання [3, 2102].

Доречно зауважити, що наявність учених ступенів і звань в імператорській Росії приносила науковцям суттєві пільги і переваги. Наприклад магістри, які вступали на державну службу, відразу отримували чин титулярного радника (IX клас), а доктори – чин колезького асесора (VIII клас). За нормального розвитку службової кар'єри ординарний професор досягав чину дійсного статського радника («цивільного генерала»). Зарплати університетських викладачів були досить високі, а пенсії професора своїм розміром збігалися з заробітною платнею.

Висновки й перспективи подальших розвідок. На теперішньому етапі розвитку українського законодавства в галузі науки та освіти функціональна система пільг за наукові ступені та вчені звання можлива лише за умов жорсткої державної сертифікації дисертаційних робіт, яка сьогодні практично відсутня. Крім того, така система за умов автономії університетів і набуття ними прав присуджувати наукові ступені та присвоювати вчені звання вступає в конфлікт із інтересами держави. А те, що політики й бізнесмени купують вчені ступені та академічні звання є чи не єдиною ознакою поваги суспільства до науки.

Проте, соціальні гарантії та пільги можуть прописуватися в Статутах університетів та в Договорах з найму, тобто, закладатися до самого бюджету вузів, скажімо, за такими напрямками:

- медичне обслуговування та лікування співробітників вузу та їх дітей;
- утримання баз відпочинку;
- організація похорон;
- оплата навчання співробітників вузів та їхніх дітей;
- участь у непередбачуваних витратах;
- сприяння покращенню житлових умов співробітників та членів їхніх сімей (наприклад, видання безвідсоткового кредиту на придбання житла);
- участь у побудові гаражів та автостоянок для співробітників вузу;
- різного роду заохочення тощо.

Співність питання про пільги як одного з напрямів державного фінансування науки полягає в самій специфіці наукової роботи: для людини, схильної до наукових студій. Сама можливість займатися дослідницькою роботою є чи не найважливішою потребою, для задоволення якої вчений нерідко відмовляється від задоволення багатьох інших. Проте, зважаючи на те, що більшу частину наукової роботи вчені виконують вдома, сприятливі житлові умови є важливою потребою для дослідника: У цьому аспекті було б доцільно відновити правило, згідно з яким автори винаходів і власники вчених ступенів мали право на додаткову неоплачувану житлову площу. Таке правило діє в даний час, наприклад, в Німеччині й Австрії.

Для деяких груп вчених було б доцільно виділення пільгових путівок у будинки творчості. Подібна практика довела свою ефективність у спілках письменників і композиторів. Необхідно відновити й відомчі медичні заклади для вчених. Для держбюджету або місцевих бюджетів витрати на ці установи були б значно меншими, ніж відповідні виплати у вигляді частини заробітної платні вчених.

Слід зауважити, що однією з найважливіших соціальних потреб вченого є потреба у визнанні. Вона може бути задоволена, якщо є можливості для своєчасної публікації результатів наукового дослідження. Витрати на публікації порівняно з іншими витратами на науку досить невеликі. Ці обставини дають підставу рекомендувати розширення можливостей публікації наукових результатів (у тому числі в електронних журналах) як однієї з вищих форм задоволення соціальних потреб вчених.

Література

1. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» // Сирота І. М. Все о пенсиях, пособиях, социальной защите граждан Украины : научно-практический комментарий и сборник нормативных актов. – Харьков : Одиссей, 2006. – 752 с. – С. 608–620.
2. Мироненко О. Воєнний комунізм // Українське державотворення: невитребуваний потенціал : Словник-довідник / О. Мироненко, Ю. Римаренко, І. Усенко, В. Чехович ; за ред. О. Мироненка. – К. : Либідь, 1997. - 560 с. - С. 63-65.
3. Постанова Кабінету Міністрів України від 22 листопада 2001 року № 1570 «Про реалізацію частини другої статті 24 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» // Офіційний вісник України. – 2004. - № 47. – С. 2102.
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 4 березня 2004 року № 57 «Про затвердження переліку посад наукових (науково-педагогічних) працівників підприємств, установ, вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, перебування на яких дає право на призначення пенсії та виплату грошової допомоги у разі виходу на пенсію відповідно до статті 24 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» // Офіційний вісник України. – 2004. - № 10. – С. 590.
5. Постановления СНК СССР и ЦК ВКП(б) от 13 декабря 1943 г. № 1974 «О повышении заработной платы медицинским работникам» // СП СССР. – 1944. - № 2. – С. 25.
6. Правовое положение научных работников. – К.: Изд-во АН УССР, 1950. – 410 с.
7. Скуратович І. М. Зародження системи пільг і привілеїв у період становлення Радянської влади (1918 р. - середина 1920-х рр.) // ФП. – 2008. - № 2. – С. 437.

ABSTRACTS

POLITICAL SCIENCE

Biloshytsky V.I. Civil-military relations in NATO: history and the present.

In the article essence history and specific of becoming of civil-military relations is in countries NATO, modern state of civil-military relations in these countries. Importance of their further optimization is underline by the aim of acquisition by countries NATO stable system of civil-military relations.

Keywords: democratic state, civilly-military relations, democratic civil control, civil government, provide national security, civil organization, humanitarian operation, politicaly-strategic solutions.

Dunets V. The political culture of young people in Polish scientific thought: a theoretical and conceptual analysis.

Based on the works of Polish scientists, the meaning of the concepts of political culture and the concepts of the political culture of young people were analyzed in terms of their novelty for Ukrainian scientific community. There were also presented the main characteristics and understanding of these concepts in the Polish scientific thought.

Keywords: youth, political culture, political system, the process of political socialization, the psychological approach.

Pujo G.I. Theoretical understanding of the driving forces and trends of international migration in political science.

The study of the features of theoretical understanding of international labor migration in political science is presented. The author focuses on revealing the features of the contemporary state of political analysis of international labor migration.

Key words: migrant; International labour migration; the European Union.

Radey A.S. Bureaucratic system and personality.

The author analyses the impact made on personality by the bureaucracy as a specific social institution.

A study is made of social privileges and their role in making criteria for bureaucracy's values and outlook orientation.

Key words: bureaucracy, bureaucratic ethics, bureaucratic type of personality, privileges.

Sokur S.P. Lobbying on the European Parliament given the characteristics of its functioning in the political system of the EU.

The present article is focused on the research of basics of the European Parliament functioning and the lobbying activities concerning the European Parliament on the assumption of its role in the institutional system of the European Union. Nowadays the European Parliament is chosen by direct voting and it ensures the transfer of the interests from national level to supranational, giving the opportunity to all citizens to be heard. At the same time, the European Parliament is closely linked with other institutions in the decision-making process, which leads to occurrence of lobbying activities towards it.

Chabanna M. Electoral aspect of the indexation of political system's institutional development in the context of democratization's estimation.

The development of democracy indices in political science, caused by political, primarily institutional, transformations in transit countries is an attempt to evaluate the effectiveness of the relevant political, administrative, economic and other changes, to rank countries according to the received parameters.

Construction of such indices with attention paid to the institutional aspects is made by different methodologies, e. g. on the basis of data from expert interviews or quantitative data on the activity of political institutions. If to outline general trends in creating indexes of democratic development, the criteria for evaluation of the political regime are often related to the electoral process, the presence of corruption, civil society, rule of law, censorship, market economy etc. In the article it is chosen for assessment the electoral process as the minimum criterion for democratic functioning of political system.

There is outlined the role of assessment of electoral process in the measuring of indexes of political system's institutional development, created for the classification of political regimes,

particularly in transition countries. In this context the author has compared indexes for Ukraine, for the period 2000-2011.

The electoral aspect of political regime is necessary for determination of its type on a scale democracy – authoritarianism. Although it affects the results of comprehensive indexes, however it requires an estimation of such features as: the rule of law, human rights and liberties, functioning of civil society, democratic governance at the state and local levels, rotation of elites, democratic formation of the executive power, anti-corruption policy and so on. These criteria, in various combinations are considered in research projects, with a focus on certain features of the functioning of political institutions. However, the assessment of the electoral process as a necessary formal criterion of the type of political regime, available in all indices and rankings of countries aimed at a comprehensive study of democratic change, allows considering their dynamics and vectors of the changes taking place in political systems.

Keywords: democracy, autocracy, hybrid regime, democracy index, political system, political participation, political competition, Vanhanen index, disproportionate representation index, Bertelsmann index, the democratic action index.

SOCIOLOGY

Bogdanova O., Dudko E. Factors of gaining baha'i religious identity (based on conversion scenarios of believers in Kyiv community).

It is widely known that, since the end of the state atheism policy, Ukraine witnessed a rapid increase in the number of religious organizations and communities of a variety of faiths as well as in the number of people who identify themselves with a particular religion. While an overwhelming majority turned to Christianity, which is a historically traditional faith for Ukraine, some others made different spiritual choices. However, very little research has been done on religious conversion in Ukraine, whether to traditional or non-traditional faith.

Based on in-depth interviews with converts to Baha'i and observations in Baha'i Kyiv community, the article explores discourses through which people explain why they chose this faith in a predominantly Christian environment. It identifies world-view and organizational aspects of Baha'i faith that were conducive to conversion as well as pays close attention to cognitive and emotive components in conversion scenarios. It also explores the functionality of Baha'i faith and community for its followers, which helps understand the consolidation of the new religious identity.

The article suggests a number of propositions about the process of gaining a new religious identity, which are relevant for further development of religious conversion theory. Among other points, it argues that conversion with a strong cognitive aspect is not necessarily gradual while conversion with a strong emotional component is not always rapid, although correspondent interrelations were suggested in some earlier theories. It emphasizes that, to understand better one's choice of a particular faith, we should aim to identify factors that increase convert's subjective well-being through whether relieving suffering or increasing his or her quality of life in certain aspects and opening new possibilities for self-realization.

Key words: religious conversion, religious identity, Baha'i, non-traditional religions in Ukraine.

Yenin M.N. Ideological transformation of modern society: electoral installations of Lugansk residents.

The article is devoted the analysis of general tendencies of transformation of political ideologies of modern society. In opinion of author, in today's society ideology does not execute functions which were characteristic for them in industrial society. One of displays of ideological crisis is a presence of weak ideological identity, its insignificant connection with electoral attitudes. The author shows absence of aspiration to realize class and group interest, absence of rational reasons of voting on the example of analysis of electoral choice of Lugansk inhabitant.

Key words: ideology, electoral attitudes, identity.

Kuprieieva I. Research of protest activities based on the internet sources: problems and perspectives of improvement.

The development and spread of the Internet has increased the methodological arsenal of scholars. In this article the author presents the perspectives of modernization of already established and absolutely new sociological methods that became possible with development of new technologies.

The first example concerns improvement of previously developed method of protest event analysis. This method has proved attractive as it facilitates the consideration of a wide variety of movements and actions, enables both historical-comparative analyses and quantitative analysis.

But use of web-media let this method to study protests both regionally and globally and to get the status of the most complete and systematic method for accounting of all protest events.

The second example is connected with potential link between search queries in the Internet and protest moods of the Internet users. The method of search queries analysis, despite its novelty, has gained recognition among researchers from various fields of science. For the first time it was implemented in the USA to predict disease outbreaks and now this project is known as Google Flu Trends. It allows the researcher to choose some search queries and after a few seconds to receive data on the dynamics of searches for a certain period of time. Sometimes this methodology is capable to track protest moods even better (quicker) than classical survey.

For sure this method has not yet received academic recognition because of its early phases of development. Nowadays there is a possibility to test it in parallel with established methods in order to enrich knowledge and extend study of protests.

Key words: protest activity, protest event analysis, frequency of search queries, Google Trends.

Marusyak T.S. Deformation of legal consciousness: typology and limit of norm.

This paper presents a conceptual model of the deformation of legal consciousness, whose elements are: the concept of "deformation of legal consciousness", a comprehensive classification factors of approaches to defining the boundaries of the normal and deformed condition, characteristics and features of legal consciousness of modern Ukrainian youth.

Keywords: legal consciousness, deformation of legal consciousness, normal legal consciousness.

Nersesian G.A. Sustainable development begins in the minds of people: social and philosophical aspects of interpretation of the concept.

This article attempts to understand the social and philosophical aspects of interpretation of the concept of sustainable development. The author analyzes the views of thinkers and scientists in finding contours of sustainable development and the welfare of society in historical tradition. The basis of sustainable development, researchers are laying the various factors and determinants.

On the basis of current theoretical developments of the author concludes that the main problem of sustainable development is presented as a problem of harmonization of social interactions and social relationships. It is about understanding the social and philosophical categories of "fairness" and "measure" of social development in the context of social and cultural reproduction. The author tries to describe the relationship between the categories of fairness and reasonable measures by understanding needs. That injustice as a violation of public relations is a measure detonator changes in the social system development through the crisis, involution, regression and more.

Particular attention is paid to the value of the reasonable needs of society as a determinant category "extent" – the degree (level) meet reasonable needs. Smart needs – it's the real needs of man and society, which are only consistent with the possibility of the human race, the full and harmonious development of man. To understand the criteria of reasonableness needs to be considered man as the highest goal of social production and development.

In this paper, an important place is the question of the relationship of social sustainability, where the determining and decisive role is played by a man. In structural and institutional organization of public social and economic life of a person in a social process of life in all forms of manifestation must learn through reason (based on the understanding of the laws of dialectical realism) identify the relationship, which violated the concept of proportion, which is determinant in social perception is justice. Man must learn to live wisely – in all fairness, the laws of science and world order being competently and measure their social instincts and needs. It's the only way to build a sustainable social development.

Keywords: man, mind, measure, fairness, reasonable needs, sustainable development.

Nechitaylo I. Continuity in education as a condition for improved its quality: sociological interpretation.

The main idea of the paper is that, from a sociological point of view, the screeching of the quality of education we can talk only if education institute helps equalize social opportunities rather than deepening social inequality. The aim to expose sociological maintenance of concept of succession in education as principle the observance of that provides high quality of education and smoothing of social chances of individuals and groups is put. To the achievement of this aim an author carries out more detailed consideration of features of intercommunication of education and social inequality.

Keywords: code, continuity in education, education, teaching treatment, quality of education.

Ryabchuk A.M., Prokopenko A.Y. Communication in online games as a factor of improving communicative skills in real life.

As Internet access is becoming more widespread, the number of people who engage in online computer games is also on the increase. Such games are a form of entertainment but can also be used to train specific skills that a person may be lacking. They may also be an attempt by the player to overcome some existing problems in real life or to escape from these problems. The article presents the interrelation between specific communication in online games and communication in real life. It uses data from a series of in-depth interviews via "Skype" with a group of players of popular online games. A medicalizing approach to "Internet-addiction" perceives communication problems in real life as one of the side-effects of online computer games. However, these problems in real-life communication may have existed even before the person begins to play. Among the problems that caused our respondents to turn to online computer games were feelings of shyness and loneliness, not wanting to be excluded from a group of friends, or problems in family relations they wanted to escape from. Furthermore, beginning to play online games in such situations may improve communication skills in real life, as was witnessed in our interviews. One of the respondents met his future wife while playing games, another one used computer games to make friends in other countries. Therefore, instead of an interpretation of "internet-addiction" as a purely negative phenomenon, a more complex view is given by including positive effects of online communication and collective games. The paper also reveals some aspects of online games that may help to resolve already existing problems in real life that include the possibilities to chat with members of one's game "clan" anonymously and on any topics, even unrelated to the game, or a possibility to make first steps in establishing a friendship or a relationship by having a common shared interest. As new types of communication in online computer games appear, and the number of players is growing globally, this topic requires more thorough and nuanced further research.

Key words: Internet addiction, communication, online games, gamer.

Sukhova K.O. Dynamics of attitudes towards the EU among Ukrainian public.

The paper analyzed the attitude of Ukrainian society towards the EU. Secondary analysis of survey results showed that the general public supported Ukraine's European integration. For example, research has shown that the majority of Ukrainians were convinced in the desirability and necessity of European integration of Ukraine and preferred this foreign policy vector to other options (such as the Customs Union).

The Ukrainian population associated the European Union with prosperity, strong economy, stability, powerful army, a high level of democracy and protection of rights and freedoms, transparency of the political system, and the rule of law. Thus, one can conclude that in general Ukrainians considered the EU to be a model of democracy.

Despite the fact that in given timeframe Ukrainian integration into the EU was only possible option of integration for more than a half of Ukrainians, it is important to take into account that 20% of the population of Ukraine didn't have clearly formed opinions on the matter. Thus, when considering this question it is necessary to make allowance for the fact that about a fifth of the Ukrainian population was not sufficiently informed or not sufficiently interested in the question of the integration vector of the foreign policy of Ukraine. The latter fact, in its turn, confirms that support for European integration among more than 50% of the population of Ukraine is an important factor when considering the preferences Ukrainian society.

Based on the above analysis, one can conclude that during the 2012-2013 support of pro-European vector of foreign policy remained higher than other alternatives, e.g. the pro-Russian vector. The positive image of the EU and the association with the development of democracy, rule of law, economic stability and other perspectives associated with it, make it possible to assume that the majority of Ukrainian population hoped that Association Agreement with EU would be signed in November 2013. Refusal to sign this document was contrary to the expectations and preferences of the general population, and, therefore, caused the protest actions. Thus, the coordination of foreign policy decisions with public opinion is essential for the maintenance of the recognition of the legitimacy of the current government.

Keywords: European Union, opinion polls, Ukraine, public opinion, European Integration.

SOCIAL WORK

Abramova K. Social and psychological characteristics HIV-positive children in the modern Ukrainian realities.

The article reviews the main social-psychological characteristics of HIV-infected children identified common psychological reaction mechanism the child's body to this illness and how they

flow. The results of the monitoring study of socialization of HIV-infected children aged 12-14 years enrolled in secondary schools and found that HIV- infected children require primarily social and educational support and the support of families in which they are raised.

Keywords: HIV, care, prevention, social and psychological adaptation, socialization.

Rudska A.I., Soldatova A.S. Social rehabilitation of children with cerebral palsy using hippotherapy.

Cerebral palsy (CP) is one of the fairly common diseases that lead to varying degrees of severity of child disability. Studies show that in recent years no trends towards reducing morbidity were observed. The problem of restoration of disturbed effects in patients with cerebral palsy is not losing its relevance.

Today there is no clear system for elimination for present pathological dominant of central nervous system (CNS), but there are many rehabilitation programs aimed at correcting it. This identifies the need for new approaches and methods aimed at optimization of renewable influences. One of the innovative rehabilitation methods for persons with disabilities is hippotherapy.

In the article summing the results of our study, we conclude that the social rehabilitation in terms of hippotherapy for children with cerebral palsy will be more successful and effective when carried out since early age and covering the full range of rehabilitation techniques with individual selection specifically for each case.

Key words: the social rehabilitation, cerebral palsy, children, hippotherapy, social work, complex rehabilitation, socialization.

LAW

Zolotarova N.I. Research methodology of the administrative law enforcement in the environmental safety.

The article dwells on problems of justification of the research methodology of administrative law enforcement in the field of the environmental safety. The selection of appropriate research methods of the specified object is made. The dualistic nature of the research methodology in the field is shown.

Various definitions and methodology of jurisprudence are demonstrated and a dual approach to defining the research methodology of the administrative law enforcement in the field of the environmental safety is studied. On the one hand, the research should be based on the methodology that is employed by the legal science, and on the other hand, it should be based on the methodology of the science of the public administration.

In fact, for the study of the respective subject and object not all the methods and techniques provided legal science are used, but only those that are necessary for a particular object and subject. In our case, the object of study is the administrative and legal relations of the environmental protection, and the subject of the research is the administrative law enforcement activities in the field of the environmental security, and hence a set of research methods should correspond to the object and method.

In the study, the principles and categories of dialectics, the legal methods, the conclusions of science of public administration in general should be used, as well as the regulations of the management activities of the executive authorities, in cases determined by law, the management of the local government that is based on delegated authority.

Holosnichenko D.I. Human rights powers, their use by the state agencies for various purposes.

The human rights powers of various government agencies are analyzed, and it is emphasized that not only the police are their carriers. The particular attention is paid to the authority of the election commissions to the consideration of appeals. It is proposed to adopt the Law of Ukraine "On the territorial election commissions" that should define the core of the competence of this authorities of Ukraine.

It is emphasized that the introduction of the powers of the right of interference in the relationship of the renovation of the violated human rights by using the coercive measures that is a sign of legal protection, and the bodies that are designed primarily for such tasks can be called human rights authorities.

The powers of the election commission towards the review of the cases of the electoral disputes are analyzed, and it is concluded that the need for unification of the appeal in terms of the electoral relationship. The legislation of Ukraine has recently settled in more detail the

powers of public authorities that are necessary to protect the rights of voters. However, it is needed to continue monitoring of the legislation in order to avoid duplication in the regulation of the relations, as well as to prevent discrepancies in separate legal acts devoted to elections and referendum.

The High Council of Justice is studied as an organ that has the human rights responsibilities. It is emphasized that the human rights, along with other powers and obligations that are granted to this Council, are also proper to the executive authorities, the local governments and their officials.

The activities aimed at the consideration of appeals are governed by the Law of Ukraine "On the appeals of citizens". However, this law is quite outdated and now there is an urgent need for an adoption of the Administrative Procedural Code of Ukraine which would set not only the order of the state and municipal services, but also would regulate the procedure for appealing decisions of the public administration and its officials.

Nashynets-Naumova A.U. Theoretical and legal principles of information security of Ukrainian society.

In the article examined forming of the balanced public policy and effective realization of complex of the concerted measures in relation to defense of national interests in an informative sphere, creation of the developed and protected informative environment organization of functioning of the system of informative safety, the component components of that are national interests in an informative sphere, serves, threats and dangers to these interests, informative safety as instrument from creation of favorable terms for their realization, that in totality are the object of management of state administration organs, system of providing of informative safety, management subject, moreover, basic directions of politics of national safety in an informative sphere, and also internal and external environment. Informative safety is provided by the complex of measures of the system of providing of national safety of Ukraine, that includes totality of public organs, public organizations, public servants and separate citizens.

Kalchenko S.V. System of European Standards in Sphere of Challenging Electoral Violations and Examination of Electoral Disputes.

The issues of a systematization of well recognized European standards in a sphere of challenging electoral violations and examination of election related disputes are discussed in the paper. Taking into consideration that traditionally the standards concerned were studied within a scope of to the broader sphere of international (European) electoral standards, the author has concluded that so far the issue of the standards in a sphere of challenging electoral violations and examination of electoral disputes has been addressed not in a consistent manner. Thus, the aim of the paper it to conduct an analysis of existing sources of the standards concerned, and to develop a system of these standards.

In reliance upon corresponding sources, namely: normative and legal acts of binding force (the European Convention on Human Rights); non-regulatory legal acts (the reports and documents adopted by the Venice Commission of the Council of Europe, OSCE, and other institutions), and the case law of the European Court of Human Rights, a catalog of standards in sphere of challenging electoral violations and examination of election related disputes has been developed.

The above mentioned catalog provides for requirements that shall be implemented in national legal systems. Particularly, the following requirements are to be met:

- a procedure for challenging electoral violation either to court or to relevant electoral management body shall be established;
 - a person concerned shall not enjoy the right to choose a procedure to challenge a violation either to court or to relevant electoral management body;
 - all voters, candidates and political parties nominated candidates shall enjoy the right to challenge an electoral violation;
 - a procedure for challenging violation shall be simple in practice;
 - a procedure to challenge inaccuracies in voters lists to court shall be available, however it should be prohibited to examine such cases on the E-day;
 - everyone shall enjoy the right for elective remedy to protect a violated electoral right;
- etc.

Finally, it is underlined that documents of bodies of the Council of Europe, OSCE, and the case law of the European Court of Human Rights constitute an extensive scope of standards that should be taken into consideration by national legislators in development of effective mechanisms for protection of electoral rights.

Borets M.V. The concept and nature of state regulation and supervision as management functions in the area of prevention and resistance of legalization of profits, obtained in criminal way (money laundering).

This abstract explores the nature of concepts: "regulation", "supervision", "state management", "state regulation and supervision", "state regulation and supervision in the area of prevention and resistance of legalization of profits, obtained in criminal way (money laundering) and terrorism financing", "administrative and legal regime in the area of prevention and resistance of legalization of profits, obtained in criminal way", "the elements of administrative and legal mechanism of realization of state regulators of Ukraine their authority in the area of prevention and resistance of legalization of profits, obtained in criminal way (money laundering)".

The state management in the area of prevention and resistance of legalization of profits, obtained in criminal way (money laundering) has a range of qualities: based on law; has an active, purposeful nature; has a system-wide nature, management influence is carried out on the all components of the system; has organizing nature; expressed in legal and organizational forms; uses both as direct administrative and indirect economic methods; the subjects of state regulation and supervision within their competence control the compliance of subjects of primary financial monitoring law requirements.

The state regulation and supervision in the area of prevention and resistance of legalization of profits, obtained in criminal way – is activity of subjects of the state financial monitoring, what constitute the purposeful influence on the behavior of subjects of primary financial monitoring through the regulatory and supervisory activity in this area, the realization of the positions of regulatory acts and application of measures of administrative enforcement concerning revealed offenses.

Keywords: state management, regulation, supervision, state regulation, state supervision, area of prevention, resistance, legalization of profits, criminal way, money laundering, terrorism financing, administrative and legal regime of counteraction, elements of administrative and legal mechanism, realization of state regulators of Ukraine.

Tsymbalenko Y.Y. Legal aspects of public procurement management as a mechanism of Ukrainian economic development.

Studies are undertaken in the article, give an opportunity to come to the conclusion, that the effective use of state facilities directly depends on application of corresponding mechanisms, important place among that, occupies the proper legal settlement of mechanism of the public purchasing. That in turn plays the special value at realization financial and, in particular, fiscal policy of the state and development of the Ukrainian economy.

In process drawn conclusion, that settlement of relations in the field of purchases for the personal funds it is necessary corresponding enterprises to change general conception of Law, but not limited to the fragmentary changes to his separate positions, that will result in contradictions between the norms of Law.

Dubniak M.V. Organization-legal problems of using «know-how».

The article deals with organizational issues of the right of "know-how", in particular, the lack of legal definition of the "know-how" term in national and international law. Therefore there is a number of problems related to the understanding and use of the object "know-how" in practice, the definition of the legal regime of "know-how", the means of protecting information, and its separation from other objects of intellectual property.

A mention should be made that objective to inform readers about the definition of "know-how" as an independent object of intellectual property and outline the range of issues that should settle the legal norms.

It is spoken in detail why it is important to specify the moment in time when the "know-how" was created, because information covered by "know-how" term is confidential, and the author does not reveal it, until it becomes necessary to conduct "know-how" in civil circulation. There is no legal way to prove who is the author of "know-how" in the event of a dispute.

In this article you will find the highlights of issues regarding the impossibility of applying standards of the protection of industrial property rules in defense of "know-how" information.

Great attention is paid to determining the types of information that can be attributed to the "know-how" term and distinguishing "know-how" of industrial property objects - innovative suggestions, inventions, utility models.

Another important moment mentioned in the article – importance of separating the legal concept of "know-how" of other intellectual property rights, particularly of trade secrets.

Lukianchykov E.D., Lukianchykov B.E. Non-public investigation (search) activities, classification.

The essential novation of the new Criminal Procedural Code is the institute of the non-public investigation (search) activities as a means for formation of the evidence in the criminal legal proceeding. According to the character and cognitive possibilities these investigation (search) activities become alike as special investigation activities created in the law of Ukraine "About the special investigation activities". The application of the special investigation activities is made by the executive subdivision created in the law "About the special investigation activities".

The coincidence of the cognitive approaches and methods applied during the investigation activities and special investigation activities permitted to some scientists to draw conclusions that the new Criminal Procedural Code applied the new investigation model involving the investigation activities and the special investigation activities.

In the article it is proved that the new Criminal Procedural Code of Ukraine determines only the criminal procedure means of proving. The part of these means has some resembling with the special investigation activities but it doesn't become. The order and the cause of the applying of the non-public investigation (search) activities is determined by the procedure law. The activities can be made by the investigators and the officers of executive subdivisions according to the instructions of the investigator. The special investigation activities are the prerogative of the executive subdivisions and its applying of the others persons isn't admitted in any case.

It is made attention to the insufficient precision of the determining of some norms of the Criminal Procedural Code. It gives the different versions concerning the listing of the non-public investigation (search) activities and the passing of some procedure actions and the general provisions created in the paragraph 21 of the Criminal Procedural Code to the non-public investigation (search) activities.

It is specified that the classification of the non-public investigation (search) activities can be made by different causes: by the order to have the permit for the applying, by the character and the volume of the intervention in the rights and the interests of a person, by the procedure status of a person-responsible and the participation of the others persons in the investigation activities, by the character of the information got during the applying of these activities.

Chepulchenko T.O. On the Ombudsman for Children as an additional mechanism of protection.

This article analyzes the legal framework of children's rights in Ukraine, which should be seen as part of human rights. We give international experience to the mechanism of protection of children's rights, in particular, considered the functioning of the ombudsman institution in the field of children's rights in other countries. After a number of countries today founded the Institute of Independent Commissioners (Ombudsmen) or commissioners of children's rights. This demonstrates not only the commitment of the country to enforce the rights of the child, but also the willingness to take responsibility for the fulfillment of this obligation. It also carried out an analysis of this institution in Ukraine - Commissioner for Children's Rights. It is noted that the main objectives of the Commissioner are:

- 1) continuous monitoring of adherence to constitutional Ukraine children's rights, the implementation of Ukraine's international obligations in this field and entering into the prescribed manner the President of Ukraine proposals to curb and prevent the recurrence of violations of human and legitimate interests of the child;
- 2) making proposals to the President of Ukraine training bills, acts of the President of Ukraine on Human and legitimate interests of the child;
- 3) the implementation of measures to inform the public the rights and legitimate interests of the child.

However, despite the positive developments in the field of children's rights and the introduction of a new institution, there are some gaps in the Office of the Commissioner for Children's Rights.

Kostenko I. V. Benefits for scientists as a legal problem.

The total resources for scientific research institute titulature - regulations which granted the legal basis for the functioning of the Institute of scientific and scholarly titles of

certification in general, statistical information, and other official and documentary materials, as well as a series of narrative sources. Most sources are published in the official publications, some of the source base, archival material from the national archival institutions. The available source materials adequately describe the state of the legal regulation of academic degrees and titles in Ukraine at all stages of its development.

The article is devoted to the historical and legal aspects of the system of benefits and privileges for scientists. The key moments in the history of the formation of scientific benefits is examined, the current status of its is analyzed, and identifies ways to overcome the crisis in the actual functioning of the system

Also, in article historical traditions and modern lines of dynamics of the system of scientific degrees in Ukraine and correspond questions of terminology for a designation of concepts of attestative activity as institute of award of scientific degrees and assignment of academic statuses was consider. The present condition and prospects of legislative process are analyzed.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»

*Свідоцтво про державну реєстрацію
Серія КВ № 14568-3539 р*

Видання включене до переліку фахових видань ВАК України, за спеціальностями: політологія, соціологія, №1-05/4 від 14.10.2009р.
право, №1-05/3 від 08.07.2009р.

Наукове видання

ВІСНИК
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут»:
Політологія. Соціологія. Право.
№ 4 (20) 2013

Academic publication

VISNYK
of National Technical University of Ukraine
“Kyiv Polytechnic Institute”:
Political Science. Sociology. Law.

Комп’ютерна верстка Д.В. Зубенко
Відповідальний за випуск А.С. Радей

НТУУ “КПІ” ВПІ ВПК “Політехніка”
Свідоцтво ДК № 1665 від 28.01.2004 р.
03056, м.Київ, вул. Політехнічна, 14, корп. 15
тел./факс (044) 406-81-78

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

Правила оформлення та подання рукописів до збірника “Вісник НТУУ “КПІ”. Серія Політологія. Соціологія. Право”, який є фаховим з політологічних, соціологічних та правових наук.

У збірнику публікуються статті виключно за вказаною тематикою, які не були раніше опубліковані в інших наукових виданнях в Україні або за кордоном.

Згідно з Постановою Президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» до друку прийматимуться лише наукові статті, які мають такі необхідні структурні елементи:

1. постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.
2. аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття.
3. Формулювання цілей (мета) статті;
4. Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.
5. Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Література подається в кінці статті згідно вимог ВАК (див. Бюлетень ВАК України №3, 2008)

Всі статті проходять незалежне анонімне рецензування, яке організовується редколегією. Редколегія Вісника залишає за собою право відбору поданих для опублікування робіт відповідно до результатів їхнього рецензування.

Обсяг статті – 10-13 стор.

Стаття супроводжується:

- **Резюме** (ініціали та прізвища авторів, назва статті, текст) українською, російською та англійською мовами – шрифт “Times New Roman ” (розмір кегля – 14), ; ключові слова; УДК.

Рефератом англійською мовою (обсяг – 1 сторінка).

Відомостями про авторів - прізвище, ім'я та по батькові (в тому числі англійською), вчений ступінь, вчене звання, місце роботи, посада, домашня або службова адреси, контактний телефон та адреса електронної пошти для зв'язку.

Текст статей та супроводжувальну інформацію необхідно подавати в електронному вигляді в форматі Word.

Оформлення тексту статті: шрифт Times New Roman, розмір 14, інтервал 1,5.

Відступи: зліва – 2.5 см, справа – 2.5 см, зверху – 2.5 см, знизу – 3.5 см.

У першому рядку зліва вказується УДК;

- наступний рядок – назва статті великими літерами (розмір шрифту 14, жирний) по центру;
 - наступний рядок – ініціали і прізвище автора і співавторів (розмір шрифту 12, жирний) по центру;
 - наступний рядок – вчений ступінь, вчене звання, посада автора (розмір шрифту 12, курсив) по центру;
 - наступний рядок – назва навчального закладу (розмір шрифту 12, курсив) по центру;
 - через рядок – основний текст статті. Розмір абзацу – 1,25 см.
- У кінці статті через рядок подається **список літератури**, в якому необхідно вказати авторів видання, назву, місто видання, видавництво, повний обсяг видання; для періодичних видань – вказати номер видання та сторінки, на яких розміщений матеріал.

Таблиці та рисунки подаються в окремих файлах.

Адреса редакції:

**03056, Київ-56, проспект Перемоги, 37,
корп.7, к. 506 (соціологія, політологія та соціальна робота)**

Тел. (044) 454 94 03

e-mail: visnyk_socio@ukr.net

Київ, вул. Борщагівська 124, корп. 19, к. 322 (право)

Тел. (044) 236 50 53

E-mail: kafedra_tdp@ukr.net

Періодичність – 4 номерів на рік.

Мова видання – українська, російська, англійська.

Анотації українською, російською і англійською мовами.